SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED V NITRE
REDAKTOR: DR. ANTON TOČÍK
Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР: Д-Р. АНТОН ТОЧИК
Выходит два раза в год на 480-ти страницах, подписная цена Кчс 120,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTLEITER: DR. ANTON TOČÍK
Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

X-2, 1962

REDAKTOR: DR. ANTON TOČÍK

Redakčná rada: prof. dr. V. Budinský-Krička, Archeologický ústav SAV, Nitra; dr. Ľ. Kraskovská, Slovenské národné múzeum, Bratislava; dr. J. Poulík, Archeologický ústav ČSAV, Brno. Technický redaktor: O. Betko

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

X-2

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1962

OBSAH 1. ČÍSLA

Paulík Jozef
Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov — — — — — — — — — — — 5

Bialeková Darina
Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska — — — — — — — — 97
Neue frühslawische Funde aus der Südwestslowakei — — — — — — — — — 145

Matei Mircea
Die slawischen Siedlungen von Suceava (Nordmoldau, Rumänien) — — — — — 149

Chropovský Bohuslav
Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke — — — — — — — — — — — — — 175
Das slawische Gräberfeld in Nitra auf Lupka — — — — — — — — — — — 219

Kraskovská Ľudmila
Slovanské hradisko pri Devínskej novej Vsi — — — — — — — — — — — 241
Ein slawischer Burgwall bei Devínska Nová Ves — — — — — — — — — — 250

Polla Belo
Zisťovací historicko-archeologický výskum na bratrickom Tábore na Zelenej hure v Hrabušiciach — 253
Eine historisch-archäologische Probegrabung am hussitschen Tábor auf Zelená hura in Hrabušice — 272

OBSAH 2. ČÍSLA

Bárta Juraj
Vlčkovce — sprašový profil a jeho paleolitické industrie — — — — — — — — 285
Vlčkovce — Lössprofil und seine paläolithische Industrie — — — — — — — — 312

Vladár Jozef
Nagyrévske sídlisko v Čake — — — — — — — — — — — — — — — — 319
Nagyréver Siedlung in Čaka — — — — — — — — — — — — — — — — 333

Benadik Blažej
Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku — — — — — — — — 341
Chronologische Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei — — — — 394

Svoboda Bedřich
K dějinám římského kastelu na Leányváru u Iže, okres Komárno — — — — — — 397
Zur Geschichte des Römerkastells in Leányvár bei Iža, Bezirk Komárno — — — — 422

Kraskovská Ľudmila
Pohrebisko v Bernolákove — — — — — — — — — — — — — — — — 425

Могильник в Бернолакове — — — — — — — — — — — — — — — — — 460

Recenzie
Hermann Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen I, II, Römisch-germanische Forschungen 22, Berlin 1959 (J. Paulík) — — — 477

V 272
Archeologický ústav SAV v Nitre

VLČKOVCE – SPRAŠOVÝ PROFIL A JEHO PALEOLITICKÉ INDUSTRIE

JURAJ BÁRTA
(S príspevkami O. Fejfara, E. Krippla, J. Kuklu a V. Ložka)

Pri riešení problematiky paleolitického osídlenia Slovenska najpresvedčivejšie chronologické údaje poskytujú stanice, výrazne dokazujúce vhodnou superpozíciou vrstiev s kultúrnymi pamiatkami chronologický sled paleolitických kultúr, ktorých postavenie a charakter vzhľadom na mladú tradíciu výskumu paleolitu sa u nás len postupne vypracúva. Na rozdiel od jaskynných sídlisk, kde superpozícia kultúrnych vrstiev nie je taká vzácna, menej často stretávame sa s niekoľkoradým sledom kultúrnych vrstiev na otvorených, najmä sprašových sídliskách. Tým viac si preto treba vážiť objav každej otvorenej stanice, ktorá prítomnosťou viacerých vrstiev pomáha dobudovať pomaly sa štabilizujúci chronologicko-kultúrny kvartérny systém v Karpatskej kotline. Okolnosť, že klasické sprašové náveje poznáme zatiaľ prevažne len zo západného Slovenska, predurčila tomuto územiu primát v získavaní stratigrafických poznatkov o mladšom pleistocéne v priamej závislosti od poznania paleolitických kultúr. V sérii nedávno objavených otvorených sprašových paleolitických staníc tomuto cieľu primerane zodpovedá aj lokalita Vlčkovce v okrese Trnava.

Geografická situácia lokality a história náleziska

Podľa J. Hromádku[1] časťou Podunajskej nížiny je aj Trnavská sprašová tabuľa, ktorá vysiela juhovýchodne do inundačného územia Váhu v tesnej blízkosti obce Vlčkovce nepravidelnú trojuholníkovú ostrožinu, z dvoch strán obklopenú prítokmi terajšieho Dudváhu, a to od severovýchodu Blavou, od juhozápadu Trnávkou. Okraj sprašovej tabule, spadajúci k dnešnému Dudváhu, vytvára tu čiastočne výrazný terasovitý stupeň, podmienený holocénnou bočnou eróziou Váhu, a preto M. Lukniš[2] nazýva tento geomorfologický zjav pseudoterasou. Ide o typický mohutný sprašový pokryv na západnom, teda k východu obrátenom svahu pomaly sa zvýrazňujúceho údolia dolného Váhu, ktoré tvorí priamy výbežok Podunajskej nížiny.

Klimaticky patria dnes Vlčkovce do teplej oblasti so suchou a miernou zimou a dlhším slnečným svitom, s priemernou ročnou teplotou 9—10 °C a zrážkovým priemerom 550—600 mm, čo podmienilo aj tamojší charakter pôdy, ktorá je černozemného typu a hlinitého druhu. Ide teda o stepnú oblasť; tento faktor treba uvážiť pri vysvetľovaní kvartérnej paleoklímy, ktorá sa prejavila v charaktere vlčkovského sprašového komplexu.

Stanica sa zistila v hliníku bývalej Slezákovej tehelne, ktorý leží v severovýchodnom svahu spomenutého sprašového pokryvu zvaného Vinohrádky (kóta 146). Hliník sa nachádza 150 m severozápadne od novovybudovanej cestnej križovatky hradskej Trnava—Sereď na západnom okraji obce Vlčkovce (prv Farkašín). Návršie Vinohrádky, dnes porastené vinohradmi, tvorí viac-menej dominujúci bod s priemernou výškou 140 m, ktorá umožňuje široký rozhľad do inundačného územia Váhu i zázemnej Trnavskej sprašovej tabule. Okrem toho su-

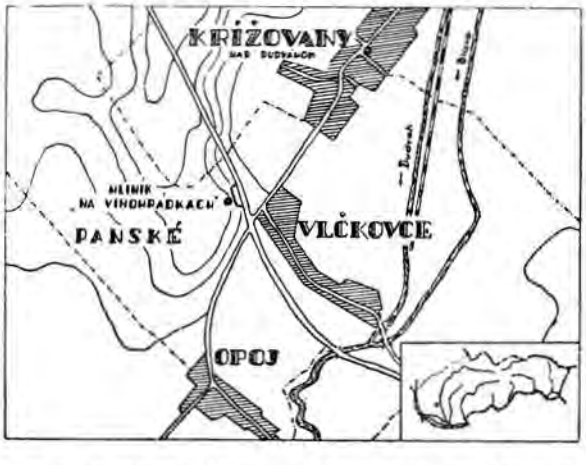

Obr. 1. Vlčkovce. Hliník (Lehmgrube) Na Vinohrádkach. Situačný náčrt (Situationsskizze).

rovinová základňa vo vážskych štrkoch a prítomnosť vody, čo podmieňovalo úspech lovu (pri napájaní sa zveriny), predurčili Vlčkovce ako významné sídlisko s obľubou vyhľadávané vo viacerých obdobiach paleolitu.

Objav klasickej slovenskej mezolitickej stanice na piesočnej dune Mačianske vŕšky pri Seredi a na nej zistené paleolitické osídlenie s problematickou stratigrafickou pozíciou vyvolali potrebu overiť si novú stratigrafickú situáciu z piesočného profilu na spraši. Preto J. Bárta a J. Rajček zámerne vykonali prieskum sprašových profilov v blízkosti Seredi, pričom 28. júla 1953 zistili v spomenutom hliníku okrem zhlukov uhlíkov aj tri prvé silexy, ktoré boli podnetom pre systematický výskum v rokoch 1955—1957. Stena obecného hliníka sa tiahne oblúkovite v dĺžke 250 m (stav k r. 1955) zhruba v smere JV—SZ. Maximálna výška steny vlčkovského profilu po úroveň dnešného dna činí 11 m. Napriek tomu, že v hliníku zánikom tehelne prestala intenzívna ťažba spraše, steny profilu sú stále porušovaná individuálnou ťažbou pre potreby priemyslu a pôdohospodárstva.

Metodika výskumu

Systematické štúdium štvrtohorných pokryvov na Slovensku je zatiaľ v počiatkoch, a preto sa z nášho územia publikovalo len veľmi málo sprašových profilov, ktoré boli vyhodnotené komplexnou metódou. V dôsledku geomorfologickej situácie, spomenutej v úvode opisu geografickej situácie, najviac ich poznáme zo západného Slovenska. Sú to známe stredopovažské profily v Banke, Moravanoch nad Váhom a v Zamarovciach, spracované F. Proškom a V. Ložkom,[3] pozostávajúce prevažne z troch sprašových pokryvov, vzájomne oddelených fosílnymi pôdami. Zo spomenutých profilov zamarovský vyznačuje sa ešte sprašovým pokryvom pod tretím fosílnym horizontom.

V poslednom čase získavajú sa podobné stratigrafické poznatky aj na dolnom Považí, a to okrem spraší aj na fosílnych piesočných dunách, kde J. Bárta[4] zistil časovú zhodu tvorby pieskových dún s navievaním spraší, čo je dôležitý poznatok v súčasnej kvartérnej geológii. Nemenej dôležitý je aj dolnopovažský sprašový profil vo Vlčkovciach, ktorý okrem iných predností nadobúda význam aj tým, že umožňuje porovnávanie kvartérnych považských profilov s podunajskými. K. Žebera[5] považuje dnes paleolitickú stanicu vo Vlčkovciach za najdôležitejšie sídlisko v Československu, lebo tu v celkom vyvinutom würmskom sprašovom komplexe možno sledovať jednak postupnosť mladopaleolitických kultúr, jednak ich presné zaradenie v úplnom sprašovom komplexe poslednej doby ľadovej. Aj tu, podobne ako v Zamarovciach, k trom viditeľným nadložným sprašovým pokryvom pristupuje pod úroveň dna ešte štvrtý sprašový pokryv pod treťou fosílnou pôdou, zistený informatívne sondou.

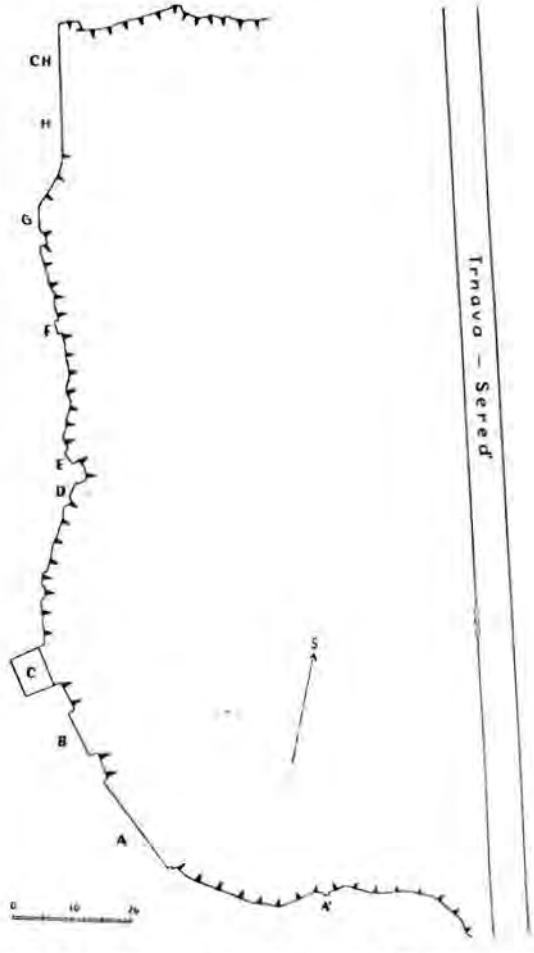

Obr. 2. Vlčkovce. Pôdorys hliníka s polohami sond (Grundriss der Lehmgrube mit den Schnitten).

Zázemie sprašového profilu hliníka vo Vlčkovciach je spolovice v majetku súkromníka (parc. č. 1361/63), spolovice v majetku MNV (parc. č. 1361/116). Časť hliníka, v ktorej boli v hĺbke 400—470 cm objavené v profile prvé silexy, je v súkromnom vlastníctve a na pozemku sa nachádza vinohrad. Pri spomenutej hĺbke, keďže sa až neskôr zistila prítomnosť mladších horizontov s nálezmi, v snahe čím menej poškodiť vinohrad a poľnú cestu pred ním, upustilo sa od nákladného plošného odkryvu. Za danej situácie sa odkryv vykonal podľa vzoru ostatných novších výskumov v Československu (Moravany, Banka, Zamarovce, Před-

Obr. 3. Vlčkovce. Čelný pohľad na hliník (Frontalanblick auf die Lehmgrube).

Obr. 4. Vlčkovce. Pohľad na Hliník od severovýchodu (Anblick auf die Lehmgrube von Nordosten).

mosti[6]), v Poľsku (Kraków[7]) a na Ukrajine (Volodimirivka[8]) zoškrabovaním tenkých vrstiev spraše a stupňovite s kolmým vyhladzovaním stien obojručným nožom. Získané nálezy premietali sa do vertikálneho profilu za účelom stratigrafického vyhodnotenia tejto prvej otvorenej sprašovej stanice na juhozápadnom Slovensku, vyznačujúcej sa viacerými kultúrnymi vrstvami. V juhozápadnej časti poloválneho hliníka, teda bližšie k inundačnej oblasti Váhu, vykonal sa v dĺžke 18 m sondou A najdlhší a na archeologické pamiatky najbohatší odkryv (obr. 6 a 8). V blízkom susedstve vykonal sa podobný, 12 m dlhý vertikálny odkryv sondou B (obr. 7 a 11). Smerom na západ v nepravidelných intervaloch podľa potreby čitateľnosti vrstiev vykopali sa ďalšie, avšak užšie (2 a 1,5 m) stratigraficko-zisťovacie sondy D, E, F a G. Zistené miesta s prepálenou hlinou a uhlíkmi dávali nádej na závažnejšie nálezy, a preto sa v sondách C (7× 7 m – obr. 10 a 12), H a CH (5×2,5 m – obr. 16 a 18) uskutočnili väčšie plošné odkryvy. Od profilu A východnejšie vo zvažujúcom sa teréne vyhĺbená bola ešte 8 m dlhá sonda A′ (obr. 14 vpravo) a v podobnej situácii najvýchodnejšia úzka sonda A″. Rozloženie vertikálnych sond znázorňuje pôdorys vlčkovského hliníka – obr. 2. Všetky profily sa odfotografovali a farebne odkreslili v mierke 1:20. Výskumom v rokoch 1955–57 preskúmala sa plocha 386 m^2, obsahujúca 712 m^3 spraše.

Je prirodzené, že pri celkovej 250 m dĺžke vlč-

kovského profilu výraznosť farebných vrstiev koliše, pričom mierny sklon od návršia k inundácii Váhu zapríčiňuje aj splynutie niektorých vrstiev, preto sú menej zreteľné. Za takéhoto stavu východiskovým profilom pre interpretáciu stratigrafie ukázal sa profil F (obr. 5 a 15) približne zo stredu hliníka. Tu sa prejavila väčšia odlišnosť jednotlivých vrstiev, pričom sa pri odkryve profilu okrem najmladších archeologických pamiatok zistili aj najstaršie stopy paleolitického osídlenia.

Opis profilov vo Vlčkovciach

Profil F zo západnej časti hliníka (obr. 5 a 15) poskytol uhlíky vo vrstve C a N, artefakty vo vrstve I a Y.

Vrstva A — 0,0—0,55 m: tmavohnedošedá humózna pôda.

Vrstva B — 1,16 m: svetlošedožltá, silno vápnitá spraš s impregnačným karbonátovým horizontom holocénnej pôdy, s nepravidelne hrudkovitou textúrou následkom silného druhotného prepracovania červami, vertikálne porušená hojnými korienkami; okrem pseudomycélií obsahuje malakofaunu.

Vrstva C — 1,40 m: šedohnedožltá spraš ako vo vrstve B, avšak s menším množstvom karbonátových konkrécií a pseudomycélií, neostro oddelená od podložia a nadložia; v hĺbke 1,20 m sa našiel ojedinelý uhlík.

Tento tmavší horizont pokračuje vo vrchnej časti steny tehelne na východ aj západ. Vo východnej časti hliníka tvorí zreteľný tmavší pruh zhruba súklonný s PK I, viditeľný aj na neočistenej stene.

Vrstva D—CH — 2,54 m: svetlošedožltá spraš s rozplývavými svetlejšími jemnozrnnejšími a tmavšími hrubozrnnejšími pásikmi. Vrstva E v úseku 1,50—1,55 m obsahuje okrem pseudomycélií hojné drobné orieškovité karbonátové konkrécie. Vrstvy E, F a H vyznačujú sa ojedinelými impregnáciami limonitu. Najmocnejší svetlý pásik sa nachádza v úseku 2,14—2,30 m. V bazálnej polohe v hĺbke okolo 2,50 m vyskytuje sa hojná malakofauna, spraš má riedke nevýrazné šedé a svetložlté škvrnky, dosvedčujúce počiatočnú fázu tvorby pseudogleja.

Vrstva CH — 2,65 m: tmavšia žltošedá spraš, do nadložia ostro obmedzená, na báze s hrdzavými škvrnami limonitu. V puklinách a v drobných izometrických agregátoch nachádzajú sa impregnácie mangánolimonitu.

Vrstva CH — 2,85 m: svetlá, žltošedá, mierne zelenkastá spraš, jemne piesčitá, jemne bielo bodkovaná, s fosílnymi drobnými chodbičkami od dážďoviek. Obsahuje malakofaunu. Miestami je jemne zvrstvená, preplavená, na báze má rozplývavé karbonátové impregnácie. Na východnej strane profilu spadajú sem na niektorých miestach najvrchnejšie silexy a rozvlečené uhlíky v sekundárnej polohe.

Vrstva I — 2,90 m: svetlá, hnedošedá, jemne páskovaná hlina, na povrchu zhlinená, s počínajúcou agregáciou a fosílnymi chodbičkami dážďoviek, na povrchu miestami zvlnená (v profile C s rozvlečenou kultúrnou vrstvou, charakterizovanou zvlnenými polohami väčších uhlíkov). Na východnej strane profilu B a C na vrchole vrstvy výskyt artefaktov a málo malakofauny.

Vrstva I — 3,02 m: žltošedá tmavá hlina s jemnozrnnou agregáciou, svetlejšou než nadložie a podložie.

Vrstva I — 3,15 m: svetlá, hnedošedá, pravdepodobne humóznejšia hlina s počínajúcou agregáciou. V tomto profile

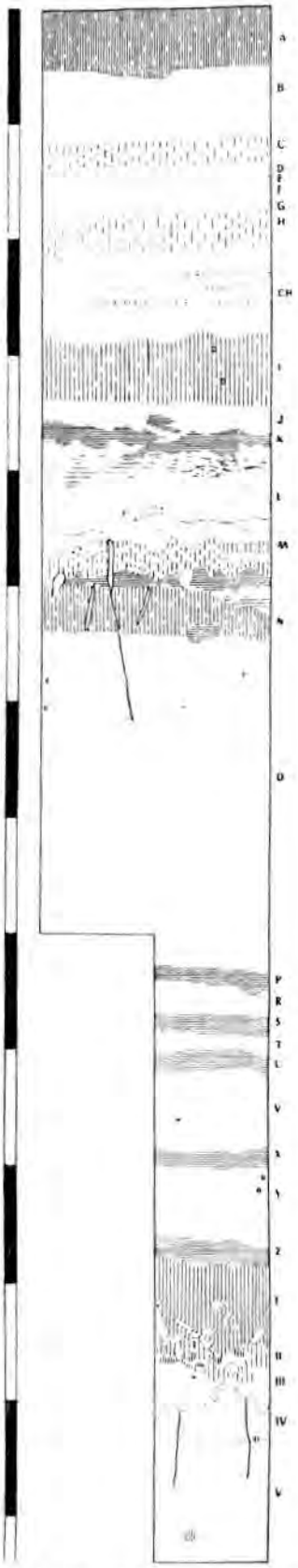

Obr. 5. Vlčkovce. Výsek profilu F (Auschnitt aus dem Profil F). o — polohy silexov (Lage der Silexe), x — poloha paleontologického nálezu (Lage des paläontologischen Fundes), c — polohy cicvárov (Lage der Lösskindel).

v hĺbke 3,22 m našiel sa artefakt. V profilovej stene kolmej k zakreslenej rovine (profil CH) je vrstva zreteľne porušená soliflukciou a metlovite vyvlečená po svahu.

Vrstva I + J — 3,50 m: žltošedá, od povrchu druhotne zvápnená spraš s krupnatou stavbou, premiešaná soliflukciou, s povlakmi mangánolimonitu v kanálikoch korienkov. Pri báze má šošovkovité útržky podložnej polohy počínajúceho pseudogleja, vyvlečené soliflukciou, s ojedinelými štrkmi; na báze obsahuje nápadnejšiu malakofaunu.

Vrstva K — 3,70 m: modrošedá, svetlá, hrdzavožlto škvrnitá, tenká, lístkovite odlučná piesková spraš so známkami vývoja pseudogleja, súvislého, amébovite zvlneného tvaru. Lístkovitá odlučnosť mohla byť vyvolaná alebo pôsobením mrazu alebo naplavením hliny vodou. V teréne sa zatiaľ nedal pôvod tejto odlučnosti jednoznačne dokázať.

Vrstva L — 3,85 m: žltošedá spraš s krupnatou stavbou, ostrovčekovité partie vyznačujú sa laminárnou odlučnosťou; pri báze nachádzajú sa smuhy s materiálom z podložnej vrstvy vyvlečenej soliflukciou. Tenké nesúvislé pásiky mangánolimonitových impregnácií. Na báze v kapsovitých depresiách v povrchu podložnej pôdy nachádzajú sa rozplývavo ohraničené impregnácie karbonátu.

Vrstva L — 4,50 m: svetlohnedožltošedé spraše, čiastočne preplavené, s výrazným, ostro ohraničeným povrchom s lístkovitou štruktúrou v povrchovej časti a so slabo vyvinutou krupnatou odlučnosťou v strednej a spodnej časti. Vrstva je premiešaná krtovinami s tmavšou humóznou výplňou.

Vrstva M — 4,85 m: tmavohnedošedá hlina hutnej stavby, vo vrchnej časti s karbonátovým horizontom nadložnej pôdy, ktorá bola do podložia zavlečená červami. V tej istej polohe nachádza sa krtovina, vyplnená hrdzavohnedou hlinou. V strednej a spodnej časti horizontu sú väčšie, hranaté úlomky hornín a hrudky hrdzavej hliny. Nachádzajú sa tu mäkké konkrécie, tmavšie voskovité cicváry hnedošedé, pevné, priamo na povrchu podložného horizontu. Báza vrstvy sa skláňa uhlom 20° proti svahu, teda smerom od profilu (sklon kolíše od 10° do 25° na západ). Smer vrstvy je 180°, teda S–J.

V severozápadnej časti profilu sa vrstvový sled rozčleňuje a do horizontu sa vkladajú tri polohy svetlošedého, hrdzavo škvrnitého prachového piesku až jemne piesčitého siltu, ktoré majú pri povrchu tenké, jemne zvrstvené polohy hrdzavohnedej, silno ilovitej hliny, zreteľne uloženej rónom. Najnižšia piesčitá poloha leží bezprostredne na povrchu nasledujúcej vrstvy.

Vrstva N — 5,05 m: žltohnedá pôda s hrubou lístkovitou odlučnosťou, na povrchu celkom zreteľne zvrstvená rónom s výskytom ojedinelých drobných uhlíkov a vertikálnych cicvárov, s nezreteľnou rozplývavou spodnou hranicou.

Vrstva N — 5,40 m: hrdzavohnedá, na vrchu sýto, na spodku svetlo a nerovnomerne sfarbená pôda na primárnej spraši, v strednej a vrchnej časti s nevýraznou krupnatou odlučnosťou, neväpnitá, na spodku bez druhotnej agregácie. Miestami šedé rozplývavé škvrny dosvedčujú počínajúcu tvorbu pseudogleja. Dutiny po koreňoch sú vyplnené humóznou tmavošedou hlinou a vertikálne orientovanými cicvármi.

Vrstva O — 8,26 m: šedožltá jemnozrnná spraš s dobre zachovalou primárnou štruktúrou, na vrchu s impregnačným karbonátovým horizontom nadložnej pôdy, v strede s mangánolimonitickými impregnáciami; na báze prechádza v šedú horizontálnu smuhu.

Vrstva P — 8,42 m: šedozelenkastý pseudoglej s malakofaunou.

Vrstva R — 8,70 m: svetložltošedá jemnozrnná spraš s hojnou malakofaunou a mangánolimonitickými impregnáciami.

Vrstva S — 8,82 m: svetlejší, šedozelenkastý pseudoglej s limonitickými impregnáciami a hojnou malakofaunou.

Vrstva T — 9,00 m: svetlá, žltošedá, jemnozrnná spraš s malou impregnáciou mangánu a malakofaunou.

Vrstva U — 9,20 m: žltošedý, ilovitejší pseudoglej s hojnou malakofaunou a drobnou impregnáciou mangánolimonitu.

Vrstva V — 9,85 m: svetlá, žltošedá, jemnozrnná spraš s drobnou impregnáciou mangánolimonitu, malakofaunou a kosťou mamuta z hĺbky 9,60 m.

Vrstva X — 10,00 m: šedozelenkasto sfarbený pseudoglej s limonitovou impregnáciou.

Vrstva Y — 10,60 m: svetlá, žltošedá, jemnozrnná homogénna spraš s dobre zachovalou primárnou štruktúrou a nálezmi najstarších artefaktov.

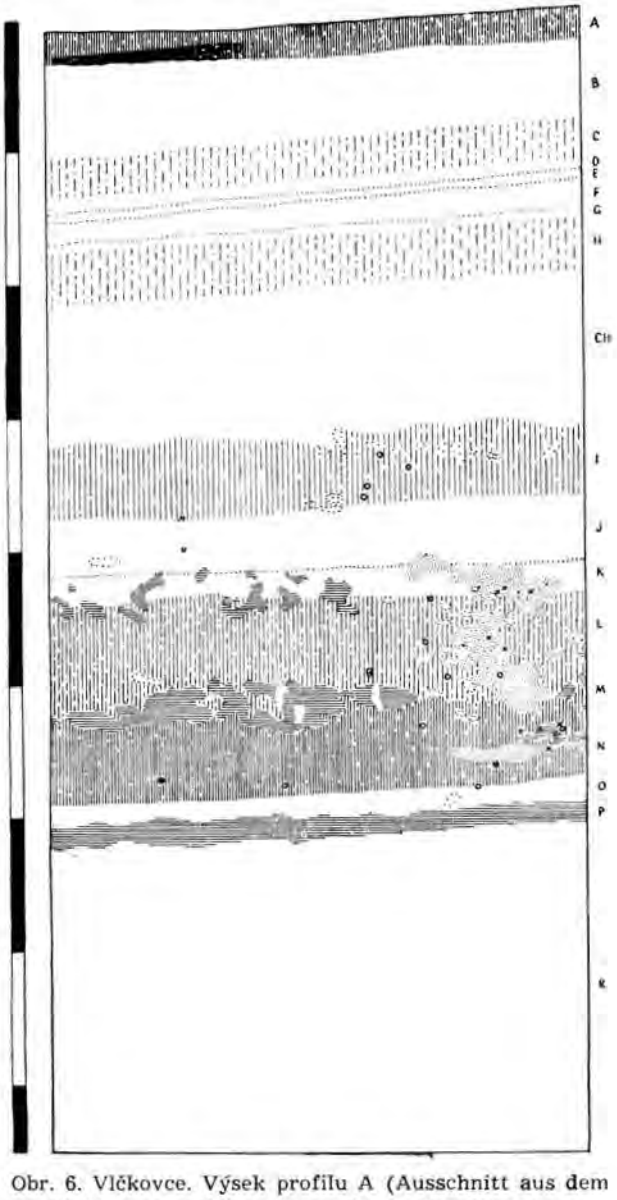

Obr. 6. Vlčkovce. Výsek profilu A (Ausschnitt aus dem Profil A). o — polohy silexov (Lage der Silexe), • — polohy szeletských lístovitých hrotov (Lage der Szeletienblattspitzen), x — polohy paleontologických nálezov (Lage der paläontologischen Funde), c — polohy cicvárov (Lage der Lösskindel). Opis profilu v texte (Profilbeschreibung im Text).

Vrstva Z — 10,80 m: šedozelenkavo sfarbený pseudoglej s mangánolimonitickou impregnáciou a hojnou malakofaunou

Vrstva I — 11,60 m: pastelovočervenohnedá, mierne ílovitá, málo vápnitá hlina s nepravidelnou bázou, mäkkými vertikálnymi cicvármi a mangánovou impregnáciou, premiestnená hojnými krtovinami a soliflukciou.

Vrstva II — 11,68 m: šedá, červenohnedá ílovitá hlina, zachovaná v reliktoch vo forme krtovín; je to zvyšok soliflukciou odneseného horizontu A.

Vrstva III — 12,14 m: zelenkastý, svetložltošedý, krupkovitý výrazný karbonátorový horizont s mäkkými väčšími konkréciami, na báze nepravidelný, s mangánolimonitickými impregnáciami a malakofaunou.

Vrstva IV — 12,30 m: svetlá, zelenkastožltošedá preplavená spraš s mangánovou impregnáciou, vertikálnymi karbonátovými impregnáciami a s nezreteľnou rozplývavou hranicou do podložia.

Vrstva V — 13,40 m: tmavšia, zelenkastožltošedá preplavená zílovatená spraš lístkovitej štruktúry, na niektorých miestach slabo vápnitá, s hojnými mangánovými a vertikálnymi karbonátovými impregnáciami, s ojedinelou, krtovinou vyplnenou pôdou už nejestvujúceho II. horizontu. Na báze je hladina spodnej vody, ktorá preteká zo žltohnedého hrubozrnného piesku.

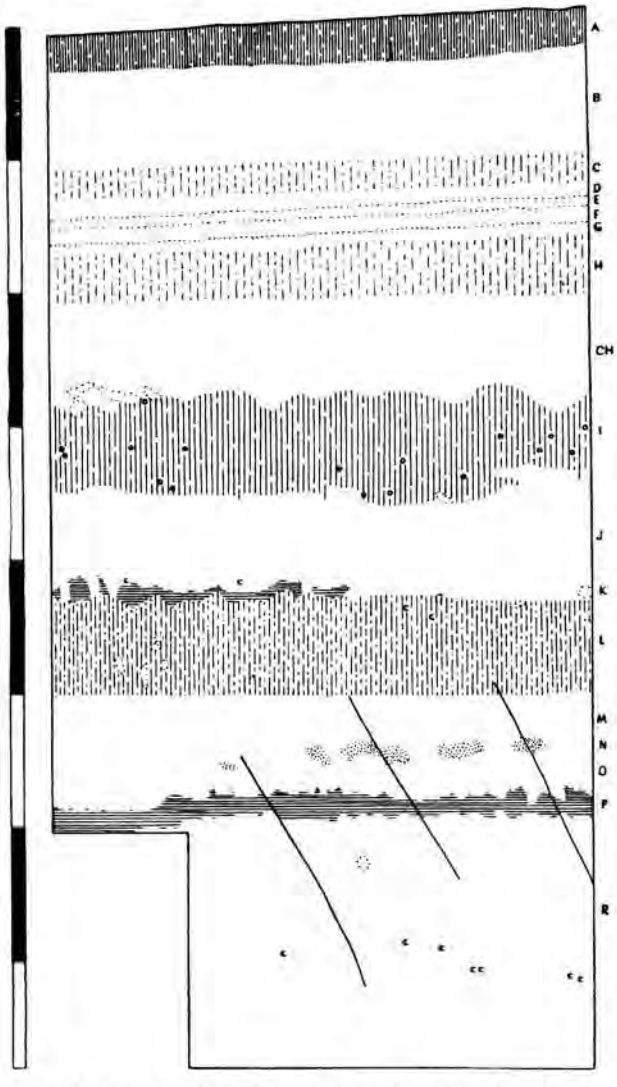

Obr. 7. Vlčkovce. Výsek profilu B (Ausschnitt aus dem Profil B). o — polohy silexov (Lage der Silexe), \ — pukliny v spraši (Klüfte im Löss), c — polohy cicvárov (Lage der Lösskindel). Opis profilu v texte (Profilbeschreibung im Text).

Profil A z východnej časti hlinika (obr. 6 a 8) poskytol najviac artefaktov v štyroch vrstvách nad sebou, a to vo vrstvách I, J, L, N. Uhlíky sa našli vo vrstve B (ojedinele). Charakter profilu A vo svojej vrchnej časti po vrstvu I, ktorú označujeme ako výrazný interštadiálny pôdny typ, je zhodný s profilom F, a preto nebudeme opakovať charakteristiku vrstiev A—CH, ktoré tu siahajú do priemernej hĺbky 3,10 m. Venujeme pozornosť predovšetkým úseku tej časti profilu, ktorá sa týka polohy pseudogleja K z hĺbky 4,20—4,40 m, a polohe primárnej spraše vystupujúcej na spodku hliníka od 5,76 do 8,50 m (po dno).

Vrstva I — 3,60 m: hnedožltá sprašovitá hlina s krupnatou agregáciou a riedkymi svetlošedými roztrúsenými škvrnami, ktoré sú počiatočnými štádiami pseudogleja; výskyt roztrúsených uhlíkov, väčší zhluk v hĺbke 3,30 m.

Vrstva J — 4,10 m: šedožltá sprašovitá hlina hutnej stavby s jemnou agregáciou.

Vrstva K — 4,50 m: žltošedá sprašovitá hlina s hojnými svetlošedými a hrdzavožltými, neostro ohraničenými škvrnami, dosvedčujúcimi slabo vyvinutý pseudoglej.

Vrstva L — 5,10 m: žltošedá sprašovitá hlina bez hrubších agregátov, s roztrúsenými uhlíkmi.

Vrstva N — 5,80 m: žltošedá sprašovitá hlina s nevýraznými stopami agregácie, relatívne hustejšej štruktúry, s riedkymi šedými a hrdzavými škvrnami, dosvedčujúcimi počínajúci vývin pseudogleja. Vo vrchnej partii tohto horizontu je tmavošedá prachovitá piesčitá smuha s ílovitými preplavenými zvrstvenými hlinami v nadloží; hojné uhlíky.

Vrstva P — 6,06 m: žltošedá sprašovitá hlina so svetlošedými a hrdzavožltým mramorovaním a škvrnami, dosvedčujúcimi pseudoglej, na povrchu sa miestami vyskytujú doskovité mäkké cicváre. Vrstva má krupnatú agregáciu s neostrou bázou a s výrazným povrchom.

Vrstva R — 8,50 m: svetlá, žltošedá, jemnozrnná, homogénna, jemne pórovitá spraš s ojedinelými drobnými uhlíkmi.

Profil B zo strednej časti hlinika (obr. 9 a 11) poskytol uhlíky a artefakty vo vrstve I. Charakter hornej časti profilu B je zhodný vo svojej vrchnej časti po vrstvu CH (označujeme tak bázu svetlo sfarbeného, najskôr posledného štadiálu), ktorá v tomto profile siaha do hĺbky 2,75 m, s profilom A. V nasledujúcom texte opisujeme úseky od tejto vrstvy po dno.

Vrstva I — 3,52 m: tmavšia, žltošedá vápnitá hlina s krupicovitou agregáciou a s drobnejšími pseudomycéliami, na povrchu i báze miestami zvlnená hojnými krtovinami, charakterizovaná zvlnenými polohami väčších uhlíkov a nehojnej malakofauny. V západnej časti tejto vrstvy na jej vrchole sa hojne vyskytujú artefakty, ktoré sa pod vplyvom rozvlečenia soliflukciou nachádzajú aj na báze nadložnej vrstvy CH. S tým istým javom treba rátať na báze východnej časti profilu, kde sa časť artefaktov pod vplyvom soliflukcie dostala na miernom svahu tiež do podložnej vrstvy J.

Vrstva J — 4,16 m: žltošedá, na povrchu druhotne zvápnená spraš s pseudomycéliami a hojnými karbonátovými konkréciami, na vrchole premiestnená soliflukciou s inpregnáciami mangánolimonitu a veľmi hojnou malakofaunou, na báze s ojedinelými polohami štrkov.

Vrstva K — 4,30 m: modrošedá, svetlohrdzavožltá, škvrnitá, tenko lupienkovite odlučná piesočnatá spraš pseudoglejového charakteru, amébovite zvlnená, prerušovaná malou impregnáciou mangánolimonitu na báze, prechádzajúca niekedy do krupnato zrnitej piesočnato-hlinitej vrstvy, ktorá popri nápadne hojnej malakofaune obsahuje aj zaoblený štrk. Amébovité útvary tejto vrstvy vyznačujú sa často vrstvovitým prekladaním a striedaním piesočnatej spraše so sprašou homogénnou. V profile B sa táto vrstva vyznačovala výskytom fosílnych zvieracích kostí koňa a mamuta.

Vrstva L — 5,00 m: žltohnedošedá, v tomto profile málo výrazná nevápnitá hlina s krupnatou odlučnosťou, s občasnými karbonátovými konkréciami a hojnými limonitickými impregnáciami, s výskytom krtovín vyplnených žltohnedou hlinou. Na báze sa vyskytujú šikmé pukliny, prenikajúce hlboko do podložia; vyznačuje sa nezreteľnou rozplývavou spodnou hranicou.

Vrstva M — 5,75 m: svetlošedožltá spraš krupicovitej agregácie s malakofaunou s výskytom ojedinelých amébovitých ostrovčekov vyplnených piesčitou sprašou s hrubšími zrnkami piesku (obr. 7).

Vrstva N — 5,98 m: modrošedá škvrnitá spraš charakteru pseudogleja s nápadnými limonitickými impregnáciami.

Vrstva O — 7,80 m: šedožltá jemnozrnná spraš s dobre zachovalou primárnou štruktúrou s hojnými mangánolimonitickými impregnáciami a väčšími karbonátovými konkréciami. Z jej hornej tretiny cez vrstvu N do vrstvy M prechádza séria ôsmich viac-menej rovnobežných puklín so sklonom 60°, ktoré majú smer 30° na západ. Zdá sa, že tento zjav nie je tektonickou poruchou, ale že najskôr súvisí so zosadaním spraše na svahu.

Profily z ostatných pracovísk sú menej typické, podobné už uvedeným, a preto ich detailne neopisujeme.

* * *

PALEONTOLOGICKÉ NÁLEZY VO VLČKOVCIACH

OLDŘICH FEJFAR

Pomerne najviac určiteľných paleontologických nálezov pochádza z profilu A. Vo vrstve I z hĺbky 3,10 m sa našli pozostatky mladého indivídua stepného koňa *Equus sp.* (pars nuchalis ossis occipitalis); ide pravdepodobne o glaciálneho stepného koňa *Equus caballus germanicus (Nehring)*. Z tej istej vrstvy z hĺbky 3,35 m pochádza ďalší nález pozostatkov koňa *Equus sp.* Z tej istej vrstvy z hĺbky 3,50 m je aj pozostatok soba — *Rangifer tarandus L.* ďalej z tej istej vrstvy z hĺbky 3,55 m pochádzal úlomok moláru koňa *Equus sp.* Z bázy tejto vrstvy z hĺbky 3,65 m je diafýza femuru soba — *Rangifer tarandus L.* Z nasledujúcej vrstvy J z hĺbky 3,90 m pochádza fragment femoris srstnatého nosorožca — *Tichorinus antiquitatis (Blmb.)*, ohlodaný jaskynnou hyenou. Z vrstvy J z hĺbok od 3,28 do 4,15 m všetky nálezy patria pozostatkom koňa *Equus sp.* Vo vrstve K v hĺbke 4 m našli sa úlomky lebky + molarus inf. vodného hraboša — *Arvicola terrestris L.* Z vrstvy K z hĺbky 4 m pochádza dentos incisivi sysla — *Citellus citellus L.* Z tej istej vrstvy z hĺbky 4,10 m je cranium a z hĺbky 4,25 m ďalšie pozostatky toho istého živočícha. Z tej istej vrstvy z hĺbky 4,28 m pochádzajú pozostatky pratura — *Bos sp.* alebo *Bison sp.* Ďalším zvieracím druhom z tohto profilu je mamut — *Mammonteus primigenius (Blmb.)*, ktorého pozostatky sa našli vo vrstve L v hĺbke 4,35 m. Z tej istej hĺbky a vrstvy pochádza femur sin. koňa — *Equus sp.* Z trhlinovej vložky vrstvy N z hĺbky 5,42 m pochádza caput femoris pratura — *Bos primigenius Boj.?* Z tej istej polohy pochádza aj femur koňa *Equus sp.*, ohlodaný jaskynnou hyenou. Koncentráciu zvieracích pozostatkov na tomto mieste doplňuje nález úlomku kosti mamuta — *Mammonteus primigenius (Blmb.)* z hĺbky 5,50 m. Zachovalý molár M_3 inf. dex. z mamuta — *Mammonteus primigenius (Blmb.)* našiel sa v sprašovej vrstve R v hĺbke 7,70 m.

V profile B vo vrstve I v hĺbkach 3,28, 3,35 a 3,50 m našli sa moláry a iné dosť ťažko určiteľné pozostatky koňa — *Equus sp.* Vo vrstve K v hĺbke 4,35 m sa našiel humerus sin., femur sin. a pelvis koňa — *Equus sp.* Z tej istej vrstvy i hĺbky pochádzajú zvyšky mamuta — *Mammonteus primigenius (Blmb.)*. Ostatné nálezy z hĺbky 4,22 a 4,90 m sa nedali určiť.

V profile C, ktorý sa odkrýval plošne len do podložia výrazného vrchného pôdneho typu, našli sa vo vrstve I v hĺbke 3,10 m pozostatky zuba (P_2 sup. sin.) z koňa — *Equus sp.* Z hĺbky 3,30 m tej istej vrstvy pochádza neurčiteľný zvyšok rebra *Equus sp.(?)*. Z hĺbky 3,45 m je diafýza femuru soba — *Rangifer tarandus L.* Ostatné kosti z hĺbok od 3,49 do 3,99 m sa nedali určiť.

V profile D vo vrstve I v hĺbke 3,88 m našiel sa humerus krta — *Talpa europaea.*

Z profilu F z vrstvy V v hĺbke 9,60 m pochádza pozostatok mamuta — *Mammonteus primigenius (Blmb.)*.

Ojedinelé nálezy kostí z ostatných profilov sú neurčiteľné alebo menej dôležité, napr. z profilu A′ z viacerých polôh nález sysla — *Citellus citellus L.* a z profilu CH z hĺbky 1,94 m zajac — *Lepus sp.*

Pre stratigrafiu vlčkovského profilu významné sú nálezy z profilu A. Všetky určené druhy sú zreteľne fosilizované a sú typické pre posledný glaciál würm. Je to fauna typická pre chladnú oblasť subarktickej stepi. Pozoruhodné sú nálezy malých cicavcov, najmä hraboša vodného *(Arvicola terrestris L.)*, ktorý dosvedčuje blízku prítomnosť vody (Vá-

hu). V tomto profile je najdôležitejší nález na dĺžke 15,15 m z vrstvy J z hĺbky 3,90 m. Tu sa našla stehenná kosť mladého indivídua srstnatého nosorožca — *Tichorinus antiquitatis (Blmb.)*, typicky ohlodaná jaskynnou hyenou. Tento nález je teda súčasne nepriamym dokladom výskytu spomenutej šelmy. Ak je pravdivé zistenie niektorých autorov (J. André[9]), že jaskynná hyena nedožíva do štádia W3, teda je tu dôkaz o pravdepodobnom veku horizontu tohto nálezu. Maximálne možno pripustiť štadiál W2.

* * *

MALAKOFAUNISTICKÉ NÁLEZY VO VLČKOVCIACH

VOJEN LOŽEK

Spraašové súvrstvie odkryté pri obci Vlčkovce vyznačuje sa veľkým malakozoologickým bohatstvom. Konchýlie nachádzame takmer vo všetkých makroskopicky rozlíšiteľných polohách jednotlivých profilov. Vzhľadom k dobrému zachovaniu ulít, hlavne menších druhov, zber sa uskutočnil metódou rýchleho výplavu priamo na lokalite.

Zvláštna pozornosť sa venovala profilu F, ktorý je z hľadiska stratigrafického najúplnejší a z ktorého možno vychádzať i pri interpretácii ostatných profilov. Bohatý materiál pozostávajúci z niekoľko desiatok tisíc ulít bol zatiaľ len prehľadne spracovaný, t. j. jednotlivé vzorky boli vyhodnotené kvalitatívne a podiel jednotlivých druhov vyjadrený len približne odhadom — podľa stupnice: 1 — ojedinele, 2 — roztrúsene, 3 — dosť hojne, 4 — hojne, 5 — veľmi hojne.

Exempláre, pri ktorých je oprávnené podozrenie, že sú recentné alebo holocénne a druhotne vplavené do starších vrstiev (napr. podiel výsušných puklín alebo nory drobných cicavcov), sú v zoznamoch vždy označené znamienkom * za príslušným vyznačením hojnosti (číslicou). Nálezy druhu *Anisus spirorbis (L)*, označené otáznikom, nedovolili spoľahlivé určenie, pretože môže ísť i o blízko príbuzný druh *Anisus leucostomus (Müll.)*

Všetky nálezy sú zhrnuté do prehľadných tabuliek, z ktorých možno vyčítať zastúpenie druhov v jednotlivých vzorkách. O údaje v týchto tabuľkách sa opiera rozbor zistenej fauny.

Vlčkovce — profil F	Vrstva																										
	Z	Y	X	W	V	U	T	S	R	Q	P	O	N	M	L	K	J	I	CH	G	F	E	D	C	B	A
Succinea cf. elegans (Risso)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Succinea oblonga (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	1	3	3	—	4	1	1	1	2	2	4	—	—	—	—	—	1	1	—
Cochlicopa lubrica (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vertigo pygmaea (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Columella columella (Benz)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—
Pupilla muscorum (Linné)	4	4	4	3	1	—	4	2	—	3	—	2	1	1	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Pupilla muscorum densegyrata (Ložek)	—	4	—	—	1	—	—	—	2	—	—	5	—	3	5	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla triplicata (Studer)	1	2	4	1	3	2	3	—	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla sterri (Voith)	—	—	1	—	—	3	4	4	—	4	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla loessica (Ložek)	4	4	—	3	2	5	2	5	4	4	5	3	2	3	4	3	3	4	—	—	1	4	2	5	4	—
Orcula dolium (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vallonia tenuilabris (Al. Br.)	2	2	—	2	2	—	2	1	1	2	—	2	—	2	2	2	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Vallonia costata (Müller)	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2
Vallonia pulchella (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1*	—	—	—	—	1*	—	2
Chondrula tridens (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	1*	—	—	—
Clausilia dubia (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cecilioides acicula (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1*	1*	—	—	1*	—	2	2
Perpolita radiatula (Alder)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vitrea crystallina (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Helicella striata (Müller)	1	2	2	2	3	1	3	1	1	3	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Helicella obvia (Hartmann)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Trichia hispida (Linné)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	2	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Lymnaea palustris (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Planorbis planorbis (Linné)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	4	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Anisus spirorbis (Linné)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1?	—	2	4	2	2	—	1?	—	—	—	—	—	—	—
Valvata pisc. alpestris (Küst)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pisidium obtusale (Lamarck)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pisidium cf. casertanum (Poli)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pisidium sp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Vlčkovce — profil B	Vrstva																
	R	P	O	N	M	L	K	J	I	CH	H	G	F	E	D	B	A
Succinea oblonga (Drap.)	—	2	2	2	1	2	2	1	1	3	1	1	—	—	—	1	—
Vertigo pygmaea (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Columella columella (Benz)	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla muscorum (Linné)	—	1	4	3	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla muscorum densegyrata (Ložek)	—	3	4	1	—	2	2	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla triplicata (Studer)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla sterri (Voith)	—	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla loessica (Ložek)	3	3	4	2	—	—	—	—	—	4	—	—	1	4	1	5	—
Orcula dolium (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vallonia tenuilabris (Al. Br.)	—	2	3	2	1	1	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Vallonia costata (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Vallonia pulchella (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Chondrula tridens (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Clausilia dubia (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Cecilioides acicula (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1*	—	—	5*	2
Punctum pygmaeum (Drap.)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Vitrea inopinata (Uličný)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1*	—
Vitrea crystallina (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Helicella striata (Müller)	—	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Trichia hispida (Linné)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Lymnaea palustris (Müller)	—	—	—	—	1	—	2	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Lymnaea glabra (Müller)	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Planorbis planorbis (Linné)	—	—	—	—	4	4	4	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Anisus spirorbis (Linné)	—	—	—	—	1	4	5	4	1?	—	—	1	1?	—	—	—	—
Valvata pulchella (Studer)	—	—	—	—	1	2	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pisidium cf. casertanum (Poli)	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

S výnimkou povrchových vrstiev, obsahujúcich konchýlie niektorých význačných holocénnych druhov, napr. *Helicella obvia (Hartm.), Cecilioides acicula (Müller), Vitrea inopinata (Uličný), Vallonia pulchella (Müller)*, ktoré však môžu byť druhotne vplavené aj trochu hlbšie, javia fauny všetkých študovaných vrstiev ráz význačne sprašový. Nikde inde sa nezistili úplnejšie zvyšky spoločenstiev, ktoré by zodpovedali teplým vlhkým výkyvom (interglaciálom alebo interštadiálom).

Napriek tomu, že ako pri všetkých faunách tohto rázu, ide o spoločenstvá druhove pomerne chudobné a celkom jednotvárne, možno v profiloch zistiť určité zmeny v zložení fauny, ktoré majú stratigrafický význam. Týka sa to predovšetkým pomerne úplných profilov F a B, kde v súvrstviach F/L až I a B/M až I vystupuje výrazne rozvinuté spoločenstvo takzvaných močiarových spraší, vyznačené vodnými druhmi *Lymnaea palustris (Müller)*, v drobnom hrubostennom tvare *Lymnaea glabra (Müller), Planorbis planorbis (L.), Anisus spirorbis (L.), Valvata* zo skupiny *Pulchella alpestris* a rôzne druhy rodu *Pisidium*. Je to čistá asociácia plytkých periodických močiarov, známa z početných nálezísk v sprašiach Podunajskej nížiny. Tiež suchozemská zložka tejto fauny je bohatšia ako bežné sprašové spoločenstvá (porovnaj vrstvy F/K a I/B).

Súvrstvie s vodnou faunou predstavuje dosť nápadné stratigrafické delidlo. Vrstvy v jeho nadloží obsahujú prevažne studenú faunu s vedúcim druhom *Columella columella (Benz)*, kým podložné súvrstvie je charakterizované stálym výskytom druhu *Helicella striata (Müller)*. Sprievodné druhy oboch týchto fáun sa od seba vzájomne príliš nelíšia, len *Pupilla sterri (Voith)* a *Pupilla triplicata (Studer)* sú v striatovej faune omnoho silnejšie zastúpené než v nadložnej faune columellovej. *Helicella striata (Müller)* sa vzácne vyskytuje i v spodnej partii súvrstvia s columellovou faunou. Sú to

Vlčkovce — profil D	Vrstva								
	O	N	M	K	J	I	CH	E	B
Succinea oblonga (Drap.)	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Cochlicopa lubrica (Müller)	—	—	—	—	—	—	—	—	1*
Columella columella (Benz)	—	—	—	—	—	—	3	—	—
Pupilla muscorum (Linné)	—	—	1	—	1	—	—	—	—
Pupilla muscorum densegyrata (Ložek)	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Pupilla sterri (Voith)	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla loessica (Ložek)	5	1	—	—	—	—	4	2	3
Vallonia tenuilabris (A. Br.)	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Vallonia costata (Müller)	—	—	—	—	1	1	—	—	—
Chondrula tridens (Müller)	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Trichia hispoda (Linné)	—	—	—	—	—	—	1	—	—

Vlčkovce — profil A	J	I	CH	H	G	F	E	D	C	B	A
Succinea oblonga (Drap.)	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—
Columella columella (Benz)	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla muscorum (Linné)	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Pupila muscorum densegyrata (Ložek)	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla triplicata (Studer)	1	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Pupilla sterri (Voith)	—	—	2	2	2	2	—	4	—	—	—
Pupilla loessica (Ložek)	—	—	4	—	—	4	5	—	4	5	—
Vallonia tenuilabris (A. Br.)	—	—	2	—	—	2	—	2	2	1	—
Vallonia costata (Müller)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Clausilia dubia (Drap.)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Vitrea crystallina (Müller)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Helicella striata (Müller)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Helicella obvia (Hartmann)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Trichia hispida (Linné)	—	—	2	—	—	—	1	2	—	—	—

Profil	Hĺbka	Fauna	Počet
A	3,05 m	cf. Arianta arbustorum (L.) — zlomky	2
B	3,80/4,22 m, v blízkosti kosti	Succinea oblonga (Drap.)	1
		Lymnaea palustris (Müller)	1
		Planorbis planorbis (Linné)	4
		Anisus spirorbis (Linné)	1
	4,00/4,20 m	Lymnaea palustris (Müller) — jadro	1
	4,00/4,35 m z okolia nálezu kosti	Succinea oblonga (Drap.)	2
		Lymnaea palustris (Müller)	2
		Planorbis planorbis (Linné)	2
		Anisus spirorbis (Linné)	1
	4,30 m, pri kosti	Succinea oblonga (Drap.)	2
		Lymnaea palustris (Müller)	1
		Lymnaea glabra (Müller)	1
		Planorbis planorbis (Linné)	5
F	3,74 m oglejený horizont	Planorbis planorbis (Linné)	4

vždy len ojedinelé exempláre, teda nemožno vylúčiť možnosť, že ide o kusy druhotne premiestené zo spodnejších vrstiev.

V profiloch D a A nie je ani súvrstvie močiarovej spraše, ani jeho podložie zachytené.

Svojím celkovým rázom zapadá fauna z Vlčkoviec plne do rámca würmských sprašových fáun dolného Považia. Od nálezov z prv publikovaných profilov (Banka, Moravany nad Váhom, Ivanovce, Zamarovce) sa líši menším druhovým bohatstvom a nedostatkom konchýlií z teplých období. Naproti tomu je obohatená o vodné druhy močiarových spraší, čím sa zhoduje s početnými náleziskami vo vlastnej Podunajskej nížine. Nápadná je táto zhoda hlavne v porovnaní s profilom na Božom vrchu pri Štúrove, kde sa tiež zistila močiarová fauna, v nadloží ktorej leží spraš s columellovou a v podloží so striatovou faunou (porov. V. Ložek[10]). Pomerná jednotvárnosť fauny vo Vlčkovciach je spôsobená predovšetkým polohou lokality v jednotvárnom plochom teréne; fauna tohto terénu v súčasnej dobe je i v minulosti bola málo rozmanitá v porovnaní s náleziskami na okraji hôr alebo pahorkatín, kde sa vždy rozvíjajú rozličné spoločenstvá na pomerne malých priestoroch.

Z významnejších nálezov treba vyzdvihnúť tvar z rodu *Valvata*, ktorý zodpovedá forme *Valvata piscinalis alpestris (Küster)* a je spojený prechodmi s druhom *Valvata pulchella (Studer)*. Zo Slovenska bol tento tvar dosiaľ bezpečne známy len z ojedinelého nálezu v Nitrianskom Hrádku pri Šuranoch (V. Ložek[11]); našla sa tam na brehu Cetinky vyplnená ulita, pochádzajúca pravdepodobne tiež z močiarovej spraše.

Vlčkovská sprašová fauna je príkladom málo rozčlenenej, ale inak pomerne bohatej mäkkýšej fauny würmského veku na rozhraní vlastnej Podunajskej nížiny a údolia Váhu.

* * *

PALEOBOTANICKÉ NÁLEZY VO VLČKOVCIACH

EDUARD KRIPPEL — JURAJ BÁRTA

V hliníku vo Vlčkovciach našli sa drevené uhlíky v nasledujúcich vrstvách a profiloch (d = dĺžka [na dĺžke zľava doprava], h = hĺbka):

Profil A':

d 7,34 m, h 3,35 m, vrstva J — *Pinus silvestris;*
d 3,00 m, h 4,00 m, vrstva J — *Pinus silvestris;*
d 1,00 m, h 5,70 m, vrstva L — *Pinus silvestris.*

Profil A:

d 9,00 m, h 2,85 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 14,00 m, h 2,26 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 13,00 m, h 3,30 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 15,00 m, h 3,30 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 14,30 m, h 3,34 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 11,00 m, h 3,34 m, vrstva I — neurčiteľné;

d 6,00 m, h 3,50 m, vrstva I — neurčiteľné;
d 0,25 m, h 3,65 m, vrstva I — neurčiteľné;
d 16,00 m, h 3,86 m, vrstva J — *Pinus silvestris;*
d 12,00 m, h 4,00 m, vrstva J — *Pinus silvestris;*
d 14,00 m, h 4,35 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 4,52 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 4,35 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 4,62 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 15,86 m, h 4,70 m, vrstva L — neurčiteľné;
d 16,00 m, h 4,90 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 11,30 m, h 5,00 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 5,00 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 5,02 m, vrstva L — *Pinus silvestris;*
d 11,50 m, h 5,08 m, vrstva N — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 5,10 m, vrstva N — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 5,20 m, vrstva N — *Pinus silvestris;*
d 4,50 m, h 5,30 m, vrstva N — neurčiteľné.

Pri pozostatkoch mamuta:
d 14,80 m, h 5,40 m, vrstva N — *Pinus silvestris;*
d 16,00 m, h 5,47 m, vrstva N — *Pinus silvestris;*
d 14,00 m, h 5,53 m, vrstva N — *Pinus silvestris;*
d 12,00 m, h 6,65 m, vrstva R — *Pinus silvestris.*

Profil B:
d 3,00 m, h 3,15 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 1,50 m, h 3,20 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 3,00 m, h 3,32 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 6,00 m, h 3,40 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 10,70 m, h 3,40 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
d 6,00 m, h 3,50 m, vrstva I — *Pinus silvestris.*

Profil C (z výrazného ohniska):
h 3,05 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
h 3,15 m, vrstva I — neurčiteľné;
h 3,25 m, vrstva I — *Pinus silvestris.*

Profil D:
d 1,95 m, h 2,86 m, vrstva I — *Pinus silvestris.*

Medzi profilom D a E:
h 7,75 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
h 2,86 m, vrstva I — *Quercus sp.*

Profil F:
h 2,95 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
h 3,10 m, vrstva I — *Pinus silvestris.*

Profil CH:
h 2,87 m, vrstva I — *Pinus silvestris;*
h 2,98 m, vrstva I — *Pinus silvestris.*

Z prehľadu vidieť, že najväčší počet uhlíkov, zastúpený skoro v každom profile hliníka, viaže sa na vrstvu I, ktorá reprezentuje výrazný najvrchnejší pôdny typ (PK I). Ojedinelé uhlíky v profile A pochádzajú z vrstvy J, ktorá je charakterizovaná štadiálnou spraši. V tom istom profile ďalšiu kultúru vyznačujú uhlíky z vrstvy L a N, ktoré dosvedčujú zdvojenú humóznu, často splývavú pôdu. Rovnako aj v profile A našli sa uhlíky z nižšej pozície zo štadiálnej spraši vrstvy R a v profile A' vo vrstve L, ktorá je tu rovnocenná vrstve N v profile A. Je však zarážajúce, že takmer v celom profile hliníka okrem jedinej výnimky a polohy medzi profilmi D a F sa až po skončení systematického výskumu r. 1959 vo vrstve I zistila prítomnosť duba *(Quercus sp.)*, kým všetky ostatné nálezy patria borovici *(Pinus silvestris)*. Masový výskyt borovice vo vrchnom fosílnom pôdnom type poznáme na západnom Slovensku okrem Vlčkoviec aj z Nemšovej (okr. Trenčín), Veľkých Kostolian, Zvončína, Ružindola (všetky tri lokality okr. Trnava), Nitry-Čermáňa, Svodína a Divy (posledné dve lokality okr. Nové Zámky).

Prítomnosť borovice zo starších fosílnych pôd v najbližšom okolí Vlčkoviec je známa z interštadiálu W1/2 na piesočnej dune Mačianske vŕšky pri Seredi (J. Bárta[12]). Odtiaľto poznáme aj prítomnosť duba z obidvoch würmských interštadiálov, čo je významný poznatok pre ojedinelý nález duba z vrstvy I vo Vlčkovciach, teda z najvrchnejšej interštadiálnej pôdy (PK I).

Určovanie charakteru klímy len na základe prítomnosti borovice, ktorá je v podstate v tejto časti Slovenska drevinou klimaticky neutrálnou, dosvedčujúcou hlavne suchšie podnebie, je úloha nie ľahká. V spoločnosti duba možno predpokladať existenciu pomerne teplého a suchého porastu, pravdepodobne lesostep. Nálezy borovice vo viacerých vrstvách profilu hliníka vo Vlčkovciach umožňujú predpokladať prítomnosť blízkeho riedkeho lesného pokryvu na východnej časti Trnavskej spraši tabule. Rozbor uhlíkov z vrchnej hnedošedej humóznejšej fosílnej pôdy, označovanej ako vrstva I, nevylučuje možnosť interpretovať túto vrstvu ako paudorfský interštadiál W2/3.

* * *

STRATIGRAFICKÉ OTÁZKY

JIŘÍ KUKLA

Prv než prikročíme k vlastnému vyhodnoteniu stratigrafickej pozície paleolitických nálezov vo Vlčkovciach, považujeme za potrebné zapodievať sa širšie najnovším stavom základných poznatkov o stratigrafii spraší a na základe tohto poznania vyťažiť poznatky pre interpretáciu profilov vo Vlčkovciach.

V názoroch na stratigrafiu spraší v strednej Európe sa prejavuje značná nejednotnosť. V nemeckej literatúre sa na vystihnutie tejto situácie objavuje termín „*Würm-Wirrwarr*" (napr. J. Büdel[13]). Nevyriešená je pozícia posledného interglaciálu i problém trojdielnosti, resp. dvojdielnosti, prípadne jednotného priebehu poslednej doby ľadovej. Treba zdôrazniť, že v cudzej literatúre doposiaľ nebola presne paleontologicky fixovaná poloha zodpovedajúca poslednému interglaciálu. Najčastejšie názory na rozdelenie poslednej medziľadovej a ľadovej doby možno rozdeliť na dve skupiny, ktoré odlišne zaraďujú pôdny komplex s hrdzavou

zhlinenou vrstvou na báze, zodpovedajúci Finkovmu Stillfriedu A. Jedna skupina autorov považuje celý tento komplex za ekvivalent posledného interglaciálu, spolu s teplými výkyvmi na počiatku würmu *(Frühwürm)*. Iní považujú tento komplex za interštadiál, ktorý je oddelený od interglaciálnej kremžskej pôdy pomerne značne silnou sprašou. Na základe paleontologických nálezov (F. Prošek, V. Ložek;[14] V. Ložek, J. Kukla[15]) bolo však možné v našich terénoch pomerne presne zistiť polohu interglaciálu, ktorý sa stotožňuje s vysoko vyvinutou odvápnenou zónou (pôda typu lessivé) s jej tesným nadložím a podložím. Zo vzájomnej paralelizácie sprašových profilov na území ČSSR vyplynul ďalší, nepochybne dôležitý záver, že totiž pôdny komplex v dolnověstonickej tehelni, označovaný rakúskymi autormi za typický príklad Stillfriedu A, má na báze pôdu posledného interglaciálu. Z paralelizácie sprašových profilov v Čechách a na Morave ďalej vyplynulo, že v úplnom rozvoji v priaznivých sedimentačných priestoroch sú časove si zodpovedajúce komplexy pôd tiež rámcove zhodne vyvinuté čo do priebehu sedimentácie a pedogenetických procesov. Na druhej strane sa však pozorovalo, a to veľmi často, že zložitý pôdny komplex sa na niekoľkých desiatkach metrov vykliní v jednoduché hlinené pásmo, alebo dokonca v slabú, nevýrazne odvápnenú, soliflukciou silne porušenú polohu. Pri postupnej deštrukcii pôdnych komplexov podliehajú odnosu omnoho ľahšie humózne horizonty A alebo humózne pôdy so slabou tvorbou agregátov; najďalej sa naopak udržujú prizmaticky odlučné lessivované pásma alebo braunlehmy.

Na podklade doterajších poznatkov môžeme sa k diskusii o rozdelení würmu vyjadriť takto: názory na trojdielnosť würmu sú podložené rovnako ako názor na jeho jednoduchý priebeh. V profile v Sedlci pri Prahe a na niektorých iných miestach je celkove jasne vyvinutá medzi interglaciálnou pôdou a medzi pôdnym komplexom staršieho würmského interštadiálu (W1/2) primárne naviata spraš v hrúbke zhruba 1 m. V nadloží interštadiálneho pôdneho komplexu je potom spraš rozdelená odvápnenou paudorfskou zónou. Sú teda v poslednom glaciáli zistiteľné tri spraše oddelené pôdami teplých výkyvov. Treba však zdôrazniť, že každá z týchto troch spraší môže byť rozdelená obdobiami relatívneho sedimentačného kľudu, prípadne i spojenými s vývojom slabých pôd, teda würm by bolo možné rozdeliť na šesť, prípadne i viac stratigraficky podložných úsekov.

V Jenerálke pri Prahe a na početných profiloch na Morave tvorí pôda posledného interglaciálu s pôdami nasledujúceho interštadiálu (R/W—W1/2) zdanlivo jednotný komplex, v ktorom často nemožno presvedčivo zistiť primárnu spraš würmu I. Takéto profily sa potom rozpadajú na dve základné časti: zdanlivo jednotný pôdny komplex a nezreteľne členenú spraš, ktorá ho prekrýva. Tieto profily sa celkove zhodujú s poňatím würmu rozdeleného len jediným nevýrazným výkyvom, resp. jednotného würmu.

Treba si však v tejto súvislosti uvedomiť, že možnosť zachovania jednotlivých sedimentačných javov a pôdotvorných pochodov je v povrchových sprašových profiloch pomerne obmedzená, preto treba vyhľadať najlepšie vyvinuté základné sprašové profily.

V zásade platí pravidlo, že určitý sedimentačný alebo pedogenetický proces postihol súčasne všetky sedimentačné priestory spraše v určitom areáli, nech už sa jeho stopy zachovali, alebo nie.

Z toho dôvodu, berúc na zreteľ najlepšie rozčlenené sprašové profily, pridržiavame sa celkove trojdielneho rozčlenenia poslednej ľadovej doby.

Sedimentačný cyklus spraší a rozdelenie sprašových profilov

V diskusii, ktorá podnes prebieha v literatúre, bol v delení poslednej ľadovej doby uvedený rad poznatkov, ktoré privádzajú paralelizáciu jednotlivých polôh sprašových profilov s pohybmi severského a alpského ľadovca do značnej neistoty. Za bezpečné oporné body tu môžeme považovať len poslednú medziľadovú dobu a holocén. Paralelizácia jednotlivých morénových valov (podľa ktorých je würm podrobnejšie rozdelený) so sprašami alebo v nich uzavretými pôdami je však už značne neistá. Za tejto situácie sme sa rozhodli použiť prechodne pomocný kvartérny systém na sedimentačnom a pedogenetickom vývoji sprašových profilov v Československu. Tento systém bude účelné používať do tej doby, než budú klimatické výkyvy, dokumentované v sprašových profiloch, bezpečne paralelizované s fázami severského alebo alpského zaľadnenia.

Systém rozoznáva:

a) sedimentačné a pedogenetické cykly I. kategórie,

b) sedimentačné a pedogenetické cykly II. kategórie a

c) fázy jednotlivých cyklov II. kategórie.

Cyklus I. kategórie zodpovedá jednému interglaciálu a glaciálu. V sprašových profiloch mu zodpovedá komplex pôd, oddelených vo vyšších polohách navzájom vrstvami spraše. Komplex je potom krytý relatívne hrubou a nevýrazne členenou polohou spraše. Každý cyklus začína preplavenými sprašami v tesnom podloží výrazne lessivovanej parahnedozeme alebo braunlehmu. Preplavené spraše sú však parahnedozemami obvykle prekryté. Cyklus končí najmocnejšou polohou primárne naviatej spraše.

V charakteristickom úplnom vývoji sú sedimenty každého cyklu ďalej delené tromi obvykle hrdzavo sfarbenými odvápnenými horizontmi, ktoré predstavujú členov vývojového radu lessivovaných pôd. Najmladší horizont je relatívne najslabšie vyvinutý, spodný je naopak najvýraznejší a dosahuje v niektorých cykloch vývojový stupeň braunlehmu. Výnimočné postavenie majú cykly C a F, kde bazálne zhlinené pásmo a stredný odvápnený horizont sú vyvinuté rámcove rovnako dokonale a dosahujú stupeň výrazne lessivovanej pôdy. V našich terénoch sa zatiaľ zistili uloženiny siedmich cyklov, z kto-

rých každý zodpovedá interglaciálu a glaciálu, pričom holocén sa považuje za počiatok najmladšieho cyklu. Cykly sú označené veľkými písmenami a postupujú od najmladších k najstarším:

A — holocén,
B — eem + würm,
C — mladší holstein + riss,
D — starší holstein + preriss,
E — cromer + mindel,
F — waal + günz,
G — tegelen + eburon.

Cykly A až D sú pomerne spoľahlivo datované podľa vzťahu k terasám a sú nepochybne mladšie ako elsterské zaľadnenie. Staršie opísané cykly z Červeného kopca pri Brne sú datované len podľa pedogenetického vývoja a podľa rámcového porovnania s opismi zahraničných profilov. Podotýkame, že podľa vývoja sprašových sérií holsteinský interglaciál jasne ukazuje charakter dvoch interglaciálov oddelených glaciálnym výkyvom. O tom svedčí tiež veľmi dlhé trvanie tohto interglaciálu, ktorý sa podľa rôznych pozorovaní pokladá za hlavné delidlo pleistocénu („veľký interglaciál").

Cyklus II. kategórie zodpovedá jednému interštadiálu a štadiálu. V sprašových sériách začína hrdzavou odvápnenou zónou vyvinutou na preplavených starších sprašiach alebo iných podložných horninách a končí polohou spraše. Stredná časť cyklu zaberá humózne pôdy, niekedy degradované, ktorých horizonty B však nedosahujú vývojový stupeň bazálneho zhlineného pásma.

Vnútri cyklu II. kategórie bolo by možné v dokonale vyvinutých profiloch odlíšiť ďalšie cyklicky sa opakujúce sedimentačné a pedogenetické javy, pretože sa však v praxi len málokedy stretávame s dokonalým detailným rozdelením cyklov II. kategórie, delíme radšej tieto cykly na niekoľko význačných fáz (pozri ďalší text).

Cykly II. kategórie označujeme arabskými číslicami 1 až 3 od najstarších k najmladším. V cykle B zodpovedá teda cyklus 1 II. kategórie eemu a nasledujúcemu chladnému výkyvu (štadiálu). Cyklus 2 zodpovedá staršiemu interštadiálu würmu a nasledujúcemu štadiálu, cyklus 3 potom mladšiemu interštadiálu a nasledujúcemu štadiálu (tento interštadiál zodpovedá paudorfu).

Fáza 1: rónom uložené nehumózne, výnimočne slabé humózne zeminy v podloží bazálnej zhlinenej vrstvy každého cyklu. Tieto naplavené vrstvy sú len celkom mimoriadne zachované v primárnom vývoji, obvykle sú prekryté horizontom B a C nadloženej pôdy; tam, kde zostali neodvápnené, obsahujú veľmi teplú malakofaunu. Z týchto polôh cyklov pochádzajú interglaciálne malakofauny zistené v Litoměřiciach II, Letkách pri Prahe, Novom Meste nad Váhom, Zamarovciach a i.

Fáza 2: hrdzavá odvápnená pôda, väčšinou slabo humózna, vývojového radu lessivé.

Fáza 3: autochtónna humózna pôda (obvykle černozem), vyvinutá na splachových sedimentoch alebo sčasti prekrývajúca podložnú odvápnenú pôdu. Pôdy 2. a 3. fázy sú niekedy od seba oddelené karbonátovým horizontom.

Fáza 4: začína v klasicky vyvinutých profiloch vrstvou veľmi jemnej spraše (najviac niekoľko cm hrubej), ktorá je obvykle od nadložia ostro obmedzená. Má veľmi často zelenkavý nádych a označujeme ju ako svetlý vedúci horizont (marker).

Do podložnej humóznej pôdy zasahuje marker kríčkovite rozvetvenými kanálikmi, ktoré pravdepodobne dosvedčujú výplň chodbičiek po červíkoch. Marker zatiaľ nie je známy z posledného cyklu B 3.

Povrch pôdy z fázy 3 je veľmi často porušený soliflukciou. Do tejto úrovne spadá tiež vznik klinov vyplnených materiálom černozeme a siahajúcich hlboko do podložia. Kliny väčších rozmerov, ktoré bývajú paralelizované s mrazovými klinmi, dokladajúcimi trvale zmrznutú pôdu, sa zatiaľ zistili len v cykloch 2. Časový vzťah soliflukcie k markeru nie je presne známy, pretože marker nie je nikde zachovaný tam, kde sa mohutnejšie prejavuje soliflukcia. Je však veľmi pravdepodobné, že v plnom rozsahu sa soliflukcia prejavila až po uložení spomenutého horizontu. O období fázy 3 na konci tvorby humóznej pôdy vieme na podklade jej pedogenetického vývoja, že bolo celkom kľudné, nerušené pôdnou eróziou ani sedimentáciou prachu. Terén bol pravdepodobne porastený nízkou vegetáciou, zrážky boli riedke (regradácia černozemí) a nemali prívalový charakter.

Zelený marker predstavuje náhle pochovanie terénu vrstvou nehumózneho prachu. Tento zjav mal regionálny rozsah. Bol najskôr viazaný na povrchové búrky kontinentálnych rozmerov.

V priaznivo vyvinutých profiloch zodpovedá 4. fáze podstatne hrubá poloha spraše, často porušovaná rónom zvrstvenými polohami alebo zglejenými horizontmi. Zistili sa i slabo vyvinuté pôdy.

Fáza 5 je charakterizovaná hlinovými pieskami (hlinopiesky). Sú to klimatologicky veľmi charakteristické sedimenty zložené zo zŕn veľkosti prevažne 0,1—2 mm, teda zodpovedajúce zrnitostnej frakcii piesku. Jednotlivé zrná sú však tvorené hlinou, ktorá bola pretransportovaná prudkým vodným prúdom skôr ako sa stačila rozmočiť. Celkom obdobné sedimenty vznikajú podnes za prietrží pod svahmi, kde sú spraše a pôdy na nich umele obnažované, t. j. na poliach a v hliníkoch. Ukladajú sa v maximálnom sklone okolo 5°. V sklonoch väčších (až do 35°) sa zadržia medzi steblami tráv vo vrstvách mocných okolo 3 cm.

V hrubých prevrstveniach hlinopieskov boli pozorované zaguľatené hrudky hliny s priemerom až 3 cm a splavené kamene s priemerom až 10 cm.

Hlinopiesky sa oscilačne striedajú so sedimentáciou spraší a s tvorbou humóznych pôd. V niektorých profiloch sa zistilo, že počas sedimentácie hlinopieskov pôsobila soliflukcia. Hlinopiesky sa zatiaľ nezistili v cykle 3, kde im však zodpovedajú vložky rónom plaveného normálneho piesku. Opísané horizonty sa u starších autorov obvykle označovali ako hrubozrnná báza sprašových pokryvov.

Fáza 6 je hlavnou fázou sedimentácie spraše. Zrnitostné oscilácie sú už málo zreteľné, tvorba pôd nevýrazná. Tiež vložky ukladané rónom sú vzácne alebo chýbajú.

Rozbor profilu vo Vlčkovciach

Ako z predchádzajúcich opisov vyplýva, je profil vo Vlčkovciach vyvinutý v netypickej forme, pričom pôdne horizonty sú len slabo výrazné. Týka sa to predovšetkým humóznych pôd. Černozeme podobné tým, ktoré poznáme z Trnavy alebo Nitry-Čermáňa, v profile hliníka vo Vlčkovciach celkom chýbajú. Pri stanovení relatívnej chronologickej pozície jednotlivých vrstvových úsekov a nálezových horizontov musíme vychádzať z paralelizácie so známymi profilmi a brať zreteľ na všetky možnosti eventuálnych deštrukcií pôdnych celkov.

Pri rozbore vychádzame z týchto východiskových pozorovaní:

1. Humózny horizont I s kultúrnymi zvyškami včítane svojho sprašového podložia a nadložia dobre zodpovedá vrstvovému sledu paudorfského interštadiálu z oblasti Věstoníc. Tiež gravettské kultúrne pamiatky dokumentujú paudorfský vek nálezového horizontu.

2. Horizonty J—L v profile F na úseku 3,15—4,50 m majú v celom rozsahu jednotný ráz po stránke paleontologickej a nie veľmi odlišný tiež po stránke geochemickej (rámcove rovnaká vápnitosť). Počas ich ukladania sa teda geologické a galeoklimatické podmienky nemohli podstatne zmeniť. Charakter malakofauny ukazuje na tzv. močiarové spraše, keď eolická sedimentácia ukladala materiál v zamokrených depresiách.

3. Na úrovni 4,50—4,85 m v profile F prebiehajú denudačné plochy značnej dôležitosti, lebo cicváre zachované v podložnom horizonte reprezentujú karbonát vyluhovaný z pôd, ktoré sa zachovali a ktoré museli mať podstatnú hrúbku.

4. Spraš vystupujúca v hrúbke cez 5 metrov na dne hliníka je najhrubšou sprašou na odkryve (dvakrát hrubšia ako spraš W3) a zodpovedá petrograficky i pedogeneticky (vyššie vyvinuté pseudogleje) veľmi dobre spraši v nadloží PK IV na iných lokalitách, teda spraši rissu. Naopak, nie je známa ani jedna lokalita v ČSSR, kde by bola dokázaná mocnejšia spraš s pseudoglejmi veku W1.

Časové zaradenie jednotlivých vrstiev

Na podklade uvedených pozorovaní môžeme jednotlivé vrstvy (profil F) zaradiť takto:

1. 0,00—0,30 m — holocén, PK 0 (cyklus 1).

2. 0,50—1,00 m — W3, hlavná sprašová fáza (fáza B 3—6).

3. 1,00—1,40 m. Tento tmavšie sfarbený horizont vnútri spraše W3 má analógie vo Věstoniciach a v Novom Meste nad Váhom. Podľa rádiokarbónovej analýzy z Věstoníc reprezentuje osciláciu s pomalšou alebo dokonca prerušenou sedimentáciou spraše v ústupovej fáze posledného zaľadnenia. Jeho vek spadá do doby okolo 15 000 rokov pred súčasnosťou a zodpovedá najskôr Klímovmu horizontu G2.

4. 1,40—2,55 m. Štadiál W3 (B3) zodpovedá svojou detailnou stavbou, pásikovaním, horizontom, malakofaunou na báze i formou uloženia dobre spraši z nadložia G1 (podľa B. Klímu[16]) vo Vlčkovciach.

5. 2,55—2,85 m. Ekvivalenty preplavených, lokálne zglejených spraší, obsahujúce hlavný kultúrny horizont stanice v Pavlove. Klímov horizont G2 (pravdepodobne B3—4 a B3—5 podľa cyklického členenia). Podľa doterajších analógií ide o sklon teplejšieho paudorfského interštadiálu.

6. 2,85—3,15 m. Ekvivalent paudorfskej humóznej pôdy W2 (B3—4), ktorá je rovnako ako vo Věstoniciach i Pavlove zdvojená. Podložie pôdy je deformované epigenetickou soliflukciou, ktorá zasahuje pravdepodobne aj spodnú humóznu zónu. Týmito znakmi sa profily z Vlčkoviec a Věstoníc dobre zhodujú. Rozptýlené uhlíky a artefakty v humóznej pôde zodpovedajú svojou pozíciou staršej fáze osídlenia v Pavlove z výskumu r. 1960.

7. 3,15—4,50 m. Štadiál W2. Do 3,85 m ide o spraš porušenú sekundárne soliflukciou. Podložná, slabo vyvinutá pôda patrí najskôr fáze B2—5. Soliflukčné rozvlečenie povrchu tejto vrstvy môže byť viazané jednak na paudorfskú pôdnu zónu porušenú soliflukciou, jednak môže ísť o prejav syngenetickej soliflukcie z obdobia ukladania spraše horizontu v hĺbke 3,15—3,85 m. V žiadnom prípade nie je tento vrstvový úsek porušený dlhším obdobím sedimentačného pokoja, tvorby pôd alebo hiátom, ktorý by mohol zodpovedať interštadiálom (dôvody pozri vyššie).

8. 4,50—5,60 m. Nejasný úsek s niekoľkými stratigrafickými jednotkami, ktorý môže zahrňovať bázu štadiálu W2, ďalej W1/2, štadiál W1 a interglaciál RW. Stratigrafické zaradenie tohto úseku nie je isté, je len pravdepodobné. V profile sú dva hiáty, jeden na 4,50 m, druhý na 4,85 m. V obidvoch týchto úrovniach musíme predpokladať pôvodnú väčšiu mocnosť autochtónnych pôd, z ktorých bol zo zachovaných vrstiev znesený karbonát, vylúčený vo forme cicvárov. Najpravdepodobnejšie časové zaradenie vrchnej denudácie spadá do obdobia B2—4. Táto denudácia pravdepodobne zniesla pôdy interštadiálu W1/2 pokiaľ boli vyvinuté a zanechala najvyššie ich bazálnu časť. Spodná denudačná plocha patrí najskôr štadiálu W1 a zniesla pôdy hlinopieskovej fázy štadiálu W1 (B1—5). Hrdzavé zvrstvenie hliny v nadloží neúplne odvápnených elúvií spraše s najväčšou pravdepodobnosťou možno zaradiť k splachovým sedimentom z nadložia autochtónnych pôd interglaciálu RW, teda opäť k štadiálu W1. Študovaný úsek v profile A, ktorý celkove nejaví príliš pestré zloženie a ktorý v celej hrúbke obsahuje splavené uhlíky, zodpovedá niektorému horizontu úseku 4,50—5,00 m, prípadne celému tomuto úseku (teda podľa uvedených argumentov pravdepodobne štadiálu W1, nanajvýš spodnej časti W1/2. K vrstvám ležiacim nad úrovňou 4,50 m v profile F sa študovaný úsek profilu A nemôže prirovnávať, pretože jeho nízky obsah karbonátov vylučuje sedimentáciu v čase, keď do sedimentačného priestoru niekoľko desiatok metrov odtiaľ bol už odnášaný zvrchu čerstvý vápnitý prach.

9. 5,60—10,60 m. Vzhľadom na zaradenie nad-

ložnej spraše pravdepodobne do PK IV ide o pôdny komplex mladšieho holsteinu (PR/R). Takto členito vyvinuté samostatné pôdy s risským interštadiálom nie sú známe.

10. 12,00 m a hlbšie. Sedimenty PR. Pravdepodobne minimálne zaradenie, vzhľadom na datovanie nadložnej série.

K otázke datovania szeletskej industrie vo Vlčkovciach

Rozptýlená szeletská industria v hĺbke 5,60 m v profile A sa pravdepodobne nevyskytuje v pôvodnom uložení, podobne ako uhlíky, ktoré sú v nálezovej vrstve a jej nadloží nepravidelne rozptýlené. Treba teda predpokladať, že lokalita bola osídlená skôr o niečo prv než zodpovedá stratigrafickej pozícii nálezovej vrstvy. Nepredpokladáme však, že časová diferencia by bola príliš veľká, a to z týchto dôvodov:

a) Poloha obidvoch nálezov listovitých hrotov je v podstate na rovnakej úrovni ako báza výskytu uhlíkov.

b) Uhlíky sú pomerne veľké a pred splavením alebo previatím na miesto výskytu nemohli byť príliš dlho vystavené účinkom poveternosti. Ich hniezdovité akumulácie aj vo vyšších polohách naznačujú, že v priestore, odkiaľ boli donášané, uhlíkov podstatne neubudlo. Nie je teda vylúčené ani to, že neďaleké sídlisko bolo obývané súčasne s ukladaním vrstvovej série.

Možno preto najstaršie szeletské nálezy z Vlčkoviec zaradiť do štadiálu W1 — interštadiálu W1/2, nanajvýš (avšak veľmi nepravdepodobne) do bázy štadiálu W2.

* * *

Archeologické nálezy z Vlčkoviec a ich kultúrne zaradenie

Sprašový komplex v hliníku vo Vlčkovciach je vytvorený štyrmi sprašovými pokryvmi; ich najzreteľnejší sled je viditeľný najmä v strede hliníka (na okolí sondy F). Tu sa však vertikálne zisťovacie sondy ukázali archeologicky pomerne veľmi chudobné. Najbohatšie na nálezy boli miesta vo východnej časti hliníka, kde však pre miernu zvažitosť terénu výraznosť jednotlivých vrstiev nie je už taká zreteľná. Zdá sa, že koncentrácia paleolitického osídlenia viaže sa na miesto bližšie k hrane Trnavskej sprašovej tabule, čo súvisí aj s blízkosťou vody, keďže pod terasou začína niekdajšie inundačné územie Váhu.

Vo vrchnom sprašovom pokryve možno zreteľne rozoznať viac čiastkových sprašových pásikov, vy-

Obr. 8. Vlčkovce. Pohľad na sondu A (Anblick auf den Schnitt A).

Obr. 9. Vlčkovce. Kovadlinka zo sondy A (Amboss aus dem Schnitt A).

striedaných zahlinenými polohami, ktoré reprezentujú osciláciu s pomalejšou alebo dokonca prerušenou sedimentáciou spraše v ústupovej fáze posledného zaľadnenia, ako aj zjavy preplavených, lokálne zglejených spraší; tým sa aj na Slovensku prvý raz získali poznatky pre detailnejšie delenie würmského pokryvu W3, ktoré na Morave rozpoznali K. Žebera[17] a B. Klíma.[18] Na báze horného sprašového pokryvu, ktorý reprezentuje preplavenou sprašou sklon paudorfského interštadiálu W2/3, našli sa v profiloch A a B ojedinelé, soliflukciou vyvlečené paleolitické artefakty, ktoré však chronologicky súvisia s polohou hlavnej kultúrnej vrstvy v hornej polovici nasledujúcej stratigrafickej zóny humóznejšieho a v celom profile hliníka pomerne najvýraznejšie paudorfského interštadiálu W2/3 PK I. Mierny sklon východnej časti profilu A pod vplyvom soliflukcie, ktorá sa prejavila aj vo zvlnení bázy paudorfského interštadiálu, najmä v profiloch A, A′ a B, zapríčinil, že časť silexovej industrie dostala sa aj do spodnej sprašovej vrstvy štadiálu W2, teda len časť silexovej industrie zo štadiálu W2 možno považovať za uloženú in situ. Spomenutá, v rámci náleziska najmladšia paleolitická silexová industria, najhojnejšia čo do počtu, avšak typologicky menej výrazná, bola podľa určenia petrografa M. Mišíka[19] vyrobená prevažne z pestrých radiolaritových okruhliakov pochádzajúcich z blízkeho riečiska Váhu, ďalej z patinovaných limnokvarcitov a pazúrikov (našla sa predovšetkým na pracoviskách A a C). Veľká prevaha drobných odštepkov a čepeľovitých úštepov, nachádzajúcich sa okrem spomenutých pracovísk aj na ďalších miestach, dosvedčuje výrobu na mieste, čo okrem nálezov väčšieho počtu len čiastočne opracovaných radiolaritových okruhliakov osobitne potvrdzuje nález kovadlinky z veľkého plochého okruhliaka, ktorá sa našla pri profile A vypadnutá v zrútenej hline po zimnej deštrukcii (obr. 9). Kultúrna vrstva so silexovou industriou nedala sa v profile nijako farebne rozpoznať, odlíšiť sa dali iba roztrúsené uhlíky borovice. Okrem širokých nízkych čepeľovitých úštepov, v ktorých je pozoruhodné zastúpenie olivovozeleného radiolaritu s veľkým sklonom k patinizácii, akú poznáme aj na szeletských staniciach v Banke a Ivanovciach, výraznejšie artefakty zo sondy A (najdlhšia sonda) reprezentujú artefakty vyobrazené na tab. I. Neretušované čepeľovité úštepy zastupuje exemplár č. 1 z patinovaného pazúrika s okrajovou kôrou, užšia, obojstranne hrotitá hrubšia čepeľ odštiepená pri úprave jadra z hnedého radiolaritu (č. 2), menšie neretušované čepeľovité úštepy prevažne zo svetlohnedých radiolaritov (č. 3—5), často so zvyškami kôry pôvodných radiolaritových okruhliakov (č. 13, 17, 20), menšie čepeľovité úštepy s úžitkovou retušou (č. 7—10, 18—19), pri nich okrem radiolaritov zastúpený je aj patinovaný pazúrik (č. 7, 19, 25, 28), fragment hrubšej čepele z úpravy jadra (č. 6), hrubší čepeľovitý úštep z ventrálnej strany pravobočne vrubovite retušovaný (č. 16), širší a hrubší čepeľovitý úštep s ľavobočným vrubom (č. 21), široký, vrubovite retušovaný úštep s kôrou zo svetložltého radiolaritového okruhliaka (č. 23), neretušovaná obdĺžniková čepeľ so zvyškom kôry radiolaritového okruhliaka (č. 24), širší, ľavobočne šikmo odlomený čepeľovitý úštep z patinovaného pazúrika (č. 22). Výraznejšie artefakty z pracoviska A reprezentuje hrubšia široká čepeľ s vyšším okrajom ostria z patinovaného, mrazom popraskaného pazúrika (č. 32). Zdá sa, že ide o polotovar, ktorý mal byť ešte retušovaný. Ďalej sem patrí veľmi plochá, široká, obojstranne bočne i mierne šikmo terminálne jemne retušovaná čepeľ z fialovastého radiolaritu (č. 12), podobne retušovaný fragment čepele z hnedého radiolaritu (č. 14), fragment strmo vrubovite retušovaného vrtáka z hnedého radiolaritu (č. 15), drobné oblúkové rydlo z hnedého radiolaritu (č. 26), nevýrazné klinové rydlo na okrajovom odštepe z hnedého radiolaritového okruhliaka (č. 30), hrubšie hranové rydlo z hnedého radiolaritu (č. 31) a rydlové odštepky zo šedého radiolaritu a patinovaného pazúrika (č. 27), dosvedčujúce ďalšiu výrobu rydiel. Najpozoruhodnejším nálezom z pracoviska A je mikrogravetka z hnedého radiolaritu (č. 11). Odtiaľto pochádza aj plochý

Archeol. ústav SAV v Nitre

Obr. 10. Vlčkovce. Pohľad na počiatočnú fázu sond B a C (Die Anfangsphase der Schnitten B und C).

pieskovcový okruhliak s predpokladanou funkciou hladidla (tab. VII: 2). Našli sa tu aj drobné, hniezdovite zoskupené hrudky fialovočervenej, pravdepodobne keuperskej bridlice a krveľa, ktoré poznáme aj z moravských gravettských staníc. Hrudky mohli slúžiť ako farbivo; podobné farbivo poznáme aj z Předmostia (K. Absolon[20]), Dol. Věstonic (K. Absolon[21]), Gagarina (M. V. Vojevodskij a A. E. Alichova-Vojevodskaja[22]), Mezina (I. G. Šovkopľas[23]), Borševa (P. P. Jefimenko – P. I. Boriskovskij[24]), Amvrosijevky (P. I. Boriskovskij[25]), Vladimirovky (A. P. Černyš[26]), Molodovej V (A. P. Černyš[27]), Kosteniek (P. P. Jefimenko[28]) a ďalších lokalít.

Západnejšie pracovisko B poskytlo veľké množstvo odštepkov, málo výrazných čepeľovitých úštepov a fragmentov neretušovaných čepelí. Podľa zoskupenia a hĺbky nálezov silexov dá sa usudzovať, že aj v rámci vlastného paudorfského interštadiálu možno tu pripustiť dve osídľovacie obdobia. K tomuto názoru vedie nás aj nález polôh s prepálenou zemou a uhlíkmi vo vrchných častiach paudorfského interštadiálu; s tým súvisí aj vrchná poloha artefaktov, napr. v profile B a CH, na druhej strane jestvuje poloha aj nižšie položeného ohniska (pracoviská C a H) a s ním na rovnakej úrovni silexové artefakty; o niečo vyššie je ďalšia poloha ohnísk s prepálenou zemou (obr. 9 a 15) a pod nimi staršie polohy s nálezmi štiepanej industrie.

Celkový obraz industrie je však v podstate rovnaký, keďže ide prevažne o čepele a čepeľovité úštepy vyrobené z vážskych radiolaritov. Aj pracovisko B poskytlo hrubé jadrá z radiolaritových okruhliakov, nevýrazné odštepky, neretušované čepele a ich fragmenty. Pozoruhodnejším exemplárom je však kužeľovité jadro z hnedého radiolaritu (tab. III: 19) a dlhá, hrubá čepeľ s trojuholníkovým prierezom a škrabadlovitou hlavicou z patinizujúceho šedého radiolaritu (tab. III: 17). Našli sa aj fragmenty podlhovastých opukových okruhliakov. Pri prieskume profilu hliníka skoro v jeho strede, v spodnej časti humóznej vrstvy paudorfského interštadiálu W2/3 našlo sa prepálené červenohnedé miesto s uhlíkmi dosvedčujúcimi ohnište. V jeho blízkosti, avšak o niečo vyššie (v hĺbke 3,40 m), našlo sa čepeľovité škrabadlo z bielo patinovaného limnokvarcitu (tab. V: 26). Tento nález dal podnet k plošnému odkryvu nad ohniskom, spočiatku sondou 5×7 m, ktorá sa neskôr zväčšila na plochu 7×7 m a označená bola ako pracovisko C. Spomenutý odkryv pri polohopisnej registrácii kaž-

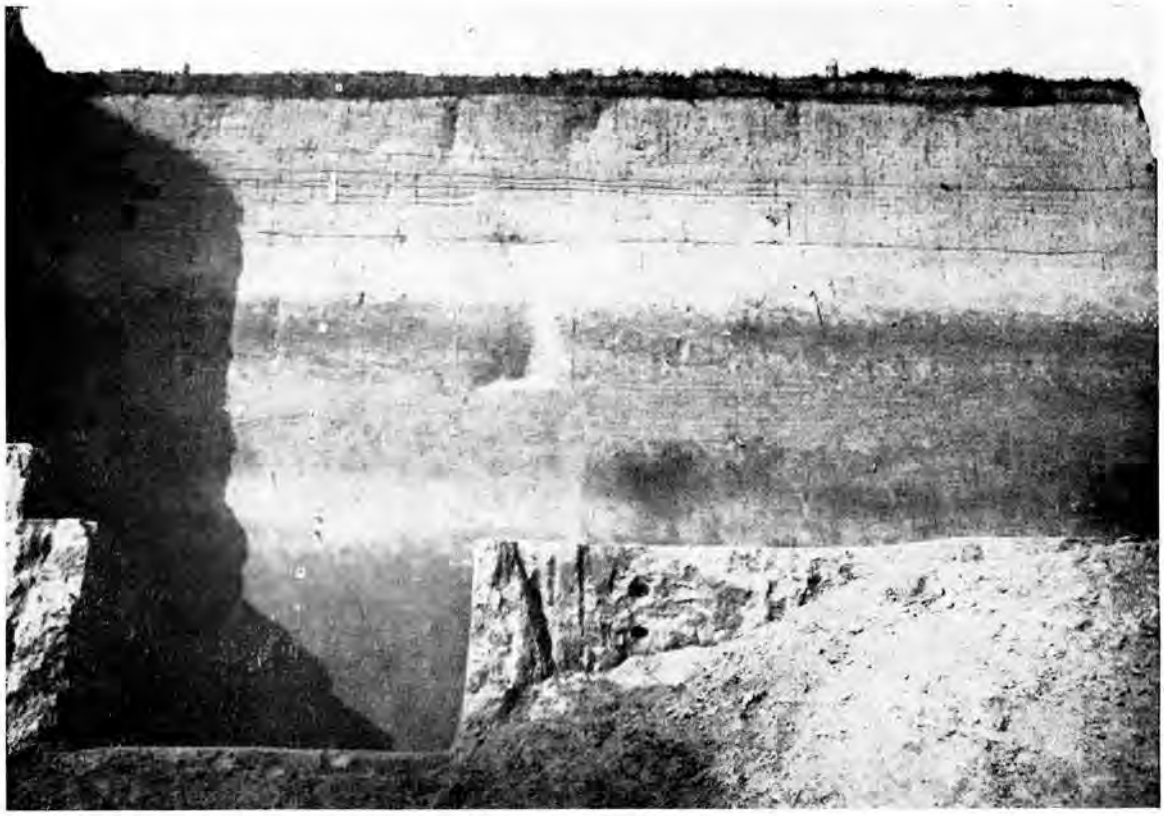

Obr. 11. Vlčkovce. Pohľad na sondu B (Anblick auf den Schnitt B).

dého silexu tiež potvrdil, že tu jestvovalo dvojaké osídlenie v rámci paudorfského interštadiálu. Prejavilo sa odlišnou horizontálnou koncentráciou vrchnejšej a spodnejšej vrstvy, čo by sa nebolo prejavilo v prípade prevrstvenia soliflukciou, ktorá by pomiešala artefakty zväčša len vertikálne.

Odlišnosť vrstiev na tomto pracovisku neprejavuje sa však ani tak typologicky, ako použitím suroviny, keďže v mladšej vrstve používal sa ako surovina okrem radiolaritov aj patinizujúci limnokvarcit a pazúrik. V industrii z vrchnej vrstvy prevládajú odštepky a neretušované menšie čepeľovité úštepy (tab. V: 1—5, 10—15 a 22, tab. II: 4), štíhle a dlhšie úštepy (tab. IV: 1—7, tab. II: 6—15), pričom vzácnejšie zastúpené sú aj čepele z kremenca (tab. IV: 7) a úštepy z chalcedónu. Našli sa aj široké čepeľovité úštepy (tab. IV: 8—11) a jadrá (tab. IV: 12—14), ktoré spolu s hojnými odštepkami dosvedčujú výrobu artefaktov na mieste. Z výraznejších artefaktov tohto náleziska treba spomenúť nález plochého širokého čepeľového škrabadla s drobnou pravobočnou vrubovitou retušou z patinovaného limnokvarcitu (tab. III: 18), nesúmerného, vľavo vychýleného odlomeného čepeľového škrabadla z patinovaného limnokvarcitu (tab. V: 23), ďalšieho plochého širokého úštepového škrabadla z patinovaného limnokvarcitu (tab. V: 25), dlhšieho čepeľového škrabadla s vľavo uchýleným nesúmerným čelom z patinuzujúceho šedého radiolaritu (tab. V: 27), čepeľového škrabadla s drobným čelom z hnedého radiolaritu (tab. V: 24) a nevýrazného malého škrabadielka z patinovaného limnokvarcitu (tab. V: 16). Tento typ má svoje analógie napr. aj na lokalite Molodova V/4, kde ho A. P. Černyš kladie do magdalénienu. Ďalšie analógie k tomuto typu pochádzajú z gravettskej vrstvy Kostenok II, ako aj z Kammern-Gruebgrabenu (R. Pittioni[29]). Z rydiel okrem menej výrazného klinového rydla z patinovaného limnokvarcitu pozoruhodnejší je (vzhľadom na surovinu) menej výrazný rydlovitý odštep z patinovaného limnokvarcitu s oblúkovite rozšíreným retušovaným koncom (tab. V: 17), ktorý dokazuje výrobu rydla z čepeľového škrabadla. V tejto vrstve sa našla aj mikročepieľka s otupeným bokom, vyrobená z pazúrika (tab. V: 9). S týmto nálezovým horizontom súvisia aj nálezy plochých okruhliakov z opuky, tvarove pripomínajúcich akési hladidlá (tab. VII: 4). Iný podobný vyšší fragment z opukového okruhliaka (tab. VII: 1) pripomína svojou ohladenou plochou roztierač farbiva, čo nie je v nijakom rozpore s nálezom hrudiek farbiva na praco-

viskách A a CH. Takéto nálezy farbiva sú dosť typické pre neskoropaleolitické sídliská. Nález pieskovcovej platničky (tab. VII: 5) možno tiež dávať do súvisu s výrobou farieb, ktorú poznáme z viacerých gravettských staníc, napr. z Dol. Věstonic (K. Absolon[30]), Moravian nad Váhom-Lopaty, Nemšovej (J. Bárta[31]), Kosteniek IV (A. P. Rogačev[32]), Timonovky (S. Semionov[33]) a Ságváru (M. Gábori[34]).

Pri spomenutom mierne zahĺbenom ohništi ani na celej odkrytej ploche nenašli sa žiadne kosti, okrem silne strávených kostí soba. Nezistila sa ani žiadna odlišnosť sfarbenia pôdy na mieste nápadnejšej koncentrácie silexov v severovýchodnej časti sondy, aby sa tu bezpečne dal rozoznať dajaký sídliskový objekt. Výskumom sa však, žiaľ, nepodarilo zistiť, či pedologický proces, ktorého výslednicou je paudorfský interštadiálny pôdny typ, úplne zotrel kontúry prípadného sídliskového objektu a či len na základe rozmiestnenia silexov možno tu takýto objekt predpokladať. Spomenuté ohnište je do tejto koncentrácie položené excentricky. Uvedené nálezové okolnosti vedú nás preto skôr k názoru, že ide len o ohnište vo voľnom priestore mimo sídliskového objektu, v blízkosti ktorého sa štiepali kamenné nástroje.

Ďalšie početné silexy na tomto pracovisku pochádzajú z vrstvy priemerne 40 cm nižšej z bázy toho istého interštadiálu, avšak s odlišnou, viac juhovýchodnou koncentráciou. Opäť ide o väčšie množstvo odštepkov a čepeľovitej industrie vyrobenej z pestrofarebných radiolaritov; ich výber je zobrazený na tab. III. Ide o neretušované čepieľky (č. 1–4), hrotnatý úštep s úžitkovou retušou (č. 5), širšie čepeľovité úštepy (č. 6, 9, 12, 13, 14), hrubší hrotnatý úštep (č. 10) a úštepy s vrubmi (č. 8, 15). Najvýraznejším artefaktom je pravidelná, čiastočne ľavobočne retušovaná čepieľka s dolným pravobočným vrubom a výraznou úderovou jazvou, vyrobená z tmavohnedého radiolaritu. Nález surových jadier a hojnosť silexového odpadu dosvedčuje aj tu výrobu artefaktov na mieste (obr. 13).

Aj v užších sondách D, E, F a G, vyhĺbených za účelom stratigrafickej paralelizácie profilu, našli sa v paudorfskom interštadiálnom pôdnom type W2/3 ojedinelé odštepky z radiolaritu. Viaceré silexy poskytla neskôr spojená, 15 m dlhá sonda H a CH, kde sa na vrchole paudorfského interštadiálneho pôdneho typu našli dve malé ohništia (obr. 16 a 17), avšak nález silexov pochádza z nižšej polohy, viac od bázy spomenutého pôdneho typu. Aj na tomto pracovisku prevláda ako surovina radiolarit, no vyskytujú sa tu aj kremence a ojedinele aj patinovaný limnokvarcit. Spomedzi hojnej úštepovej industrie výraznejšie artefakty zobrazené sú na tab. VI. Popri neretušovaných čepeľových úštepoch (č. 6–11) je tu aj široký plochý úštep z hnedého radiolaritu (č. 15) a rovnako primitívny veľký úštep z pieskovca (č. 16). Z retušovaných artefaktov zaujímavý je obojstranne retušovaný trojuholník z olivovozeleného radiolaritu (č. 1), odlomené čelo plochého čepeľového škrabadla z hnedého radiolaritu (č. 2), čepieľka s horizontálne retušovaným koncom (č. 3), plochá, obojstranne retušovaná čepeľ so stredovým ľavostranným vrubom z hnedého radiolaritu (č. 5), ľavostranne retušovaná širšia čepeľ s odlomeným vrcholom zo svetlohnedého radiolaritu (č. 10) a čepeľovitý odštep s ľavostranným vrubom z hnedého radiolaritu (č. 12), parciálne ľavobočne retušovaný čepeľovitý úštep z hnedého radiolaritu (č. 13), fragment menšej, pravostranne retušovanej čepieľky z hnedého radiolaritu (č. 14) a hrudky červenohnedého farbiva.

Paleolitická industria z paudorfského interštadiálneho pôdneho typu hliníka vo Vlčkovciach je typologicky druhove pomerne chudobná a rámcove sa nevymkýňa z okruhu mladopaleolitických industrií. Prevahou radiolaritovej suroviny a niektorými typmi nástrojov má zo slovenských gravettských staníc najbližšie k Moravanom nad Váhom-Žakovskej (F. Prošek – V. Ložek – V. Ambrož[35]). Ide tu najmä o mikročepieľku s otupeným bokom, mikrogravetku, čepeľové škrabadlá a ostatné retušované čepele, ako aj malý počet rydiel. Ďalšie vzťahy k industrii vo Vlčkovciach z paudorfského interštadiálu W2/3 vykazujú tiež niektoré dolnorakúske gravettské stanice, ako Spitz-Miesslingtal a Kammern-Gruebgraben (R. Pittioni[36]) a z maďarských najmä Ságvár (M. Gábori – V. Gábori[37]). Získaná kolekcia zo spomenutej vrstvy reprezentuje pomerne málo špecializovaných nástrojov. Nevýrazné úštepy majú prevahu nad pravidelnými čepeľami, pričom retušované čepele sú pomerne vzácne a rovnako aj mikročepieľky s otupeným bokom. Hojnejšie sú zastúpené pomerne veľmi ploché a široké škrabadlá. Staré aurignacké formy kýlovitých škrabadiel nie sú zastúpené. Ich ojedinelým neskorým ohlasom je len malé vyššie škrabadlo, ktoré má však tiež analógie aj v gravettiene, napr. na spomenutej už rakúskej stanici Kammern-Gruebgraben, ukrajinskej stanici Molodova V/4 a ruskej stanici Kostenki II. Typologicky jednoduchá skupina rydiel nevybočuje z rámca gravettskej industrie a prítomnosťou rydlovitých odštepov zbližuje industriu vo Vlčkovciach tiež s moravským gravettienom, odkiaľ, najmä z Dol.

Věstonic (K. Absolon[38]), poznáme výrobu rydiel z čepeľovitých škrabadiel; jej stopy sa zistili aj vo Vlčkovciach. Z ďalších slovenských staníc ich poznáme z Moravian nad Váhom-Lopaty a Horných Krškán I. Výrazne mladým prvkom je čepieľka s horizontálne retušovaným koncom akú poznáme aj z gravettienu v Langsmannersdorfe (W. Angeli[39]) a vrubovito retušovaný vrták. Prítomnosť pieskovcovej doštičky, paliet a pravdepodobne roztieračov farieb zbližuje Vlčkovce s moravianskymi (Moravany nad Váhom-Žakovská) gravettskými stanicami, Dol. Věstonicami i Předmostím a s východoeurópskými gravettskými stanicami (Kostenki IV).

Okolnosť, že kultúrna vrstva nie je výrazne odlíšiteľná od ostatného prostredia, alebo sa prejavuje len nepatrným nádychom v súvislosti s prítomnosťou uhlíkov, dosvedčuje, že počas osídlenia tu nepretržite prebiehala sprašová sedimentácia. V dôsledku toho nepripúšťame ani kultúrnu odlišnosť z paudorfského interštadiálu W2/3, hoci treba rátať s malou časovou následnosťou, pričom pre zásadnú nevýraznosť artefaktov z nižšej kultúrnej vrstvy (reprezentovanej len odštepkami) berieme pre datovanie najmladšieho osídlenia Vlčkoviec obidve polohy v rámci posledného interštadiálu rámcove ako celok. Nálezy zvyškov prakoňa v tejto vrstve zbližujú najmladšie vlčkovské paleolitické osídlenie nielen s domácimi (Zamarovce, Nitra-Čermáň), moravskými (Předmostí), ale aj s maďarskými (Ságvár, Pilismarót) i ruskými gravettskými stanicami (Avdejevo, Puškari, Voronovica), ktoré reprezentujú zhodné stepné geografické prostredie a podobnú hospodársku základňu.

Celkový pomerne primitívny charakter industrie z uvedenej interštadiálnej vrstvy vo Vlčkovciach, označovanej ako vrstva I, naznačuje istú miestnu osobitosť, ktorá sa však aj vzhľadom na svoju stratigrafickú pozíciu v interštadiáli W2/3 nevylučuje z okruhu gravettskej industrie, reprezentujúc jej staršiu, akoby primitívnejšiu fázu. Takáto neklasická forma gravettienu je známa aj z tej istej stratigrafickej polohy v juhoslovenskej sprašovej lokalite Svodín (J. Bárta[40]), kde popri ojedinelých radiolaritoch v surovine dominujú limnokvarcity a silicifikované vápence. Okolnosť, že vo Vlčkovciach limnokvarcity z vrchnej gravettskej vrstvy podľa určenia petrografa M. Mišíka[41] nepochádzajú zo zbernej oblasti Váhu, ale z východnejšie ležiaceho územia ovplyvneného vulkanitmi, dosvedčuje

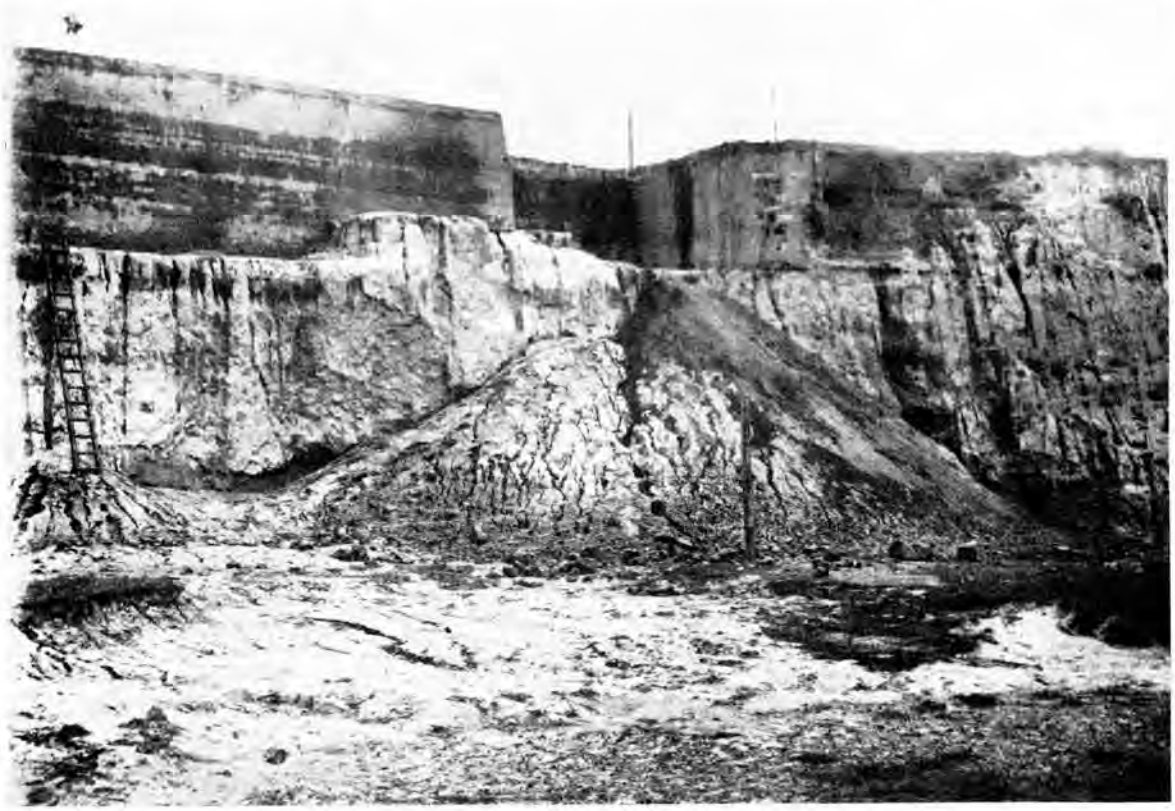

Obr. 12. Vlčkovce. Pohľad na sondu B a C s plošným odkryvom (Anblick auf dem Schnitt B und C mit flächenartigem Abdecken).

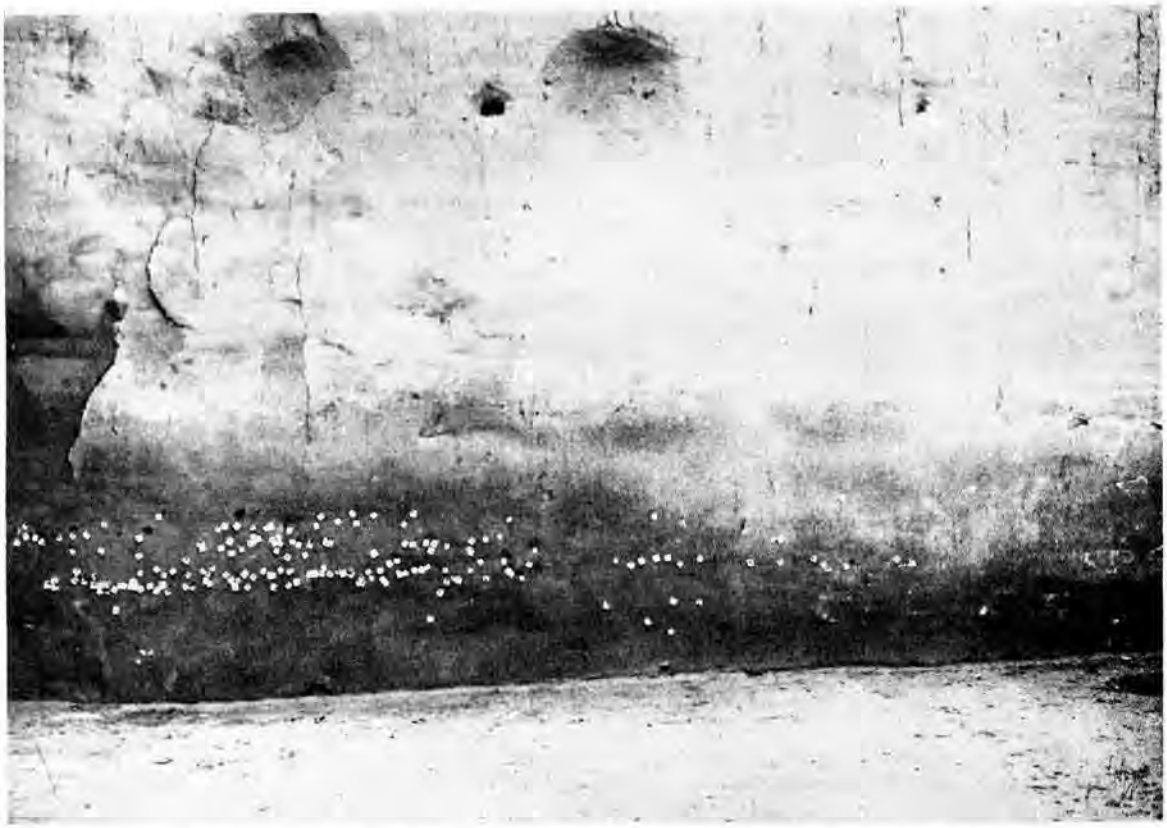

Obr. 13. Vlčkovce. Poloha silexov v sonde C, vrstva I (Silexlage im Schnitt C, Schicht I).

kontakt Považia v gravettiene aj so stredným, resp. stredojužným Slovenskom, kde sa, najmä na Poiplí (J. Bárta[42]), ukazuje významným východo-západný a opačný stredoeurópsky prechod. Zdá sa teda, že gravettien vo Vlčkovciach je jedným z ohniviek kontaktu Považia aj s touto oblasťou Slovenska.

Aj v nasledujúcej vrstve J, ktorú považujeme za würmský štadiál W2, našli sa nie veľmi početné silexy. Sú opäť zastúpené prevažne atypickými odštepkami z radiolaritu a čepeľovými úštepmi. Ich osobitá poloha bola rozpoznaná len v sondách A a D, pričom v sonde D išlo o ojedinelé nálezy. Z väčšieho počtu nálezov zo sondy A za výraznejší možno považovať hrotitý úštep zo svetložltého radiolaritového okruhliaka s náznakmi plošného opracovania na ľavej centrálnej hrane (tab. II: 1). Artefakt pripomína polotovar na výrobu hrotu. Ďalej z tejto vrstvy pochádza surové jadro zo žltohnedého radiolaritového okruhliaka (tab. II: 2), čepeľ s pravobočným bulbusom a obojstrannou úžitkovou retušou z patinizujúceho šedého radiolaritu (tab. II: 3) a ďalšie hrubé odštepy z radiolaritových okruhliakov. Ide celkove o veľmi nevýrazné artefakty, ktoré sťažujú bližšie kultúrne zaradenie tejto industrie. Preto ostáva zatiaľ otvorenou otázka, či táto vrstva reprezentuje ďalší vývoj tunajšieho szeletienu, alebo či ide o staršiu fázu stredoeurópskeho stredného aurignacienu. Pretože sa v podložných vrstvách našla výrazná szeletská industria, nemožno vylúčiť skôr kontinuitu trvania szeletienu až do štadiálu W2, hoc aj tento predpoklad má svoje slabiny. Ak totiž predpokladáme podľa F. Prošku[43] v szeletiene zložku moustiersku a aurignackú, nemožno preto vylúčiť neskoršiu regeneráciu starého aurignacienu v aurignacien stredný v štadiále W2 a v prípade profilu vo Vlčkovciach aj jeho ďalšiu evolúciu do starého gravettienu. Zatiaľ však pre takúto koncepciu nemáme z územia západného Slovenska ďalšiu analógiu, ba naopak, na základe nálezu mladého szeletienu zo štadiálu W2 v Plav. Mikuláši (F. Prošek[44]) skôr sa ukazuje, že mladý szeletien zaniká v štadiáli W2 a územie západného Slovenska a priľahlých oblastí zaľudňujú nositelia starého gravettienu. Preto menej únosným by sa javil predpoklad o plynulosti domáceho vývoja aurignacienu ku gravettienu. Za doterajšieho stavu poznania náleziska vo Vlčkovciach nemožno sa však jednoznačne priklonif ani k jednému ani k druhému názoru, pretože výraznejšie datovateľný je len szeletien a starý gravettien.

Neobyčajne významný tretí sled archeologických

pamiatok profilu vo Vlčkovciach reprezentuje čo do počtu nehojnú, avšak typologicky dosť výraznú szeletskú industriu, ktorá sa tu koncentruje v dvoch sledoch. Z vrchnejšej časti zhlinenej pôdy označovanej ako vrstva L pochádza širší čepeľovitý odštepok z kremeňa s pomerne veľkou úderovou plochou (tab. VIII: 1), malý hoblík z hnedého radiolaritu (tab. VIII: 2), priečne rydlo na čepeľovitom úštepe z hnedého radiolaritu (tab. VIII: 3) a ploché klinové rydlo z hnedého radiolaritu (tab. VIII: 4), dosvedčujúce pomerne vyvinutý typ, ktorý má svoje analógie v staršom aurignaciene a interštadiáli W1/2 v Barci II. Ďalej sa tu našla hrubšia, ľavobočne retušovaná čepeľ z tmavošedého radiolaritu, odrazená z hrany jadra s trojuholníkovým prierezom (tab. VIII: 5), ako aj niekoľko menších nevýrazných odštepkov z radiolaritu. Na báze mierne zhlinenej pôdy označovanej ako vrstva N pochádza z hĺbky 5,6 m výrazný listovitý hrot tvaru topoľového listu s nesúmerne zaoblenou základňou zo žltohnedého radiolaritu (tab. VIII: 6). Jeho dorzálna strana je mierne hrbatá, nerovnomerne plošne opracovaná, s pozostatkom prvotného opracovania pri pravostrannom ostrí; ventrálna strana je opracovaná rovnomernou šupinovitou retušou; ostrie hrotu má mierne zvýraznené jemnou obojstrannou retušou (d 54 mm, š 32 mm, hr 10 mm, váha 16,9 g). Z tejto vrstvy z hĺbky 5,58 m pochádza aj fragment priečne rozštiepeného ďalšieho, obojstranne plošne opracovaného listovitého hrotu zo svetložltého radiolaritu, s ostrím odťatým v dolnej polovici (tab. VIII: 7). Ojedinelý je väčší plochý, strmo retušovaný kruhový odsek zo žltého radiolaritu (tab. VIII: 10), ďalej plochý úštep s ľavobočným vrubom zo šedohnedého radiolaritu (tab. VIII: 9) a viac drobných radiolaritových odštepkov. K szeletským artefaktom zaraďujeme aj diskovité jadro zo žltohnedého radiolaritu (tab. VIII: 8), ktoré sa našlo v druhotnej polohe vypadnuté z profilu A po zimnej deštrukcii z r. 1957.

V otázke tvarovej náplne szeletskej industrie obohatili nálezy z Vlčkoviec typológiu rydiel o priečne rydlo. Z tohto hľadiska je pozoruhodný nález výrazného kruhového odseku, ktorý vzhľadom na stratigrafickú polohu reprezentuje jeden z najstarších artefaktov tohto typu a ktorý sa postupne vyvíja až do mezolitu. Tento zatiaľ prvý typ na našom území má istú podobnosť s artefaktom, ktorý uvádza H. Breuil[45] z vrchnej vrstvy eponymnej jaskyne Szeleta, teda v szeletiene nie je tento druh celkom ojedinelý. Dosvedčuje to aj ďalší výskyt tohto typu v szeletskej industrii v Krakowe-Zvierzynci, ktorý spomína J. K. Kozłowski.[46]

Pekne opracovaný hrot tvaru topoľového listu, pre ktorý môžeme plne uplatniť Zotzovo[47] určenie ako listovitý hrot typu Moravany-Dlhá, vzhľadom na svoju stratigrafickú polohu znamená doteraz najväčší chronologicko-stratigrafický prínos k otázke datovania paleolitickej stanice vo Vlčkovciach. Svojou polohou z rozmedzia štadiálu W1 až interštadiálu W1/2 dokazuje príslušnosť k starému szeletienu, a tým vyvracia názor o typologickom rade od primitívnych tvarov k vyvinutejším. Dve polohy szeletskej industrie z vrstiev L a N vedú nás k predpokladu, že v hliníku vo Vlčkovciach zachytávame niekoľko fáz vývoja szeletienu v spomenutom časovom rozmedzí, ktoré sa ešte zvyšuje, ak sa prikloníme k názoru, že nevýrazná industria z vrstvy J by mohla byť poslednou fázou evolúcie tunajšieho szeletienu, ako sme už prv spomenuli.

Bohatstvo sledov paleolitických kultúr vo Vlčkovciach završujú ojedinelé nálezy z vrstvy Y z hĺbky 10,2 m, nájdené na pracovisku F. Tu v dolnej pätine mocne vyvinutého risského štadiálu (podľa J. Kuklu) našli sa tri silexy. Dva z nich sú okrajové úštepy z radiolaritových okruhliakov, ktoré typologicky neumožňujú zaradenie, avšak tretí, ktorý sa našiel neskoršie, je čepeľovitým artefaktom s rozšírenou terminálnou časťou, ľavobočne nesúmernejšou (tab. VIII: 11). Terminálne mierne šikmá hrana vyznačuje sa hrubšou riedkou retušou, ktorá prechádza na pravú hranu a pri báze na ľavej tupej hrane tvorí plytký vrub. Vzhľadom na celkovú otupenosť všetkých hrán opísaný radiolaritový artefakt robí dojem staropaleolitického veku a toto ohladenie možno pripísať nejakému transportu alebo skôr eolitickej činnosti. Typologicky zapadá artefakt najskôr do radu priečnych driapadiel, pre ktoré použil L. Vértes[48] tiež termín „ypsilonovité driapadlá". Okrem Maďarska ich poznáme napr. aj z moustierskych staníc v Rumunsku (D. C. Nicoläescu-Plopşor[49]). Blízke analógie k tomuto typu poznáme aj z moustierskych jaskynných lokalít v Radošine a v Bojniciach. V Bojniciach ide o typ, ktorý skôr svedčí o levalloiskom facetovaní úderovej plôšky, čo je častým zjavom v moustierskej industrii (L. Vértes[50]). Na základe toho sa zdá, že stratigrafická, no najmä typologická zhoda dokazuje najstaršie osídlenie vo Vlčkovciach rámcove skôr ako staromoustierske než levalloiské, hoc pre jednoznačné datovanie pri malom počte artefaktov niet dostatočných kritérií.

Sprašový hliník vo Vlčkovciach stal sa neobyčajne významnou lokalitou svojím sledom würmských a risských vrstiev, obsahujúcich paleolitické artefakty prislúchajúce štyrom odlišným kultúrnym

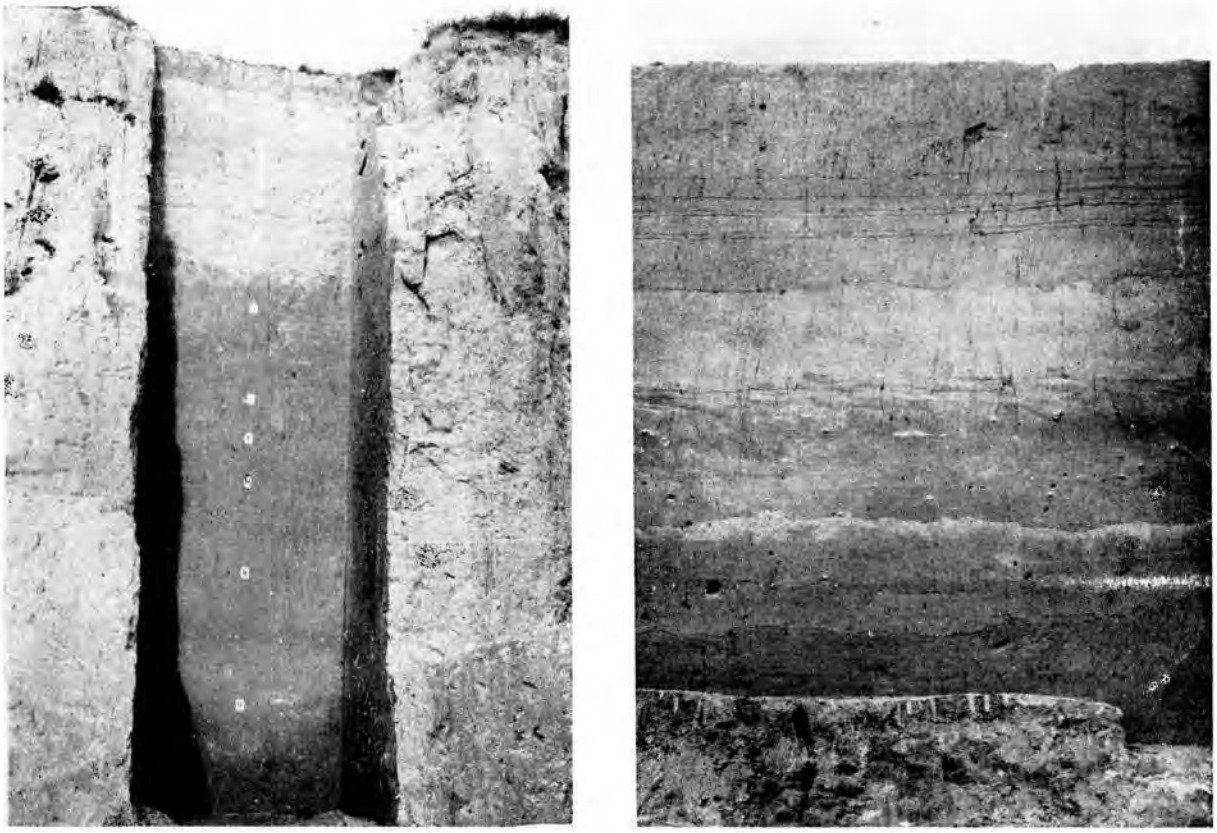

Obr. 14. Vlčkovce. Vľavo — pohľad na sondu D; vpravo — pohľad na sondu A′ (Links — Anblick auf den Schnitt D; rechts — Anblick auf den Schnitt A′).

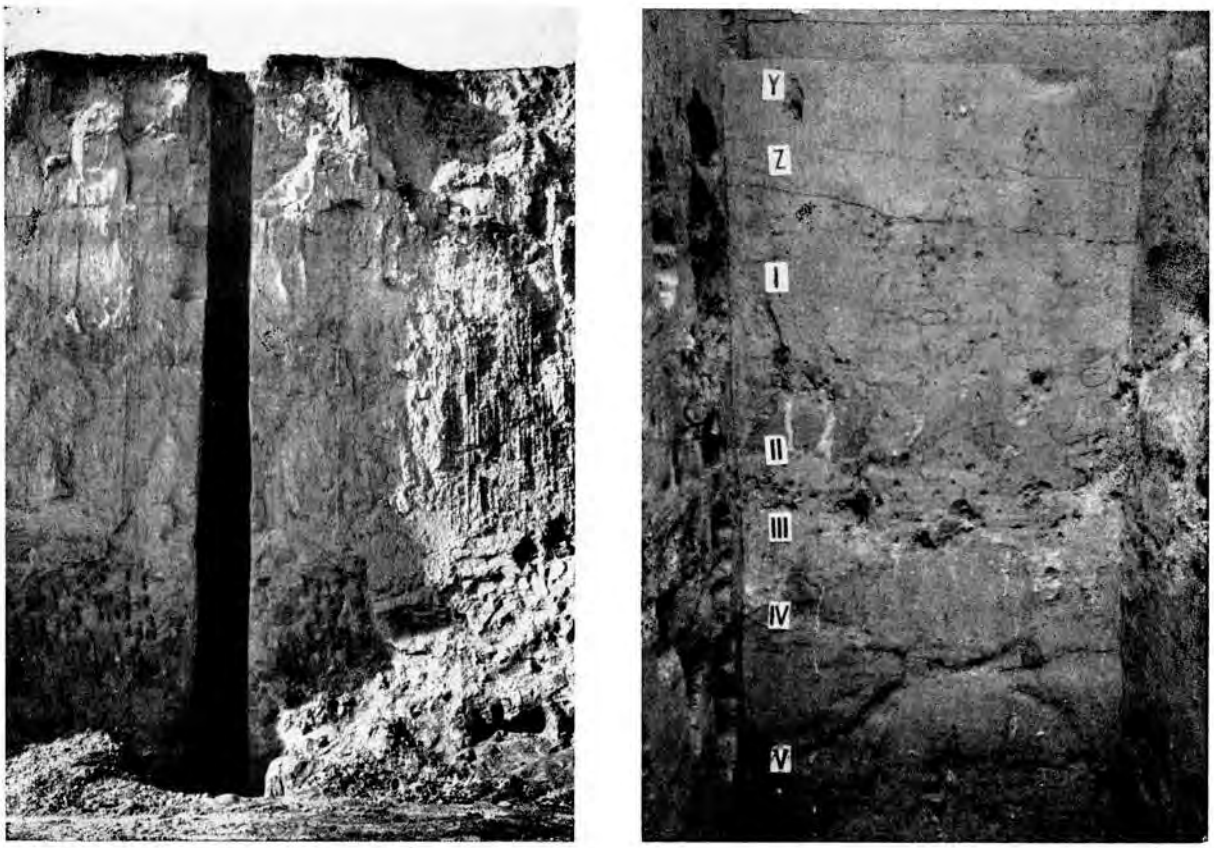

Obr. 15. Vlčkovce. Vľavo — pohľad na sondu F. Vpravo — časť sondy F pod úrovňou dna hliníka (Links — Anblick auf den Schnitt F, Rechts — Teil des Schnittes F unter dem Niveau des Lehmgrubenbodens.

celkom v jasnej superpozícii, čo je zatiaľ prvý známy prípad otvorenej sprašovej stanice na území Slovenska. Takéto viacnásobné osídlenie jednej otvorenej paleolitickej stanice je podmienené obľubou miesta z rozličných bezpečnostných a ekonomických dôvodov. Etnografia pozná nemálo príkladov podobných obľúbených miest prvobytných kmeňov lovcov-zberačov (P. J. Boriskovskij[51]). Najbližšie analógie k takýmto lokalitám poznáme v Předmostí, Willendorfe, Krakowe-Zvierzynci, Molodove V i v Laugerie Haute.

Charakter doteraz vo Vlčkovciach získaných nálezov nasvedčuje, že zistené nálezy zachycujú pravdepodobne len periférnu časť väčšieho paleolitického sídliska, čo však nijako nezmenšuje význam tejto novej západoslovenskej lokality. Celkový charakter sídliska naznačuje, že Vlčkovce vzhľadom na ľahko získateľnú surovinu z vážskych štrkov boli výrobňou artefaktov na mieste náleziska suroviny vo viacerých obdobiach paleolitu a nemožno vylúčiť, že boli azda takouto zásobárňou aj pre širšie zázemie Trnavskej sprašovej tabule, ba aj jaskynných sídlisk Malých Karpát. V Plaveckom Mikuláši stretávame sa v nálezoch szeletskej industrie zo štadiálu W2 (túto industriu by sme mohli s výhradou predpokladať aj vo Vlčkovciach) so zjavom, že do jaskyne sa donášali už hotové artefakty z nejaskynných sídlisk. V tejto súvislosti nemožno vylúčiť ani vzťah medzi Vlčkovcami a nálezom listovitého hrotu z Boleráza, ktorý leží tiež pri toku Trnávky ako Vlčkovce. Oprávnenosť uvedenej domnienky o vzťahu Vlčkoviec ako surovinovej základne k širšiemu zázemiu Trnavskej sprašovej tabule potvrdil aj novší objav pravdepodobne gravettskej stanice s radiolaritovou industriou na kóte 274 (zvanej „Šarkan") pri Bolerázi. Okrem zistenia industrie z okruhu gravettskej kultúry, spadajúcej do interštadiálu W2/3, najväčší prínos výskumu vo Vlčkovciach spočíva v zaradení najstarších szeletských pamiatok s hrotom tvaru topoľového listu do rozmedzia W1—W1/2, čím sa rozmnožil počet staroszeletských staníc na juhozápadnom Slovensku a súčasne získal sa kľúč pre datovanie hrotov typu Moravany nad Váhom-Dlhá, ktoré sa doteraz vzhľadom na svoj vyvinutý tvar považovali za veľmi mladé (G. Freund[52] a ďalší).

Únosnosť predatovania szeletskej lokality Moravany nad Váhom-Dlhá na základe náleziska listovitého hrotu podobného typu vo Vlčkovciach do staršej fázy mladého paleolitu (J. Bárta[53]) potvrdzuje zatiaľ aj nález szeletskej industrie z Čertovej pece pri Radošine, ktorá pochádza z rozhrania interštadiálu W1/W2 a štadiálu W2. Aj keď toto stratigrafické určenie je zatiaľ len predbežné, pretože z lokality Radošina nie sú k dispozícii zatiaľ petrografické analýzy, aj tak je toto datovanie neobyčajne dôležité pre blízkosť Moravian nad Váhom-Dlhej k Čertovej peci. Spomenuté datovanie potvrdzuje totiž staršie datovanie moravianskych listovitých hrotov než je interštadiál W2/3, do ktorého sa doteraz zaraďovali.

Skutočnosť, že rádiokarbónová analýza udáva datovanie szeletienu z Čertovej pece pri Radošine na

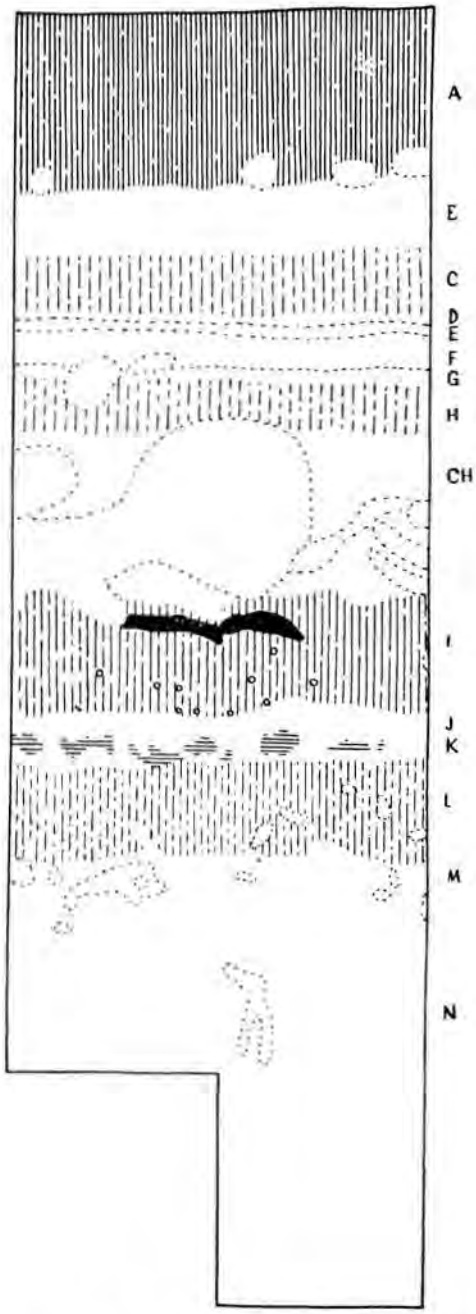

Obr. 16. Vlčkovce. Výsek profilu CH (Auschnitt aus dem Profil CH). o — polohy silexov (Lage der Silexe); čierna horizontálna škvrna (schwarzer Horizontalfleck) = ohnište (Feuerstelle).

Obr. 17. Vlčkovce. Vľavo — detail vrstiev J, K, L v profile B. Vpravo — ohništia z vrstvy I v profile CH (Links — Schichtendetail J, K, L im Profil B; rechts — Feuerstellen aus der Schicht J im Profil CH).

Obr. 18. Vlčkovce. Pohľad na sondu G a spojené vrstvy H a CH. (Anblick auf den Schnitt G und die vereinigten Schichten H und CH).

viac ako (>) 33 000 rokov (GRN 2437) pred súčasnosťou, presvedčivo podopiera Bártovo staršie datovanie szeletských listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá, než je interštadiál W2/3. Únosnosť takéhoto datovania szeletienu z Moravian nad Váhom-Dlhej podporuje v našom prípade najmä okolnosť, že spomenutá lokalita a jaskyňa Čertova pec sú od seba vzdialené len 3 km cez horský priesmyk v Inoveckom pohorí, teda oprávnene možno predpokladať užší vzájomný vzťah obidvoch lokalít, a tým aj vzájomný prechod z Považia do Ponitria a opačne už v čase trvania szeletienu. Chronologické poznatky z vlčkovského mnohovrstvového paleolitického profilu, aplikované na szeletskú stanicu Moravany nad Váhom-Dlhá, našli tak aj výskumom v Radošine svoje opodstatnenie; treba len ľutovať, že vzorky uhlíkov z Čertovej pece neumožnili ešte presnejšie datovať tento prvý rádiokarbó-

nový chronologický údaj o szeletiene. Z doterajšej praxe analýz C^{14} je však známe, že analýzy z jaskýň sú vzhľadom na osobité geologické sedimentárne prostredie jaskýň menej vhodné, najmä pre staršie fázy praveku, než analýzy získané z otvorených paleolitických sídlisk. Prejavilo sa to najmä v tom, že analýzy z jaskýň poskytujú mladšie datovanie než analýzy zo vzoriek odobraných na otvorených sídliskách. Aj keď sú szeletské pamiatky vo Vlčkovciach rozmiestnené v pomerne veľkej hrúbke v humóznych vrstvách L a N, predsa celkový malý počet výrazných typov, ako aj ich druhové členenie nedovoľuje nám na základe tejto lokality presvedčivejšie rozoznávať niekoľko typologicky odlišných fáz szeletienu. Aj doterajší stav poznania kultúrnej náplne szeletienu na Slovensku, keďže chýbajú nielen stratigrafické, ale aj systematickejšie plošné výskumy, nedovoľuje zatiaľ jednoznačne členiť szeletské pamiatky na staršie, stredné a mladšie. Príklad rozboru listovitých hrotov z Moravian nad Váhom-Dlhej (J. Bárta[54]) ukázal, že typológia neposkytuje objektívne kritérium pre takéto delenie v prípade neistej stratigrafickej pozície. Aplikácia takéhoto kritéria podľa maďarských prameňov (J. Hillebrand[55]) v modernom poňatí rovnako nie je únosná pre chýbanie moderného stratigrafického zaradenia tamojších nálezísk s listovitými hrotmi, ktoré sú pre chronologické závery prakticky ťažko použiteľné. Aj porovnanie slovenských szeletských pamiatok s maďarským bukovohorským alebo zadunajským szeletienom naráža na ťažkosti v existencii mnohých styčných bodov k obidvom územiam, čo je často zapríčinené osobitým sfarbením kultúrnej náplne tej-ktorej lokality a pre hľadanie takýchto analógií pri nedostatočných stratigrafických oporách je zatiaľ málo presvedčivé. Z toho vyplýva aj otázka, či je zatiaľ únosné delenie szeletienu podľa územných celkov. V otázke existencie mladého szeletienu z územia Slovenska a jeho trvania do interštadiálu W2/3 niet zatiaľ presvedčivých dôkazov pre takéto datovanie.

Okrem toho, ak hodnotíme obsahovú náplň szeletienu a povšimneme si často vystupujúce moustierske typy, nevdojak prichádzame k zaváhaniu, či je szeletien samostatná kultúra, alebo len aurignacienom ovplyvnený doznievajúci moustérien, tak ako k tomu nezávisle od seba došli K. Žebera[56] a L. Vértes.[57] Ak sa dorieši ešte stratigrafická pozícia starších nálezov ako sú nálezy z interštadiálu W1/2, keďže nemáme zatiaľ celkom vyjasnenú otázku existencie štadiálov W1 alebo R3, potom bude možné hľadať azda aj na území Slovenska viaceré dôkazy pre kultúrnu kontinuitu moustérien — szeletien, čo doteraz fragmentárne naznačujú napr. lokality Radošina, Banka a azda aj Vlčkovce. Presvedčivejšiu odpoveď na túto otázku v zhode s J. Hillebrandom a L. Vértesom možno očakávať azda až od poznatkov antropológie.

Závery

1. Možno konštatovať, že sprašový profil vo Vlčkovciach z geologického hľadiska reprezentuje veľmi významný doplnok známych považských profilov, od ktorých sa líši tým, že nie je profilom sprašových návejov na úpätí hôr, ale je budovaný zhruba vodorovne ukladanými štyrmi sprašovými pokryvmi na okraji Trnavskej sprašovej tabule.

2. Ako typický nížinný profil vyznačuje sa niekoľkými polohami močiarových spraší, charakteristických pre Podunajskú nížinu a spadajúcich do rozličných časových úsekov, ktoré sa prejavujú nevýrazne ohraničenými vrstvami v nadložných i podložných typických sprašových vrstvách.

3. Profil vo Vlčkovciach poskytuje pomerne vhodné údaje o stratigrafii würmských pôdnych komplexov PK I, PK II+III a o staršom komplexe, pravdepodobne PK IV.

4. Nezávisle od seba sa vo Vlčkovciach toho istého roku (J. Bárta[58]) zistili detailnejšie výkyvy v štadiále würmu 3, ktoré sú v profiloch označované ako vrstvy C, E a H. B. Klíma[59] ich nazval pomocnými názvami mikroštadiál a intermikroštadiál.

5. Z ďalších geologických poznatkov je pozoruhodné zistenie ôsmich viac-menej rovnobežných, 60° sklonených puklín, smerujúcich 30° na západ v profile B. Tento jav možno vysvetliť skôr zosadaním spraše na svahu ako tektonickou poruchou.

6. Paleolitická industria nachádza sa v štyroch stratigrafických pozíciách. Najspodnejšie paleolitické pamiatky z profilu F pochádzajú z vrstvy Y, ktorá podľa J. Kuklu reprezentuje risskú spraš. Keďže tu ide o dva odštepky a o tzv. priečne driapadlo, pre jednoznačné datovanie pri takom malom počte artefaktov niet dostatočných kritérií, avšak ide tu zrejme o staropaleolitické nálezy.

7. V profile A z vrstiev L a N, ktoré sú časťou PK II+III, pochádzajú nepočetné szeletské pamiatky. Pre čiastočné premiestnenie možno ich však stratigraficky fixovať len v širšom časovom rozhraní od štadiálu W1, interštadiálu W1/2, nanajvýš, avšak veľmi nepravdepodobne, na bázu štadiálu W2.

8. Na základe nálezu hrotu tvaru topoľového listu z Vlčkoviec a jeho opísanej stratigrafickej polohy

(vrstva L) ukázala sa potreba predatovania szeletského náleziska Moravany nad Váhom—Dlhá do staršej fázy mladého paleolitu. Opodstatnenosť tohto datovania potvrdili aj údaje analýzy C^{14} z lokality Radošina, ktorá je len 3 km vzdialená od Moravian nad Váhom—Dlhej.

9. Vzhľadom na malý počet i nevýraznosť silexov z vrstvy J v profile A, ktorá patrí do štadiálu W2, ostáva otvorenou otázka, či táto vrstva reprezentuje ďalší vývoj tunajšieho szeletienu, alebo či ide o staršiu fázu stredoeurópskeho stredného aurignacienu.

10. Najmladšia stratigrafická pozícia nálezov vo vrstve I na všetkých profiloch reprezentuje interštadiál W2/3 (PK I). Obsahovala početne najbohatšiu, no druhove pomerne chudobnú a celkove dosť primitívnu industriu starého gravettienu, v ktorom však bolo možné len stratigraficky rozlíšiť dve fázy. Kým v staršej fáze sa gravettské artefakty vyrábali len z miestneho vážskeho radiolaritu, v mladšej fáze zastúpený je popri radiolaritoch a pazúriku aj limnokvarcit, ktorý pochádza z juhovýchodnej časti západného Slovenska, čo by svedčilo o kontakte Vlčkoviec nielen s Považím (Moravany nad Váhom), ale aj s východo-západným prechodom na Poiplí.

11. Opísanou superpozíciou paleolitických kultúr zaradila sa lokalita Vlčkovce ku klasickým mnohovrstvovým sprašovým profilom Československa.

Literatúra a poznámky

[1] Hromádka J., *Zemepis okresu bratislavského a malackého*, Bratislava 1935, 193, 194.

[2] Lukniš M., *Poznámky ku geomorfologii Beckovskej brány a priľahlých území*, Práce štátneho geologického ústavu 15, Bratislava 1946, 1—32.

[3] Prošek F. — Ložek V., *Výzkum sprašového profilu v Zamarovcích u Trenčína*, Anthropozoikum IV, 1955, 181—211.

[4] Bárta J., *Pleistocénne piesočné duny pri Seredi a ich paleolitické a mezolitické osídlenie*, SlA V—1, 1957, 5—72.

[5] Žebera K., *Československo ve starší době kamenné*, Praha 1958, 1—214.

[6] Žebera K. — Ložek V. — Knéblová V. — Fejfar O. — Mazálek M., *Zpráva o II. etapě geologického výzkumu kvartéru v Předmostí u Přerova na Moravě*, Anthropozoikum IV, 1955, 291—362.

[7] Sawicki L., *Les conditions climatiques de la période d'accumulation du loess supérieur aux environs de Cracovie*, Sedimentation et Quarternarie France, 1949, 275—282.

[8] Černyš O. P., *Volodimirivska paleolityčna stojanka*, Kyjiv 1953, 1—76.

[9] Andrée J., *Der eiszeitliche Mensch in Deutschland und seine Kulturen*, Stuttgart 1939, 1—758.

[10] Ložek V., *Zpráva o paleontologickém výzkumu kvartéru v okolí Štúrova*, Věstník Ústř. ústavu geologického XXVII, 1952, 174—179.

[11] Ložek V., *Kvartérní měkkýši sídliště „Zámeček" u Nitrianského Hrádku*, Anthropozoikum I, 1951, 37—44.

[12] Bárta J., l. c., 12.

[13] Büdel J., *Die Gliederung der Würmkaltzeit*, Würzburger Geographische Arbeiten 8, 1960, 45.

[14] Prošek F. — Ložek V., *Stratigraphische Übersicht des tschechoslowakischen Quartärs*, Eiszeitalter und Gegenwart 8, 1957, 37—90.

[15] Ložek V. — Kukla J., *Das Lössprofil von Leitmeritz an der Elbe, Nordböhmen*, Eiszeitalter und Gegenwart 10, 1959, 81—104.

[16] Klíma B., *Příspěvek ke stratigrafii nejmladšího sprašového pokryvu*, Anthropozoikum VII, Praha 1958, 111—143.

[17] Žebera K. — Ložek V. — Knéblová V. — Fejfar O. — Mazálek M., l. c.

[18] Klíma B., l. c., 132.

[19] Ďakujem doc. dr. M. Mišíkovi za petrografickú analýzu silicitovej suroviny z Vlčkoviec.

[20] Absolon K., *Předmostí, eine Mammutjägerstation in Mähren*, Berlin 1918, separát, 357—373.

[21] Absolon K., *Die Erforschung der diluvialen Mammutjägerstation von Unter-Wisternitz an den Pollauer Bergen in Mähren, Arbeitsbericht über das zweite Jahr 1925*, Brünn 1938, 1—101.

[22] Vojevodskij M. V. — Alichova-Vojevodskaja M. V., *Avdejevskaja paleolitičeskaja stojanka*, Kratkije soobščenija IIMK XXXI, 1950, 7—16.

[23] Šovkopłas L. G., *Nekotoryje itogi issledovanija mezinskoj pozdnepaleolitičeskoj stojanki v 1954—1956 gg.*, Sovetskaja archeologija 4, 1957, 99—115.

[24] Jefimenko P. P. — Boriskovskij P. I., *Paleolitičeskaja stojanka Borševo II*, Paleolit i neolit SSSR, MIA SSSR 39, 1953, 56—110.

[25] Boriskivskij P. I., *Raskopki v Amvrosijevke i problema paleolitičeskich kultovych mest*, Kratkije soobščenija IIMK XXXVII, 1951, 9—22.

[26] Černyš A. P., l. c., 29.

[27] Černyš A. P., *Pozdnij paleolit srednego Pridnestrovia*, Trudy komissii po izučeniju četvertičnogo perioda XV, 1959, 5—214.

[28] Jefimenko P. P., *Kostenki I*, Moskva 1958, 1—451.

[29] Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 1—854.

[30] Absolon K., l. c., 69, 70.

[31] Bárta J., *K problematike paleolitu Bielych Karpát*, SlA IX 1—2, 1961, 9—32.

[32] Rogačev A. P., *Aleksandrovskoje poselenie drevnekamennogo veka u sela Kostenki na Donu*, Materialy i issledovanija po archeologii SSSR 45, 1955, 1—163.

[33] Semionov S. A., *Pervobytnaja technika*, Materialy i issledovania po archeologii SSSR 54, 1957, 1—237.

[34] Gábori M., *A ságvári paleolitikus telep újabb ásatásának eredményei*, AÉ 86, 1958, 3—19.

[35] Ambrož V. — Ložek V. — Prošek F., *Mladý pleistocén v okolí Moravan u Piešťan nad Váhom*, Anthropozoikum I, Praha 1952, 53—142.

[36] Pittioni R., l. c., 88, 89.

[37] Gábori M. u. V., *Der erste paläolithische Hausgrundriss in Ungarn*, Acta Archaeologica Hung. IX, 1958, 19—34.

[38] Absolon K., l. c., 51, 52.

[39] Angeli W., *Der Mammutjägerhalt von Langmannersdorf an der Perschling*, Mitteilungen der prähistorischen Kommission VI, Wien 1952—1953, 3—118.

[40] Bárta J., *Nové poznatky o paleolitickom osídlení južného Slovenska*, Anthropos 15. (N. 86), 1962, 116—119.

[41] Text posudku M. Mišíka o rozbore sporných silicitov rastlinných pletiv. Karbonatické (asi kalcitové) uzavreniny z Vlčkoviec: Biely limnokvarcit. Časté úlomky uhlifikovaných v smuhách a agregátoch neidiomorfných zrniek. Základná masa horniny tvorená zmesou chalcedónu a opálu. Hojné relikty globurálnej textúry. Bývalé dutinky vyplnené koloformným radiálne-lúčovitým chalcedónom.

Horniny tohto druhu sa nevyskytujú nikde v povodí Váhu (zbernej oblasti), pochádzajú z východnejšie ležiaceho územia ovplyvneného vulkanitmi.

[42] Bárta J., l. c., 117.

[43] Prošek F., *Szeletien na Slovensku*, SlA I, 1953, 133—194.

[44] Prošek F., *Výzkum jeskyně Dzeravé skály v Malých Karpatech*, AR III, 1951, 293—298.

[45] Breuil H., *Notes de voyage paléolithique en Europe centrale I; Les industries paléolithiques en Hongrie*, L'Anthropologie XXXIII, Paris 1923, 323—346.

[46] Kozłowski J. K., *Próba klasyfikacji górnopaleolitycznych przemysłów z płoszczami liściowatymi w Europie*, Kraków 1961, 1—131.

[47] Zotz L., *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*, Stuttgart 1951, 1—290.

[48] Vértes L., *Das Moustérien in Ungarn*, Eiszeitalter und Gegenwart 10, 1959, 21—40.

[49] Nicoläescu-Plopşor D. C., *Şantierul arheologic Baia de Fier*, Materiale şi cercetări arheologice III, 1957, 13—22.

[50] Vértes L., l. c., 38.

[51] Boriskovskij P. I., *Nekotoryje spornyje voprosy periodizacii pozdnego paleolita Russkoj ravniny — Tezisy dokladov*, Rabočeje soveščanije po principam periodizacii i stratigrafii paleolita vostočnoj Jevropy, Moskva 1959, 1—40.

[52] Freund G., *Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa*, Bonn 1952, 1—349.

[53] Bárta J., *K problému listovitých hrotov typu Moravany-Dlhá*, SlA VIII—2, 1960, 295—324.

[54] Bárta J., l. c., 311.

[55] Hillebrand J., *Frage des europäischen Solutréens*, Die Eiszeit IV., 1927, 113—114.

[56] Žebera K., *Československo ve starší době kamenné*, Praha 1959, 1—214.

[57] Vértes L., l. c., 40.

[58] Bárta J., *Paleolitické osídlenie sprašovej stanice vo Vlčkovciach*, AR IX, 1957, 753—761.

[59] Klíma B., l. c., 123.

Vlčkovce — Lössprofil und seine paläolithische Industrie

Juraj Bárta

Die Entdeckung der klassischen Mesolithstation auf der Sanddüne Mačianske vŕšky bei Sereď in der Slowakei und die dort festgestellte paläolithische Besiedlung mit der problematischen stratigraphischen Position, rief die Notwendigkeit hervor, die neue stratigraphische Situation von den Sandprofilen der Lössschichten zu überprüfen. So wurde im Jahre 1953 in der Gemeindelehmgrube bei Vlčkovce (Bez. Trnava, in der Westslowakei) eine paläolithische Station mit Superposition von vier Silexlagen entdeckt. Ihre kulturelle Einreihung erfolgte im Rahmen einer systematischen Rettungsgrabung in den Jahren 1955—1957 mit besonderer Rücksicht auf die stratigraphischen Probleme und Situation.

Das Lössprofil von Vlčkovce stellt aus geologischem Standpunkt her eine wichtige Ergänzung zu den schon bekannten Profilen des Waaggebietes dar, von welchem es sich dadurch unterscheidet, dass es kein von Lösswehen am Bergfuss entstandenes Profil ist, sondern dass es durch beiläufig waagrecht abgelagerte vier Lössdecken am Ostrand der Trnavaer Lösstafel gebildet wurde. Als typisches Tieflandsprofil wird es durch einige Lagen vom Sumpflöss gekennzeichnet, die für das Donautiefland charakteristisch sind. Sie gehören verschiedenen Zeitabschnitten an, die mit wenig markant begrenzten Hangendlössschichten zum Ausdruck kommen, deren Aufeinanderfolge erkennbar ist, besonders in der Lehmgrubenmitte (in der Umgebung des Schnittes F, Abb. 11 und 17). Hier erwiesen sich die vertikale Untersuchungsschnitte archäologisch verhältnismässig als sehr ärmlich. Die Stellen im östlichen Teil der Lehmgrube ergaben die reichhaltigsten Funde, wo allerdings wegen der sanften Terrainsenkung die einzelnen Schichten nicht so deutlich zu unterscheiden sind. Anscheinend knüpft sich die Konzentrierung der paläolithischen Besiedlung an diejenige Plätze, die näher zu der Kante der Trnavaer Lösstafel liegen, was mit dem Vorhandensein von Wasser im Zusammenhang steht, da unter der Terrasse das einstige Inundationsgebiet des Waagflusses seinen Anfang nimmt.

Im Jahre 1955 erkannte der Verfasser in der oberen Lössdecke ganz deutlich mehrere Lössstreifchen, die von verlehmten Lagen abgelöst wurden, die offensichtlich eine Oszillation mit langsamer oder abgebrochener Sedimentation darstellen, und zwar in der Abzugsphase der letzten Vereisung, oder sie bilden eine Erscheinung von geschlämmten, lokalweise mit Gley durchgedrungenen Lössschichten, wodurch man auch in der Slowakei zum ersten Mal zu den Erkenntnissen für mehr detaillierte Gliederung der Würmdecke W3 gelangte (Schichte C, E, H, Abb 1.5–18). Von den weiteren geologischen Erkenntnissen ist noch beachtenswert die Feststellung von acht, mehr oder weniger parallel verlaufenden Klüften, die 60° geneigt und 30° nach Westen gerichtet im Profil B vorkommen (Abb. 7 und 16). Die soeben angeführte Erscheinung lässt sich eher durch Lössablagerung am Abhang als durch tektonische Störung erklären.

Die untersten paläolithischen Denkmäler, die im Schnitt F gefunden wurden, entstammen der Schicht Y, die nach J. Kukla die Lössschicht des Riss darstellt. Nur zwei Absplisse von Radiolaritgeröllen und ein Querschaber (Taf. VIII: 11) wurden gefunden. Angesichts der geringen Anzahl von Funden konnten für eine genaue Datierung keine genügend entsprechenden Kriterien herausgestellt werden, man kann nur zulassen, dass es sich um altpaläolithische Funde handelt. Im Schnitt A aus der Schicht L und N, die einen Teil des Bodenkomplexes II+III bilden, stammen nur wenige Szeletiendenkmäler (Taf. VIII). Wegen ihrer stellenweisen Verschiebung ist ihre stratigraphische Fixierung nach der einen Gruppe nur im breiteren Zeitraum des Stadials W1, Interstadials W1/2, höchstens — zwar sehr unwahrscheinlich — an die Basis W2 möglich. Mit diesen Funden vergrösserte sich die Anzahl von Altszeletienstationen in der Südwestslowakei und man fand die Schlüssel zur Datierung der Spitzen des Typus Moravany nad Váhom–Dlhá, die man bis heute in das Interstadial W2/3 datierte. Die Berechtigung für die Datierung der Blattspitzen des genannten Typus wurde auch indirekt durch die Carbonanalyse festgestellte Datierung C^{14} aus der neuen Forschungsgrabung in der Höhle Čertova pec bei Radošina (> 33 000 — GRN 2437), die von der Fundstelle Moravany nad Váhom in einer Entfernung von nur 3 km liegt, bestätigt. Die wenig zahlreiche Szeletienindustrie von Vlčkovce ist von typologischem Standpunkt aus um einen Querstichel (Taf. VIII: 3) und kreisörmigen Abspalt (Taf. VII: 10) bereichert worden. Zu diesem Letzteren sind gewisse Analogieerscheinungen auch von Szeleta und Krakau–Zwierzyniec bekannt.

In der Schichte J, die man für Würm-Stadial W2 ansehen könnte, wurde in den Schnitten A und D im allgemeinen unausgeprägte Radiolaritindustrie gefunden (Auswahl siehe Taf. II: 1–3), welche die nähere kulturelle Einreihung erschwierigt. Es bleibt daher offen, ob diese Schicht als eine weitere Entwicklung des hiesigen Szeletiens anzusehen ist, oder ob es sich um eine ältere Phase des mittleren Aurignaciens von Mitteleuropa handelt. Im Hinblick darauf, dass in den Liegendschichten eine ausgeprägte Szeletienindustrie vorgefunden wurde, ist die Kontinuität im Fortdauer des Szeletiens in das Stadial W2 schwieriger auszuschliessen, obwohl auch diese Mutmassung ihre verletzbaren Stellen innehat. Wenn im Szeletien nämlich eine Einlagerung von Moustérien und Aurignacien zugegeben wird, ist daher eine spätere Regeneration des Altaurignaciens in Mittelaurignacien im Stadial W2 und im Falle von Vlčkovce auch eine weitere Evolution ins Altgravettien nicht auszuschliessen. Bisweilen ist aber keine weitere Analogie zu dieser Auffassung aus der Westslowakei vorhanden, im Gegenteil, es sind Anzeichen vom Untergang des Jungszeletiens im Stadial W2 und dass das Gebiet der Westslowakei und der ihr benachbarte Raum von den Trägern des Altgravettiens besiedelt werden dürfte. Im Hinblick auf diesen Sachverhalt ist die Voraussetzung von einer unterbrochenen, bodenständigen Entwicklung des Aurignaciens ins Gravettien weniger annehmbar.

Die grösste Silexanzahl aus dem Profil von Vlčkovce stammt aus der Schicht I, die das Interstadial W2/3 (Bodenkomplex I) darstellt. Hier konnten zwei Lagen von verhältnismässig ärmlichen, im ganzen ziemlich primitiven Altgravettienindustrie (Taf. I–VII) ermittelt werden. Diese unterscheiden sich voneinander nur in der Anwendung verschiedener Silizitgattungen. Während in der älteren Phase die Gravettienartefakte ausschliesslich nur aus dem lokalen Radiolarit des Waaggebietes hergestellt wurden, fand in der jüngeren Phase neben dem Radiolarit auch Feuerstein und besonders Limnoquarzit Verwendung. Der Umstand, dass die erwähnten Limnoquarzite nicht aus dem Sammelgebiet des Waagflusses, sondern von mehr dem Osten zu liegenden und durch Vulkanite mehr beeinflussten Gebieten herrühren, bietet einen Beweis von dem Kontakt des Waagtales im Gravettien mit der mittleren, bzw. Mittelsüdslowakei, wo vor allem im Eipeltal ein wichtiger mitteleuropäischer Übergang von Osten nach Westen und umgekehrt

anzunehmen ist. Anscheinend dürfte also das Gravettien von Vlčkovce ein Kettenglied der Verbindung des Waagtales mit diesem Gebiet der Slowakei darstellen, obwohl sonst die Industrie von Vlčkovce die nächsten typologischen Analogien ausser der südslowakischen Fundstelle Svodín zu der Fundstelle Moravany nad Váhom—Žakovská aufweist. Eine Fülle von Absplissen, Klingenabschlägen und verschiedenen Kernstücken bestätigt sowohl die primäre wie auch die sekundäre Herstellung am Ort selbst, was ausser den Funden von den nur zum Teil bearbeiteten Radiolaritgeröllsteinen, besonders durch den Fund eines Ambosses (Abb. 18) bestätigt wird. Der Fund von Klumpen des Farbenrohstoffes und von Sandsteinartefaktfragmenten (Taf. VII) finden reichliche Analogien an vielen Gravettienstationen der mittel- und südmitteleuropäischen Fundstellen. Der Fund mancher nur sanft eingetieften Feuerstellen ohne jedweder Steinbekleidung gaben einen Anlass zur flächenartigen Freilegung, wobei jedoch keine Abweichung in der Bodenfärbung ausser einer auffallenden Konzentrierung von Silexen erfasst wurde. Jedem Anschein nach handelt es sich um Funde von Feuerstellen ausserhalb der Siedlungsobjekte.

Nach dem Charakter der bisher in Vlčkovce freigelegten Funde handelt es sich wahrscheinlich um einen Randteil einer paläolithischen Siedlung, was allerdings auf keine Weise die Bedeutung dieser neuen slowakischen Fundstelle verringert. Der Gesamtcharakter dieser Siedlung deutet an, dass Vlčkovce im Hinblick auf die leichte Gewinnung des Rohmaterials aus dem Schotter des Waaggebietes eine Artefaktenwerkstätte an Ort und Stelle der Rohmaterialgewinnung in mehreren Zeitstufen des Paläolithikums darstellte; daher wird die Möglichkeit nicht ausgeschlossen, dass hier eine Vorratskammer auch für ein breiteres Hinterland der Trnavaer Lösstafel, ja sogar für die Höhlensiedlungen der Kleinen Karpaten zu suchen ist.

Mit der Superposition der obenerwähnten paläolithischen Kulturen reiht sich die Fundstelle Vlčkovce zu den klassischen, mehrschichtigen Lössprofilen der Tschechoslowakei.

Übersetzt von Z. Lányiová

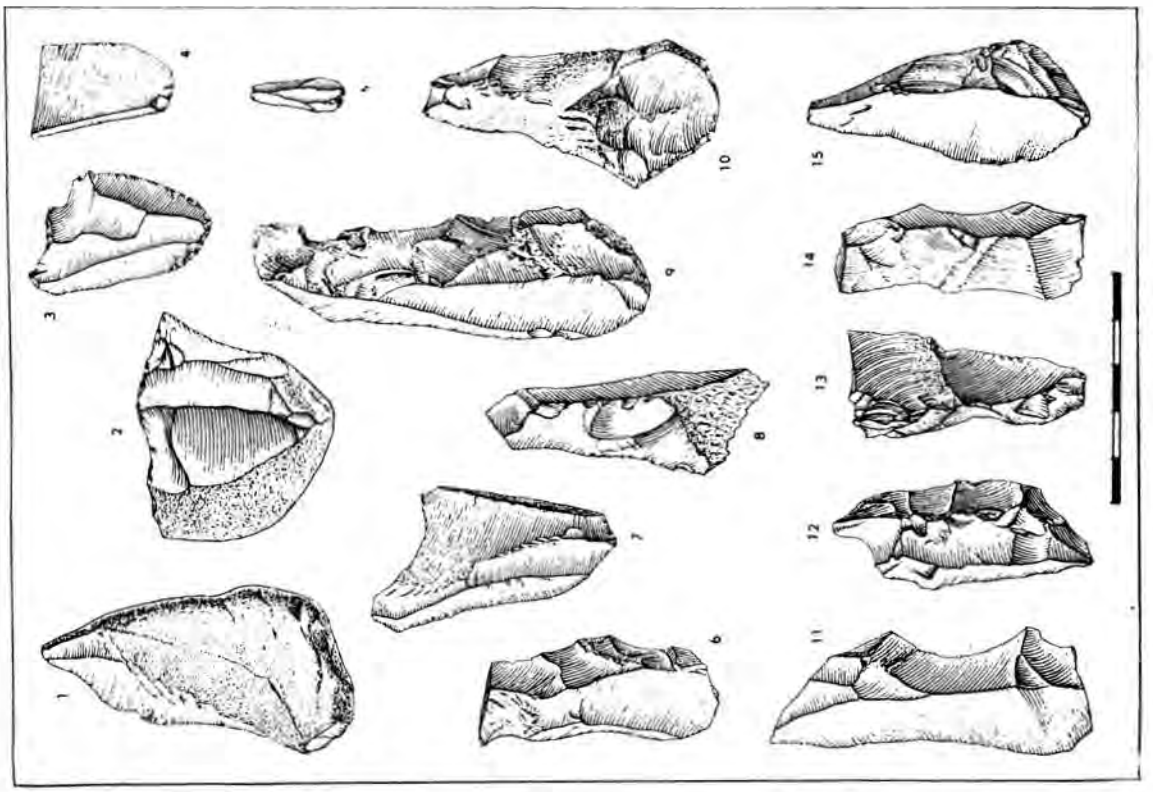

Tab. II. Vičkovce. Výber mladopaleolitickej industrie (Auswahl der Jungpaläolithischen Industrie).

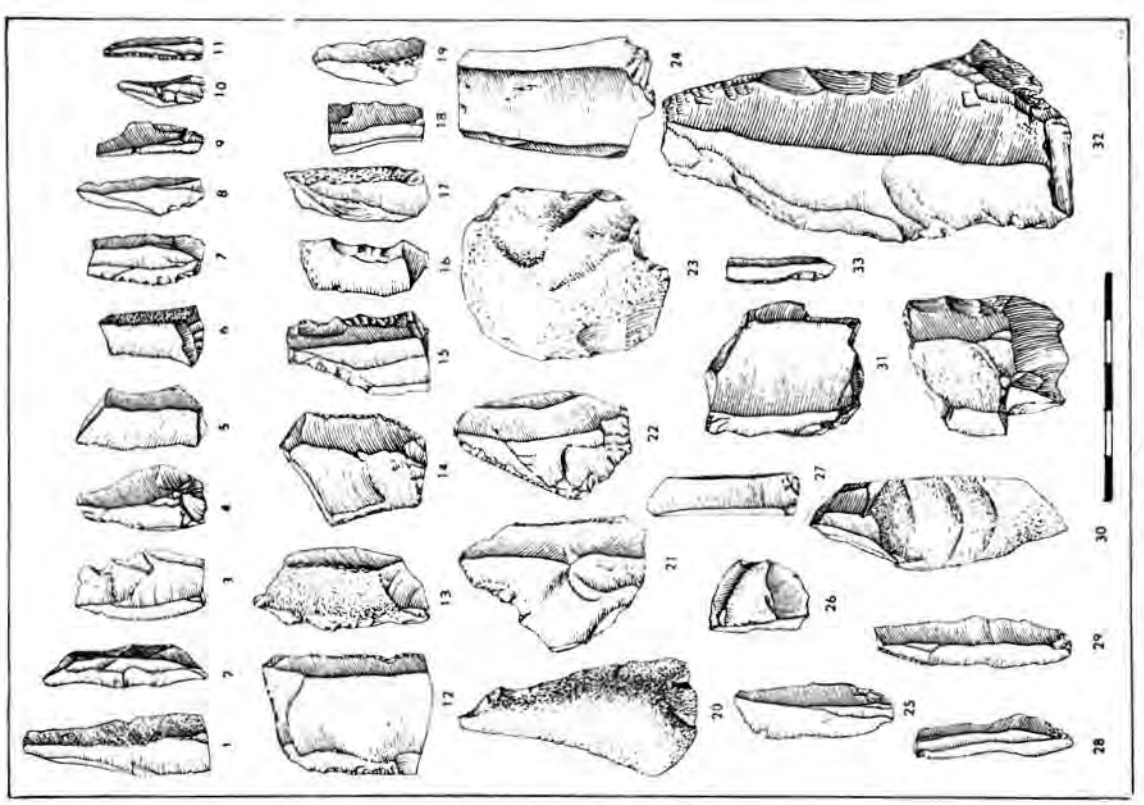

Tab. I. Vičkovce. Výber gravettskej industrie (Auswahl der Gravettien-Industrie).

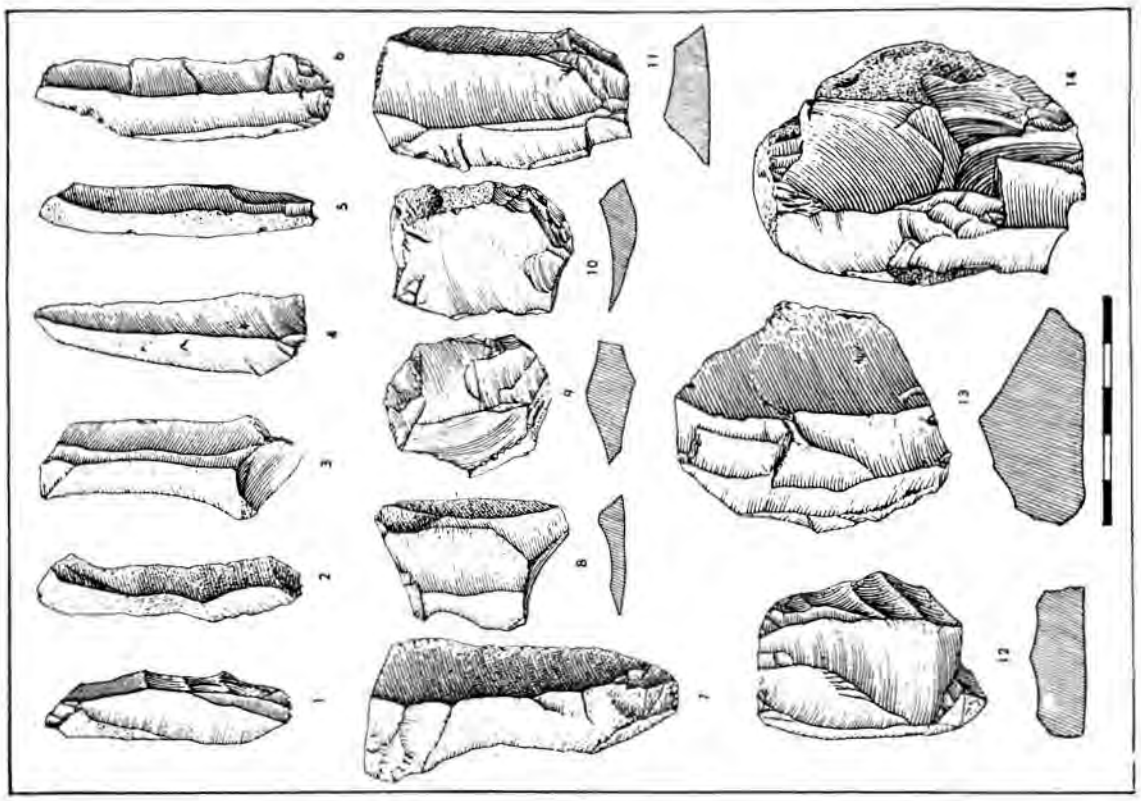

Tab. IV. Vlčkovce. Výber gravettskej industrie (Auswahl der Gravettien-Industrie).

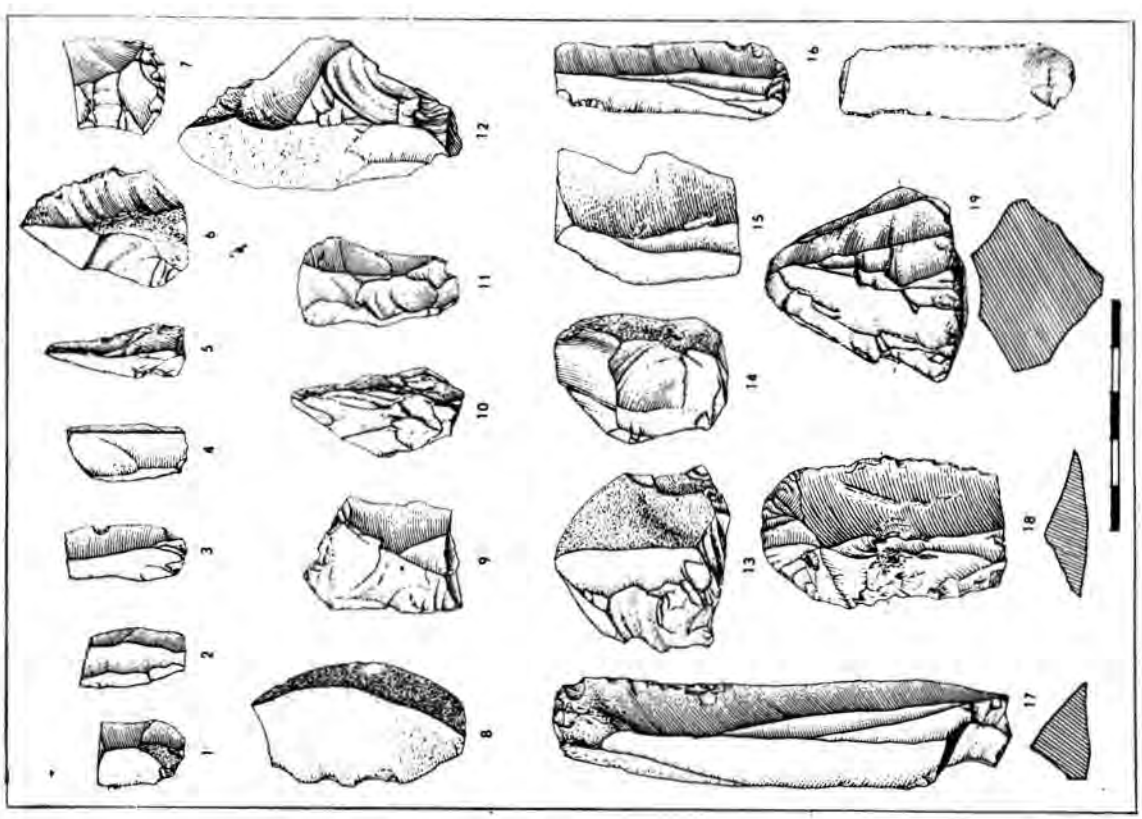

Tab. III. Výber gravettskej industrie (Auswahl der Gravettien-Industrie).

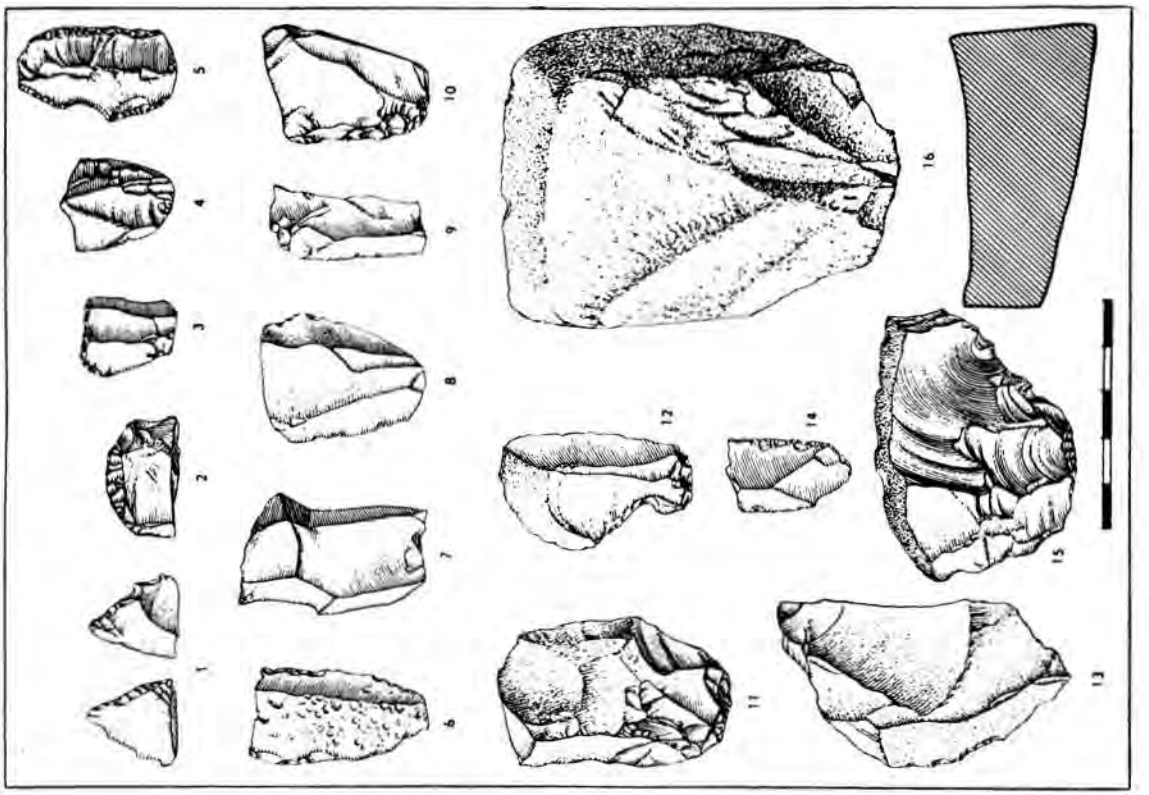

Tab. VI. Vlčkovce. Výber gravettskej industrie (Auswahl der Gravettien-Industrie).

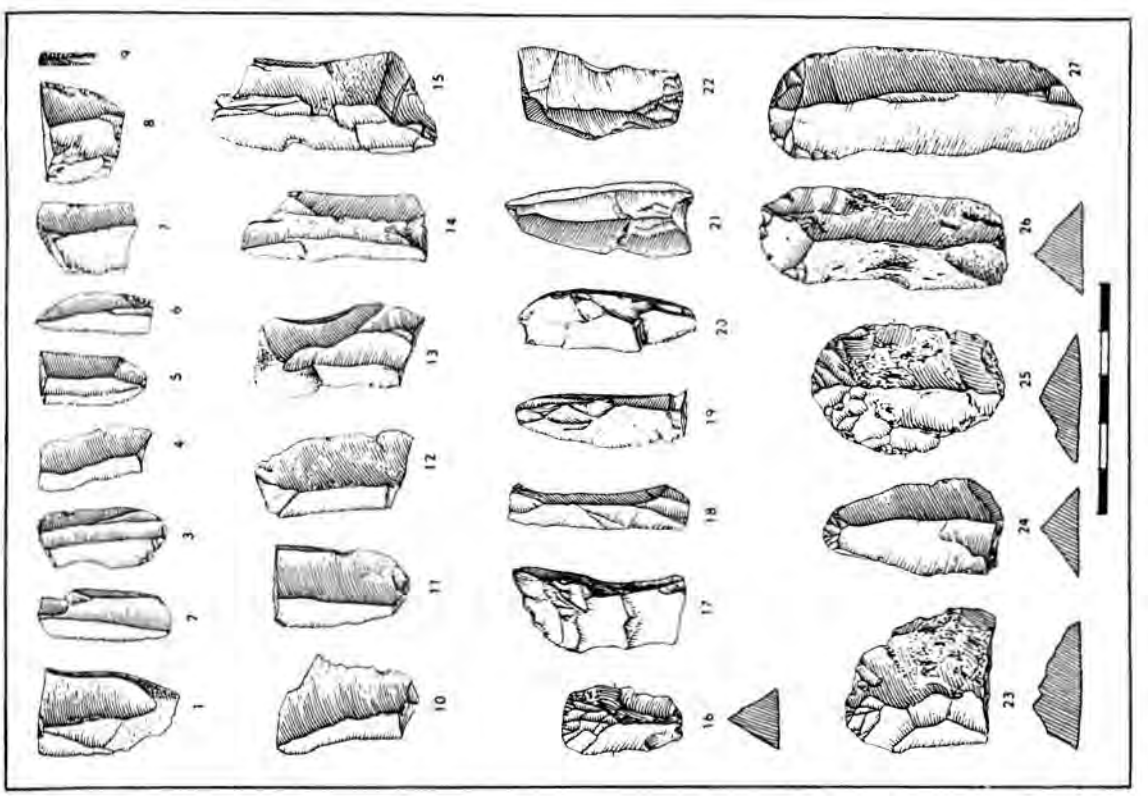

Tab. V. Vlčkovce. Výber gravettskej industrie (Auswahl der Gravettien-Industrie).

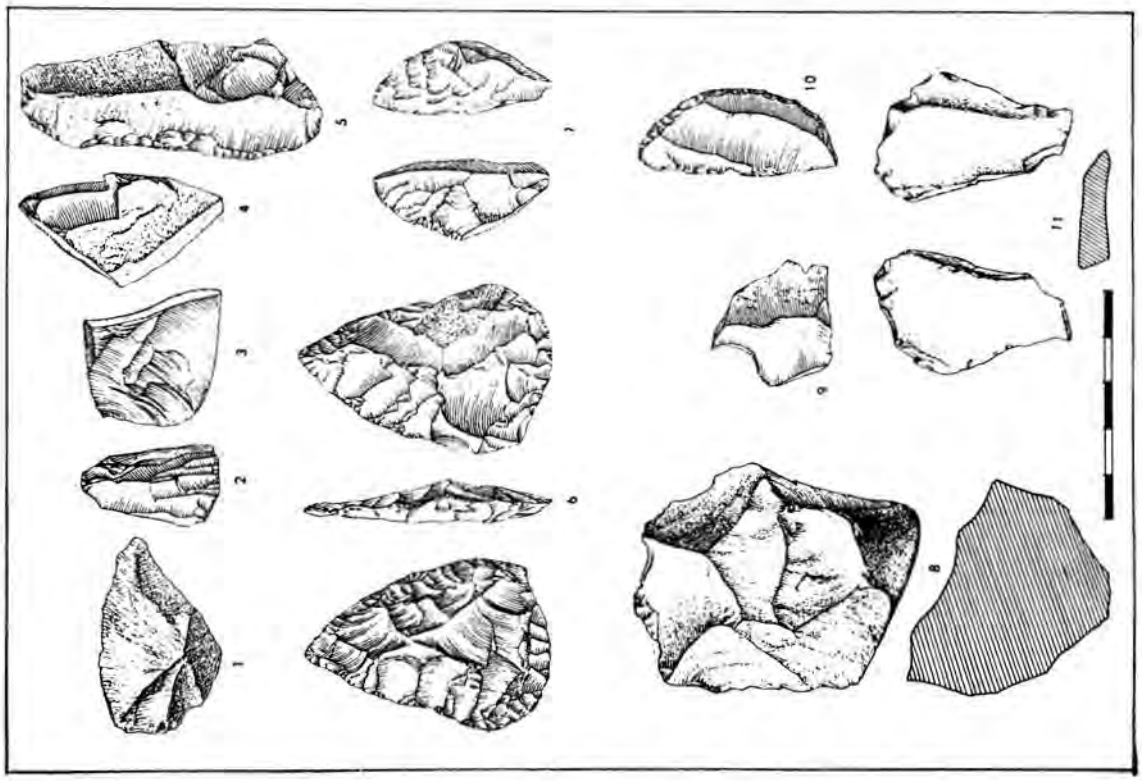

Tab. VIII. Vlčkovce. Výber szeletskej a staropaleolitickej industrie (Auswahl der Szeletien- und altpaläolithischen Industrie).

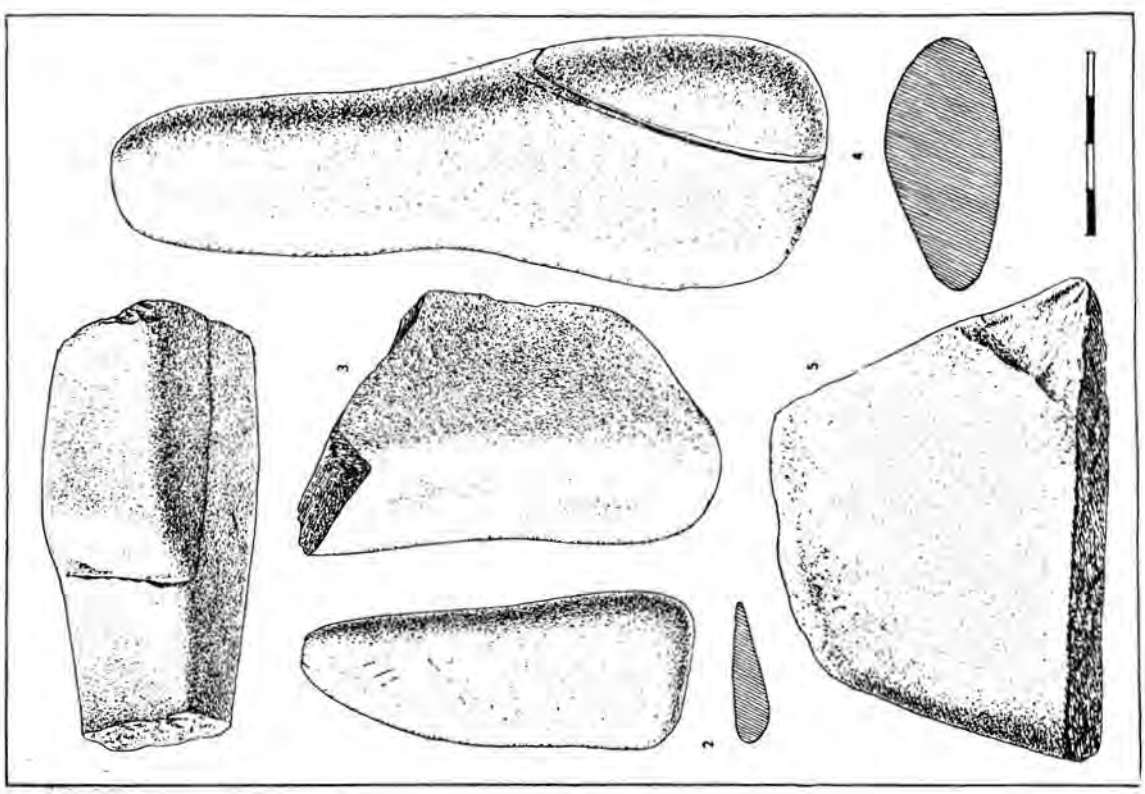

Tab. VII. Vlčkovce. Gravettské artefakty z pieskovca (Gravettienartefakte aus Sandstein).

NAGYRÉVSKE SÍDLISKO V ČAKE

JOZEF VLADÁR

Prvé nálezy nagyrévskej kultúry z Čaky (okr. Levice) sú známe už od roku 1950, keď sa pri výskume mohyly z mladšej doby bronzovej našli v jej plášti okrem neolitických črepov i nálezy zo staršej a strednej doby bronzovej.[1] Budovatelia mohyly rozrušili staršie objekty, ktoré sa nachádzali neďaleko, a samotný násyp prekryl i niekoľko hrobov z doby bronzovej, z nich žiarové hroby 4, 5 a 8 patria slovenskému variantu nagyrévskej kultúry, ktorú A. Točík pomenoval na základe významných nálezov z tohto pohrebiska (poloha Kopec) a sídliska v polohe Diely medzi lúkami — nagyrévskou kultúrou typu Čaka.[2]

Nagyrévske sídlisko sa nachádza neďaleko od pohrebiska a časove s ním korešponduje. Má výhodnú polohu nad sútokom dvoch potokov a bolo osídlené i v neskorších obdobiach, hlavne v mladšej dobe bronzovej (čakanská kultúra) a najintenzívnejšie v dobe rímskej.

Prvé nálezy zo spomínaného sídliska pochádzajú z výskumu A. Točíka.[3] Ďalšie početné pamiatky sa získali záchranným výskumom dňa 2. XII. 1959, ktorý tu uskutočnili J. Paulík a T. Kolník.[4] Koncom novembra 1959 tu boli totiž hlbokou orbou rozrušené viaceré objekty a na povrch sa dostalo väčšie množstvo črepového materiálu a mazanice. Povrchovým zberom menovaní pracovníci AÚ SAV zistili ďalšie nálezy i v južnej a západnej časti lokality. Okrem objektov z mladšej doby bronzovej preskúmali a zachránili i obsah troch nagyrévskych objektov (3, 4 a 8), ktoré poskytli bohatý keramický inventár.

Nagyrévske sídliskové objekty, pomerne plytko zahĺbené do terénu, boli hlavne v posledných rokoch kultiváciou pôdy rozrušované, a tak sa zničilo viac objektov zahĺbených do ornice a černozeme. Pri obhliadke lokality vo februári 1961 sa črepy nagyrévskeho charakteru zistili na viacerých miestach na ploche približne 20 ha. Niektoré objekty sa pomerne dobre črtali v ornici a v ich blízkosti sa nachádzal črepový materiál rozvlečený oraním.

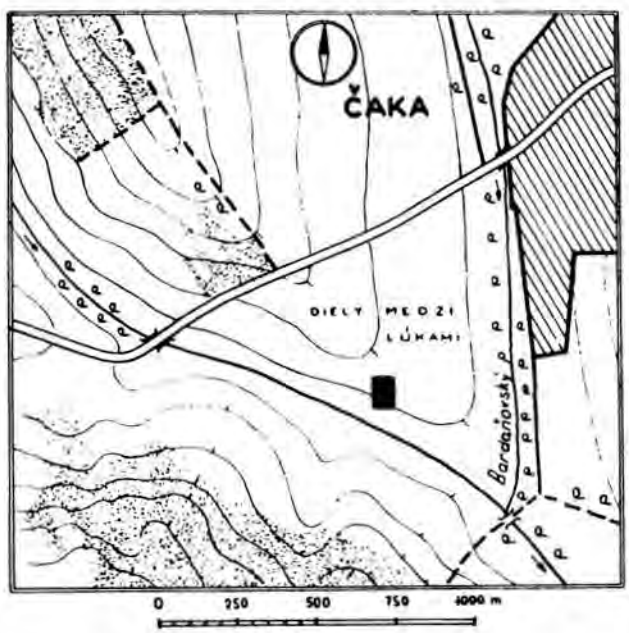

Obr. 1. Čaka; situačný náčrt (čiernym obdĺžnikom je vyznačené miesto výskumu).

Záchranný výskum na jar 1961 mal za cieľ predovšetkým záchranu nálezov z rozrušených objektov. Pretože črepový materiál bol rozptýlený na veľkej ploche a žiadna koncentrácia nálezov sa neukazovala, otvorili sme 18 sond a odkryli sme spolu 15 objektov; z nich iba tri boli nagyrévske (3, 5A a 6), ostatné patrili mladším kultúram. Všetky nagyrévske objekty z výskumov v rokoch 1959 a 1961 sa koncentrovali v juhozápadnej časti sídliska.

Opis objektov a nálezov

Nálezy z roku 1959

Objekt 3/59 bol veľmi plytký, jeho rozmery a tvar sa nedali zistiť. Výplň bola svetlejšej farby ako černozem, do

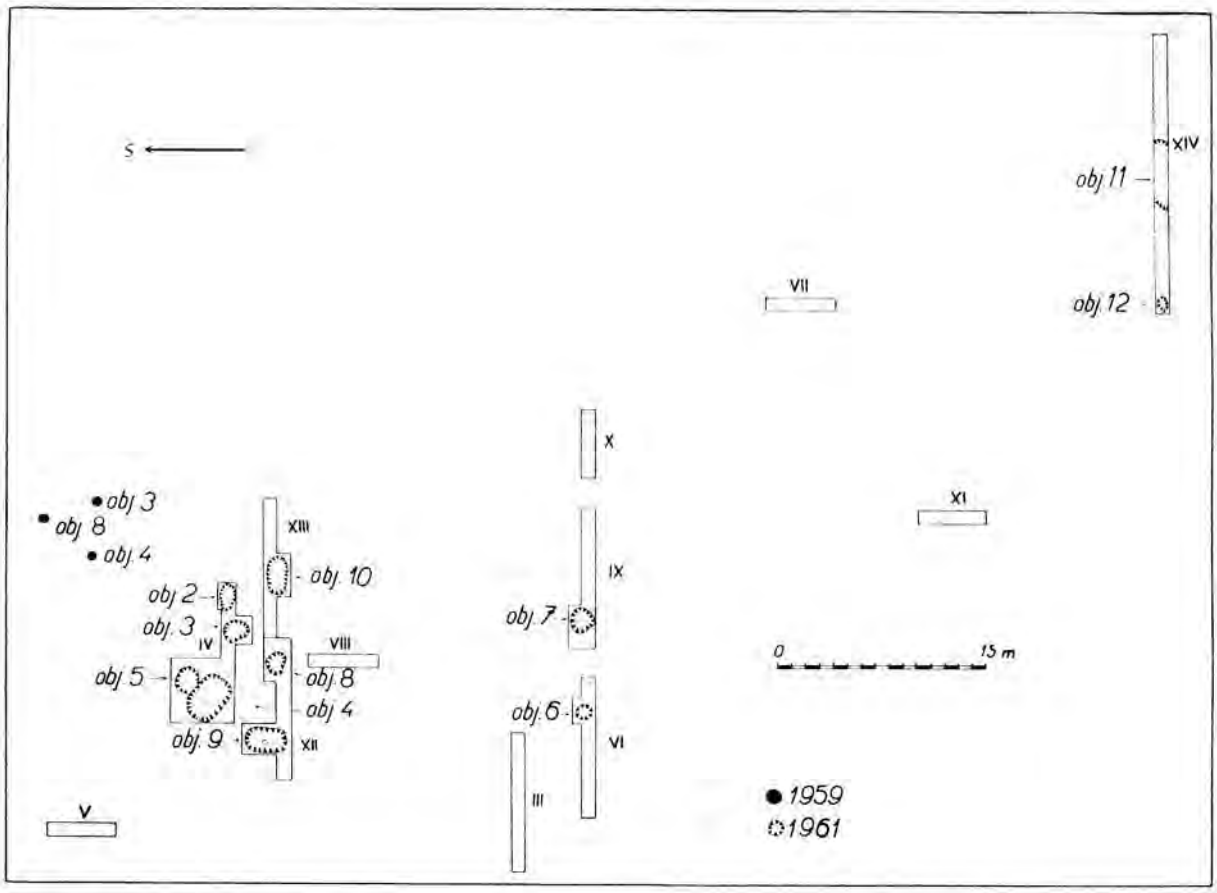

Obr. 2. Čaka. Celkový plán juhozápadnej časti výskumu 1961. V pláne sú vyznačené i objekty zo záchranného výskumu v r. 1959.

ktorej bol zahĺbený. Obsahoval pomerne málo črepového materiálu, väčšinou nevýrazného.

Nálezy:

1. Črep malej plytkej misky so zosilneným okrajom z piesčitého materiálu žltohnedej farby.

2. Atypický črep so slamovanou výzdobou na vnútornej strane, z piesčitého materiálu červenej farby (obr. 3: 6).

3. Okrajový črep z nádoby s nízkym hrdlom a lievikovite roztvoreným ústím, z piesčitého materiálu žltohnedej farby (obr. 3: 3).

4. Šesť sivočiernych črepov z piesčitého materiálu, zdobených slamovaním (obr. 3: 5).

5. Črep z džbánka sivočiernej farby, povrch vyhladený a leštený.

6. Tri zvieracie kosti.

Objekt 4/59 bol (podobne ako objekt 3) veľmi plytký; veľkosť a tvar sa nedali zistiť. Výplň objektu sa farebne takmer nedala odlíšiť od černozeme. Bol pomerne chudobný na inventár a obsahoval prevažne málo výrazné črepy z hrncov i amfor so slamovaným povrchom.

Nálezy:

1. Hrubostenný črep so zalomeným zosilneným okrajom, z piesčitého materiálu sivohnedej farby (obr. 3: 7).

2. Črep z hrncovitej nádoby s lievikovite vyhnutým ústím, z piesčitého materiálu žltohnedej farby (obr. 3: 1).

3. Črep z džbánka, z plaveného materiálu čiernej farby, s lešteným povrchom.

4. Črep z väčšej nádoby so zosilneným okrajom, z dobrého materiálu žltohnedej farby, s hladeným povrchom (obr. 3: 2).

5. Okrajový črep z veľkej zásobnice s lievikovite vyhnutým ústím a zosilneným okrajom, z dobrého materiálu, na vonkajšom povrchu hnedočervenkastej, na vnútornom povrchu sivohnedej farby, hladený a leštený.

6. Zlomok dvojkónického praslenu z dobrého materiálu žltočervenkastej farby (obr. 3: 4).

7. Torzo spodnej časti džbánka z plaveného materiálu sivočiernej farby, s hladeným povrchom (obr. 3: 8).

Objekt 8/59 (chata) nachádzal sa severne od objektu 4. Podľa zprávy J. Paulíka chata bola zemnicového typu a podlaha z vymazanej žltej hliny ležala na rozhraní černozeme a spraše. Výplň tvorila popolavá zem, farebne dobre odlíšiteľná od černozeme. Presný tvar a rozmery sa nedali zistiť. Chata mala pravdepodobne oválny tvar a výplň obsahovala mnoho črepového materiálu, prevažne z nerekonštruovateľných nádob. Percentuálne sú v prevahe atypické črepy so slamovaným povrchom a viaceré z nich majú stopy druhotného prepálenia.

Nálezy:

1. Vysoká štíhla amfora s nízkym, jemne vyhnutým ústím, vajcovite pretiahnutým telom, rovným dnom a dvoma pásikovými uchami pod maximálnou baňatosťou. Horná polovica amfory má miestami i leštený vyhladený povrch, dolná je jemne slamovaná. Je zrekonštruovaná a niektoré črepy sú sekundárne prepálené. Na podhrdlí a nad jedným uchom má

nalepené prepálené vrstvičky hliny. Amfora je z jemného materiálu žltohnedej až červenkastej farby a má na viacerých miestach sivočierne škvrny; v 40,5 cm, ⌀ ú 10,6 cm, ⌀ d 13 cm (tab. I: 7).

2. Hrncovitá nádoba so zúženým hrdlom, širokým, mierne vyhnutým ústím, pomerne nerovným okrajom, pod ktorým sú štyri členené výčnelky, a s rovným dnom. Okrem hrdla a podhrdlia je celé telo slamované. Materiál s jemnou piesčitou prímesou, žltohnedej až červenkastej farby; v 29,2 cm, ⌀ ú 19,2 cm, ⌀ d 11,5 cm (tab. I: 8).

3. Hrncovitá nádoba so zúženým hrdlom a rovným dnom. Okraj má zaoblený, jemne zosilnený a pod ním sú štyri malé jazykovité výčnelky. Hrdlo hladké, ostatná časť je slamovaná. Materiál s jemnou prímesou piesku, hnedosivej, pri okraji červenkastej farby; v 28,1 cm, ⌀ ú 16,7 cm, ⌀ d 11,2 cm (tab. I: 5).

4. Torzo hrncovitej nádoby so štyrmi horizontálne umiestnenými pozdĺžnymi výčnelkami pod maximálnou baňatosťou. Celá zachovaná časť je na vonkajšej strane slamovaná, na vnútornej vyhladená. Materiál pomerne jemný, žltohnedej farby; v 22,2 cm, ⌀ d 12,1 cm (tab. I: 3).

5. Baňatý džbánok s nízkym vtiahnutým hrdlom, lievikovite roztvoreným ústím a rovným dnom. Pásikové uško vychádza z okraja a pripína sa nad maximálnou baňatosťou. Materiál plavený, s jemným povlakom a leštenym povrchom, sivočiernej farby; v 12,7 cm, ⌀ ú 8 cm, ⌀ d 4,8 cm (tab. I: 4).

6. Podobný džbánok, na rozdiel od predchádzajúceho nemá ostrejšie odsadené vydutie. Je menší a na vonkajšej strane má hnedé škvrny; v 12 cm, ⌀ ú 8 cm, ⌀ d 6,3 cm (tab. I: 6).

7. Hlbšia šikmostenná miska so širokým, jemne stiahnutým ústím, zaobleným okrajom a rovným dnom. Pri okraji má pretiahnutý členený výčnelok a na vnútornej i vonkajšej strane je vyhladená. Materiál s jemnou prímesou piesku, žltohnedej farby; v 10,1 cm, ⌀ ú 21,1 cm, ⌀ d 7,9 cm (tab. I: 1).

8. Miska podobného typu so schodkovite dovnútra rozšíreným okrajom. Vnútorný povrch je hladený, vonkajší jemne slamovaný, akoby hrebeňovaný. Pod okrajom je podlhovastý výčnelok. Materiál s prímesou piesku, s jemným povlakom, žltohnedej farby, miestami s popolavými až čiernymi škvrnami; v 9,5 cm, ⌀ ú 20,2 cm, ⌀ d 7,1 cm (tab. I: 2).

9. Torzo väčšieho hrnčeka s vyhnutým, strechovite zrezaným okrajom a maximálnou baňatosťou v hornej tretine. Približne 1 cm pod ústím je nasadené širšie pásikové ucho, ktoré končí na rozhraní hrdla a tela. Horná polovica je vyhladená, dolná zdobená slamovaním. Materiál jemne premiešaný s pieskom, hnedožltej až červenkastej farby; v (zachovanej časti) 21,5 cm (tab. II: 11).

10. Torzo hrnčeka so strechovite zrezaným okrajom, vyhnutým ústím a pomerne baňatým telom. Širšie pásikové, v strede pretlačené ucho je nasadené pod ústím a končí na rozhraní hrdla a tela, nad maximálnou baňatosťou; horná časť je vyhladená, dolná jemne slamovaná; materiál s prímesou jemného piesku, hnedočervenkastej farby (tab. II: 3).

11. Črep z hrncovitej nádoby s vyhnutým ústím a so strechovite zrezaným okrajom. Nad maximálnou baňatosťou je umiestnený podlhovastý výčnelok. Povrch je vyhladený a leštený. Materiál s nepatrnou prímesou piesku, hnedastočervenkastej farby.

12. Dva okrajové črepy z vyššej amfory s nízkym valcovitým hrdlom a jemne vyhnutým ústím. Vnútorná strana je nehladená, vonkajšia leštená. Materiál s jemnou prímesou piesku, žltohnedej farby.

13. Spodná časť nádoby s rovným dnom a so slamovanou výzdobou na vonkajšej strane. Materiál piesčitý, hnedočervenej farby.

14. Črepy veľkej, pomerne tenkostennej amfory so širokým pásikovým uchom pod maximálnou baňatosťou. Vnútorný povrch je hladký, vonkajší o niečo drsnejší. Materiál s jemnou prímesou drobného piesku, hnedočervenej farby, s čiernymi škvrnami po druhotnom prepálení.

15. Črep z väčšej, pravdepodobne dvojkónickej nádoby s horizontálne umiestneným členeným výčnelkom na lome; horná časť je nezdobená, vyhladená, dolná má slamovaný povrch; materiál piesčitý, sivočiernej farby (tab. II: 9).

16. Črep z hrncovitej nádoby s nízkym hrdlom a zosilne-

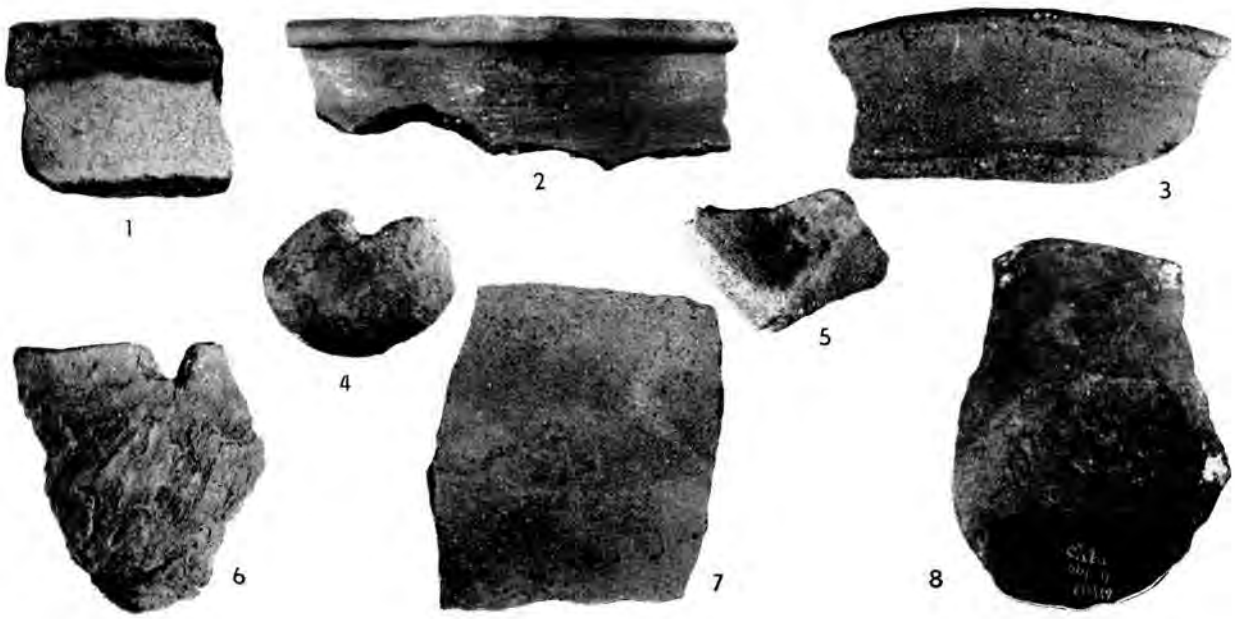

Obr. 3. Čaka — sídlisko. Črepový materiál nagyrévskej kultúry. 1—2, 4, 7—8 — objekt 4/59; 3, 5—6 — objekt 3/59

ným okrajom; materiál piesčitý, hladený povrch sivohnedej farby (tab. II: 8).

17. Črepy z hrncovitej nádoby s jazykovitým výčnelkom pri okraji; okrem hrdla je celý povrch slamovaný; materiál piesčitý, na vnútornej strane hladený, hnedočervenkastej farby s čiernymi škvrnami po prepálení (tab. II: 4—5).

18. Spodná časť nádoby s rovným dnom a jemne slamovaným povrchom. Vnútorná strana je hladená. Materiál s jemnou primesou piesku, hnedočervenkastej farby; Ø d 12,3 cm.

19. Črep z väčšej amfory so širokým pásikovým uchom pod maximálnou baňatosťou; spodná časť je zdobená slamovanou výzdobou, vnútorný povrch je hladený (tab. II: 10).

20. Zlomok misky so zatiahnutým okrajom, s horizontálne umiestneným plochým výčnelkom na maximálnej baňatosti. Horná časť je hladená, dolná má slamovaný povrch.

21. Dva žiarom prepálené a deformované črepy z hrncovitej nádoby hnedočervenkastej farby (tab. II: 6—7).

22. Črep z plytkej nezdobenej misky so zosilneným okrajom, z piesčitého materiálu sivočiernej farby.

23. Črep z ďalšej podobnej misky so zosilneným okrajom.

24. Torzo plytkej misky so zosilneným okrajom. Vonkajší povrch je pod okrajom nezdobený, spodná časť jemne slamovaná, akoby hrebeňovaná; materiál piesčitý, sivočiernej farby (tab. II: 2).

25. Početný črepový materiál úžitkovej keramiky so slamovaným vonkajším povrchom.

Zber 1959. Povrchovým zberom v južnej a západnej časti sídliska sa získal ďalší črepový materiál, v ktorom sú zastúpené črepy úžitkovej keramiky, džbánkov sivočiernej farby a zlomky plytkých mís so zosilneným okrajom (tab. VI: 1—5).

Nálezy z roku 1961

Objekt 3/61 (jama) mal nepravidelný ľadvinovitý tvar s rozmermi 192×196 cm a bol 60 cm zahĺbený do terénu. Oraním bol značne rozrušený a pôdorys sa dal zistiť až v hĺbke 20 cm, na rozhraní černozeme a spraše. Pomerne plytká jama sa smerom k dnu zužovala; výplň popolavej farby sa dobre dala odlíšiť od ornice. Inventár bol veľmi chudobný a okrem niekoľkých atypických črepov v hornej časti našli sa i výrazné nagyrévske črepy; spodná časť jamy neobsahovala žiadne nálezy.

Nálezy:

1. Črep z džbánka, z jemného plaveného materiálu sivočiernej farby (obr. 6: 4).

2. Päť malých čriepkov hnedočervenej a hnedočiernej farby so slamovaným povrchom (obr. 6: 2, 5).

3. Čriepok s malým výčnelkom, z plaveného materiálu žltej farby (obr. 6: 6).

4. Črep z plytkej misy so zosilneným okrajom, na vnútornom povrchu má rytú a inkrustovanú výzdobu; vonkajší povrch je leštený, vnútorný pomerne drsný; materiál piesčitý, sivočiernej farby (obr. 6: 10).

Objekt 5A/61 (jama). Zachovala sa z neho iba spodná časť. Jama bola 105 cm zahĺbená do terénu a takmer celá rozrušená rímsko-barbarskou chatou (objekt 4), ktorá mala oválny tvar a dve kolové jamy v strede kratších stien. V zásype chaty sa našlo niekoľko nagyrévskych črepov a ďalší črepový materiál bol v rímsko-barbarskej jame (objekt 5), ktorá porušovala chatu — objekt 4. Spodná časť nagyrévskeho objektu 5A bola takmer bez nálezov a mala výplň popolavej farby.

Nálezy:

1. Spodná časť nádobky s rovným dnom, vonkajší povrch je slamovaný, vnútorný hladký, materiál piesčitý, sivočiernej farby (obr. 6: 7).

2. Črep plytkej misky so zosilneným okrajom, vnútorný povrch leštený, vonkajší hladký a pod okrajom zdrsnený.

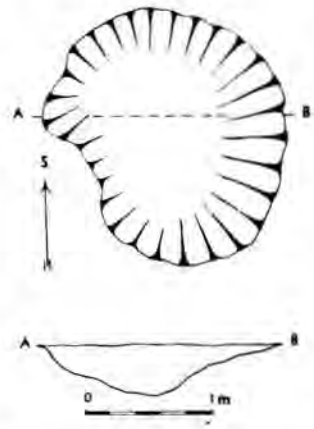

Obr. 4. Čaka — sídlisko. Objekt 3/61.

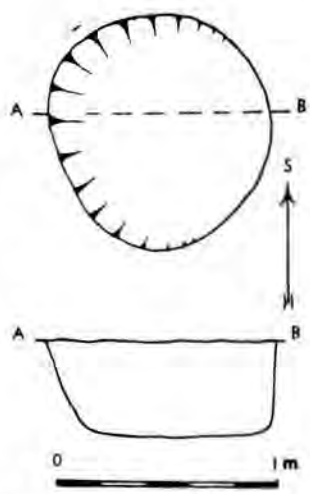

Obr. 5. Čaka — sídlisko. Objekt 6/61.

3. Črepy miniatúrnej misky so zosilneným okrajom, z plaveného materiálu hnedosivej farby.

4. Spodná časť nádobky s rovným dnom, z piesčitého materiálu hnedej farby (obr. 6: 8).

5. Črep pravdepodobne z amfory, s lešteným povrchom, z plaveného materiálu hnedočervenkastej farby (obr. 6: 3).

6. Črep z hrncovitej nádoby, vonkajší povrch je slamovaný, vnútorný hladený, materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby (obr. 6: 1).

7. Črep z džbánka sivočiernej farby, povrch leštený (obr. 6: 9).

Objekt 6/61 (jama) mal kruhový pôdorys s priemerom 1 m. Jama bola ako iné nagyrévske jamy pomerne plytká. Steny šli viac-menej kolmo na rovné dno. Horná časť bola oraním značne porušená a obsahovala málo črepového materiálu, spodná časť jamy (hĺbka 30—60 cm) bola úplne

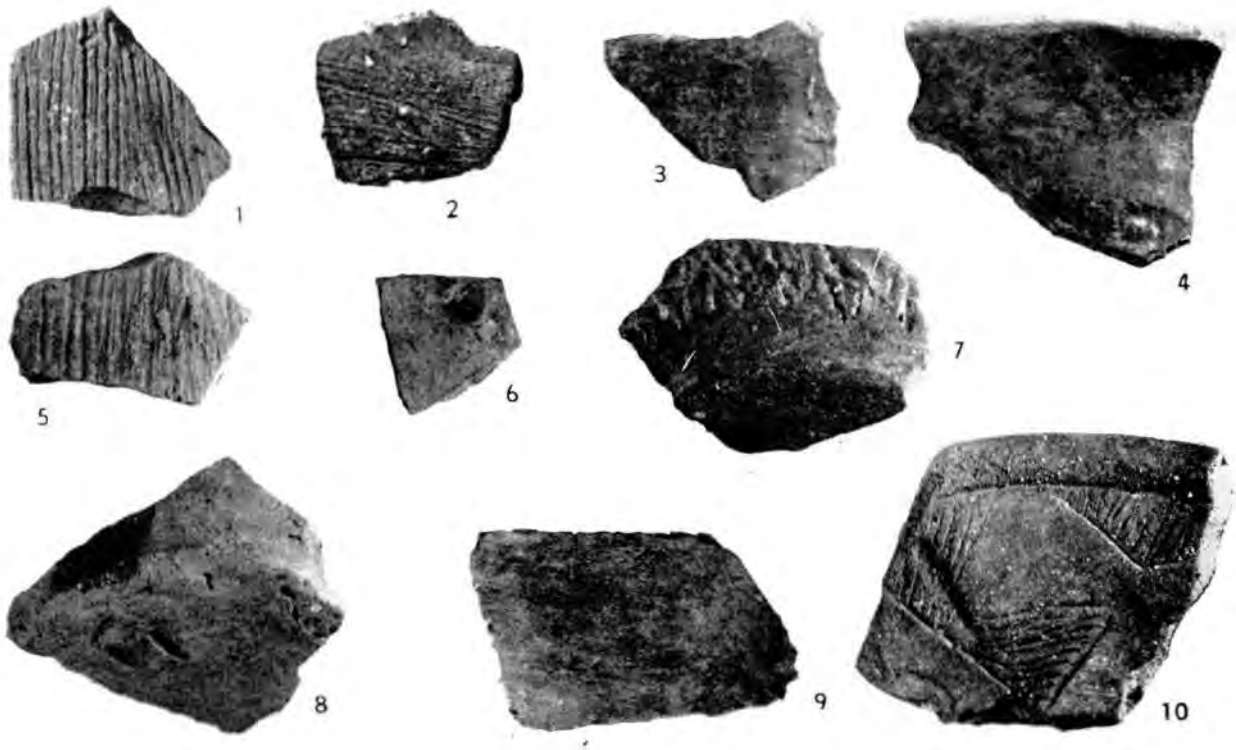

Obr. 6. Čaka — sídlisko. Črepový materiál nagyrévskej kultúry. 1, 3, 7—9 — objekt 5A/61; 2, 4—6, 10 — objekt 3/61.

zasypaná črepmi, zlomkami mazanice s odtlačkami prútia a kolov i drobnými kameňmi; našlo sa tu i mnoho uhlíkov a popola. Okrem množstva drobných atypických črepov obsahovala i početné črepy z amfor, hrncovitých nádob a mís — väčšinou nerekonštruovateľných.

Nálezy:

1. Vysoká amfora s odsadeným nižším hrdlom, von vytiahnutým ústím so zaobleným, mierne zosilneným okrajom a rovným dnom. Na maximálnej baňatosti má plastickú pretláčanú pásku, ktorá sa zachovala iba čiastočne a je prerušená dvoma proti sebe postavenými pretiahnutými výčnelkami. Horná časť amfory je starostlivejšie vyhladená, dolná zdrsnená. Materiál s jemnou prímesou piesku, povrch miestami leštený, hnedočervenkastej farby so sivými škvrnami; v 44,3 cm, Ø ú 15,3 cm, Ø d 14,3 cm (tab. III: 7).

2. Bezucha amfora s nízkym hrdlom, lievikovite roztvoreným ústím, vajcovitým telom a rovným dnom. Nad maximálnou baňatosťou má horizontálne umiestnený podlhovastý výčnelok, druhá strana amfory je doplňaná (amfora mala dva proti sebe postavené výčnelky). Hrdlo a podhrdlie je hladené, leštené, horná časť jemne slamovaná, od výčnelkov smerom ku dnu je zvislé slamovanie. Materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby; v 38,1 cm, Ø ú 10,5 cm, Ø d 11,5 cm (tab. III: 6).

3. Hrncovitá nádoba so zúženým hrdlom, vyhrnutým ústím, zosilneným nerovným okrajom, pod ktorým sú štyri jazykovité výčnelky, a s rovným dnom. Hrdlo je vyhladené, ostatná časť silne slamovaná. Materiál piesčitý, hnedej farby so sivočiernymi škvrnami; v 32,8 cm, Ø ú 17,4 cm, Ø d 10,4 cm (tab. III: 4).

4. Dvojuchý hrniec s maximálnou baňatosťou v hornej tretine, so zúženým hrdlom, zaobleným okrajom a rovným dnom. Pod okrajom sú nasadené širšie pásikové uchá, ktoré sa pripínajú nad maximálnou baňatosťou. Okrem hrdla je celá nádoba zdobená slamovaním. Materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby; v 19,1 cm, Ø ú 13,7 cm, Ø d 10,4 cm (tab. III: 5).

5. Torzo hrncovitej nádoby s rovným dnom. Podhrdlie je nezdobené, ostatná časť slamovaná. Materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby; v (zachovanej časti) 26,1 cm, Ø d 12,2 cm (tab. IV: 15).

6. Torzo tenkostenného džbánka bez ostrejšie o odsadenia vydutia. Povrch hladený, leštený. Materiál plavený, hnedočervenkastej farby s čiernymi škvrnami; v (zachovanej časti) 12,6 cm (tab. III: 2).

7. Hlbšia misa so stiahnutým hrdlom, zosilneným nerovným okrajom a rovným dnom. Horná časť misy je hladká, pod maximálnou baňatosťou slamovaná. Prevŕtaná dierka svedčí o oprave za účelom ďalšieho používania. Materiál s jemnou prímesou piesku a povlakom žltohnedej farby so sivočiernymi škvrnami; v 17,1 cm, Ø ú 27,9 cm, Ø d 12,2 cm (tab. III: 3).

8. Hlbšia miska s mierne stiahnutým hrdlom, zosilneným zaobleným okrajom a rovným, jemne odsadeným dnom. Horná časť je hladená, dolná jemne zdrsnená. Materiál s piesčitou prímesou, hnedočervenkastej farby s čiernymi škvrnami; v 12,2 cm, Ø ú 23,9 cm, Ø d 10,9 cm (tab. III: 1).

9. Šikmostenná hlbšia misa s jemne odsadeným rovným dnom a okrajom na jednom mieste lalokovite vytiahnutým. Povrch je drsnejší, pod okrajom na vonkajšej strane má slamovanú výzdobu. Materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby, s popolavými škvrnami nad dnom; v 8,4 cm, Ø ú 19,3 cm, Ø d 8,6 cm (tab. IV: 1).

10. Spodná časť dvojkónickej nádobky s lomom na ple-

Obr. 7. Čaka — sídlisko. Pohľad na objekt 6/61 a nálezový inventár.

ciach a rovným dnom. Povrch vyhladený, materiál s piesčitou prímesou žltohnedej, miestami sivočiernej farby; v 8 cm, Ø d 7,4 cm (tab. IV: 12).

11. Torzo hrncovitej nádoby so zúženým hrdlom, vyhnutým ústím a štyrmi výčnelkami pod okrajom; hrdlo má vyhladené, ostatná časť je slamovaná; materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby so sivými škvrnami (tab. III: 8).

12. Črep z amfory s nízkym hrdlom a lievikovite vyhnutým ústím; materiál plavený, s jemným povlakom hnedočervenkastej farby (tab. IV: 14).

13. Okrajový črep z hrncovitej nádoby s jazykovitým výčnelkom; hrdlo a podhrdlie je nezdobené, dolná časť nádoby slamovaná; materiál piesčitý, sivohnedej farby (tab. IV: 8).

14. Spodná časť nádoby so šikmými stenami a rovným dnom. Materiál piesčitý, drsnejší povrch hnedočervenkastej farby so sivými až čiernymi škvrnami; v (zachovanej časti) 8,2 cm, Ø d 9,3 cm (tab. IV: 13).

15. Črep z amfory s plastickou členenou páskou, horná časť je vyhladená, dolná má drsnejší povrch; materiál jemne plavený, farba hnedočervenkastá so sivými škvrnami a stopami druhotného prepálenia (tab. V: 17).

16. Podobný črep z ďalšej amfory; plastická páska má odlišnejšie vyhotovenie; drsnejší povrch hnedočervenkastej farby (tab. V: 16).

17. Ďalší črep z amfory s plastickou pretláčanou páskou, nad ktorou sú dve horizontálne línie; dolná časť je drsnejšia, horná leštená; plavený materiál hnedočervenkastej farby (tab. V: 7).

18. Črep z amfory s plastickou nečlenenou páskou; povrch leštený, hnedočervenkastej farby (tab. V: 6).

19. Črep z hrnčeka s vyhnutým ústím a pásikovým uškom pod okrajom; hladený povrch sivočiernej farby (tab. IV: 4).

20. Črep z hlbšej misy so zosilneným okrajom. Materiál zrnitý, vonkajší drsnejší povrch má hnedočervenú farbu, vnútorný je hladší a čierny.

21. Dve široké pásikové uchá z amfor, jedno je hnedočervené, druhé hnedosivé; majú stopy druhotného prepálenia; materiál piesčitý, nehladený (tab. IV: 5, 9).

22. Desať okrajových črepov z hrncovitých nádob s vyhnutým ústím, z toho päť črepov má jazykovitý výčnelok pri okraji; hrdlo a podhrdlie je hladené, ostatná časť slamovaná; materiál s prímesou piesku, hnedočervenej, prípadne sivočiernej farby (tab. IV: 3, 10, V: 13 a VI: 7, 9, 14).

23. Zlomok plytkej misky so zosilneným okrajom a výčnelkom. Materiál s jemnou prímesou piesku, hladený povrch hnedočervenkastej farby.

24. Črep z amfory s nízkym, lievikovite vyhnutým ústím a zosilneným okrajom. Materiál s jemnou prímesou piesku, povlak hnedočervenkastej farby.

25. Črep s výčnelkom pretlačeným z vnútornej strany, z plaveného materiálu žltohnedej farby (tab. IV: 2).

26. Črep z amfory s plastickou lištou. Materiál plavený, povlak sivohnedej farby (tab. V: 10).

27. Spodná časť nádoby so zvisle slamovanou výzdobou; piesčitý materiál žltohnedej farby so sivými škvrnami (tab. V: 5).

28. Črep z plytkej misky s jemne zosilneným okrajom. Na vnútornej strane, pod okrajom odsadeným ryhou, je výzdoba tvorená šikmými bielo inkrustovanými ryhami. Materiál piesčitý, hnedočervenkastej farby, vnútorný povrch je drsnejší, vonkajší leštený. (Tab. V: 15.)

29. Črep z ďalšej menšej misky s rytou, bielo inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane (tab. V: 3).

30. Črep z malej misky s výzdobou na vnútornej strane; pod dvoma horizontálnymi ryhami sú ďalšie šikmé ryhy, bez stôp po inkrustácii; materiál s jemnou prímesou piesku, žltohnedej farby (tab. V: 2).

31. Tri zlomky plytkých mís s okrajom zosilneným na vnútornej strane; vnútorný povrch je hladený, vonkajší drsnejší; materiál s piesčitou prímesou, sivočiernej farby (tab. V: 1, 12).

32. Početný črepový materiál z viacerých nádob; na niekoľkých črepoch sú stopy druhotného prepálenia (tab. IV: 6—7, 11, V: 8—9, 11, 14, VI: 6, 8, 10—12).

33. Dva fragmenty ihlancovitého závažia, so stopami druhotného prepálenia (tab. VI: 15).

34. Torzo žarnova zo žuly, jedna strana je rovná (tab. VI: 13)

Rozbor nálezov

Keramický inventár nagyrévskej kultúry z územia juhozápadného Slovenska sme ešte donedávna poznali nedostatočne. Až výskumy Archeologického ústavu SAV v Nitre priniesli veľa závažného materiálu a nových poznatkov, ktoré podstatne doplnili a spresnili naše znalosti o počiatkoch doby bronzovej na Slovensku. K niekoľkým sporadickým nálezom[5] môžeme dnes priradiť ďalší bohatý inventár, v ktorom okrem keramickej zložky, prv považovanej výlučne za vučedolskú, je i veľa úžitkovej keramiky.

V keramickom inventári z Čaky vystupujú popri početných dávnejšie známych tvaroch i tvary nové. Absolútnu prevahu majú hrncovité nádobky, menej početné sú amfory a misky, vzácne sú zastúpené i črepy misiek s rytou a bielo inkrustovanou výzdobou na vnútornom povrchu.

Amfory

V keramickom súbore z Čaky sú zastúpené dva typy amfor:

1. bezuché amfory,
2. amfory s dvoma uchami pod maximálnou baňatosťou.

Najpozoruhodnejšou spomedzi amfor je vysoká amfora s plastickou pretláčanou páskou na maximálnej baňatosti, prerušenou dvoma protiľahlými výčnelkami (tab. III: 7). I keď po typologickej stránke na prvý pohľad pripomína amforu z výskumu A. Točíka z Čaky,[6] líši sa od nej predovšetkým kvalitou materiálu, výzdobou a úpravou povrchu. Odlišné je i nasadenie hrdla a von vyhnuté ústie má zosilnený okraj. Horná časť amfory má hladený leštený povrch, dolná časť pod plastickou páskou je drsnejšia.

Plastická výzdoba je v nagyrévskej kultúre na Slovensku i v Maďarsku pomerne častá a má celý rad spoločných znakov. Menej sa však používala plastická členená, prípadne nečlenená páska, ktorá býva obyčajne umiestnená pod hrdlom, alebo pri okraji. Tento výzdobný prvok, častý aj v predchádzajúcej kultúre s kanelovanou keramikou na Slovensku[7] i v Maďarsku,[8] nemá chronologickú platnosť, pretože sa uplatňuje i neskôr a stretáme sa s ním práve tak vo vučedolskej kultúre v Juhoslávii,[9] ako i v nagyrévskej kultúre v Maďarsku[10] a v kultúre so šnúrovou keramikou v Čechách a na Morave.[11]

Analógie k amfore s plastickou páskou na maximálnej baňatosti zatiaľ z územia Slovenska nepoznáme. Iba v črepovom materiáli objektu (jamy) 6/61 z Čaky sa našli zlomky ďalších amfor, ktoré mali členenú i nečlenenú plastickú pásku na maximálnej baňatosti (tab. V: 6, 7, 10) a podobnú úpravu povrchu (tab. V: 16, 17). V keramickom inventári nagyrévskej kultúry v Maďarsku, ktorý, žiaľ, je nedostatočne publikovaný, zdá sa, nie sú tieto typy zastúpené. Plastickú členenú pásku nachádzame i tu na hrncovitých nádobách; umiestnená je najčastejšie pod hrdlom.[12]

Bezuchá amfora s vajcovitým telom a slamovanou výzdobou z objektu (jamy) 6/61 (tab. III: 6) je v podstate derivátom amfory s dvoma pásikovými uchami z objektu (chaty) 8/59 (tab. I: 7).

Pokiaľ prvý typ amfor je zatiaľ známy zo Slovenska iba z Čaky, druhý typ sa neobmedzuje len na územie severnej časti Karpatskej kotliny, ale môžeme ho sledovať na pomerne rozsiahlom území od Juhoslávie[13] až do západných oblastí našej vlasti.[14]

Amfora s uchami pod maximálnou baňatosťou (tab. I: 7) a črepy ďalších nerekonštruovateľných tvarov (tab. II: 10) zistili sa v objekte (chate) 8/59 i v objekte (jame) 6/61 v Čake. Tvarove sa s ňou zhoduje i amfora z vrstvy II z Malých Kosíh.[15] Ďalšiu analógiu poznáme zo žiarového hrobu kultúry zvoncovitých pohárov zo Sadskej v Čechách,[16] kde bola spolu s misou s mierne prehnutými stenami a rozšíreným, na povrchu zrezaným okrajom a malým džbánkom.[17] Pokiaľ misa a džbánok patria k sprievodnej keramike zvoncovitých pohárov, analógie k tejto amfore nás vedú na juhovýchod.[18]

Podobne ako na Morave, i v Čechách tvoria tieto keramické tvary súčasť hrobovej keramiky kultúry zvoncovitých pohárov. Amfora z kostrového hrobu zo Svatobořic[19] a amfory zo žiarových hrobov z Břeclavi a Dolných Dubnian[20] sú ďalším dokladom úzkych vzťahov kultúry nagyrévskej a kultúry zvoncovitých pohárov. Výskyt typologicky značne blízkych tvarov je doložený i v kultúre řivnáčskej.[21] Na niektorých sídliskách sa spolu s miskami s rytou a inkrustovanou výzdobou na vnútornom povrchu zistila i keramika kultúry guľovitých amfor.[22] Na nagyrévske vplyvy na Morave nepoukazujú iba ojedinelé keramické tvary v inventári iných súčasných kultúr, ale i nález z Hulína pri Kroměříži,[23] kde sa v jame 12 našla keramika, ktorá má analógie v nagyrévskej kultúre na juhozápadnom Slovensku.

Rozšírenie spomínaných amfor na obrovskom, geograficky veľmi diferencovanom území nedovoľuje riešiť otázku ich genézy. Je nesporné, že sú produktom juhovýchodných vplyvov, podobne ako i ďalšie tvary, o ktorých sa tu bude hovoriť neskôr. Predlohy k týmto amforám nemôžeme hľadať len vo vučedolskej kultúre, i keď ich prvý výskyt vzhľadom k nášmu územiu je tu nesporne skoršieho dáta. Amfory z Vučedolu sú baňatejšie a tektonikou sa značne líšia od štíhlejších amfor nagyrévskej kultúry z juhozápadného Slovenska so značnou tvarovou variabilitou, ktoré majú paralely v kultúre zvoncovitých pohárov v Čechách a na Morave.[24] Zdá sa, že nielen s vplyvom, ale i so zásahom nagyrévskej kultúry budeme musieť počítať i na území ležiacom západnejšie od Karpatskej kotliny, o čom asi svedčí i nález z Hulína.[25]

Hrncovité nádoby

Tieto nádoby tvoria najpočetnejšiu zložku keramickej náplne nagyrévskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. Zo sídliska v Čake poznáme okrem množstva črepového materiálu i celé nádoby.

Podobne ako hrnce, i amfory vykazujú značnú tvarovú variabilitu. Majú však niekoľko spoločných znakov: maximálnu baňatosť v hornej tretine, ne-

zdobené vyhladené hrdlo (niekedy i podhrdlie), široké, von vyhnuté ústie, profiláciu, slamovanie povrchu a plastickú výzdobu. Pod okrajom bývajú často štyri výčnelky (tab. I: 5, 8 a III: 4, 8), niekedy zas je hrdlo silne vtiahnuté a podlhovasté výčnelky pod okrajom sú členené (tab. I: 8); nie sú zriedkavé ani jazykovité výčnelky vychádzajúce priamo z okraja nádoby (tab. II: 4 a III: 4). Hrnce sú vyhotovené z dobrého materiálu, veľmi často plaveného. Plastická výzdoba sa neobmedzuje iba na výčnelky pod okrajom nádoby. Podlhovasté masívnejšie výčnelky nebývajú len na amforách (tab. III: 6), ale i na maximálnej baňatosti hrncovitých nádob (tab. I: 3). Rozdiely nie sú iba v plastickej výzdobe, ale i v slamovaní. Niekedy je povrch nádoby jemne slamovaný, akoby hrebeňovaný, inokedy zas je slamovanie nepravidelné — drsnejšie.

Pri sledovaní analógií k hrncovitým nádobám zisťujeme, že sa nachádzajú v sídliskovom materiáli i v nálezovom inventári pohrebísk. Okrem Slovenska, kde tvoria tieto tvary dôležitú zložku sídliskovej keramiky,[26] stretáme sa s nimi i na pohrebiskách v Maďarsku.[27] Z juhozápadného Slovenska poznáme zatiaľ iba nálezy z pohrebiska nagyrévskej kultúry v Čake a v nálezovom inventári, v ktorom sú i tvary známe zo sídlisk (napr. amfora s kónicky zúženým hrdlom[28]), nie sú tieto keramické typy zastúpené.

Okrem Karpatskej kotliny nachádzame početné analógie k spomínaným tvarom hlavne v inventári kultúry šnúrovej keramiky na Morave.[29] Zatiaľ čo amfory tvorili súčasť hrobovej keramiky kultúry zvoncovitých pohárov, hrncovité nádoby boli zas veľmi časté v kultúre šnúrovej keramiky na Morave.

Ak porovnávame hrncovité nádoby nagyrévskej kultúry z juhozápadného Slovenska s podobnými tvarmi šnúrovej keramiky z Moravy, zisťujeme nielen nápadné zhody tvarové, ale aj čiastočné zhody vo výzdobe. Uvedené tvary šnúrovej keramiky sú typologicky príbuzné s nálezmi nagyrévskej kultúry zo Slovenska. Podobne ako hrnce z Čaky majú i ony jazykovité členené výčnelky, vtiahnuté hrdlo a baňaté telo. Od slovenských nálezov sa líšia iba tým, že nemajú slamovaný povrch.[30] Ďalšie analógie k hrncom z Čaky zisťujeme i na pohrebiskách kultúry šnúrovej keramiky v Čechách.[31] Pozoruhodný je najmä inventár moravskej kultúry so šnúrovou keramikou, ktorá má v porovnaní s inými európskymi príbuznými kultúrnymi skupinami širokú tvarovú náplň; bohatstvo tvarov vysvetľuje M. Buchvaldek jednak pôsobením domáceho podložia, jednak stykom s kultúrou zvoncovitých pohárov,[32] kde sú zastúpené napr. i hrncovité tvary.[33]

V nagyrévskom materiáli z juhozápadného Slovenska majú prevahu hrncovité nádoby, ktoré, ako ukazuje rozbor, sú časté i v kultúre šnúrovej keramiky a kultúre zvoncovitých pohárov v Čechách a na Morave. Výskyt hrncovitých tvarov v obidvoch kultúrach v Čechách a na Morave, ako naznačujú slovenské nálezy, mohol byť podmienený práve pôsobením nagyrévskej kultúry. Dôležitú úlohu pri šírení týchto tvarov na západ malo územie Slovenska. Podobne i dvojuché amfory kultúry zvoncovitých pohárov, morfologicky odlišné od amfor kultúry so šnúrovou keramikou, majú predlohy v nagyrévskej kultúrne na juhozápadnom Slovensku. Na podobnosť niektorých tvarov šnúrovej keramiky na Morave a nagyrévskej keramiky v Maďarsku poukázal i V. Moucha a upozornil na vzájomné vzťahy nagyrévskej kultúry a kultúry šnúrovej keramiky.[34]

Ďalším tvarom, zastúpeným v črepovom materiáli, sú hrnce s uchami (tab. II: 3, 11). Torzo hrnčeka so strechovite zrezaným okrajom, vyhnutým ústím a baňatým telom má blízke analógie v nagyrévskom materiáli z vrstvy II v Malých Kosihách.[35] Pod maximálnou baňatosťou, ktorá je v hornej tretine, má slamovanú výzdobu. Ďalší hrniec s uchom, typologicky značne odlišný, má podobnú výzdobu, baňatejšie telo a iné stvárnenie pásikového ucha.

Nedostatočne publikovaná nálezová základňa nagyrévskej kultúry v Maďarsku[36] nám nedovoľuje sledovať rozšírenie týchto tvarov aj v iných oblastiach Karpatskej kotliny. Analógie k amforám a hrncovitým nádobám sme mohli nájsť v Čechách i na Morave, zdá sa však, že tento tvar je viacmenej špecifický pre západnú vetvu nagyrévskej kultúry, podobne ako džbánky z plaveného materiálu sivočiernej farby (tab. I: 4, 6).

V nálezovom inventári objektu (jamy) 6/61 sa našiel i dvojuchý hrniec s maximálnou baňatosťou v hornej tretine, so zúženým hrdlom a zaobleným okrajom. Okrem hrdla má celý povrch nepravidelne slamovaný. Analógie k tomuto tvaru nachádzame okrem Karpatskej kotliny[37] v kultúre šnúrovej keramiky na Morave[38] i v inventári jamy 12 z Hulína.[39] Nemenej zaujímavá je skutočnosť, že dvojuché hrnce nie sú zriedkavé ani v materiáli staršej únětickej keramiky.[40] Pôvod týchto hrncov, ako naznačuje i nález z Alsónémedi, treba hľadať v Karpatskej kotline. Pri ich šírení na západ hralo dôležitú úlohu územie juhozápadného Slovenska.

D ž b á n k y

Donedávna sme ich poznali iba z črepového nerekonštruovateľného materiálu. Okrem zlomkov, ktoré sa našli vo všetkých objektoch v Čake, poznáme z objektu (chaty) 8/59 i dva celé exempláre (tab. I: 4, 6).

Baňaté džbánky zo spomenutého objektu, i keď sú po typologickej stránke rovnaké, líšia sa od seba stvárnením hrdla. Zatiaľ čo prvý džbánok má nižšie vtiahnuté hrdlo (tab. I: 4), druhý má plynulejšiu profiláciu (tab. I: 6). Pásikové ucho vychádzajúce z okraja pripína sa nad maximálnou baňatosťou. Tenkostenné džbánky sú vyhotovené z plaveného materiálu sivočiernej farby a majú dokonale leštený povrch.

V črepovom materiáli zo sídliska v Čake sa našli torzá (tab. III: 2) i početné črepy baňatých džbánkov hnedočervenkastej i sivočiernej farby (tab. III: 2). Ďalšie nálezy sú známe z Malých Kosíh[41] a iných lokalít nagyrévskej kultúry z juhozápadného Slovenska.[42] Baňaté džbánky, podobne ako aj iné tvary nagyrévskej keramiky, majú značnú tvarovú variabilitu. Spoločným menovateľom však zostáva tvar a dokonale leštený povrch prevažne sivočiernej farby.

Analógie k tomuto svojráznemu tvaru slovenskej západnej skupiny nagyrévskej kultúry nás vedú do Maďarska, Rakúska i na Moravu, kde sa s ich derivátmi môžeme stretnúť v nálezoch kultúry zvoncovitých pohárov.[43] Typologicky príbuzný je džbánok z Ragelsdorfu, ktorý patrí najmladšej fáze kultúry zvoncovitých pohárov v Rakúsku (typ Loretto).[44] Archaickejším dojmom pôsobí džbán z kostrového hrobu kultúry zvoncovitých pohárov z Bohdaníc na Morave, ktorý je hladký, hnedej, miestami sivočiernej farby.[45]

Zbežné porovnanie týchto typologicky veľmi blízkych keramických tvarov poukazuje na vzájomné vzťahy nagyrévskej kultúry a kultúry zvoncovitých pohárov. Nagyrévske baňaté džbánky zo Slovenska v porovnaní so spomínanými nálezmi kultúry zvoncovitých pohárov sú technicky dokonalejšie spracované a svojím vzhľadom pripomínajú už nálezy z mladších kultúr staršej doby bronzovej. Sú svedectvom vyspelej kultúry spomenutej doby, ktorá podstatne vplývala na súčasné kultúry území ležiacich západne od Karpatskej kotliny.

M i s y

V nálezovom inventári z Čaky je zastúpených niekoľko typov mís: misy s rovným, niekedy i odsadeným dnom (tab. I: 1—2, IV: 1), plytšie misky (tab. II: 2), miniatúrne plytké misky s okrajom zosilneným na vnútornej strane a zlomky misiek s rytou a inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane (tab. V: 2—3, 15).

Hlbšie väčšie misy majú odsadené rovné dno, mierne stiahnuté hrdlo a zosilnený nerovný okraj (tab. III: 1, 3, IV: 12). Niektoré sú na vnútornej i vonkajšej strane vyhladené (tab. IV: 12), iné zas majú vyhladenú časť pod okrajom a drsnejší povrch (tab. III: 1), prípadne i slamovanú výzdobu (tab. III: 3).

Ďalší tvar reprezentujú plytšie šikmostenné misky s jemne odsadeným rovným dnom, zaobleným okrajom a pretiahnutým členeným (tab. I: 2), prípadne podlhovastým výčnelkom pod okrajom (tab. I: 1). Vnútorný i vonkajší povrch býva vyhladený (tab. I: 1), alebo na vonkajšej jemne slamovaný, akoby hrebeňovaný. Hlbšie misy nemajú chronologickú platnosť a tieto tvary sú zastúpené vo všetkých súčasných i mladších kultúrach v Karpatskej kotline i na území ležiacom západnejšie. Dôležitejšie sú šikmostenné plytšie misky s výčnelkom pod okrajom, ktoré v nagyrévskom inventári v Maďarsku vystupujú spolu so štvoruchými misami i s misami na prelamovaných nôžkach,[46] teda s tvarmi, ktoré sú časté v kultúre zvoncovitých pohárov i v únětickej kultúre,[47] avšak z územia Slovenska ich zatiaľ nepoznáme.[48] Misky s výčnelkami pod okrajom, ako ukazujú analógie, nie sú len v keramickej náplni nagyrévskej kultúry[49] a kultúry zvoncovitých pohárov,[50] ale sú časté i v inventári únětickej keramiky v Čechách[51] a na Morave.[52] Podobne ako predchádzajúce tvary misiek mali početné analógie aj v iných kultúrach, i šikmostenná hlbšia misa s jemne odsadeným rovným dnom a lalokovite vytiahnutým okrajom má paralelu v inventári únětickej kultúry v Počerniciach pri Prahe.[53] Okrem celých keramických tvarov zo sídliska v Čake poznáme početné zlomky väčších i miniatúrnych misiek so zosilneným okrajom na vnútornej i vonkajšej strane (tab. V: 1, VI: 2). Analógie k spomenutým miskám nachádzame na Slovensku v Malých Kosihách[54] i na pohrebisku v Alsónémedi v Maďarsku.[55]

V nálezovom inventári objektu 6/61 sa našli i tri črepy s rytou a bielo inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane (tab. V: 2—3, 15). Kvalitou materiálu, úpravou povrchu i farbou sa v ničom nelíšia od ostatného inventára tohto objektu a sú dokladom miestnej výroby. Napodobňovanie cudzích vučedolských predlôh nie je v tomto časovom období jav špecifický len pre nagyrévsku kultúru, v ktorej je zaiste nemalý juhovýchodný podiel. S podobným úkazom stretáme sa i v řivnáčskej kultúre v Čechách a na Morave, kde sa na výšinných síd-

liskách napodobňuje keramika vučedolská i keramika kultúry guľovitých amfor.[56] Nemenej zaujímavá je i skutočnosť, že práve řivnáčska kultúra má podobnú hospodársku základňu ako kultúra nagyrévska.

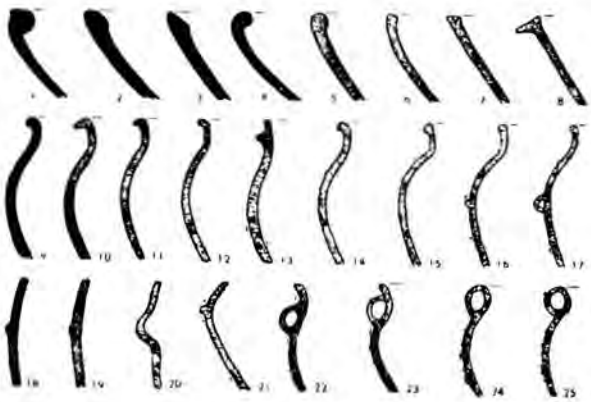

Obr. 8. Čaka — sídlisko. Profily keramiky: 1—8 — misy; 9—13 — hrncovité tvary; 14—17 — amfory; 18, 19 — amfory s plastickou páskou na maximálnom vydutí; 20 — črep s pretlačeným výčnelkom z vnútornej strany; 21—23 — hrnce; 24, 25 — džbánky.

Vučedolské tvary (misy s rytou a bielo inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane), ktoré zisťujeme v nálezovej základni oboch spomenutých kultúr, nie sú v inventári kultúry šnúrovej keramiky a zvoncovitých pohárov v Čechách a na Morave, teda v kultúrach s odlišnou hospodárskou základňou. Z tohto hľadiska je veľmi cenným prínosom štúdia N. Maška, v ktorej si autor všíma hospodárske a spoločenské pomery v mladšej fáze eneolitu v Čechách. Napodobňovanie cudzích keramických tvarov zisťuje N. Mašek len na výšinných sídliskách řivnáčskej kultúry, spomínané nálezy v nížinných osadách úplne chýbajú.[57] Táto skutočnosť posunuje ešte viac do popredia otázku funkcie výšinných sídlisk, s ktorými, i keď ich zatiaľ v nagyrévskej kultúre na juhozápadnom Slovensku zistené nemáme, musíme počítať, čo azda naznačujú i povrchové zbery A. Petrovského-Šichmana na strednom Poiplí.[58] Ďalší nepriamy dôkaz poskytujú i viaceré výšinné sídliská hatvanskej kultúry na Pohroní, Poiplí i na území ležiacom východnejšie.[59] Vrátime sa ešte k zlomkom misiek s rytou a inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane. Pod zosilneným okrajom majú šikmé hlbšie ryhy, zvýraznené bielou inkrustáciou (tab. V: 3, 15); ďalší črep má iné výzdobné riešenie (tab. V: 2) a posledný nález predstavuje okrajový črep plytkej misky so šrafovanými trojuholníkmi (obr. 6: 10). Nálezy z objektu 6/61 sú z kvalitnejšieho materiálu, črep misky z objektu 3/61 má silnú piesčitú prímes.

Analógie k týmto nálezom nachádzame v materiáli z výskumu A. Točíka z Čaky[60] a na ďalších lokalitách nagyrévskej kultúry na juhozápadnom Slovensku.

Aspoň stručne vymenujeme i ďalšie nálezy z Čaky, ktoré poznáme iba zo zlomkovitého črepového materiálu. V inventári objektu 8/59 sa našiel črep z väčšej, pravdepodobne dvojkónickej nádoby, s horizontálnym členeným výčnelkom na lome a so slamovanou dolnou časťou (tab. II: 9), uchá väčších i menších nádob (tab. IV: 4—5, VI: 4—5), početné črepy z hlbších mís, črep s výčnelkom pretlačeným z vnútornej strany (tab. IV: 2) a mnoho ďalších zlomkov z nerekonštruovateľných tvarov.

Poľnohospodárstvo dokladá nález fragmentu žarnova (tab. VI: 13), praslen (obr. 3: 4) a zlomky ihlancovitých závaží (tab. VI: 15).

Staršie nálezy nagyrévskej kultúry zo sídliska a pohrebiska v Čake a z ďalších lokalít juhozápadného Slovenska zaradil B. Novotný do slavónskej kultúry, ktorú časove klasifikoval ako neskoroeneolitickú, i keď súčasne poukázal už i na prvky charakteristické pre staršiu dobu bronzovú (leštené hrdlo, zdrsnená spodná časť nádoby a i.).[61] Výskumy Archeologického ústavu SAV priniesli v posledných rokoch množstvo materiálu a jeho rozbor umožnil nové pohľady na časové zaradenie týchto pamiatok a nastolil i otázku revízie starších názorov. Vychádzajúc z materiálu, ktorý poskytli výskumy v Čake, Malých Kosihách, Nitrianskom Hrádku a na ďalších lokalitách juhozápadného Slovenska, vypracoval A. Točík náplň západnej skupiny nagyrévskej kultúry a v súhlase s V. Milojčićom ju časove zaradil do staršej doby bronzovej (Reineckeho stupeň BA 1).[62]

Analýza nálezov z Čaky ukázala, že inventár slovenského variantu nagyrévskej kultúry, i keď má mnoho spoločných znakov s nálezmi zo Zadunajska, vyznačuje sa osobitým prejavom, ktorý bol determinovaný jednak jej periférnym postavením, jednak rozdielnymi kultúrnymi prúdmi; nemalú úlohu tu azda mali i staršie domáce tradície. Názov *nagyrévska kultúra typu Čaka*,[63] ktorý zaviedol do literatúry A. Točík, vystihuje špecifikum slovenskej facies nagyrévskej kultúry, ktorá v porovnaní s nálezmi zo Zadunajska a Potisia má celý rad typických domácich prvkov (napr. baňaté džbánky z plaveného materiálu sivočiernej farby a i.).

Nálezový inventár z Čaky a ďalších nagyrév-

skych lokalít juhozápadného Slovenska je pomerne jednotliaty a svedčí o konsolidovanej a vyspelej kultúre staršej doby bronzovej, ktorej genézu treba hľadať mimo územia Slovenska. Nositelia tejto kultúry postupne osídlili juhozápadné Slovensko a prijímajúc nové podnety vytvorili svojráznu kultúru, ktorá výrazne poznačila a ovplyvnila susedné kultúry a podieľala sa i na vzniku ďalších kultúr staršej doby bronzovej na Slovensku (nitrianskej skupiny a hatvanskej kultúry)[64] i únětickej kultúry v Čechách a na Morave, ako na to už dávnejšie upozornili A. Točík a V. Moucha.[65] I keď si kompletné spracovanie a vyhodnotenie nálezov nagyrévskej kultúry z juhozápadného Slovenska[66] vyžiada ešte dlhšiu dobu, ukazuje sa, že v jej náplni bude možno stanoviť vývojové stupne. Zatiaľ je najlepšie rozpoznateľný najstarší stupeň, silne poznačený vučedolskými vplyvmi, ktoré zasiahli Slovensko v staršej fáze nagyrévskej kultúry.[67]

Inventár z Čaky, ako ukázal rozbor, predstavuje pomerne širokú stupnicu tvarov, pričom ťažisko zostáva v úžitkovej keramike zdobenej slamovaním, ktorá je spoločná nagyrévskej kultúre v celej Karpatskej kotline.[68] Bohaté nálezy keramiky (objekt 6/61) ukazujú, že jej produkcia sa už stáva predmetom špecializovanej výroby, čo je jav, s ktorým sa stretáme neskôr na sídliskách maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku i jej věteřovskej vetvy na Morave.[69]

Najpozoruhodnejší z preskúmaných objektov v Čake bol objekt 6/61, úplne zasypaný črepovým materiálom z väčšieho počtu nádob. Medzi črepmi sa našli ojedinelé zlomky viacerých amfor s plastickými členenými páskami i črepy misiek s rytou a inkrustovanou výzdobou na vnútornej strane. Črepy týchto misiek svedčia o domácej výrobe a za predlohu im slúžili vučedolské misky na nôžkach s bohatou rytou a inkrustovanou výzdobou. Zaujímavé je zistenie, že s imitáciou cudzích vučedolských vzorov stretáme sa i v kultúre řivnáčskej v Čechách a na Morave, kde je okrem tejto juhovýchodnej zložky zastúpená i zložka severská, reprezentovaná kultúrou guľovitých amfor.[70] Domnievame sa, že nálezový súbor objektu 6/61 predstavuje obsah hrnčiarskej pece, čomu by nasvedčovalo i množstvo sekundárne prepálených črepov[71] a exploatačné jamy 3/61 a 5A/61, ktorých hlina sa používala na výrobu keramiky i na stavbu obydlí.

Napokon si všimneme otázku časového zaradenia a vzťahov nagyrévskej kultúry k iným súčasným kultúram.

Časové zaradenie nagyrévskej kultúry umožnili stratigrafické pozorovania v Nitrianskom Hrádku, Malých Kosihách,[72] Tószegu[73] a na ďalších lokalitách, a vzťahy k susedným kultúram. Na Slovensku nenachádzame žiadne kontakty medzi nagyrévskou kultúrou a najmladšou kultúrou s kanelovanou keramikou, ktorú tu predstavuje kostolacko-bošácka skupina.[74] Na sklonku eneolitu totiž zisťujeme najstarší zásah vučedolskej kultúry na Slovensku.

V náplni nagyrévskej kultúry na Slovensku vidíme i prvky, ktoré sú nesporne dedičstvom kultúry s kanelovanou keramikou,[75] no napriek tomuto zisteniu nemáme žiadne doklady o ich vzájomných vzťahoch. Aj N. Kalicz pri hodnotení nálezov z Alsónémedi upozorňuje na tvary, ktoré majú predlohy v kultúre s kanelovanou keramikou.[76] Predbežne zostáva otvorenou otázkou výskyt prvkov kultúry s kanelovanou keramikou v nagyrévskej kultúre. Zdá sa, že vysvetlenie naznačujú vzťahy najmladšej fázy kultúry s kanelovanou keramikou a slavónskej kultúry.[77] Šírením slavónskej (vučedolskej) kultúry bolo sprostredkované i dedičstvo kultúry s kanelovanou keramikou, ktoré sa tak výrazne prejavuje v keramickej náplni nagyrévskej kultúry.

Keramický inventár zo sídliska i pohrebiska v Čake i z ďalších lokalít nagyrévskej kultúry na juhozápadnom Slovensku je nesporne mladší než materiál zo žiarových hrobov v Alsónémedi. Pri hodnotení alsónémedských nálezov poukazuje N. Kalicz na vplyvy iných kultúr a oblastí, najmä kultúry zvoncovitých pohárov a kultúry šnúrovej keramiky.[78] Pohrebisko v Alsónémedi považuje v podstate za pokračovanie pohrebiska kultúry zvoncovitých pohárov v Budakalász.[79] Pretože v inventári slovenskej odnože nagyrévskej kultúry je nemálo znakov, ktoré majú početné analógie práve na pohrebisku v Alsónémedi, zastavíme sa pri otázke vzájomných vzťahov nagyrévskej kultúry a kultúry zvoncovitých pohárov.

Považovať nagyrévsku kultúru za pokračovanie kultúry zvoncovitých pohárov (P. Patay)[80] nemožno z niekoľkých dôvodov. V staršej fáze kultúry zvoncovitých pohárov nie je ešte zastúpená sprievodná keramika, ktorej pôvod sa dnes už všeobecne hľadá na juhovýchode.[81] Podobne i nástup žiarového pochovávania bol nepochybne vyvolaný vplyvmi z Karpatskej kotliny, kde žiarový rítus má staršie domáce korene v kultúre s kanelovanou keramikou.[82] Okrem troch hrobov nagyrévskej kultúry so žiarovým pohrebným rítom (Čaka)[83] nepoznáme z juhozápadného Slovenska žiadne hroby spomenutej kultúry, čo značne sťažuje riešenie otázok spoločenského a hospodárskeho vývoja na začiatku doby bronzovej. Doklady o priamom zásahu

ľudu kultúry zvoncovitých pohárov na území juhozápadného Slovenska chýbajú; s ojedinelými vplyvmi tejto kultúry stretáme sa na pohrebiskách nitrianskej skupiny[84] až po zániku nagyrévskej kultúry, ktorá sa spolu s kultúrou šnúrovej keramiky typu Zlota podieľala i na vzniku nitrianskej skupiny.[85]

V čase, keď územie Moravy, Čiech i priľahlej časti Rakúska bolo osídlené ľudom kultúry zvoncovitých pohárov a v Čechách a na Morave i ľudom s kultúrou šnúrovej keramiky a řivnáčskou, juhozápadné Slovensko bolo obsadené ľudom nagyrévskej kultúry, s vyspelejšou hospodárskou základňou i s vyššou civilizačnou úrovňou. Ľud nagyrévskej kultúry stál v ceste prenikaniu ľudu kultúry zvoncovitých pohárov na východ — cez Karpaty.[86] Jediná lokalita kultúry zvoncovitých pohárov na Slovensku (Skalica)[87] vlastne geograficky súvisí už s Moravou. Rozbor inventára z Čaky ukázal nápadnú tvarovú príbuznosť slovenskej skupiny nagyrévskej kultúry so sprievodnou keramikou kultúry zvoncovitých pohárov.

Nagyrévska kultúra významne ovplyvnila i tvarovú náplň moravskej šnúrovej keramiky. Podľa M. Buchvaldeka v mladšej fáze tejto kultúry pôsobia so značnou intenzitou juhovýchodné vplyvy a tvarová náplň moravskej kultúry so šnúrovou keramikou v porovnaní s inými skupinami tejto kultúry nemá obdobu.[88] Najmarkantnejšie dedičstvo nagyrévskej kultúry vidíme v staršej únětickej fáze v Čechách a na Morave; upozornili na to už dávnejšie L. Hájek[89] a V. Moucha.[90] Podľa A. Točíka a V. Mouchu nagyrévska kultúra sa významne podieľala i na vzniku únětickej kultúry.[91]

Záverom sa iba stručne dotkneme otázky vývoja nagyrévskej kultúry na juhozápadnom Slovensku, kde je pravdepodobne zastúpená iba svojím starším stupňom Nagyrév I.[92] Nálezy z Čaky a ďalších lokalít ukázali, že ide o vyspelú kultúru staršej doby bronzovej so silnými vzťahmi k juhovýchodu, s progresívnou hospodárskou základňou a s vyššou civilizačnou i kultúrnou úrovňou. Oblasť Karpatskej kotliny v porovnaní s územím ležiacim západnejšie mala zákonitý vývojový predstih, ktorý nebol určovaný len vyspelejšou hospodárskou základňou, ale predovšetkým stykmi s civilizačne pokročilejším juhovýchodom.

Otázka zániku nagyrévskej kultúry si vyžiada ešte ďalšie výskumy i štúdium. V konečnej fáze nagyrévskej kultúry prenikajú už z Moravy rody s kultúrou šnúrovej keramiky typu Zlota[93] a na území juhozápadného Slovenska stretajú sa nielen dve cudzie etniká s odlišným hospodárskym zriadením, ale i s odlišnou kultúrnou orientáciou. Prelínanie juhovýchodných a severských vplyvov poznamenáva ďalší vývoj tohto územia. Súčasne s prenikaním šnúrovej kultúry typu Zlota zaznamenávame i silnejšie vplyvy kultúry zvoncovitých pohárov, čo sa odráža i v hrobovom inventári nitrianskej skupiny.[94] Nie je vylúčené, že v budúcnosti budeme môcť na juhozápadnom Slovensku zistiť i vplyvy ďalšej severskej kultúry — guľovitých amfor, ktorá významne zasiahla i do vývoja v Poľsku, Čechách i na Morave a ktorej zásah je dnes už doložený i na území Rumunska — v Moldávii.[95]

Poznámky a literatúra

[1] Točík A., *Výskum v Čake na Slovensku*, AR III, 1951, 158, obr. 128; Knor A., *Halštatská mohyla v Čace u Želiezovců*, AR IV, 1952, 393—394, obr. 207; Novotný B., *Slavónska kultúra v Československu*, SlA III, 1955, 16, obr. 5: 4.

[2] Točík A., *Bericht über die Ausgrabungen auf Zámeček in Nitriansky Hrádok, vormals Malý Várad, Bezirk Šurany, Ausgrabungen der Jahre 1948—1958*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958 (text prednášky), 3; Nálezy z obidvoch lokalít z Čaky zaradil B. Novotný do slavónskej kultúry (l. c., 16, obr. 5, obr. 7, obr. 13: 1—8; tab. VI, VIII). Naposledy spomínané nálezy zhodnotil a kultúrne i časove zatriedil A. Točík (*Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku*, kandidátska práca, 1961, 40 n.); Točík A. — Paulík J., *Výskum mohyly v Čake*, SlA VIII — 1, 1960, 98—100.

[3] Točík A., *Výskum v Čake*, 158—159.

[4] Ďakujem J. Paulíkovi za postúpenie nálezov k publikácii

[5] Kričkа V., *Výtvarný prejav slovenského praveku*, Turčiansky Sv. Martin 1942, 13, obr. 6; Budinský-Krička V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 63—64, tab. XI: 1—3.

[6] Novotný B., *Slavónska kultúra*, 19, obr. 5: 1.

[7] Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958, tab. XLIX: 1; tab. XVI: 5.

[8] Banner J., *Die Péceler Kultur*, Budapest 1956, tab. LIII: 1.

[9] Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, tab. 30: 4.

[10] Tompa F., *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936*, 24/25. Bericht der Römisch-germanischen Kommission, 1934/35, tab. 21: 15.

[11] Stocký A., *Pravěk země české I*, Praha 1926, tab. LXXIII: 7.

[12] Kalicz N., *Die frühbronzezeitlichen Brandbestattungen in der Umgebung der Gemeinde Alsónémedi*, Acta Archaeologica Hung. IX, 1959, 197, tab. 1: 7. Podobné umiest-

nenie plastickej členenej pásky, ako má amfora z Čaky, je i na baňatejšej dvojuchej amfore kultúry zvoncovitých pohárov zo Szentendre (Petróczy J., *A harangedény kultúra emlékei Szentendrén*, AÉ 54, 1941, tab. 1: 6).

[13] Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, tab. 31: 1, 4. Baňaté amfory sú zastúpené i v inventári vučedolskej kultúry v Maďarsku. Napr. dvojuchá amfora z Kiskanya (Csalog J., *A „vučedol-zóki" típusú kerámia lelőhelyei Tolna vármegyében*, AÉ 54, 1941, tab. VI: 2) svojim tvarom pripomína amforu s plastickou výzdobou z Čaky (tab. III: 7). Tento nález je o to významnejší, že z Kiskanya poznáme i dva džbánky (l. c., tab. V: 30, tab. VI: 3), ktoré majú početné analógie v západoslovenskej skupine nagyrévskej kultúry. Predlohy k džbánkom z obj. 8/59 z Čaky (tab. I: 4, 6), ako naznačujú nálezy z Kiskanya, musíme hľadať v inventári vučedolskej kultúry, ktorá s ďalšími juhovýchodnými vplyvmi mala veľký význam pri genéze nagyrévskej kultúry.

[14] Hájek L., *Žárový hrob kultury zvoncových pohárů ze Sadské*, PA XXXXI, 1936—38, 118, 119, obr. 1: 2.

[15] Točík A., *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, Bratislava 1961, 22, obr. 5: 3.

[16] Hájek L., l. c., 118, 119, obr. 1: 2.

[17] Hájek L., l. c., obr. 1: 1, 3.

[18] Schmidt R. R., *Die Burg Vučedol*, tab. 31: 1, 4.

[19] Červinka I. L., *Kyjovsko a Ždánsko v pravěku, Na našem Slovácku*, Kyjov 1933, 16, obr. 25: 2.

[20] Červinka I. L., l. c., 16.

[21] Palliardi J., *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren*, WPZ I, 1914, 274, obr. 31. Do toho istého časového horizontu patrí i štíhlejšia amfora z Neusiedl am See (Pittioni R., *Spätneolitische Grabfunde aus Neusiedl am See, Burgenland*, MAGW 73—77, 1947, tab. II). Amfora z Jevišovic i Neusiedl am See dokladajú prenikanie juhovýchodných vplyvov na konci eneolitu. Časove s týmito nálezmi korešponduje kostelacko-bošácka skupina na juhozápadnom Slovensku, v ktorej A. Točík zistil prvý zásah vučedolskej kultúry (*Zpráva o výskume v rokoch 1957—1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okres Nové Zámky*, text prednášky [Liblice 1960], 14—15).

[22] Mašek N., *Příspěvek k poznání hospodářských a společenských poměrů mladší fáze eneolitu v Čechách*, PA LII, 1961, 128—129.

[23] Spurný V., *Keramické importy z jihovýchodu v předlužickém vývoji na Moravě*, Acta Universitatis Carolinae, Sborník prací k poctě 60. narozenin akademika Jana Filipa, Praha 1960, 113, obr. 16, tab. IV: 3, 4.

[24] Napr. amfora zo Sadskej tektonikou i rozmermi zodpovedá amfore z obj. 8/58 z Čaky.

[25] Spurný V., *Keramické importy*, 113 n.

[26] Na juhozápadnom Slovensku sú zastúpené na väčšine lokalít.

[27] Banner J. — Bóna I. — Márton L., *Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg*, Acta Archaeologica Hung. X, 1959, 136, obr. 29: 1. Bóna I., *The Early Bronze Age Urn Cemetery at Kulcs and The Kulcs Group of the Nagyrév Culture*, separát z Alba Regia 1, Székesfehérvár 1960, tab. II: 18.

[28] Točík A., *Výskum v Čake*, obr. 128: 2.

[29] Kalousek F., *K otázce původu kultury se šňůrovou keramikou*, zvl. odtlačok z Ročenky 1947 Pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně, 13, 27, obr. 16, 18.

[30] Slamovaná výzdoba, ktorá chýba na hrncoch kultúry so šnúrovou keramikou, býva častá v řivnáčskej kultúre.

[31] Buchvaldek M., *Příspěvek k třídění šňůrové keramiky v Čechách*, AR VII, 1955, obr. 123: 10.

[32] Buchvaldek M., l. c., 241.

[33] Dvořák F., *Nálezy zvoncovité keramiky na Kolínsku a Českobrodsku*, PA XXXVII, 1931, 40, tab. III: 24. 8.

[34] Moucha V., *K nejstarší únětické keramice v Čechách*, Acta Universitatis Carolinae, Sborník prací k poctě 60. narozenin akademika Jana Filipa, Praha 1960, 93 n.

[35] Točík A., *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, obr. 6: 18.

[36] Riešenie otázky vývoja a vzťahov nagyrévskej kultúry k iným súčasným kultúram značne sťažuje nedostatočná publikácia nálezov.

[37] Kalicz N., l. c., tab. II: 5.

[38] Kalousek F., l. c., 27, obr. 17.

[39] Spurný V., l. c., tab. IV: 4.

[40] Hásek I., *Staroúnětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy*, Fontes Archaeologici Pragenses 2, 1959, tab. XX: 6, XXV: 3.

[41] Točík A., *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, obr. 6: 16, 19.

[42] Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), tab. XIV: 4, XV: 9.

[43] Výskyt podobných baňatých džbánkov v inventári vučedolskej kultúry v Maďarsku (Csalog, J., l. c., tab. V: 30, tab. VI: 3) ukazuje, že boli spolu s amforami prevzaté ľudom nagyrévskej kultúry. Výskyt týchto tvarov v inventári kultúry zvoncovitých pohárov len podčiarkuje skutočnosť, že ich pôvod je v Karpatskej kotline. Tvarová náplň nagyrévskej kultúry je významne ovplyvnená juhovýchodom a podiel vučedolskej kultúry na genéze nagyrévskej kultúry nie je ani zďaleka docenený.

[44] Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, obr. 187: 1. Podobný džbánok pochádza i z Tökölu (Patay P., *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Diss. Pannonicae 13, 1938, tab. I: 8).

[45] Kalousek F., *Lid se zvoncovitými poháry na Bučovsku (Morava)*, ČMM XLI, 1956, 58, tab. XIX: 3. Typologicky veľmi blízky džbánkom z Čaky je džbánok kultúry zvoncovitých pohárov zo Šlapanic. Hájek L., *Knoflíky středoevropské skupiny kultury zvoncovitých pohárů*, PA XLIII, 1957, obr. 12: 8.

[46] Banner J. — Bóna I. — Márton L., l. c., obr. 28: 8; Kalicz N., l. c., tab. II: 6.

[47] Naposledy na to upozornil V. Moucha (l. c., 92 n.).

[48] Spomínané tvary sú časté v hrobovom inventári kultúry zvoncovitých pohárov i únětickej kultúry v Čechách a na Morave. Z územia juhozápadného Slovenska poznáme zatiaľ iba tri hroby nagyrévskej kultúry (z Čaky) a nie je vylúčené, že tieto tvary budú objavené i na spomenutom území.

[49] V nagyrévskej kultúre často majú slamovanú výzdobu.

[50] Ohrenberger A., *Zwei Gräber aus der Spätphase der Glockenbecherkultur in Deutschkreutz, B. H. Oberpullendorf, Bgld., ein Beitrag zum Problem des Typus Ragelsdorf-Oggau-Sarród*, Archaeologia Austriaca 19/20, 1956, tab. I: 6; Kalousek F., *Lid se zvoncovitými poháry na Bučovsku (Morava)*, tab. XIV: 2.

[51] Moucha V., l. c., obr. 11: 6; Hásek I., l. c., tab. X: 1, 8.

[52] Tihelka K., *Moravská únětická pohřebiště*, PA XLIV, 1953, obr. 8: 1.

[53] Hásek I., l. c., tab. IX: 7.

[54] Točík A., *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, obr. 5: 10, 14.

[55] Kalicz N., l. c., tab. II: 12.

[56] Mašek N., l. c., 128, 129.

[57] Mašek N., l. c., 127.

[58] Petrovský-Šichman A., *Archeologický prieskum stredného Poiplia roku 1955*, Študijné zvesti AÚSAV 7, 1961, 130.

[59] Vladár J., *Príspevok k poznaniu výšinných sídlisk zo staršej doby bronzovej v okolí Rimavskej Soboty*, Študijné zvesti AÚSAV 6, 1961, 51—55.

[60] Točík A. — Paulík J., *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950—51*, tab. III: 1—8.

[61] Novotný B., *Slavónska kultúra v Československu*, 16, 46 n.

[62] Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku* (kandidátska práca), 39—58. Milojčić V., *Zur Frage der Chronologie der frühen und mittleren Bronzezeit in Ostungarn*, Actes de la IIIe session Zürich 1950, Zürich 1953, 275, obr. 42.

[63] Točík A., l. c., 40 n.

[64] Tamže, 76 n.

[65] Točík A., *Zpráva o výskume v rokoch 1957—1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku*, text prednášky (Liblice 1960), 16; Moucha V., l. c., 88 n., ten istý, *Lokální vývoj únětické kultury v Čechách*, PA LII, 1961, 163.

[66] Podobne i na východnom Slovensku poznáme dnes už niekoľko lokalít nagyrévskej kultúry, ktorá má odlišný charakter než nagyrévska kultúra na juhozápadnom Slovensku. Východoslovenská skupina nagyrévskej kultúry má úzke vzťahy k Potisiu.

[67] Točík A. — Paulík J., *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950—51*, 100.

[68] Napr. i v Tószegu sa našlo veľa črepov úžitkovej keramiky zdobenej slamovanou výzdobou (Mozsolics A., *Die Ausgrabungen in Tószeg im Jahre 1948*, Acta Archaeologica Hung. II, 1952, tab. XXIV: 9, 10, 16, tab. XXV: 9, 12 a i.).

[69] Točík A., *Parohová a kostená industria maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku*, Študijné zvesti AÚSAV 3, 1959, 23.

[70] Mašek N., l. c., 128.

[71] Podobne i A. Točík zistil pri výskume sídliska v Čake v polohe Diely medzi lúkami črepy so stopami druhotného prepálenia v objektoch podobného charakteru ako bol objekt 6/61. A. Točíkovi ďakujem za informáciu, sprístupnenie kandidátskej práce i za mnohé cenné rady, ktoré mi poskytol pri písaní tohto príspevku.

[72] Točík A., *Stratigraphie auf der befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo*, 36.

[73] Mozsolics A., l. c., 68.

[74] Točík A., *Zpráva o výskume v rokoch 1957—1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okres Nové Zámky*, text prednášky (Liblice 1960), 14, 15.

[75] Napr. misky na štvorcových nôžkach (Banner J., l. c., tab. CXIV: 3—6).

[76] Kalicz N., l. c., 209.

[77] Korošec P., *Odnos pecelske kulturne grupe prema slavonskoj*, Rad vojvodjanskich muzeja 7, 1958, 13 n.

[78] Kalicz N., l. c., 203 n.

[79] Kalicz N., l. c., 209.

[80] Patay P., *A harangedény kultúra lelete Almásfüzitőn*, AÉ, 87, 1960, 197.

[81] Hájek L., *Vztahy středoevropské kultury zvoncovitých pohárů k jihovýchodu a její absolutní datování*, Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1956, část I, Liblice 1957, 62; Soudský B. — Pleiner R., *K problémům československého pravěku*, AR XIII, 1961, 527.

[82] Kalicz N., l. c., 209.

[83] Novotný B., *Slavónska kultúra v Československu*, 16.

[84] Napr. vo Výčapoch-Opatovciach sa našli i gombíky s V-vŕtaním (Hájek L., *K chronologickému zařazení a náplni tzv. protoúnětické kultury*, Referáty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1959, část I, Liblice 1960, 61) a v inventári nitrianskej skupiny nie sú neznáme ani nátepné doštičky.

[85] Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku*, 54.

[86] Tamže, 57.

[87] Budinský-Krička V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I, 67, mapa IV.

[88] Buchvaldek M., l. c., 241; ten istý, *Starší šňůrová keramika v Čechách*, AR IX, 1957, 399.

[89] Hájek L., *Drobné příspěvky k poznání únětické kultury*, PA XLIV, 1953, 211.

[90] Moucha V., *K nejstarší únětické keramice v Čechách*, 94, 95.

[91] Točík A., *Zpráva o výskume v rokoch 1957—1959 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okres Nové Zámky*, 16; Moucha V., l. c., 94, 95.

[92] Banner J. — Bóna I. — Márton L., l. c., 133.

[93] Točík A., *Staršia a stredná doba bronzová na juhozápadnom Slovensku*, 54.

[94] V hroboch nitrianskej skupiny nachádzame gombíky s V-vŕtaním i nátepné doštičky (Výčapy-Opatovce).

[95] Dinu M., *Contribuţii la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, Arheologia Moldovei I, 1961, 43—59.

Nagyréver Siedlung in Čaka

Jozef Vladár

Die ersten Funde der Nagyréver Kultur aus Čaka (Bezirk Levice) sind schon aus dem J. 1950 bekannt.[1] Den Fundstoff von den Brandgräbern (No. 4, 5 und 8) wie auch von den Siedlungen in der Flur Diely medzi lúkami reihte B. Novotný in die Slawonische Kultur ein, die er zeitlich als eine spätneolithische bezeichnete.[61] Den erwähnten Fundstoff stellte A. Točík in die Nagyréver Kultur, die er im Hinblick auf die beachtliche Funde aus Čaka als die Nagyréver Kultur des Typus Čaka benannte.[2]

Bei der Rettungsgrabung am 2. XII. 1959 wurde der Inhalt von drei Nagyréver Objekten (No. 3, 4 und 8/59) von J. Paulík und T. Kolník geborgen und im Frühjahr 1961 wurden neben den Objekten aus dem Bereich jüngerer Kulturkreise auch drei weitere Objekte der Nagyréver Kultur (No. 3, 5A und 6/61) untersucht. Das reichhaltigste Keramikinventar wurde aus den Objekten No. 8/59 und 6/61 zutage gefördert.

Im Keramikfundgut sind Amphoren (henkellos oder mit zwei Henkeln unterhalb der Maximalwölbung) vertreten (Taf. I: 7; III: 6, 7), zu denen man Analogieerscheinungen findet, und zwar in der Westgruppe der Nagyréver Kultur,[6, 15] in der Řivnáč-Kultur wie auch in der Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren.[14, 16, 19] Die Verbreitung auf einem grossen, geographisch sehr verschieden gestalteten Gebiet[13] macht die Klärung ihres Ursprunges nicht möglich. Am häufigsten fand man die topfenförmigen Gefässe (Taf. I: 5, 8; III: 4, 8; IV: 15), deren Analogienformen oft sowohl in der Nagyréver Kultur der Südwestslowakei[26] wie auch in der Schnurbandkeramik in Mähren[29] angetroffen werden. Der zweihenkelige Topf aus dem Objekt No. 6/61 (Taf. III: 5) findet seine Parallele ausser dem Karpatenbecken[37] in der Schnurbandkeramikkultur in Mähren[38] wie auch im Formengut der Grube No. 12 in Hulín.[39]

Die Töpfe mit Henkeln und besonders die bauchigen Krüge aus geschwemmtem Material von grauschwarzer Farbe (Taf. I: 4, 6; III: 2) bilden eine eigenartige Ausdrucksweise der slowakischen Fazies der Nagyréver Kultur. Die Analogieerscheinungen zu den bauchigen Krügen führen nach Österreich und Mähren, wo uns ihre Derivate in den Funden der Glockenbecherkultur entgegentreten. Typologisch sehr nahestehend ist der Krug aus Regelsdorf[44] und aus Bohdanice in Mähren.[45] Die Verbreitung dieser Form sowohl in der Nagyréver wie auch in der Glockenbecherkultur weist auf die gegenseitigen Beziehungen dieser Kulturen hin.

Die im Fundgut von Čaka vorhandenen Schüsseln zerfallen in einige Typen (Taf. I: 1, 2; III: 1, 3; IV: 1, 12). Am meisten hervorzuheben sind die Schüsseln mit einem Buckel unter dem Mündungsrand, die ausser dem Karpatenbecken auch in der Kultur der Schnurbandkeramik und der Glockenbecherkultur vorkommen.[50–52] Im Scherbenmaterial des Objektes No. 6/61 wurden weitere Bruchstücke grösserer und Miniaturschüsseln mit beiderseitig verdicktem Mündungsrand (Taf. V: 1, VI: 2) und drei Scherbenstücke mit geritzter, weissinkrustierter Verzierung auf der Innenwandung (Taf. V: 2, 3, 13) gefunden; sowohl der Qualität wie auch der Oberflächebehandlung und der Farbe nach unterscheiden sie sich auf keine Weise vom übrigen Fundgut dieses Objektes und sie beweisen die einheimische Herstellung. Einer Nachahmung fremdartiger Vučedoler Vorlagen wie auch der Keramik der Kultur mit Kugelamphoren begegnet man in diesem Zeitabschnitt auch auf den Höhensiedlungen der Řivnáč-Kultur in Böhmen und Mähren.[56]

Die weiteren Keramikformen sind uns bloss aus fragmentarischem Scherbenmaterial bekannt (Taf. II: 9, IV: 2, 4, 5; VI: 4, 5). Die Landwirtschaft bezeugen die Funde eines Mühlsteinfragmentes (Taf. VI: 13), mehrere Spinnwirtel (Abb. 3: 4) und die Bruchstücke von pyramidenförmigen Webegewichten (Taf. VI: 15).

Nach Ausweis der Fundanalyse aus Čaka enthält das Fundgut der slowakischen Variante der Nagyréver Kultur zwar viele gemeinsame Merkmale mit dem Fundstoff aus Transdanubien, sie ist jedoch durch eine eigene Äusserungsart gekennzeichnet, an der sowohl ihre Randgebietlage wie auch die verschiedenartigen Kulturströmungen mitwirkten; sicherlich spielte dabei auch die einheimische ältere Tradition keine geringe Rolle. Die Träger dieser entwickelten Kultur empfingen neue Impulse und bildeten eine eigentümliche Kultur, welche die Glockenbecher- und Schnurbandkeramikkultur auffallend beinflusste und gekennzeichnete; sie leistete ihren Beitrag auch beim Entstehungsprozess weiterer Kulturgruppen der älteren Bronzezeit in der Slowakei (der Nitraer Gruppe und der

Hatvaner Kultur)[64] und der Aunjetitzer Kultur in Böhmen und Mähren.[65]

Die reichen Keramikfunde aus dem Objekt No. 6/61 lassen erkennen, dass ihre Erzeugung schon von einem spezialisierten Herstellungsverfahren herrührt — eine Erscheinung, die man erst später auf den Siedlungplätzen der Maďarovce-Kultur in der Südwestslowakei antrifft.[69]

Die Zeitstellung der Nagyréver Kultur wurde durch die stratigraphische Vergleiche von mehreren Fundstellen in der Slowakei[72] und in Ungarn, wie auch in nicht geringem Masse in Bezug auf die benachbarten Kulturkreisen ermöglicht. Die Fundgutanalyse von Čaka ergab eine auffallende Formenverwandschaft der slowakischen Variante der Nagyréver Kultur mit der Begleitkeramik der Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren. Die Nagyréver Kultur wirkte nicht nur auf die Keramik der Glockenbecherkultur ein, sondern auch auf den Formeninhalt der mährischen Schnurbandkeramik.[86] Die markanteste Erbschaft der Nagyréver Kultur sehen wir auf jeden Fall in der Aunjetitzer Kultur in Böhmen und Mähren.[88]

Die Nagyréver Kultur ist in der Südwestslowakei nur mit ihrer älteren Stufe Nagyrév I vertreten und ihr Untergang ist nicht ganz klar. Sie ist schon eine entwickelte Kultur der Bronzezeit mit starker Anteilnahme und Beziehungen zum Südosten und stellt sich in die Reinecke-Stufe BA1.[62]

Übersetzt von Z. Lányiová

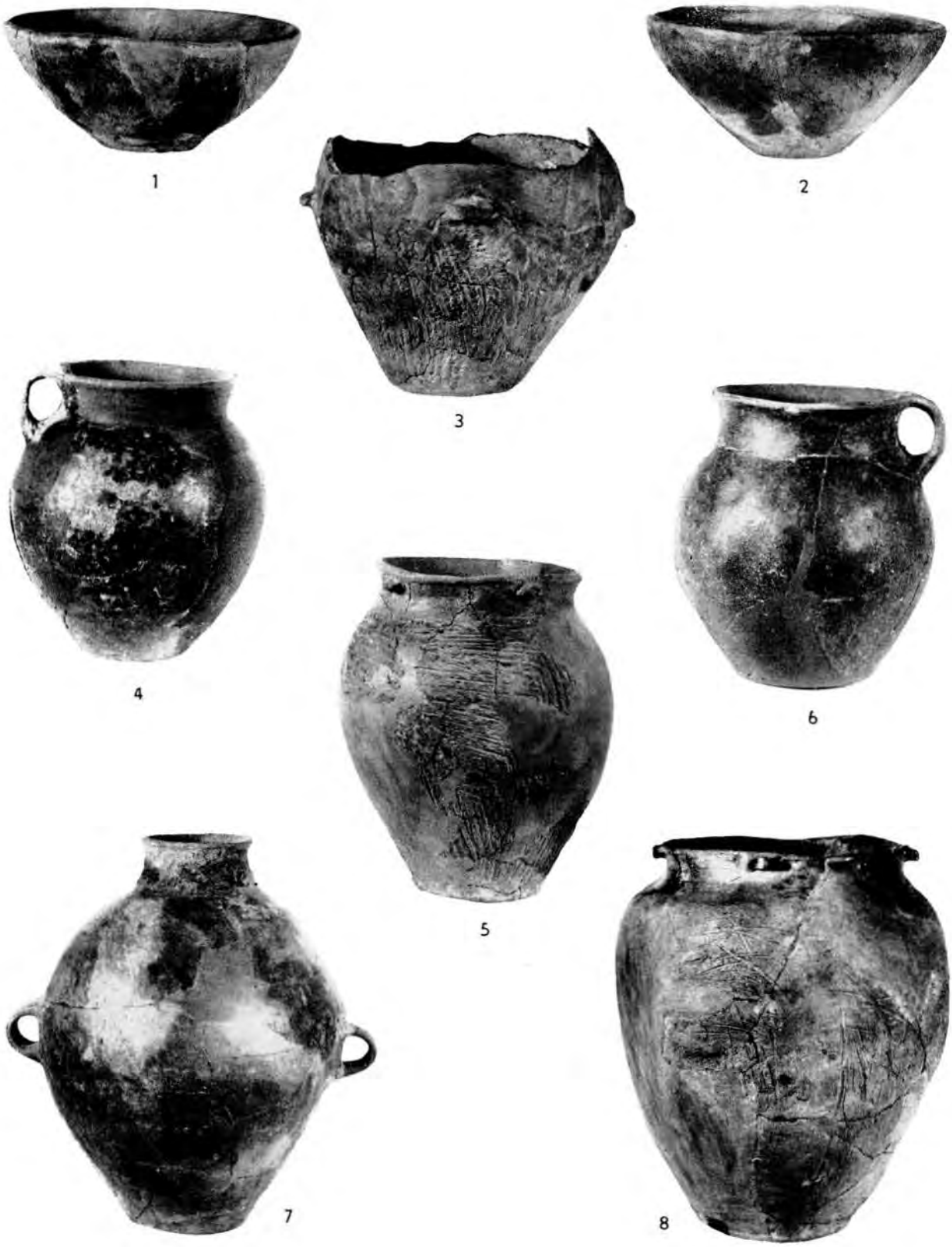

Tab. I. Čaka — sídlisko. Keramické nálezy nagyrévskej kultúry z objektu 8/59.

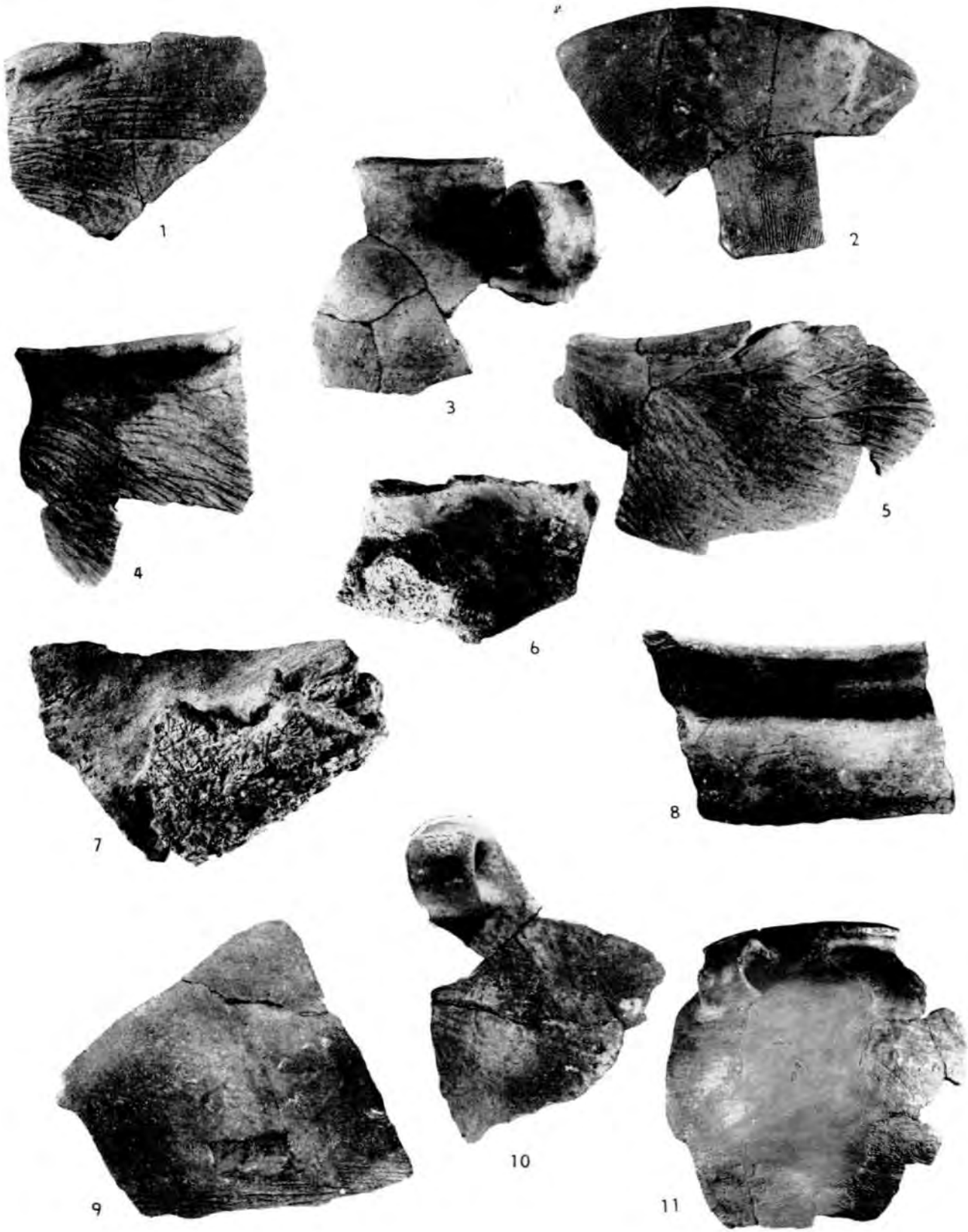

Tab. II. Čaka — sídlisko. Črepový materiál nagyrévskej kultúry z objektu 8/59.

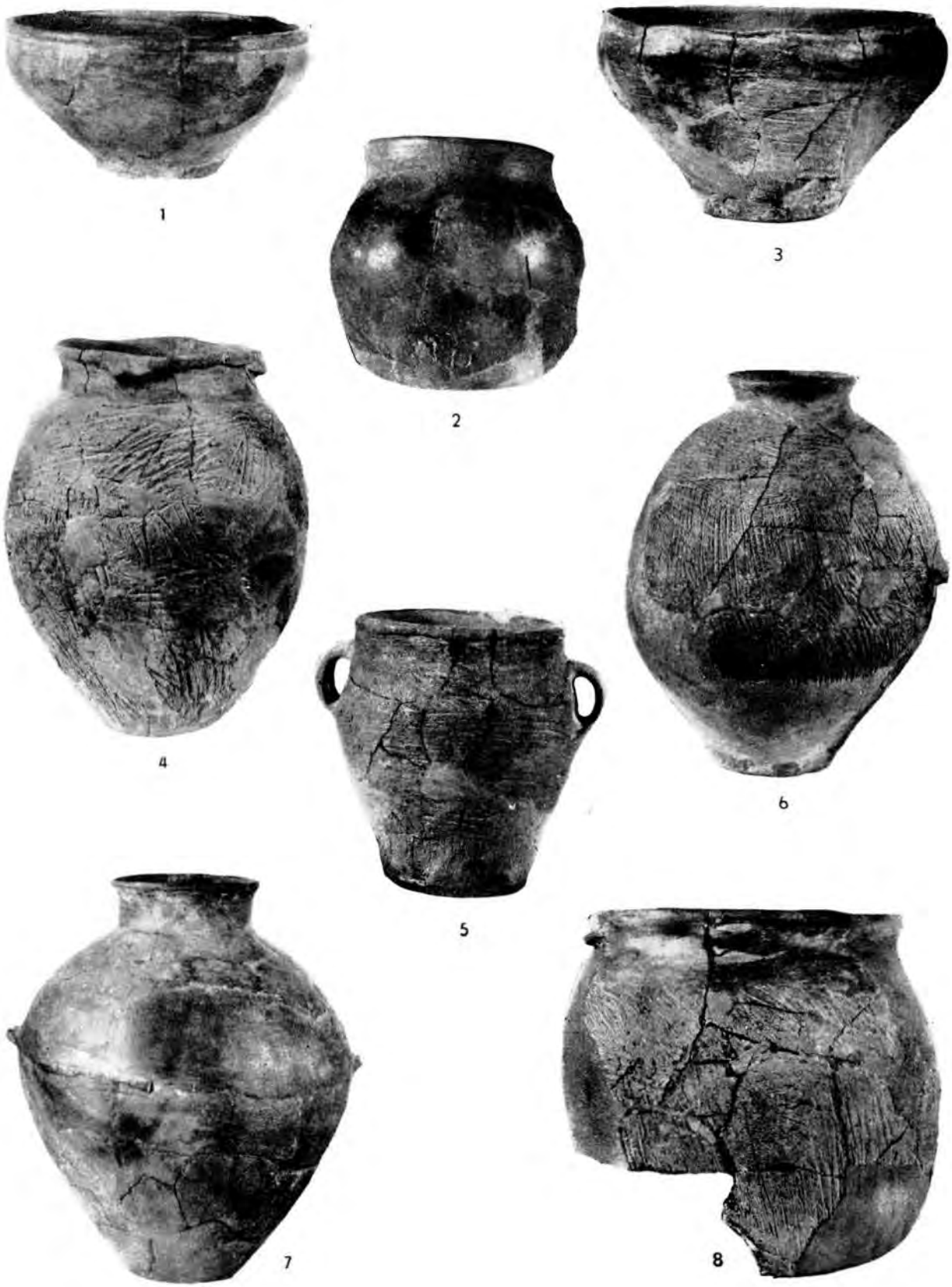

Tab. III. Čaka — sídlisko. Keramické nálezy nagyrévskej kultúry z objektu 6/61.

Tab. IV. Čaka — sídlisko. Keramické nálezy nagyrévskej kultúry z objektu 6/61.

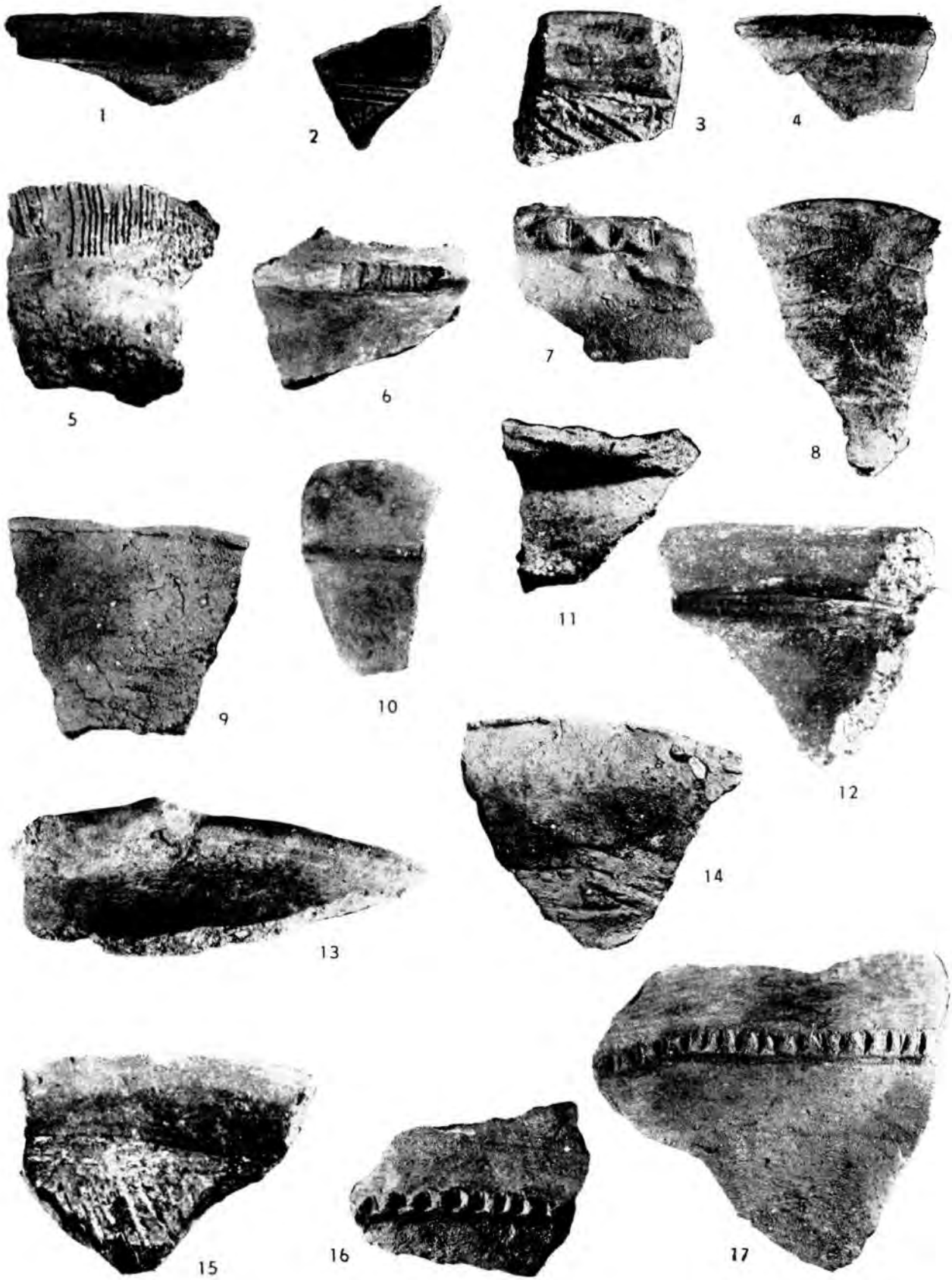

Tab. V. Čaka — sídlisko. Črepový materiál nagyrévskej kultúry z objektu 6/61.

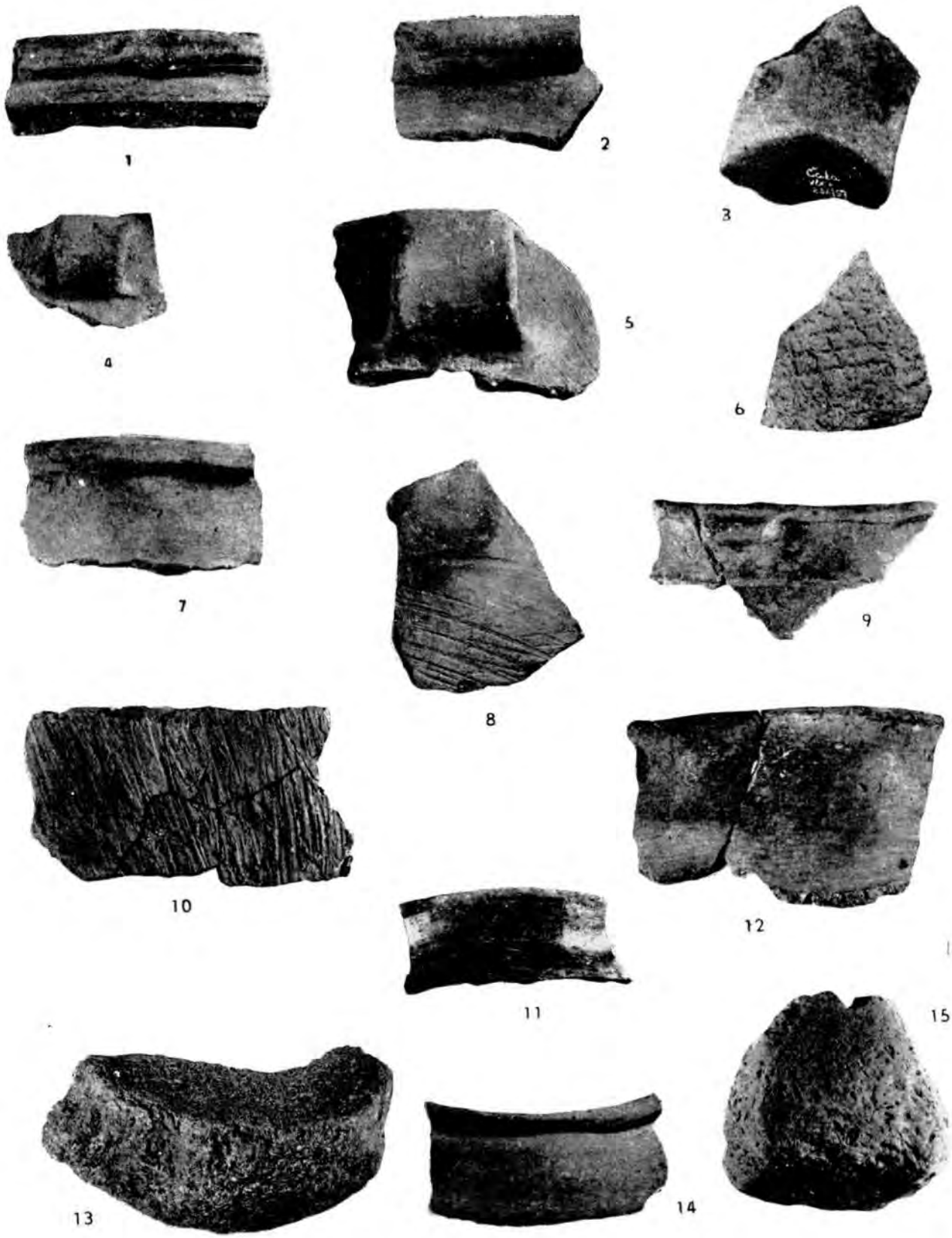

Tab. VI. Čaka — sídlisko. Črepový materiál nagyrévskej kultúry. 1—5 — povrchový zber, 6—15 — nálezy z objektu 6/61.

CHRONOLOGICKÉ VZŤAHY KELTSKÝCH POHREBÍSK NA SLOVENSKU

BLAŽEJ BENADIK

Témou tejto práce je rozbor siedmich keltských birituálnych pohrebísk, preskúmaných v posledných rokoch na juhozápadnom Slovensku (Trnovec nad Váhom—Horný Jatov, Hurbanovo—Bacherov majer, Hurbanovo—Abadomb, Dvory nad Žitavou, Holiare, Kamenín a Bajč-Vlkanovo). Prvých šesť bolo uverejnených ako pramenná práca v prvom zväzku edície Archaeologica Slovaca Fontes: B. Benadik — E. Vlček — C. Ambros, *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, Bratislava 1957, posledné s predbežným stručným vyhodnotením v práci *Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove*, v Slovenskej archeológii VIII—2, 1960, 393—451.

Spomenuté pohrebiská obsahujú súbor 190 hrobových celkov birituálneho charakteru, ktoré tvoria jadro keltských plochých pohrebísk na Slovensku, s časovým rozpätím takmer cez celé laténske obdobie na tomto pomerne malom území s neobyčajne hustou koncentráciou keltského osídlenia. Pretože sa pri rozbore opieram o spomenuté dve práce s vyobrazeniami všetkého hrobového inventára, odkazy na jednotlivé predmety uvádzam priamo v texte skratkou *BKP* (Benadik, *Keltské pohrebiská*) a *BBV* (Benadik, *Bajč-Vlkanovo*) bez použitia obvyklých poznámkových odkazov na konci textu.

Z ostatných závažnejších hrobových nálezov na juhozápadnom Slovensku ostáva ku škode tejto práce neuverejnené jedno z najväčších pohrebísk z tohto územia, a to birituálne pohrebisko so 125 hrobmi vo Veľkej Mani, z ktorého čerpám mnohé dôležité štatistické a chronologické poznatky a zároveň v práci vyobrazujem niektoré dôležitejšie hrobové celky.[1] Práve tak všímam si dosiaľ neuverejnené hrobové celky z Michala nad Žitavou,[2] ale aj staršie publikované menšie hrobové súbory, ako z Domaše,[3] Ipeľského Predmostia,[4] Nebojsy,[5] Svätého Petra,[6] Komjatíc,[7] Ondrochova,[8] a i.

Pre nedostatok miesta vypúšťam z práce stať o pohrebnom ríte a stať o hodnotení keramických milodarov. Podrobný súpis keltských pohrebísk nahradzuje mapka (obr. 18) na str. 387; dostatočný prehľad poskytuje zatiaľ súpis s mapkou v práci J. Filipa,[8] na ktorý čitateľa odkazujem aj v prípadoch, keď upúšťam od citovania.

Podnetom k tejto práci bola okolnosť, že na takom malom území akým je juhozápadné Slovensko, za posledné roky zistený pramenný archeologický materiál z doby laténskej predstavuje také množstvo, ktorému sa nevyrovná ani materiál z pomerne väčšieho Keltami obsadeného územia v ostatnej strednej Európe a že doterajšie uverejňovanie slovenských nálezov vo forme nálezových zpráv neposkytuje ucelenejší pohľad na keltské osídlenie územia Slovenska.

Význam a historický dosah dnes prístupného archeologického materiálu z doby laténskej na Slovensku nebol touto prácou ani zďaleka vyčerpaný, naopak, tento pokus o jeho chronologické roztriedenie len ukázal na vážnosť úlohy, ktorá predo mnou stojí a na ktorej i v budúcnosti bude treba trpezlivo pracovať. Postupne budú uverejňované ďalšie nové, dosiaľ nesprístupnené nálezy a ich detailné štúdie, ktoré postupne objasnia podiel Slovenska na historickej úlohe keltského národa v pravekom období posledných štyroch storočí pred naším letopočtom.

Rozsah laténskeho osídlenia

Z hľadiska keltského osídlenia, ale aj starších pravekých kultúr, člení sa celá územná oblasť Slovenska na dve hlavné časti, a to na západné a stredné Slovensko, kde najdôležitejšiu rolu v pravekom osídlení zohrala Juhoslovenská nížina s priľahlým tokom stredného Dunaja, a na východnú časť Slovenska, zomknutú na severe karpatským oblúkom a na juhu nadväzujúcu na Potiskú nížinu.

Juhozápadné Slovensko stalo sa centrom keltského osídlenia na našom území od jeho počiatkov až po zánik na rozhraní letopočtu, zatiaľ čo Východoslovenská nížina mala len druhoradú úlohu, najmä v dobe keltských plochých pohrebísk; zato stala sa jedným z najdôležitejších centier dožívajúcej laténskej kultúry po zlomení keltskej moci v Podunajsku Dákmi ku koncu posledného storočia pred naším letopočtom.[10]

Ploché keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku tvoria neobyčajne hustú koncentráciu na pomerne malom území v povodí dolného až stredného toku Ipľa, Hrona, Nitry a Váhu a už svojím územným rozložením zreteľne dokumentujú úzku zomknutosť s územím Maďarska, najmä s oblasťou pravého brehu Dunaja, skadiaľ — z územia popri ohybe Dunaja pri Vacove — sa všeobecne predpokladá príchod keltských osadníkov Juhoslovenskej nížiny. Starší názor na postup Keltov na naše územie cez Bratislavu nepotvrdzujú ani posledné výsledky bádania.[11] Bratislavské územie s predpokladaným opidom a mincovňou[12] neukazuje ani v priebehu celého laténskeho obdobia hustejšiu sieť nálezov, najmä tu však chýbajú dôkazy o plochých keltských pohrebiskách. Početnejšie sú tu nálezy z neskorej doby laténskej, ktoré zväčša patria obdobiu po porážke Keltov Dákmi, tzv. keltsko-dáckemu horizontu. Ojedinele nachádzame keltské pamiatky aj na území Veľkého žitného ostrova; nedostatočné osídlenie tu musíme vysvetliť močaristým terénom a záplavami Malého Dunaja.

Na sever a severovýchod nepostúpili Kelti podľa terajšieho stavu bádania hlboko do hornatého územia Slovenska. Zreteľnou hranicou javia sa tu výbežky Považského Inovca medzi Trnavou a Piešťanmi, Tribečského pohoria na sever od Nitry, ďalej výbežky Štiavnického pohoria a Krupinskej vrchoviny. Sporadické sú zatiaľ nálezy v nížinnej oblasti na juh od Slovenského rudohoria v okolí Lučenca, Fiľakova, Rimavskej Soboty a Šafárikova. Nedostatok nálezov na tomto území zapríčinila nepochybne aj slabá výskumná činnosť.

V predchádzajúcej časti zapodievali sme sa predovšetkým osídlením na juhozápadnom Slovensku preto, lebo z Východoslovenskej nížiny nepoznáme zatiaľ väčšie pohrebisko ani sídlisko, ktoré by zodpovedalo dobe keltských plochých pohrebísk. Doteraz poznáme z tohto územia niekoľko žiarových hrobov, a to z Košíc,[13] Beše,[14] Koštian[15] a Orechovej,[16] ktoré podľa predbežného datovania patria do II. storočia.

Dôležitú úlohu zastávala Východoslovenská nížina až na konci doby laténskej, keď v Zemplíne na sútoku Ondavy a Latorice v povodí Bodroga vzniklo väčšie stredisko keltsko-dáckeho zmiešaného osídlenia s vyspelou laténskou výrobou (najmä jemnej maľovanej keramiky) a s rozvitým hutníctvom. Štúdium tejto problematiky nespadá však do rámca našej témy.

Keltské osídlenie a domáci substrát

O osídlení juhoslovenského nížinného územia môžeme zhruba povedať, že keltské obyvateľstvo obsadilo predovšetkým územie východohalštatského okruhu kalenderberskej kultúry a rešpektovalo hranice staršieho osídlenia ľudu popolnicových polí (na severnom Slovensku)[17] a pilinskej kultúry kyjatického typu (na strednom Slovensku).[18] Na severovýchodnej hranici keltského osídlenia zisťujeme na konci doby halštatskej a v dobe laténskej vysoko položené opevnené sídliská domáceho staršieho obyvateľstva, ako Zobor nad Nitrou, Molpír pri Smoleniciach, Sitno v Štiavnickom pohorí a ďalšie. Do akej miery budeme môcť uviesť tieto výšinné sídliská do súvisu s keltským osídlením, musí zodpovedať budúci výskum.

Substrátom keltskému osídleniu na juhozápadnom Slovensku bolo teda mladohalštatské osídlenie kalenderberskej kultúry, rozdrobenej na miestne skupiny, ako seredská,[19] staršia skupina typu Reca[20] s maľovanou keramikou, zatiaľ bližšie nespracovaná skupina hurbanovská (blízka s maďarským okruhom mladohalštatských pamiatok z pohrebiska v Középrépáspuszte).[21] Keltské osídlenie v Rakúsku sa nápadne kryje s územným rozsahom mladohalštatského osídlenia spomenutého východoalpského okruhu kalenderberskej kultúry, rozčlenenej tiež na niekoľko miestnych skupín.[22] Ani na území Maďarska neprekročilo staršie osídlenie, doložené plochými pohrebiskami, príliš predchádzajúci územný rozsah mladohalštatského osídlenia, najmä nie smerom na východ za ľavý breh Dunaja.[23] Je otázne, či túto skutočnosť možno spojovať s etnickými pomermi spomenutých území. Jadro keltského osídlenia na tomto území neprekračuje hranice kalenderberskej kultúry východoalpského okruhu, s domnelým prílevom nového obyvateľstva do Karpatskej kotliny zo západu ku koncu doby halštatskej, ako sa domnieva L. Lázár.[24] Hranicu osídlenia mohli diktovať však aj územné podmienky vhodné pre roľnícke obyvateľstvo. Jadrom keltského osídlenia na juhozápadnom Slovensku a priľahlom území Maďarska a Rakúska stala sa teda kultúrne ucelená oblasť predchádzajúceho mladohalštatského

osídlenia východoalpského okruhu kalenderberskej kultúry.

S otázkou východných hraníc keltského osídlenia úzko súvisí postup Keltov do Potisia, ktorý sa podľa niektorých bádateľov pri prvej postupujúcej vlne zastavil pre odpor potiských „Skýtov" na Dunaji.[25] Zdá sa, že hlavnú úlohu hrali územné podmienky, ako ukazuje mapka halštatského osídlenia Maďarska,[26] ktoré sa veľmi nápadne vyhýba močaristému terénu Potisia. Územie ľavého brehu Dunaja po Tisu má nápadne riedke osídlenie vlastne až do historických dôb, zatiaľ čo najväčšia hustota terajšieho osídlenia Maďarska po pravom brehu Dunaja kryje sa v hrubých črtách s niekdajším keltským osídlením. Okrem toho nie je taký veľký rozdiel medzi domnelou prvou vlnou keltského postupu na východ, ktorá sa zastavila na skýtskom odpore za ľavým brehom Dunaja, a druhou vlnou, ktorej pamiatky nachádzame v Novohrade, na území Miškovca alebo v Sedmohradsku. Podľa J. Filipa postup Keltov do tzv. potiskej skýtskej oblasti uskutočnil sa na rozhraní III. a II. storočia, teda onedlho po osídlení juhozápadného Slovenska.[27] Treba uvážiť, či tu nejde skôr o etapovité osídlenie, pri ktorom Kelti postupne zaisťovali obsadené územia. Tento názor podporujú pomery na juhozápadnom Slovensku, kde do mladohalštatského prostredia kalerdenberskej kultúry zasahuje klin tzv. skýtskeho osídlenia (výraznejšie sledovateľný od vacovského ohybu Dunaja a Komárna na severovýchod cez Želiezovce, Chotín, Nové Zámky a Senec), ktorý miestami ovplyvňuje mladohalštatskú kultúru kalendenberského okruhu a v dobe keltského osídľovania ukazuje sa v dotyku s kultúrou laténskou.[28] Vzájomný vzťah týchto troch zložiek, t. j. mladohalštatskej, tzv. skýtskej a laténskej kultúry na juhozápadnom Slovensku nie je zatiaľ dobre rozpoznateľný, ukazuje sa však stále zreteľnejšie, že na niektorých miestach všetky tri kultúrne zložky žili súčasne. Napriek tomu treba pripomenúť, že len zriedka nachádzame uzavreté nálezové celky, v ktorých by sa nápadnejším spôsobom miešali pamiatky staršieho mladohalštatského podložia s novším keltským osídlením. Naopak, ukazuje sa, akoby staršie a novoprišlé obyvateľstvo žilo uzavretým spôsobom vedľa seba, predovšetkým na okrajovom území keltského osídlenia.

O dotyku keltských plochých pohrebísk i sídlisk s domácim mladohalštatským prostredím svedčia niektoré príklady. V Seredi (Mačianske vŕšky) preskúmal J. Paulík väčšiu halštatsko-laténsku osadu, kde zistil vedľa seba halštatské sídliskové objekty kalenderberskej kultúry seredského typu a pri nich laténske chaty s typickou dvojkolovou konštrukciou.[29] Mladšie sídliskové objekty halštatského druhu obsahovali keramický materiál, datovateľný podľa typológie tvarov do HD, laténske objekty naopak boli veľmi mladé a možno ich najpravdepodobnejšie datovať na koniec II. a začiatok I. storočia pred n. l. Dotyk obidvoch kultúr dosvedčuje v Seredi okrem iného sídliskový objekt XVII so šesťkolovou konštrukciou halštatského charakteru a s nálezmi laténskej keramiky. Je pozoruhodné, že tzv. skýtske pamiatky na tejto lokalite (okrem sporadických nálezov) chýbajú, hoci ich zisťujeme nie príliš ďaleko smerom na juhozápad v Senci, kde zase niektoré keramické tvary tejto tzv. skýtskej kultúry sú ovplyvnené laténskymi ľľašovitými vázami. J. Paulík datuje skýtsko-halštatskú chatu z Dvorov nad Žitavou do druhej polovice IV. storočia; uvádza aj ďalšie nálezy spoločného výskytu týchto dvoch kultúr.[30]

Iným príkladom je pohrebisko vo Veľkej Mani, kde na širšej ploche medzi keltskými hrobmi bolo odkrytých niekoľko hrobov mladohalštatskej kultúry, a to jednak žiarových a jednak kostrových. Len ťažko môžeme pripustiť, že tu išlo o samostatné mladohalštatské pohrebisko, použité neskoršie v dobe laténskej na ďalšie pochovávanie.[31] Svedčí o tom rozptýlenosť mladohalštatských hrobov medzi keltskými hrobmi a vzájomné rešpektovanie sa obidvoch kultúr (s výnimkou jedného hrobu). Ide tu o dva žiarové hroby v jamách obdĺžnikového tvaru a o sedem kostrových hrobov.

Žiarové hroby:

Hrob 12 mal neobvyklú obdĺžnikovú jamu s rozmermi 120×150 cm, hĺbka od povrchu 85 cm, orientácia SZ—JV. Boli v ňom zvyšky tehlovo vypálenej hliny v hornej vrstve zásypu, nad dnom zvyšky popola a drevených uhlíkov.

Obsah: v strede hrobovej jamy zvyšky nezhorených ľudských kostí, uložených na hromádke, neďaleko nich lopatka a časť končatiny pravdepodobne z ošípanej, medzi nezhorenými kosťami železná listovitá kopija (d 45 cm), tuľajkovité nákončie z rúčky kopije, dlhší rovný železný nôž s tŕňom pre rukoväť (d 27 cm), ďalšie dva nože s tŕňom pre rukoväť, zachované v zlomkoch (d 14 a 10 cm), kostené črienky z rúčky noža, zdobené sústredenými krúžkami, železný dvojkónický dutý krúžok a kamenná oslička s otvorom.[32] V západnom rohu hrobovej jamy bola váza v črepoch; ide o tvar s kužeľovitým hrdlom a baňatým, zhruba dvojkónickým telom, aké sú bežné v kalenderberskej kultúre na našom území. Nerekonštruovateľná váza mala tvar podobný ako v hrobe 22 (obr. 2: 6).

Hrob 17 patril k tzv. skýtskym hrobom a obsahoval okrem zvyškov nezhorených ľudských kostičiek kosti kozy, dve dvojkónické vázy, šálku (obr. 2: 10—12), bronzové krížové kovanie z tulca, železný nožík a päť bronzových trojbokých striel. O náleze autor už podrobnejšie referoval.[33]

Obidva hroby (č. 12 a 17) nachádzajú sa na pohrebisku neďaleko seba a spolu so spomenutými tzv. skýtsko-halštatskými nálezmi nepriamo svedčia o styku týchto kultúr.

Kostrové hroby:

Hrob 1 bol zachránený pri obhliadke náleziska pred začatím výskumu a našiel sa sčasti porušený. Obsahoval zvyšky kostry, z ktorej sa zachovala lebka, hrudná časť kostry a časť pravej ruky. Orientácia hlavy na SZ. Z milodarov sa zachránila šálka, zdobená na vydutí šikmými ryhami a baňatá váza s oblým vydutím, hrdlo nádoby sa nezachovalo. Obidve nádoby boli vyhotovené v ruke technikou obvyklou pri halštatskej keramike (obr. 2: 8, 9).

Hrob 2 bol porušený odberom hliny. Zachovala sa len horná časť kostry uloženej naznak, hlava bola orientovaná na Z. Pri kostre sa našiel tmavohnedý črep z nádoby vyhotovenej v ruke, s mierne rozovretým ústím.

Hrob 5 mal priestornú hrobovú jamu s rozmermi 140×260 cm, hĺbka 75 cm, orientácia SZ—JV. Na dne sa našla zle zachovalá dolná časť kostry v polohe naznak, hlava smerovala na SZ. Po ľavej strane lebky boli črepy nádoby robenej v ruke, so zvislým žliabkovaním na vydutí (zachovala sa iba dolná časť nádoby) a črepy inej hrubostennej nádoby robenej v ruke, tehlovožltej farby.

Hrob 22. Dobre zachovalý kostrový hrob v hrobovej jame s rozmermi 120×200 cm, hlbokej 45 cm od povrchu, orientovanej v smere Z—V, hlava na Z (obr. 1: 2).

Obsah: pri ľavom ramene (ako v predchádzajúcom hrobe) dvojkónická váza s kužeľovitým hrdlom a šikmo rozovretým ústím, robená v ruke, zdobená na vydutí štyrmi pupčekmi; pri nej šálka s odsadeným hrdlom a so zvislým žliabkovaním na vydutí; pri ľavej bedrovej kosti železný valcovitý hrot (obr. 2: 2, 6, 7); na tom istom mieste pri okraji vázy zvieracie kosti (lopatka a končatina pravdepodobne z ošípanej); pri severnej stene hrobovej jamy ohladený pieskovcový kameň.

Hrob 34 bol v dolnej časti čiastočne porušený laténskym hrobom 35. Hrobová jama mala rozmery 130×245 cm a bola hlboká 70 cm, orientácia Z—V s odchýlením na SZ—JV, hlava na Z.

Obsah: po ľavej strane lebky v rohu hrobovej jamy baňatá váza s nôžkou, kužeľovitým hrdlom a šikmo rozovretým ústím, zdobená na vydutí štyrmi hrotitými pupčekmi; pri nej šálka. Okolo zápästia pravej ruky sa našlo 28 bronzových nitov s polguľovitou hlavičkou, pravdepodobne z koženého náramku, za hlavou bol uložený plochý pieskovcový ohladený kameň lichobežníkového tvaru (rozmery 2×11×18 cm) a pod ním rozpadnuté zvyšky zvieracej kosti. V zásype pri kostre našiel sa ešte malý bronzový krúžok. (Obr. 2: 1, 3—5).

Hrob 48 bol plytko uložený pod ornicou a rozhádzaný pravdepodobne orbou. Obsah tvorili len zvyšky ľudskej kostry a dva väčšie ploché kamene.

Hrob 49 bol tiež porušený orbou. Z obsahu zachovala sa jedna dlhá ľudská kosť z končatiny, črepky keramiky robenej v ruke a dva ploché kamene.

Azda z týchto porušených hrobov pochádza zlomok železnej certózskej spony, nájdený pri výskume v hornej vrstve ornice.[34] Iných kovových predmetov pre datovanie hrobov nebolo. Keramika predstavuje skôr zhrubnuté tvary kalenderberského okruhu, nevybočujúce z rámca nálezov juhozápadného Slovenska, bližšie časove neohraničené. Váza z hrobu 34 niektorými prvkami (výrazné hrotité pupčeky) predstavuje typologicky staršie formy z halštatského obdobia, celkove však ide o štýlove neucelený tvar s valcovitou nôžkou.

V tejto súvislosti treba spomenúť aj niektoré ďalšie pohrebiská s halštatskými hrobmi. V Bajči-Vlkanove bol pri výskume keltského pohrebiska odkrytý kostrový hrob 21, uložený plytko pod ornicou v hĺbke 35 cm, orientácia hlavy na Z. Obsah tvorili dva prasleny, uložené pri lebke, z ktorých bol jeden plochý, vyrobený z 12 mm hrubého črepu z nádoby robenej v ruke; druhý praslen bol hliněný a mal dvojkónický tvar (*BBV*, 399, tab. VI: 2, 3).[35] Ďalší hrob nekeltského charakteru na tomto pohrebisku bol žiarový hrob 47. Nezhorené ľudské kosti boli uložené plytko pod ornicou v hĺbke 35 cm od povrchu, pri nich niekoľko atypických črepov z keramiky halštatského charakteru vyhotovenej v ruke a bronzová ihlica s profilovanou hlavičkou, typologicky patriaca ešte do HB. Ihlica nie je celá, má odlomený hrot, lom ihlice je starý, ohladený, aj črepy sú značne obrúsené, ohladené. Zdá sa akoby črepy keramiky i bronzová ihlica boli len rituálnymi, symbolickými predmetmi hrobových milodarov, a nie predmetmi používanými v danej súčasnosti (*BBV*, 403, tab. X: 15). Kultúrna príslušnosť nie je istá ani u ďalšieho kostrového hrobu z tohto pohrebiska — hrobu 57. Bol uložený pomerne plytko v hĺbke 95 cm od povrchu v super-

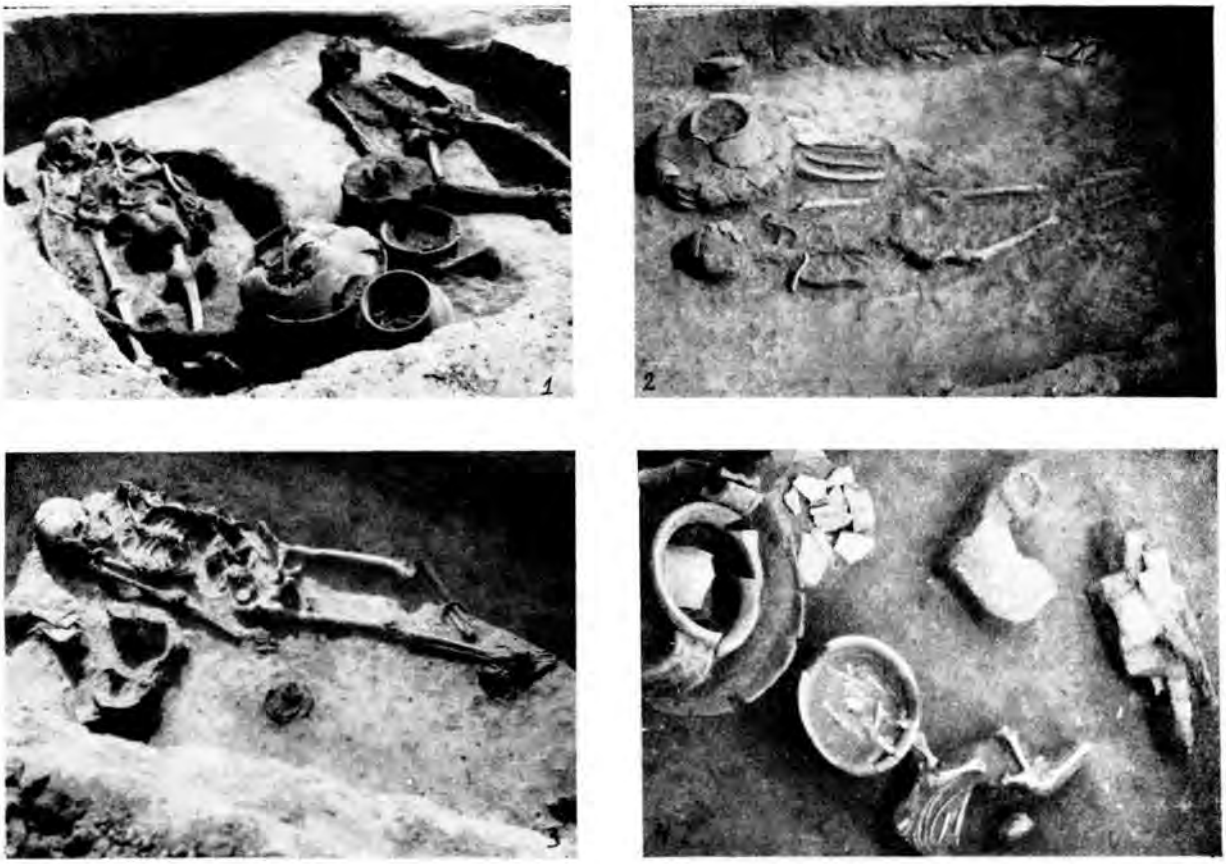

Obr. 1. Veľká Maňa. 1 — laténsky dvojhrob 28; 2 — halštatský kostrový hrob 22; 3 — laténsky kostrový hrob 13; 4 — laténsky žiarový hrob 122.

pozícii nad keltským kostrovým hrobom 63. Orientácia hlavy na SZ, kostra skrčená na pravom boku, bez milodarov (orientácia spodnej kostry keltského hrobu hlavou na JV). V poslednom prípade je zhodná s našimi mladohalštatskými hrobmi len orientácia hlavy na SZ, neobvyklá pre keltské hroby nielen na tomto pohrebisku, ale na juhozápadnom Slovensku vôbec; nie je však spoľahlivým porovnávacím kritériom.

Dva mladohalštatské žiarové hroby boli odkryté aj na pohrebisku v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove (hroby 347 a 354) medzi keltskými hrobmi (*BKP*, 27, tab. VI: 7, 8);[36] potvrdzujú názor o dotyku týchto mladohalštatských hrobov s keltskými pohrebiskami, i keď sa tu typologicky javí značný časový skok.

Ojedinele zistil A. Točík hrob s kostrou v pokrčenej polohe v Salke (orientácia hlavy na SZ) pri výskume halštatského žiarového pohrebiska; podľa doterajších kritérií patrí tento hrob tiež do okruhu halštatských pamiatok s rámcovým zaradením do HD.[37]

Popri otázke styku mladohalštatského osídlenia s keltskými plochými pohrebiskami ostáva nejasná zmena pohrebného rítu na konci doby halštatskej a objavenie sa kostrových hrobov, o ktorých sme sa už zmienili. Mladohalštatské kostrové hroby ako súčasné s horizontom najstarších keltských plochých pohrebísk spomína R. Pittioni z Loretta v Rakúsku, pričom kostrový rítus vysvetľuje ako vplyv keltských plochých pohrebísk na domáce podložie.[38] Zo starších nálezov sú známe včasnolaténske kostrové hroby z Kuffarn[39] a z nekropoly v Hallstatte.[40] J. Schránil sa zmieňuje o kostrových včasnolaténskych hroboch zo Želeníc a Nesuchyne; ako pravdepodobný uvádza aj kostrový hrob z Panenského Týnca, odkiaľ pochádza známa krásne zachovalá bronzová maskovitá spona.[41]

Ako včasnolaténske kostrové hroby sú datované hroby zo Stupavy;[42] k nim musíme zaradiť aj dva kostrové hroby z Veľkého Grobu, ktoré v niektorých prvkoch majú blízke vzťahy k spomenutým kostrovým hrobom mladohalštatského charakteru z Veľkej Mane.[43] Pri obidvoch hroboch z Veľkého Grobu je nápadná predovšetkým rovnaká orientácia hlavy na západ, ako u kostrových hrobov vo Veľkej Mani, a približne rovnaký charakter hrobových jám. Milodary z hrobu vo Veľkom Grobe patria dvom kul-

túrnym zložkám. Prasleny a korálik sú bežnými nálezmi v kalenderberskej kultúre, a to ako na sídlisku v Seredi,[44] tak aj v rakúskej a maďarskej mladohalštatskej oblasti; zatiaľ ich nepoznáme z keltských plochých pohrebísk juhozápadného Slovenska. Fľašovitá šošovkovitá váza patrí medzi včasnolaténske druhy keramiky, udržuje sa však i počas trvania keltských plochých pohrebísk hlboko do stredolaténskeho obdobia (V. Maňa, hrob 111, obr. 3: 1); nie je typická pre ploché pohrebiská a vo včasnolaténskom období je i v nekeltskom prostredí. W. Kersten vidí v šošovkovitých vázach doklady prvých zásahov výrobkov hrnčiarskeho kruhu do jeho LTA Ostgruppe.[45] Šošovkovitá váza z kostrového hrobu 1 vo Veľkom Grobe nepredstavuje výrobok tohto druhu v takom ušľachtilom vyhotovení aké má napríklad niekoľko exemplárov z Dürnbergu,[46] ale skôr výrobok bližšieho výrobného okruhu. Aj výzdobou hlási sa viac k mladohalštatskému prostrediu než ku keltským výrobným strediskám. Hrob 2 z pohrebiska vo Veľkom Grobe bol bez milodarov. Okrem hrobov nachádzali sa tam ďalšie halštatské nálezy, dosiaľ neuverejnené.[47]

Hroby z Veľkého Grobu patria územne už vlastne na periférii keltských plochých pohrebísk na našom území a môžu byť práve tak staršie ako súčasné s hrobmi halštatského charakteru na pohrebisku vo Veľkej Mani. Nevylučujeme súčasnosť ich kultúry a časového horizontu s kostrovými hrobmi zo Stupavy, datovanými J. Filipom do IV. storočia pred n. l.[48] I tu obsah kostrových hrobov tvorí zložka mladohalštatského charakteru kalenderberskej kultúry. K prejavom laténskej kultúry patrí železný meč, s akým sa stretávame na starších keltských plochých pohrebiskách, bronzový kruh, včasnolaténska bronzová maskovitá zápona, a naproti tomu dvojkónická váza bežná v mladohalštatskom prostredí juhozápadného Slovenska (Sereď) a misky, ku ktorým nachádzame analogické tvary v rakúskom mladohalštatskom okruhu.

V obsahu a kultúrnej príslušnosti je istý rozdiel medzi kostrovými mladohalštatskými hrobmi zo Stupavy a z Veľkého Grobu, a hrobmi z Veľkej Mane. Rozdielne je aj prostredie, v ktorom sa nachádzajú. Zatiaľ čo nálezy zo Stupavy a do istej miery i z Veľkého Grobu stoja mimo hustej siete keltských pohrebísk, azda v dožívajúcom mladohalštatskom prostredí, sú mladohalštatské kostrové hroby vo Veľkej Mani uprostred kostrových keltských hrobov. Hroby zo Stupavy nielen analogicky, ale aj geografickou polohou nadväzujú na včasnolaténsky okruh rakúsko-maďarského pomedzia (Sopron—Wienerhügel, Hallstatt, Wien—Leopoldau, Kuffarn), ktorý pri osídľovaní Podunajska mal dôležitú úlohu a čiastočne zasahoval na južnú Moravu.[49] Preto datovanie do IV. storočia, ako ho vyslovil J. Filip, je najpravdepodobnejšie, pričom treba mať na mysli, že tu môže ísť o koniec tohto storočia. Ostáva nezodpovedaná otázka, prečo postup historických Keltov na juhozápadné Slovensko šiel od Vacova na sever, a nie cez Bratislavu, kde spomenuté včasnolaténske pamiatky nachádzame. Príčinu môžeme vidieť v odpore domáceho obyvateľstva, ale skôr v etnických pomeroch včasnolaténskych v tomto cípe Juhoslovenskej nížiny, ktorá mohla byť osídlená tzv. protokeltským obyvateľstvom. Podobná situácia je na Morave, kde sa keltské osídlenie uvádza do súvisu s postupom Keltov do Čiech a Sliezska, a nie z juhu od Dunaja.

Nenachádzame jednoznačné vysvetlenie ani pre kostrové mladohalštatské hroby z pohrebiska vo Veľkej Mani, i keď názor R. Pittioniho o vplyve keltského kostrového rítu na domáce mladohalštatské obyvateľstvo zdá sa byť najpravdepodobnejší.[50] V prípade pohrebiska vo Veľkej Mani možno usudzovať na domáce halštatsko-skýtske obyvateľstvo, o čom svedčí zmiešaný, t. j. skýtsky a kalenderberský charakter mladohalštatských hrobov.

Zatiaľ nemáme na našom území uzavreté hrobové celky z keltských plochých pohrebísk so zmiešaným mladohalštatským a keltským datovateľným inventárom, ktorý by overil nadhodené vývody. Na súčasnosť keltských a skýtskych pamiatok poukazujú na maďarskom území M. Párducz, L. Nagy, I. Hunyadyová[51] a ďalší bádatelia. Pre východné Slovensko je v tomto smere dôležitý žiarový hrob kuštanovickej kultúry v Michalovciach.[52] Zo starších nálezov na súčasnosť obidvoch kultúr nepriamo poukazuje laténsky hrob v kuštanovickej mohyle na území Zakarpatskej Ukrajiny.[53] Nálezov je nepochybne viac, a to aj z juhozápadného Slovenska; chýba ich vyhodnotenie a uverejnenie.

Ak sme poukázali na bezprostredný dotyk mladohalštatskej kultúry na juhozápadnom Slovensku s keltským osídlením, nemôžeme zaujať kladné stanovisko k téze J. Neustupného o možnosti vzniku laténskej kultúry na Slovensku z mladohalštatského podložia seredskej skupiny.[54] I keby sme pripustili názor, že východoalpský mladohalštatský kultúrny okruh má spoločné kultúrne a azda i etnické črty s hornorýnskym územím, odkiaľ sa vyvádza expanzia historických Keltov, vyspelé a štýlove ucelené laténske pamiatky z nášho územia, ostro sa odlišujúce od hmotnej kultúry miestneho mladohalštatského domáceho podložia, tomu odporujú. Dosť súrodé laténske pamiatky objavujú sa na našom

Obr. 2. Veľká Maňa. 1, 3—5 — hrob 34; 2, 6, 7 — hrob 22; 8, 9 — hrob 1; 10—12 — hrob 17.

území náhle vedľa typologicky značne starších tvarov pamiatok domáceho obyvateľstva.

Na základe uvedených skutočností môžeme zhrnúť, že keltské obyvateľstvo zastihlo pri osídľovaní juhozápadného Slovenska, resp. Východoslovenskej nížiny, zmiešané domáce osídlenie kalenderberskej, tzv. skýtsko-halštatskej, resp. kuštanovickej kultúry. Typologickým datovaním halštatských nálezov ešte do HD vznikol medzi keltským a mladohalštatským osídlením značný časový hiát. Táto časová medzera narastala ešte viac tým, že sa pri klasifikácii keltských pamiatok na Slovensku zdôrazňoval nedostatok osídlenia v Reineckeho stupni LB a v staršom období LC.

Rozbor hrobových nálezov

Spony

Duchcovská spona a jej chronologická platnosť

Pri klasifikácii laténskych pamiatok z doby expanzie známych historických Keltov a počínajúcich plochých keltských pohrebísk dôležitým chronologickým článkom sa stala tzv. duchcovská spona s mnohými variantmi a s ňou sa vyskytujúci sprievodný materiál. Pochádza z hromadného nálezu objaveného roku 1882 pri minerálnom prameni v Duchcove, ktorý svojím uzavretým charakterom, početnosťou spôn a iných šperkov tvorí zatiaľ najspoľahlivejšie meradlo jedného časového horizontu.[55] Nález bol uložený v medenom kotli a podrobne ho preskúmali už Š. Berger a J. Smolík a výsledky pozorovania zverejnili. Obaja spomenutí i ďalší bádatelia sa zhodujú v tom, že poklad patril najskôr obchodníkovi alebo výrobcovi týchto šperkov, že je súčasný alebo len krátkeho časového rozpätia, že je vyrobený najskôr v jednej dielni a podľa slov Š. Bergera akoby „jednýma rukami".[56] Popri týchto pozorovaniach sa často zdôrazňuje individuálny charakter výroby, pri ktorej výrobca slobodne podľa svojho vkusu obmeňoval výzdobu šperkov s použitím nemnohých výzdobných prvkov (sústredný krúžok, esovitý motív, priečne žliabky a pod.). Podľa Š. Bergera nie sú v náleze ani dva čo do výzdoby, detailného vyhotovenia a veľkosti úplne zhodné výrobky.

Napriek tomuto individuálnemu, neopakujúcemu sa detailnému vyhotoveniu šperkov, najmä spôn, je pozoruhodné, že štylisticky tu ide o vyvinutý tvar, ktorý si napriek obmenám výzdoby a niektorých detailov zachováva základnú stavbu spony, t. j. klenutie lučíka, ohnutie pätky, dvojstranné vinutie zo 4—6 závitov s prevažne vonkajšou alebo ovinutou tetivou. Či už výrobca pracoval na území Duchcova, alebo niekde v nadalpskej oblasti hornorýnskej, odkiaľ sa vyvádza hlavný prúd keltskej expanzie do strednej Európy, pracoval bez štylistických rozpakov a s remeselnou zručnosťou, ktorá sa prejavuje na tvarove hotových vyvinutých výrobkoch. V tejto súvislosti treba spomenúť švajčiarsko-nemeckú nadalpskú oblasť, kde sa uvádza hromadnejšia výroba tohto druhu spôn len s málo odlišnými variantmi.[57] Veľmi blízke a svojím vyhotovením s duchcovským nálezom takmer zhodné kusy nachádzame napr. na pohrebisku v Münsingene,[58] ale aj na iných pohrebiskách s analogickým sprievodným inventárom. Túto nápadnú zhodu v súvise s charakterom individuálnej výroby nemožno vysvetliť náhodnou analógiou, ale tým, že vývin, ba azda aj výrobné prostredie duchcovského pokladu nebolo teritoriálne veľmi vzdialené od nadalpskej oblasti, čo pripúšťa aj J. Filip.[59] Duchcovská spona prichádza na pôdu dnešných Čiech už ako štýlove hotový ucelený výrobok, čo opäť zdôrazňuje J. Filip na citovanom mieste, kde zastáva názor, že išlo o hromadnejšiu organizovanú výrobu, pričom dielne pracovali podľa jednotného štýlového vzoru. Pretože duchcovská spona je zároveň najstarším masovejšie rozšíreným šperkom na keltských plochých pohrebiskách nielen v Čechách, ale aj na Morave, v Sliezsku a Podunajsku, treba rátať s tým, že Kelti prichádzajú už s ňou do týchto nových sídiel. Či jej výroba bola na nových osídlených územiach vo väčšom rozsahu zavedená, nemožno jednoznačne zodpovedať. J. Filip zdôrazňuje myšlienku, že duchcovská spona nadobudla značné rozšírenie, ale jej trvanie nebolo príliš dlhé, azda len v priebehu III. storočia,[60] čo by svedčilo o tom, že sa sem tieto výrobky dostávali z iného výrobného prostredia. Svedectvom môže byť práve duchcovský hromadný nález, masovejší výskyt tejto spony v Čechách, ale aj na západ od Čiech pri Sále,[61] a tiež skutočnosť, že smerom na východ do Podunajska počet nálezov duchcovskej bronzovej spony nápadne klesá. Sotva si možno predstaviť, že v nových územných, hospodárskych a azda i spoločenských podmienkach, aké nastali po expanzii Keltov do strednej Európy, mohla sa až teraz rozvinúť taká štýlove hotová jednotná a ucelená hromadná výroba spôn duchcovského typu, rozšírená v blízkych variantoch na širokých územiach obsadených Keltami.

Nápadnú koncentráciu spôn duchcovského typu a najmä spôn s doštičkovitou pätkou vykladanou koralom alebo emailom na švajčiarskych pohrebiskách v nadalpskej oblasti vysvetľujú R. Giessler a F. Kraft ako produkt široko rozvinutej

miestnej výroby, ktorá produkovala tieto výrobky vo väčšom rozsahu v priebehu IV.—III. storočia.[62] Početné nálezy sú najmä z väčšieho pohrebiska tejto oblasti v Münsingene, kde sa stretávame i s ďalšími typmi šperkov, veľmi blízkymi pokladu z Duchcova (slučkovité vinuté drôtené náramky, náramky s pečatidlovými koncami, nákrčníky, plo-

Obr. 3. Veľká Maňa. 1 — hrob 111; 3 — hrob 109; Bajč-Vlkanovo: 2 — hrob 27.

ché i ohnuté prstene a pod.). V hrobových celkoch tejto nadalpskej oblasti sú zastúpené rôzne, často odlišné varianty duchcovských spôn, ktoré by sme pri osihotenom posudzovaní mohli chápať ako časove odlišné nálezy. Za miestny výrobok pokladá R. Giessler doštičkovité nákrčníky, ktoré boli rozšírené v Čechách, Poľsku, Podunajsku i na západe v marnskej oblasti.[63] Rozvoj výroby šperkov duchcovského typu v nadalpskej oblasti je podľa spomenutých autorov v úzkom súvise s rozvojom plochých keltských pohrebísk.

O vývoji duchcovskej spony v spomenutej nadalpskej oblasti hovorí výraznejšie vyvinutý predduchcovský horizont drôtenej spony typu Marzabotto, zastúpený vo viacerých exemplároch na pohrebisku v Münsingene. Táto spona je podľa názoru J. Filipa v Čechách, na Morave i v Podunajsku vzácna. S duchcovskou sponou stretávame sa na keltských pohrebiskách v Rakúsku, kde je popri malom počte starších drôtených spôn typu Marzabotto najrozšírenejšia. Podľa R. Pittioniho dostali sa tieto laténske výrobky na rakúske územie s ich nositeľmi.[64] Na konci LB a na začiatku ďalšieho stupňa LC nastáva podľa R. Pittioniho (citovaná stať) znateľné ochudobnenie v hrobovom inventári keltských pohrebísk, čo bádateľ vysvetľuje odtrhnutím od predchádzajúcich zdrojov výroby a prechodom k novým rozvíjajúcim sa miestnym výrobným dielňam.

Aj na území dnešného Maďarska je duchcovská spona na plochých keltských pohrebiskách najrozšírenejšia na pravom brehu Dunaja, zatiaľ čo staršie hroby so sponou s vtáčou pätkou alebo drôtené spony predduchcovského typu nachádzajú sa v malom počte, obmedzujú sa na menšie územie maďarsko-rakúskeho pomedzia a nereprezentujú výraznejšiu vrstvu osídlenia.[65] Na rozdiel od Čiech je bronzová spona duchcovského typu v Podunajsku menej početná; to isté, zdá sa, platí o Morave, kde nálezy keltských pohrebísk staršieho obdobia ukazujú na vzťah k českým pohrebiskám.

Z uvedeného môžeme uzatvárať, že s väčším rozšírením duchcovskej spony stretávame sa všade tam, kam sa Kelti dostali pri osídľovaní nových území a kde sa začali objavovať ploché pohrebiská. Masovejšie je rozšírená v nadalpskej oblasti, pri hornom Rýne, Dunaji a Sále až po Čechy. V ďalšom vývine laténskej kultúry duchcovská bronzová spona štýlove pomerne ustrnula a nezostala dlho v používaní, práve tak ako jej sprievodný inventár: tyčinkovité nákrčníky s pečatidlovými koncami a náramky rovnakého druhu. Podľa J. Filipa niet dokladu o tom, že do Itálie postupovali Kelti s duchcovskou sponou.[66]

Duchcovská spona v hrobových nálezoch na Slovensku.

Bronzové spony duchcovského typu v umeleckom vyhotovení s výzdobou lučíka alebo doštičkovitej pätky nachádzame v slovenskom hrobovom in-

ventári v pomere k ostatným nálezom dosť vzácne. Vyskytujú sa v niektorých bohatších hroboch, reprezentujúcich na pohrebiskách najstaršiu vrstvu hrobov a zároveň počiatok vzniku plochých pohrebísk na našom území pri súvislejšom keltskom osídľovaní nížin juhozápadného Slovenska. Predovšetkým na Pohroní a Ponitrí nachádzame v kostrových hroboch honosnejšie bronzové spony duchcovského typu, najmä na pohrebiskách v Kameníne, Hurbanove (Bacherov majer), Komjaticiach, Domaši, Veľkej Mani, Michale nad Žitavou a na niektorých ďalších lokalitách v menších nálezových celkoch a ojedinelých hroboch. Podľa nálezovej situácie tieto lokality zaberajú územie, rozprestierajúce sa zhruba od vacovského ohybu Dunaja a sútoku Hrona a Ipľa severozápadným smerom na Nové Zámky a do Považia. Tento smer sledoval približne okraje výbežkov Štiavnického pohoria, Pohronského Inovca, Tribečského pohoria a Považského Inovca a sledoval tak cestu, známu nepochybne už v predchádzajúcom pravekom vývoji ako spojnicu medzi Karpatskou kotlinou a Považím.

Tento smer rozšírenia keltských hrobov so staršími nálezmi, ako aj nápadná koncentrácia keltských pohrebísk na tomto území ukazuje, že postup Keltov na naše územie dial sa z juhu cez dunajské brody, a nie cez Bratislavskú bránu. Z toho treba zároveň usudzovať, že k osídleniu mohlo dôjsť po obsadení Veľkej maďarskej nížiny na pravej strane Dunaja až po vacovský oblúk, na čo upozornil už J. Filip v starších svojich prácach.[67]

Najjužnejším pohrebiskom, ktoré patrí k počiatkom keltského osídľovania juhoslovenských nížin, je Kamenín v povodí dolného Hrona. Už pri pôvodnom uverejnení 20 preskúmaných hrobov na tomto pohrebisku poukázala I. Hunyadyová na starobylosť niektorých nálezov a rámcove datovala najstaršie hroby do konca LB podľa Reineckeho delenia.[68] Ide predovšetkým o kostrový hrob 8 (pravdepodobne ženský) s pomerne bohatými milodarmi. V hrobe boli tri bronzové spony, z nich jedna s profilovanou malou guľovitou pätkou a vývalkovite členeným lučíkom, druhá s doštičkovitou pätkou, zdobenou rozetkovitým vykladaním; lučík bol vývalkovite členený; vinutie obidvoch spôn malo šesť závitov s vonkajšou tetivou. V hrobe bol dutý bronzový náramok s priečnymi vývalkami, plochý bronzový náramok s plastickou výzdobou a plochý uzavretý prsteň (*BKP*, 102, tab. XXXIX: 7—10, 12—16, 20, 23, 27, 29). V hrobe 12 na tomto pohrebisku boli iné varianty bronzových spôn duchcovskej konštrukcie: malé exempláre s profilovanou guľovitou pätkou, jedna mala pätku stvárnenú na spôsob veľmi štylizovanej vtáčej hlavičky. Ostatné milodary zodpovedajú predchádzajúcemu hrobu 8: bronzové duté kruhy s priečnymi vývalkami na obvode, tyčinkovité náramky s pečatidlovými koncami a vývalkami na obvode, ohnutý bronzový prsteň a bronzová jemná retiazka-náhrdelník (*BKP*, 106, tab. XL: 4, 5, 7—10, 12—20, 22).

Zatiaľ azda najhonosnejšie exempláre bronzových spôn patriacich do horizontu duchcovskej spony poskytlo pohrebisko vo Veľkej Mani obsahom hrobu 13.[69] Hrob obsahoval deväť bronzových a jednu železnú sponu, bronzové tyčinkovité náramky a nánožníky s vývalkami na obvode, hladký bronzový kruh, bronzový osmičkovite vinutý nákrčník, ohnutý strieborný prsteň, plochý bronzový prsteň s výzdobou na obvode (obr. 4: 1—16 a 5: 6, 8), a popri tomto pomerne bohatom kovovom inventári len črepy neúplnej, esovite profilovanej misky. Spomenuté predmety tvoria súrodý celok, charakteristický práve pre duchcovský horizont. Medzi sponami sú typologicky staršie tvary spôn duchcovskej konštrukcie s vývalkovite členeným oblúkovitým lučíkom a profilovanou pätkou na spôsob štylizovanej vtáčej hlavičky, spony s doštičkovitou pätkou, z nich dve so širším, loďkovite rozšíreným lučíkom a vykladanou doštičkou, dve zvlášť honosné spony s doštičkovitou pätkou a s vykladaným lučíkom. Jediná železná spona z hrobu má masívny, v strede zosilnený valcovitý lučík, vinutie asi zo 4—6 závitov a guľovitú pätku.

Malá bronzová spona s vývalkovite členeným lučíkom a malou profilovanou guľôčkou na pätke (analogická so sponou z hrobu 13) bola v hrobe 36 vo Veľkej Mani spolu so železnou sponou s masívnym lučíkom a guľovitou pätkou (obr. 5: 4, 7), tyčinkovitým náramkom s pečatidlovými koncami a bronzovým ohnutým náramkom deleným uzlíkovite na štyroch miestach; ďalej bol v hrobe osmičkovitý bronzový drôtený náhrdelník, ďalšia spona a jedna fľašovitá váza.

V hrobe 39 vo Veľkej Mani boli dve bronzové spony s doštičkovitou vykladanou pätkou. Stvárnenie lučíka a ohnutie pätky zodpovedá sponám z hrobu 13 na tomto pohrebisku alebo hrobu 8 v Kameníne (obr. 5: 5). Sprievodnými milodarmi boli v tomto hrobe tyčinkovité náramky s pečatidlovými koncami, bronzový náramok s uzlíkovitým členením, drôtený náramok z dvoch skrútených prameňov, dve železné spony s menšou guľovitou pätkou, masívnym lučíkom a dlhším vinutím (obr. 5: 12), bronzový tyčinkovitý nákrčník s pečatidlovými koncami, fľašovitá váza s úzkym hrdlom a šošovkovitým telom, baňatejšie profilovaná váza a esovite

profilovaná miska. Hrobová jama bola vyložená drevom na spôsob truhly.

Hrob 62 na tom istom pohrebisku obsahoval dve rovnaké bronzové sponky s malou profilovanou guľôčkou na pätke a vývalkovite členeným lučíkom sponou s guľovitou pätkou, tyčinkovitými bronzovými náramkami a dvoma dutými bradavkovitými náramkami; ďalej boli v hrobe dva ohnuté bronzové náramky so štyrmi uzlíkmi na obvode, tyčinkovitý nákrčník s dutými pečatidlovými koncami a tri

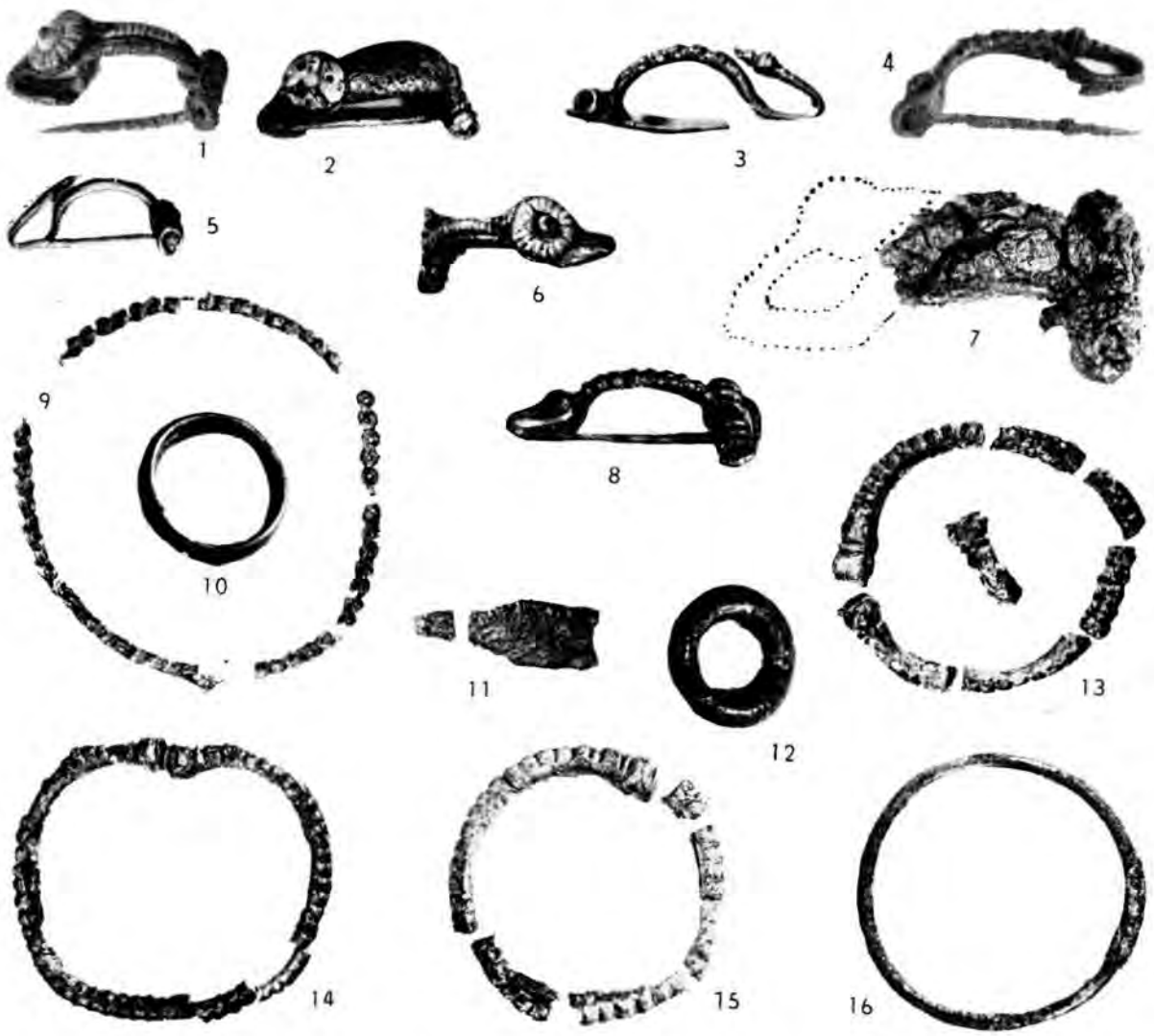

Obr. 4. Veľká Maňa; hrob 13.

(obr. 5: 1), tyčinkovité otvorené náramky, esovite profilovanú misku, fľašovité vázy a misku so zatiahnutým ústím.

Ďalším pohrebiskom, ktoré siaha do počiatkov keltského osídlenia na našom území, je druhé staršie pohrebisko v Hurbanove (Bacherov majer). Na pohrebisku boli bronzové spony staršieho duchcovského typu len v dvoch hroboch. Bolo tu však viac železných spôn, ktoré patria do rovnakého časového horizontu. V hrobe 6 bola menšia bronzová spona s malou profilovanou guľôčkou na pätke a s vývalkovite členeným lučíkom, bola so železnou fľašovité vázy (*BKP*, 60, tab. XXIII: 1–3, 8, 9, 14, 15, 18).

Mladší tvar má ďalšia bronzová sponka z hrobu 1 na spomenutom pohrebisku, s dlhou, ostro ohnutou pätkou, s malou profilovanou guľôčkou a hladkým lučíkom. V hrobe bol hladký tyčinkovitý náramok s pečatidlovými hlavicami, zdobený pred koncami esovitou výzdobou, a menšia dvojkónická vázička (*BKP*, 55, tab. XX: 1, 2, 10).

Na pohrebisku v Michale nad Žitavou kostrový, pravdepodobne ženský hrob, čiastočne porušený odberom piesku, obsahoval dve menšie bronzové spo-

ny s vývalkovitým lučíkom a s malou profilovanou pätkou, ďalej dva bronzové bradavkovité náramky, bronzový nákrčník z dvoch stočených drôtov, bronzový náramok toho istého druhu, železnú sponu s krátkym oblúkovitým lučíkom a guľovitou pätkou, bronzový ohnutý prsteň a sklené vázičkovité a guľovité korálky. Z keramických milodarov bola v hrobe len jedna váza.[70]

Na pohrebisku v Nebojse v pomerne bohatom ženskom hrobe 5 bol ojedinelý exemplár bronzovej spony s bohatou plastickou výzdobou (esovité špirály), profilovanou pätkou a podobnou výzdobou.[71] Z ostatného inventára uvádzame duté bronzové kruhy s bradavkovitou výzdobou, masívnejší bronzový náramok s esovitou plastickou výzdobou, dve malé bronzové spony s malou profilovanou guľôčkou (jedna s hladkým a druhá s priečne ryhovaným lučíkom), zlomok spony s osmičkovitou slučkou na lučíku, železné spony duchcovskej konštrukcie a päť nádob, medzi nimi fľašovité vázy.

Z pohrebiska v Gbelciach z porušeného dvojhrobu pochádzajú dve bronzové spony s masívnejším lučíkom a s malou profilovanou guľôčkou na pätke, majú starobylý tvar. Okrem spôn bol v hrobe sklený náhrdelník pozostávajúci z väčšieho počtu tmavomodrých guľovitých a dvojkónických korálkov, ako aj zo žltých korálkov s očkami. Medzi početnými keramickými milodarmi sú fľašovité vázy a jedna zvisle ryhovaná súdkovitá situla z tuhovej hliny. Hrob bol zachránený pri kopaní hliny občanom z Gbeliec a jeho obsah sa až potom preniesol do Archeologického ústavu SAV bez zistenia situácie in situ, preto ostáva hrob ako celok neistý, hoci som o ňom naposledy vyslovil názor, že predmety patria najskôr jednému súčasnému dvojhrobu.[72]

Ako vyplýva z výpočtu hrobov s bronzovou duchcovskou sponou, je táto spona v porovnaní s celkovým počtom pohrebísk v nížinnej oblasti juhozápadného Slovenska so zvlášť silnou koncentráciou keltského osídlenia veľmi slabo zastúpená.

Vlastnú tvarovú náplň bronzových spôn duchcovského typu tvoria v podstate dva druhy spôn: spony s oblúkovitým vývalkovitým lučíkom a malou profilovanou guľovitou pätkou a doštičkovité, tzv. münsingenské spony. Staršími tvarmi, ktoré možno porovnávať s nálezmi zo širšieho Keltami obsadeného územia, a teda i s duchcovskými nálezmi, sú nálezy z hrobu 8 v Kamenine a z hrobu 13 vo Veľkej Mani. Mladšími variantmi zdajú sa byť spony z Komjatíc, Hurbanova a niektoré z Veľkej Mane.

Sprievodným inventárom bronzových duchcovských spôn na našom území sú predovšetkým bronzové tyčinkovité náramky a hladké, častejšie však vývalkovite členené nánožníky, tyčinkovité nákrčníky, duté bronzové kruhy s priečnymi vývalkami, ktoré sa ukazujú byť staršie ako kruhy toho istého druhu s bradavkovitou výzdobou. Duté bronzové kruhy s priečnymi vývalkami sú rozšírené spolu s duchcovskou sponou, kruhy s bradavkovitou výzdobou sa udržujú dlho v mladšom prostredí a vyrábali sa najskôr už v miestnych dielňach. Ďalej patria k sprievodnému inventáru duchcovskej spony náramky so slučkovitým alebo osmičkovitým vinutím drôtu, zastúpené v duchcovskom poklade a pomerne časté na pohrebiskách i v Čechách, ohnuté a ploché pásikové prstene. Zatiaľ čo tyčinkovité nákrčníky na našich pohrebiskách v sprievode duchcovskej spony sú pomerne osihotené a s krátkym trvaním, dlhšie sa udržujú tyčinkovité náramky s pečatidlovými koncami, hoci sú charakteristické práve pre duchcovskú sponu. Rovnako ako spony aj niektoré druhy nákrčníkov sa vyvádzajú z hornodunajského územia. Sú to druhy s dutými, pomerne masívnymi pečatidlovými koncami (Hurbanovo [*BKP*, tab. XXIII: 8], Komjatice[73]), o ktorých sa R. Giessler domnieva, že patria do okruhu nadalpských výrobných centier,[74] rovnako ako terčové, rozšírené v obmedzenom množstve na území Maďarska.[75]

Na rozdiel od kovových predmetov spomenutých hrobov s duchcovskou sponou za domáci produkt musíme považovať keramiku. Vo väčšine hrobov boli priemerne dve-tri nádoby, a to esovite profilované misky a fľašovité vázy. V hroboch 36 a 39 na pohrebisku vo Veľkej Mani boli štíhlejšie tvary fľašovitých váz, ktorých bližšie analógie v ďalších hroboch chýbajú. Analógie k nim majú niektoré maďarské pohrebiská, ide najmä o nálezy zo západnejšej časti pravého brehu Dunaja a na rakúsko-maďarskom pomedzí.[76] Svojráznu a celkove súrodú keramiku majú hroby s duchcovskou sponou v Kamenine, ale aj ďalšie hroby so zreteľným vzťahom k niektorým maďarským pohrebiskám (*BKP*, tab. XXXIX–XLII).

Časové zaradenie spony duchcovského typu v hroboch na Slovensku

Ak neprihliadame k nálezu zlomku železnej certózskej spony z povrchovej vrstvy na pohrebisku vo Veľkej Mani[77] a k nálezom zo Stupavy, Veľkého Grobu a Myjavy,[78] o ktorých sme sa už zmienili, chýbajú na starších kostrových pohrebiskách akékoľvek doklady predduchcovského horizontu, ako sú spony s vtáčou hlavou na pätke, drôtené spony typu Marzabotto a pod. V malom počte uvádza podobné

nálezy I. Hunyadyová v západnej oblasti Maďarska.[79] Ich počet však vzrastá smerom do hornorýnskeho územia. V Čechách a na Morave sú veľmi vzácne, na pohrebisku v Münsingene i na iných švajčiarskych pohrebiskách, ako sme sa už zmienili, vytvárajú zreteľný vývojový predstupeň duchcovskej spony.

Nálezy bronzovej spony duchcovského typu sú na pohrebiskách juhozápadného Slovenska menej časté a pochádzajú z malého počtu hrobov. Niektoré zo spôn majú veľmi blízke paralely na švajčiarskych pohrebiskách, predovšetkým na dosiaľ najväčšom systematicky preskúmanom pohrebisku v Münsingene. Napríklad bronzová spona s doštičkovitou vykladanou pätkou z hrobu 8 v Kameníne (*BKP*, tab. XXXIX: 15) má veľmi zhodný analogický tvar z hrobu 81 v Münsingene, datovaného D. Viollierom do jeho stupňa LIc (325—250 pred n. l.). Zhodná je u týchto spôn nielen celková stavba a štylistická úprava, ale aj detailné vyhotovenie lučíka a vykladanie doštičkovitej pätky.[80] Podobne ďalšie dve spony z hrobu 8 v Kameníne s malou profilovanou guľôčkou na pätke a s vývalkovitým lučíkom, zdobeným striedavo malými a väčšími vývalkami (*BKP*, tab. XXXIX: 13, 14), majú na pohrebisku v Münsingene veľmi blízke analogické tvary v hroboch 61 (Viollier LIb) a 140 (Viollier LIc).[81] Aj vykladanie lučíka a doštičkovitej pätky spony koralom (na sponách z hrobu 13 vo Veľkej Mani; obr. 4: 1, 6) je na našom území zatiaľ vzácne; ojedinelé je i v rámci Podunajska. Bežné sú tieto spony na švajčiarskych pohrebiskách, najmä na pohrebisku v Münsingene v hroboch 46 (Viollier LIb), 68, 84, 101, 102. V hrobe 102 v Münsingene bola spona spolu s drôteným ohnutým prsteňom a plochým pásikovým prsteňom s mierne vypuklou vonkajšou stranou, aké sme našli i v hrobe 13 vo Veľkej Mani. Osmičkovite vinutý nákrčník z hrobu 13 vo Veľkej Mani tu tiež má zhodný analogický tvar.[82]

Ťažko možno pripustiť, že také po štýlovej stránke, ale aj v detailnom vyhotovení blízke tvary mohli vzniknúť nezávisle od seba v samostatných, od seba vzdialených miestnych dielňach počiatočného osídľovania nášho územia. Neukazuje sa presvedčivým ani názor, že sa tieto predmety na naše územie dostali obchodom. K okruhu týchto výrobkov patrí aj sprievodný inventár hrobu 8 z Kamenína, napr. duté bronzové náramky s priečnymi vývalkami, bežné na pohrebiskách v nadalpskej oblasti (Münsingen, hroby 75, 121 a 140)[83] v hroboch zapadajúcich práve do horizontu spomenutých doštičkovitých bronzových spôn alebo spôn s vykladaným lučíkom. Duté bronzové kruhy s priečnymi vývalkami ostávajú na našom území v tomto nálezovom horizonte osihotené a v malom počte hrobov, ako bronzové spony duchcovského štýlu, miesto nich objavujú sa masove ich mladšie varianty s trojitými pupčekmi na obvode, vyrábané azda už v miestnych dielňach. Zmienime sa o nich neskoršie.

Bronzový tyčinkovitý nákrčník s masívnymi terčovitými dutými koncami z hrobu 6 v Hurbanove (Bacherov majer), sprevádzaný bronzovou sponou duchcovského typu (*BKP*, tab. XXIII: 2, 8), má podľa R. Giesslera pôvod v nadalpských dielňach, odkiaľ bol do Podunajska podľa spomenutého autora prenesený aj nákrčník s terčovitou výzdobou.[84]

Ukazuje sa tu veľmi zreteľne, že časť kovových predmetov nášho najstaršieho horizontu plochých keltských pohrebísk bola donesená z prostredia, ktoré sa veľkou mierou podieľalo na vývoji laténskej kultúry na staršom halštatskom podklade. Nie všetky bronzové spony duchcovského typu zo spomenutých hrobov majú svoje analogické tvary na pohrebisku v Münsingene alebo na iných švajčiarskych pohrebiskách. Nepochybne pracovalo v tejto nadalpskej hornorýnskej oblasti viac dielní; dokazuje to aj rozmanitosť tvarov. Ojedinelým honosným nálezom je bohato zdobená bronzová spona z pohrebiska v Nebojse (hrob 5), ktorá sama osebe zastupuje skôr staršie tvary duchcovskej konštrukcie a jej pôvod možno hľadať vo vyspelých dielňach mimo nášho územia.[85] Jej sprievodné nálezy — malé bronzové sponky s malou profilovanou guľôčkou na pätke, ako aj železné spony duchcovského typu, ukazujú skôr na mladšie obdobie.[86] Pozoruhodná je v tomto nálezovom celku železná drôtená spona s osmičkovite vinutým lučíkom, ktorá patrí k typom spôn s dlhým časovým, ale aj širokým územným rozpätím a objavuje sa podľa E. Sprockhoffa aj v LB podľa Reineckeho delenia.[87]

Typologicky i celkovou hrobovou náplňou ostatného inventára sú naše nálezy paralelné s tou časťou pohrebiska v Münsingene, ktorá patrí už k úplne vyvinutej typickej laténskej kultúre v tejto oblasti, t. j. podľa Reineckeho delenia na koniec stupňa LB, čo rámcove zodpovedá aj datovaniu spomenutých hrobov do Viollierovho stupňa LIb—c.[88] Potvrdzuje to zároveň názor J. Filipa, že rozšírenie duchcovskej spony na stredoeurópskych plochých pohrebiskách spadá hlavne do III. storočia.[89]

S týmto úzko súvisí datovanie vzniku našich

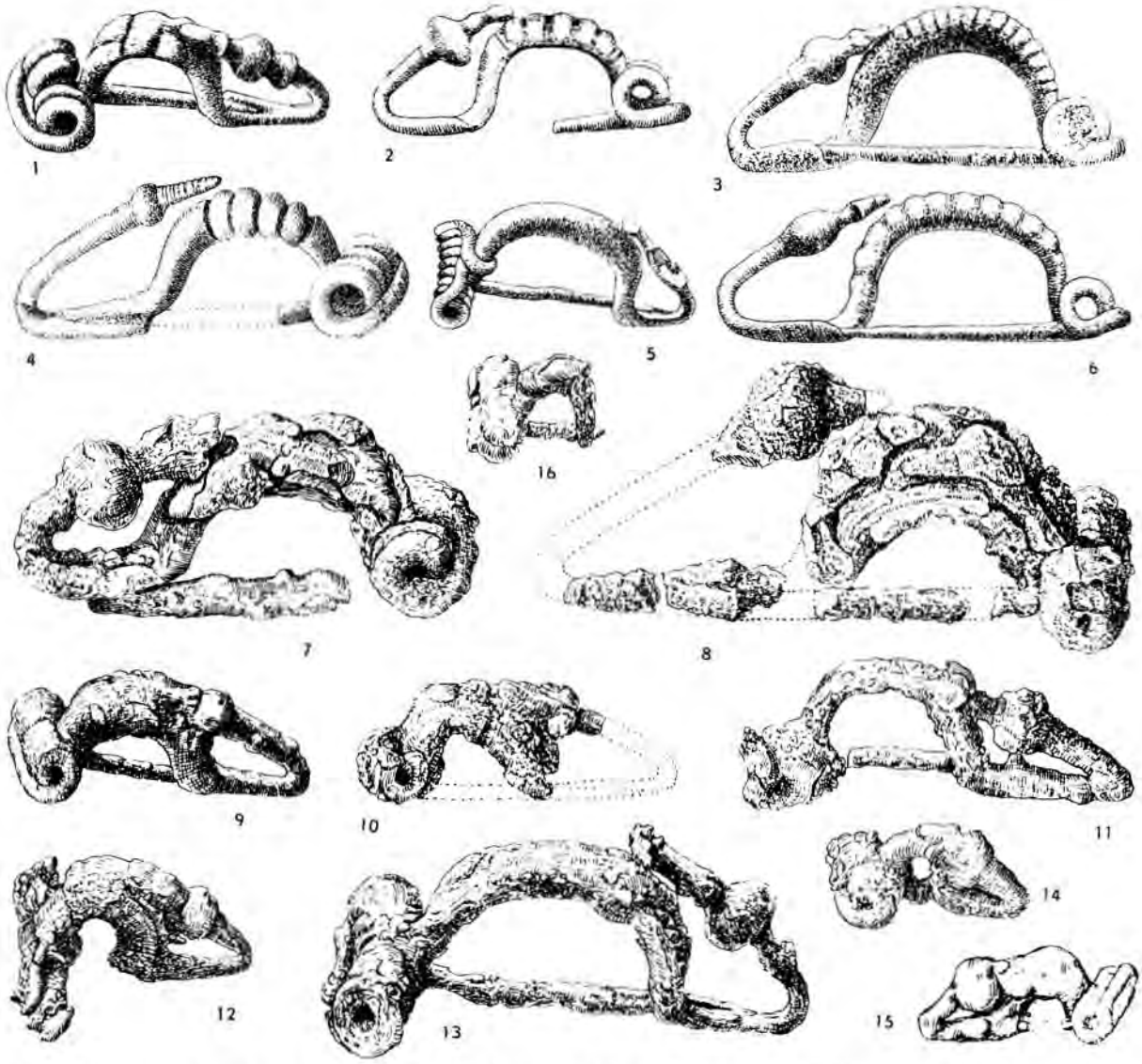

Obr. 5. Veľká Maňa. 1 — hrob 62; 2 — hrob 113; 3 — hrob 100; 4, 7 — hrob 36; 5, 12 — hrob 39; 6, 8 — hrob 13; 9 — hrob 64; 10 — hrob 110; 11 — hrob 45; 13 — hrob 61; 14 — hrob 118; 15 — hrob 125; 16 — hrob 111.

plochých keltských pohrebísk, ktoré pravdepodobne patria do obdobia rozšírenej výroby bronzovej duchcovskej spony či už s profilovanou guľôčkou pripomínajúcou niekde štylizovanú vtáčiu hlavičku, alebo s doštičkovitou sponou tzv. münsingenského typu. Ak podľa J. Filipa niet dostatočných dokladov o tom, že Kelti prenikli do Itálie (podľa historických dát okolo roku 380 pred n. l.) už s vyvinutou laténskou kultúrou, zastúpenou okrem iného duchcovskou sponou,[90] musel sa postup do Podunajska, ale aj do Čiech a na Moravu, uskutočniť značne neskoršie. Je len prirodzené, že sa tak nestalo naraz a že treba vidieť časový rozdiel v jednotlivých oblastiach (staršie budú azda pohrebiská v Čechách než na Slovensku). Ako podotýka R. Pittioni, postup na Balkán sa neuskutočnil naraz, ale etapovite, pričom Kelti postupne osídľovali a zaisťovali získané územia.[91] Ukazuje sa to zreteľne na nálezoch v povodí Dunaja; napr. rakúska oblasť má omnoho početnejšie zastúpený starší horizont duchcovskej, ale aj predduchcovskej drôtenej spony typu Marzabotto a s ním spojený starší horizont sprievodného inventára, ako sú náramky s manžetovým uzáverom, tyčinkovité nákrčníky a náramky, ktoré smerom na východ k pravému brehu Dunaja postupne ubúdajú. Ako sme už spomenuli, na Slovensku sa zatiaľ nevyskytla drôtená spona protoduchcovského typu, a naopak, spomenuté bronzové spony v našich najstarších hroboch patria už na začiatok stredolaténskeho obdobia podľa Reineckeho delenia, podľa J. Filipa do konca doby historickej ex-

panzie Keltov (2. obdobie). Tomu nasvedčujú aj niektoré predmety z uvedených hrobov s duchcovskou bronzovou sponou na Slovensku, medzi inými z hrobu 1/58 v Michale nad Žitavou, ktorý okrem iného obsahoval vázičkovité sklené korálky, vyskytujúce sa na konci halštatského obdobia v ilýrskom prostredí na Balkáne; ich pôvod hľadá I. Hunyadyová najskôr v Grécku.[92] V keltských hroboch nie sú časté a pokiaľ sa zistili, boli v sprievode duchcovskej spony, väčšinou v Podunajsku. Z Moravy uvádza K. Ludikovský vázičkovité korálky v kostrovom hrobe z Přítluk so sponou münsingenského typu[93] a J. Meduna našiel vázičkovité korálky v kostrovom dvojhrobe s Heršpiciach s morským koralom a opäť so sponou münsingenského typu.[94] Korálky z Přítluk a morský koral z Heršpíc, cudzie v keltskom prostredí, svedčia o tom, že tieto hroby patria do obdobia keltských pohybov na Balkáne, ktoré treba spojovať najneskoršie s poslednými historickými údajmi po roku 270.[95] Podľa historických údajov o neúspešnom vpáde Keltov do Macedónie a Grécka vracia sa časť keltského obyvateľstva a usadzuje sa na strednom Dunaji, kde sa trvalejšie osídľuje. S tým súvisí azda aj neskoršie osídlenie juhozápadného Slovenska, a to od Vacova na sever; s veľkou pravdepodobnosťou môžeme ho položiť do druhej tretiny III. storočia. Svedčí o tom aj sprievodná keramika, ktorá sčasti (napr. v Kameníne a v niektorých hroboch z Veľkej Mane) ukazuje na vzťah k výrobným dielňam v Maďarsku a z väčšej časti je už azda miestneho slovenského pôvodu.

Z maďarských nálezov patria do horizontu našich najstarších hrobov predovšetkým hroby z pohrebiska v Kósde, Győri, Egyházasfalu, z okolia Sopronu a iných.[96] Nálezová oblasť duchcovskej spony zaberá územie takmer celého pravého brehu Dunaja až po vacovský oblúk, zatiaľ čo staršie nálezové celky predduchcovského horizontu obsadzujú menšie územie v okolí Sopronu a maďarsko-rakúske pomedzie a vytvárajú s územím Burgenlandu jeden kultúrny okruh.

O prenikaní Keltov už s vyspelou duchcovskou sponou na Balkánsky polostrov svedčia niektoré nálezy z Glasinca, kde krátkodobý zásah Keltov podľa A. Benaca a B. Čovića je v nálezoch zastúpený duchcovskou sponou.[97] V ilýrskom prostredí sú okrem týchto i niektoré staršie nálezy, ktoré však I. Hunyadyová radí k nálezom včasnolaténskym z doby pred historickou expanziou Keltov.[98] Okrem toho treba tu počítať s prenikaním laténskej kultúry od italských Keltov z pádskej nížiny cez územie Terstu popri východných výbežkoch rakúskych Álp severovýchodným smerom do ilýrskeho územia.

Ak sme sa v predchádzajúcej stati o duchcovskej spone obmedzovali len na bronzové výrobky, nemienili sme tým klásť chronologický znak rovnosti medzi bronzové (staršie) a železné výrobky tohto druhu. Železné spony tzv. duchcovského typu, spravidla s valcovitým zosilneným lučíkom a malou guľovitou pätkou, napodobňujúce bronzové výrobky, sú v hrobových celkoch súčasné s bronzovými a nemožno medzi nimi predpokladať časový odstup (Veľká Maňa, hrob 13; Kamenín, hrob 8 [obr. 5: 7—10, 12]). Na pohrebisku v Münsingene a na ďalších pohrebiskách tejto nadalpskej oblasti vyskytujú sa železné spony vo viacerých prípadoch (napr. v Münsingene hroby 8 a 12, datované D. Viollierom už do LIa). Jednoduché vyhotovenie týchto železných spôn a ich často zlá zachovalosť nedovoľujú dobre sledovať ich výrobné vzťahy k jednotlivým výrobným oblastiam ako u bronzových honosných spôn s množstvom výzdobných prvkov.

I napriek tomu čo bolo povedané, ukazuje sa, že v hroboch spomenutej nadalpskej oblasti prevláda železná spona s drôteným lučíkom kruhového prierezu, a len v menšej miere železná kovaná spona so zosilneným lučíkom. V našom hrobovom inventári nachádzame naopak v tomto staršom horizonte kostrových hrobov častejšie železnú sponu s masívnejším lučíkom, zosilneným v strednej časti (Veľká Maňa, hroby 13, 36, 39 [obr. 5: 7, 8, 12], 40 a 64 [obr. 5: 9]; Kamenín, hroby 8, 12, 14, a 16 [*BKP*, tab. XXXIX—XLI]; Hurbanovo-Bacherov majer, hroby 3, 5, 8, 11 a 13 [*BKP*, XXI, XXII, XXIV—XXVI]), a to s dlhším trvaním, ktorá potom akoby zakrpatela v malé formy s krátkym lučíkom a dlhšou pätkou (Veľká Maňa, hroby 92, 118 a 125 [obr. 5: 14, 15]; Michal nad Žitavou, hroby 4 a 14) a bola súčasná s mladšími typmi spôn i so sponami spojenej konštrukcie.

I keby sme pripustili, že časť železných spôn duchcovského typu je súčasná s bronzovými a že mohla byť v dobe osídľovania Slovenska donesená, veľká časť ich je už nepochybne domáceho pôvodu a nahradzuje honosné bronzové spony, ktorých je v pomere k železným veľmi málo. Masívne železné spony duchcovskej konštrukcie a s nimi nájdené bronzové spony z bohatého hrobu v Mahlbergu sú také zhodné s niektorými hrobovými celkami z Veľkej Mane (obr. 5) alebo z Hurbanova, že ich pôvod musíme klásť do toho istého okruhu.[99]

Na začiatok keltského osídlenia nášho územia možno klásť viac pohrebísk (Veľká Maňa, Kame-

nín, Komjatice, Hurbanovo-Bacherov majer, Michal nad Žitavou a ďalšie menšie celky). Ostáva otázka, či menšie pohrebiská, ako je Hurbanovo-Bacherov majer s 18 hrobmi alebo Kamenín s 20 hrobmi (*BKP*), sú uzavreté celky, alebo či tu ide len o čiastočne preskúmané väčšie pohrebiská. Podľa oznámenia P. Čaploviča, ktorý sa na výskume zúčastnil, nebolo v Hurbanove preskúmaná celá plocha, a preto tu možno predpokladať ďalšie (azda i mladšie) hroby. Podobne je to s pohrebiskom v Komjaticiach, ktoré sa postupne ničí ťažbou hliny pre tehelňu, alebo s pohrebiskom v Michale nad Žitavou, ktoré sa preskúmalo len čiastočne. Zaraďovanie pohrebísk do staršej alebo mladšej fázy osídlenia treba chápať ako zaraďovanie zistených pamiatok z preskúmaných hrobov. Napríklad pohrebisko vo Veľkej Mani ukazuje na trvanie súbežne s mladšími zistenými pohrebiskami azda až do neskorého laténského obdobia, t. j. do prvej polovice I. storočia pred n. l.

Spony neskorého duchcovského typu

Bezprostredne na spony duchcovské nadväzuje niekoľko časove súbežných druhov spôn, ktoré tvoria medzičlánok od duchcovských spôn k sponám spojenej konštrukcie. Vyplňujú dlhý časový úsek a na niektorých našich pohrebiskách tvoria hlavný druh spôn (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom—Horný Jatov [BKP]).

Drôtené spony duchcovskej konštrukcie majú spravidla vyšší oblúkovitý lučík kruhového prierezu, často dlhšie vinutie s vonkajšou tetivou a veľkú guľovitú pätku (obr. 6: 4, 6, 11). Vyrábali sa z bronzu i zo železa. Na niektorých slovenských pohrebiskách boli značne rozšírené. V pôvodnej keltskej oblasti horného Dunaja a Rýna nie sú také časté ako smerom na východ od neho a na územiach postihnutých keltskou expanziou. Nepochybne nahradzuje vlastnú duchcovskú sponu, ktorá na obsadených územiach strednej Európy po určitom čase zaniká. Podľa niektorých hrobových celkov nadväzuje tento typ na starší typ duchcovskej spony s masívnym, v strede zosilneným lučíkom (Veľká Maňa, hrob 125), prípadne je súbežný s neskoršie vyvinutou drôtenou sponou spojenej konštrukcie (obr. 5: 15; obr. 6: 8).

Niektoré hrobové celky s drôtenými sponami duchcovskej konštrukcie: Kamenín, žiarový hrob 14 — dve železné spony s guľovitou pätkou, otvorené bronzové tyčinkovité náramky, železné kruhy, medzi nimi i s plastickou výzdobou na povrchu (*BKP*, tab. XL: 21, 23—29, 30—33); Trnovec nad Váhom—Horný Jatov kostrový hrob 233 — viacpuklicové kruhy, bubienková spona, lignitový kruh (*BKP*, tab. V: 1—26); Hurbanovo (Abadomb), kostrový hrob 3 — bronzová spona s guľovitou pätkou, bronzová spona s plasticky členenou guľovitou pätkou, drôtená spona spojenej konštrukcie (*BKP*, tab. XV: 3, 4, 6—20, 23, 26); Bajč-Vlkanovo, kostrový hrob 22 — bronzová spona s guľovitou pätkou, bubienková spona, bronzová spona s plasticky členenou guľovitou pätkou, drôtená spona s väčším priemerom vinutia a voľnou pätkou (*BBV*, tab. VII: 1—7, 10—15, 18, 19, 24).

Táto spona je charakteristická pre dožívanie niektorých starších pohrebísk (Kamenín, Hurbanovo-Bacherov majer) ako mladší typ spony a pre iné začínajúce pohrebiská ako najstarší typ (Bajč-Vlkanovo, Horný Jatov—Trnovec nad Váhom).

Drôtené spony s krátkym, vysoko klenutým lučíkom a dlhou pätkou

Tento typ spony nie je častý na našich pohrebiskách. Vyskytujú sa exempláre s voľnou, ale aj s kliešťovite pripevnenou pätkou (obr. 6: 2). Pri železných exemplároch niekedy ťažko rozhodnúť, či ide o spojenú konštrukciu, alebo starší typ s voľnou pätkou. V Kameníne patrí tento typ železnej spony pravdepodobne s voľnou pätkou k najmladším a nasleduje bezprostredne po drôtených sponách s veľkou guľovitou voľnou pätkou (*BKP*, tab. XXXIX: 19, 22). Týmito sponami pohrebisko končí. Na staršom pohrebisku v Hurbanove (Bacherov majer) patria zvláštne varianty týchto spôn tiež k najmladším hrobom. V hrobe 11 mala bronzová spona tohto typu zakončenie pätky na spôsob schematizovanej vázičky. V hrobe bola s ňou masívna železná spona duchcovského typu s guľovitou pätkou a drôtená spona tiež s voľnou guľovitou pätkou (*BKP*, tab. XXV: 8, 9). Tento typ spony, ako aj druhá spona z hrobu 12 na tomto pohrebisku, s málo odlišným ukončením pätky (*BKP*, tab. XXVI: 2, 3), sa už viackrát nevyskytol a ostáva v našich nálezoch osihotený. Blízke varianty z maďarského územia pozná I. Hunyadyová.[100] V malom počte sú na pohrebisku v Münsingene, mladšie varianty v La Tène.[101]

Ak sme sa na pohrebiskách v Kameníne a v Hurbanove (Bacherov majer) stretli s touto sponou ako s najmladším typom, tak naopak na pohrebisku v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove patrí k najstarším typom. Zo starších tvarov masívnych železných spôn duchcovského typu s oblúkovite klenutým lučíkom a s guľovitou pätkou vyskytujú sa tu už len ojedinele dva exempláre v hroboch 362 a 501 (*BKP*, tab. VII: 11; XI: 4). Pozoruhodným

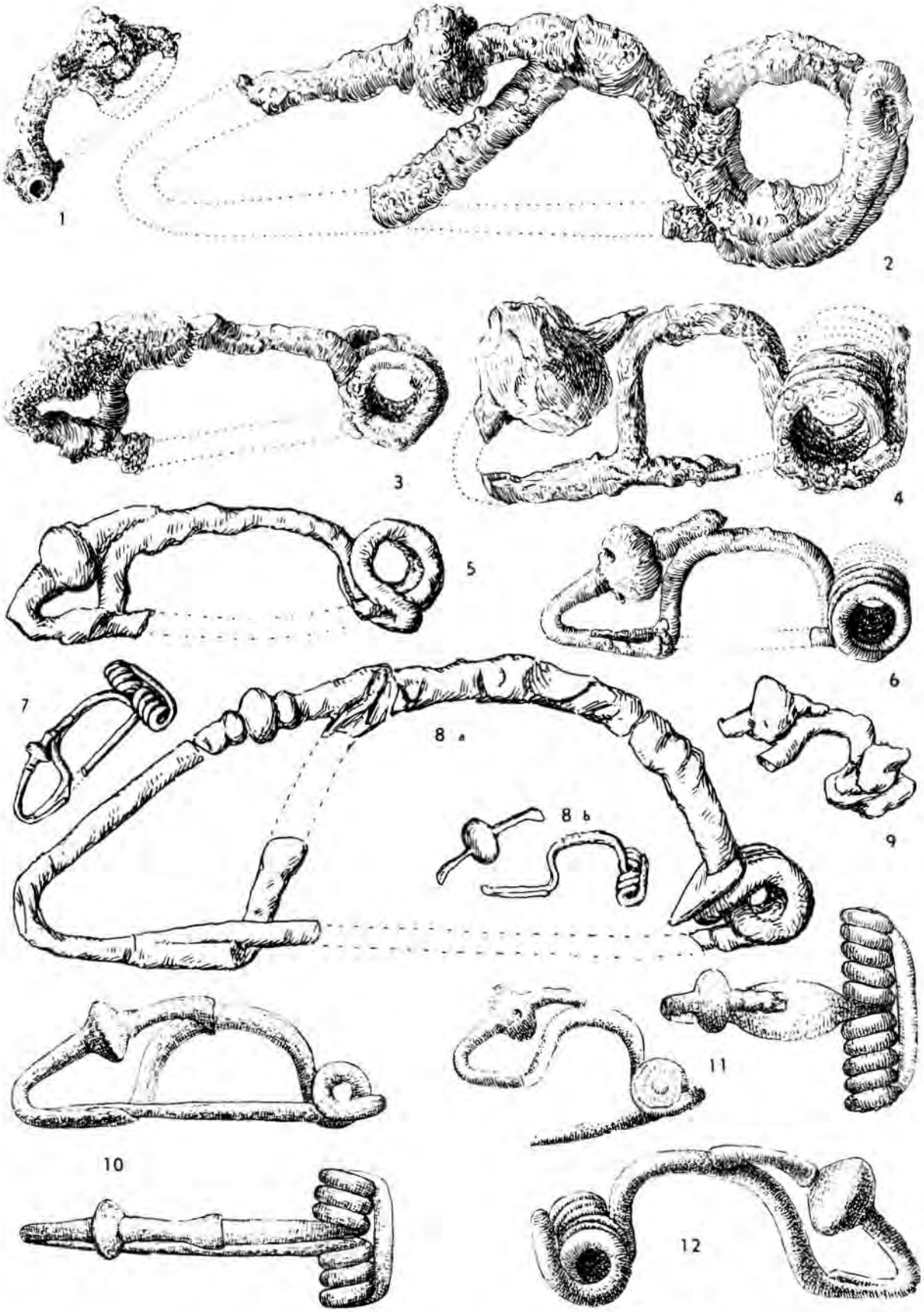

Obr. 6. Veľká Maňa. 1, 2 — hrob 15; 3 — hrob 83; 4 — hrob 16; 5, 6 — hrob 142; 7, 9 — hrob 121; 8a, 8b — hrob 125; 10 — hrob 14; 11 — hrob 47; 12 — hrob 53.

hrobovým celkom so železnou sponou s krátkym lučíkom a dlhou, už kliešťovite pripevnenou pätkou tohto typu, stretávame sa v hrobe 233, kde s ňou bola bubienková spona, spona s oblúkovitým drôteným lučíkom a voľnou pätkou predchádzajúceho typu, ten istý druh s kliešťovite pripevnenou pätkou a ako nový druh spony, o ktorom sa ešte zmienime, dlhá drôtená spona spojenej konštrukcie (*BKP*, tab. V: 9—20). V hrobe 401 bola spona s krátkym lučíkom, pomerne veľkým vinutím a pripojenou pätkou spolu s bubienkovou sponou (*BKP*, tab. IX: 9).

Podobný názorný hrobový celok tohto typu predstavuje aj hrob 22 v Bajči-Vlkanove, tiež s bubienkovou sponou, drôtenou sponou predchádzajúceho typu s veľkou guľovitou pätkou, ako aj s ďalším, riedko sa vyskytujúcim druhom spony s voľnou guľovitou zdobenou pätkou (*BBV*, tab. VII: 1—9).

V Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove a v Bajči-Vlkanove patria tieto nálezy k najstarším hrobovým celkom.

Vo Veľkej Mani vyskytuje sa spona s krátkym, vysoko klenutým lučíkom a dlhou pätkou v skupine hrobov, nasledujúcich po horizonte hrobov s najstaršou duchcovskou sponou. V hrobe 40 bol zle zachovalý exemplár s vinutím o veľkom priemere bez zachovanej pätky, preto nemôžeme určiť, či ide o spojenú konštrukciu; v hrobe bola ďalšia masívna kovaná spona s guľovitou pätkou. V hrobe 15 bol tento typ spony už s pripojenou pätkou spolu so sponou neskorej duchcovskej konštrukcie s oblúkovitým lučíkom a veľkou voľnou guľovitou pätkou; v hrobe bol aj lignitový kruh (obr. 6: 1, 2).

Nálezové prostredie tohto typu spôn ukazuje na prechodné obdobie od spony neskorého duchcovského typu k sponám spojenej konštrukcie, konštrukcia voľnej a pripojenej pätky tu už kolíše. V sprievode tohto druhu spony vyskytujú sa dožívajúce hmotné tvary spôn staršej duchcovskej konštrukcie, nastupujú drôtené spony s veľkou guľovitou voľnou alebo pripojenou pätkou a v neveľkom počte vyskytujú sa spony bubienkové. Zdá sa, že táto rôznorodosť i v jednotlivých hrobových celkoch ukazuje na prechodné obdobie, keď dožívajú tradície starších dielní a nastupujú nové tvary alebo varianty starších spôn už rozvíjajúcej sa domácej výroby.

Spony plastického štýlu s veľkou guľovitou pätkou

Pomerne vzácne sa vyskytujú prechodné tvary medzi sponou duchcovského typu a sponou spojenej konštrukcie — bronzové i železné spony s vysokým oblúkovitým lučíkom a masívnou guľovitou pätkou, zdobenou výrazným plastickým vzorom s esovitým alebo príbuzným motívom. Ide zrejme o výrobky dielní vznikajúcich v novom prostredí, štýlove odlišné od spôn duchcovského typu, no výzdobným motívom akoby nadväzujúce na staršie tradície duchcovskej spony. Osobitne často sa používa esovitý výzdobný motív, ktorý nachádza uplatnenie už len na guľovitej pätke. Honosné exempláre takejto spony pochádzajú z hrobu 113 vo Veľkej Mani (boli sprevádzané starším tvarom spony ešte duchcovského typu [obr. 7: 4a—b]), z hrobu 140 tohto pohrebiska (obr. 7: 1a—b), z hrobu 66 v Bajči-Vlkanove (sprevádzané rovnakým druhom guľovitej spony, avšak s hladkou masívnou guľôčkou na pätke [*BBV*, obr. 6: 6]); v hrobe 1 v Michale nad Žitavou bola spolu s bubienkovou sponou a s masívnou železnou sponou s guľovitou pätkou staršieho tvaru (obr. 8), v žiarovom hrobe 2 v Košiciach spolu s bronzovými neskoroduchcovskými sponami.[102] V Úľanoch nad Žitavou pochádza zo zberu[103] a v Domaši z kostrového hrobu 1.[104] Na väčšine týchto spôn koniec pätky býva rozšírený alebo roztepaný a čiastočne obopína povrch lučíka. Niektoré druhy majú už kliešťovite pripevnenú pätku, napr. v Hurbanove (Abadomb) v hrobe 3, kde táto spona bola v sprievode spony s hladkou masívnejšou guľovitou pätkou s rozšíreným koncom, čiastočne obopínajúcim povrch lučíka, a so sponou spojenej konštrukcie (*BKP*, tab. XV: 17—20).

Celkový počet spôn plastického štýlu nie je veľký a ich výskyt zahrnuje širšie územie — Čechy, Moravu a Maďarsko.[105] Menej časté sú v západnej nadalpskej oblasti. Ojedinele nachádzame tu aj ich mladšie varianty s pripojenou pätkou, členenou polguľovitým uzlovitým zosilnením s plastickou výzdobou na povrchu.[106]

Bubienkové spony

Sú charakteristické práve pre typ spony prechodného typu medzi sponou duchcovskou a sponou spojenej konštrukcie. Nachádzajú sa ešte medzi mladými duchcovskými tvarmi honosne zdobených spôn v nadalpskej oblasti, najmä na švajčiarskych pohrebiskách, teda na našom území ich tvar nie je nový.[107] I keď tvarove veľmi pripomínajú známu mladohalštatskú bubienkovú sponu s jednostranným i dvojstranným vinutím, nezdá sa, že ich opätné objavenie sa v dobe laténskej vychádza priamočiare od tejto mladohalštatskej spony. Svedčí o tom objavenie sa bubienkovej spony nie v duchcovskom horizonte, ale až v jeho doznievaní. Na pohrebiskách vo Švajčiarsku vidíme niektoré exem-

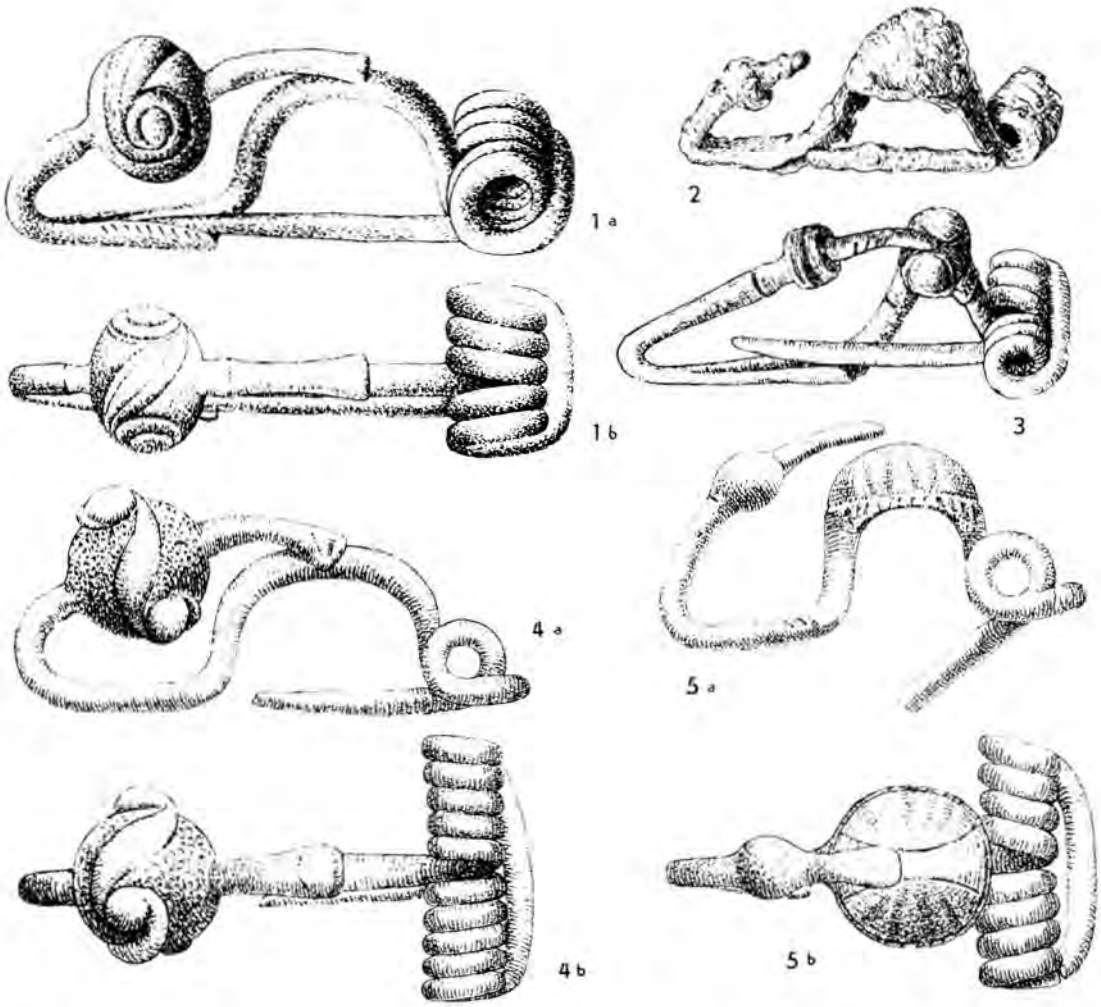

Obr. 7. Veľká Maňa. 1a, 1b — hrob 140; 2 — hrob 93; 3 — hrob 64; 4a, 4b — hrob 113; 5a, 5b — hrob 104.

pláre bubienkových spôn duchcovského typu s pretiahnutým, skôr loďkovitým tvarom lučíka, ktoré akoby nadväzovali na mladé varianty niektorých tvarov bronzových duchcovských spôn s rozšíreným doštičkovitým lučíkom. Aj výzdoba lučíka niektorých bubienkových spôn preberá motív z duchcovskej štítovej spony (poloblúčiky vedené cez povrch lučíka, sústredné krúžky a pod.).[108] Niektoré exempláre na našich pohrebiskách majú pomerne starobylý tvar a aj výzdoba (poloblúky) ukazuje najskôr na cudzie, západnejšie výrobné prostredie (Veľká Maňa, hroby 64, 93 a 104 [obr. 7: 2, 3, 5]; Michal nad Žitavou, hrob 1 [obr. 8: 1]; Trnovec nad Váhom—Horný Jatov, hrob 233). Iné sú už nepochybne výrobkami miestnych dielní. Sú to predovšetkým bubienkové spony s bradavkovitou výzdobou na povrchu, ktorá je čo do detailov rovnaká ako bradavkovitá výzdoba na dutých bronzových náramkoch, nahradzujúca i tu starší cudzí výzdobný prvok — priečne vývalky (*BBV*, obr. 7: 1—4, 13). Že ide o domáci produkt, ukazuje oblasť ich rozšírenia, obmedzujúca sa na podunajskú oblasť a čiastočne zasahujúca na Moravu.[109] V Čechách zatiaľ nie sú doklady o výskyte tohto druhu výzdoby na bubienkových sponách, hoci i tu tieto spony zhodne s našimi i v tomto období vystupujú.[110] Bubienkové spony vykazujú tu celkove starší charakter a majú bližšie vzťahy k západnej nadalpskej oblasti, kde bolo centrum ich rozšírenia už v dobe halštatskej.[111]

O sponách tohto mladého duchcovského prechodného typu môžeme povedať, že tu ide jednak o dožívanie výrobkov, prinesených sem pri osídľovaní územia z cudzích, najmä západných výrobných stredísk (bronzová a železná spona duchcovská), jednak o rozvoj výroby v miestnych podmienkach s nadväzovaním na staršie typy najmä duchcovskej spony. Vznikajú spony s krátkym oblúkovitým lučíkom, dlhou pätkou, vinutím s dvoma závitmi väčšieho priemeru alebo len obvyklým vinutím ako

u predchádzajúcej duchcovskej spony, bubienkové spony, spony s plasticky zdobenou guľovitou pätkou, a konečne novovznikajúce spony azda už domáceho pôvodu, štýlove nie vzdialené širšiemu horizontu nálezov, avšak zreteľne prezrádzajúce miestnu výrobu. Celkove sú spony tohto prechodného typu tvarove chudobnejšie, bez bohatej plastickej i rytej výzdoby, aká bola rozvinutá u spôn duchcovského typu; vo väčšej miere než predtým nastupuje jednoduchší funkčný tvar, vyrábaný prevažne zo železa.

S týmito sponami objavuje sa lignitový náramok, tuhová hrebeňovaná keramika a bronzové viacpuklicové kruhy, ako aj kruhy s plastickou výzdobou na povrchu. Rozvíja sa miestna výroba železných šperkov, najmä náramkov s plastickou výzdobou, ktoré akoby nahradzovali honosný šperk duchcovského horizontu. Spona s bohato zdobenou veľkou guľovitou pätkou spolu so staršími tvarmi mladej duchcovskej spony objavuje sa v Košiciach.[112] Aj v mohyle v Kuštanoviciach[113] nachádzame prechodný tvar bubienkovej spony, čo znamená, že v tomto časovom horizonte Kelti prenikali za Tisu a na juhovýchodné Slovensko. V tomto období objavujú sa niektoré väčšie pohrebiská, ako je Trnovec nad Váhom — Horný Jatov so 40 hrobmi, Bajč-Vlkanovo so 67 hrobmi, Hurbanovo (Abadomb), azda o niečo neskoršie, so 17 hrobmi; ďalej pokračujú niektoré pohrebiská (Veľká Maňa). Do tohto obdobia osídľovania nížin juhozápadného Slovenska patria niektoré hroby z Komjatíc, Ondrochova, Domaše, Nebojsy a ďalšie menšie hrobové celky.

Najstaršie hroby s uvedenými typmi spôn patria najskôr k rozhraniu III. — II. storočia pred n. l., trvajú v priebehu II. storočia.

Spony spojenej konštrukcie

Prechodné typy. Obdobie vzniku spony spojenej konštrukcie bolo nepomerne dlhšie než sa obvykle súdi. Jedným z podnetov jej vzniku bola najskôr potreba pripevniť ťažkú guľovitú pätku, ktorá sa odlamovala (ako zdôraznil J. Filip), čím dochádzalo spočiatku k rozšíreniu konca pätky, neskoršie ku kliešťovitému alebo svorkovitému ovinutiu roztepaného konca k lučíku (obr. 6: 8b, 10—12). Počiatočná potreba pripevniť masívnu pätku u jedného druhu spôn stávala sa však zároveň módnym javom u iného druhu, o čom svedčia rovnaké typy spôn z uzavretých hrobových nálezov, s pripevnenou alebo voľnou pätkou, napríklad z hrobu 34 v Bajči-Vlkanove (*BBV*, obr. 7: 6—8).

Prechod k spone spojenej konštrukcie nebol rovnaký na všetkých keltských územiach a neviedol cez spomenuté prechodné typy spôn s veľkou guľovitou pätkou. Na našich pohrebiskách novovznikajúce miestne dielne pravdepodobne nemohli bez vážnejších zmien nadviazať na výrobky starších porýnskych stredísk, dosahujúcich v honosnej bronzovej spone duchcovského typu značnú dokonalosť. V snahe nahradiť a do určitej miery napodobniť duchcovskú sponu vyrábali spočiatku rôzne varianty spôn, neskoršie svojráznejšie výrobky so štýlove vyhranenou spojenou konštrukciou. Stály vzájomný styk medzi jednotlivými Keltami obsadenými územiami umožňoval pomerne rýchle prenášanie novovznikajúcich tvarov výrobkov materiálnej kultúry do vzdialenejších území; bol to hlavný činiteľ nivelizujúcej laténskej kultúry.

Ukazuje sa, že na vývoji spony spojenej konštrukcie sa podieľalo hlavne nové výrobné prostredie v obsadených územiach, ktoré spätne ovplyvňovalo vývoj spony v starších dielňach nadalpskej oblasti, pracujúcich pomerne dlho v tradíciách duchcovskej spony. Vidno to na švajčiarskych pohrebiskách, kde vedľa bronzových i dožívajúcich spôn duchcovského typu (včítane doštičkovitej spony) objavujú sa vo viacerých hroboch už vyspelé tvary dlhšej drôtenej spony spojenej konštrukcie, pričom len veľmi vzácne tu nachádzame spony prechodného typu, t. j. spony s veľkou guľovitou pätkou, či už hladkou alebo zdobenou. Ojedinele vyskytuje sa na pohrebisku v Münsingene v pomerne starobylom prostredí hrobu 149 drôtená spona spojenej konštrukcie s krátkym oblúkovitým lučíkom a dlhšou pätkou.[114]

Vyhotovenie spony v hrobe 149 v Münsingene ukazuje na vyspelú šperkársku dielňu; motív používaný na duchcovských sponách nachádza uplatnenie už na guľovitých zosilneniach pätky a lučíka.

Drôtené spony spojenej konštrukcie. Za štýlove vyhranený typ spony spojenej konštrukcie na juhozápadnom Slovensku môžeme pokladať dlhšie i kratšie drôtené spony s mierne klenutým alebo takmer rovným lučíkom, s dlhšou, späť ohnutou pätkou, pripevnenou v prednej časti lučíka a s vinutím prevažne o dvoch závitoch s vnútornou tetivou, s uzlíkovitým zosilnením pätky. Tento druh spony spojenej konštrukcie nadobudol na našich pohrebiskách masové rozšírenie (obr. 9: 1—4, 7, 8). Je tvarove i konštrukčne značne jednotný a ukazuje nepochybne na rozvinutú miestnu výrobu. Ojedinele sa vyskytujú tvary s vyšším oblúkovitým lučíkom a s vinutím zo 4—6 závitov s vonkajšou tetivou (Bajč-Vlkanovo, hrob 52 [*BBV*, obr. 6: 5]; Veľká Maňa, hrob 14 [obr. 6: 10]), avšak dlhá

pätka s uzlíkovitým zosilnením patrí už k druhom drôtenej spony spojenej konštrukcie, typickej pre najmladší horizont plochých pohrebísk na území Slovenska z druhej polovice II. a z prvej polovice I. storočia pred n. l.

Veľmi zreteľne môžeme sledovať výskyt tejto spony na pohrebisku vo Veľkej Mani. Objavuje sa s typmi spôn s masívnou guľovitou pätkou (hroby 27 a 124), a to voľnou i pripojenou (obr. 6: 7, 9), s dožívajúcimi tvarmi neskorých duchcovských spôn s masívnym lučíkom a guľovitou pätkou (hroby 92, 125 a 138) a udržuje sa do konca trvania pohrebiska (obr. 5: 15; obr. 6: 8a—b). Podobné prípady sú na pohrebisku v Bajči-Vlkanove (hrob 25; *BBV*, tab. VIII) a v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove, kde je v sprievode spony s veľkou nepripojenou guľovitou pätkou a bubienkovej spony. Na týchto pohrebiskách je vo viacerých hroboch a udržuje sa do najmladšej fázy pochovávania (*BKP*, tab. IV: 7—10; tab. V: 9—20). Na mladšom pohrebisku v Hurbanove (Abadomb) je malá bronzová spona tohto druhu spolu so sponou s veľkou voľnou guľovitou pätkou a sponou s plasticky členenou guľovitou pätkou (*BKP*, tab. XV: 17—20). Po sponách typu s veľkou guľovitou pätkou nastupuje tento typ na väčšine mladých pohrebísk juhozápadného Slovenska (Dvory nad Žitavou [*BKP*, tab. XXVII: 4—6], Michal nad Žitavou,[115] Ipeľské Predmostie,[116] Nitriansky Hrádok[117]).

Na masovú výrobu ukazuje tento druh spony svojou jednotnou konštrukciou a takmer nezmeneným spôsobom úpravy vinutia s podvinutou tetivou, pričom dĺžka spony a uzlíkovité zosilnenie pätky alebo lučíka a miesto pripojenia pätky vytvárajú niekoľko časove súbežných variantov. Tento typ spony udržuje sa pomerne dlho, ani tvary s uzlíkovite zosilnenou pätkou nemožno pokladať za časove starší druh spôn. S týmito sponami objavujú sa v starších hroboch viacpuklicové kruhy, lignitové náramky, častejšie sklené kruhy, štvorpuklicové nánožníky, ploché opasky a pásové štítové puklice. S týmto typom spony zanikajú keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Spony tohto typu sú rozšírené už v II. a v začínajúcom I. storočí pred n. l. Zatiaľ nemáme dostatočné doklady o ich väčšom prenikaní na východné Slovensko v dobe trvania plochých keltských pohrebísk, hoci i tu vyskytuje sa železná drôtená spona blízkych variantov v neskorolaténskom období už v inej súvislosti (Zemplín).[118]

Uvedený druh železnej drôtenej spony nebol na našich pohrebiskách jediný. Počas jeho trvania objavujú sa niektoré druhy spôn, ktoré sú na našich pohrebiskách vzácne. Ide o dvojguľkovité spony neskorého laténskeho obdobia s odlišným stvárnením lučíka, doštičkovité spony (z Holiar), spony s imitáciou vinutia na lučíku a im príbuzné varianty, spony s koralovou výzdobou na lučíku a niektoré ďalšie, o ktorých sa ešte zmienime.

Spony s imitáciou vinutia lučíka alebo s osmičkovite vinutým koncom pätky majú niekoľko variantov a vyskytujú sa najčastejšie v čase trvania spony tzv. stredolaténskeho typu. Na slovenských pohrebiskách sú pomerne vzácne a majú nepochybne cudzí pôvod. Ich rozšírenie je sústredené hlavne na územiach smerom od horného Dunaja a nadalpskej oblasti na sever do Schleswicka-Hollsteinska.[119] Ojedinele prenikli do Podunajska a na Moravu. Z Čiech pochádza jeden variant týchto spôn z Hradiska pri Stradoniciach, uverejnený dávnejšie J. L. Píčom;[120] sponu vyobrazil vo svojej práci aj J. Filip.[121]

Na juhozápadnom Slovensku nachádzame ojedinelé exempláre týchto spôn na niekoľkých pohrebiskách. Zdá sa, že za staršie treba pokladať varianty s osmičkovite stočeným lučíkom; takáto spona sa našla v hrobe 5 v Nebojse spolu s bronzovými sponami ešte mladoduchcovského typu, ako aj s honosnou bronzovou sponou s voľnou guľovitou pätkou a esovite zdobeným lučíkom, o ktorej sme sa už zmienili.[122] V tomto hrobovom celku musíme sponu s osmičkovite vinutým lučíkom zaradiť ešte do prechodného obdobia vzniku spony spojenej konštrukcie. Rovnaké nálezové prostredie predstavuje ďalšia spona s osmičkovite vinutým lučíkom z hrobu 91 vo Veľkej Mani, sprevádzaná v hrobe sponou s veľkým vinutím o dvoch závitoch. Dvojitú osmičkovitú slučku má na lučíku aj spona zo žiarového hrobu 143 vo Veľkej Mani bez určiteľnejšieho sprievodného inventára, ktorá svojím tvarom predstavuje už vlastne druh spony spojenej konštrukcie (obr. 9: 6).

Na pohrebisku v Hurbanove (Abadomb) bol v hrobe 9 iný variant bronzovej spony tohto druhu, a to s pätkou ukončenou priečnym, trubičkovite stočeným vinutím a s koncom ovinutým okolo lučíka. Sprievodná dvojguľovitá spona spojenej konštrukcie z tohto hrobu svedčí o jej pomerne neskorom, tzv. stredolaténskom časovom výskyte (*BKP*, tab. XVII: 1—4). Zlomok spony s priečne ovinutým koncom pätky (azda osmičkovitý alebo slučkovitý variant) bol v hrobe 218 v Holiaroch spolu so zlomkami bronzového opaska, črepmi keramiky s vleštenou vlnovkou a zlomkami bronzového kruhu (*BKP*, 90, obr. 28: 8). Krásny exemplár spony

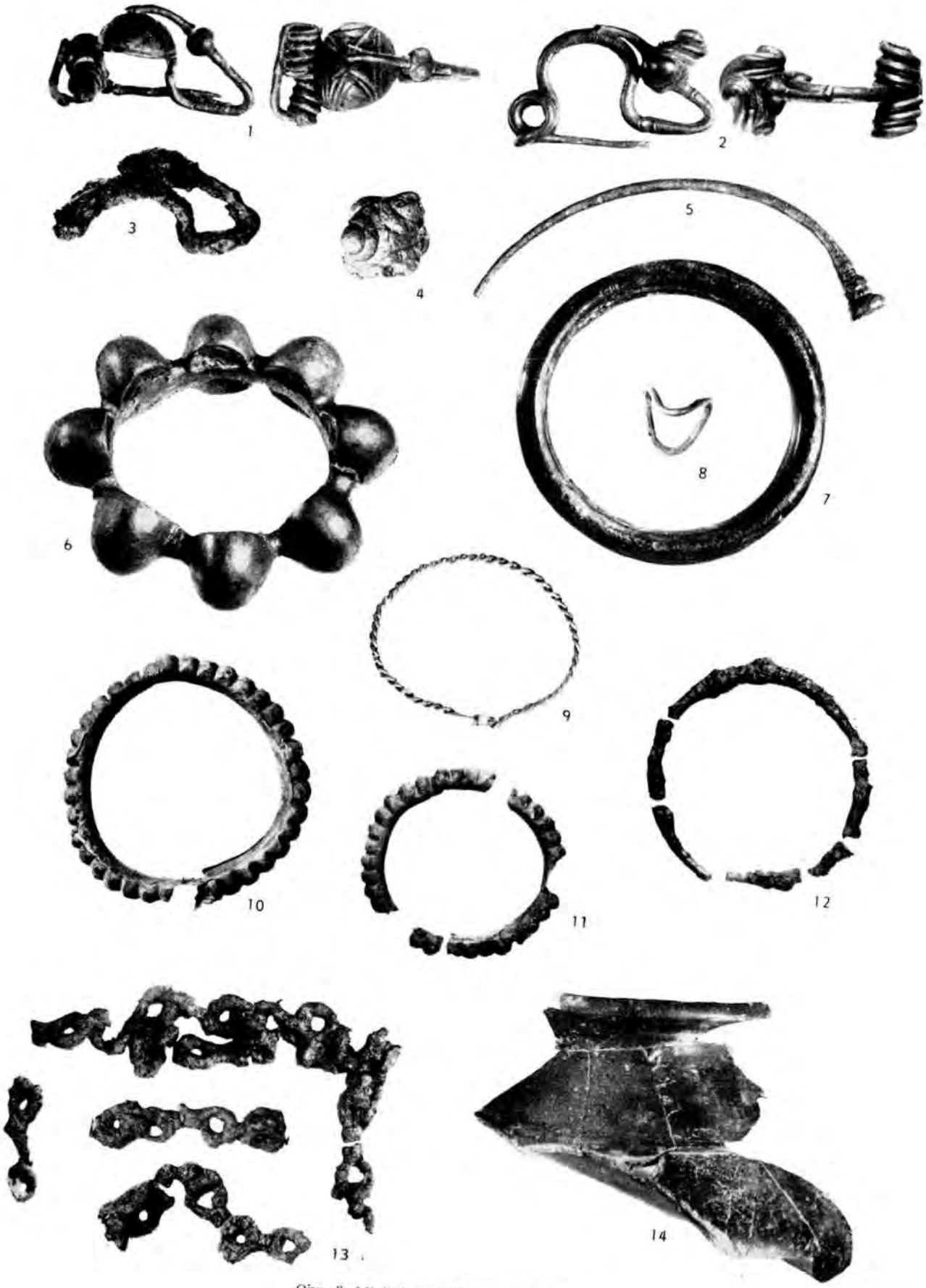

Obr. 8. Michal nad Žitavou; hrob 1.

s opakujúcim sa vinutím na lučíku pochádza zo sídliskovej vrstvy z Jelšoviec, ktorú sprievodný keramický materiál radí na začiatok neskorolaténskeho obdobia a z hrobu 2/58 v Nitrianskom Hrádku.[123]

S týmto druhom spôn sa podrobne zapodieval E. Sprockhoff.[124] Jednoduché tvary s voľnou pätkou, ukončenou priečne vinutou špirálkou napodobňujúcou vinutie spony, datuje do včasnolaténskeho obdobia a ich vznik vyvodzuje od ilýrskych mladohalštatských spôn. Podľa náleziska v Jezerine, kde sa nachádza najväčší ich počet (vyše 20 kusov, zatiaľ čo v celej Európe ich počet z 21 lokalít je len 30 kusov), chce E. Sprockhoff označiť tieto typy spôn za typ Jezerine. Mladšie tvary rôznych variantov s pripojenou pätkou datuje do priebehu stredolaténskeho obdobia, niektoré až do jeho konca, medzi nimi nálezy z hrobu 9 v Hurbanove (Abadomb).

Celkove môžeme o drôtených sponách s imitáciou vinutia alebo slučkovitým vinutím povedať, že sa na slovenských pohrebiskách objavujú sporadicky v priebehu stredolaténskeho obdobia a prežívajú do I. storočia pred n. l. Už I. Hunyadyová na základe veľmi skromných analógií k spone zo Szalacsky poukázala na cudzorodosť týchto spôn v Podunajsku a na ich častejší výskyt na západnom keltskom území.

Spony spojenej konštrukcie s doštičkovitou pätkou. Ani tieto spony nedosiahli väčšie rozšírenie. Ide tu v podstate o dva použité prvky, a to prvok spony spojenej konštrukcie a prvok doštičkovitej spony, zdobenej na spôsob starších spôn tzv. münsingenského typu; doštička je však liata a navlečená na predĺženej pätke spony. Pekný exemplár takejto spony je z hrobu 13 v Michale nad Žitavou, nájdený spolu s drôtenými sponami spojenej konštrukcie, ale aj so sponou s väčšou guľovitou, pravdepodobne voľnou pätkou.[125] Nie je vylúčené, že vznik týchto spôn patrí niektorej okrajovej dielni keltského osídlenia. Veľmi blízky exemplár je napr. z Osijeku, Kupinova, Forminu a Mokronogu v Juhoslávii[126] a z Jutasu, Apáti-puszty a Szobu v Maďarsku,[127] ako aj z Moravy.[128]

Styky medzi keltským okrajovým územím na Balkáne a podunajským územím (Maďarsko, Slovensko, Morava) možno sledovať od začiatku osídlenia Karpatskej kotliny. Zvlášť silné ukazujú sa tieto vzťahy v dobe hospodárskeho rozmachu Keltov v Podunajsku v priebehu mladšieho stredolaténskeho obdobia a na začiatku neskorého laténu, a to v dobe, keď sa častejšie objavujú žiarové bojovnícke hroby s terčovitými a inými umelecky kovanými sponami s jamkami pre výplň, s plochými a bronzovými opaskami, štvorpuklicovými nánožníkmi, ohnutými mečmi a kopijami s vykrojeným listom, pásovou puklicou a pod. (na Slovensku Holiare, Ipeľské Predmostie, Michal nad Žitavou, Žitavce a ďalšie, na Morave Ponětovice, Ptení). Ukazujú sa blízke analógie nielen so spomenutou oblasťou dolného Dunaja, ale aj so Sedmohradskom a so širším územím Maďarska. Spojenie Slovenska s panónskou a norickou oblasťou udržiava sa potom vlastne až do zmeny letopočtu, keď pozostatky keltského obyvateľstva dožívajú na týchto územiach pod cudzou nadvládou za zmenených mocenských a politických pomerov.

Spony s terčovitým lučíkom. Ide o typ spony, ktorý sa ojedinele vyskytol v hrobe 186 v Holiaroch (*BKP*, tab. XXXII: 12, 16). Technika vyhotovenia nie je vzdialená od predchádzajúcich druhov spôn s doštičkovitou pätkou, s ktorými sa vyskytuje v jednom časovom horizonte. Na pätku drôtenej spony je navlečená liata terčovitá časť s predĺžením až k vinutiu, kde zvláštny jazýček pridržuje vonkajšiu tetivu na spôsob samostrelovej spony alebo neskorších spôn s háčkom zo staršej doby rímskej. Prejavuje sa tu snaha o obmenu bežných drôtených spôn spojenej konštrukcie a o vytvorenie honosnejšieho šperku s použitím farebnej vložky. V jednom zo zárezov na liatej nadstavovanej doštičke pätky sú zvyšky bielej ozdobnej výplne. V takomto vyhotovení nemá zatiaľ spona presnú analógiu. Neveľmi odlišné varianty nachádzajú sa na pohrebisku v Manchingu (Steinbüchel);[129] ohnutie lučíka i vinutie ukazuje svojrázne črty, ktoré sa prejavujú aj na niektorých iných sponách z tohto pohrebiska. Ide tu o ostré, niekedy takmer pravouhlé ohnutie lučíka v jeho zadnej časti, vinutie s pomerne malým priemerom a iné detaily ukazujúce na jednu dielňu.

Do okruhu týchto spôn patria nálezy z rôznych nálezísk (Ponětovice, Biskupice, Ptení),[130] ktoré majú také blízke konštrukčné i výzdobné prvky, že ich tiež možno pokladať za výrobky jednej dielne. Z Rakúska publikuje R. Pittioni sponu s terčovitým lučíkom z Feldkirchenu v Korutánsku.[131] Všetky uvedené nálezy tohto druhu spôn patria azda do podunajského obchodného spojenia so západnou keltskou oblasťou, ktoré bolo ku koncu stredného laténskeho obdobia veľmi živé a zasahovalo až na južnú Moravu; veľký význam mali pri tomto styku okrem iných opidum v Manchingu na Dunaji. Nie je vylúčený ani pohyb keltského obyvateľstva na niektorých územiach susediacich jednak s územím výbojnej Dácie, jednak s územím

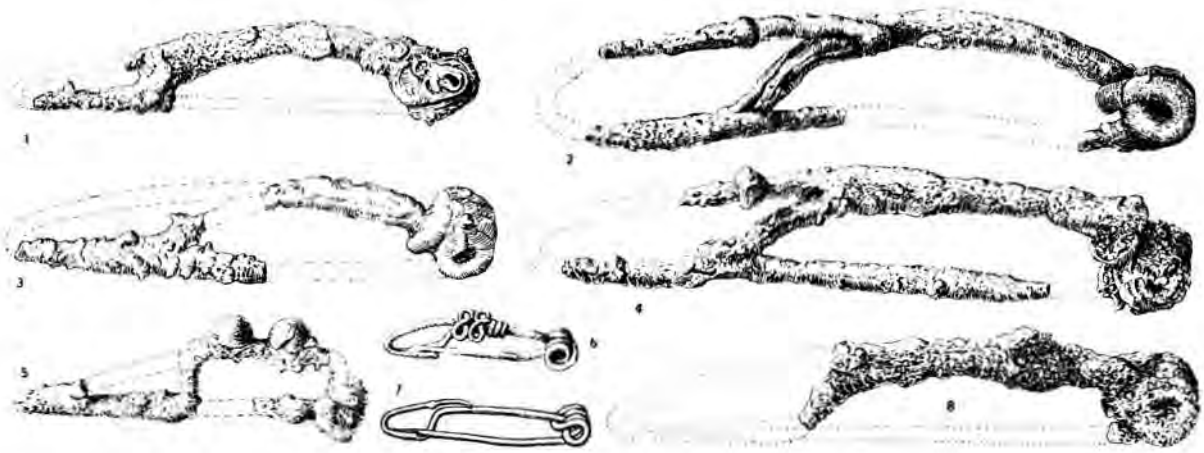

Obr. 9. Veľká Maňa. 1 — hrob 11; 2 — hrob 20; 3 — hrob 92; 4 — hrob 32; 5 — hrob 133; 6 — hrob 143; 7 — hrob 120; 8 — hrob 10.

rozpínajúcej sa Rímskej ríše, najmä na strednom Dunaji.[132]

Dvojguľkovité spony spojenej konštrukcie. Medzi rôzne varianty drôtenej spony spojenej konštrukcie, či už s jednou guľôčkou na pätke a so svorkovite pripevneným koncom pätky, alebo s dvoma uzlíkovitými zosilneniami, patria dvojguľkovité spony s jednou guľôčkou v strede pätky a s druhou v mieste pripojenia (*BKP*, 169, tab. XVII: 1, 4). Charakteristickým znakom, ktorý odlišuje tento typ spony od bežných druhov drôtených spôn, je pomerne krátky lučík, ostro zalomený nad vinutím a takmer v pravom uhle ohnutý k nôžke pätky. Pätka spony je spravidla vpredu pozvoľnejšie oblúkovite ohnutá a jej horné rameno s guľovitým zosilnením vytvára s nôžkou a zachycovačom len malý uhol. Spona je modelovaná rovnakým spôsobom ako spony s terčovitým lučíkom, o ktorých sme sa už zmienili. Guľôčky na pätke a na lučíku v mieste pripojenia konca pätky sú hladké, ostro oddelené od pätky a niekde sploštené po osi.

Na niektorých pohrebiskách je táto spona súbežná so spomenutými sponami cudzej proveniencie, akými sú spony s imitáciou vinutia na lučíku alebo spony s terčovitým lučíkom. Podľa niektorých hrobových celkov objavujú sa až v neskorolaténskom období a ich oblasť rozšírenia je približne rovnaká ako u spôn s terčovitým lučíkom alebo s vinutím na pätke a lučíku. Hlavný priestor ich rozšírenia je južné Nemecko až Švajčiarsko a Podunajsko.[133]

Na pohrebisku v Hurbanove (Abadomb) bola dvojguľkovitá spona tohto druhu v hrobe 9 spolu so sponou s priečnou špirálkou na konci pripojenej pätky, datovanou na koniec stredolaténskeho obdobia (*BKP*, 169, tab. XVII: 1—4).

Spona s dvoma guľôčkami na pätke nepredstavuje tu ešte ten vyhranený typ, ktorý sme charakterizovali; guľovité zosilnenie na sponách z Hurbanova predstavuje vlastne len dvojkónické menšie uzliky; lučík má oblúkovitý tvar. Vyhraneným typom dvojguľkovitej spony sú dva železné exempláre zo žiarového hrobu v Holiaroch (hrob 741); boli v hrobe spolu s drôtenou sponou spojenej konštrukcie (v zlomkoch) obvyklého tvaru na našom území a s ďalšou nezvyklou sponou s liatou doštičkou schematizovaného cikádovitého tvaru, navlečenou na lučíku a pätke; v hrobe bol aj bronzový opasok (*BKP*, 96, obr. 28: 3, 4, 7, 9—14). Technikou vyhotovenia je tento typ spony blízky spone s terčovitou liatou doštičkou z hrobu 186, o ktorej sme sa už zmienili.

Pekný tvar dvojguľkovitej spony tohto typu bol v kostrovom hrobe 1/58 v Nitrianskom Hrádku, ktorý možno pokladať za hrob z neskorolaténskeho obdobia,[134] a ďalej v mladom prostredí na sídlisku v Seredi (Mačianske vŕšky).[135] Na Morave sú tieto spony v žiarových hroboch v Ponětoviciach, datovaných opäť ku koncu stredolaténskeho obdobia a do I. stor. pred n. l. Tu treba spomenúť, že hroby v Ponětoviciach pohrebným rítom i náplňou hrobových milodarov patria do toho istého časového horizontu ako pohrebisko v Holiaroch na juhozápadnom Slovensku.[136] V Maďarsku sú tieto spony vzácne. I. Hunyadyová ich uvádza zo Szobu, t. j zo slovensko-maďarského pomedzia, ďalej z Vörösegyházu, Sziraku, Vasasu, Velem-Szent-Vidu a Hanyospuszty.[137]

V pomerne mladom prostredí sú spony tohto typu na pohrebisku v Brunn an der Schneebergbahn[138] a v Manchingu,[139] ojedinele na stanici La

Obr. 10. Veľká Maňa; hrob 133.

Těne.[140] Nálezy z Manchingu ukazujú spolu s predchádzajúcim typom terčovitej spony na tomto pohrebisku na to isté výrobné stredisko. A. Daubner a W. Kimmig uvereňujú takéto spony zo žiarových hrobov a datujú ich k roku 50 pred n. l. Podľa ich názoru patrí tento typ nálezov ku kultúre opíd.[141] Ich názor zdá sa byť opodstatnený, pričom, ako sme už spomenuli, veľký význam treba prikladať opidám na Dunaji, predovšetkým v bavorskej oblasti, ale aj na území Rakúska. Naše nálezy okrem hromadných nálezov mincí neukazujú na väčšie výrobné strediská charakteru opíd priamo na našom území, ktoré predpokladajú niektorí bádatelia napr. na území dnešnej Bratislavy.

Zvláštne druhy spôn v laténskych hroboch na Slovensku

Na rozhraní stredolaténskeho a neskorolaténskeho obdobia podľa Reineckeho delenia dochádza k rozsiahlejším stykom keltského sveta s ne-

keltským územím najmä severným smerom, ale čoraz viac prenikajú do keltského prostredia spoza hraníc keltského osídlenia cudzie prvky.

Ojedinelým nálezom tohto druhu je spona s dvoma navlečenými korálkami na lučíku zo žiarového hrobu 52 v Bajči-Vlkanove. Korálky majú tvar guľky a sú zdobené na obvode vlnovkou. Hrob obsahoval železnú stredolaténsku sponu a osempuklicové bronzové kruhy.

Analogickým typom spony, ktorý sa ojedinele vyskytol v kostrovom hrobe 133 na pohrebisku vo Veľkej Mani, je železná spona s dvoma korálkami na lučíku, zdobenými na povrchu krížikmi (obr. 9: 5). V doterajšom laténskom materiáli na Slovensku nemá táto spona analógie. Ide tu o typ spony, ktorý vyobrazuje R. Hachmann z Bornholmu a zaraďuje ho do mladšej fázy predrímskeho obdobia (začiatok r. 120 pred n. l.).[142] V prípade spomenutého hrobu vo Veľkej Mani ide o bohatý ženský hrob s dvoma sklenými náramkami, sklenými korálkami a zvláštnou bronzovou garnitúrou z opaska, zatiaľ v laténskom hrobe ojedinelou; ďalšími sponami boli drôtené spony spojenej konštrukcie, ktoré sa na juhozápadnom Slovensku vyskytujú v najmladších hroboch (obr. 10).[143]

Obidve spony predstavujú s ostatným inventárom v hrobe najmladšiu fázu trvania plochých keltských pohrebísk na Slovensku v období veľkého hospodárskeho a kultúrneho rozmachu Keltov a široko rozvinutého obchodu do okrajových nekeltských oblastí. Zároveň predstavujú obdobie rozvíjajúcej sa kultúry predrímskeho obdobia, najmä v germánskom prostredí, ktoré keltské prvky pretvára po svojom a v niektorých prípadoch ich vracia späť do keltského sveta.

Náramky

O náramkoch možno povedať to, čo bolo povedané o sponách: chýbajú včasnolaténske tvary ako prejav dožívania mladohalštatského štýlu a počínajúcej laténskej kultúry. V žiadnom prípade sa nenašiel v hrobe, ale ani na sídlisku bronzový kruh s háčkovitým alebo kruhovitým uzáverom alebo duté bronzové kruhy s manžetovým uzáverom, ktoré sa vyskytujú v západnejších územiach, bližšich k prostredíu v ktorom sa laténska kultúra vyvíjala. V najstarších kostrových hroboch nachádzame už štýlove hotovú, ucelenú, typicky laténsku materiálnu kultúru, prinesenú na naše územie novými obyvateľmi — jej nositeľmi. Sú to predovšetkým bronzové otvorené kruhy s pečatidlovými koncami, jednoduchých, zriedkavejšie zdobených tvarov, duté plechové kruhy vo švom na vnútornej strane, zdobené na obvode priečnymi vývalkami alebo bradavkovitou výzdobou, bronzové alebo strieborné kruhy z dvoch navzájom stočených drôtov, ohnuté náramky s uzlíkovitou výzdobou a ohnuté prstene, niekedy hladké bronzové kruhy (Kamenín, Hurbanovo-Bacherov majer; *BKP*, 105, obr. 31: 15—20, obr. 17: 7, 9—11, 14, 15, tab. XXXIX—XLI).

Je to v podstate ten istý hrobový inventár, ktorý nachádzame s duchcovskou sponou v južnom Nemecku a Švajčiarsku i na územiach strednej Európy, kam prenikali Kelti svojou expanziou.

Duté bronzové húsenicovite členené náramky a nánožníky

Pôvod týchto veľmi rozšírených a v dobe laténskej obľúbených ľahkých bronzových kruhov patrí nepochybne do mladohalštatského obdobia, ako zdôraznil J. Filip.[144] Ich vývoj smeroval od hladkých mladohalštatských kruhov cez tvary s nepravidelnými, často cikcakovite vedenými žliabkami, k tvarom s pravidelnými priečnymi vývalkami (*BKP*, tab. XXXIX: 8, 10) a nakoniec k zmene vývalkov na trojité pupčeky, čím sa ich ďalší vývoj ukončil (s výnimkou druhov s esovitou a podobnou výzdobou). Hladké alebo nepravidelne žliabkované a vývalkovite na obvode členené tvary nachádzame dosť často v sprievode duchcovskej, ale aj staršej drôtenej spony typu Marzabotto v nadalpskej oblasti, odkiaľ sme vyvádzali aj niektoré tvary spôn.[145] Veľmi vzácne sú tam však mladšie tvary s bradavkovitým ornamentom, hojné na našich pohrebiskách. Zdá sa, že duté bronzové kruhy s trojitou bradavkovitou výzdobou sa vyrábali už v novoobsadených územiach a sú teda mladšie, pričom je nápadné priam masové ich rozšírenie na našich pohrebiskách, v Podunajsku vôbec a v menšej miere v Čechách.[146]

Na pohrebisku vo Veľkej Mani boli bradavkovité duté bronzové kruhy v 24 hroboch, t. j. v pätine počtu hrobov. Ak uvážime, že ich rozšírenie badať hlavne v staršej časti pohrebiska patriacej do III. a II. storočia pred n. l. a nezasahuje pomerne početné hroby ku koncu trvania pohrebiska, potom hustota v pomere k ostatným nálezom v určenom čase obdobia ich výskytu je ešte väčšia. Nastupujú všeobecne s duchcovskou sponou, častejšie sú aj so sponou s veľkou guľovitou pätkou, teda v dobe, keď na švajčiarskych pohrebiskách začínajú miznúť. Na Slovensku a v Podunajsku vôbec ide o obdobie, keď sa v obsadených územiach začína rozvíjať miestna výroba a obnovovať nová obchodná sieť. Pre po-

drobnejšiu charakteristiku uvedieme niekoľko príkladov z pohrebísk juhozápadného Slovenska.

Na pohrebisku vo Veľkej Mani: hrob 16 — lignitový kruh, železná spona s veľkou guľovitou pätkou, železný reťazový opasok z osmičkovitých ohniviek;[147] hrob 28 — železná spona s guľovitou pätkou, železný reťazový opasok z dlhých krútených častí, meč so srdcovitým nákončím pošvy; hrob 47 — spona s guľovitou pätkou, bronzový náramok z viacerých orechovitých dutých pukličiek; hrob 53 — spona s guľovitou pripojenou pätkou, hladký železný náramok; hrob 64 — spona s guľovitou pätkou a bubienková spona, vývalkovitý otvorený náramok.

V Kameníne boli duté bronzové kruhy v štyroch hroboch (z počtu 20 hrobov). V hrobe 8, ktorý som podľa bronzových spôn duchcovského typu a doštičkovitej spony zaradil medzi staršie, boli duté bronzové kruhy s priečnymi vývalkami; v hrobe 11 boli s drôtenou sponou s vinutím veľkého priemeru a trojicami pupčekov; v hrobe 16 boli bradavkovité duté bronzové kruhy so železnou sponou s guľovitou voľnou pätkou; v hrobe 19 duté bronzové kruhy s vývalkami spolu s otvoreným náramkom, členeným na obvode výraznými uzlíkovými vývalkami a s dvoma ohnutými prsteňmi (*BKP*, tab. XXXIX —XLI).

Na pohrebisku v Hurbanove (Bacherov majer), ktoré pokladám za súbežné s pohrebiskom v Kameníne a so staršou časťou pohrebiska vo Veľkej Mani, boli duté bronzové kruhy v troch hroboch (z 13 kostrových hrobov): v hrobe 6 bradavkovitý druh bronzových kruhov spolu s bronzovou sponou duchcovského typu (*BKP*, tab. XXIII: 3); v hrobe 8 nezvyklý ojedinelý druh s plastickou esovitou výzdobou v zlomkoch spolu s lignitovým kruhom a drôteným náramkom z dvoch skrútených prameňov, so sponou s guľovitou pätkou (*BKP*, tab. XXIV: 7); v hrobe 11 bradavkovitý bronzový náramok spolu s drôteným strieborným náramkom toho istého druhu ako v hrobe 8, so zlatým ohnutým prsteňom a bronzovými sponami s pretiahnutou pätkou, ukončenou gombíčkovitým zosilnením, ako aj s ďalšími železnými sponami duchcovskej konštrukcie s vyšším oblúkovitým lučíkom a voľnou pätkou (*BKP*, tab. XXV).

Bežné sú duté bronzové kruhy na ďalších pohrebiskách, ktoré sú jednak súbežné s predchádzajúcimi, jednak sú mladšie a nadväzujú na tento starší horizont ešte s duchcovskou sponou. V časovom slede vypĺňajú hlavne II. storočie.

Na pohrebisku v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove boli duté bronzové kruhy v piatich z celkového počtu 40 hrobov, napr. v hrobe 233 s bubienkovou sponou a so sponou spojenej konštrukcie, v hrobe 333 s bronzovou sponou mladého duchcovského tvaru. V Bajči-Vlkanove boli takéto kruhy približne v rovnakom prostredí ako v Trnovci nad Váhom v šiestich hroboch zo 67, v Nebojse v dvoch z 10 hrobov, vo Sv. Petri vo dvoch zo šiestich odkrytých hrobov, v Michale nad Žitavou v štyroch hroboch z 20. Vo všetkých týchto prípadoch je až nápadné nálezové prostredie týchto náramkov, ktoré sa vyskytujú hlavne s bubienkovou sponou a sponou s veľkou guľovitou pätkou. Vzácnejšie sa vyskytujú so sponou staršej stredolaténskej konštrukcie (Trnovec nad Váhom—Horný Jatov, hroby 233 a 234; Veľká Maňa, hrob 125).

Celkove možno povedať, že obeh tohto druhu náramkov netrval príliš dlho. Pomerne vzácne nachádzame ich s vyspelejšou, tzv. stredolaténskou sponou, ale takmer masove práve so staršími typmi spôn s veľkou guľovitou pätkou, ktorých výroba, ako sme už spomenuli, patrí azda novým výrobným strediskám v obsadených územiach. S nástupom typickej drôtenej spony stredolaténskej konštrukcie, ktorá sa v jednotnom vyhotovení hromadnejšie vyrábala azda na našom alebo bezprostredne susednom území (dlhšie tvary spôn s takmer rovným lučíkom a vinutím o dvoch závitoch so spodnou tetivou), tieto náramky miznú. Nenachádzame ich na mladších pohrebiskách v Hurbanove (Abadomb), Dvoroch nad Žitavou, Holiaroch, Ipeľskom Predmostí, Nitrianskom Hrádku ani v ďalších menších nálezových celkoch, ktoré zaraďujeme na koniec II. a do I. storočia pred n. l.

Ako sme spomenuli, miznú tieto náramky na pohrebiskách v nadalpskej oblasti skôr ako na našom území, kde zachytávame okrem starších hladkých alebo zdobených tvarov s priečnymi vývalkami ojedinele exempláre s bradavkovitou výzdobou. Tento typ náramkov nie je už na nálezisku La Tène vo Švajčiarsku, datovanom v poslednom čase na základe mečov k roku 100 pred n. l.[148]

Súčasne s bradavkovite zdobenými dutými náramkami objavujú sa v Podunajsku dosť často bubienkové spony zdobené rovnakým bradavkovitým ornamentom, a to na rozdiel od starších bubienkových spôn s výzdobou, ktorá má vzťah k západnej keltskej oblasti mladého duchcovského horizontu. Bradavkovité vypukliny na náramkoch a týchto sponách (napr. v Bajči-Vlkanove) sú také zhodné, že budia dojem akoby boli robené tým istým nástrojom. Ojedinele vyskytujú sa i iné výrobky s touto výzdobou, napr. pekne vyhotovená bronzová zápona z hrobu 7 v Bajči-Vlkanove (*BBV*, 421, obr. 7:

2—4, 13, 18). Nie príliš vzdialená tomuto bradavkovitému ornamentu v trojnásobnom vyhotovení naprieč obvodu náramku je výzdoba na sklených náramkoch, ktoré sa objavujú neskoršie v mladších hroboch. Na spôsob bronzových bradavkovitých náramkov sú vyhotovené aj niektoré duté železné náramky, avšak bez pupčekov (*BBV*, 449, tab. XIV: 5).

Územné rozšírenie dutých bronzových náramkov zaberá na Slovensku celú hlavnú oblasť Keltami obsadenej juhozápadnej časti územia a susedné územie terajšieho Maďarska až po Miškolc a povodie rieky Körös.[149] Na východnom Slovensku sa takéto kruhy nezistili. J. Filip datuje tento typ náramku do doby od začiatku laténu do II. storočia. I. Hunyadyová datuje tieto náramky hlavne do Reineckeho LC a ich výskyt na začiatok III. storočia. Na našom území patria nepochybne už k začiatku plochých pohrebísk do III. stor. a udržiavajú sa ešte v II. storočí pred n. l

Hladké náramky s pečatidlovými koncami

Tieto kruhy, hojne používané vo funkcii náramkov alebo nánožníkov, nie sú špecifickými pôvodnými výrobkami keltských dielní a vyspelými, už hromadne vyrábanými predmetmi laténskej materiálnej kultúry. O ich pôvode svedčia azda mladohalštatské bronzové tyčinkovité kruhy s guľovitými koncami. Tyčinkovité náramky s pečatidovými koncami stali sa v dobe laténskej typickými šperkami začínajúcich plochých keltských pohrebísk. Sú rozšírené po celej keltskej oblasti strednej Európy rovnako ako bronzová duchcovská spona, no zdá sa, že ich ďalší vývoj v novoobsadených keltských územiach sa už príliš nerozvinul. Známe sú honosné výrobky tohto typu z Waldalgesheimu, datované do konca IV. stor. pred n. l.[150]

Na území Slovenska nie sú tyčinkovité náramky s pečatidlovými koncami také časté ako duté bradavkovité kruhy.

Výzdobu týchto náramkov tvoria zhruba prvky, ktoré sa používali bežne na bronzovej spone duchcovského typu a na iných výrobkoch staršieho laténskeho obdobia, ako sú nákrčníky, prstene a pod., prispôsobené však účelu a vkusu. Je to predovšetkým hojne používaný motív sústredného krúžku, vyrazený do zosilnených koncov, esovité motívy na koncoch alebo v strednej zosilnejej časti náramkov.

Nálezové prostredie týchto náramkov charakterizuje duchcovská spona, spona s veľkou guľovitou pätkou, bubienková spona a staršia spona spojenej konštrukcie. Nálezové prostredie osvetlia najlepšie hrobové celky na našich pohrebiskách.

V Kameníne má tieto typy šesť, t. j. takmer tretina z celkového počtu 20 hrobov. Pohrebisko v Kameníne je značne súrodé a jeho trvanie zodpovedá zhruba obehu duchcovskej spony. Hladké tyčinkovité náramky boli tu v hrobe 3 spolu s náramkami rovnakého druhu s vývalkami na obvode, v hrobe 4 bez ďalšieho datovateľného inventára, v hrobe 8 s duchcovskou sponou a so sponou doštičkovitou, v žiarovom hrobe 14 s drôtenou sponou s veľkým vinutím, s ďalším vývalkovitým náramkom a so železným náramkom plasticky zdobeným na povrchu, v hrobe 18 boli hladké tyčinkovité kruhy s rovnakým druhom nákrčníka (*BKP*, tab. XXXIX—XLI).

Vo Veľkej Mani bol tento typ náramkov vo viacerých hroboch (hroby 36, 39) s bronzovou duchcovskou sponou a v mladších s drôtenou sponou s veľkou guľovitou pätkou a vinutím o veľkom priemere (hrob 40).

Na pohrebisku v Hurbanove (Bacherov majer) boli hladké tyčinkovité náramky v troch hroboch, a to so sponou duchcovského typu (hrob 1) i s mladším tvarom spony s pretiahnutou gombičkovitou pätkou (hrob 12), ktorá patrí už vlastne k prechodným sponám s veľkou guľovitou pätkou (*BKP*, tab. XX: 1, 2, 10; tab. XXVI: 1—10, 12, 16).

Na mladších pohrebiskách sa tento druh náramkov vyskytuje veľmi vzácne. V Bajči-Vlkanove majú tieto druhy náramkov iba dva zo 67 hrobov, v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove jeden hrob, v Michale nad Žitavou dva hroby.

Tieto nálezové okolnosti nasvedčujú, že rozšírenie hladkých tyčinkovitých náramkov sa na našom území obmedzuje na najstarší horizont hrobov s duchcovskou sponou. V priebehu II. storočia objavujú sa vzácne.

Tyčinkovité otvorené kruhy s vývalkami alebo zárezmi na obvode

K tomuto druhu náramkov zaraďujeme exempláre, ktoré majú také isté pečatidlové zakončenie ako predchádzajúce, líšia sa však výzdobou na obvode, ktorá pozostáva z priečnych zárezov, vytvárajúcich vývalkovité členenie povrchu. Sú súbežné s hladkými tyčinkovitými náramkami a sprevádza ich v starších hroboch duchcovská spona, v mladších, alebo možno povedať v najmladších hroboch sa tieto náramky vyskytujú ešte so sponou prechodného typu s veľkou guľovitou alebo bubienkovou pätkou. Nie zriedka sú spolu s bradavkovitými dutými náramkami. Sú rovnako vzácne ako hladké tyčinkovité kruhy.

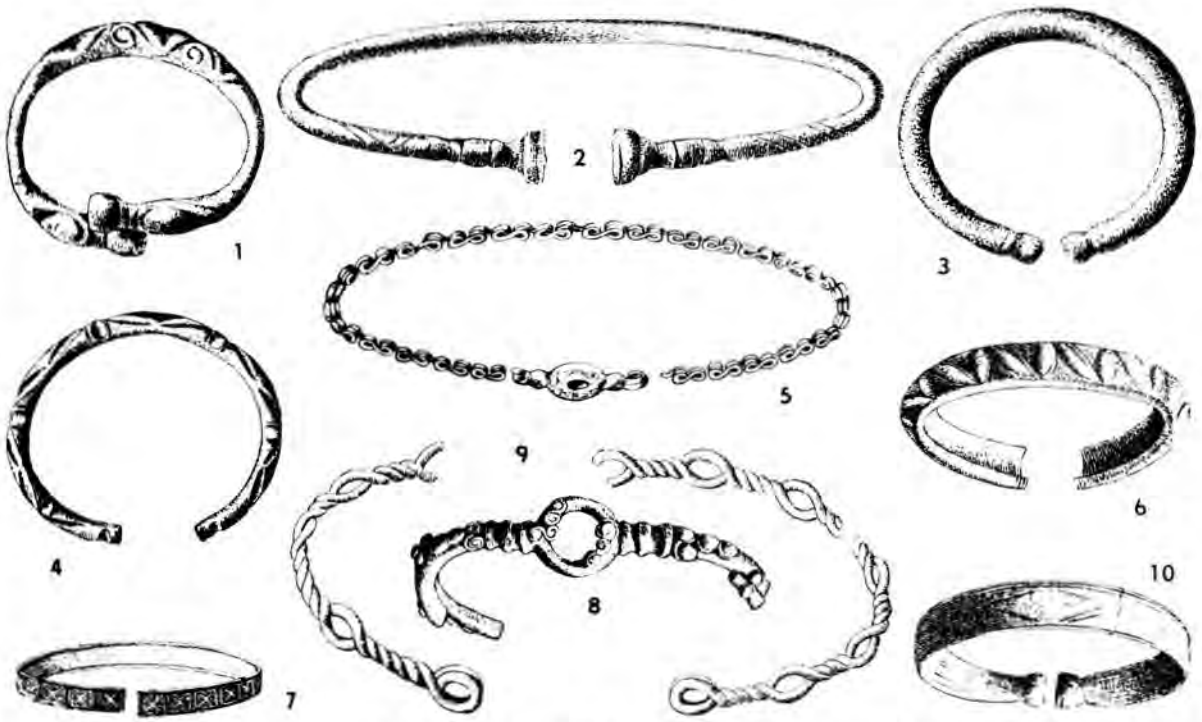

Obr. 11. Komjatice: 1 — zber z porušených hrobov. Veľká Maňa: 2 — kostrový hrob 39; 4 — kostrový hrob 125; 5, 10 — kostrový hrob 36; 6 — kostrový hrob 104; 7 — kostrový hrob 47; 8 — zber; 9 — kostrový hrob 63. Kamenín: 3 — kostrový hrob 3.

Na pohrebisku vo Veľkej Mani boli v 11 hroboch, a to tak so sponou duchcovského typu (hroby 13, 36; obr. 4), ako s mladšou sponou s guľovitou pätkou (hroby 35, 45, 64) alebo s bubienkovou sponou (hroby 64, 93; obr. 7: 2, 3). Podobne možno uviesť príbuzné nálezové prostredie v Hurbanove, poloha Bacherov majer (hrob 12) a v Kameníne (hroby 3, 12, 14, 19). Na pohrebisku v Kameníne sú tieto náramky s dutými bradavkovitými i s hladkými tyčinkovitými náramkami takmer vo štvrtine hrobov. V Michale nad Žitavou sú v jednom hrobe, vo Svätom Petri v dvoch hroboch, a to s dutými bradavkovitými náramkami a so sponou s guľovitou pätkou.[151]

Na mladších pohrebiskách sú už len vzácne: v Bajči-Vlkanove v dvoch hroboch, v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove v troch. Vo všetkých prípadoch sprievodný inventár tvoria staršie predmety — náramky alebo spony mladej duchcovskej konštrukcie. Na mladších pohrebiskách, ako sú Hurbanovo (Abadomb), Dvory nad Žitavou a Holiare, už nie sú. Z hrobového inventára ustupujú v priebehu II. stor. s nástupom spony spojenej konštrukcie.

Drôtené náramky

Pomerne zriedka objavujú sa ešte v starších kostrových hroboch ľahké drôtené náramky z dvoch navzájom stočených prameňov drôtov, sú strieborné i bronzové. Niekedy ide o jednoduché vyhotovenie s očkami na zapnutie na koncoch, v niektorých prípadoch sú očká na obvode. Ukončenie očkami na koncoch nasvedčuje tomu, že boli na ruke upevňované.

Zatiaľ ich poznáme zo ženských hrobov. Na našom území sú v prostredí duchcovskej spony a trvajú so staršími tvarmi spôn so spojenou konštrukciou. Sú na starších pohrebiskách, ako je Kamenín, Hurbanovo (Bacherov majer), Veľká Maňa, Michal nad Žitavou, Svätý Peter; ojedinele sú aj na mladších pohrebiskách (Trnovec nad Váhom—Horný Jatov, Bajč-Vlkanovo), kde ich obeh v starších hroboch týchto pohrebísk končí. Hrobové celky: Kamenín, hrob 12 — strieborný drôtený náramok, spolu s bronzovou duchcovskou sponou a bronzovými tyčinkovitými náramkami (*BKP*, 105, obr. 31: 18); Hurbanovo (Bacherov majer), hrob 8 — bronzový náramok s očkami v strednej časti, vytvárajúcimi ružicovitú ozdobu, je sprevádzaný bronzovou duchcovskou sponou s dutými bradavkovitými náramkami a lignitovým kruhom (*BKP*, 67, obr. 17: 5, 14); hrob 11 — strieborný náramok z dvoch prameňov drôtov, spolu so železnou sponou duchcovskej konštrukcie, ale s bronzovou sponou s cievkovite ukončenou pätkou, ktorá tvorí prechodný typ k spone spojenej konštrukcie, ďalej

s dutými bradavkovitými náramkami, situlovitou vázou a ďalšou keramikou (*BKP*, 67, obr. 17: 12, 15).

Na pohrebisku vo Veľkej Mani boli tieto náramky v šiestich hroboch, z tohto v jednom prípade (hrob 39) išlo o strieborný náramok, ostatné boli bronzové. Nálezové prostredie ohraničujú dva hroby ešte s bronzovou sponou duchcovského typu (hroby 39, 36) a hroby so starším tvarom spojenej konštrukcie (hroby 16, 28, 63, 116).[152] Podobné prostredie ukazujú hroby vo Svätom Petri (hrob 58), dva hroby v Michale nad Žitavou (hroby 1 a 1a). V Bajči-Vlkanove bol bronzový drôtený náramok v hrobe 64 (*BBV*, 448, tab. XIII: 6, 9—11), v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove v dvoch hroboch (189 a 401; *BKP*, tab. IX: 1—13).

Zatiaľ vzácny je tento náramok na území Maďarska, odkiaľ I. Hunyadyová pozná len nález zo Sopronu.[153] Ojedinele vyskytli sa aj v Čechách a Rakúsku (v pomerne mladom prostredí je z hrobu 184 pohrebiska v Münsingene).[154]

Časove vystupujú drôtené náramky krátko po objavení sa keltských plochých pohrebísk na našom území v III. storočí a udržujú sa v hrobovom inventári ešte v II. storočí pred n. l. Ich výroba a rozšírenie nenadobudli väčší rozsah a obmedzujú sa prevažne na podunajské keltské územie.

Vytváranie očiek akoby napodobňovalo niektoré bronzové liate náramky, rozšírené v menšej miere na keltských plochých pohrebiskách.[155]

Otvorené náramky s masívnymi vývalkami

K jednému variantu otvorených tyčinkovitých alebo vývalkovitých náramkov patria niektoré druhy vývalkovitých náramkov s guľovitými masívnejšími vývalkami, oddelenými od seba valcovitým hladkým krčkom. Konce sú obyčajne pečatidlové ako u tyčinkovitých náramkov. V literatúre sa bežne zaraďujú medzi nálezy LB (Reineckeho delenie).[156] V duchcovskom poklade vidíme len náznaky vzniku týchto náramkov.[157] Zriedka sa vyskytujú v nadalpskej oblasti, časté sú na hornej Sále na území Nemecka západne od Čiech (Orlagau),[158] v Čechách, a nie sú vzácne ani v Podunajsku.

Na juhozápadnom Slovensku nie je ich zvlášť veľký počet a vyskytli sa v starších kostrových hroboch s bronzovou sponou duchcovského typu (Veľká Maňa, hrob 39 a 36); udržujú sa počas obehu spony s veľkou guľovitou pätkou (Veľká Maňa, hrob 37; Damaša, hrob 1 a 3;[159] Kamenín, hrob 3 a 19 [*BKP*, tab. XXXIX: 2; tab. XLI: 14]; porušený kostrový hrob v Kuraľanoch[160]). Používali sa v období, keď doznieva bronzová industria súbežná s duchcovskou sponou a keď sa na územiach obsadených Keltami začínajú vytvárať nové typy predmetov po duchcovskom horizonte.

Len o niečo odlišným variantom sú otvorené náramky s polguľovitými vývalkami, predstavujúce po typologickej stránke prechodné tvary k tzv. orechovitým dutým náramkom so šarnierovým uzáverom. Na našom území sa vyskytujú len sporadicky. V Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove (hrob 384) sprevádzal tento náramok lignitový kruh a spona s guľovitou pätkou (*BKP*, tab. VIII: 1, 3). To isté nálezové prostredie mal ďalší náramok tohto druhu v Bajči-Vlkanove (hrob 1; *BBV*, tab. I: 5); sprievodnými predmetmi tu opäť bola bronzová spona s guľovitou pätkou, bronzové bradavkovité kruhy, situlovitá váza a ďalšie predmety. Tak isto vyhotovený ako nález z Bajču je náramok z porušených kostrových hrobov v Komjaticiach.[161] I keď hrobový celok nie je známy, doterajší materiál z porušených hrobov na tejto lokalite ukazuje prevažne na staršie nálezy súbežné s mladou duchcovskou sponou.

Na území Maďarska nie sú také vzácne ako na juhozápadnom Slovensku. Vyskytli sa na viacerých lokalitách, prevažne však v západnom Maďarsku smerom k Rakúsku. Pomerne časté sú v Čechách. Od slovenských líšia sa české nálezy niekedy v detailnej úprave, napr. v ukončení ramien, čo by ukazovalo na viac dielní.[162] Náramky zo Sliezska, vyobrazené M. Jahnom, ukazujú zreteľne, že ide o prechodné tvary k dutým, tzv. orechovitým náramkom a nánožníkom, i keď duté orechovité bronzové kruhy poznáme už v mladohalštatskej kultúre.

Masívne vývalkovité otvorené náramky s plnými orechovitými vývalkami tvorili len krátkodobý prechod k dutým orechovitým náramkom.

Ohnuté tyčinkovité náramky s uzlíkovitými vývalkami na obvode, niekedy s hustými zárezmi, vytvárajúcimi vývalkovité členenie, patria v kostrových hroboch na juhozápadnom Slovensku celkove k vzácnym nálezom a časove vystupujú v tom istom období ako predchádzajúce. V hrobe 6 v Hurbanove (Bacherov majer) bol tento druh náramku spolu s bronzovou sponou mladého duchcovského typu, vo Veľkej Mani v hrobe 36 tiež s bronzovou duchcovskou sponou. Častejšie sú na našom území prstene tohto ohnutého tvaru v najstaršej fáze plochých keltských pohrebísk.

Ojedinele nachádzajú sa v hroboch ďalšie náramky, ktoré patria ešte k okruhu nálezov duchcovského pokladu a sú časove súbežné s horizon-

tom duchcovskej spony. Sú to esovite vinuté drôtené náramky alebo nákrčníky z hrobu 13 vo Veľkej Mani (obr. 4: 9), slučkovite vinutý drôtený náramok z porušených hrobov z Komjatíc a plochý pásikový bronzový otvorený náramok s geometrickou výzdobou z hrobu 47 vo Veľkej Mani.[163]

Všetky doteraz spomenuté druhy náramkov nie sú častými nálezmi v našom hrobovom inventári a ich väčšia koncentrácia je zreteľná v najstarších hroboch na Slovensku. Hladké tyčinkovité kruhy, varianty vývalkovitých náramkov, drôtené náramky uvedených druhov a duté plechové kruhy s bradavkovitou výzdobou patria časove do doby obehu duchcovskej spony s trvaním do objavenia sa spony s guľovitou pätkou a bubienkovej spony. Uvedené druhy tvoria horizont, ktorý je u nás v bronzovej industrii keltských plochých pohrebísk najsilnejšie zastúpený; jeho hlavnou charakteristikou sú spoločné črty so širokým okruhom hrobových nálezov na území od Rýna po Karaptskú kotlinu. Úzko súvisí s rozrastením sa keltských plochých pohrebísk po expanzii Keltov. Na ich výrobe podieľalo sa viac dielní, ktorých bližšia lokalizácia si vyžiada detailnejšiu analýzu a rozbor materiálu.

Medzi štýlove nejednotné, vzácnejšie sa vyskytujúce druhy náramkov patria rôzne exempláre bronzových kruhov s bohatou plastickou výzdobou, imitujúcou v niektorých prípadoch filigránovú výzdobu. Sú to otvorené alebo uzavreté tyčinkovité kruhy s masívnymi vývalkami, bohato členenými na spôsob ružice. Bohato zdobené exempláre sú z Bajču-Vlkanova (hrob 52, *BBV*, obr. 7: 22) a takmer zhodný pochádza z hrobu 124 vo Veľkej Mani. Blízke analógie sú z niekoľkých lokalít v západnej časti Maďarska (Ordód-Babót, Sopron).[164] Jednoduchšiu plastickú výzdobu majú bronzové náramky tohto druhu z Trnovca nad Váhom—Horného Jatova (*BKP*, tab. XIV—4), Kamenína (*BKP*, tab. XLII: 6), Nebojsy,[165] Zalaby,[166] Orechovej na východnom Slovensku[167] a zo starších nálezov z Mukačeva (USSR).[168] Nálezy z Trnovca nad Váhom—Horného Jatova a z Nebojsy sú rovnako vyhotovené ako nálezy z Křenovíc na Morave a tiež sprievodné viacpuklicové kruhy z hrobu 564 v Trnovci nad Váhom a z hrobu 1 v Křenoviciach ukazujú na rovnaký pôvod.[169]

Celkove môžeme povedať, že niektoré exempláre zo Slovenska majú svojrázne vyhotovenie zhodné s maďarskými nálezmi, iné ukazujú na vzťah k Čechám a Morave. Rovnaké nálezové prostredie svedčí o širšom územnom okruhu, a preto treba na Slovensku počítať jednak s miestnymi, jednak s cudzími výrobkami. Bohaté plastické členenie povrchu týchto bronzových liatych výrobkov sa napodobňuje u železných náramkov a hovorí o vyspelej šperkárskej výrobe pracujúcej so železom (Trnovec nad Váhom—Horný Jatov; *BKP*, obr. 4: 10, 12).

Uvedené druhy ružicovitých náramkov a ich variantov s bohatou plastickou výzdobou sú už bežne v dotyku s rozvíjajúcou sa výrobou tzv. lignitových, viacpuklicových i tzv. „šnekovitých" kruhov. Sú v sprievode mladej duchcovskej spony a spony plastického štýlu, ako aj s počiatočnými typmi spôn spojenej konštrukcie.

Ukazuje sa, že po ústupe bronzovej industrie duchcovského horizontu nastáva dočasne štýlová nejednotnosť bronzových výrobkov, ktorá vedie k vzniku niektorých druhov náramkov a nánožníkov „barokového" štýlu.[170]

Z tohto obdobia vychádza pomerne štýlove ucelený puklicovitý („šnekovitý") typ náramku ako symbióza náramkov bohato plasticky zdobených masívnymi polguľovitými vývalkami a vznikajúcich hladkých dutých viacpuklicovitých kruhov. Hladké viacpuklicové orechovité hladké i zdobené bronzové kruhy vyskytujú sa preto často v hrobových nálezoch spolu. Časove zaraďujeme ružicovité náramky zhodne s J. Filipom do II. storočia.

Sklené náramky

O nálezoch sklených náramkov v keltskom hrobovom inventári na Slovensku autor už stručne referoval.[171] Tým však ani zďaleka nebola vyčerpaná otázka rozšírenia tohto druhu keltských šperkov a vzťahu slovenských nálezov k ostatnému územiu stredoeurópskeho keltského osídlenia. Napriek pokusu vysvetliť pôvod niektorých sklených náramkov z keltských hrobov na Slovensku domácou (miestnou) výrobou, ostáva táto otázka naďalej neriešená. Treba zdôrazniť aj skutočnosť, že novými hrobovými i sídliskovými nálezmi mení sa podstatne doterajší názor na podiel sklenej industrie z územia Slovenska v rámci stredoeurópskych nálezov a že sa postupne koriguje aj starší názor na chudobnosť nálezov na slovenskom území.

Ani obsažná práca T. E. Haevernickovej nezachycuje skutočný stav nálezov nielen na Slovensku, ale ani v susednom Maďarsku a nepochybne i na ďalších Keltami obsadených územiach, čo je spôsobené nedostatočným publikovaním nových nálezov.[172]

Doteraz poznáme z juhozápadného Slovenska 15 hrobov s nálezmi sklených náramkov. Spolu so sídliskami ide o viac ako 30 lokalít s počtom vyše 40 buď celých, alebo fragmentárne zachovaných exemplárov. Hrobové celky: Veľká Maňa — hroby 11,

32, 122, 127, 131 a 133; starší nález z porušených hrobov vo Veľkej Mani v múzeu v Martine; Trnovec nad Váhom—Horný Jatov — hrob 11; Holiare — hroby 186, 741 a 772; Nitriansky Hrádok — hrob 2/58; Dvory nad Žitavou — hrob 1/55;[173] Žitavce — hrob porušený v posledných rokoch, dar T. Gallu roku 1961 AÚSAV v Nitre (nepublikovaný), Bajč-Vlkanovo — zber na pohrebisku, žiarom porušený náramok, pravdepodobne zo žiarového hrobu (*BBV*, 421, obr. 7: 29). Hladký tvar s polkruhovým prierezom — typ 1 T. E. Haevernickovej[174] — akoby nápodoba lignitových výrobkov, pochádza z bojovníckeho žiarového hrobu 122 vo Veľkej Mani. Náramok bol dodatočne vložený do hrobu vedľa nedohorených pozostatkov zo žiaroviska. Je masívny, s veľkým priemerom, svetlozelený so žltou fóliou na povrchu. T. E. Haevernická k svojej práci pripojila mapku rozšírenia; podľa nej počet lokalít tohto typu náramku nie je veľký. Nápadnejšia koncentrácia je v severnom Taliansku a v priľahlom území oblasti Adriatického mora v dnešnej Juhoslávii a severne od Álp v dnešnom Švajčiarsku.[175] U nálezov tohto druhu prevláda farba svetlozelená so žltou fóliou, čo zodpovedá aj nálezu z hrobu 122 vo Veľkej Mani. Najbližšími náleziskami tohto typu náramku je napr. Dürnberg pri Salzburgu a na území Juhoslávie Nin v okolí Zadaru.[176] Zatiaľ nie sú publikované niektoré výskumy pohrebísk s nálezmi sklených náramkov v Maďarsku, ktoré nepochybne poskytnú niektoré nové doplňovacie údaje o týchto náramkoch v Podunajsku.

Prevládajúca zelená farba náramkov tohto druhu nie je náhodná. Veľmi často sa používala a možno povedať, že bola obľúbenou farbou v starovekom sklárstve predkeltského obdobia.

Tak isto nápadná koncentrácia týchto, podľa T. E. Haevernickovej najstarších druhov sklených náramkov v etruskom prostredí v severnej Itálii ukazuje, že azda práve toto prostredie hralo dôležitú úlohu pri rozvoji výroby keltských sklených náramkov, či už na základe bezprostredného styku s tamojšou výrobou skla, alebo stykom s importmi dovážanými tam z oblasti starých sklárskych dielní Stredozemného mora.[177]

Nápadnejšie rozšírenie týchto druhov náramkov pri pobreží Adriatického mora na území dnešnej Juhoslávie je len prirodzeným dôsledkom teritoriálneho i obchodného spojenia týchto území a súvisí s prenikaním Keltov zo severného Talianska na Balkán. So sklom stretávame sa tu už pri niektorých druhoch spôn mladohalštatského charakteru.[178]

V tejto súvislosti treba spomenúť i ďalšie predmety z hrobu 122 vo Veľkej Mani. Okrem náramku boli tam pásová železná puklica, ohnutý železný meč s hrotitým nákončím pošvy, železná drôtená spona spojenej konštrukcie s uzlíkovitým zosilnením na pätke, dve esovite profilované misky a jedna dvojuchá amfora. Amfora je vyhotovená obvyklým spôsobom, na povrchu je hladká, čierna, na lome hnedá; má tvar fľašovitej vázy, ku ktorej boli na spôsob antických váz pripojené dve široké, rebrami po dĺžke členené uchá (blízkym tvarom je váza zo zberu na pohrebisku v Kameníne; *BKP*, tab. XLII: 1). Tvar dvojuchej vázy je vzácnym výtvorom keltského hrnčiara, ktorý predlohu prevzal nepochybne v antickom prostredí Balkánskeho polostrova, a to najskôr od miestneho starého ilýrsko-tráckeho alebo tzv. skýtskeho obyvateľstva. Obsah spomenutého hrobu rozhodne nemá nič spoločného s včasným obdobím laténskym, do ktorého T. E. Haevernická na základe hrobových nálezov v severnom Taliansku datuje počiatky výskytu týchto náramkov. Ohnutý meč, pásová štítová puklica i drôtená spona datujú hrob prinajmenšom do konca tzv. stredného laténu, ak nie až do priebehu I. storočia pred n. l. Dvojuché vázy v hrubšom vyhotovení (podobné ako z Veľkej Mane) poznáme nielen v staršom, tzv. skýtsko-halštatskom období na periférii keltského osídlenia v Podunajsku, ale aj z konca laténskeho obdobia.[179]

Je nepochybné, že typologicky patrí náramok z hrobu 122 vo Veľkej Mani do skupiny 1 podľa delenia T. E. Haevernickovej, časový hiát treba vysvetliť tým, že náramok sa ako vzácny šperk uchoval dlhší čas a dostal sa do majetku keltského bojovníka až v neskorolaténskom období; svedčí o tom skutočnosť, že nebol roztavený pri spaľovaní zomrelého, ale ponechaný neporušený a dodatočne vložený do hrobu. Iným vysvetlením môže byť jeho neskorší vznik v miestnych sklárskych dielňach.

Hladké typy sklených náramkov s okrajovými lištami (rebrami). Typologicky mladšími variantmi náramku z hrobu 122 vo Veľkej Mani sú jednoduché hladké sklené náramky, ktoré na rozdiel od predchádzajúceho typu majú po stranách odsadenú lištu. Stredná časť náramku je nápadne vysoko oblúkovite klenutá. Po jednom exemplári boli v kostrových hroboch 127 a 133 (obr. 10: 3) vo Veľkej Mani, ďalší zachovalý kus je z porušených hrobov v Žitavciach. Všetky tri náramky sú rovnako vyhotovené, líšia sa od seba len malým rozdielom vnútorného priemeru a šírky; majú tmavomodrú farbu a na obvode sú zdobené tromi skupinami osmičko-

vitého motívu, a to žltého (Veľká Maňa — hrob 127) a bieleho (Veľká Maňa — hrob 133 a porušený hrob zo Žitaviec). Zlomky rovnakých druhov sklených náramkov našli sa na niektorých dosiaľ neuverejnených sídliskách juhozápadného Slovenska. Nápadná zhoda týchto náramkov a chýbajúce analógie v západnej keltskej oblasti ukazujú na tú istú, azda tunajšiu dielňu.

T. E. Haevernicková zaradila tento druh náramkov do svojho typu 6a. Podľa jej mapky ich rozšírenia nápadná je koncentrácia týchto náramkov opäť na území Juhoslávie (Kransko) ako u predchádzajúcich neprofilovaných druhov; odtiaľ tiahne sa viditeľná, pomerne hustá sieť nálezov po východných výbežkoch Álp až na územie Moravy a smerom východným do Potisia.[180] Inou nápadnou koncentráciou sa vyznačuje nadalpská oblasť Švajčiarska s rozptylom popri hornom Dunaji a Rýne. Pohľad na mapku vzbudzuje dojem, akoby sa výroba týchto mladších druhov náramkov preniesla z juhu jednak na Balkán a do Podunajska, jednak na územie Švajčiarska.

Podľa súpisu T. E. Haevernickovej prevládajú u týchto náramkov jasné farby, udržuje sa zelená a u niektorých variantov modrá. Na našom území je to zatiaľ výhradne farba modrá. Aj po tejto stránke ukazuje tento typ náramku na pokračovanie predchádzajúceho typu s polkruhovým prierezom (Haevernickovej typ 1), pričom ohnisko nálezov sa presunuje hlbšie do vnútrozemia keltského osídlenia; zároveň sa rozvetvuje tiež ich výroba na viaceré dielne. Pre časové zaradenie sklených náramkov s okrajovou lištou na našom území dôležité sú najmä bohaté hrobové celky z Veľkej Mane — hroby 127 a 133 — s nevšedným sprievodným inventárom (hrob 133 — obr. 10).

Hrob 127 — kostrový, nepochybne ženský hrob v priestornej jame s rozmermi 250×175 cm, hĺbka od povrchu ornice 180 cm, orientácia J—S (hlava na juh). Obsah: na predlaktí ľavej ruky lignitový a tmavomodrý nepriesvitný sklený kruh polkruhovitého prierezu, na zápästí ďalší sklený tmavomodrý priesvitný náramok, na prstoch tej istej ruky sklený tmavomodrý a bronzový ohnutý prsteň, okolo pása železný, hrdzou rozožratý náramok z nezreteľných ohniviek, nad členkami nôh štvorpuklicové bronzové nánožníky; ďalej boli v hrobe na rôznych miestach zlomky železných drôtených spôn spojenej konštrukcie, ďalší lginitový náramok, bronzové gombičky s uškom, strieborný ohnutý prsteň, tuhová, zvisle ryhovaná situlka, ďalšie vázovité nádoby so širším hrdlom a zvieracie kosti.[181]

Hrob 133 — nepochybne ženský bohatý kostrový hrob v priestornejšej hrobovej jame. Obsahoval popri hladkom sklenom náramku s okrajovými lištami ďalší bradavkovitý tmavomodrý sklený kruh s trojitými pupčekmi na obvode, veľký valcovitý korál neobvyklého tvaru z tmavomodrého skla, dva menšie korálky tmavomodrej, slabo priesvitnej farby s otvorom v strede a so žltými očkami, a malý tmavomodrý korálik bez očiek. Z ostatného inventára sú dôležitými datovacími predmetmi železná spona s dvoma korálkami na lučíku, zlomky železných drôtených spôn spojenej konštrukcie, bronzová prelamovaná falérka z opaskovej garnitúry, železný opasok, širšia fľašovitá váza a zvieracie kosti (obr. 9: 5; obr. 10).

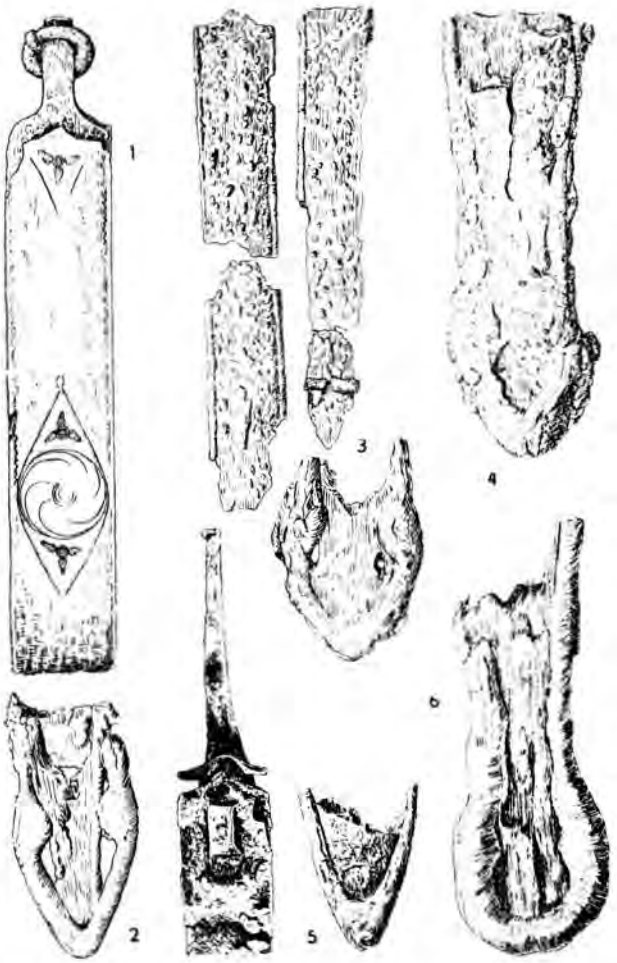

Obr. 12. Šahy: 1 — porušené žiarové hroby. Veľká Maňa: 2 — kostrový hrob 28; 3 — kostrový hrob 107; 4 — kostrový hrob 58. Žitavce: 5 — porušené žiarové hroby. Trnovec nad Váhom: 6 — kostrový hrob 362.

Obsah hrobu ukazuje bezpečne na neskorolaténske obdobie hlavne sponou s dvoma korálkami na lučíku, ktorú R. Hachmann datuje do svojho predrímskeho obdobia, t. j. zhruba do I. storočia pred n. l.[182] Do tohto obdobia datujú hrob aj ďalšie

spony, patriace na našich pohrebiskách k posledným tvarom, ktoré nachádzame v hroboch. Aj krásne prelamovanie z opaskovej garnitúry je iba obdoba podobných prelamovaných bronzových gombíkov, falér a iných ozdôb, ktoré sa hojne vyskytujú na keltských opidách. Najbližšou analógiou k bronzovému kovaniu opaska je napr. bronzový terčík zo stradonického opida,[183] nepresné analógie sú i na iných neskorolaténskych opevnených sídliskách.

Hroby 122, 127 a 133 z Veľkej Mane nachádzajú sa na pohrebisku neďaleko seba a svojím obsahom majú spoločné črty. I napriek rôznemu pohrebnému rítu možno ich pokladať za súčasné.

Vývalkovite členené sklené náramky. Bežným typom sklených náramkov v keltských hroboch i na sídliskách je druh náramku zhruba polkruhového prierezu s povrchom členeným šikmými, akoby pletencovitými vývalkami. Vývalky bývajú hladké (so základnou farbou náramku) a zdobené nitkovitou výzdobou. Tento druh náramkov je v keltskom prostredí veľmi častý a má niekoľko odlišných variantov, najmä pokiaľ ide o členenie, ale aj o výzdobu povrchu. T. E. Haevernicková ich zhrňuje do skupiny 8, rozčlenenej na podskupiny a—d. Zemepisné rozšírenie tejto skupiny náramkov zaberá širokú oblasť keltského osídlenia od Švajčiarska do Čiech, pozdĺž Dunaja na územie Maďarska a jeho susedných oblastí, teda i na naše územie. Najmä variant 8a podľa T. E. Haevernickovej je veľmi početný.

Do tejto skupiny náramkov patrí krásne zachovalý masívny náramok z kostrového hrobu 2/58 z Nitrianskeho Hrádku.[184] Má 73 mm v priemere a je 20 mm široký. Na povrchu má masívne šikmé vývalky, pripomínajúce pletencovitý druh výzdoby, vždy tri hladké a dva s bielou nitkovitou výzdobou. Rovnakého druhu je žiarom porušený fragment náramku z pohrebiska v Bajči-Vlkanove (*BBV*, obr. 7: 29). Obidva možno zhruba zaradiť do skupiny 8d podľa T. E. Haevernickovej. Tiež spomenutý hrob z Nitrianskeho Hrádku som zaradil do neskorolaténskych hrobov a ani dnes s krátkym odstupom času tento názor nepokladám za vhodné zmeniť. Skupina birituálnych hrobov vo vnútornom areáli hradiska zo starš. doby bronzovej v Nitrianskom Hrádku má celkové nálezy, ktoré možno pokladať za časove súbežné s rozvojom neskorolaténskych keltských opevnených sídlisk. Nálezy sú rôznorodejšie než v starších hroboch na juhozápadnom Slovensku a ukazujú na širší vzťah k stredoeurópskej keltskej kultúre.[185] Prejavujú sa na nich zreteľne vplyvy niektorých vzdialenejších výrobných stredísk (sklené náramky, spona s viacnásobným vinutím na lučíku, spona s dvoma guľovitými zosilneniami na pätke a v mieste pripojenia pätky, keramika s vlešteným pásom šikmých rýh na hrdle, plochý vybíjaný opasok a iné).[186]

Sklené náramky s bradavkovitou výzdobou na povrchu patria k veľmi obľúbeným a rozšíreným druhom náramkov v dobe laténskej. T. E. Haevernicková ich zaraďuje do svojho typu 14 a uverejňuje mapku ich rozšírenia, ktoré sa podstatne nelíši od rozšírenia predchádzajúcich druhov s plastickou vývalkovitou výzdobou na povrchu[187] (typ 8). I tieto náramky zaberajú široké územie od Švajčiarska na východ do Karpatskej kotliny, ojedinele vyskytujú sa i za karpatským oblúkom východne od nášho územia. Majú niekoľko variantov. Bradavkovitý ornament sa rôznym spôsobom obmeňuje. Vyskytujú sa s jednou, dvoma i tromi bradavkami a sú podobné dutým bronzovým kruhom s touto výzdobou.

V hroboch na juhozápadnom Slovensku našli sme zatiaľ veľmi zhodné exempláre týchto náramkov s trojitými pupčekmi na obvode v kostrovom hrobe 133 vo Veľkej Mani (obr. 10: 2). Z tej istej lokality pochádza žiarom porušený náramok z hrobu 32 a starší nález z porušených hrobov, uložený v múzeu v Martine.[188] Dobre zachovalý exemplár pochádza zo žiarového hrobu 772 v Holiaroch (*BKP*, tab. XXXVIII: 11). Odlišné profilovanie povrchu má bradavkovitý náramok z tohto pohrebiska, pochádzajúci zo starších nálezov, uložených v múzeu v Budapešti.[189] O modrom bradavkovitom náramku z kostrového hrobu v Radvani nad Dunajom zmieňuje sa už J. Eisner.[190]

Vo všetkých prípadoch ide o tmavomodrú farbu, výnimku tvorí iba porušený exemplár zo žiarového hrobu 32 vo Veľkej Mani; pôvodný farebný tón je žiarom skreslený.

Časový výskyt týchto bradavkovitých sklených náramkov nemožno zvlášť odlíšiť od ostatných predchádzajúcich druhov. V hrobe 133 vo Veľkej Mani bol bradavkovitý náramok spolu s hladkým náramkom s okrajovými lištami (Haevernickovej typ 6a), o ktorom sme sa už zmienili. Podobne v hrobe 772 v Holiaroch bol neporušený bradavkovitý náramok spolu s hladkým, žiarom roztaveným, strechovite profilovaným náramkom (presný tvar sa dá ťažko identifikovať).

Vo všetkých prípadoch ide o hroby charakterizované mladou drôtenou sponou spojenej konštrukcie s vnútornou tetivou (Veľká Maňa — hrob 32 a 133), ktoré nepochybne patria do konca tzv. stredolaténskeho a do neskorolaténskeho obdobia.

Okrem zachovalých celých alebo väčších zreteľ-

ných kusov sklených náramkov zistili sme zliatky takýchto náramkov v ďalších hroboch: Veľká Maňa — hrob 141 so štvorpuklicovým nánožníkom, Holiare — hrob 186, roztavený sklený náramok modrej farby s bielym a žltým ornamentom nezreteľného tvaru, spolu s bronzovým liatym opaskom a so zvláštnou terčovitou železnou sponou, hrob 741 toho istého pohrebiska — modrý náramok s bielou nitkovitou vlnovkou spolu s dvojguľkovitou sponou a so sponou zvláštnej doštičkovitej konštrukcie (*BKP*, tab. XXXII: 4—7; tab. XXXVII: 1—5, 8, 9).

Pôvod týchto náramkov sotva možno vyvádzať z domáceho slovenského prostredia, i keď ani táto možnosť nie je vylúčená. Pomerne dobré analógie k slovenským nálezom nachádzajú sa na širokom Keltami osídlenom území napríklad v Maďarsku i v Čechách. Ich rozšírenie od Švajčiarska do Karpatskej kotliny a odlišnosť niektorých variantov ukazujú na viac výrobných dielní.

Zvláštnym druhom náramku je náramok s romboidnou plastickou výzdobou na povrchu, doplnenou výraznou bradavkou; pochádza zo starších ojedinelých nálezov z Nových Zámkov a Komjatic.[191]

Spomenuté hrobové celky so sklenými náramkami ani zďaleka čo do počtu, teritoriálneho rozšírenia i tvarov nepredstavujú vlastný obraz ich rozšírenia na území Slovenska.

Hrobové celky s týmito náramkami možno datovať do konca stredolaténskeho a na začiatok neskorolaténskeho obdobia, prípadne do priebehu prvej polovice I. storočia pred n. l. Územne patria hroby s nálezmi sklených náramkov hlavne do oblasti juhozápadného Slovenska, do centra keltského osídlenia a keltských plochých pohrebísk. Všetky spomenuté typy objavujú sa v hroboch na Slovensku v pomerne krátkom časovom úseku a nemožno im určiť výraznejšie chronologické poradie.

Ak prihliadame k nálezovej oblasti sklených náramkov alebo ich zlomkov bez ohľadu na okolnosť či ide o hroby alebo sídliskové nálezy, zistíme pomerne hustú sieť nálezov na juhozápadnom Slovensku, presahujúcu hranice keltského osídlenia a prenikajúcu do nekeltského osídlenia Považia, najmä do púchovskej kultúry (Očkov, Pobedim, Siladice[192]). Tmavomodrý náramok bol aj v mladolužickej mohyle v Krásnej Vsi (okr. Topoľčany).[193] Táto skutočnosť nie je nijako nápadná; Považie bolo jednou z najdôležitejších pravekých tepien a aj v dobe laténskej stalo sa dôležitou spojnicou s nekeltským osídlením severného Slovenska. Prenikanie laténskej kultúry do púchovskej oblasti je nápadné predovšetkým v neskorolaténskom období, keď nešlo zrejme len o prenikanie laténskej materiálnej kultúry, ale aj zvyškov keltského obyvateľstva, najmä po zlomení mocenského postavenia Keltov na Dunaji.

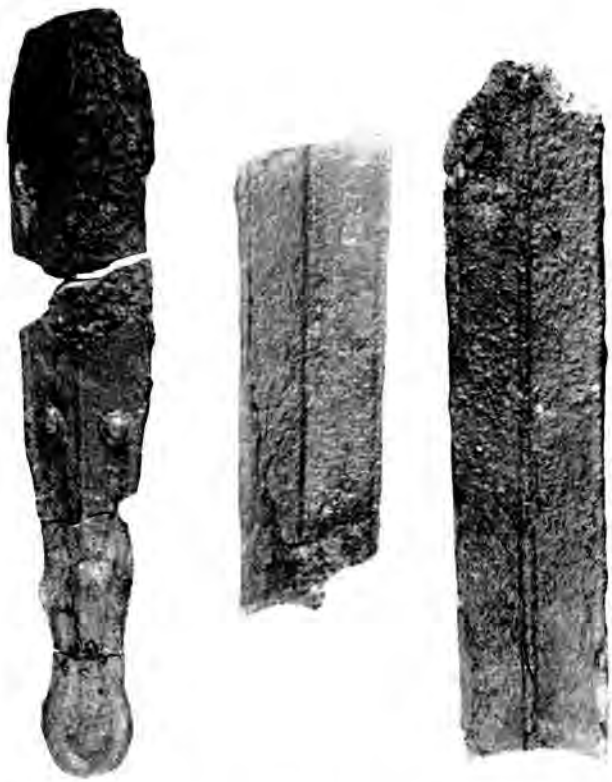

Obr. 13. Ondrochov, meč z kostrového hrobu 1.

Tento názor podporujú aj nálezy sklených náramkov. Ide predovšetkým o materiál sídliskového charakteru, nájdený prevažne v zlomkoch, ktorý po typologickej stránke obsahuje viac druhov výrobkov bežných na mimoslovenských keltských lokalitách. Napr. v Abraháme našiel sa typ 11 (T. E. Haevernickovej) s vetvičkovitým plastickým ornamentom na povrchu alebo typ 7c s dvojitým poloblúčikovým rebrom po obvode, v Nitrianskom Hrádku typ 10 a 13.[194] Najčastejšie sa však vyskytuje typ 8 a jeho rôzne varianty a typ 14 s trojitými bradavkami na obvode, ktorý je i v hrobových nálezoch častejší.

Z uvedeného vyplýva zreteľne, že Keltami osídlené územie Slovenska nestálo bokom laténskej sklenej produkcie a jednak obchodom, jednak miestnou výrobou zaisťovalo si dostatočný prístup i k tomuto pomerne cennému šperku, ktorého obľuba vyvrcholila ku koncu laténskeho obdobia.

Viacpuklicové kruhy

I napriek novým nálezom, ktoré zmenili mienku na rozšírenie bronzových viacpuklicových kruhov na našom území, jadrom ich výskytu ostávajú Čechy, zatiaľ čo územie Slovenska tvorí okrajovú oblasť.[195] Hladké puklicové kruhy, pozostávajúce z viac ako štyroch dutých misiek, vyskytli sa asi v 16 bezpečne hrobových celkoch len na území juhozápadného Slovenska. Ich charakter je rôznorodý a počet dutých, spravidla polguľovitých misiek kolíše od 6 do 13; sú spojené šarnierom (dve alebo i viac misiek je voľných). Vyskytujú sa exempláre s prstencom na vnútornej strane alebo hladké, voľné, bez pása.

Na juhozápadnom Slovensku objavujú sa už s duchcovskou sponou, častejšie sú však až so sponou s veľkou guľovitou pätkou a s bubienkovou sponou; udržujú sa s mladou drôtenou sponou spojenej konštrukcie. Doba rozšírenia dutých puklicových kruhov na Slovensku sa v podstate kryje s obehom rovnakých typov výrobkov v Čechách.[196] Vo Veľkej Mani boli viacpuklicové kruhy len v štyroch hroboch. V hrobe 47 bol zvláštny tvar 13-puklicového náramku spojovaného šarnierom, s masívnymi dutými miskami, bol spolu s bronzovými sponami duchcovského typu s dlhším vinutím. V hrobe 92 boli menšie bronzové nánožníky s 11 miskami a s prstencom na vnútornej strane spolu s drôtenou sponou spojenej konštrukcie. V hroboch 124 a 125 boli osempuklicové kruhy so sponou s guľovitou pätkou, ale aj so sponou spojenej konštrukcie.

Na pohrebisku v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove obsahovali duté viacpuklicové kruhy štyri hroby: hrob 292 typ kruhu s desiatimi miskami, hrob 233 s deviatimi miskami, hrob 564 so šiestimi miskami a hrob 348 so šiestimi i so štyrmi miskami (*BKP*, tab. V: 1—26; VI: 1—4, 11; VIII: 2, 4—12; XIV: 1—8). Vo všetkých prípadoch ide o hroby so sponami s veľkou guľovitou pätku, s bubienkovou sponou, ale aj s drôtenou sponou spojenej konštrukcie. Celé pohrebisko má pomerne súrodý obsah hrobov s neveľkým časovým rozpätím a patrí do priebehu II. storočia.

Do rovnakého časového úseku zaraďujeme hroby 33 a 52 z Bajču-Vlkanova s osempuklicovými kruhmi a v zlomkoch zachovaný viacpuklicový kruh z hrobu 8 tohto pohrebiska.

Výrazným hrobovým celkom s osempuklicovým kruhom s prstencom na vnútornej strane je hrob 1 z Michala nad Žitavou, ktorý obsahoval aj bubienkové spony, spony s plasticky členenou guľovitou pätkou, lignitový kruh a keramické milodary (obr. 8). Mladší obsah s drôtenou sponou spojenej konštrukcie na tomto pohrebisku predstavuje hrob 38 so sedempuklicovým bronzovým kruhom a hrob 42 so šesťpuklicovým kruhom.

V mladom prostredí spony spojenej konštrukcie bol šesťpuklicový kruh na pohrebisku v Dvoroch nad Žitavou v hrobe 1 (*BKP*, tab. XXVII: 1—10).

Viacpuklicové kruhy roztavené žiarom obsahoval porušený žiarový hrob z Orechovej (okr. Michalovce) na východnom Slovensku,[197] čím je ešte viac zdôraznený poznatok, že postup Keltov na východ patrí do doby obehu týchto kruhov.

Niektoré viacpuklicové kruhy, najmä z ôsmich alebo šiestich misiek so šarnierovým záverom a bez vnútorného prstenca, majú také blízke analógie na širších Keltami obsadených územiach, že treba v niektorých oblastiach počítať s ich hromadnejšou výrobou. Na druhej strane značnú rôznorodosť našich viacpuklicových kruhov na malom území juhozápadného Slovenska môžeme vykladať rozvetvenými stykmi s viacerými oblasťami alebo miestnou výrobou niektorých exemplárov.

S osempuklicovým typom kruhu so šarnierovým uzáverom a dvoma voľnými miskami zaoberal sa v osobitnej štúdii W. Krämer v súvislosti s ojedinelým vzácnym nálezom tohto druhu nánožníka na území Grécka.[198] Podľa zmapovania vyvádza tento typ puklicového kruhu z Porýnia do strednej Európy a cez Podunajsko na juh; pokúša sa uviesť datovanie týchto typov kruhov do doby prenikania Keltov cez Balkán na juh do Macedónie a Grécka, čím by podľa historických údajov o bojoch Keltov mohol podopriet absolútne datovanie horizontu týchto laténskych pamiatok. Zdá sa však, že nenájdeme tento typ puklicového náramku (častejšie nánožníka) ani v takých hrobových celkoch, ktoré by ostatným sprievodným inventárom potvrdili domnienku W. Krämera. Na území Slovenska patrí tento (nie celkom presný) druh puklicového kruhu hrobovým celkom s nálezmi podstatne mladšími než je horizont duchcovskej spony a ostatného s ním idúceho materiálu, ktorý reprezentuje najstaršie hroby na našich plochých pohrebiskách z doby osídľovania slovenských pridunajských nížin Keltami. Styk Keltov s južným balkánskym územím však úplne neustal ani po trvalejšom usadení sa Keltov na území dnešnej Juhoslávie, a preto nie je vylúčené, že sa nález dostal do Grécka neskoršie.

Štvorpuklicové a trojpuklicové kruhy

Všeobecne sa predpokladá, že štvorpuklicové a vzácnejšie sa vyskytujúce trojmiskovité bronzové kruhy patria ku koncovým typom výrobkov tohto

druhu a že ich oblasť rozšírenia, a teda aj výroby, patrí Podunajsku. Potvrdzuje to mapa nálezísk týchto nánožníkov na našom i maďarskom území.[199] Počet nálezísk štvorpuklicových kruhov nie je však veľký a nezodpovedá hustote nálezov spomenutých viacpuklicových kruhov. Menšia koncentrácia nálezísk štvorpuklicových kruhov na našom území zodpovedá jadru keltských plochých pohrebísk na Poiplí a Pohroní, v Maďarsku na strednom Dunaji (župa Mezőföld), na hornom Potisí a čiastočne smerom do Sedmohradska.[200] Počet nálezísk na našom území a na strednom Dunaji (na území Maďarska) je zhruba rovnaký, teda zatiaľ nemožno spoľahlivejšie tvrdiť, že štvorpuklicové náramky na našom území pochádzajú z juhu, alebo že nálezy na maďarskej strane sa rozšírili z nášho územia na juh. Sieť nálezov na obidvoch územiach zreteľne naznačuje, že ide o nové, spolu úzko súvisiace výrobné prostredie, ktoré sa vyhlo starším dôležitým strediskám v západnej časti Maďarska na rakúsko-maďarskom pomedzí a presunulo sa ďalej na východ (k toku Dunaja na juh až do Sedmohradska). Odpovedá tomu i všeobecne mladší obsah hrobov so štvorpuklicovými kruhmi, prevažne žiarového pohrebného rítu (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hroby 398 a 549, Holiare — hrob 545 [*BKP*], Ipeľské Predmostie — hrob 3, Žitavce — porušené hroby s roztaveným štvorpuklicovým kruhom a plochým vybíjaným opaskom, Trávnica — porušený hrob s roztaveným štvorpuklicovým náramkom).[201] Neporušené bronzové štvorpuklicové kruhy pochádzajú z kostrového hrobu 14 vo Veľkej Mani[202] so sponou spojenej konštrukcie (obr. 6: 10), ďalej z hrobu 127 toho istého pohrebiska so sklenými náramkami a sponami spojenej konštrukcie,[203] z hrobu 13 v Michale nad Žitavou,[204] tiež s mladým typom spony spojenej konštrukcie. Zachovalý exemplár pochádza z porušených hrobov neznámeho rítu zo Šalova (okres Levice). Tieto nálezové celky na Slovensku majú i v celkovom charaktere veľmi blízke vzťahy k spomenutej východnej časti Maďarska (pohrebný rítus, keramika, väčšina druhov šperkov a iné).

Trojpuklicové kruhy ako najmladší článok vývoja tohto typu bronzových náramkov a nánožníkov pochádzajú zatiaľ len z porušených hrobov vo Veľkej Mani;[205] ojedinelý nález jednej časti zdobeného trojpuklicového bronzového kruhu je z Kamenina (*BKP*, tab. XLIII).

S výnimkou hrobu 14 vo Veľkej Mani, kde štvorpuklicové kruhy sprevádzala typologicky staršia spona spojenej konštrukcie, lignitový kruh, tuhová situlka a ďalšie predmety, obsahujú ostatné hroby s týmto nánožnými kruhmi prevažne pamiatky datovateľné od konca II. až do priebehu I. storočia pred n. l., kam nepochybne tieto štvorpuklicové a trojpuklicové kruhy patria.

Bronzové viacpuklicové kruhy s plastickou výzdobou („šnekovité")

V doterajších nálezoch na území Slovenska sú tieto druhy bronzových nánožníkov vzácne. Patrí k nim dobre zachovalý exemplár zo žiarového hrobu 40 v Bajči-Vlkanove, sprevádzaný dlhšou drôtenou sponou s pripevnenou pätkou (*BBV*, tab. X: 1, 2, 7). Bol daný do hrobu dodatočne so zvyškami zo žiaroviska, preto nebol žiarom porušený, ako to často v žiarových hroboch býva. Je šesťpuklicový, z dvoch častí po troch pukličkách. Na povrchu má bohatú plastickú výzdobu z nepravidelne rozložených plošiek a polguľovitých výčnelkov. Vo výzdobe sa uplatňuje aj esovitý motív. Kruh patrí k vyspelým druhom týchto výrobkov, označených J. Filipom ako „barokné". Takmer zhodný s ním je bronzový kruh zo žiarového hrobu 398 z Trnovca nad Váhom-Horného Jatova, sprevádzaný viacpuklicovými kruhmi z hladkých misiek a lignitovým kruhom (*BKP*, tab. VIII: 2, 4—12).

Starším nálezom tohto druhu je bronzový kruh z Malej nad Hronom, analogický s nálezom z hrobu 1 v Křenoviciach na Morave.[206] Obidva tieto kruhy sú si také podobné, že robia dojem výrobku toho istého výrobcu. Iného druhu a azda staršie sú bronzové kruhy s plastickou výzdobou z porušených hrobov v Domaši,[207] kde sa plasticky zdobené misky striedajú s hladkými nezdobenými; podobnú výzdobu má bronzový kruh z Bratislavy-Rače (ojedinelý nález).[208] Základným prvkom výzdoby na obidvoch naposledy spomenutých lokalitách je esovitý motív.

I napriek novým nálezom zo Slovenska ostáva jadro výskytu bronzových „šnekovitých" kruhov na Morave a v Čechách.[209] Ich datovanie s ostatným inventárom na pohrebisku v Bajči-Vlkanove i v Trnovci nad Váhom—Hornom Jatove do druhej polovice II. storočia pred n. l. nálezy zo Slovenska len potvrdzujú.

Lignitové kruhy

Rozšírenie lignitových náramkov po celej keltskej stredoeurópskej oblasti od Rýna po karpatskú oblasť ukazuje nielen na ich veľkú obľubu (ľahkosť materiálu hrala tu nepochybne veľkú úlohu, pretože bronzové kruhy, najmä nové puklicové druhy, boli ťažké), ale aj na rozvíjajúci sa vzájomný styk a

obchod i so vzdialenejšími keltskými územiami. Dosvedčuje to aj vlastná výroba v nepatrne odlišných tvarových variantoch, ako aj použitá surovina, dovážaná často z väčších vzdialeností. Niektoré nové práce a rozbory postupne odstraňujú sporné otázky spojené s tzv. lignitovými náramkami a upresňujú nielen druh a štruktúru použitej suroviny, ale postupne odhaľujú aj miesto výskytu suroviny a ohniská výroby.

Posledná práca O. Rochnu zmieňuje sa o starších známych ohniskách výroby a koncentrácie lignitových kruhov na Morave a v Čechách a zároveň dokazuje pôvod tzv. lignitových kruhov v Bavorsku z kladenskej uhoľnej panvy.[210] Je to dôkaz toho, ako rozvinutá výroba v novoobsadených keltských územiach zasahuje späť do staršej nadalpskej oblasti (zmienili sme sa už o tom pri niektorých druhoch spôn a náramkov).

Nálezy lignitových náramkov na území slovenského keltského osídlenia, najmä v jeho juhozápadnej časti, sú čo do množstva po bronzových tyčinkovitých otvorených kruhoch duchcovského horizontu najpočetnejšie. Sú časté nielen na niektorých pohrebiskách, ale aj na sídliskách. Žiaľ, plánovaný rozbor suroviny týchto tzv. lignitových náramkov sa z vážnych dôvodov už dlhší čas neuskutočnil, no i predbežné výsledky jasne ukazujú, že použitá surovina je na viacerých pohrebiskách i sídliskách rovnakého pôvodu. Ide tu zrejme o hromadnú výrobu sústredenú na jedno miesto. Podľa predbežného rozboru ide najpravdepodobnejšie o druhohornú sapropelitickú surovinu, ktorej pramene smerujú do susedných území Maďarska alebo Rakúska. Predbežné vyhodnotenie rozboru ukazuje odlišnú surovinovú základňu než je česká a s ňou rovnakého pôvodu i moravská a bavorská.[211]

Pomerne jednotný tvar slovenských lignitových kruhov ukazuje na najbližšie analógie s nálezmi v Manchingu, nesporne však budú zhodné analógie i v českých a moravských nálezoch.

Najväčší počet lignitových náramkov poskytlo pohrebisko vo Veľkej Mani s počtom 11 hrobov, zatiaľ čo ostatné pohrebiská majú vždy po jednom alebo dvoch hrobových celkoch (Hurbanovo-Abadomb — hrob 8, Hurbanovo-Bacherov majer — hrob 1, Trnovec nad Váhom—Horný Jatov — hroby 233 a 384, Bajč-Vlkanovo — hroby 1 a 34, Michal nad Žitavou — hroby 1 [obr. 8] a 3, Dvory nad Žitavou — hroby 1 a 7 a i.; *BKP*). Zvláštny druh lignitového náramku bol v Ondrochove (hrob 2); bol rozdelený na štyri segmenty spojené zlatým tepaným plieškom.[212]

Nie vzácne stretávame sa s lignitovými kruhmi pri systematických výskumoch sídlisk a pri povrchových zberoch v sídliskových vrstvách. Napriek tomu nemôžeme povedať, že sa lignitové kruhy stali na našich pohrebiskách všeobecne rozšíreným šperkom; obmedzujú sa na užší okruh bohatších hrobov (napr. hroby 14, 15 a 16 vo Veľkej Mani sú s vydrevením,[213] bohatý je hrob 8 v Hurbanove, poloha Bacherov majer a pod.; *BKP*, tab. XXIV). S výnimkou pohrebiska v Kamenine stretávame sa s lignitovým náramkom na všetkých starších pohrebiskách.

Objavenie sa lignitových náramkov spadá do obdobia mladej duchcovskej spony (Ondrochov — hrob 2,[214] Veľká Maňa — hrob 16, obr. 6: 4). Bežný je lignitový kruh najmä spolu s bubienkovou sponou mladého duchcovského typu a so sponou s veľkou guľovitou pätkou i staršieho typu spojenej konštrukcie (napr. Veľká Maňa — hroby 14 a 15, obr. 6: 2, 10; Bajč-Vlkanovo — hroby 1 a 34; Trnovec nad Váhom—Horný Jatov — hrob 233; Michal nad Žitavou — hroby 1 a 3). Často je v spomenutých hroboch spolu s puklicovými kruhmi. Udržuje sa so sponou spojenej konštrukcie a prekrýva sa so sklenými náramkami (Veľká Maňa — hrob 127, spolu so štvorpuklicovým kruhom).[215]

Nálezové prostredie v hroboch na juhozápadnom Slovensku jasne ukazuje na výrazný a vyhranený časový poduchcovský horizont, ktorý som pri hodnotení spôn označil za prechodný, štýlove nejednotný, prechádzajúci k vzniku a rozšíreniu spony spojenej konštrukcie. Sprievodnými nálezmi v hroboch je spona s veľkou guľovitou pätkou, spona s veľkým vinutím, bubienková spona, náramky s masívnymi, často plasticky zdobenými polguľovitými i inými vývalkami, náramky s ružicovitými náliatkami, viacpuklicové kruhy a železné kruhy nielen hladké, ale aj plasticky profilované, napodobňujúce bronzové výrobky, tuhové situly a iné.

Dožívanie lignitových kruhov osvetľujú niektoré hrobové celky so sprievodným inventárom, pozostávajúcim z drôtenej spony spojenej konštrukcie (často s hladkou pätkou), sklených náramkov a štvorpuklicových kruhov.

Rámcove možno lignitové kruhy zaradiť zhodne s datovaním J. Filipa a J. Břeňa[216] hlavne do priebehu stredolaténskeho obdobia, prevažne do jeho mladšej časti, t. j. do II. storočia pred n. l. Tomuto datovaniu odpovedá i časové zaradenie sapropelitových kruhov v strednej Európe v práci O. Rochnu.[217]

Pripravovaný rozbor suroviny, z ktorej sa tieto tzv. lignitové šperky na území Slovenska vyrábali, bližšie osvetlí ich pôvod.

Zbrane

Z hľadiska chronologických vzťahov našich plochých pohrebísk netvoria zbrane príliš spoľahlivý podklad pre datovanie. Staršie typy mečov a štítových puklíc udržujú sa dlhší čas spolu s milodarmi mladšieho charakteru. Vzťah bojovníckych hrobov k ostatným hrobom na pohrebisku býva skreslený fragmentárnym stavom výskumov väčšiny keltských pohrebísk na Slovensku, a preto často býva závislý od toho, ktorá časť pohrebiska sa odkryla. Tým nechceme zastávať názor, že hroby bojovníkov boli zámerne zoskupené na určité miesta pohrebiska. Skúsenosti však ukazujú, že zo zvláštnych príčin alebo zhodou okolností nachádzame neďaleko seba niekoľko hrobov so zbraňami alebo bohatšie hroby, a naopak, hroby chudobné alebo bez inventára.

Okrem uvedených skutočností treba poznamenať, že zachovalosť zbraní v hroboch na našich keltských pohrebiskách je taká zlá, že bráni ich detailnejšiemu posudzovaniu bez röntgenologických snímok. Pri pokuse o typologické triedenie mečov z našich pohrebísk budeme sa opierať hlavne o tvar nákončia pošvy (pokiaľ to jeho zachovalosť dovolí).

Meče

Treba vopred podotknúť, že dosiaľ chýbajú na našich pohrebiskách nálezy vyslovene starších včasnolaténskych mečov s antropomorfnou rukoväťou a mečov s medailónkovým prelamovaným nákončím pošvy, o ktorých sa zmieňuje J. Filip a ku ktorým uvádza niektoré príklady zo susedného Maďarska.[218]

Meče s oválnym a okrúhlym zosilneným nákončím pošvy (obr. 12: 3, 4, 6).

K variantom tzv. medailónkových mečov podľa názoru J. Filipa patria azda meče so zosilneným okrúhlym alebo oválnym nákončím pošvy, ktoré sa vyskytujú vo výraznejšej skupine bojovníckych hrobov na našich najstarších pohrebiskách. Takéto meče boli predovšetkým v bojovníckych hroboch v Hurbanove (poloha Bacherov majer): v hrobe 2 s dvojdielnou štítovou puklicou (dĺžka meča 78 cm; *BKP*, 69, obr. 19: 1, tab. XX: 7), v hroboch 4 a 5 so širokolistými kopijami, s dvojdielnou štítovou puklicou a so sponou duchcovského typu (dĺžka obidvoch mečov presahuje 80 cm; *BKP*, 174, tab. XXII: 1—10). Nákončie pošvy má skôr oválny než kruhový tvar, tvorí akýsi blízky tvar k srdcovitým typom nákončia. Zosilnenie okrajov je tu však veľmi zreteľné. Meče, kopije, štítové puklice a ostatný inventár ukazuje na ten istý výrobný okruh. Typologicky sú niekedy tieto typy mečov i puklíc datované do Reineckeho stupňa LB,[219] čo v našom prípade neprichádza do úvahy, keďže toto staršie pohrebisko v Hurbanove zaraďujeme až do priebehu III. storočia.

Meče s nepravidelne zosilneným nákončím pošvy, podobné mečom z Hurbanova, vyskytujú sa sporadicky na niektorých ďalších pohrebiskách: Domaša — žiarový hrob 2, opäť s dvojdielnou štítovou puklicou (dĺžka meča rovnaká ako v hrobe 2 v Hurbanove — 78 cm);[220] Veľká Maňa — kostrový hrob 43 (dĺžka meča vyše 80 cm) so sponou s veľkým vinutím a so štítovou puklicou nezreteľného typu; Trnovec nad Váhom—Horný Jatov — hrob 362 (dĺžka meča 70 cm) s jednodielnou pásovou štítovou puklicou a so staršou železnou sponou duchcovského typu (*BKP*, 159, tab. VII: 1—15); hrob 537 toho istého pohrebiska (dĺžka meča 75 cm) s pásovou štítovou puklicou a so sponou s veľkým vinutím (*BKP*, 164, tab. XII: 1, 3—18); Nebojsa — hrob 4, meč rovnakého druhu ako z Hurbanova (dĺžka 85 cm) s dvojdielnou štítovou puklicou, širokolistou kopijou (analogickou s kopijou z Hurbanova-Bacherovho majera) a so železnou sponou duchcovského typu.[221]

Uvedené príklady ukazujú na približne rovnaký horizont nálezov, ktorého začiatok možno položiť do III. storočia s dožívaním do II. storočia pred n. l. Poukazujú na to opakujúce sa typy spony staršieho duchcovského charakteru a spony prechodného typu k sponám spojenej konštrukcie s veľkou guľovitou pätkou alebo s veľkým vinutím (Bajč — hrob 1; *BBV*, 436, tab. I: 9). Na starších pohrebiskách, ktoré som zaradil na začiatok vzniku našich plochých pohrebísk (HB — Nebojsa, Komjatice,[222] Ondrochov[223] [obr. 13]), je meč uvedeného typu plne zastúpený v pätine až štvrtine hrobov. Štandardnou, vo viacerých hroboch sa opakujúcou výzbrojou je meč spomenutého typu, širokolistá kopija a dvojdielna štítová puklica. Ojedinele objavujú sa tieto typy zbraní na mladších pohrebiskách, nadväzujúcich na predchádzajúce, ako je Bajč-Vlkanovo a Trnovec nad Váhom—Horný Jatov, kde tvoria bojovnícke hroby len malé percento z celkového počtu hrobov.

Meče so srdcovitým nákončím pošvy (obr. 12: 2, 5)

K tomuto typu mečov patria meče s plochým hrotitým nákončím pošvy a srdcovitým ukončením jeho bočnej hrany (Žitavce — hrob 2,[224] Dvory nad Žitavou; *BKP*, 182, tab. XXX: 4, 5). Ako typ srdcovitého nákončia býva niekedy označovaný

meč predchádzajúceho typu so zreteľným zaoblením a zosilneným nákončím.[225] K tomuto druhu meča patrí viac variantov, na ktoré upozornil vo svojej práci J. Filip a ktorými sa detailnejšie zaoberal J. M. Navarro pri prehodnocovaní nálezov zo stanice La Tène[226] v predbežnej práci o mečoch.

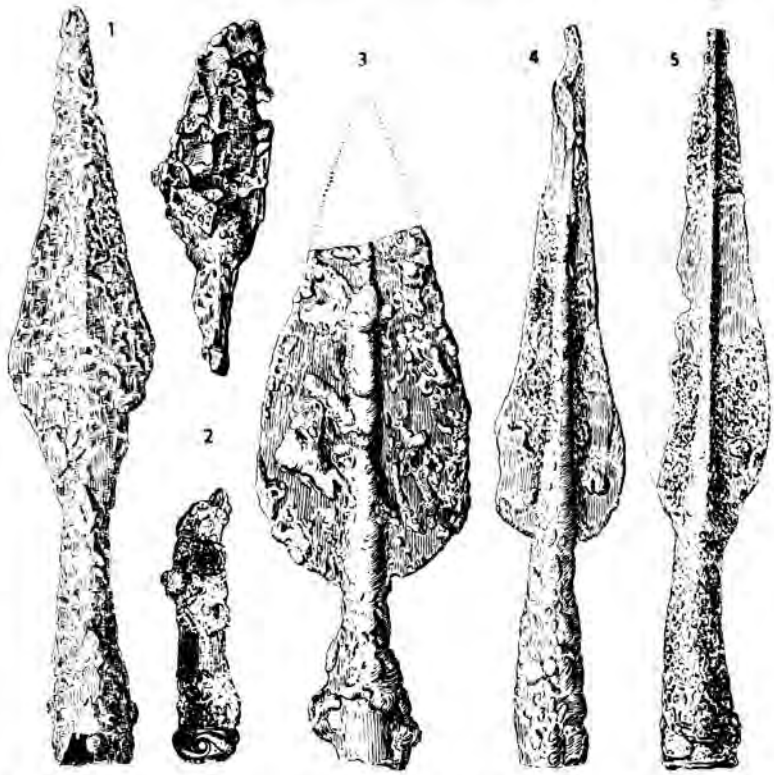

Obr. 14. Veľká Maňa: 1 — kostrový hrob 40; 2 — kostrový hrob 59; 5 — žiarový hrob 32. Ondrochov: 3 — kostrový hrob 1. Ipeľské Predmostie: 4 — porušený žiarový hrob odkrytý r. 1950.

Typ plochého nákončia srdcovitého tvaru označuje za stredolaténsky v zmysle Reineckeho triedenia.

Na pohrebiskách juhozápadného Slovenska patria meče so srdcovitým nákončím k typom, nachádzajúcim sa prevažne v mladých hroboch s drôtenou sponou spojenej konštrukcie, ktoré môžeme datovať nielen do priebehu II. storočia pred n. l., ale až na koniec trvania plochých keltských pohrebísk na tomto území (Veľká Maňa — hroby 10, 32 a 68).[227] Sú v kostrových hroboch (Veľká Maňa — hrob 10), ale vo väčšej miere v žiarových hroboch (Holiare, Žitavce, Veľká Maňa). V niektorých hroboch boli spolu s plochými, často i vybíjanými opaskami (Žitavce,[228] Ipeľské Predmostie,[229] Dvory nad Žitavou [*BKP*, 182, tab. XXX: 2], Veľká Maňa — hrob 10). Hrobová náplň s týmito typmi mečov je v podstate iná ako u predchádzajúcich (najmä v kovovom inventári) a tiež časový odstup so zmenenou spoločenskou štruktúrou je tu zreteľný. Tieto meče sú obyčajne v sprievode jednodielnej pásovej štítovej puklice, ojedinele objavuje sa ešte dvojdielna puklica (Veľká Maňa — hrob 28, obr. 11: 2). S mečami tohto typu nachádzame len úzke pretiahnuté typy kopijí, niektoré z nich so zvláštnym vykrojeným listom (Veľká Maňa — hrob 32, Ipeľské Predmostie[230]). Hrobová náplň má širšie analógie na území Podunajska a na Morave, najmä v žiarových hroboch (Kobylnice, Ponětovice[231]).

V kostrových hroboch nachádzame meče tohto typu v normálnom uložení ako predchádzajúce, v žiarových hroboch sú prísne ohnuté (Holiare, Dvory nad Žitavou, Michal nad Žitavou), ich rekonštrukcia je preto veľmi obťažná. Rovné meče nachádzame aj v niektorých starších druhoch žiarových hrobov, najmä s obdĺžnikovými jamami, ktoré predstavujú prechodný stupeň k ustálenejšiemu žiarovému pochovávaniu (Domaša — hrob 27, Veľká Maňa — hrob 68 a i.). Je tu zreteľný akýsi hiát medzi mečmi staršieho typu so zaobleným nákončím pošvy a mečmi tohto stredolaténskeho typu.

J. M. Navarro pri hodnotení mečov z La Tène[232] poukazuje na dožívanie niektorých typologicky starších mečov z tejto stanice, avšak na zá-

klade prevahy mladších typov, ktoré sa prekrývajú s našimi, datuje nálezy k roku 100, čo plne zodpovedá uvedeným pohrebiskám a je v zhode i s datovaním hrobov s vybíjanými opaskami J. Filipom na rozhranie II. a I. storočia pred n. l.[233] Takéto časové zaradenie neodporuje ani datovaniu niektorých našich hrobov až do prvej polovice I. storočia pred n. l., predovšetkým žiarových hrobov z Holiar i z Ipeľského Predmostia. Zhodne s širším územím Podunajska objavujú sa v spomenutých hroboch na našom území jednodielne loďkovité puklice (Michal nad Žitavou, Ipeľské Predmostie), z keramických výrobkov misovité vázy, misky vyššieho kónického tvaru (bez omfalu), vhladený ornament, honosné železné drôtené spony (Neunkirchen, Kobylnice, Holiare, Ipeľské Predmostie), štvorpuklicové kruhy, sklené náramky, ploché opasky (niektoré vybíjané). Z hľadiska spoločensko-hospodárskeho možno badať vyvrcholenie keltskej výroby, obchodu a hospodárskeho rozmachu, zásah kultúry opíd.

Zreteľne sa potvrdzuje skutočnosť, že na starších pohrebiskách je relatívne viac bojovníckych hrobov než na pohrebiskách, ktoré predstavujú stred osídlenia (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov). Ku koncu trvania plochých pohrebísk na území Slovenska a Podunajska vôbec sa zreteľnejšie zvyšuje počet bojovníckych hrobov.

Na staršom pohrebisku v Kamenine sú zbrane v štyroch hroboch z úhrnného počtu 20 hrobov (meč a tri kopije). Na staršom pohrebisku v Hurbanove (Bacherov majer) boli zbrane v piatich hroboch z 18 (v dvoch hroboch meč a kopija, v dvoch hroboch len meč a v jednom hrobe len kopija). V Michale nad Žitavou, kde je prevažne starší materiál, bolo šesť hrobov so zbraňami z úhrnného počtu 20 hrobov (v troch hroboch meč a kopija, v jednom hrobe len meč a vo dvoch hroboch len kopija).

Oproti tomu na pohrebiskách, ktoré nadväzujú na predchádzajúce a vyplňujú hlavne mladšie, tzv. stredolaténske obdobie (II. stor. pred n. l.), je pozorovateľne menej bojovníckych hrobov. V Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove boli napr. zbrane len v štyroch hroboch z úhrnného počtu 40 hrobov (v dvoch hroboch bol meč a kopija, v jednom hrobe len meč, v jednom len kopija). Podobne v Bajči-Vlkanove zo 67 hrobov obsahovali zbrane len štyri hroby (jeden meč a kopiju, ďalšie tri len kopije).

Na mladšom pohrebisku v Hurbanove (Abadomb), ktoré obsahovalo 17 hrobov, bola len kopija v jednom hrobe. V Dvoroch nad Žitavou z 15 hrobov len v jednom bol meč.

Na rozdiel od predchádzajúcich pohrebísk boli zbrane na našom najmladšom pohrebisku v Holiaroch v šiestich hroboch z celkového počtu 25 hrobov (v troch meče a v ďalších troch kopije). Počet hrobov so zbraňami robí tu opäť približne štvrtinu z celkového počtu, čo predstavuje obvyklý podiel na najstarších pohrebiskách (t. j. štvrtina až šestina) i na iných plochých pohrebiskách a je zároveň dôkazom, že prevažná väčšina mužov musela byť ozbrojená.

Vo výpočte neuviedol som niektoré menšie pohrebiská, ktoré však tomuto názoru neodporujú, a to bez ohľadu na datovanie do najstaršej skupiny pohrebísk (Domaša, Komjatice, Ondrochov) alebo do ich najmladšej skupiny (Ipeľské Predmostie, Farná[234]).

Ak pri tomto veľmi zbežnom porovnaní vezmem do úvahy prežívanie zbraní zo staršieho obdobia do mladšieho prinajmenšom v jednej generácii, čo treba považovať za prirodzené, potom počet aktívne ozbrojeného obyvateľstva v priebehu mladšieho stredolaténskeho obdobia, teda po trvalom usadení sa Keltov na našom území, bol menší než ukazujú hrobové celky so zbraňami, datované inými milodarmi.

Pomer Keltov k domácemu obyvateľstvu v priebehu doby laténskej zdá sa byť ustálenejší než sa javí v sieti rozdrobených menších hrobových nálezov a malých pohrebísk, často nie celkom objektívne datovaných do rôznych časových úsekov, čím vzniká dojem neustáleho pohybu obyvateľstva. Na kontinuitu keltského osídlenia územia Slovenska v dobe laténskej ukazuje pohrebisko vo Veľkej Mani so 125 keltskými hrobmi, časove zahrňujúce vznik i zánik plochých pohrebísk na našom území, pričom ostatné menšie pohrebiská sú s ním súčasné.

Kopije (obr. 14)

Na tvar laténskych kopijí pôsobili azda viac jednotlivé dielne než zákonitý typologický vývoj. Už na najstarších keltských plochých pohrebiskách na Slovensku stretávame sa so štíhlymi tvarmi listov kopijí tvaru vŕbového listu (Kamenín [*BKP*, tab. XXXIX: 11], Nebojsa[235]). Súčasne s nimi objavuje sa vo viacerých hroboch tvar širokolistej kopije s krátkou tuľajkou a s výrazným stredovým rebrom (Hurbanovo-Bacherov majer, Kamenín, Nebojsa). Obidva typy kopijí nachádzame spolu so starším tvarom mečov s okrúhlym nákončím pošvy a s dvojdielnou štítovou puklicou. Odlišným variantom širokolistej kopije je tvar s neobvykle dlhou tuľajkou a širokým listom, ktorý sa vyskytol v dvoch hroboch na pohrebisku v Bajči-Vlkanove

(hroby 1 a 5). Nálezové prostredie hrobov v Bajči-Vlkanove znamená vlastne už dožívanie staršieho typu meča so zaokrúhleným nákončím pošvy a s ním aj širokolistej kopije. Táto kopija je na našom území takmer typická pre určitý časove obmedzený okruh nálezov, ktorých náplň tvorí meč so zaobleným zosilneným nákončím pošvy a dvojdielna štítová puklica.

Širokolistá kopija má pomerne veľký územný rozptyl práve v starších hroboch s duchcovskou sponou so spomenutými mečmi so zosilneným kruhovým alebo oválnym nákončím pošvy. Stretávame sa s ňou rovnako na Morave, ako v Čechách, v Sliezsku, v susednom Maďarsku a Rakúsku, ale aj na území Nemecka. Zdá sa, že s dvojdielnou štítovou puklicou a spomenutým typom meča patrila k štandardnej výzbroji keltského bojovníka v dobe expanzie Keltov do Podunajska a vyrábala sa hromadnejšie než dvojdielna štítová puklica.[236]

Úzkolistá kopija je bežná v celej dobe laténskej. V sprievode mladších typov mečov s plochým hrotitým nákončím srdcovitého tvaru a s pásovou štítovou puklicou objavuje sa v niektorých hroboch osobitý tvar listovitej kopije, poukazujúci na jeden výrobný okruh (hrob 32 vo Veľkej Mani, hroby 24 a 36 v Bajči-Vlkanove [*BBV*, 442, tab. VII: 26; 444, tab. IX: 20]). Rozhodne treba pokladať za mladé tvary kopije s vykrojeným listom (Ipeľské Predmostie[237]). Pre názornosť uvedieme niektoré hrobové celky. Kamenín, hrob 1 — úzkolistá kopija; zo zberu z porušených hrobov tohto pohrebiska pochádza veľmi krásny exemplár širokolistej kopije. S Kamenínom súbežné pohrebisko Hurbanovo-Bacherov majer obsahovalo jednu dlhú kopiju s pretiahnutým listom a dve širokolisté kopije. V Komjaticiach bol v hrobe 3 starší tvar meča so zaobleným nákončím a s ním kopija s úzkym listom. V Nebojse v staršom hrobe (hrob 4) s duchcovskou sponou boli širokolistá a úzkolistá kopija spolu s mečom staršieho typu a s dvojdielnou štítovou puklicou. V Bajči-Vlkanove (pohrebisko datujeme do II. storočia) boli dve širokolisté kopije (hroby 1 a 5) s dlhou tuľajkou a v hroboch 24 a 36 úzkolisté kopije rovnakého druhu. V Holiaroch boli len úzkolisté kopije, podobne v Hurbanove-Abadombe, Ipeľskom Predmostí, Dvoroch nad Žitavou a i.

Celkove možno povedať, že úzkolisté kopije rôznych variantov udržujú sa počas celej doby laténskej, a len na konci stredolaténskeho obdobia majú niektoré výrobky osobitý tvar, typický len pre neskorolaténske obdobie (napr. vykrojený list kopije). Širokolisté kopije na našich pohrebiskách sú pomerne jednotne vyhotovené, poukazujú na ten istý výrobný okruh a časove obmedzujú sa na staršie hroby s duchcovskou sponou a so sponou s veľkou guľovitou pätkou alebo s veľkým priemerom vinutia. S mladšími typmi mečov a s drôtenou sponou spojenej konštrukcie sa už nevyskytujú. Ich rozšírenie spadá na Slovensku do priebehu III. s trvaním do II. storočia.

Štítové puklice

Dvojdielne štítové puklice

Dvojdielne tvary štítových puklíc sa niekedy datujú do včasnolaténskeho obdobia, podľa Reineckeho datovania do LB.[238] Ich rozšírenie zaberá širšiu, Keltami obsadenú oblasť, rovnako ako nálezy duchcovského typu a ostatného kovového inventára duchcovského horizontu.

Na slovenských keltských pohrebiskách nie sú vzácne a nachádzame ich na najstarších pohrebiskách spolu so starším typom meča so zaokrúhleným zosilneným nákončím pošvy a duchcovskou sponou (Hurbanovo-Bacherov majer, Nebojsa, Svätý Peter, Komjatice, Domaša, Veľká Maňa). Dvojdielne štítové puklice udržujú sa do vzniku spony spojenej konštrukcie (Veľká Maňa — hrob 28, obr. 17). V dobe ich dožívania, ktoré môžeme datovať do II. storočia, nachádzame starší typ meča so zaokrúhleným zosilneným nákončím pošvy s mladším typom jednodielnej pásovej puklice (Bajč, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov), alebo opačne, starší typ dvojdielnej štítovej puklice s mečom s plochým srdcovitým nákončím pošvy so sponou spojenej konštrukcie (Veľká Maňa — hrob 28).

Jednodielne pásové štítové puklice

Ako sme spomenuli, objavujú sa tieto puklice už v priebehu II. storočia a nadväzujú na staršie hrobové celky prevažne so starším typom puklice a meča (Bajč — dva hroby; Michal nad Žitavou — jeden hrob; Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — tri hroby; Holiare — tri hroby; Ipeľské Predmostie — dva hroby). V tomto období objavujú sa na spomenutých pohrebiskách v omnoho menšom počte než dvojdielne puklice v starších hroboch. Bežné sú ku koncu trvania plochých pohrebísk (Holiare — tri hroby; Ipeľské Predmostie). Na pohrebisku vo Veľkej Mani bola dvojdielna štítová puklica v ôsmich hroboch, pásová len v troch hroboch. Jej nálezové prostredie zodpovedá hrobovým celkom na ostatných spomenutých pohrebiskách.

V niektorých prípadoch objavila sa spolu s pásovou puklicou jednodielna loďkovitá puklica (Ipeľ-

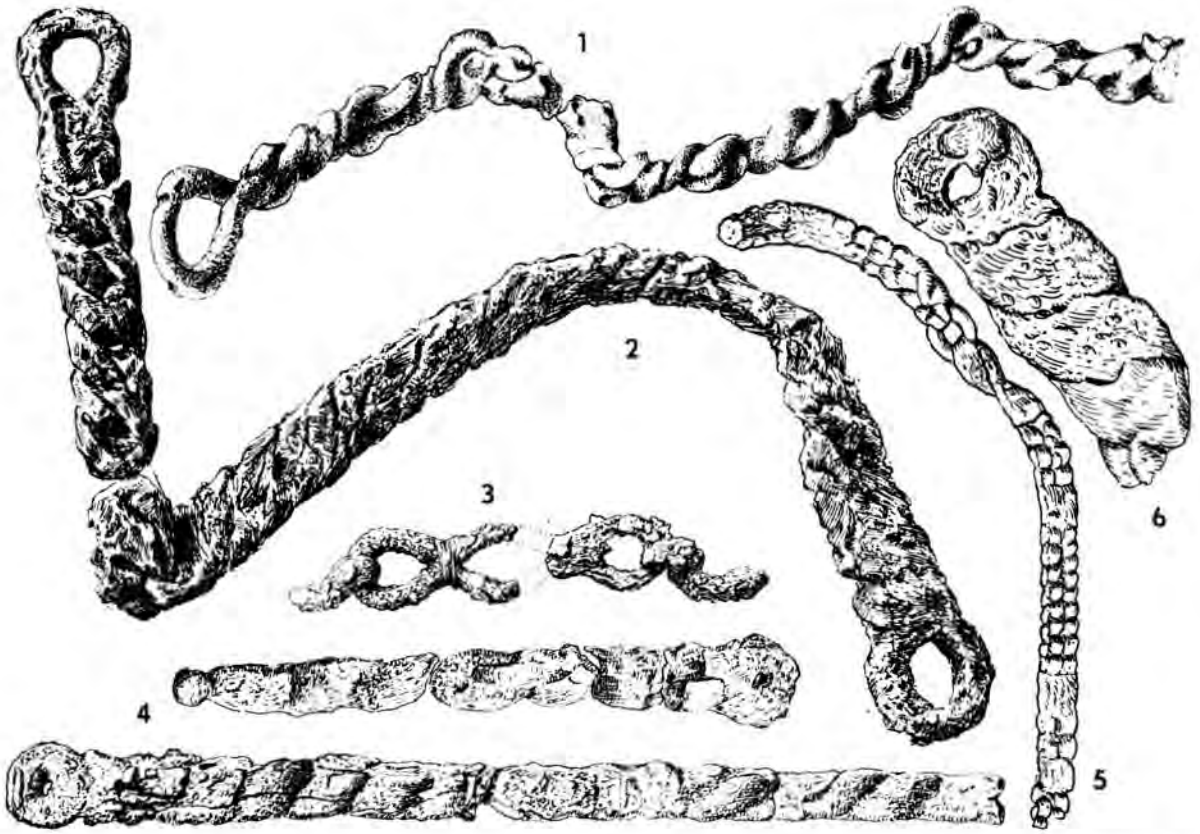

Obr. 15. Trnovec nad Váhom: 1 — kostrový hrob 233. Žitavce: 2 — porušené žiarové hroby. Veľká Maňa: 3 — kostrový hrob 16; 4 — kostrový hrob 10 Bajč-Vlkanovo: 5 — kostrový hrob 22. Dvory nad Žitavou: 6 — kostrový hrob 1.

ské Predmostie, Michal nad Žitavou), ktorá je s pásovou súbežná, ak nie mladšia.

Nože, nožnice a kamenné osličky

Na jednotlivých pohrebiskách je nôž alebo malý nožík-britva len v malom percente hrobov; napr. v Kameníne z 20 hrobov v troch, v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove zo 40 hrobov v štyroch, v Bajči-Vlkanove zo 67 hrobov v šiestich a pod. V žiadnom prípade sa nevyskytol veľký nôž-sekáč, aký obsahovali včasnolaténske hroby v Stupave pri Bratislave. Väčší zahnutý nôž s rúčkou z jelenieho parohu bol v hrobe 17 v Kameníne (*BKP*, 113, obr. 33: 10), iný druh väčšieho noža v hrobe 5 v Hurbanove-Abadombe (*BKP*, tab. XVI: 9), kosákovite zahnutý nôž s tŕňom pre rúčku bol v hrobe 15 vo Veľkej Mani (obr. 16: 1). Uvedené hroby nie sú súčasné, naopak, veľmi rozdielne; nálezy týchto nožov nie sú preto pre chronologické členenie dôležitejšou oporou. Z uvedeného výpočtu zároveň vyplýva, že samotný nôž nebol masovejším milodarom v keltských hroboch, i keď sa mohol bežne používať.

Malé nožíky, ktoré sa nesporne používali ako britvy, boli v hrobovom inventári častejšie, obvykle spolu s kamennou osličkou a nožnicami. V takomto zložení vytvárajú akúsi funkčnú súpravu nástrojov. (Obr. 16.)

Nožíky so zahnutou, kruhovite zakončenou rúčkou

Tieto nožíky sú v detailnom vyhotovení niekedy odlišné i v rámci jedného pohrebiska. Majú dlhšie trvanie. Sú v hroboch na staršom pohrebisku v Hurbanove (Bacherov majer — hrob 5) v prostredí duchcovskej spony (*BKP*, 174, tab. XXII: 5), ale aj v mladších hroboch (Bajč-Vlkanovo —hroby 4 a 60; *BKP*, 437, tab. II: 4, 5); udržujú sa v hroboch s drôtenou sponou spojenej konštrukcie (Svätý Peter — hrob 34,[239] Dvory nad Žitavou — hrob 12; *BKP*, 180, tab. XXVIII: 2).

Nožíky-britvy s tŕňovitým výčnelkom pre rukoväť

Všeobecne môžeme o nich povedať, že sú mladšie než nožíky so zahnutou, kruhovite zakončenou rúčkou. Neplatí to však úplne. Už v hrobe 2 na

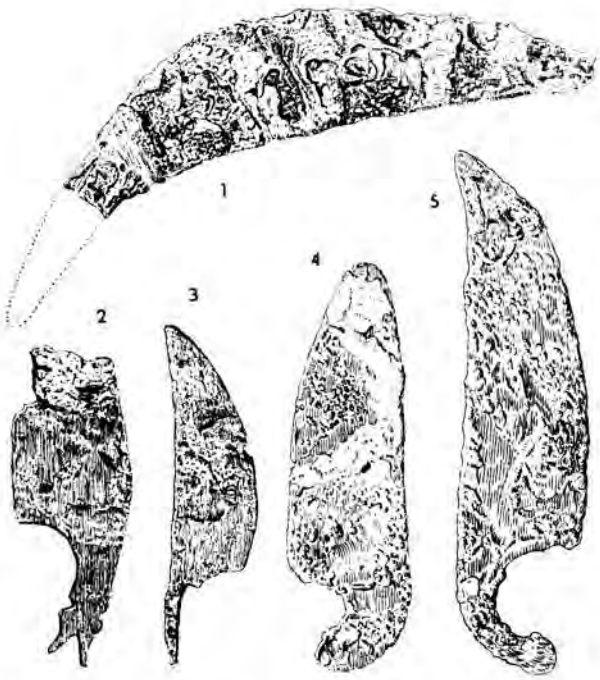

Obr. 16. Veľká Maňa: 1 — kostrový hrob 15; 4 — kostrový hrob 133. Nitriansky Hrádok: 2, 3 — žiarový hrob 1/52. Bajč-Vlkanovo: 5 — kostrový hrob 9.

staršom pohrebisku v Hurbanove (Bacherov majer) bol železný nožík s tŕňovitým výčnelkom pre rukoväť spolu s kamennou osličkou (*BKP*, 172, tab. XX: 6). Nápadnejšie vystupujú tieto nožíky-britvy v odlišnom stvárnení až v mladých hroboch so sponou spojenej konštrukcie s trvaním do konca plochých keltských pohrebísk (Hurbanovo, poloha Abadomb — hroby 2 a 12 [*BKP*, tab. XV: 5; XVII: 20], Holiare — hrob 29 [*BKP*, tab. XXXI: 2], Bajč — hrob 6 [*BBV*, tab. II: 4], Nitriansky Hrádok — porušený žiarový hrob 1/52,[240] Svätý Peter — hrob 63[241]).

Na rozdiel od predchádzajúcich, ktoré mali hladký, klinovite vytiahnutý výčnelok pre rúčku, pochádzajú z hrobu 17 v Michale nad Žitavou[242] a zo spomenutého hrobu v Nitrianskom Hrádku železné britvy s vidlicovite roztvoreným koncom tŕňa pre rúčku tvaru lastovičieho chvosta. V obidvoch hroboch sprievodnými typmi spôn sú dlhšie drôtené spony spojenej konštrukcie. Toto zvláštne ukončenie konca rúčky nie je špecifické len pre slovenské územie; analógiu k nemu uverejňuje I. Hunyadyová až z územia dnešnej Juhoslávie.[243]

Nálezové prostredie nožíkov-britiev ukazuje nesporne na ich zvláštne funkčné poslanie. O tom svedčí spolu s nimi sa vyskytujúca kamenná osička, ktorú nachádzame často značne opotrebenú. Okrem toho rúčka väčšiny týchto nožíkov nezodpovedá účelu noža, ale britvy.

Jednodielne nožnice

Ako súčasť inventára keltských hrobov vystupujú tzv. ovčiarske jednodielne nožnice. Vo väčšine prípadov sú veľmi zle zachovalé. Spolu s nožíkmi-britvami a kamennými osličkami tvorili jednu funkčnú súpravu nástrojov. Vyskytujú sa už na najstarších pohrebiskách a udržujú sa ešte v priebehu II. storočia. Hrobové celky s týmito nožnicami: Kamenín — hrob 7 so sponou s vinutím veľkého priemeru a pätkou čiastočne obopínajúcou lučík; Hurbanovo (Bacherov majer) — hrob 5 spolu s nožíkom a kamennou osličkou; Nebojsa — hrob 4,[244] s nožíkom; Svätý Peter — hrob 34, spolu s nožíkom;[245] Michal nad Žitavou — hrob 17, s nožíkom-britvou a s kamennou osličkou;[246] Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 362, len nožnice, hrob 398 s kamennou osličkou.

Opasky

V hrobovom inventári zachycujeme zreteľne predovšetkým železné a bronzové opasky; nepriamo (podľa nálezov zápon) zisťujeme opasky z organických látok (koža, textil). V mužských hroboch patrili železné reťazové opasky predovšetkým bojovníkom, v ženských hroboch tvorili súčasť odevu; azda boli i znakom spoločenského postavenia, o čom svedčí prevažne bohatší obsah hrobov s nálezmi opaskov (obr. 15).

Na keltských pohrebiskách juhozápadného Slovenska vyskytujú sa opasky v celej dobe trvania plochých pohrebísk. Nápadné však je, že v najstarších hroboch zisťujeme zatiaľ len časti opaska t. j. záponu, železné duté, diskovité, niekedy plné bronzové krúžky. Len zápony boli napr. v týchto starších hroboch: Veľká Maňa — hroby 4 a 13; Hurbanovo (Bacherov majer) — hroby 1, 6 a 12. Duté železné diskovité krúžky boli v hrobe 19 v Kameníne a v bojovníckych hroboch 2 a 11 v Hurbanove (Bacherov majer); na oboch týchto pohrebiskách (sú zaradené medzi najstaršie na juhozápadnom Slovensku) nezistil sa ani jeden kovový opasok, práve tak ako v starších hroboch vo Veľkej Mani. Ukazuje sa, že nosenie reťazových kovových opaskov stalo sa bežným javom až po usadení sa Keltov na nových územiach.[247]

Častejšie sa objavujú kovové opasky až v hroboch s mladším typom duchcovskej spony a so sponami plastického štýlu; napr. na pohrebisku v Bajči-Vlkanove, kde tento typ spony prevláda, boli železné opasky v 18 hroboch, na druhom pohrebisku rovnakého charakteru v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove v 11 hroboch. Vzhľadom na malý počet bo-

Obr. 17. Veľká Maňa, kostrový hrob 28.

jovníckych hrobov na týchto pohrebiskách (po štyroch hroboch na každom) musela byť značná prevaha opaskov nosených ženami, čo potvrdzujú milodary. Vo Veľkej Mani nachádzali sa železné opasky v 23 hroboch, z toho na základe inventára usudzujeme na 15 ženských hrobov. Do tohto počtu nezahrňujeme hroby, v ktorých sa zistili len zápony, t. j. časti nekovových opaskov, patriace opäť prevažne hrobom ženským.

Tieto príklady nasvedčujú tomu, že nosenie železného opaska mužmi i ženami nadobudlo značné rozšírenie u Keltov na juhozápadnom Slovensku po usadení sa na nových územiach, t. j. v období rozvíjajúceho sa miestneho hospodárstva i kultúrneho života, v absolútnom časovom vymedzení azda krátko pred II. storočím, hlavne však v priebehu tohto storočia. Opasok ako súčasť odevu udržuje sa potom na pohrebiskách juhozápadného Slovenska až do konca trvania plochých pohrebísk. Rozsah používania opaska v najmladších hroboch zisťujeme obťažnejšie pre nedostatok väčších pohrebísk. V Holiaroch nachádzali sa napríklad opasky v šiestich hroboch (tri železné a tri bronzové), v Dvoroch nad Žitavou v štyroch hroboch, v Hurbanove (Abadomb) v troch hroboch. Vo všetkých uvedených prípadoch predstavujú hroby s opaskami približne štvrtinu z celkového počtu hrobov, čo je viac než počet bojovníckych hrobov s mečom, kde opasok bol samozrejmou súčasťou inventára, čo znamená, že opasok ako súčasť odevu (nie len na zavesenie meča) bol bežný i v neskorolaténskom období.

Veľkú obľubu nadobudli, súdiac podľa hrobov na juhozápadnom Slovensku, ľahké opasky z osmičkovite prekrútených ohniviek, ktoré sa nachádzajú v ženských i mužských hroboch (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hroby 132, 233 a 460 [*BKP*, 22, obr. 5: 9]; Dvory nad Žitavou — hroby 26 a 27 [*BKP*, tab. XXIX: 10]; Michal nad Žitavou — hroby 13 a 42; Holiare — hroby 309, 545 a 772 [*BKP*, tab. XXXVIII: 6]), a to v hroboch s mladou duchcovskou sponou (Trnovec nad Váhom) i so sponou spojenej konštrukcie z konca II. storočia pred n. l. (Holiare). Je to druh reťazového opaska, ktorý sa v niektorých prípadoch vyhotovením veľmi podobá plochému opasku, hlavne jednému jeho variantu s vybíjanou výzdobou.

Zatiaľ len v ženských hroboch sa zistil iný ľahký druh reťazového opaska z plochých, osmičkovite ohnutých ohniviek, ovinutých v strede bronzovým pásikom a navzájom spojovaných menšími okrúhlymi ohnivkami (Veľká Maňa — hroby 14, 16 a 42; Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 233 [*BKP*, 22, obr. 5: 5—8]; Michal nad Žitavou — hrob 1 [obr. 8: 13]). Vyskytuje sa v starších hroboch s mladšou sponou duchcovskej konštrukcie, t. j. bubienkovou sponou (Veľká Maňa — hrob 26; Michal nad Žitavou — hrob 1; Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 233), ale aj so sponou spojenej konštrukcie (Veľká Maňa — hrob 14) Nie je taký častý ako osmičkovite prekrútený.

Reťazové opasky z kruhovitých ohniviek sa vyskytli hlavne v Bajči-Vlkanove vo viacerých hroboch (hroby 8, 13 a 15) a v Dvoroch nad Žitavou (hrob 1). Ich fragmentárny stav nedovoľuje bližšie posudzovanie. Môže ísť o časti opaskov iného druhu.

V bojovníckych hroboch nachádzame v priebehu II. storočia hlavne so sponami spojenej konštrukcie opasky pozostávajúce z dlhších častí, zhotovených z dvoch skrútených drôtov (Veľká Maňa — hrob 28 [obr. 17: 1]; Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — hrob 11 [*BKP*, 22, obr. 5: 11—13]; Nebojsa — hrob 1; Bajč-Vlkanovo — hroby 24, 33, 40 a 52 [*BBV*, tab. VII: 23; IX: 1; X: 5; XI: 12])

Ploché opasky sa vyskytli zatiaľ v obmedzenom počte; sú prevažne mladého charakteru, sprevádzané jednak sponou spojenej konštrukcie, jednak štvorpuklicovými kruhmi, ohnutými mečmi, sklenými kruhmi a pod. (porušené žiarové hroby v Žitavciach,[248] Ipeľské Predmostie — hrob 4).[249]

Ojedinele vyskytol sa dvojpramenný plochý železný opasok v hrobe 22 v Bajči-Vlkanove (*BBV*, tab. VII: 10). Obdobné druhy opaskov (z bronzu) vyskytujú sa aj na iných pohrebiskách mimo územia Slovenska.[250]

Bronzové liate opasky pochádzajú z Holiar (hroby 186, 218 a 741; *BKP*, 96, obr. 28: 12—14; tab. XXXIII: 1, 2; XXXIV: 1—6). Patria k horizontu mladých výrobkov označených ako prejav kultúry opíd. V malom počte nachádzajú sa tiež v Porýnsku,[251] Čechách,[252] Rakúsku[253] i Maďarsku.[254] Dostali sa až do Sedmohradska.[255] Bronzové opasky z Holiar patria k trom druhom opaskov: 1. opasky so štvorcovými doštičkovitými článkami s jamkami pre email z hrobu 186[256] s analógiami v Stradoniciach pri Lounoch,[257] v Želci na Morave;[258] 2. jednoduchšie vyhotovené doštičkovité opasky z hrobu 218 s analógiou v Sedmohradsku,[259] ale aj v Rakúsku,[260] a konečne 3. ľahký druh bronzového opaska z hrobu 741 v Holiaroch z tyčinkovitých ohniviek, ku ktorému vyobrazuje J. Filip analogické exempláre z Čiech[261] a M. Roska zo Sedmohradska. Ukazuje sa tu rovnako veľké územné rozšírenie ako u niektorých druhov spôn (terčovité spony, spony dvojguľkovité), označova-

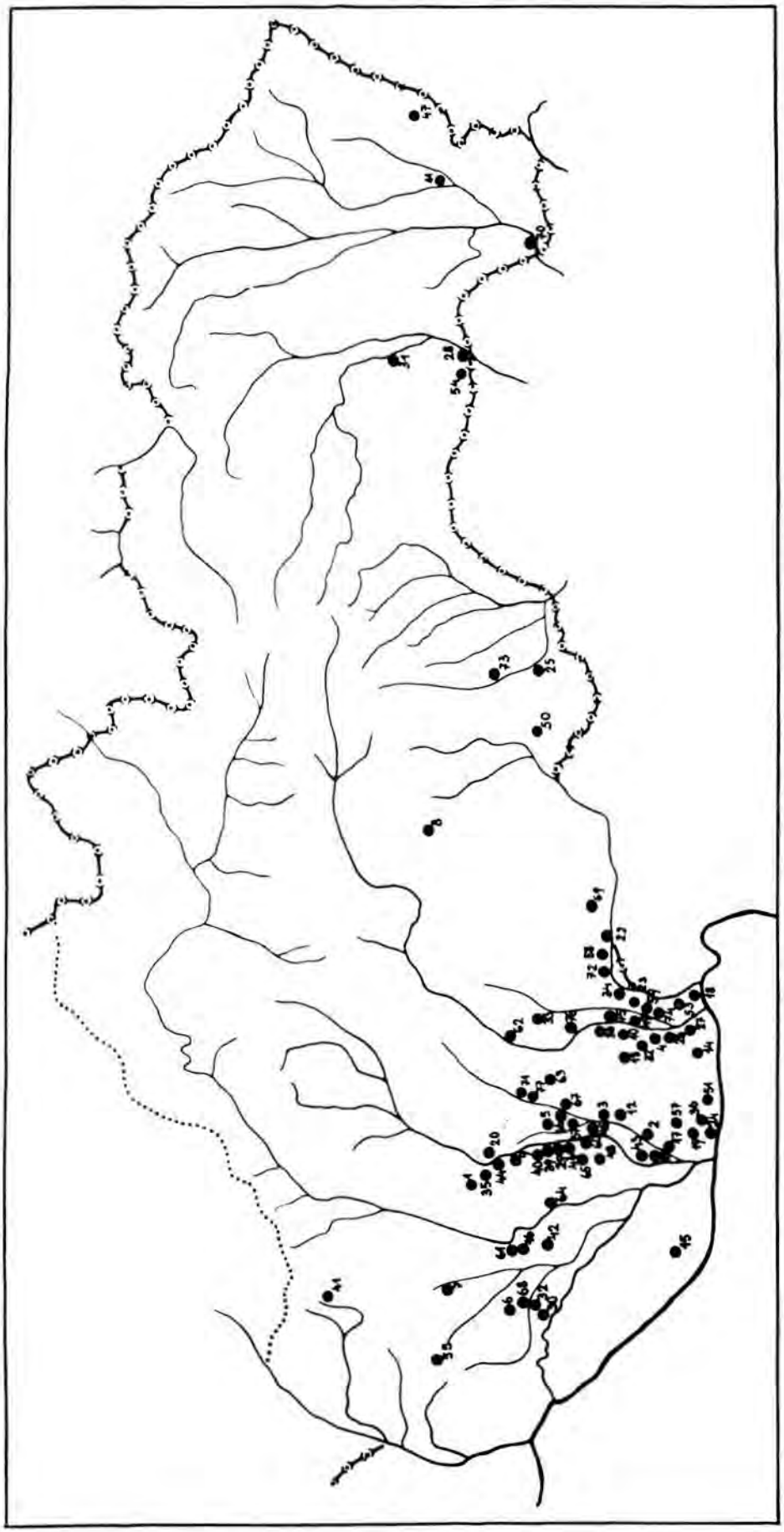

Obr. 18. Keltské pohrebiská na Slovensku. 1 — Andač, 2 — Bajč, 3 — Bešeňov, 4 — Bíňa, 5 — Jarná (prv Božetechovo), 6 — Cifer, 7 — Čáčov, 8 — Detva, 9 — Dolné Krškany, 10 — Domaša, 11 — Drahňov, 12 — Dvory nad Žitavou, 13 — Farná, 14 — Gbelce, 15 — Holiare, 16 — Horný Čepeň, 17 — Hurbanovo, 18 — Chľaba, 19 — Chotín, 20 — Chrenová, 21 — Imeľ, 22 — Ipeľské Predmostie, 23 — Ipeľský Sokolec, 24 — Iža, 25 — Jesenské, 26 — Kamenín, 27 — Kamenný Most, 28 — Kechnec, 29 — Komjatice, 30 — Kostolná pri Dunaji, 31 — Košice, 32 — Kuraľany, 33 — Levice, 34 — Lontov, 35 — Lužianky, 36 — Marcelová, 37 — Michal nad Žitavou, 38 — Mikula, 39 — Milanovce, 40 — Mojmírovce, 41 — Myjava, 42 — Nebojsa, 43 — Nesvady, 44 — Nitra, 45 — Nitriansky Hrádok, 46 — Lipová-Ondrochov, 47 — Orechová, 48 — Palárikovo, 49 — Pohronský Ruskov, 50 — Prša, 51 — Radvaň nad Dunajom, 52 — Reca, 53 — Salka, 54 — Seňa, 55 — Sološnica, 56 — Stupava, 57 — Dolný Peter (prv Svätý Peter), 58 — Šahy, 59 — Šaľov, 60 — Šurany, 61 — Šúrovce, 62 — Tlmače, 63 — Trávnica, 64 — Trnovec nad Váhom, 65 — Tvrdošovce, 66 — Úľany nad Žitavou, 67 — Veľká Maňa, 68 — Veľký Grob, 69 — Vinica, 70 — Viničky, 71 — Vráble, 72 — Vyškovce, 73 — Vyšná Pokoradz, 74 — Zalaba, 75 — Želiezovce, 76 — Žemliare, 77 — Žitavce.

ných za produkt opíd, s ktorými sú hroby z Holiar a spomenuté bronzové opasky súbežné.

Záver

Jadrom keltského osídlenia Slovenska stala sa Juhoslovenská nížina na ľavom brehu Dunaja, ktorá v dobe laténskej patrila k väčšiemu okruhu keltského osídlenia pravej strany Dunaja na území dnešného Maďarska. Slabší zásah keltského osídlenia, nadväzujúci na susednú maďarskú oblasť horného Potisia, zistil sa zatiaľ na Východoslovenskej nížine.

Pri osídľovaní juhozápadného Slovenska obsadzovali Kelti predovšetkým nížinné územia východoalpského mladohalštatského kalenderberského okruhu; na tomto území zastihli domáce obyvateľstvo kalenderberskej a tzv. skýtskej kultúry, s ktorým sa stýkali. Okrem žiarových hrobov vyskytujú sa v niekoľkých prípadoch na keltských pohrebiskách aj kostrové hroby mladohalštatskej kultúry.

Počiatok osídlenia územia Slovenska historickými Keltami prejavuje sa nástupom jednotného kostrového pohrebného rítu, ktorý sa v priebehu II. storočia pred n. l. mení na birituálny s postupným narastaním hrobov rôzneho spôsobu žiarového pochovávania. Na konci stredolaténskeho obdobia vyskytujú sa čoraz viac plytko uložené jamkové hroby s pozostatkami len jednej popolnice alebo bez keramiky (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom—Horný Jatov). Možno ich považovať za predzvesť vytvárajúceho sa jednotného žiarového pohrebného rítu, charakteristického pre neskorolaténske obdobie. Pritom udržuje sa kostrové pochovávanie do I. storočia pred n. l., t. j. do konca trvania plochých keltských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku.

V priebehu laténskeho obdobia na území Slovenska objavujú sa na pohrebiskách okrem hrobov bežného typu aj hroby bohatšie, hroby s dreveným obložením a okrem nich kostrové i žiarové hroby ohraničené štvorcovou alebo kruhovou priekopou (Ø zhruba 10 m), ktoré možno dávať do súvislosti s kultovým prejavom.

Veľký počet vylúpených hrobov nie je dôsledkom súčasného narušovania hrobov v laténskom období, ale dôsledkom pustošenia po zániku pohrebiska. Len v niektorých prípadoch možno vylúpenie hrobu označiť za dobové, nasledujúce nie dlho po pochovaní.

Hrobový inventár, ktorým sa vyznačuje nástup plochých keltských pohrebísk v strednej Európe, tvorí duchcovská spona a jej sprievodný hrobový inventár, aký poznáme predovšetkým z duchcovského pokladu. Jej štýlový vývin bol ukončený a hromadná výroba jestvovala už pri expanzii Keltov do Čiech, na Moravu, do Sliezska, do Podunajska a aj na území Slovenska. Na keltských pohrebiskách juhozápadného Slovenska netvorí nálezový horizont duchcovskej spony silnejšiu zložku osídlenia, ale je zastúpený menším počtom hrobov na niekoľkých pohrebiskách (Kamenín, Veľká Maňa, Hurbanovo, poloha Bacherov majer a ďalšie malé skupinky hrobov). Niektoré nálezy honosnejších bronzových spôn duchcovského typu majú veľmi blízke analógie na švajčiarskych pohrebiskách (Münsingen); v rámci pohrebísk juhozápadného Slovenska tvoria izolované nálezy, a preto ich možno označiť pre Slovensko a Podunajsko vôbec za cudzie, donesené pri osídľovaní juhozápadného Slovenska. V absolútnom datovaní patria najstaršie hroby na pohrebiskách juhozápadného Slovenska s inventárom duchcovského horizontu do prvej polovice III. storočia pred n. l., keď v súlade s historickými zprávami Kelti prenikajú cez Maďarskú nížinu po pravom brehu Dunaja na juh až do Macedónie a Grécka.

Po horizonte spony duchcovského typu zisťujeme na pohrebiskách juhozápadného Slovenska pomerne silnú vrstvu osídlenia, prejavujúcu sa na pohrebiskách mladým typom duchcovskej spony a sponami tzv. plastického štýlu, medzi nimi i bubienkovými. Veľká časť týchto spôn a kovového sprievodného inventára patrí už k výrobkom miestnych výrobných stredísk. V tomto období zhusťuje sa keltské osídlenie juhozápadného Slovenska a nastáva všestranný hospodársky a kultúrny rozvoj, založený na styku so širokým keltským územím, na miestnych podmienkach a hospodárskej báze Podunajska. Kelti prenikajú v tomto čase za Dunaj do Potisia až na východné Slovensko. Objavuje sa žiarový rítus. Trvá úzky kontakt s keltským osídlením na území Maďarska, rozšíreným za ľavý breh Dunaja do Potisia a Sedmohradska. Styky s Moravou nie sú v tejto dobe ešte také silné ako ku koncu laténskeho obdobia. Bronzová industria predchádzajúceho horizontu duchcovskej spony sa nahradzuje novými druhmi šperkov (viacpuklicové kruhy, lignitové náramky, náramky s ružicovitou výzdobou). Rozvíja sa výroba železných šperkov napodobňujúcich bronzové výrobky. V keramike objavuje sa tuhová, tzv. stradonická hrebeňovaná keramika. Do tohto obdobia patria na juhozápadnom Slovensku tri väčšie birituálne pohrebiská: Trnovec nad Váhom—Horný Jatov, Bajč-Vlkanovo a Hurbanovo (Abadomb), ktoré sú charakteristické okrem iného malým počtom bojovníckych hrobov. Predchádzajúce obdobie

s mladou duchcovskou sponou a ostatným sprievodným inventárom možno zaradiť hlavne do priebehu II. storočia pred n. l.

Vznik tzv. stredolaténskej spony spojenej konštrukcie začína v predchádzajúcom období spolu s mladou duchcovskou sponou, najmä však so sponami s veľkou guľovitou pätkou a so sponami plastického štýlu; hrobové nálezy spôn s voľnou i pripojenou pätkou sa v tomto období časove kryjú. Ustálený a štýlove jednotný typ spony spojenej konštrukcie na území juhozápadného Slovenska predstavuje drôtená spona s rovným lučíkom, vinutím s dvoma závitmi a vnútornou tetivou s dlhšou pätkou, členenou uzlíkovitým zosilnením. Jednotné vyhotovenie s málo odlišnými variantmi a masový výskyt poukazujú na jej miestnu výrobu v priebehu II. storočia, hlavne v jeho druhej polovici, s dožívaním až do konca prvej polovice I. storočia pred n. l., keď zrážka Keltov s Dákmi ukončila ďalší plynulý vývoj laténskej kultúry na území Slovenska.

Na začiatku neskorolaténskeho obdobia vyskytujú sa v hrobovom inventári keltských pohrebísk na juhozápadnom Slovensku, najmä už v žiarových hroboch, niektoré predmety patriace k širšiemu stredoeurópskemu okruhu nálezov. Niektoré z nich sa označujú za kultúru opíd (dvojguľkovité a terčovité spony, bronzové opasky s emailovou výzdobou, ploché vybíjané opasky, sklené náramky). S týmto hrobovým inventárom možno pozorovať zvýšený počet bojovníckych hrobov, najmä žiarového pohrebného rítu, s prísne ohnutými mečmi, pásovými puklicami, kopijami s vykrajovaným listom a pod. Udržujú sa kostrové hroby (Nitriansky Hrádok, Dvory nad Žitavou) a objavujú sa pohrebiská s výlučne žiarovým pochovávaním (Holiare, Ipeľské Predmostie). Zdá sa, že do tohto obdobia patria hromadné nálezy pokladov mincí typu Biatec na našom území. Užší je kontakt s Keltami na Morave, kde nachádzame niektoré spoločné črty predovšetkým na žiarových pohrebiskách (Ponětovice). Naproti tomu ukazujú sa medzi žiarovými pohrebiskami na Slovensku (Holiare, Ipeľské Predmostie) niektoré spoločné črty s pohrebiskami v Sedmohradsku, prevažne so žiarovým pochovávaním. Sú to niektoré typy spôn (*BKP*, 96, obr. 28: 1), ktoré sa ojedinele vyskytujú na pohrebisku v Holiaroch a ktoré sú napríklad na pohrebisku v Apahide, ďalej sú to štvorpuklicové bronzové kruhy, bronzové opasky, keramika zdobená vlešteným ornamentom a konečne i rovnaké formy žiarového rítu. Úzke vzťahy Podunajska na jednej strane so Sedmohradskom a na druhej strane s keltskými územiami smerom na západ v počínajúcom neskorolaténskom období azda súviseli s menšími pohybmi keltského obyvateľstva v dôsledku silnejúceho tlaku Dákov na keltské územie.

Prítomnosť Keltov na území Slovenska v druhej polovici I. storočia pred n. l. (po zrážke s Dákmi) a na začiatku nášho letopočtu zisťujeme zatiaľ veľmi obťažne, predovšetkým v nových, dosiaľ nevyhodnotených nálezoch tzv. keltsko-dáckeho horizontu na sídliskách juhozápadného i východného Slovenska. Zatiaľ jediným pamätníkom pochovávania z rozhrania letopočtu je mohylník a žiarové hroby v Zemplíne, dosiaľ však nepublikované a nevyhodnotené.

Poznámky

[1] O výsledkoch výskumu pohrebiska vo Veľkej Mani boli uverejnené predbežné zprávy: Benadík B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, 157—171, 190—191; Benadík B., *Ďalší rok výskumu na laténskom pohrebišti vo Veľkej Mani, okres Vráble*, AR VI, 1954, 319—320, 333—334, 337—338; Benadík B., *Počátky laténské kultury na Slovensku*, diplomová práca, Praha 1954 (Prehistorický ústav KU); o starších nálezoch z porušených hrobov pozri Kraskovská Ľ., *Novoziskané laténske pamiatky v Slovenskom múzeu*, Sborník SNM (SSMS) XXXVI—XXXVII, 1942—43, 227—235.

[2] Benadík B., *Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, AR X, 1958, 520—525, 533—535.

[3] Eisner J., *Laténské hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku*, Bratislava I, 1927, 341—350; Mitscha-Märheim H. — Pittioni R., MAGW LXIV, 1934, 143—173, tab. I.—X.; ďalšie nálezy z rozrušených hrobov v Domaši sú uložené v múzeu v Banskej Štiavnici (inv. č. 128/I-III).

[4] Točík A., *Nové keltské nálezy zo Slovenska*, AR III, 1951, 151—152, 156—158, 169—171.

[5] Chropovský B., *Pozdnolaténske pohrebište v Nebojsi*, AR VII, 1955, 776—781, 837, 843; ten istý, *Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta*, SlA VI, 1958, 121—130.

[6] Dušek M., *Keltské pohrebisko vo Svätom Petri*, SlA VIII, 1960, 457—469.

[7] Kraskovská Ľ., *Laténske hroby z Komjatic na Slovensku*, AR II, 1950, 184—186, 284—285, 291; tá istá, *Laténske pohrebisko v Komjaticiach*, SlA V, 1957, 347—351.

[8] Točík A., *Nové keltské nálezy zo Slovenska*, AR III, 1951, 151—152, 156—157, 169—171, 278, 286—287; Benadík B., *Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 768, 772—776, 785—786.

[9] Filip J., *Keltové ve střední Evropě*, Praha, 1956, 73, 412—426, obr. 20. (Ďalej len Filip J., *Keltové*.)

[10] Andel K., *Pozdne laténske sídlište v Zemplíne na východnom Slovensku*, AR VII, 1955, 795 n; Benadík

B., *Výzdobné prvky na neskorolaténskej maľovanej keramike zo Zemplína*, Študijné zvesti AÚSAV 2, 1957 (Janšákov sborník), 83—85, tab. 1; Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 841 n.; Budinský-Krička V., *Výskum na mohylníku v Zemplíne roku 1958*, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za rok 1958, časť II, Liblice 1959, 61—69; ten istý, *Výskum r. 1958 na vrchu Bakhegy v Strede nad Bodrogom*, SIA VIII, 1960, 217—230.

[11] Márton L., *Das Fundinventar der Frühlatènegräber*, Dolgozatok IX—X, 1933—34, 162.

[12] Ondrouch V., *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*, Bratislava 1958.

[13] Pastor J., *Laténsky žiarový hrob v Košiciach*, AR VI, 1954, 332, 334—335, 338—341.

[14] Porušený žiarový hrob, zachránený roku 1961 (neuverejnený); materiál uložený v AÚSAV Nitra.

[15] Pastor J., *Keltský žiarový hrob v Košťanoch, okres Košice*, AR XI, 1959, 526—528, 545.

[16] Nálezová správa K. Andela č. 156/157 v AÚSAV.

[17] Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV, 1956, mapka na str. 179.

[18] Paulík J., *Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej* (v tlači).

[19] Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, 192.

[20] Chropovský B., *Výskum halštatskej mohyly v Réci*, AR VII, 1955, 760, 767, 769—772, 836, 842; Pescheck Ch., *Späthallstättische Kulturströmungen im Ostalpenraum*, Strena Praehistorica (Festgabe zum 60. Geburtstag von Martin Jahn), Halle-Saale 1948, 153 n., obr. 10. Autor nezahrňuje na mapke rozšírenia halštatskej maľovanej keramiky v strednej Európe územie juhozápadného Slovenska, na ktorom sa v poslednom čase zistili nové lokality s maľovanou keramikou typu Reca, siahajúce až k Váhu (podľa oznámenia J. Paulíka).

[21] Nagy L., *A középrépáspusztai (Veszprém megye) koravaskori urnatemető*, Folia Archaeologica I—II, 1939, 39—53.

[22] Ladenbauer H. — Mossler G., *Ältere und jüngere Eisenzeit in Niederösterreich, Fundortkarte*, Atlas von Niederösterreich, Wien 1955; Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 538, mapa 11; 625, mapa 12. (Ďalej len Pittioni R., *Urgeschichte*.)

[23] Lázár J., *Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes*, Acta Antiqua V, 1957, 19—43, obr. 1. (Ďalej len Lázár J., *Eisenzeit*.)

[24] Lázár J., *Eisenzeit*, 27—29, obr. 2, 3.

[25] Filip J., *Keltové*, 70; Hunyady I., *Die Kelten im Karpatenbecken I—II* (Dissertationes, Pannonicae). Budapest — Lepzig 1942, 1944, 49 n. (Ďalej len Hunyady I., *Kelten*.)

[26] Lázár J., *Eisenzeit*, 25, obr. 1.

[27] Filip J., *Keltové*, 281; v staršej literatúre je toto dátum položené až do IV. storočia: Nestor J., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. Bericht der RGK, 1932, 152 n.; Roska M., *A Kelták Erdélyben I*, Közlemények IV, 1944 (Kolozsvár), 53 n.; i v novšej rumunskej literatúre je príchod Keltov do Sedmohradska datovaný príliš vysoko — až do IV. storočia: Vulpe R., *Istoria Rominiei I*, Bucureşti 1960, 223.

[28] Dušek M., *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, SIA IX, 1961 (Eisnerov sborník), 155 n.

[29] Paulík J., *Halštatská a halštatsko-laténska osada pri Seredi*, SIA III, 1955, 135 n.

[30] Paulík J., *Skýtsko-halštatská chata v Dvoroch nad Žitavou*, Študijné zvesti AÚSAV 2, 1957, 75—78; Novotný B., *Skýtsko-halštatské sídlištní nálezy na Slovensku*, AR VII, 1955, 458—464, 476—477, 481—486.

[31] Časť týchto mladohalštatských hrobov (hroby 2, 5, 12 a 17), nachádzajúcich sa medzi keltskými, zachycuje plánok z prvej etapy výskumu roku 1952 v predbežnej správe o výskume: Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani, o. Vráble*, AR V, 1953, 159, obr. 61.

[32] Benadik B., l. c. (pozri pozn. 31), 188, obr. 86.

[33] Benadik B., *Skythský problém ve světle nových archeologických nálezů na Slovensku*, AR V, 1953, 663, obr. 305.

[34] Filip J., *Keltové*, 79, obr. 21: 8.

[35] Benadik B., *Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove*, SIA VIII, 1960, 399, tab. VI: 2, 3 (v texte sa uvádza iba skratka *BBV* s označením príslušnej strany a vyobrazenia).

[36] Benadik B. — Vlček E. — Ambros C., *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku (Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei)*, Bratislava 1957, 27, tab. VI: 7, 8 (v texte sa uvádza iba skratkou *BKP* s označením príslušnej strany a vyobrazenia).

[37] Dosiaľ neuverejnené pohrebisko, odkryté roku 1960. Za upozornenie ďakujem dr. A. Točíkovi.

[38] Pittioni R., *Urgeschichte*, 575, 576.

[39] Hunyady I., *Kelten*, 69 n.

[40] Kromer K., *Das Gräberfeld von Hallstatt I, II*, Firenze 1959.

[41] Schránil J., *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, Berlin und Leipzig 1928, 212, 213.

[42] Eisner J., *Raně laténské památky na Slovensku a v P. Rusi*, příloha Časopisu Společnosti přátel starožitností čsl. v Praze, 1930, 12—20.

[43] Chropovský B., *Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe laténskej*, AR VI, 1954, 316—319, 332, 417, 426.

[44] Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV, 1956, 204, tab. V: 1, 4, 5, 10.

[45] Kersten W., *Der Beginn der La Tène-Zeit in Nordostbayern*, PZ XXIV, 1933, 139.

[46] Penninger E., *Neue Linsenflaschen von Dürrnberg bei Hallein*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 96, 1956, 191—198.

[47] Na nálezy upozornil B. Chropovský, AÚSAV Nitra.

[48] Filip J., *Keltové*, 284.

[49] Šolle M., *Jižní Morava v době halštatské*, PA XLVI, 1955, 101—128.

[50] Pittioni R., *Urgeschichte*, 575, 576.

[51] Párducz M., *Szkitakori telep a Hódmezővásárhelyi Fehértó partján*, AÉ 1944—45; Nagy L., *Ein La-Tène-zeitlicher Grabfund von skythischem Charakter aus Budapest-Rákospalota*, Acta Archaeologica ASH 9, 1958, 351; Hunyady I., *Kelten*, 49, 50.

[52] Čilinská Z., *Žiarový hrob kuštanovického typu v Michalovciach*, SIA VII, 1959. Na staršie skýtsko-laténske nálezy upozornil dávnejšie J. Eisner: *Laténské památky na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, OP I, 1922, Praha, 25—26.

[53] Böhm J. — Jankovich J., *Mohylové pohřebiště v Kuštanovicích*, Carpathica Ia, 1936, 33—63.

[54] Neustupný J., a E., *Nástin pravěkých dějin Československa*, Sborník Národního musea v Praze XIV, 1960, 185.

[55] Berger Š., *O nálezu bronzů ve vřídle zvaném „Riesenquelle" u Duchcova v Čechách*, PA XII, 1882, 44—46; Berger Š. — Smolík J., *Bronzy Duchcovské*, PA XII, 1882, 71—80, 109—122, tab. III—V.

[56] Berger Š. — Smolík J., l. c., 74, 118.

[57] Giessler K. — Kraft G., *Untersuchungen zur frühen und älteren Latènezeit am Oberrhein und in der Schweiz*, 32. Bericht der RGK 1942, 1944 (1950), 103, 104. (Ďalej len Giessler K. — Kraft G., *Oberrhein u. Schweiz)*.

[58] Wiedmer J., *Das Latène-Gräberfeld bei Münsingen (Kt. Bern)*, Archiv des historischen Vereins des Kantons Bern XVIII, 1908, tab. XI—XIV. (Ďalej len Wiedmer J., *Münsingen.)*

[59] Filip J., *Keltové*, 90—96.

[60] Filip J., *Keltové*, 96.

[61] Kaufmann H., *Die vorgeschichtliche Besiedlung des Orlagaues I, II*, Leipzig 1959 (ďalej len Kaufmann H., *Orlagau)*.

[62] Giessler K. — Kraft G., *Oberrhein u. Schweiz*, 103, 104.

[63] Giessler K., — Kraft G., *Oberrhein u. Schweiz*, 79, 80, obr. 15.

[64] Pittioni R., *Urgeschichte*, 686.

[65] Hunyady I., *Kelten*, 69, 70.

[66] Filip J., *Keltové*, 96.

[67] Osídlenie z juhu od Vacova a cez Komárno sledovalo okrem iného jednu zo starých „jantárových" ciest od Adriatického mora cez dunajské brody na Považie a ďalej k severu. Nasvedčuje tomu aj mapka rozšírenia keltských plochých pohrebísk na juhozápadnom Slovensku (Filip J., *Keltové* 73, obr. 20).

[68] Hunyady I., *Kelten*, 72.

[69] Benadík B., *Laténské pohřebiště ve Velké Maní na Slovensku*, AR V, 1953, 161, 162, obr. 85.

[70] Výskum z roku 1958, nález. zpráva č. 486/58 AÚSAV Nitra (neuverejnené).

[71] Chropovský B., *Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta*, SlA VI, 1958, 130, tab. III: 9, 9a.

[72] Benadík B., *Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku*, SlA IX, 1961, 184, obr. 10.

[73] Filip J., *Keltové*, tab. XCVI: 7.

[74] Giessler K. — Kraft G., *Oberrhein u. Schweiz*, 79, 80, obr. 15.

[75] Márton L., *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, Budapest 1933, 35—37, tab. X: 4, 5, 8; Hunyady I., *Kelten*, 88, 89, tab. XXV.

[76] Márton L., *Das Fundinventar der Frühlatène-Gräber*, Dolgozatok IX—X, 1933—34, tab. XL: 3.

[77] Filip J., *Keltové*, 79, obr. 21: 8.

[78] Márton L., *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, tab. IX: 3, 4; do okruhu včasnolaténskych pamiatok patria spony s retiazkami zo Sebeslaviec (obec Blatnica), okr. Martin, ktorých bližšie nálezové okolnosti nie sú známe. Nachádzajú sa mimo územného dosahu včasnolaténskych pamiatok na Slovensku, pozri tamže, tab. II (vľavo), tab. IV (hore).

[79] Hunyady I., *Kelten*, 68—70.

[80] Viollier D., *Les sépultures de second âge du fer sur le plateau Suisse*, Genève 1916 (ďalej len Viollier D., *Sépultures)*. Wiedmer J., *Münsingen*, tab. XII: 8, 9.

[81] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. VII: 3—8, 11, tab. XIII: 8, 9.

[82] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. V: 4—6, tab. XI: 2, 3, tab. XII: 5.

[83] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. XIX: 4; IX: 5.

[84] Giessler R. — Kraft G., *Oberrhein u. Schweiz*, 79—81, tab. 10: 7.

[85] Stvárnením guľovitej profilovanej pätky je blízka mnohým výrobkom tohto druhu v oblasti hornej Sály, zatiaľ čo južnejšie od tohto územia, najmä vo Švajčiarsku, sa takmer nevyskytuje, Kaufmann H., *Orlagau*, tab. 46: 14.

[86] Chropovský B., SlA VI, 1958, 130, tab. III: 1—15.

[87] Sprockhoff E., *Pestruper Bronzen*, Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte (Gandert-Festschrift), Bd. 2, separát s. d., tab. 37: 8. (Ďalej len Sprockhoff E., *Pestruper Bronzen.)*

[88] Viollier D., *Sépultures*, 12—15.

[89] Filip J., *Keltové*, 96.

[90] Filip J., *Keltové*, 96.

[91] Pittioni R., *Urgeschichte*, 650.

[92] Hunyady I., *Kelten*, 41, 42.

[93] Neuverejnený nález podľa písomného oznámenia K. Ludikovského z AÚ ČSAV Brno.

[94] Ústna i písomná zpráva J. Medunu z AÚ ČSAV Brno.

[95] Na styky s Gréckom poukazuje bronzový kantaros z keltského hrobu 1 v Szobe, datovaný na území Grécka do IV. stor. Jeho výskyt v Szobe patrí do mladšieho obdobia. Horváth A., *A szobi kelta temető*, Folia Archaeologica V, 1945, 60, obr. 1: 1, 2; Szilágyi J. Gy., *Über die Verbindungen mit dem Griechentum in Ungarn in der archaischen Zeit*, Programm und Vorträge ungarischen Gelehrter der Archäologischen Konferenz der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest 1955, 178—191.

[96] Hunyady I., *Kelten*, 145—149.

[97] Benac A. — Čović B., *Glasinac II, Željezno doba*, Sarajevo 1957, 120, 121, tab. L: 1—6.

[98] Hunyady I., *Kelten*, 26—28.

[99] Giessler R. — Kraft G., *Oberrhein u. Schweiz*, 60, 61, obr. 10 a 11.

[100] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXII: 7.

[101] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. XV: 1. Vouga O., *La Tène*, Leipzig 1923, tab. XX: 10.

[102] Pastor J., *Laténsky žiarový hrob v Košiciach*, AR VI, 1954, 335, obr. 151.

[103] Záchranný výskum r. 1959, nál. zpráva AÚSAV v Nitre č. 98/59.

[104] Eisner J., *Laténské hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku*, Bratislava I, 1927, 341—350, obr. 7.

[105] Filip J., *Keltové*, 104—107.

[106] Voillier D., *Sépultures*, tab. V: 211—216, tab. VII: 285, 286, 287.

[107] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. VI: 13; Viollier D., *Sépultures*, tab. IV: 166.

[108] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. XIII: 5.

[109] Freising H., *Kelten im Umland der Pollauer Berge*, Heimatblatt für den Nikolsburger Bezirk I, 1933, 17, 18.

[110] Filip J., *Keltové*, 102—104.

[111] Bergmann J., *Entwicklung und Verbreitung der Paukenfibel*, Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 5, 1958, 18 n.

[112] Pastor J., AR VI, 1954, 338, obr. 151.

[113] Böhm J. — Jankovich J., *Mohylové pohřebiště v Kuštanovicích*, Carpathica Ia, 1936, 33—63, tab. XIV: 4.

[114] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. XIII: 13, tab. XIV: 9, tab. XV: 1.

[115] Benadik B., *Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, AR X, 1958, 508, obr. 199: 4—7.

[116] Točík A., *Nové keltské nálezy zo Slovenska*, AR III, 1951, 169, obr. 124.

[117] Benadik B., *Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 773, obr. 351: 1—4.

[118] Drôtené spony spojenej konštrukcie s rovným lučikom vyskytujú sa v keltsko-dáckych žiarových hroboch, ktoré skúma V. Budinský-Krička; pozri ten istý, *Výskum na mohylníku v Zemplíne roku 1958*, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za rok 1958, časť II, Liblice, 1959, 61—69.

[119] Sprockhoff E., *Pestruper Bronzen*, 157, obr. 1.

[120] Píč J. L., *Starožitnosti země České II—2 (Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum)*, Praha 1903, tab. III: 13.

[121] Filip J., *Keltové*, tab. CXXVI: 6.

[122] Chropovský B., *Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta*, SlA VI, 1958, 130, tab. III: 6, 6a.

[123] Kudláček J., *Archeologický výskum v Jelšovciach pri Nitre r. 1952*, AR VI, 1954, 27, obr. 5; ten istý, *Záchranný výskum v Jelšovciach (okr. Nitra) r. 1952*, SlA VI, 1958, 50, obr. 2; Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 841 n., obr. 322: 3.

[124] Sprockhoff E., *Pestruper Bronzen*, 161—165.

[125] Benadik B., *Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, AR X, 1958, 520 n., obr. 198 a 199: 3.

[126] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXI: 7, 8; Smodić A., *Nove latènske najdbe na Dravskem polju*, Časopis za zgodovino in narodopisje XXXV, 1940, tab. IV: 26; Spajić E., *Nalazište mladeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osječki zbornik IV, 1954, tab. V: 33.

[127] Hunyady I., *Kelten*, 77, tab. XXI: 9.

[128] Filip J., *Keltové*, tab. XCI: 10.

[129] Fink J., *Flachgräber der Mittellatèneperiode bei Manching*, Beiträge zur Anthropologie u. Urgeschichte Bayerns XI, 1895, 33—44, tab. II: 7. (Ďalej len Fink J., *Manching*.)

[130] Filip J., *Keltové*, obr. 33: 1, 2.

[131] Pittioni R., *Urgeschichte*, 699, obr. 487: 1.

[132] Makria M., *Burebista i Kelty na srednem Dunaje*, Dacia II, 1958, 143—155; Vulpe R., *Istoria Rominiei I*, Bucureşti 1960, 243 n.

[133] Rozšírenie dvojguľkovitej spony a jej variantov kladie J. Filip do obdobia vyvrcholenia hospodárskej expanzie Keltov i do nekeltských území — na koniec II. a začiatok I. stor. pred n. l.

[134] Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 841, n., obr. 322: 3.

[135] Paulík J., *Halštatsko-laténske osídlenie Mačanských vŕškov pri Seredi*, AR IX, 1957, 795, obr. 323.

[136] Filip J., *Keltové*, 113, obr. 134: 7.

[137] Hunyady I., *Kelten*, 78, tab. XXI: 12.

[138] Pittioni R., *Urgeschichte*, 688, obr. 476: 1.

[139] Fink J., *Manching*, tab. II: 11.

[140] Vouga P., *La Tène*, Leipzig 1923, tab. XX: 35.

[141] Daubner A. — Kimmig W., *Latènezeitliche Brandgräber von Bettingen, Ldkr. Tauberbischofsheim*, Badische Fundberichte 20, 1956, 161, 162.

[142] Hachmann R., *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, 41. Bericht der RGK, 1960, tab. III: 11. Do tohto časového horizontu zaraďuje R. Hachmann aj iné varianty spôn s korálkami na lučíku z Poineşti, analogické s nálezom zo žiarového hrobu 52 z Bajču-Vlkanova, pripisované rumunskými bádateľmi Bastarnom. Tamže, 119, obr. 39: 2.

[143] Benadik B., *Sklo v keltskom hrobovom inventári na Slovensku*, Filipův sborník (Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica 3, 1959), 217—224, tab. IX: 1, 4, 5, 9, 10, 11. (Ďalej len Benadik B., *Sklo v keltskom hrobovom inventári*.)

[144] Filip J., *Keltové*, 123.

[145] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. I: 1—4, tab. II: 1—6 (hrob 6); V: 7, 12; tab. VI: 10; tab. VIII: 4, 6 (hrob 48).

[146] Filip J., *Keltové*, 123.

[147] Benadik B., AR V, 1953, 185, obr. 82.

[148] Navarro J. M., *Zu einigen Schwertscheiden aus La Tène*, 40. Bericht der RGK, 1959, 79—119.

[149] Hunyady I., *Kelten*, 184, tab. XXVIII: 2, 3.

[150] Jakobsthal P., *Early Celtic Art*, Oxford 1944, 141—144.

[151] Dušek M., *Keltské pohrebisko vo Svätom Petri*, SlA VIII, 1960, 459, obr. 4: 3.

[152] Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, 185, obr. 82.

[153] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXX: 2.

[154] Wiedmer J., *Münsingen*, tab. XX: 7.

[155] Filip J., *Keltové*, tab. LXIV: 9.

[156] Hunyady I., *Kelten*, 92 n.

[157] Berger Š., *Bronzy Duchcovské*, PA XII, 1882, tab V: 89.

[158] Kaufmann H., *Orlagau*, tab. 49/50: 8, 12; tab. 52: 2, 15.

[159] Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, tab. LVI: 7.

[160] Eisner J., *Archeologický výzkum, podniknutý Vlastivědným museem v Bratislavě r. 1936*, Bratislava X, 1936, 479—482; Kraskovská Ľ., *Kultúra laténska*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 104, tab. XXXV: 11.

[161] Filip J., *Keltové*, tab. XCVI: 5.

[162] Jahn M., *Die Kelten in Schlesien*, Leipzig 1931, tab. III: 4—12.

[163] Filip J., *Keltové*, tab. XXIV: 7, 21. Plochý náramok z hrobu 47 vo Veľkej Mani má odlišnú výzdobu a konce sú bez uzáveru; pozri Paulík J. — Novotná M. — Benadík B., *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, Bratislava 1962, obr. L (vľavo uprostred).

[164] Márton L., *Das Fundinventar der Frühlatène-Gräber*, Dolgozatok IX—X, 1933—34, 128 n., tab. XXXI; Hunyady I., *Kelten*, tab. XXIX: 6.

[165] Chropovský B., *Laténské pohrebisko v Nebojsi*, SlA VI, 1958, tab. III: 2, 8.

[166] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXX: 8.

[167] Záchranný výskum AÚSAV v Nitre r. 1959.

[168] Jankovich J. M., *Podkarpatská Rus v prehistorii*, Mukačevo 1931, tab. XI: 10.

[169] Procházka A., *Gallská kultura na Vyškovsku*, Slavkov u Brna 1937, tab. XIV: 2; iné varianty (s imitáciou filigránu) sú v Bučoviciach; tamtiež, tab. XII: 6.

[170] Filip J., *Keltové*, 134.

[171] Benadik B., *Sklo v keltskom hrobovom inventári*, 217—224, tab. IX.

[172] Haevernick T. E., *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn 1960. (Ďalej len Haevernick T. E., *Glasarmringe*).

[173] Prehľad hrobových celkov so sklom na Slovensku a ich charakteristiku podal som v stručnej stati (pozri pozn. 143) a dôležitejšie zachovalé exempláre som tam vyobrazil na tab. IX.

[174] Haevernick T. E., *Glasarmringe*, 97 n., tab. I a XVIII.

[175] Haevernick T. E., *Glasarmringe*, tab. XVIII.

[176] Haevernick T. E., *Glasarmringe*, 99.

[177] Vávra J. R., *Pět tisíc let sklářského díla*, Praha 1953, 47.

[178] Haevernick T. E., *Beiträge zur Geschichte des antiken Glasses*, Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz 6, 1959, 57—65, tab. 5—9.

[179] Szántó I., *A cserszegtomai kora-vaskori és koracsászárkori urnatemető (Veszprém m.)*, AÉ 80, 1953, 56, 61, tab. XVII, 28. Paulík J. — Novotná M. — Benadík B., *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, Bratislava 1962, obr. 69.

[180] Haevernick T. E., *Glasarmringe*, tab. 21, mapka 8.

[181] Benadik B., *Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku*, SlA IX, 1961, 194, obr. 17.

[182] Hachmann R., *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, 41. Bericht der RGK, 1960, tab. III: 11.

[183] Paulík J. — Novotná M. — Benadík B., *Život a umenie doby železnej na Slovensku*, 8, obr. L (v strede); Píč J. L., *Starožitnosti země České II—2, Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum*, Praha 1903; tab. XXV: 18.

[184] Benadik B., *Sklo v keltskom hrobovom inventári*, tab. IX: 7.

[185] Dehn W., *Zangentore an spätkeltischen Oppida*, PA LII, 1961, 390—396.

[186] Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 841 n.

[187] Haevernick T. E., *Glasarmringe*, tab. XXVIII; mapka 21.

[188] Kraskovská Ľ., *Kultúra laténska*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, tab. XXXVI: 1. Tam je vyobrazený aj bradavkovitý sklený náramok z Krásnej Vsi (tab. XXXVI: 3).

[189] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXXII: 4.

[190] Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 176.

[191] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXXII: 5.

[192] Dosiaľ neuverejnené nálezy zo súčasných výskumov (upozornenie D. Bialekovej a T. Kolníka z AÚSAV Nitra).

[193] Kraskovská Ľ., *Kultúra laténska*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, 112, tab. XXXVI: 3.

[194] Zlomok tmavofialového skleného náramku pochádza z brány palisádového opevnenia v Nitrianskom Hrádku, výskum 1950, neuverejnený; zlomok tmavomodrého náramku z Abrahámu pochádza zo zberu v roku 1960.

[195] Filip J., *Keltové*, 129 n.

[196] Filip J., *Keltové*, 131—133.

[197] Záchranný výskum Výskumného pracovného strediska AÚSAV v Košiciach (K. Andel) r. 1959.

[198] Krämer W., *Keltische Hohlbuckelringe vom Isthmus von Korinth*, Germania 39, 1961, 32—42.

[199] Vágó E. B., *Kelten- und Eraviskengräber von Nagyvenyim und Sárkeszi*, Alba Regia I (István kiraly múzeum, Székesfehérvár), 1960, 43—62, obr. 6.

[200] Roska M., *A Kelták Erdélyben*, Közlemények IV, 1944 (Erdélyi nemzeti múzeum, Kolozsvár), 53—80.

[201] Točík A., *Nové keltské nálezy zo Slovenska*, AR III, 1951; Benadik B., *Laténske nálezy z Ponitria*, AR VII, 1955.

[202] Benadik B., *Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku*, SlA IX, 1961, 191, obr. 15.

[203] Benadik B., *Grafitová keramika*, 194, obr. 17.

[204] Nálezová zpráva AÚSAV v Nitre č. 486/58.

[205] Kraskovská Ľ., *Kultúra laténska*, Slovenské dejiny I, Bratislava 1947, tab. XXXVI: 6.

[206] Procházka A., *Gallská kultura na Vyškovsku*, Slavkov u Brna 1937, tab. XIV: 1; Hunyady I., *Kelten*, tab. XXXIII: 1.

[207] Múzeum Banská Štiavnica, inv. čís. 12 P/IV.

[208] Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 176, obr. 18: 6.

[209] Filip J., *Keltové*, 134.

[210] Rochna O., *Zur Herkunft der Manchinger Sapropelit-Ringe*, Germania 39, 1961, 329—354.

[211] Na rozbor „lignitových" náramkov z hrobov na Slovensku sa ochotne podujal pred časom dr. V. Hano z Geologického prieskumu, n. p. Žilina, ktorému touto cestou ďakujem za ochotnú spoluprácu. Z nedostatku času rozbor neukončil a podal len predbežný posudok, z ktorého vyníma me: *„Ide o uhlie málo preuhoľnené, sapropelitického pôvodu. Základná hmota je tvorená žltavohnedým kolinitom, obsahujúcim veľké množstvo peľových zŕn. V štruktúre snadno sa dajú rozpoznať závlaky fuzinitu a žlté rezinity. Neboli zistené megaspóry a chýba tiež sklerotynit. Mikroštruktúra svedčí pre alochtónny vznik. Záver: ide najpravdepodobnejšie o alochtónne uhlie z niektorého menej významného ložiska druhohorného veku."*

[212] Benadik B., *Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 785, obr. 353.

[213] Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Maní*, AR V, 1953, 157 n.

[214] Benadik B., *Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 774.

[215] Benadik B., *Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku*, SlA IX, 1961, 194, obr. 17.

[216] Břeň J., *Černé (švartnové) náramky v českém lateně*, Sborník Národního musea v Praze IX, 1955; Filip J., *Keltové*, 144 n.

[217] Rochna O., *Zur Herkunft der Manchinger Sapropelit-Ringe*, Germania 39, 1961, 345, 346.

[218] Filip J., *Keltové*, 161.

[219] Navarro J. M., *Zu einigen Schwertscheiden aus La Tène*, tab. 9: 1a, 1b; Krämer W., *Zur Zeitstellung der hölzernen Schilde des Hirschsprungfundes*, PZ XXXIV—V, 1949—50, 357.

[220] Eisner J., *Laténské hroby v Hronském Damašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku*, obr. 10.

[221] Chropovský B., *Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta*, SlA VI, 1958, 129, tab. II.

[222] Kraskovská Ľ., *Laténske pohrebisko v Komjaticiach*, SlA, 1957, 347—351.

[223] Benadik B., *Laténské nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 772 n.
[224] Benadik B., l. c., 775.
[225] Kraskovská E., l. c., 347, tab. I: 2.
[226] Navarro J. M., l. c.
[227] Benadik B., AR V, 1953, 189, obr. 89.
[228] Benadik B., AR VII, 1955, 775.
[229] Točík A., AR III, 1951, 151 n.
[230] Točík A., l. c.
[231] Procházka A., *Gallská kultura na Vyškovsku*, tab. XXIV: 9—11; Filip J., *Keltové*, tab. XCIII, XCIV.
[232] Navarro J. M., *Zu einigen Schwertscheiden aus La Tène*, 118.
[233] Filip J., *Keltové*, 170.
[234] Novotný B., *Nové laténské nálezy na dolnim Pohroní*, AR VII, 1955, 781 n. B. Novotný zistil na Pohroní viac laténskych (prevažne neskorolaténskych) nálezísk, ktoré úzko nadväzujú na Poiplie a tvoria hustú sieť keltského osídlenia do konca trvania plochých pohrebísk na tomto cípe juhozápadného Slovenska.
[235] Chropovský B., *Laténske pohrebisko v Nebojsi*, SIA VI, 1958, 129, tab. II: 11, 13.
[236] J. Filip uvádza viaceré náleziská širokolistej kopije v Čechách a na Morave a datuje ju do II. stor. pred n. l. Značné rozšírenie tohto typu kopije od Švajčiarska až do Podunajska i do Sliezska dokumentujú viaceré príklady. Jej datovanie sa často dáva až na začiatok stredolaténskeho obdobia, t. j. do III. storočia pred n. l.: Wyss R., *Ein Kriegergrab der Frühlatènezeit aus Dietikon ZH*, Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 46, 1957 (1958), 53, obr. 2; Krämer W., *Schilde von Hirschsprung*, PZ XXXIV—V, 1949—50, 358 n., obr. 4; Potocki J. — Woźniak Z., *Les Celtes en Pologne*, Celticum Ogam 73—74, 1961, 79 n., obr. 1 a 5; Hunyady I., *Kelten*, 119.
[237] Točík A., AR III, 1951, 169, obr. 123.
[238] Krämer W., l. c., 359; Jahn M., *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit*, Mannus-Bibliothek 16, Leipzig 1916, 37.
[239] Dušek M., *Keltské pohrebisko vo Svätom Petri*, SIA VIII, 1960, tab. I, 2.
[240] Benadik B., AR VII, 1955, 773, obr. 351.
[241] Dušek M., l. c., tab. III, 9.
[242] Benadik B., AR X, 1958, 508, obr. 199: 7.
[243] Hunyady I., *Kelten*, tab. 57: 18.
[244] Chropovský B., *Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta*, SIA VI, 1958, tab. II.
[245] Dušek M., l. c., 467, tab. I: 3.
[246] Benadik B., AR X, 1958, obr. 199: 7.
[247] Filip J., *Keltové*, 169, 170.
[248] Benadik B., AR VII, 1955, 768 n.; nález dvoch sklených náramkov z porušených hrobov v Žitavciach zachránil a roku 1961 odovzdal Archeologickému ústavu SAV v Nitre riaditeľ školy T. Gál.
[249] Točík A., AR III, 1951, 170, obr. 125.
[250] Hunyady I., *Kelten*, tab. XXXIV: 8.
[251] Viollier D., *Les sépultures*, 29.
[252] Filip J., *Keltové*, 171 n.
[253] Pittioni R., *Urgeschichte*, 693 n.
[254] Hunyady I., *Kelten*, 103 n., tab. XXXIV, XXXV.
[255] Roska M., *A Kelták Erdélyben*, Közlemények IV, 1—2 (Erdélyi nemzeti múzeum, Kolozsvár), 53 n.
[256] Filip J., *Keltové*, 171. Autor zaraďuje tento druh refazových opaskov k typu 1.
[257] Píč J. L., *Starožitnosti II—1*, tab. XXII: 5.
[258] Procházka A., *Gallská kultura na Vyškovsku*, tab. XXIII: 6.
[259] Roska M., l. c., 75, obr. 55.
[260] Pittioni R., *Urgeschichte*, 685, obr. 474.
[261] Filip J., *Keltové*, tab. 44: 4, 5.

Chronologische Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei

Blažej Benadik

Den Gegenstand dieses Aufsatzes bildet die Analyse von sieben keltischen birituellen Gräberfeldern, die in den letzten Jahren in der Südwestslowakei durchforscht worden waren (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Hurbanovo-Bacherov majer, Hurbanovo-Abadomb, Dvory nad Žitavou, Holiare, Kamenín und Bajč-Vlkanovo). Die sechs erst genannten erschienen als Quellenarbeit im I. Band der Edition Archaeologica Slovaca Fontes (B. Benadik — E. Vlček — C. Ambros, *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku [Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei]*, Bratislava 1957), das Letztere mit einer vorläufigen, kurzgefassten Bewertung in der Studie *Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove (Keltisches Gräberfeld in Bajč-Vlkanovo)* in Slovenská archeológia VIII — 2, 1960.

Zum Kerngebiet der keltischen Besiedlung der Slowakei wurde die südwestslowakische Ebene am linken Donauufer, die in der Latènezeit einen Teil des grösseren keltischen Besiedlungsraumes am rechten Donauufer des heutigen Ungarns darstellte. Ein kleinerer, keltischer, an das benachbarte ungarische Obertheiss-Gebiet anknüpfender Besiedlungseingriff wurde mittlerweilen in der ostslowakischen Ebene erfasst.

Bei der Besiedlung der Südwestslowakei besetzten die Kelten vor allem das Tieflandsgebiet des südalpenländischen, junghallstattzeitlichen kalenderberger Umkreises; in dieser Gegend fanden sie eine einheimische Bevölkerung, mit welcher sie verkehrten. Auf den keltischen Gräberfeldern kommen in manchen Fällen ausser den Brandgräbern auch Skelettgräber der junghallstattzeitlichen Kultur vor.

Der Beginn dieser Besiedlung der Slowakei durch die Kelten offenbarte sich mit dem Antritt des ein-

heitlichen Skelettbestattungsritus, der im Verlauf des II. Jh. v. u. Z. von einer birituellen Bestattung mit einem allmählichen Zuwachs von verschiedenartigen Brandbestattungen abgelöst wurde. Am Ende der Mittellatènestufe treten immer mehr die nur seicht unter dem Ackerboden liegenden Grubengräber auf, welche die Überreste nur einer einzigen Urne beinhalten oder ohne Keramikbeigaben sind (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov). Man kann diese als Vorboten des entstehenden, einheitlichen Ritus der Brandbestattung ansehen, der für die spätlatènezeitliche Periode bezeichnend ist. Die Skelettbestattung lebt dabei in das I. Jh. v. u. Z. fort, d. h. bis zur Beendung des Fortbestehens der keltischen Flachgräberfelder in der Südwestslowakei.

Während der Latènezeit kommen auf der Gräberfeldern in der Slowakei neben den üblichen Gräbertypen auch reichhaltigere Gräber vor, Gräber mit Holzverkleidung und ausser diesen noch Skelett- und Brandgräber, die mit einem rechteckigen oder kreisförmigen Graben abgegrenzt sind (Ø etwa 10 m), worin ein Zusammenhang mit dem Kultus zu suchen ist.

Die grosse Zahl von geplünderten Gräbern ist nicht als ein Endergebnis der zeitgleichen Gräberstörungen aufzufassen, sondern als eine Nachwirkung von Plünderungen auf dem Gräberfeld, das schon nicht benützt wurde. Bloss in einigen Fällen ist die Grabplünderung als eine bald nach der Bestattung durchführte, zeitgenössische zu betrachten.

Das Grabinventar, wodurch die keltischen Flachgräberfelder in Mitteleuropa gekennzeichnet sind, besteht aus der Fibel des Duchcov-Typus und ihrem Begleitmaterial, wie es aus dem Duchcover Hortfund bekannt ist. Ihre Stilentwicklung gelang zu Ende und ihre Massenerzeugung war schon im Laufe zur Zeit der keltischen Expansion nach Böhmen, Mähren, Schlesien, in das Donaugebiet und die Slowakei. Auf den keltischen Gräberfeldern der Südwestslowakei bildet der Fundhorizont der Fibel vom Duchcov-Schema zwar keine beträchtliche Ansiedlungskomponente, er wird jedoch mit einer kleineren Gräberanzahl auf einigen Gräberfeldern vertreten (Kamenín, Veľká Maňa, Hurbanovo — Flur Bacherov majer und andere kleinere Gräbergruppen). Manche Funde von prunkvolleren Bronzefibeln des Duchcov-Typus haben ihre sehr nahen Analogien auf den schweizerischen Gräberfeldern (Münsingen); im Bereich der südwestslowakischen Gräberfelder stehen sie jedoch vereinzelt da und daher kann man diese für die Slowakei, ja für das Donaugebiet überhaupt, als fremdartige, während der Besiedlung der Südwestslowakei hergebrachte ansehen. Nach der absoluten Chronologie reihen sich die ältesten Grabstätten auf den südwestslowakischen Gräberfeldern mit dem Fundstoff des Duchcov-Horizontes in die erste Hälfte des III. Jh. v. u. Z., als die Kelten im Einklang mit den historischen Berichten durch die ungarische Tiefebene am rechten Donauufer nach Süden bis nach Mazedonien und Griechenland durchdrangen.

Nach dem Horizont der Duchcov-Fibel folgt auf den Gräberfeldern der Südwestslowakei eine verhältnismässig starke Ansiedlungsschicht, die sich durch die Fibeln des jüngeren Duchcov-Typus und des sog. plastischen Stils, darunter auch durch die Paukenfibeln kennzeichnet. Ein grosser Teil dieser Fibeln und des Metallbegleitinventars gehört schon den Erzeugnissen der örtlichen Herstellungszentren an. Zu jener Zeit tritt die Verdichtung der Besiedlung in der Südwestslowakei ein mit der vielfaltigen wirtschaftlichen und kulturellen Entwicklung, die einerseits auf Fühlungnahme mit dem breit erstreckten keltischen Raum, andererseits auf den örtlich bedingten Umständen und der wirtschaftlichen Grundlage des Donaugebietes ruhte. Zu dieser Zeit durchdrangen die Kelten östlich von der Donau ins Theissgebiet bis in die Ostslowakei. Nun erscheint der Gebrauch vom Brandritus. Ein enger Bezug zu der keltischen Besiedlung in Ungarn, die eine Ausdehnung ins Theissgebiet und Siebenbürgen erreichte, dauert an. Die Beziehungen zu Mähren sind einstweilen nicht so stark als gegen Ende der Latènezeit. Die Bronzeindustrie des vorangehenden Horizontes der Duchcov-Fibel wird durch neue Schmuckarten abgelöst (mehrbuckelige Ringe, Lignitarmringe, Armringe mit plastischer Rosettenverzierung). Die Herstellung von eisernen Schmuckgegenständen, wodurch der Bronzeschmuck nachgeahmt wird, sieht der Entwicklung entgegen. In der Keramik begegnet man der Graphitkeramik und der sog. Stradonicer Kammstrichkeramik. In diese Zeitstufe reihen sich in der Südwestslowakei drei grössere birituelle Gräberfelder: Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Bajč-Vlkanovo und Hurbanovo-Abadomb, die ausser anderem auch durch eine geringe Anzahl von Kriegergräbern gekennzeichnet sind. Die vorangehende Zeitstufe mit der Fibel des jüngeren Duchcov-Typus und mit dem sonstigen Begleitinventar ist hauptsächlich in den Verlauf des II. Jh. v. u. Z. einzureihen.

Das Entstehen der sog. Fibel vom Mittellatèneschema nimmt seinen Anfang in der vorangehenden Zeitstufe mit der Fibel des jüngeren Duchcov-Typus, namentlich aber mit den Fibeln mit grossem

kugeligem Fuss und mit denjenigen des plastischen Stils; die Gräberfunde von Fibeln mit losem und angebrachtem Fuss sind in diesem Zeitabschnitt zeitgleich. Auf dem Gebiet der Südwestslowakei repräsentiert den festen und stilgemäss einheitlichen Typus vom Mittellatèneschema die Drahtfibel mit geradem Bügel, zweiwindiger Spirale, innerer Sehne und längerem Fuss, der durch knotenartige Verdickung gegliedert ist. Die einheitliche Ausfertigung mit wenig abweichenden Varianten und das massenhafte Vorkommen weisen auf ihre lokalartige Erzeugung hin, und zwar im Laufe des II. Jh., vor allem aber in dessen zweiten Hälfte, mit dem Fortleben bis in das Ende des I. Jh. v. u. Z., als der Zusammenstoss der keltischen Bevölkerung mit der dakischen der ruhigen Weiterentwicklung der Latènekultur in der Slowakei ein Ende bereitete.

Zu Beginn der Spätlatènezeit erscheinen im Inventar der keltischen Gräberfelder, besonders schon in den Brandgräbern der Südwestslowakei manche Funde, die dem breiteren mitteleuropäischen Fundbereich zugehörig sind. Einige darunter werden als Oppidenkultur bezeichnet (Fibeln mit Doppelkugeln und Scheiben, Bronzegürtel mit Emailverzierung, flache mit eingeschlagenen Grübchen verzierte Gürtel, Glasarmringe). Gleichzeitig mit diesem Grabinventar erhöht sich die Anzahl von Kriegergräbern, besonders denen des Brandgräberritus mit den streng umgebogenen Schwertern, Bandbügeln, blattförmigen Lanzenspitzen u. ä. Die Skelettgräber leben fort (Nitriansky Hrádok, Dvory nad Žitavou) und Gräberfelder ausschliesslich mit Brandbestattung treten ans Licht (Holiare, Ipeľské Predmostie). In diesem Zeitabschnitt reihen sich vermutlich die massenhafte Hortfunde der Münzen des Biatec-Typus. Häufiger wird die Kontaktaufnahme mit den Kelten in Mähren, wo man an manche gemeinsame Merkmale auf den Brandgräberfeldern anstiess (Ponětovice).

Die Anwesenheit der Kelten in der Slowakei in der zweiten Hälfte des I. Jh. v. u. Z. (nach dem Zusammenstoss mit den Daken) und zu Beginn unserer Zeitrechnung wird nur mühsam ermittelt, vor allem auf dem neuen bisher nicht ausgewerteten Funden des sog. keltisch-dakischen Horizontes auf den Siedlungen der Südwest- und Ostslowakei. Das einzige Bestattungsdenkmal aus der Zeitwende ist mittlerweilen das Hügel- und Brandgräberfeld in Zemplín, das allerdings weder publiziert noch ausgewertet ist.

Übersetzt von Z. Lányiová

K DĚJINÁM ŘÍMSKÉHO KASTELU NA LEÁNYVÁRU U IŽE, OKRES KOMÁRNO

BEDŘICH SVOBODA

„... podunajský limes na pravém břehu nesledoval dnešního hlavního toku dunajského, nýbrž se držel jižního ramene, objímajícího na jihu Malý Žitný ostrov, aby se s tokem hlavním sblížil teprve zas u Komárna. A právě v těchto místech, jemuž zeměpisné poměry ještě dnes dodávají strategického významu prvního řádu, jen o málo menšího nežli v okolí Děvína, významu, jejž pochopil také v středověku Matyáš Korvín, založiv tu pevnost komárenskou, stál již ve starověku proti ní (vlastně něco málo na východ u pravého okraje osady Ó-Szöny) jeden z největších táborů římských v Podunají — důležité Brigetio. A právě naproti němu, na břehu již našem, leží jediná tvrz římská na naší půdě, kterou známe do značných podrobností, na t. řeč. Leányváru (= Dívčím hradě).“ Těmito slovy uváděl J. Dobiáš[3] své odstavce o Leányváru, když shrnoval, vypočítával a kriticky hodnotil archeologické nálezy jako prameny pro dějiny styků Říma s územím dnešního Slovenska; v podstatných rysech naznačil základní zeměpisnou situaci a zdůraznil velký vojenský význam místa, které dnes — dosud neznámo z jakých důvodů — nese jméno Leányvár.

Poloha naleziště

Je to místo málo přes 6 km k východu od Komárna vzdálené na levém břehu Dunaje; zbytky kastelu dělí od řeky jen několik metrů. Dojdeme tam z města pohodlnou procházkou po pobřežní hrázi, která protíná místo kastelu a pak pokračuje 4 km dále do velké a historicky významné vsi Iže. V jejím katastru leží náš kastel, na parc. čís. 1696—1701, 1703—1709. Množství čísel samo naznačuje rozdělení pozemku na drobná políčka, která jsou nestejně velká a značně rozmanitých tvarů; samo těleso hráze má parc. čís. 1719.

Jak už naznačeno, Leányvár leží přibližně uprostřed mezi Komárnem a Ižou, 1 km jihovýchodně majeru Veľký Harčáš; jeho přesnou polohu v terénu lze velmi snadno nalézti podle poměrně dobře zachované dvojice příkopů, pěkně patrných zejména na severozápadní a severní straně kastelu a podle domku strážce hráze, který je postaven ve středu celé plochy.

Geomorfologický popis a krajinné prostředí

Původní vzhled místa nejvíce změnila stavba zmíněné pobřežní hráze, jejíž kónické těleso svými výraznými svahy odděluje téměř souvislé skupiny topolů, dubů, osik ap. v pásu podél řeky od širých lužin i polí na straně severní. Je to velká úrodná, jen nepatrně zvlněná rovina, průměrně 110 m nad hladinou moře. U východu uzavírají obzor domy vesnice Iža (111 m n. hl. m.) s dvěma dominantami kostelních věží, k severozápadu stavení V. Harčáše; k západu lze dobře pozorovat domy a věže Komárna. Jen k severovýchodu krajina nepatrně stoupá do kopců za Marcelovou (121 m n. hl. m.) a k větším mělkým pahorkům u Dolního Petra (212 m).

Stav naleziště

Uprostřed luk a polí se nepatrně zvedá plocha kastelu, kterou po léta proměňovaly navážky a vyrovnávání povrchu při úpravě na pole i při povodních, zejména jižní část kastelu mezi hrází a řekou silně utrpěla vybudováním příchodu k řece na východní a západní straně, při čemž byly zahlazeny stopy po příkopech. Další škody, především na jihozápadním obvodu kastelu, způsobilo kopání tzv. kubických jam.

V podstatě však je tvar kastelu poměrně dobře zachován; snadno najdeme místo jihozápadní věže,

oblast, kde stávaly porta praetoria i obě rohové věže na severním obvodu. Nejvíce utrpěl kastel v místech, kudy procházela via principalis, a to v celé délce od jedné boční brány k druhé; zde byl terén důkladně překopán a vyrovnáván při stavbě strážního domku, úpravě jeho okolí a nutných cest. už olámána a odvezena. Původní vzhled místa a pozdější jeho proměny musí objasnit teprve příští výzkum.

Ještě dnes nacházíme na ploše kastelu četné úlomky cihel, nádob, kamenů, malty ap.; nedlouho před zahájením našeho výzkumu objevil tu hlídač hráze

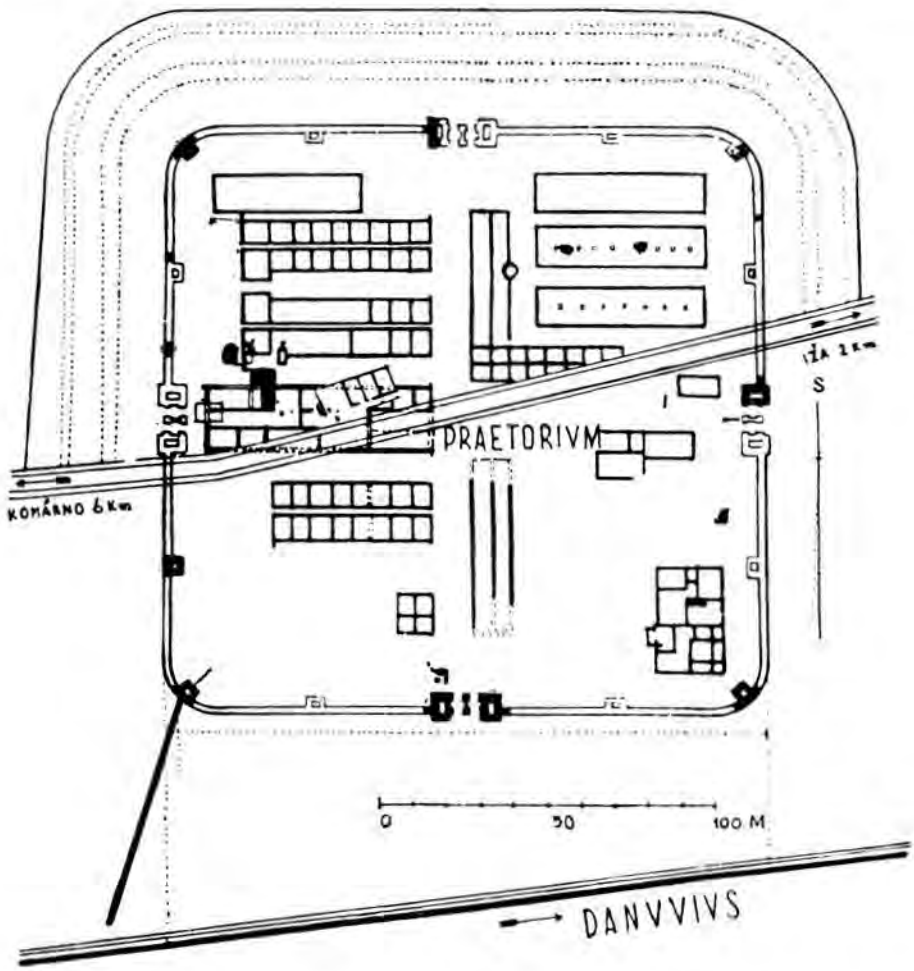

Obr. 1. Iža-Leányvár. Plán kastelu podle výzkumu J. Tótha Kurucze. — Gesamtplan des Kastells nach den Ausgrabungen von J. Tóth Kurucz.

Při pohledu od jihozápadní věže k Dunaji shledáme ještě mělký a dnes poměrně úzký úval někdejšího kanálu. Na severozápad od praetoria byla odkryta malá sklepní prostora, kam se sestupovalo po schůdcích; ve třicátých letech byla zastřešena, dnes je jen provisorně přikryta. Ve sklepě strážního domku lze viděti pěkně zachované zdivo některé budovy v oblasti praetoria. Nejzajímavější je odkrytý zbytek, vlastně základy jihozápadní mezivěže, která leží poměrně hluboko pod dnešním terasovitým zvýšením jižní plochy kastelu; vlastní hradba, která se připínala k vnějšímu čelu tělesa věže, je však Valášek dokonce kámen s nápisem, který však daroval náhodně zavítavšímu zájemci. AÚ SAV v Nitře byl o věci informován a kámen si aspoň evidenčně zajistil.

Geologický a pedologický popis

Přímým podložím objektů je žlutavý jíl o kolísavé mocnosti. Pod ním je jemný nažloutlý písek. Na povrchu jílu leží původní vegetativní černošedá „černozem", která zejména v horních vrstvách proměňuje barvu podle příměsi: je-li v ní více zbytků

malty, je šedivá, za příměsi jílu v podloží dosahuje až žlutavých odstínů. Vrchní vrstvu tvoří černošedá až černá ornice.

Historie naleziště

Místo kastelu bylo v terénu vždy dobře patrno. Z doby tureckého panství nad dnešním Maďarskem, kdy Iža byla pohraniční vesnicí proti Rakousku, pochází také nejstarší dosud známé vyobrazení zbytků kastelu na rytině chované dnes v Podunajském muzeu v Komárně.[1] Na obraze bitvy, kterou v srpnu 1661 svedl v okolí Komárna, nedaleko Ó-Szőny, generál de Souchez proti Turkům, vidíme Leányvár obklopený na třech stranách příkopy a na straně u Dunaje jakési v pravém úhlu zalomené molo. Po krátkých zmínkách o Leányváru v knize generála Marsigliho *Danubialis operis prodromus* (Nürnberg 1700), kterou znám jen z citací J. Tótha Kuruce (viz pozn. 6), jsou velmi zajímavá, bohužel však nikterak jednoznačná svědectví dvou mužů, kteří ve třicátých letech XVIII. století záměrně sledovali římský limes, Irčana Richarda Peckocka (1704—1765) a Angličana Jeremiáše Millese (1714—1784).[2] Prvý je ve svém popisu stručnější a věcný; po zmínce o komárenské pevnosti, které nebylo nikdy dobyto a která prý skrývá tři kamenné sarkofágy — několik nápisů kolem v městě bylo přivezeno ze Szőny — a po popisu Brigetia zaznamenává: „*O něco níže na druhé straně řeky je jiná taková pevnost čtvercová o straně 130 kroků s vchodem na každé straně a s příkopy, které se od ní táhnou až k řece v témže provedení. Zdá se, že tato stavba sloužila k ochraně této strany řeky, a nyní je nazývána Leányvár*".

J. Milles líčí vše mnohem obšírněji a zevrubněji. V Komárně popisuje město, pevnost, kostely, zmiňuje se také o nápisech, které tam byly přeneseny ze Szőny a připomíná, že město je, jak se zdá, z poloviny budováno ze spolií římského města, které bylo na onom místě. Situaci na Leányváru líčí velmi podrobně: připomíná, že uprostřed každé strany jsou náznaky brány nebo kruhové věže, ale představuje si, že to byly spíše brány. Kastel sám prý nedosahuje až k Dunaji, ale je s ním spojen dvěma valy, které jsou užší než kastel sám. Povrch vnitřní plochy je zoráván a nepochybně už dlouho. Proto je tam vše srovnáno a není vidět zříceniny, je tam však velké množství římských cihel. Místo nazývají Maďaři Leányvár, tj. Dívčí hrad (pevnost), proč však bylo tak pojmenováno, nemůže se dopátrat.

Hned první generace maďarských archeologů, kteří se zabývali římskými památkami, si povšimla Leányváru. Fl. Rómer se o něm zmiňoval již r. 1863; připouštěl podle analogie Akvinka s Transakvinkem[3] podobnou možnost i u Brigetia, ale nechtěl nic určitého tvrdit, protože ku podivu neznal Leányvár z autopsie. První určitější zprávu o našem kastelu podali teprve r. 1877 E. Maionica a R. Schneider,[4] kteří našli na místě ještě zbytky zdiva a ve vsi Iže několik pomníků s nápisy i bez nich, o kterých důvodně soudili, že pocházejí z Leányváru, a nikoli z protějšího břehu Dunaje. Důležitý zápis o stavu Leányváru a zejména nápisech, které tam byly nalezeny, publikoval Berkovics-Borota (*Ásatásom az Ó-Szőnyi római táborban*, AÉ VI, 1886, 392 n.).

Tyto zprávy jsou tím významnější, že právě v oné době muselo území Leányváru podstoupit největší změny. Dosud na něm rostly husté listnaté stromy, plané štěpy, šípkové keře a hlohy; v šedesátých letech XIX. století však bylo rozděleno na pole; noví uživatelé počali přidělené části upravovat a především zbavovat kamene. Tehdy asi opět vyvrcholila nová vlna rozebírání staveb a vybírání stavebního materiálu, neboť ten byl v tamních krajinách, na dobrý kámen neobyčejně chudých, vždy hledaným zbožím. G. Szerdahelyi uvádí královské nařízení už králů Matyáše I. a Ferdinanda I., aby byly kameny ze zřícenin Brigetia odvezeny na stavbu pevnosti v Komárně;[5] není pochyby, že stejný osud byl už tehdy určen také zbytkům sousedního Leányváru na druhém břehu řeky.

Osudný byl zásah Vodohospodářského družstva, které při své jinak jistě nesmírně záslužné práci položilo trasu dunajské hráze téměř do linie, kudy procházela via principalis; jak už pověděno, tehdy byl na místě praetoria postaven domek s hospodářskými a pomocnými budovami pro strážce hráze. Těmito pracemi a dodatečnou úpravou polí, které byly jak v pretentuře, tak zřejmě hlavně v retentuře prováděny vyrovnáním, v případě retentury pravděpodobně terasovitým zvyšováním terénu, došlo k oněm změnám povrchu, které jsme už popsali.

Staří pamětníci mezi ižanskými usedlíky vypravovali, jak noví uživatelé pozemků čakany rozbíjeli, dokonce prý dynamitem trhali zdi a bloky, kameny snášeli na hromady a pak rozprodávali; stopy a pozůstatky těchto prací jsme pak nacházeli při výzkumu. Nejčastěji byly zbytky římských staveb odváženy na stavby domků a ohradních zdí v Iže. Bude patrně poslední fází výzkumu na Leányváru shromáždit všechna dostupná spolia z dědiny a jejího okolí. Podle některých svědectví místních rol-

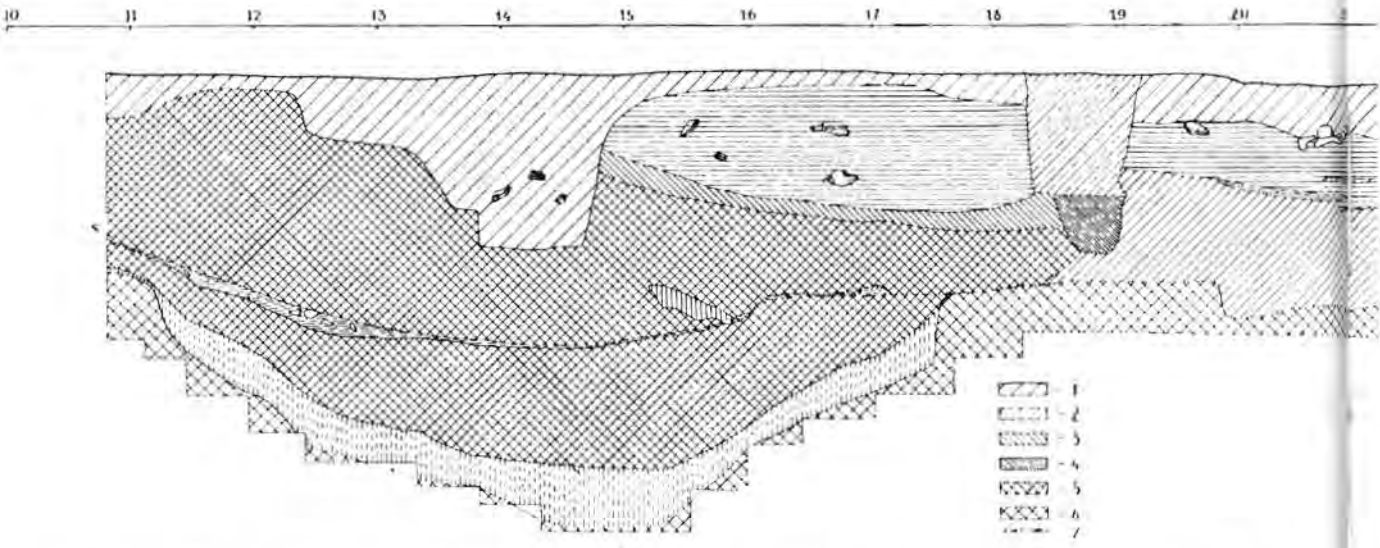

Obr. 2. Iža-Leányvár. Profil východní stěny v jižní části sondy A: zásahy na obě zdi nejsevernějšího z dlouhých příčných domů, navážky při zvyšování terénu a profil jižního z dvojice nejstarších příkopů. Vysvětlivky značek: 1 — černozem promíšená s maltou, kamením a cihlami; 2 — tmavá hlína promíšená s maltou a kamením; 3 — pruh světlejší hlíny s kamením a s maltou; 4 — recentní(?) zásah se štěrkovitou maltou; 5 — černozem s většími a menšími kameny — nahozená černozem; 6 — nepohnutá žlutá hlína — spraš; 7 — pruh nebo vrstva tmavého popela; 8 — tmavá hlína promíšená s maltou a kamením; 9 — tmavá přepálená?) vrstva zeminy s hojnou maltou; 10 — světlá hlína promíšená s maltou a kamením; 11 — vrstva kamení s maltou; 12 — černozem promíšená se spraší; 13 — nahozená žlutá hlína (spraš); 14 — kámen. — Schnitt A, Südteil: im Profil der Ostwand sind die Eingriffe an beiden Mauern des nördlichsten der Querlanghäuser, Aufschüttungen bei Terrain-

níků byly dokonce za první i druhé světové války sem posílány oddíly zajatců, aby dobývaly kameny ze zbytků Leányváru na opravu pevnosti v Komárně. Jiné škody způsobily opevňovací práce za první světové války, po nichž tu zbyly dělostřelecké zákopy, zbytky drátěných překážek i zbraně a náboje.

To bylo už po prvním systematickém výzkumu, který na Leányváru velmi skrovnými prostředky prováděl v letech 1906—13 ižanský rodák dr. J. Tóth Kurucz; své výsledky publikoval v ročenkách Komárenského musea[6] a později shrnul v publikaci vydané vlastním nákladem v Budapešti r. 1914: *Római nyomok a Pannoniai Duna-Limes balpartján* (Stopy Římanů na levém břehu podunajského limitu v Pannonii).

Tento výzkum a jeho publikace ustálily představu kastelu do té podoby, kterou znala naše věda za první republiky a vcelku také badatelé maďarští.[7] Podle plánu J. Tótha Kurucze (obr. 1) tvořil půdorys kastelu čtverec o straně 172 m; jižní jeho část byla vzdálena jen několik metrů od levého břehu Dunaje. Do kastelu vedly čtyři věžemi lemované brány, v nichž ústily čtyři hlavní cesty. Spolu s věžemi v rozích hradeb a s osmi mezivěžemi mělo opevnění tábora celkem 20 věží. Byl tedy kastel na Leányváru opevněn stejně jako přibližně právě tak velký tábor Campona, dnešní Nagytétény na Dunaji jižně od Budapešti, jehož posádkou ve druhém století byla nejprve ala I. Tungrorum a později ala I. Thracum veterana.[8]

Maďarská badatelka G. Juhászová[9] nacházela na Leányváru mezi střepy terry sigillaty také materiál svědčící pro první století n. l. a domnívala se, že kastel si udržel svou původní ranou formu až do konce římské vlády nad středním Dunajem, nepodlehnuv zkáze ani za válek markomanských.

Na podzim 1932 sondoval J. Böhm na severní straně kastelu,[10] kde nalezl pás tří širokých hrotitých příkopů; k výzkumu staveb vlastního tábora však nepřistoupil, zato objevil římskou neopevněnou osadu nedaleko tábora. Po prvním zjišťovacím výzkumu (1932—1933) upozorňoval, že bude třeba vyšetřit poměr mezi osadou a táborem na území kolem 176. km, nalézt severní hranici osady a zjistit její zachovalé části.

Zbývá ještě uvést, že na území kastelu nebyl dosud nalezene žádný doklad o starověkém jménu dnešního Leányváru a že ani nemůžeme žádnou historickou zprávu zatím k tomuto místu přesně vztahovati. J. Dobiáš[11] umístil tam jméno Kelemantia nebo Kelamantia, kterým Kl. Ptolemaios označil dunajské východisko nejvýchodnější z obchodních cest starověké Germánie. Podle

Archeologický ústav SAV v Nitre

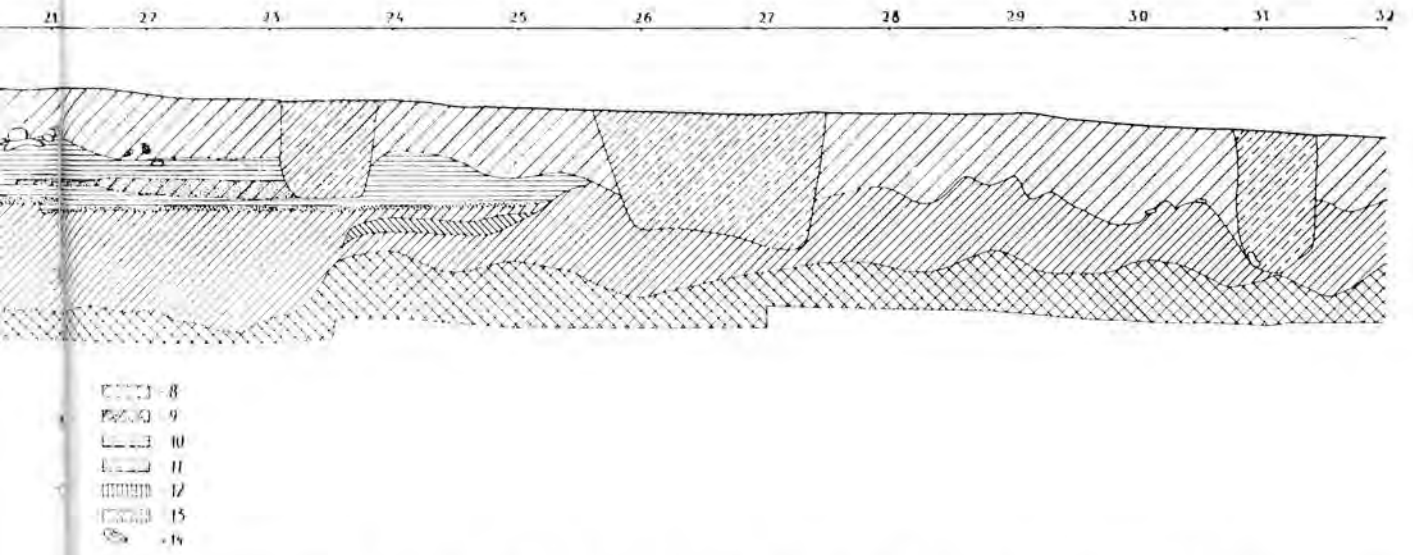

erhöhung und das Profil des südlichen aus den beiden ältesten Gräben zu sehen. Zeichenerklärungen: 1 — mit Mörtel, Steinen und Ziegelbruchstücken vermischte Schwarzerde; 2 — dunkles mit Mörtel und Steinen vermischtes Erdreich; 3 — Streifen lichterer Erde mit Steinen und Mörtel; 4 — rezenter(?) Eingriff mit schotterigem Mörtel; 5 — Schwarzerde mit grösseren und kleineren Steinen — Anwurf von Schwarzerde; 6 — gelber Ton — unberührter Löss; 7 — Streifen oder Schicht dunkler Asche; 8 — mit Mörtel und Steinen durchmengte dunkle Tonschicht; 9 — dunkle (gebrannte?) Erdschicht mit viel Mörtel; 10 — mit Mörtel und Steinen durchgemischter lichter Ton; 11 — Steinschicht mit Mörtel; 12 — mit Löss durchgemischte Schwarzerde; 13 — angeworfene gelbe Erdschicht (Löss); 14 — Gestein.

jeho mínění stál kastel v těsném sousedství starší germánské osady Kelemantie (Kelamantie), nestal-li se přímo jejím dědicem.[12]

Větší práci Leányváru věnoval L. Barkóczi. Ve své maďarsky psané knize[13] shrnul v poznámkách 135 a 142 starší literaturu a zcela správně spojil problémy a dějiny Leányváru s historií velkého tábora a města Brigetia na druhé straně Dunaje. Toto spojování, které ostatně není nové (hned v první nálezové zprávě na ně myslí J. Tóth Kurucz sám), vede ve svých důsledcích k poznání, že kastel na Leányváru je předmostím, které bylo svým určením, a tedy jistě také svými dejinami a osudy úzce spojeno s hlavním a svým mateřským táborem v Brigetiu. Tento metodicky jedině správný postup umožnil kritické hodnocení dosavadního stavu a navodil nové otázky.

Pozorovatelům plánu kastelu jistě neušly některé nejasnosti a nedůslednosti. Vcelku se tam nabízel obraz kastelu se čtyřmi branami, pravidelným rozvržením cest a hustým zastavěním, který odpovídal zvyklostem II. století.[14] Při bedlivějším přihlédnutí zjistíme, že mnohé podrobnosti (obr. 1) nejsou zcela jasné, zdá se, že nebyly dořešeny, protože v nálezových zprávách J. Tótha Kurucze k nim také nenajdeme vysvětlení. Některé stavby se překrývají, jiné jsou zakresleny neúplně, částečně. Podle plánu J. Tótha Kurucze byla v tak vybaveném kastelu vlastně celá via principalis sinistra zastavěna a volným zůstal jen nepatrný prostor, kde bylo třeba obcházet budovy u porta principalis sinistra.

Nikde však nejsou vyznačeny stopy po pozdějších přestavbách a úpravách a přece víme, že kastel byl Římany osazován nejméně téměř po tři a půl století zmatků a nepřátelských vpádů, které poničily nejen pohraniční kastely, ale také zasáhly hluboce až do vnitra provincie, dokonce až do hlavního města provincie Pannonie — Akvinka.

L. Barkóczi však nadhodil další otázky: Leányvár neleží přímo proti svému mateřskému táboru v Brigetiu, ale poněkud níže po proudu, tedy k východu — naproti místu, kde kdysi na pravém břehu stával tábor aly, předchůdce vlastního tábora legie v Brigetiu. Odtud není daleko k myšlence, že Leányvár byl původně skutečně protějškem, předmostím tábora oné aly a byl později současně s táborem legie, který však už byl založen poněkud západněji, přestavěn do kamene.

Třetí otázka L. Barkóczího je daleko menšího významu: nevěří kreslířské rekonstrukci půdorysu bran (obou hlavních a praetorské) a pochybuje, zda také ony byly tak dvojité, jak je J.

Tóth Kurucz zakreslil podle zjištění na bráně dekumanské; jedině tam se mu totiž podařilo odkrýt úplný půdorys.

Účel a úkol výzkumu zněl: ověřit výsledky výzkumu J. Tótha Kurucze a hledat prameny k objasnění stavební a vojenské historie kastelu.

Při přípravě výzkumu jsem vyšel ze studia terénu a plánu J. Tótha Kurucze, z otázek které vyplynuly L. Barkóczimu ze zamyšlení nad historickými událostmi v Brigetiu a ze zkušeností získaných při tamních výzkumech. Svůj úkol jsem chtěl řešit dvěma směry:

1. hledat stopy přestaveb nebo úprav v prostoru kastelu a na jeho stavebních objektech a tak zjišťovat jednotlivé fáze historie kastelu;

2. podle svědectví hmotných památek, na něž jsme při naprostém mlčení psaných pramenů o Leányváru odkázáni, a ve stálém srovnání s dějinami mateřského tábora v Brigetiu rekonstruovat aspoň v hrubých rysech dějiny Leányváru.

Koreferentem výzkumu byl J. Dekan, který navštěvoval Leányvár r. 1956 velmi často. Při výzkumu v r. 1955 spolupracovali J. Kabát a A. Knor z AÚ ČSAV v Praze, v r. 1956 byla asistentkou A. Rybová z Prahy. Celkový vrstevnicový plán terénu tábora pořídil J. Olszewski z AÚ SAV v Nitře, který zakreslil též situace našich sond. Detailní plány jsou dílem J. Kabáta, A. Knora, Fr. Buřila v r. 1955; v r. 1956 za vedení autorova kreslil G. Povala. Fotografovali jsme si ve veliké většině sami, jen na konci r. 1955 celkové záběry z komplexu sondy B a v jednotlivých polích pořídil R. Podzemný z AÚ ČSAV a v r. 1956 fotografka B. Furdová z AÚ SAV v Nitře.

Metoda výzkumu

Studium starších nálezových zpráv a poznání praxe z výzkumů opevněných sídlišť, stejně jako zkušenosti maďarských archeologů, kteří pracují na výzkumech římských stanic, poznatky získané v debatách i z autopsie, radily k metodě řezů, která by v profilu poskytla možnosti k poznání sledu jednotlivých period a jejich náplně. Poněvadž dosavadní zprávy a fotografie z výzkumu J. Tótha Kurucze ukazovaly, že situace nebude asi jednoduchá, a nabádaly k opatrnosti, rozhodl jsem se na počátku první sezony v r. 1955 vést zkušební sondu na místě podle Kuruczova plánu poměrně nejjednodušším způsobem, tj. kolmo na nejsevernější z trojice příčných domů v severovýchodním koutě tábora a na severovýchodní mezivěž. Původně byla

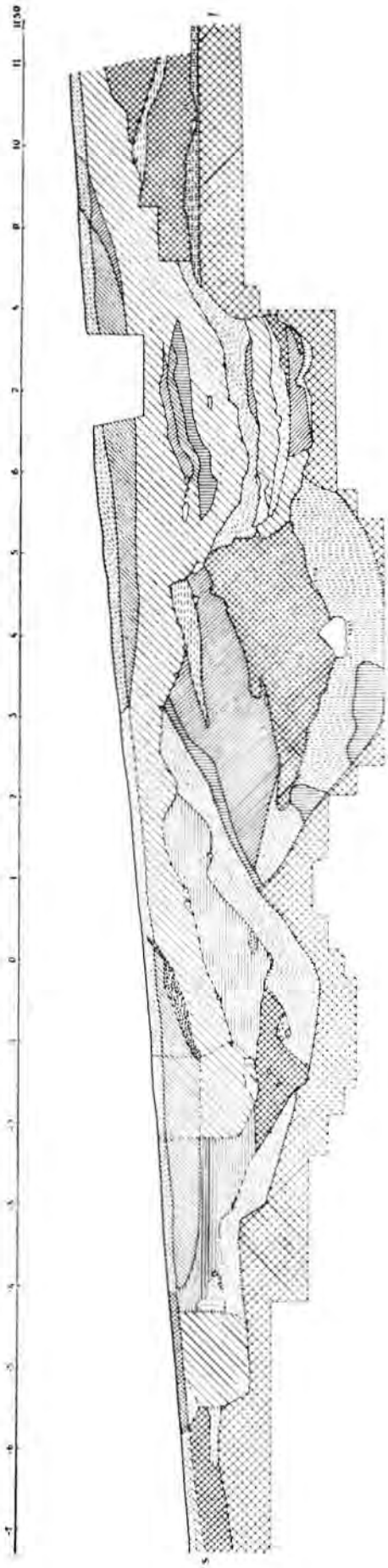

Obr. 3. Iža-Leányvár. Profil východní stěny v severní části sondy A: příkop z nejstaršího opevnění, velký zásah na hradbu, navážky a zvyšování terénu, mladší hrotitý příkop a stopy pozdějších zásahů. — Schnitt A, Nordteil: im Profil der Ostwand ist der nördliche Graben aus der ältesten Befestigung, grosser Eingriff, an der Mauer, Aufschüttungen und Terrainerhöhungen, der jüngere Spitzgraben und Spuren späterer Eingriffe sichtbar.

tato sonda široká 3 m, později z důvodů bezpečnostních byla rozšířena až na 4 m, v posledním období výzkumu dosáhla délky 62 m.

Metodě řezů jsme zůstali v podstatě věrni také při zkoumání severovýchodní mezivěže; třeba zde přiznat, že jsme tuto věž hledali pomocí Tóth Kuruczova plánu a jejím nalezením mohli ověřit přesnost jeho zaměření. Několikrát však bylo nutno a záhodno propracovat důležité místo plošným odkryvem.

Když pak prudce stoupající spodní voda po rozvodnění Dunaje ke konci července r. 1955 poničila obě pracoviště, sondu A i B, kde se zřítily celé bloky profilů, zbývalo jediné, totiž prokopávat střední plochu kastelu. Zde jsme však už volili metodu odkryvu plošného, a to ve dvou řadách čtvercových polí o rozměrech 5×5 m s kontrolními bloky 50 cm širokými. Na rok 1956 byl původně plánován průzkum severního obvodu kastelu; zejména porta praetoria a severozápadní rohová věž měly ověřit výsledky dosažené v předchozím roce u severní věže.

Trvale suché počasí a nízký stav vody v Dunaji v r. 1956 slibovaly, že nebezpečí spodní vody nebude takovou překážkou jako v roce minulém, a proto jsme se vrátili na sondu A, kde jsme propracovávali její dno a okolí. Tam jsme už kombinovali metodu řezů s metodou plošných odkryvů, především ve střední části sondy A (obr. 2, 3 a 15) a v sondách sousedních (D, E, F a G). Ukázalo se však, že původní metoda řezu byla nejúčinnější a že nejlépe odkryla souvrství (obr. 2—4) prozrazující historii tohoto místa.

Hned při zahájení prací v červnu 1955 jsme začali prokopávat místo, kde byl velký dížovitý zásah na zdivo hradby a severní mezivěže. Od té doby všechny naše práce narážely téměř ustavičně na materiál už několikrát přemístěný, v zásazích vyházený a zase zpět nasypaný, na šikmé nebo mělké sondy a vanovité příkopy Tótha Kurucze (obr. 2, 3, 4, 9, 12 a 16). Byly někdy velmi nesnadno rozeznati sled a hranice jednotlivých zásahů a vrstev. Tuto nejistotu zvyšovaly také nálezy drobných předmětů, zejména zřídka výrazných a často nepatrných úlomků keramiky, které byly málokdy spolehlivou pomůckou při datování. Ačkoli jsme mohli nález sám dosti dobře datovat, ostatní předměty spolu s ním nebo vedle nalezené zpravidla

Obr. 4. Iža-Leányvár. Východní polovina jižní části sondy A s profilem východní stěny: stopy starších objektů, spolia a zbytky severní zdi druhého z dlouhých příčných domů. — Schnitt A, Osthälfte des Südteiles mit Profil der Ostwand: Spuren älterer Objekte, Spolien und Reste der Südmauer des ersten Querlanghauses.

naznačovaly, že jde o směs v přeházené hlíně. Tato nesnáz značně ztěžovala práci a čtení stratigrafie jak v sondě A, tak v komplexu sondy B i v polích, kde profily bočních stěn jasně naznačují několikeré porušení a promíšení. Začal jsem se obávat, že nejasnosti datování pomocí nálezů nebo nálezových celků, z nichž některé nemohou být ani jednoznačně zařazeny do potřebně krátkých období (např. v průběhu II. století), zavede do slepé uličky.[15] Bylo tedy nutno vyhledat pevnou oporu a základnu, odkud bychom mohli vycházet při interpretaci jednotlivých vrstev, situací a objektů, často v obou protilehlých profilech nesouhlasně zastoupených a ne vždy jasných. K tomu přistoupily také škody, které, jak už pověděno, způsobila r. 1955 spodní voda; ta poničila střed sondy A, kde už dřívější velký zásah i naše prokopávání v r. 1955 situaci značně zatemnilo. V tak obtížné situaci jsme raději záměrně pominuli určování každé vrstvy jen podle nálezů, což se někde v situacích již dávno porušených, přemístěných, promíšených nebo poničených provést ani bezpečně nedalo. Proto jsme za východiště úvah volili dvě skutečnosti vpravdě bezpečné: nálezy v nejstarších příkopech, které byly při stavbě tábora do kamene zasypány, a kamenné stavby, které svým tvarem i rázem stavební techniky a materiálem patří, jak jsme už poznali, do doby trajanovsko-hadrianské.

Takové zúžení a omezení datovacích prostředků na dva základní body jsme vykoupili poměrnou bezpečností výkladu, kterou mohou ještě kontrolovat,[16] příp. doplňovat budoucí dobře datovatelné a stratigraficky jasně uložené nálezy. Lze se ovšem nadíti, že po zkušenostech z našich dvou sezon, které byly z velké části vyplněny nutným seznamováním se s terénem a jeho záludnostmi (k přečetným zásahům se přidružilo také sesouvání profilů podemletých spodní vodou ap.), bude možno na příhodnějším místě, kde sled vrstev by byl lépe zachován, dojíti k výsledkům snad přesnějším, ale v podstatě sotva odlišným od těch, které přinesly obě sezony; v nich jsme se často pracně a s omyly učili poznávat překopaný, vybíraný a opět rozmanitě navršovaný terén, který zakryl kdysi pyšný a výstavný římský kastel na Leányváru.

Výsledky výzkumu

Sonda A

Tato sonda byla základem našeho výzkumu a jeho interpretace. Výsledky bude nejlépe shrnout do tří kapitol:

1. popis jižní části, tj. pásu od již. konce až k ohradní zdi, hradby kastelu,

2. popis střední části, tj. hradby, severovýchodní mezivěže a všech průvodních zjevů severně od ní a

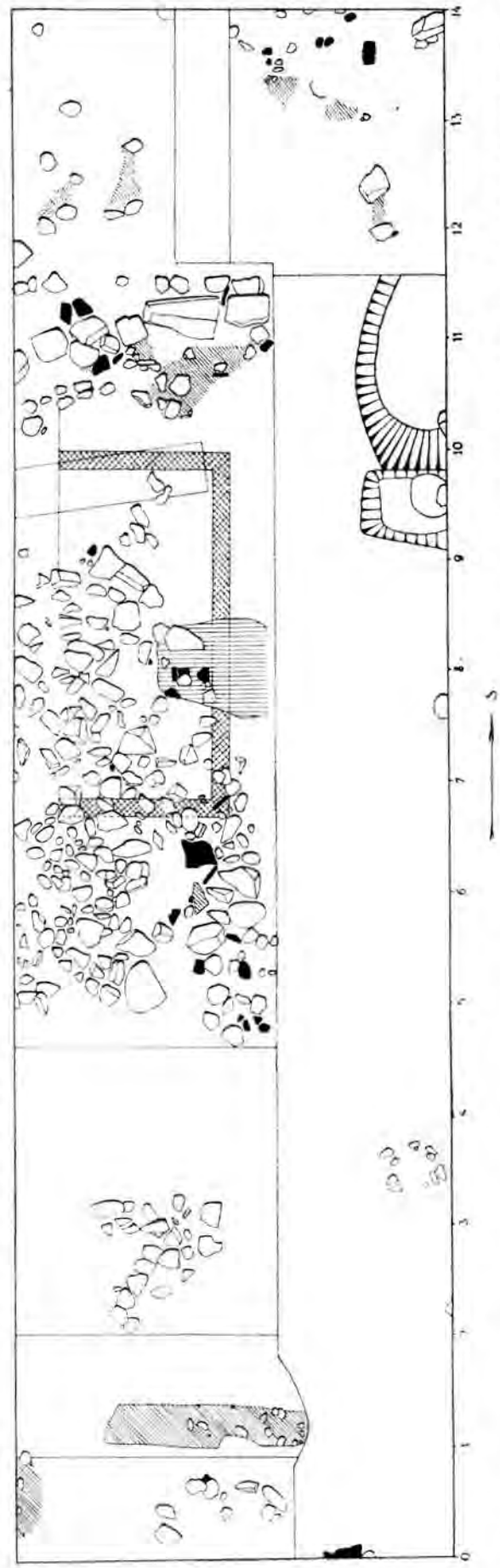

Obr. 5. Iža-Leányvár. Půdorys jižní části sondy A: stopy starších objektů před přestavbou tábora v kameni a zbytek jižní zdi prvého z dlouhých příčných domů. — Schnitt A, Grundriss des Südteiles: Spuren älterer Objekte vor dem Steinlager und Rest der Südmauer des ersten Querlanghauses.

Obr. 6. Iža-Leányvár. Jižní část sondy A: stopa pravděpodobně dřevěné stavby z nejstarší fáze kastelu a pás spolií. — Schnitt A, Südteil: Spur eines Baues (wohl aus Holz) aus der ältesten Phase des Kastells und die Spolien.

3. popis příkopů v nejsevernější části, již na severním obvodu kastelu.

1. Jižní část sondy A

V jižní části je sonda rozšířena na 4,5 m. Severní polovina tohoto úseku hojně utrpěla spodní vodou v r. 1955, ale v jižní bylo možno přistoupit k podrobnějšímu výzkumu. Celé toto pole bylo pokryto nehluboko pod povrchem velkou a souvislou plochou kamenů střední velikosti; některé z nich byly aspoň na jedné straně lícovány, na jednom nalezeny rýhy v šachovnicovém uspořádání. Zvláštní skupinku tvořil pás kamenů, který se táhl napříč sondou od západu k východu (obr. 5 a 6); byla mezi nimi dvě spolia, jeden kámen svým přitesáváním připomínal silně otřelý oltářík, jiný opět měl přisekávané hrany. Celé pole kamenů se táhlo k jihu a vybíhalo obloukovitě k východní stěně sondy. Také na jižním konci sondy byla odkryta malá skupina kamenů s několika drobnými nálezy (železná sekerka, závěsek a hrot železné šipky, 150 cm od jižního okraje sondy byla v hloubce 55 cm nalezena mince císaře Valenta (364—378). Pod kameny byla vrstvička písku hodně promíšeného s maltou a dále černá vrstvička a měkký úval v tabákově hnědé půdě. Ve východní polovině nesahalo pole kamenů k východnímu okraji sondy v takové hustotě jako ve středu sondy. Způsobily to patrně zásahy, které bylo lze pozorovat v profilu východní stěny. Pod kameny byla nalezena nepravidelná a nerovná vrstvička písku s maltou a pod ní světle hnědá půda, v níž se začala objevovat tmavá výplň. Zejména nápadné je dižovité a nesouměrně prohloubené pole postupující napříč sondou; jeho průřez lze dobře pozorovati v profilu východní stěny v šířce 360—380 cm (obr. 2 a 4).

V západní polovině jižní části sondy se v tmavě hnědé hlině pod kameny ukázaly světlé pruhy široké 16—20 cm. Po vypracování se objevila část pravoúhlého půdorysu (obr. 5 a 6), vybíhajícího 1,76 m do prostoru sondy směrem k východu a dlouhého směrem jižním 3,25 m. K východu zabíhá dále pod pás kamenů. Těsně na jižní straně severní stěny byla nalezena stopa kruhového kůlu o průměru 23 cm. Poznali jsme, že tyto stopy jsou jen pouhou slupkou, která vyschnutím půdy rychle zmizela. Pokoušeli jsme se celé místo ochránit krytem z dehtového papíru, ale ani to nepomohlo. Tyto stopy leží 100—110 cm jižně zmíněného již pásu opracovaných kamenů a v absolutní výšce 109,04 m v profilu východní stěny (obr. 2 a 4) probíhá nad polohou těchto pruhů neporušená černá vrstva (stopy požáru?). Byly tu nalezeny střepy a přesleny.

U jižního konce sondy se podařilo odkrýt nepříliš velké, ale přece významné zbytky zdi, jejíž stavivo tvoří drobné kameny a shluky hrubé malty s četnými zrníčky písku a kaminky. U tohoto zbytku jsme našli tvrdou šedou vrstvu pokrytou drobným pískem. Je to snad podlaha? Zeď je široká 42 cm a táhne se napříč sondou; ovšem není po celé délce stejně dobře (vysoko) zachována. V obou profilech (obr. 2—4) je jasně vidět zásah, jdoucí od povrchu až na úroveň zdiva; na jeho dně je zbytek staviva, drť kaminků a malty (obr. 2); sám je vyplněn směsí černozemě, kamení a malty. Těsně nad zbytkem zdi byl nalezen střep z baňatosti džbánku, která je zdobena červeným pomalováním. Profil východní stěny ukázal další zásah podobného charakteru poněkud severněji, u staršího příkopu. Byl to také zásah jazykovitého tvaru, naplněný opět směsí malty, černozemě a kamení; byl

vyhlouben téměř do téže úrovně jako první zásah na popsanou zeď u jižního okraje sondy. Je zajímavo, že také od tohoto druhého zásahu postupovala napříč sondou slabá a přerušovaná vrstvička drobného kamení s hrubou maltou. Zásah v protější, tj. západní stěně sondy však nebylo dobře pozorovat pro porušení terénu přeházením hlíny při úpravě vojenských zákopů. Stejný osud byl by málem potkal také zásah v profilu východní stěny. Linie vojenského zákopu, která zde byla provedena v místě zásahu, zničila pouze jeho horní část (téměř přesně 1 m) a zbývajících 45—46 cm zůstalo neporušeno. Vnitřní světlost mezi oběma zásahy je 11,80 m. Podle této vzdálenosti můžeme oba zásahy ztotožnit s místy někdejších zdí nejsevernějšího podélného domu v severovýchodním rohu kastelu a na plánu J. Tótha Kurucze (obr. 1, 2 a 4).

Profil východní stěny jižní části sondy A (obr. 2 a 4) ukazuje, že tyto domy byly založeny do tmavé hlíny promíšené s maltou a kamením, tj. do hlíny, kterou byl vyrovnán tamní povrch a která pokryla žlutou spraš. Tento dům je vestavěn teprve v mladší fázi kastelu, když už byly objekty kdysi kopané do žlutky zlikvidovány zásypem černozemě a kdy byl potom terén zvyšován násypem černozemě promíšené s maltou, kamením a cihlami. Jak dobře ukazuje profil východní stěny (obr. 2 a 4), a potvrzují to také zkušenosti z výzkumu domů, patřila stavba do nejmladšího období římského kastelu na Leányváru. Z vnitřního uspořádání domu jsme však v sondě A nic nezachytili. Tmavé vrstvy, snad přepálené maltové zeminy a pruh tmavého popela, horizontálně ležící nad tmavou hlínou, která je promíšena s maltou a kamením, svědčí jistě o nějakém velkém požáru, který je ostatně také dosvědčen stavem některých zlomků keramiky, ale k přesnějšímu výkladu a datování tu chybí indicie.

Za tohoto stavu věci bylo by jistě možno vykládat plochě pole kamenů, které jsme tu objevili, za destrukci ze stavby těchto mladších domů, tj. za kameny, které nějakým způsobem unikly pátrání hledačů tohoto v okolí tak vzácného stavíva.

Třeba ještě vzpomenout rozdílu, který se nám objevil v orientaci směru vlastní hradby kastelu a tohoto domu i dalšího domu, jižnějšího. Kdežto zdi domů postupovaly napříč naší sondou a tvořily se stěnami pravý úhel, zbytek věže i směr hradby byl poněkud šikmý, tj. od severovýchodu k jihovýchodu. Plán J. Tótha Kurucze (obr. 1) tento rozdíl orientace nemá.

Profil východní stěny však ukázal ještě některé objekty (obr. 2, 4 a 5), které zasahují do neporušené žlutky a jsou zakryty, příp. vyplněny tmavou hlínou se zlomky malty a kamení.

Je to především velká oválná nebo dížovitá prohlubeň se dnem v profilu 315 cm dlouhým. Jižní strana má stěnu kolmou, 60—65 cm vysokou, dno je nerovné, ke středu vyklenuté a pak po určitém poklesu šikmo vzhůru vybíhající. V půdorysu zachycuje sonda polovinu nepravidelného oválu. Na jižní straně se k ní těsně přimyká jazykovitý pruh široký ve stěně sondy 74 cm a po 80 cm délky jen 60 cm. Je pravděpodobné, že tento objekt snad patřil k nějaké soustavě opevnění, protože ležel velmi blízko (asi 2,30 m) příkopu. Dnes je zaplněn tmavou hlínou, která je promíšena s maltou a kamením. Připomenuli jsme už, že zásah na severní zeď

Obr. 7. Iža-Leányvár. Sonda A: zbytek severní mezivěže; na zdivu z velkých kamenů a jemné malty je vidět pozůstatky nástavby z drobných kamenů v hrubé maltě. — Schnitt A: Rest des nordöstlichen Zwischenturmes; am Mauerwerk aus grossen Steinen und feinem Mörtel sind Reste eines Aufbaues aus kleinen Steinen in grobem Mörtel sichtbar.

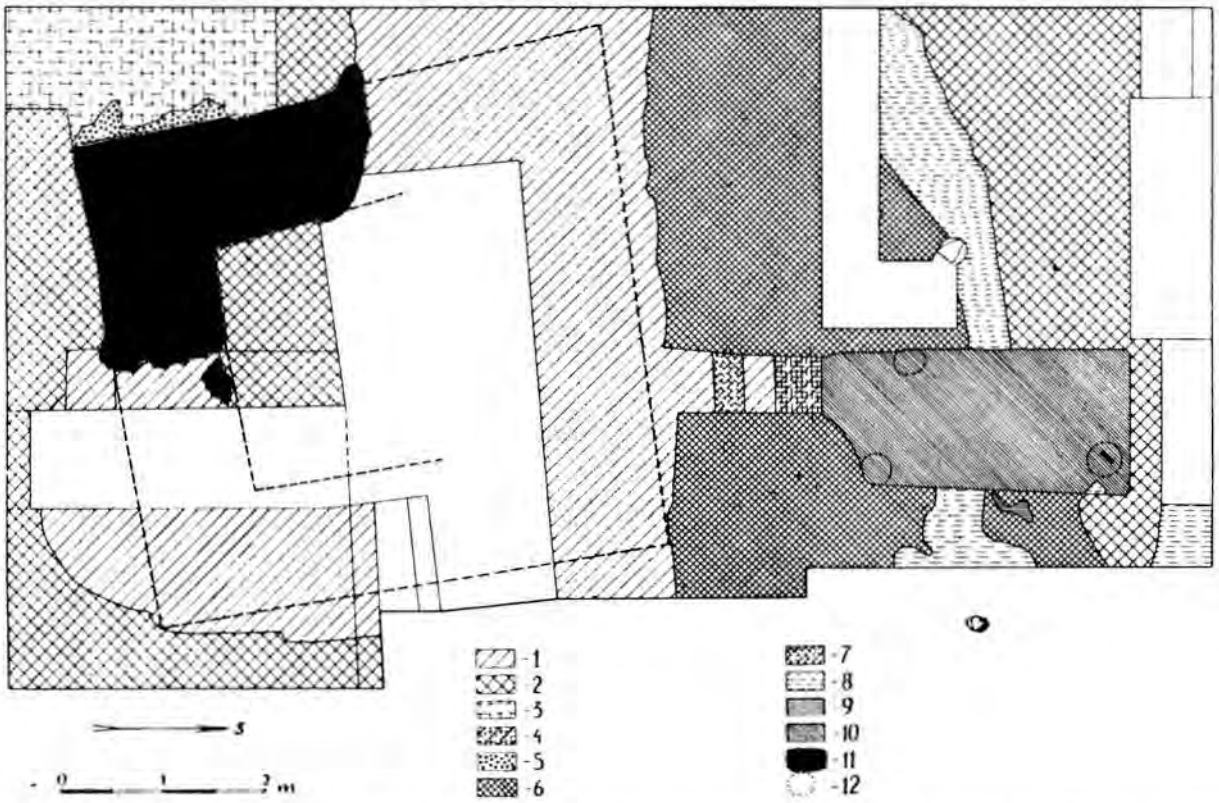

Obr. 8. Iža-Leányvár. Sonda A: Zbytek a grafické doplnění severní mezivěže, zásyp severního příkopu z nejstarší fáze kastelu a obdélníkovitý půdorys z rekonstrukce opevnění. Vysvětlivky značek: 1 — výplň zásahu: zásyp černé zeminy s maltou a kamením; 2 — nepohnutá žlutka — spraš; 3 — nahozený písek na původní úroveň; 4 — nahozená(?) černozem; 5 — vrstva tvrdé malty mimo zdivo věže; 6 — nahozená černozem; 7 — zásyp černozemě s kameny a s pískem; 8 — černozem smíšená se spraší; 9 — spraš s černozemí a s kamínky; 10 — černozem se spraší, hlínou a maltou; 11 — těleso věže; 12 — měkká výplň s kořínky. — Schnitt A: Rest und graphische Ergänzung des nördlichen Zwischenturmes, Zuschüttung des Nordgrabens aus der ältesten Phase und viereckiger Grundriss aus der Rekonstruktion der Befestigung. Zeichenerklärungen: 1 — ein mit schwarzem Erdreich, Mörtel und Gestein ausgefüllter Eingriff; 2 — gelber unberührter Löss; 3 — Sandanwurf auf ursprünglicher Oberfläche; 4 — angeworfene(?) Schwarzerde; 5 — Schicht vom harten Mörtel ausserhalb des Mauerwerkes vom Zwischenturm; 6 — angeworfene Schwarzerde; 7 — Verschüttung aus Schwarzerde mit Steinen und Sand; 8 — mit Löss vermischte Schwarzerde; 9 — Löss mit Schwarzerde und kleinen Steinen; 10 — Schwarzerde mit Löss, Erdreich und Mörtel vermischt; 11 — Körper des Zwischenturmes; 12 — weichere Ausfüllung, wo auch Würzelchen zu sehen waren.

prvého, tj. nejsevernějšího z oněch příčně položených dlouhých domů na plánu Tótha Kurucze se dotkl vrstvy nasypané černozemě; po vypracování celého místa a hlavně jeho severnějšího sousedství se ukázalo, že zmíněnou černozemí tu byl zasypán hluboký a široký příkop vykopaný kdysi do čisté a neporušené spraše. Jako u všech příkopů, které jsme na Leányváru zjistili, tak i zde jsou svahy a dno pokryty nestejnoměrnou, v tomto případě však nápadně mocnou, 40 cm a místy téměř až 50 cm silnou vrstvou spraše s černozemí. Je pozoruhodné, že podle svědectví obou protilehlých profilů trasa tohoto starého příkopu nebyla — podobně jako trasa kamenné hradby — rovnoběžná s polohou příčných dlouhých domů, jak je zakreslil J. Tóth Kurucz, a ani s dnešní kofigurací terénu tábora, která je zřejmě výsledkem nejmladších úprav tohoto pozemku.

O 580 cm severněji, oddělen bradlem nebo valem nepohnuté žlutky, byl objeven druhý příkop (obr. 2 a 3). Poněvadž zásahy na kamennou hradbu, která patřila opevnění II. století, prostupují do zásypu severnějšího z obou příkopů, můžeme prohlásit oba tyto příkopy vykopané do nepohnuté žlutky za součást staršího opevnění před přestavbou tábora v kamení.

Když jsme (v sondě E_2) chtěli zjišťovat další průběh hradby, narazili jsme, stejně jako v sondách okolních, opět na mohutný zásah obsahující typickou výplň: černozem promíchanou se žlutkou, zlomky kamení a hrudky malty; právě v severní části sondy E_2 jsme mohli dokonce pozorovat nějaký další zásah mladšího data, který zřejmě platil kamenům a destrukci zdi. Zbyla tam jen vrstva kamenné drtě s maltou. Nejzajímavější zjištění však bylo na dně zásahu. Je zřejmé, že zásah je širší než byla kdysi zeď a že k pohodlnějšímu vybírání kamení na jižní straně hradby byla ubrána i část žlutky. Tím byl ovšem poškozen vnitřní svah příkopu, který kdysi probíhal — vyhlouben ve žlutce — právě v těchto místech (obr. 8). Jako v jiných profilech tak i zde můžeme pozorovat, že svahy příkopu pokrývá dosti

Obr. 9. Iža-Leányvár. Severovýchodní rohová věž, pohled od jihovýchodu. — Nordöstlicher Eckturm, Ansicht von Südosten.

vysoká vrstva černozemě se spraší. Stejnou vrstvou je zasypáno také jeho dno. Bohužel pro stále prosakující spodní vodu jsme se nemohli dobrat dna příklopu, který byl opět zřejmě starší než ohradní zeď.

Úlomky nádob, zejména střep hrdla amfory (č. n. 169/56), které byly nalezeny v druhém, tj. jižnějším příkopě, ukazují na konec I. nebo začátek II. století. Zda na valu nebo na bradle žlutky mezi oběma příkopy bylo nějaké další opevnění, nebylo možno zjistit. Pozoruhodné jsou však dvě nepravidelně nahozené pecky žlutého jílu se zbytky malty na stěnách severního příkopu, které jsou uloženy ve vrstvě známého nám již charakteru, totiž v černozemi smíšené se spraší (obr. 3). Jejich původ lze zatím těžko vykládat, zvláště když v ostatních řezech těchto příkopů, které jsme našli v sondě D a E, nejsou. Zbývá ještě si povšimnout šikmého pásu světlejší hlíny s kamením a maltou, který spadá nad jižním (odvráceným) svahem vnitřního (druhého, tj. jižního) příkopu. Tato vrstva postupuje v táhlém sklonu na vrstvě nahozené černozemě až k zásahu, v němž jsme našli stopu zdí nejmladších domů v táboře (obr. 2—4). Odkud tato vrstva, která má určitý spád k jihu, vycházela, není dnes možno rozeznat, neboť celé místo je poškozeno rozlehlým zásahem, v jehož náplni je černozem promíšená s cihlami, kamením a maltou. Jen podle směru zešikmení se můžeme domnívat, že v tomto pásu máme odpad z nějaké stavby, která stála na vrcholu nahozené černozemě po zvýšení terénu v místě destrukce věže. Mimoděk se vtírá myšlenka, že tato šikmá vrstvička je současná a shodná s obdobnou vrstvou severně od věže a s vrstvami v sondě D a E. Snad je to odpad z téže stavby, ze které pocházejí velké kameny, které jsme nacházeli na svazích v jižní části sondy D, E, F.

2. Střední část sondy A

Zbytek věže, totiž její jihozápadní nároží v pravém úhlu zalomené (obr. 7 a 8), je zasazeno do žlutky; na západní straně zdiva pozorujeme tenkou vrstvu tvrdé malty rozlité mimo vlastní zdivo, s vrstvou písku nahozenou na žlutku. Bylo celkem dosti snadné doplnit si čtverec věže za hradbou. Je jasné, že velké části tohoto objektu padly za oběť lamačům a hledačům kamene a byly vybrány v onom velkém zásahu, který jsme tu prokopávali a popsali. Dobu zásahu datuje úlomek ucha ze zelenou polevou (č. n. 33/56).

Ve východní polovině středu sondy byl zachycen trojúhelník tmavé výplně s menším čtyřúhelníkovým výběžkem. Povrch je tu dosti tvrdý, takže dr. J. Dekan se domníval, že tu byla jakási podlážka, ovšem ukázalo se, že tato tzv. podlážka leží mezi dvěma vrstvami zřejmě překopané a zpřeházené hlíny, která svou strukturou připomíná zásah. V obojí vrstvě jsou úlomky malty z II. století a také té, která je příznačná pro zdi nejmladších objektů. Při této tvrdé vrstvičce byly nalezeny dva zlomky mazanice se zřetelnými otisky prutů. U jihovýchodního rohu tohoto tmavého čtyřúhelníka byly vypracovány tři mělké a nepravidelné kulovité jamky, jejichž výplň je promíšena s drobouckými zlomky malty a kamínků. Jak se zdá, jsou to druhotné jevy v zásahu, jehož dosah se jasně odráží svou černohnědou výplní se žlutavými peckami zásypu od rostlé žlutky.

V prodloužení západní stěny věže, 170 cm severně kompaktních zbytků zdiva, se objevil shluk žlutavé malty a drobného kamení. Zdálo se, že toto místo leží patrně ještě ve velkém zásahu na těleso hradby. Rozdíl barev ve výplni však nasvědčoval v těchto místech vlastně zásahům dvěma. Žlutý písek s maltou, který již v půdoryse postupuje šikmo od jihozápadu k severovýchodu napříč sondou a obsahuje na své jižní hranici mohutnější kameny, je, jak se zdá, okrajem staršího zásahu, do jehož náplně byl později vyhlouben zásah mladší, ale hlubší; právě na jeho dně ležel už zmíněný zlomek polévaného ucha džbánu.

Velký zásah, který porušil zdivo věže i hradby a případně zničil stopy dalších úprav a oprav a který k východu sledovaly sousední sondy A_1 a A_2, se k západu poznenáhlu

užil; na jeho profilu (v západní stěně sondy A) je možno opět pozorovat pruhy vrstvy kamení s maltou, které postupují šikmo od severu i od jihu, tedy od vnitřní i vnější strany kastelu. Průsečík jejich sklonů je asi tam, kde kdysi stávala hradba (obr. 2 a 3). Třeba ovšem připomenout, že probíhají dosti vysoko nad zbytky věže (konec jižního pruhu byl zachycen 70 cm nad horní plochou věže) a prostupují nahozenou černozemí. Směrem i výškou téměř odpovídají obdobným světlým pruhům kamenů a malty v profilu východní stěny jižní části sondy A. Dno zásahu v profilu západní stěny sondy A vykazuje směs rozmanitých, zřejmě nahozených vrstev, kde jsou zastoupeny v různém poměru žlutý písek, spraš, černozem aj. Důležitá jsou ještě zjištění na samé věži. Její torso především na horní ploše ukazuje nápadnou změnu stavební techniky: vlastní těleso sestavené z velkých kamenů a stmelené jemnou bílou maltou, bylo už v dnešním — tedy zkomoleném tvaru — znovu ohozeno a vyrovnáno na povrchu do roviny maltou (obr. 7). Mohli jsme dokonce pozorovat stopy dřevěného trámu, do něhož byla malta lita. Pak došlo k opravě. Tato dostavba se však dála už z materiálu podstatně jiného, z drobných kamenů v husté maltě. Z této novější části tu však zbyla jen tenká vrstvička.

Zdá se tudíž, že v tomto místě opevnění došlo už v době římské k nějaké velké katastrofě, důkladnému průlomu, při čemž byla věž pobořena a z velké části roznesena. Snad si tím můžeme vyložit i stopy destrukce, kterou jsme zachytili v severní části sondy.

Takový stav tu nemohl dlouho zůstat, a proto se přikročilo k opravám. První fázi bylo zřejmě zarovnání zbytků věže, ale jak byla provedena úprava celého místa, lze se jen dohadovat, protože veškeré stopy tu zničil velký zásah na hradbu. Můžeme jenom z profilu východní stěny (obr. 3) vyčísti, že došlo ke zvyšování terénu. Ukazují na to šikmé vrstvy násypů písku promíšeného s maltou a trochou černozemě (i černozem promíšená s maltou), které šikmo spadají po svazích k malému hrotitému příkopu, zaplněnému černozemí. Nedovedeme však bezpečně povědět, ke které fázi opevnění tento příkop vlastně patřil, protože ony vrstvy kryje rozlehlá plocha zásypu černozemě, kamínků, cihel a malty, tedy zřejmě výplň mohutného zásahu; ten odřízl horní části šikmo spadajících vrstev, takže neznáme jejich východisko. Příkop sám byl, jak se zdá, již vyhlubován na místě jiného příkopu staršího; nasvědčoval by tomu aspoň dnes táhlý úval zasypaný černozemí smíchanou se spraší, do které byl právě onen mladší příkop zahlouben. Na jižní straně tohoto úvalu, který má dnes ploché a k severu táhle se zvedající dno, byla zachycena vrstva spraše se zbytky malty. Existenci staršího příkopu zdá se potvrzovati také profil západní stěny sondy, ovšem zde je situace novodobým hlubokým zásahem ještě více porušena a zmatena; ohromný zásah tu zničil také všechny stopy onoho mladšího příkopu, jehož černozemí naplněný zbytek jsme popisovali ve východním profilu. Také profil západní stěny ukazuje zřejmé zvyšování terénu.

Na dně sondy A, 1,70 m jižně od zmíněného příkopu, tedy zčásti na jeho zásypu se objevil tmavý čtyřúhelník s nepatrně zaoblenými rohy, který vyčníval z nahozené černozemě zásypu příkopu (lišil se od ní svým o poznání světlejším zbarvením, neboť obsahoval směs černozemě, spraše a kousky malty) a jasně se odrážel od žlutky rostlého terénu před příkopy (obr. 8). Vcelku byl téměř 3 m dlouhý a 132—140 cm (na konci) široký. Zdálo se, jakoby ve třech rozích bylo odchylnou strukturou materiálu (méně zásyp prostoupený kořínky) možno pozorovat kruhové kůly, ale při vybírání jsme

Obr. 10. Iža-Leányvár. Ohyb hradby u severovýchodní rohové věže a skládka cihel v sondě B_4, v pozadí je vidět stopy zvyšování terénu. — Biegung der Mauer beim nordöstlichen Eckturm und Ziegelablage im Schnitte B_4, im Hintergrund ist die Terrainaufschüttung bemerkbar.

nenašli nic, co by tuto domněnku potvrdilo. Naši pozornost zaujaly ještě dvě plošky na zadní, tj. jižní a k mezivěži obrácené straně velkého obdélníka. Jedna z nich byla vyplněna směsí černozemě se spraší a kamínky, v druhé převládala černozem. Rozebírání ukázalo, že výplň velkého čtyřúhelníka tvoří žlutavá hlína promíšená s pruhy nebo peckami tmavšího materiálu, v němž byly nalezeny drobné a někdy také přepálené kameny, zlomky cihel a kostí, malta jemná a hrubší. Tento obdélník jsme zachytili až na dně sondy, protože vyšší vrstvy byly v těchto místech prokopány už v roce 1955, kdy jsme se probírali vrstvou mohutného zásahu, který byl dobře patrný a v této zprávě již uveden při popisu východního (ale také západního) profilu stěny.

Výklad tak zvláštního útvaru, jakým byl onen tmavý čtyřúhelník, aspoň poněkud usnadňují pozorování na bloku u sondy D a v obou profilech sondy A (obr. 3). I zde můžeme nalézt takové zvláštní, ve svislém průřezu jakoby vaničkovité útvary, zřetelně od sebe pásem tmavého násypu oddělené nebo v profilu aspoň jasně na sebe v jedné čáře navazující. Jinými slovy: smíšený materiál je uložen ve vaničkovitých jamách vyhloubených do černého násypu. I když rozměry nejsou vždy totožné, přece lze říci, že tu jde o záměrně budovaný systém jakýchsi komor, jak na to upozornila také E. Thomasová. Nedovedla však podati po

Obr. 11. Iža-Leányvár. Profil jižní stěny sondy B_3: hrotitý příkop zasypaný navážkou při zvyšování terénu před severovýchodní rohovou věží. — Schnitt B_3. Südwandprofil: der bei Terrainerhöhung vor dem nordöstlichen Eckturm verschüttete Spitzgraben.

drobnější objasnění, jak tato zařízení vlastně sloužila, a dosud nebylo ani mně možno podati vhodné a osvětlující analogie. Upozornil bych jen na jednu, ovšem starší, ale funkčně aspoň příbuznou. Při stavbě III. tábora s hliněnými valy ve Vetus Salina (dnešní Adony)[17] byly objeveny podobné, ale do čtyř vrcholů čtyřúhelníka sestavené útvary, které podle výkladu L. Barkóczího sloužily ke stavbě věže. Podle jeho ústního sdělení (prosinec 1957) se nepodařilo zjistit hloubku těchto útvarů. Byly to prý také jenom nepatrné zbytky. Připomeňme jen, že v našem případě tyto pozoruhodné komory stále klesají, a to stupňovitě dolů. Jejich profily jsme mohli pozorovat v západní stěně spojených sond D a A i v profilu východní stěny sondy D. Nejhlouběji byly na dně sondy A, právě v tom místě, kde za nimi ležel vybraný severovýchodní roh věže. Zdá sa, že oba tyto jevy spolu souvisí a tak dotvrzují velký průlom, poboření a nutnost velké a důkladné opravy již za doby římské.

Hned při prvních pracích v těchto místech v r. 1955 porušila sonda A jednu takovou vaničkovitou komoru, jejíhož významu jsme si tenkrát ovšem ještě ani nemohli být vědomi; proto se nemůžeme dnes už dopátrat jejího ohraničení, případně pokračování soustavy takových komor dále k východu. Třeba poznamenat, že podobné útvary se objevily také v profilu východní stěny sondy A a že byly opět výše položeny (obr. 3).

Velmi poučný byl profil západní stěny sondy D, kde bylo možno pozorovat v nepohnutém sprašovém podloží dva zářezy. Na jižním konci vyplňovala šikmý zářez černozem smíchaná se spraší a s maltou; na tuto výplň dosedala směs černozemě, spraše a malty, pak čočkovitá vrstva písku a malty s trochou černozemě a spraše. Zdá se, že tu jde o zásyp v místě příkopu a o zvyšování terénu, neboť od povrchu zmíněného čočkovitého zásypu klesá zřetelná linie k širokému hrotitému příkopu, jehož dno, dnes poněkud zaobleně, bylo zachyceno v hloubce 107,71 m absolutní výšky, čili 2 m pod nynějším povrchem. Na obou svazích příkopu, přivráceném i odvráceném, ležela nestejně silná vrstva černozemě smíchaná se spraší a maltou. Na straně přivrácené tu byly pozorovány četné kameny, které ležely stupňovitě po svahu a které začínaly vlastně už v horních vrstvách u jižního konce sondy ve vrstvě černozemě, v níž byla zrníčka spraše a malty. Kameny tu tedy padaly po svahu příkopu a částečně jej také zaplnily. Jak se ukázalo na dalších sondách (E a F), množství kamenů ubývalo směrem k západu a jen místy jsme nacházeli jejich větší shluky. Pozorování v širší ploše v této oblasti však znemožnilo značné porušení terénu opevňovacími pracemi (zvláště v sondě G, která už nebyla zcela vypracována). Jak bylo vidět také v profilu západní stěny sondy A, leží na odvráceném svahu příkopu rovněž vrstva černozemě smíšená s maltou, která pak pokračuje

i dále k severu. Je to nejspíše vrstva starého zásahu, kterým byly v tomto místě vybírány kameny, které kdysi spadly do příkopu. Že se zachovalo poměrně dobře hrotité dno příkopu, za to dlužno děkovat asi kamenům, které se tam v úzkém prostoru nakupily, a tak vlastně hrot dna zakryly. Po jejich vybrání byla naházena opět drobná tříšť kamenů, která vytvořila už zmíněný příčný pás v severní části sondy. Příkop byl — jak se zdá — hlouben už z vrstvy zásypu, totiž pískovité hlíny s příměsí malty a spraše i černozemě, tj. téhož charakteru jako ona čočkovitá vrstva nad zásypem prvého příkopu, zachyceného v jižní části sondy.

V severní části kastelu (a naší sondy E), již nedaleko příkopů, o nichž promluvíme dále, objevily se dva pruhy štěrku, resp. směsi kamenů s maltou; nejpravděpodobněji je můžeme vykládat opět ze dna zásahů, které vznikaly postupně a po nichž stopy byly likvidovány při zavážení a vyrovnávání svahu terénu nahozenou hlínou. Že tu bylo třeba při úpravě na pole terén vyrovnávat, dosvědčuje dosti prudký svah v severní části sondy, po němž padaly kameny destrukce, a hluboko zapuštěné hrotité dno příkopu objevené ve hloubce 2 m pod dnešním povrchem.

3. *Příkopy v sondě A*

K opevnění severní fronty kastelu v místě severovýchodní mezivěže patří ještě dvojice příkopů, táhlých a skoro 10 m širokých, oddělených od sebe bradlem a dnes ještě v terénu slabě patrných. Hloubku jsme bohužel nemohli zjistit pro spodní vodu. Sledovali jsme je úzkou sondou až k dnešní polní cestě severně kastelu. V jižním příkopu, jehož náplň se v horní části odlišovala od žlutky svou tmavou barvou, jsme nacházeli zlomky malty, cihel a střepy pannonské červeně pomalované keramiky, kdežto severní příkop, vyplněný šedou kompaktní hlínou, byl bez nálezů. Měření a vybírání obou těchto příkopů bylo značně ztíženo prosakující spodní vodou.

Komplex sondy B

Sonda byla založena 2. VII. 1955 v místech, kde podle svého plánu odkryl J. Tóth Kurucz severovýchodní rohovou věž. Skutečně po sejmutí ornice v hloubce 50 cm se podařilo zachytit těleso věže (obr. 9 a 15). Vnější její zeď je široká 212 cm, vnitřní světlost věže měří 225 cm. Při odkrývání nynější vrstvy kamenů věže byly 60 cm před čelem obvodové zdi nalezeny dva velké opracované kvádry v poměrně vodorovné poloze, ovšem nepochybně druhotně. Těsně nad vnější zdí byly objeveny dvě mince císaře Konstantina II. (337—340) a Juliana (361—363), ale ležely v povrchově zpřeházené vrstvě, v níž byly nalezeny také úlomky cihel, střepů a několik zlomků mincí. Postupně se podařilo odkrýt čelo věže i komoru za ním. Výběh vlastní hradby směrem k jihovýchodu byl velmi poškozen odlámáním směrem k severozápadu, kde se hradba mírně zatáčela, je zeď zachována poněkud lépe. Bočními sondami (B_1 a B_4) se podařilo odkrýt celé toto místo, severní bočnou stěnu věže, výběh a ohyb hradby (obr. 10); na zbytcích zdiva zde můžeme pěkně po-

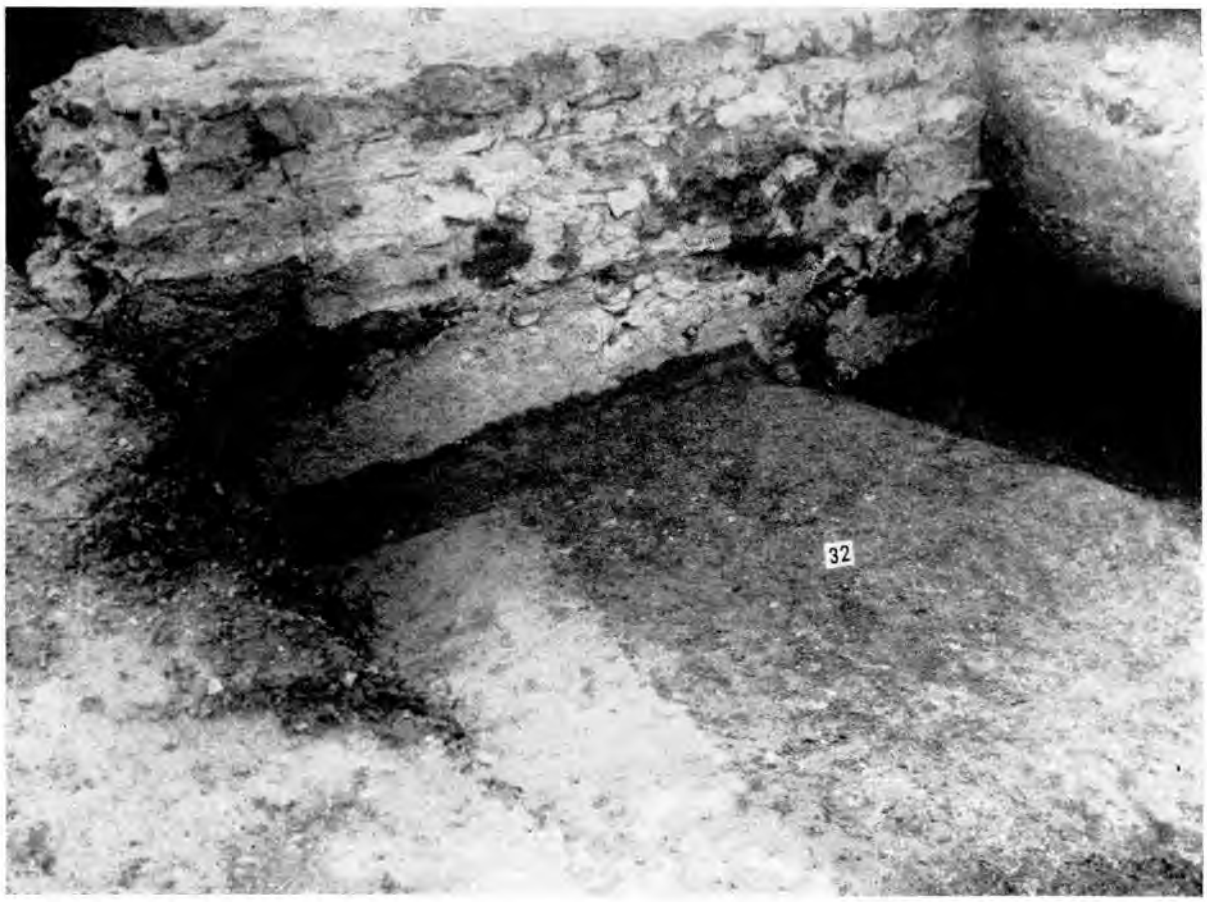

Obr. 12. Iža-Leányvár. Stopa přístavby (pás drobné kamenné drtě a písčité malty) východně zdiva severovýchodní rohové věže v sondě B_2. — Schnitt B_2: Spur des Zubaues (Streifen von kleinem Steingeröll und sandreichem Mörtel) östlich vom Mauerwerk des nordöstlichen Eckturmes.

Obr. 13. Iža-Leányvár. Zbytky zdiva vějířovité přístavby u staršího tělesa severovýchodní rohové věže; v profilu je možno pozorovat stopy zásahů, zvyšování terénu a skládku cihel (viz také obr. 10). — Mauerreste des fächerförmigen Zubaues beim älteren Körper des südöstlichen Eckturmes; im Profil sind Eingriffsspuren, die Terrainaufschüttung und die Ziegelablage bemerkbar (siehe auch Abb. 10).

Obr. 14. Iža-Leányvár. Celkový pohled na komplex sondy B od východu: těleso věže z počátku II. stol., zbytky vějířovité přístavby a její destrukce spadané na svah příkopu, na němž leží také spolia (velký opracovaný kámen). — Gesamtanblick des Komplexes des Schnittes B: Körper des Turmes aus dem Beginn des II. Jh., Reste des fächerförmigen Zubaues und seiner auf den Grabenabhang herabgefallenen Destruktion; am Grabenabhang ein grosser gut bearbeiteter Stein — Spolia.

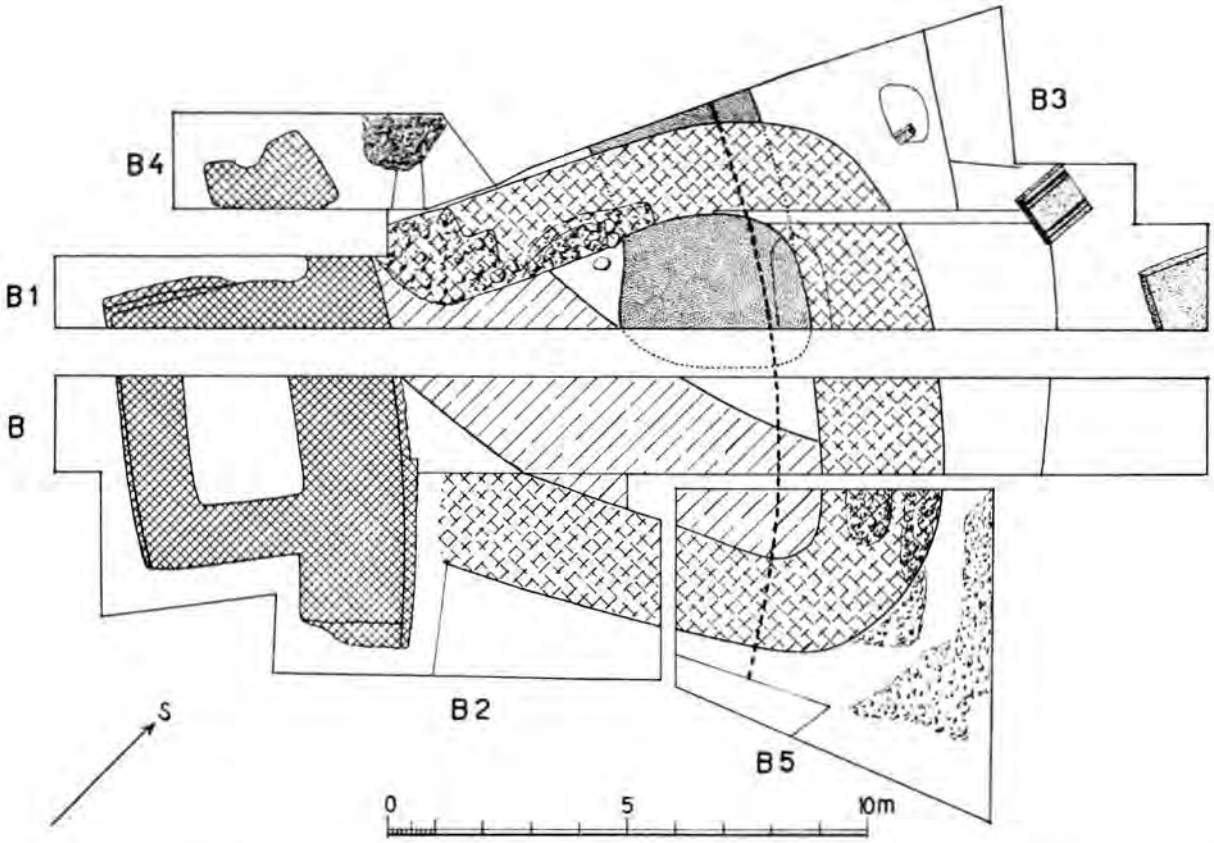

Obr. 15. Iža-Leányvár. Severovýchodní rohová věž: zbytek příkopu z nejstaršího opevnění, zachovaná část hradby a věže z počátku II. stor., stopy vějířovité přístavby a její grafické doplnění. — Nordöstlicher Eckturm: Grabenrest aus der ältesten Befestigung, erhaltener Mauerteil und der Turm vom Beginn des II. Jh., Spuren des fächerförmigen Zubaues und dessen graphische Ergänzung.

zorovat, jak byly kdysi kameny do jemné bílé malty zasazovány a později v místě zásahu vylamovány.

Těleso hradby a věže je vystavěno z velkých a mohutných lomových kamenů, zasazovaných zejména v dolní části do čisté bílé malty. Horní vrstvy vykazují maltu poněkud hrubší, zdá se, že tu došlo k určitým vysprávkám. Zda se za těmito rozdíly skrývá i rozdíl chronologický, není možno zatím stanovit (na chronologický rozdíl myslil při své návštěvě A. Radnóti). Vnější stěna je pěkně lícována, široká 117 cm. Na vnější straně lze pozorovat ve výši 2 m odstupnění zdiva (obr. 9), na kterém při odkrývání věže seděl jeden ze zmíněných kamenných hranolů. Na témže odstupnění ležela však také vrstvička, vlastně zbytek vrstvy hrubší žlutavé malty s četnými drobnými kamínky. Profil severní stěny sondy B ukazoval, že zdivo věže bylo postaveno na západním okraji širokého staršího příkopu. Ten je, podobně jako v sondě A, zaplněn mastnou černozemí, ve které nebylo nálezů (obr. 15). Základ zdiva ovšem proniká do tohoto zásypu a zasahuje až do žlutavé, zde poněkud písčité celiny. Dno starého příkopu jsme nemohli zjistit, protože při jeho vybírání stále prosakovala spodní voda.

Profil nad příkopem však též ukázal, že vrstvy šikmo spadající směrem k východu jsou právě v rovině odstupnění v lícní stěně seříznuty téměř vodorovně, respektive do táhlého mělkého oblouku (obr. 11). Tam na ně dosedá písčitá a hnědopísčitá vrstva vodorovně vrstevnatá, příp. sypká, ve spodní části dokonce sloupkovitě pukající, tedy nepochybně vrstva dunajského nánosu a bahna. Tato vrstva pochází pravděpodobně z doby poměrně mladé, neboť kryje velký zásah, který v šířce nejprve 3 m, hlouběji pak 2,5 m, můžeme pozorovat hned před lící zdi. Jeho náplň je v dolní vrstvě žlutočerná, v horních částech obsahuje hodně kamenů. Na ní potom leží tenká a směrem od zdi táhle se vykliňující vrstva hrud, malty, kamení a cihel, která už je podložím zmíněného souvrství dunajského bahna. Do tohoto celého souvrství pak zasáhl u horní části věže šikmý zásah, který provedl při svém výzkumu J. Tóth Kurucz (obr. 9).

Druhý velký zásah, široký v horní části na 3 m a u dna na 185 cm, stupňovitě zúžený, končí 11 m před zdivem věže.

Mezi těmito dvěma zásahy můžeme pozorovat zmíněné už šikmo spadající vrstvy; nejnápadnější jsou mezi nimi pásy černé hlíny, které — jak se zdá — vyznačují dvě nad sebou probíhající dna příkopů (obr. 11). Zejména spodní příkop má hrotité dno vzdálené 7 m od zdiva věže. Tento příkop byl zahlouben do písčitého nebo jílovitého materiálu, který zde tvoří podloží a kterým byl také mimo jiné pokryt zásyp starého příkopu. Když byl také tento mladší hrotitý příkop zaplněn černou hlínou a když jej částečně zakryla šedočerná vrstva světlé hlíny promíšené s kameny, byl patrně vyhlouben další, opět o něco výše ležící příkop, který však má v této sondě dno zaoblené. I tento, zřejmě mladší příkop kryje na dně opět černá vrstva, výše pak žlutavá malta s oblázky, kameny a zlomky cihel.

Opětovné prohlubování a zase likvidování hrotitých příkopů, ležících ve vzdálenosti 7 m od čela věže, případně hradby, můžeme pozorovati také v profilu jižní stěny sondy

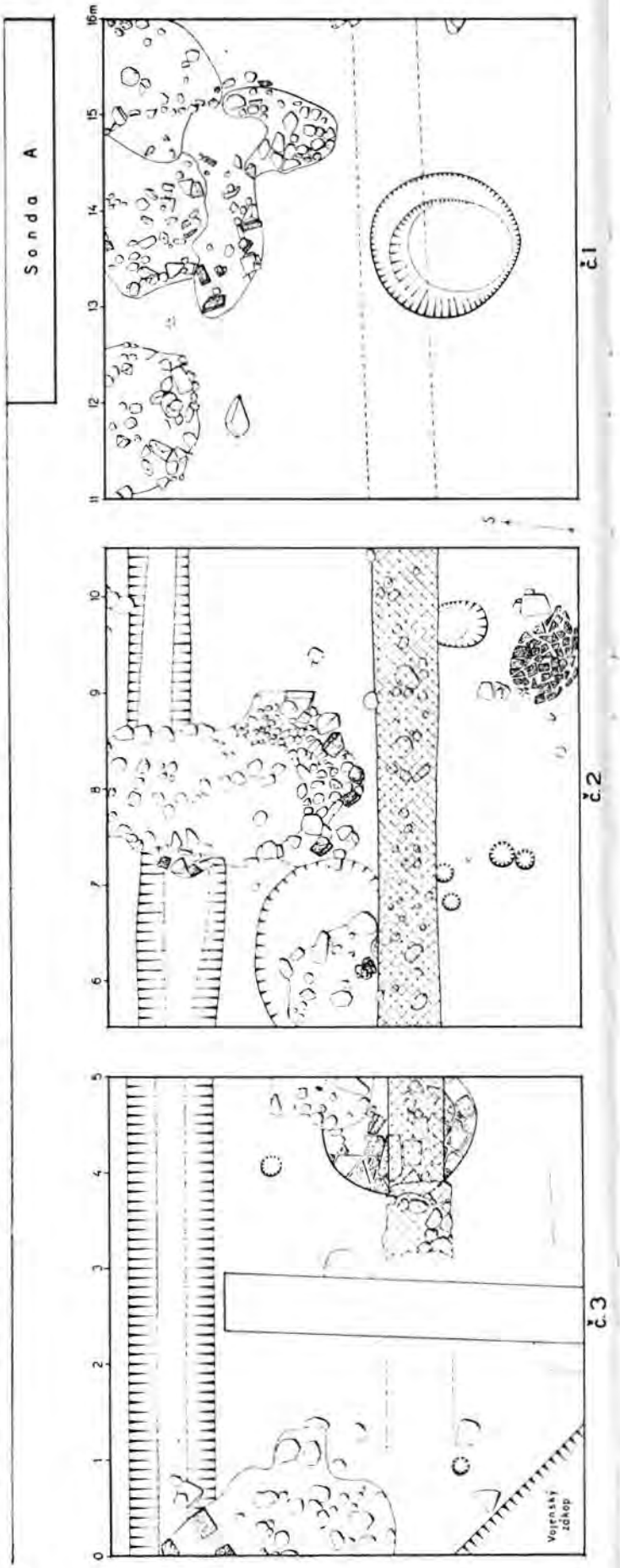

Obr. 16. Iža-Leányvár. Plán polí 1—3: zbytky severní zdi druhého příčného dlouhého domu a její destrukce, příkop a jiné objekty, vojenské zásahy. — Gesamtplan der Sektoren 1—3: Reste der Nordmauer des zweiten Querlanghauses und ihre Destruktion, kleiner Graben und andere Objekte, Eingriffsspuren nach Militärarbeiten.

B_3. Spodní voda, která stála velmi vysoko v době výzkumu i po něm, nedovolila sestoupit až na dno nejstaršího příkopu, jehož přivrácený svah byl zachycen a charakterizován nánosem špinavé černošedé hlíny, promíšené v horní vrstvě s kameny. Sled vrstev nad zasypanými příkopy tu však nelze dobře studovat, protože horizontální plochy šedočerné světlé hlíny, která je promíšena s kamínky a většími kameny, dosvědčuje velký zásah; nad jeho zásypem se ve směru od věže táhne žlutá vrstva malty s oblázky, kameny a se zlomky cihel, zřejmě tedy odpad ze zdiva věže v jeho horní části.

Zvyšování terénu, které jsme mohli pozorovat v profilu severní stěny sondy B, lze dobře sledovat také v profilech kolem vlastního tělesa věže. Tehdy byly také částečně zaházeny kameny z destrukce věže. Jsou zakryty novým nánosem černošedé hlíny, přerušené táhlou vrstvou drobné rumové drtě, s níž je promíchána šedohnědá písčitá malta. Je velmi poučné sledovat směr této drtě. V obou profilech po jižní a severní straně tělesa věže, resp. hradby, drť odpadávala šikmo, kdežto v profilu západní stěny sondy, tj. západně tělesa věže, tedy na vnitřní straně kastelu, zachovává celkom vodorovnou polohu. Tento šikmý spád můžeme pozorovat také v profilu jižní a západní stěny sondy B_4, kde lze ještě sledovat dosah odpadu z tělesa věže. V profilech obou sond pozorujeme narůstání terénu nánosem. Pro datování by bylo vhodné uvést nález mince císaře Marka Aurelia (161—180), která byla objevena na dně vrstvy spodního pruhu písku a černozemě v profilu západní stěny v sondě B_4. Zajímavý objev byl učiněn nehluboko pod ornicí, téměř 30—40 cm nad úrovní zbytku věže v černohnědém zásypu; byla to nepravidelně nakupená skládka cihel a jejích zlomků (obr. 10).

Pokusili jsme se řešit problém příkopu i zvyšování terénu ještě jednou v místech, kam už nezasahovala pozdější věžovitá přístavba. Bylo to na jižním (resp. jihovýchodním) okraji komplexu sondy B, kde jsme vedli souvislý profil od hlubokého zásahu na hradbu a věž až po příkopy na východním okraji kastelu. Jako v ostatních profilech se ukázalo, že přibližně 7 m od hranic zásahu je do černozemě vyhlouben hrotitý příkop, který zasahuje svým dnem až do žlutého jílovitého podloží. Zásyp tvoří směs černozemě s maltou, v níž, resp. na jejímž povrchu jsou rozhozeny kameny. Tento příkop patřil zřejmě k prvnímu období stavby a trvání hradby a zaplňoval se tenkrát, když do něho byla splavována směs černozemě s maltou z nánosu u věžě. Tento nános byl však patrně brzo zvýšen a vytvářel později dlouhé předpolí (bermu věže), které klesalo až k dvojici příkopů na východní straně tábora. Tyto příkopy nejsou právě zde, na východní straně tábora, na dnešním povrchu tak dobře patrny jako na frontě severní; zřejmě zde k zarovnání terénu pomáhaly záplavy Dunaje a snaha uživatelů po vyrovnání pozemků. Byly zjištěny celkem dva příkopy mezi táhlým hřebenem, jehož šířka nebyla naměřena stejně (na severním konci sondy 200 cm a na jižním 160 cm). Šířka prvního příkopu byla 340 cm, kdežto druhý příkop byl širší — 420—500 cm. Výplň tvořila černá mastná hlína s úlomky

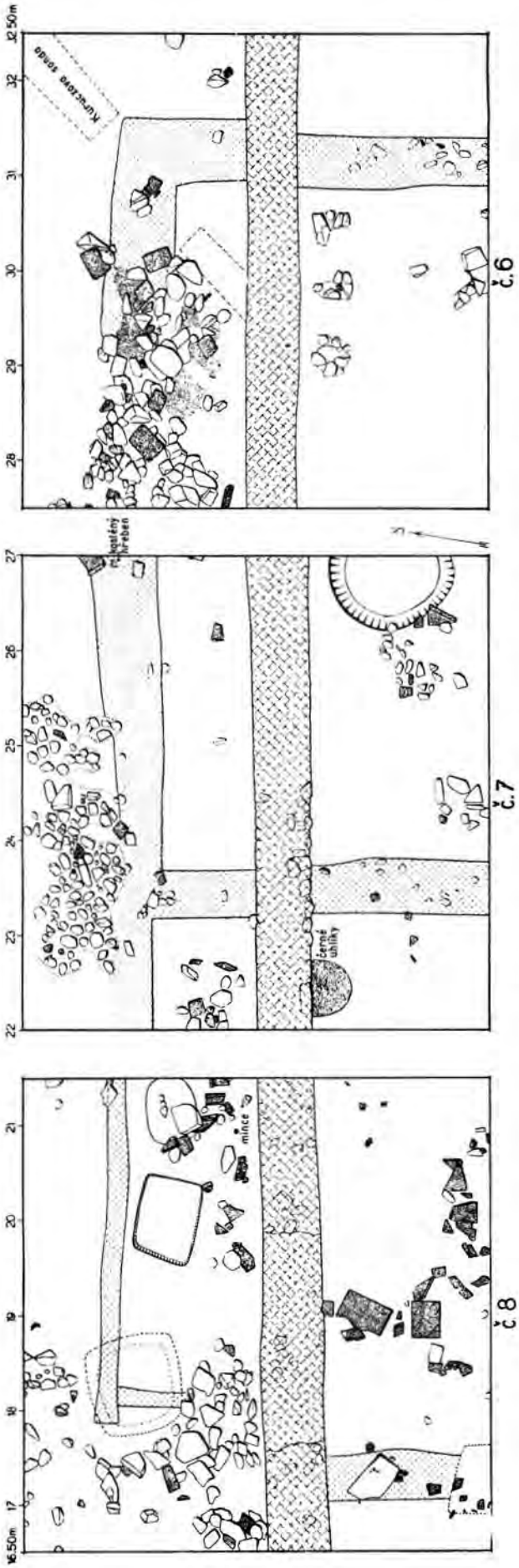

Obr. 17. Iža-Leányvár. Plán polí 6—8: pod zbytky severní stěny druhého příčného dlouhého domu a pod její destrukcí stopy staršího domu. — Gesamtplan der Sektoren 6—8: unter den Resten der Nordwand von dem zweiten Querlanghause und unter ihrer Destruktion Spuren eines älteren Hauses.

cihel. Na svazích a nad výplní příkopu II u jižního okraje sondy, kde byl nalezen také střep terry sigillaty, byly vyzvednuty hojné úlomky cihel.

Drobné shluky nažloutlé a pískem hodně nasycené malty na odstupnění věže připomínaly stopy drobných kamínků a úlomky malty ve žlutce na dně zásahů, které jsme zachytili v profilech u vlastního čela zdi i dále ve vzdálenosti 8 m v profilu severní stěny, a v pruhu, který postupoval šikmo před tělesem věže (obr. 12) a mohl být pozorován ve větší míře také u zásahu v profilu jižní stěny sondy B_3. Tam, kde směr tohoto pásu neudávaly ani zřetelné zásahy v profilech ani shluky zmíněné drtě na dně sondy, mohli jsme zase sledovat odpad, resp. destrukci drobných kamenů, např. v jihovýchodním rohu sondy B_5 a v severovýchodním rohu sondy B_3 (obr. 12—15). Spojením těchto stop jsme dostali vějířovitý, resp. podkovovitý půdorys, arci značně nepravidelný a roztahaný (obr. 15), jak je přirozeno, protože byl rekonstruován z pouhých stop zásahů nebo odpadů, ale přece výrazný a charakteristický, svými rameny dosahující k tělesu věže právě tam, kde za ohradní zdí vybíhaly obě stěny věžové komory. Čelo této věžovité přístavby bylo ve vzdálenosti zhruba 11 m před zaobleným čelem věže. Jediný zbytek zdi se podařilo nalézt na konci severního ramene (obr. 13), kde byly odkryty ještě drobné kameny zalité v maltě nasycené hrubým pískem. Vlastní navázání však nemohlo býti zjištěno, neboť před vlastním čelem zdi u věže jsme objevili hluboký zásah, který tu již dávno porušil všechny vrstvy a zasáhl až do vrstvy černozemě zaplňující nejstarší příkop. Jediným zbytkem spojení věže z II. století a přístavby je vlastně ona vrstvička hrubé malty s kamínky a ojedinělými kameny, která zůstala na odstupnění věže (obr. 9). Pokud bylo možno naměřit, byla šířka zdi asi 230 a 210 cm. Základy vějířovité přestavby jsou však značně výše nežli základy věže z II. stol. Tento zjev si můžeme vysvětlit zase zvysováním terénu, o němž jsme se už přesvědčili také na sondě A. Takové zjištění je velmi překvapující a dotvrzuje nám pozorování o zvyšování terénu, odvozené ze studia sond tím spíše, vzpomeneme-li, že na jiných podunajských kastelech, např. v Intercise, byly základy vějířovité zdi založeny velmi hluboko, až o 280 cm hlouběji než zdi staršího kastelu.[18]

Vnitřní prostor vějířovité věže byl patrně ve své dolní části vyplněn násypem dosti různorodným, který také v sobě až na malé zbytky pohřbil stopy hrotitého příkopu, o němž už byla řeč. Při rozpadu zdiva, které zřejmě nebylo vynikající jakosti, padaly kameny na malou bermu a do příkopu, jak dobře patrno zejména na profilu severní stěny v sondě B. Vedle lomového kamení se tam objevily také mohutné a imposantní kvádry, pečlivě opracované (obr. 14 a 15) a pro zvláštní úkoly připravené; bohužel však nenesly žádný obraz ani nápis. Ačkoliv tedy kameny takto němé nemají žádných zvláštních znaků vhodných pro datování, přece způsob a pečlivost jejich opracování svědčí, že je nutno hodnotiti jako spolia, druhotně použitý hodnotnější stavební materiál z lep-

Obr. 18. Iža-Leányvár. Východní část pole 3: zbytky severní zdi druhého příčného domu a zásah na ni, pod ní pec vydlážděná cihlami, v pozadí malý příkop. — Sektor 3, östliche Hälfte: Reste der Nordmauer des zweiten Querlanghauses und der Eingriff an derselben: unter dieser Mauer ein ziegelgepflasterter Backherd, im Hintergrund eine Rigole.

ších dob. Příkladů tohoto zvyku je nesčetně a mohli jsme už uvést jeden z vlastního výzkumu: ostění a drobný oltářík v sondě A. Třeba ještě znovu připomenout, že v sondě B_1 a hlavně v sondě B_2 i B_5 se podařilo zachytiti opět stopy staršího příkopu, který byl vyhlouben do rostlého žlutého terénu a pak zaplněn černou mastnou hlinou. Postupoval v táhlém oblouku od severozápadu k jihovýchodu (obr. 15).

Výzkum dlouhých příčně položených domů

Když hladina spodní vody, která se roku 1955 na dlouho vysoko zvedla, znemožnila práci na sondě A, otevřeli jsme ve vnitřním prostoru kastelu hned 50 cm od jižního konce sondy A dvě řady polí o rozměrech 5×5 m, v nichž jsme pracovali plošným odkryvem. Už v sondě A jsme mohli popsat stopy prvního ze tří podlouhlých nečleněných domů, které J. Tóth Kurucz zakreslil v severovýchodním rohu tábora rovnoběžně s ohradní zdí. Naše čtvercová pole zachytila velmi pěkně severní zeď druhého domu. Bohužel jeho východní konec je velmi porušen novodobými zásahy, takže tam úplně zmizel; našli jsme však o něco lepší stopy jihovýchodního nároží prvního domu; byla to slupka drobně kamenné drtě s hrubou maltou, dlouhá 40 cm a široká — s přerušením — 50 cm v poli č. 9.

Zeď, kterou jsme sledovali přes všechna pole, byla zachována velmi nestejnoměrně, někde do výše téměř 40 cm, jinde však po ní zbyla sotva znatelná stopa; leč i tak jsme mohli studovat její stavební techniku (obr. 16—20).

Převládala v ní hrubá a písčitá malta žluté barvy, v níž byly drobné kameny, někdy sotva přesahující velikost mužské pěsti. Po obou stranách zdi ležely větší nebo menší shluky kamenů (obr. 16, 17, 19 a 20), zřejmě zbytky destrukce, pokud je nevytahali ižanští rolníci. Mezi kameny jsme také nacházeli četné cihly, a to nejen ony červené staršího typu, tegule i dlaždice, některé i s kolkem, ale také už mladší šedočervené, silně hranolovité. V profilech jsme mohli pozorovat šikmé sondy J. Tótha Kurucze, kterými zachycoval průběh zdí; jak tvrdil (1955), on sám zde kameny nevybíral, ale nechával je na místě. Je možné, že po jeho odchodu místní rolníci nebo později zajatci snadněji nacházeli kameny v místech, kde jim je ukázal předchozí výzkum. Další škody v těchto domech způsobil jistě pohyb půdy orbou, takže jsme nenalezli téměř nikde souvislého profilu.

Ani z vlastního zařízení domů mnoho nezůstalo. Stav zachovalosti zdiva nedovolil rozeznávat nějakých členění, případně místa vchodu nebo pod. Marně jsme také pátrali po spolehlivější stopě podlahy. Tmavé pásy, které jsme místy zachytili, brzy zmizely v přerušení v některém z četných zásahů nebo v přeházené hlíně, která je pro tato místa charakteristická. Jen někdy jsme mohli pozorovat plochy, jejichž povrch ztvrdl slupkou směsi z písku a malty, pravděpodobně odpadlé omítky; nacházeli jsme jámy oválné i pravoúhlé, stopy kruhových jamek, které částečně sledovaly zeď a zbyly snad po kůlech apod.

Zajímavější bylo zjištění malé picky s vrchlíkovitou vypálenou klenbou a téměř kruhové mělké jímky s kolmými stě-

Obr. 19. Iža-Leányvár. Pole 6 od severu: zbytky zdi druhého příčného dlouhého domu a její destrukce nad stopami staršího domu. — Sektor 6 von Norden gesehen: Mauerresten und Destruktion des zweiten Querlanghauses oberhalb der Spuren eines älteren Hauses.

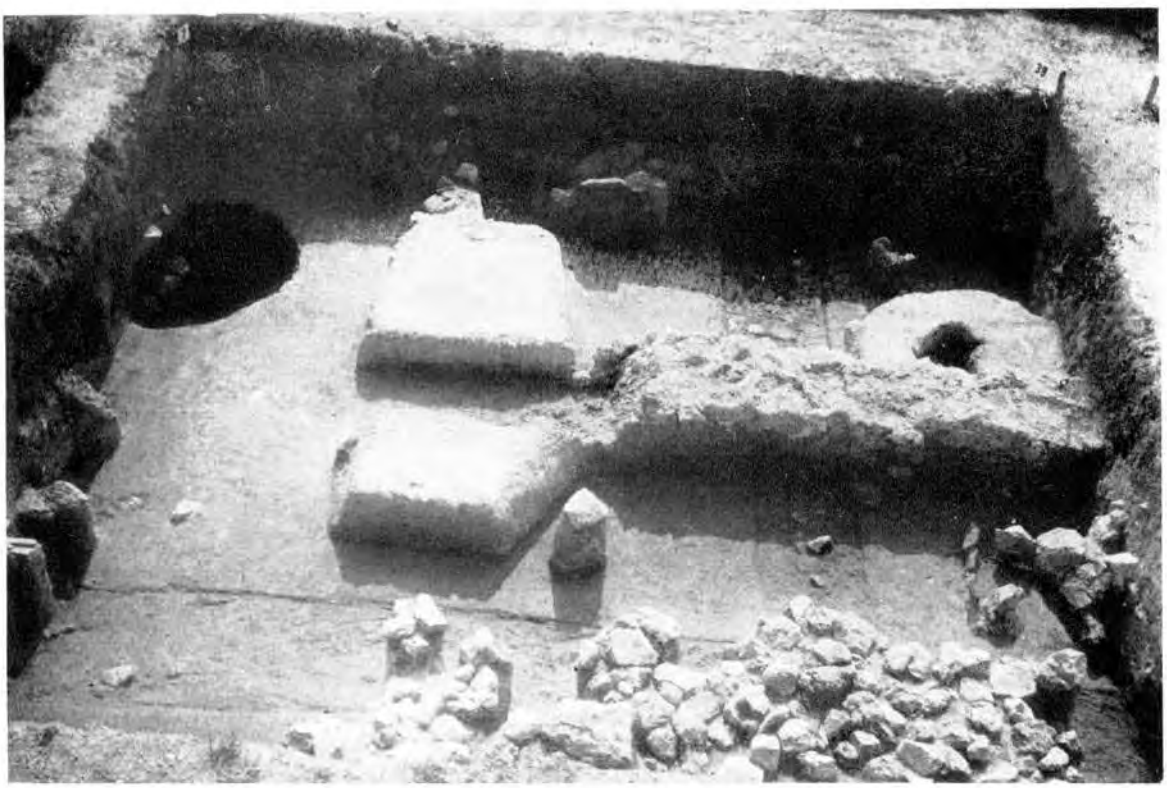

Obr. 20. Iža-Leányvár. Pole 7 od severu: zbytky zdi druhého příčného dlouhého domu a její destrukce, pod ní stopy staršího domu. — Sektor 7 von Norden gesehen: unterhalb den Mauerresten des zweiten Querlanghauses und der Mauerdestruktion Spuren eines älteren Hauses.

nami; dno bylo vydlážděno cihlami a jejich úlomky (pole 3). Přes tuto jímku s cihlami postupovala nepřerušená zeď z drobných kamenů (obr. 16 a 18) spojovaných špatnou maltou. Proto musíme tuto pícku a jímku datovat do některého ze starších období kastelu, které předcházelo stavbě těchto zřejmě nejmladších domů na Leányváru za doby římské.

Obr. 21. Iža-Leányvár. Kolek se jménem tribuna Lupicina. — Ziegelstempel mit dem Namen des Tribunus Lupicinus.

V severovýchodní části pole 4, které bylo nejzazší z otevřených k východu, byla vlastně už vně druhého z dlouhých příčně položených domů, jak je ukazuje plán Tótha Kurucze, pozorována plocha vypálené hlíny ve tvaru nepravidelného lichoběžníka nebo trojúhelníka o rozměrech 70×55 cm. Okolo tohoto do hněda vypáleného místa jsme sbírali střepy šedočerné užitkové keramiky (zlomek ucha džbánu, část okraje soudečkovité nádoby a zlomek kónické misky s plasticky vymodelovaným okrajem, tedy soubor, který nevybočuje z rámce III.—IV. století) a nalezli nevysokou oválnou pec s plochým, vyhlazeným a vypáleným dnem a s vrchlíkovitou vypálenou klenbou, která byla vysoká 24 cm a v průměru měřila 185 cm. Její jižní část zachytila už jedna ze šikmých sond Tótha Kurucze.

Nejdůležitější nález však umožnilo až prohloubení půdy k základům zdí. V polích 6—8 byly pod zdí, která probíhala od východu k západu, nalezeny slabé, ale přece výrazné stopy starších zdí, kdysi kamenných, ale téměř už úplně vybraných. Byly to pruhy kamenů široké 50—60 cm (obr. 17, 19 a 20). Je zajímavé, že právě tento pruh nebyl zachycen šikmou Tóth Kuruczovou sondou. Stejně tak jako v profilu charakterisují celý průběh tohoto pruhu zlomky malty, úlomky cihel, kameny jednotlivé i ve shlucích, ležící v černé hlíně promíšené s pískem. V profilech lze pozorovat, že se táhne pod neporušenou vrstvou hnědé hlíny. Významné je však zjištění, že tyto stopy dosvědčují budovu, která měla odchylnou orientaci — téměř 90° od mladších domů, byla tedy stavěna delší osou od severu k jihu. Pozoruhodné je také vnitřní členění tohoto staršího domu na dvě nestejné prostory: jedna část měla vnitřní světlost 350 cm, druhá 270 cm (obr. 17). Tímto svým půdorysem připomínají jeden z domů, zjištěných J. Tóthem Kuruczem v jižní části tábora.

Konečně zbývá ještě připomenout malou zajímavost, totiž kanálek trojúhelníkovitého průřezu se zkoseným dnem, který probíhal rovnoběžně mezi prvním a druhým domem a jehož náplň se svou světle hnědou barvou odlišovala od okolního materiálu. Byly v něm nalézány zlomky cihel, střepy, kosti a četné kameny.

Závěr

Množství drobných nálezů, kterých obě výzkumné sezony přinesly věru nemálo, poskytuje sice několik velmi závažných údajů k dějinám tábora, ale je třeba stále mít na paměti, co už bylo pověděno v první kapitole, že ony drobné památky byly převážnou většinou nalézány ve vrstvách už dávno přemístěných, a tedy v uložení nepůvodním; proto jich není právě radno používat pro stratigrafické úvahy. Jediné spolehlivé východisko podává nález zlomku z hrdla amfory z konce I. nebo z počátku II. století n. l. v nejstarším příkopě v sondě A, kterým po zasypání příkopu před stavbou kamenného kastelu už jistě nebylo hýbáno. Proto je opravdu dobrým a základním bodem dalších úvah, které se opírají o pozorování v terénu. Nálezy ostatních drobných předmětů mohou pak býti jen dokreslením a doplněním zkušeností z terénu. Uveřejní a zhodnotí je ve zvláštním článku v Studijních zvestích AÚSAV V. Sakař; podobným způsobem bude tamtéž publikovat nálezy mincí Z. Nemeškalová-Jiroudková. Také vzácnému nálezu v prostoru severovýchodní rohové věže, nevelké, ale neobyčejně výrazné sošce herce z nové komedie, která je vyřezána ze slonoviny, bude věnován zvláštní článek, neboť pro výklad dějin kastelu nemá rozhodujícího významu a pro svou výtvarnou hodnotu si věru zaslouží vlastní studie.

G. Juhászová datovala (viz pozn. 9) nejstarší fázi kastelu podle nálezů terry sigillaty do posledních let císaře Vespasiána a do doby svévsko-sarmatských válek Domitiánových. Keramika nalezená v jednom z obou příkopů zahloubených do neporušené žlutky se hlásí do téhož neklidného období. Tehdy byl patrně vyhlouben spodní příkop v sondě B a sem patří také některé objekty zachycené v sondě A jižně od zmíněné dvojice příkopů.

Kdy došlo k rozšíření kastelu a jeho přestavbě kamennými opevněními a budovami, se můžeme zatím jen dohadovat. Podle analogie s ostatními tábory a kastely na podunajské hranici[19] se tak stalo někdy na sklonku vlády císaře Trajána nebo na počátku panování Hadriánova. Tehdy tedy byla také na Leányváru postavena kamenná hradba, celý systém věží a bran asi tak, jak to vyobrazil na svém plánu J. Tóth Kurucz (obr. 1). Posádku vysílala I. pomocná legie, která teprve nedávno r. 117 nebo 118 se vrátila s Trajánem z Orientu[20] a ležela v protějším táboře Brigetiu. Zatím nevíme, co můžeme přičísti z budov uvnitř kastelu této nejstarší době zděného kastelu. V této souvislosti bylo by však možné připomenout zají-

mavý rozpor v orientaci trasy hradby a dlouhých domů na plánu J. Tótha Kurucze se staršími stavbami, které objevil náš výzkum; podle našeho zjištění nejsou obě skupiny objektů tak přesně rovnoběžné, jak je zakreslil J. Tóth Kurucz. Mladší domy zachovávají v podstatě směr východ — západ a starší domy byly stavěny ve směru sever — jih, ale ohradní zeď a objekty s ní spojené mají směr severovýchod — jihozápad. Snad budoucí výzkum toto pozorování ještě prohloubí a potvrdí.

Těžkou katastrofu a velký požár určují přepálené zbytky keramiky na sklonek II. století. Zdá se, že nebudeme daleko pravdy, jestliže tyto indicie spojíme s bouřlivými událostmi válek markomanských nebo jejich průvodních zjevů, ovšem zatím nemáme žádného vodítka k hledání přesnějšího data nebo průběhu těchto událostí. Jak víme z dějin Brigetia, byl tamní tábor znovu budován po katastrofách v letech 169—171.[21] Zjistili jsme, že také na Leányváru došlo nejspíše v druhé polovině II. století k velkému prolomení hradeb a k důkladnému poškození severovýchodní mezivěže. Pravděpodobně velmi brzy byla podniknuta důkladná oprava, zejména zvýšením terénu a novou stavbou opevnění, jehož trosky jsme nacházeli ve značně vyšších polohách, než byly zbytky původní mezivěže. Podrobnosti této přestavby, zejména používání systému komor pro zpevnění násypu, jak jsme je zachytili, se snad podaří objevit a vyjasnit na jiném místě kastelu.

Velmi málo zatím víme o dějinách Leányváru ve III. století, z něhož nemáme přesně datovaných památek. Jen cihly s kolkem COHORS VII BR(eucorum)[22] nasvědčují, že v táboře, stejně jako v Brigetiu, se stavělo také za císařů Karakally a Elagaballa.

Zkušenosti z Brigetia ukazují, že ve IV. století bylo v táboře mnoho stavěno a upravováno, ale stavby už ukazují určité půdorysné změny, stěny domů jsou o mnoho tenčí a také vějířovité přístavby věží už nejsou tak masivní jako bylo těleso věže z II. století. Vějířovité přístavby a jim podobné úpravy datují maďarští archeologové někdy do doby Konstantina Velikého, např. v Intercise[23] aj., ale zdá se, že aspoň v případě dvojice Brigetio-Kelamantia bude nutno pomýšlet spíše na dobu Valentiniána I. Víme, že tento císař stavěl v Brigetiu, třebas celkem ne mnoho, protože bylo nalezeno jen málo kolků z jeho doby. Podle L. Barkóczího byla tehdy zvýšena celá plocha tábora štěrkovým náspem, jak se to jasně ukazuje na severním předpolí tábora. V Kelamantii byly z doby Valentiniánovy už dříve známy kolky LUPICINI TRIBUNI a (Teren)TIANUS T(rib)UNUS,[24] náš výzkum přinesl nový kolek Lupicinův (obr. 21), mince z oné doby a keramiku. Snad právě v této době dostalo území Leányváru svůj dnešní tvar a svou nynější orientaci; dnešní jeho obvod se spíše shoduje s orientací nejmladších staveb v kastelu — oněch dlouhých příčných domů.

V Brigetiu je podle L. Barkóczího (o. c.) dosvědčen požár po smrti Valentiniánově, totéž dokládají na Leányváru žárem přepálené a pokroucené zbytky keramiky, snad i vrstvy popela a jiná pozorování ve zbytcích dlouhých příčných domů, ale v obou případech nelze přesně zjistit dobu této katastrofy.

A opět stejně jako v Brigetiu, tak i v Kelamantii se život ve IV. století neskončil, ale opuštěné budovy byly obsazeny domácím obyvatelstvem i novými pány země. Na Leányváru, stejně jako např. v Leányfalu (Ulcisia Castra) nalézáme černou keramiku s hlazenými vzory.[25]

Svědectví hmotných památek a zápisů vytvořilo tak obraz dosti bohatý a spolehlivý, aby mohl odpovědět na první dvě otázky L. Barkóczího a být zasazen do rámce tehdejších historických událostí.

Při svém postupu v Podunají se Římané opírali o stará keltská města, která už byla proměněna a organisována podle římských přání a představ. Požadavek důležitých středisk obchodu a brodů, hlavních cest hospodářského a vojenského života, způsobil, že velmi brzy vyrůstá tábor v Karnuntu, kde je Tiberiem nejpozději r. 15 n. l. usazena XV. legie Apollinaris, a v Akvinku, kde např. někdy v roce 18—19 mladší Drusus osobně visitoval stav opevnění.[26]

Úsek východně Karnunta zůstával dlouho bez trvalejších posádek, Římané zde proti sarmatskému nebezpečí nasadili jezdecké jednotky. Proto si budovala právě ala v Brigetiu první tábor, ten, který leží proti našemu Leányváru na pravém břehu Dunaje. Právě tento tábor, který byl značně menší než pozdější kamenný tábor legie, si vystavěl opevněné předmostí na levém břehu Dunaje. Tak vznikl náš první kastel na Leányváru. Poněvadž ala měla daleko menší stav mužstva než legie, vysílala také menší zajištění proti nepříteli. Proto musíme předpokládat, že původní opevnění na Leányváru bylo podstatně menší než pozdější kamenný kastel. Teprve budoucí výzkum ukáže, jak s touto skutečností souvisí ostře se zahýbající příkopy z doby před přestavbou tábora do kamene v sondě A i B, jejichž směr nápadně vybočuje z rámce kamenného tábora. Je pravděpodobné, že stejně jako na jiných táborech

na Rýně i při Dunaji, nastávaly při přestavbě nebo rozšíření větší či menší změny v půdorysu a že původní malé castellum zabíralo o málo víc než roh pozdějšího už z kamene budovaného kastelu.

Nová organisace podunajského opevnění, pro něž v klasické době vlastně nebylo používáno jména *Limes*, nýbrž jen *ripa Danubii*,[27] vyvolalo na počátku II. století také na Leányváru přestavbu zevního kastelu na kamenný, ve čtvercovém půdorysu s pravidelným rozvrhem hlavních cest a soustavou věží a bran; podle J. Tótha Kurucze, nechyběly ani pro římské tábory tak typické lázně.

Kamenné tábory a kastely střežily mír doby Antoniovců a pak ovšem nesly první nápory a tíži válek markomanských. Stejně jako Brigetio, tak i Kelamantia byly tehdy silně poničeny a bylo třeba rychlých a pečlivých úprav, jejichž stopy jsme shledávali v sondě A. Zmatky naplněné III. století, v nichž právě Pannonie tolik trpěla nájezdy zvenčí a neustálými boji mezi pretendenty trůnu, zanechalo, stejně jako v Brigetiu, málo stop. První pomocná legie, která zde byla stálou posádkou, bojovala jistě po boku Gallienově, bohužel však není dosud znám žádný nápis, který by bylo možno vztahovati na tyto události. Můžeme se domnívati, že tábor v Brigetiu i posádka na Kelamantii žily tehdy svým obvyklým životem, ovšem zmenšené a značně zchudlé. Jen hromadné nálezy zlatých mincí, které byly objeveny nedaleko tábora a v jednom důstojnickém bytě v Brigetiu, ukazují velmi výmluvně na nejistotu oněch dob, v kritické době první tetrarchie v letech 293—305, nebo snad jen před rokem 303. Tehdy zasvětil Valerius dux dne 15. VI. v Brigetiu oltář a L. Barkóczi se domnívá, že je možné spojovat tuto významnou návštěvu s restaurací kastelu.[28] Době Diokletiánově patří také kolek QUADRIBURGI nalezený na Leányváru; zdá se tedy, že současně s opravou mateřského tábora se stavělo také v Kelamantii.

Zato nemáme zatím přímého a bezpečného dokladu stavební činnosti za Konstantina Velikého, ačkoliv mincí panovníků z tohoto rodu bylo na území kastelu nalezeno mnoho.[29] Nepřítomnost určitějších svědectví je tím podivuhodnější, že takové přestavby, které máme na Kelamantii, bývají maďarskými archeology, jak už pověděno, datovány do doby konstantinovské. Kolky Valentiniánových důstojníků, mince i nálezy keramické dokládají, že se ještě za tohoto císaře na Leányváru stavělo, zatím však jsme nenašli dobře datovatelných dokladů této činnosti, ani věže obdélníkovitého půdorysu, které bývají pokládány za příznačné právě pro dobu Valentiniánovu.

Bylo to v době, kdy Imperium podnikalo poslední pokusy o upevnění severní podunajské hranice. Byly stavěny nové pevnosti, jako např. burgus v Nógrádverőcze, zajímavý svým půdorysem, podzemním tunelem i malým pokladem, který byl v něm nalezen,[30] nebo staré upravovány a zdokonalovány, aby při zmenšeném stavu posádek a nové taktice boje byla usnadněna obrana. Jak ukazují události z bojů proti Sarmatům v r. 322, zaznamenané u Zosima, můžeme se domnívati, že spodní část opevnění byla kamenná, horní ze dřeva.[31] Valentinianus dal již r. 373 zříditi a opevňovati pevnosti severně Dunaje v území Kvádů; od Pannonia Prima až do Valeria vznikala tehdy předmostí jako Onagrinum na ochranu Bononie, přístavu Sirmia, Transakvinkum k obraně sídelního města provincie. Tehdy byl opravován kastel na Leányváru a stopy podobné činnosti byly zachyceny také na jiných místech, o nich však bude vhodnější promluviti při jiné příležitosti.[32]

Císař podle slov historika Ammiana Marcellina (XXX; 9, I) byl *oppidorum et limitum conditor tempestivus* a svou energii stupňoval ještě více po strašném vpádu Kvádů a Jazygů v plném létě roku 375, kdy se limes prakticky zhroutil, neboť nepřátelé opevnění obešli. Ammianus (XXX; 5, 3) vypravuje ještě o strachu před Valentiniánovými tresty proti těm, „*quorum perfidia vel secessione Pannoniae nudatum est latus*". Na podzim roku 375 dorazil Valentinianus na své inspekční cestě po hranicích z Karnunta do Brigetia. Za rušného podzimního dne 17. listopadu, který tak dramaticky vylíčil ve své kronice Ammianus, rozčílil se císař nad novou stížností Kvádů proti stavbám pevností v jejich území tou měrou, že byl raněn mrtvicí.

Posádka Kelamantie byla jistě mezi prvními, které se dozvěděly tuto zprávu, ale sotva tušila, jak osudná tehdy nastávala změna. Smrtí Valentiniánovou se definitivně zhroutily plány na ofensivu proti barbarům nebo aspoň na energickou obranu proti novým nájezdům. Nově stavěné nebo opravované pevnosti byly vyklizeny nebo lehly popelem, proto se např. jméno Kelamantia v *Notitia dignitatum* už nevyskytuje,[33] a události se pak hrnuly jedna přes druhou.

Vpády barbarů už nikdo nemohl zastavit; do opuštěných pohraničních pevností se nastěhovali buď domácí obyvatelé nebo noví nájezdníci, kteří pak odtud ovládali zubožené místní obyvatelstvo.[34]

Začínala se nová kapitola dějin Podunají. Římská armáda a správa zmizely, politická moc Imperia byla zlomena, ale tradice římské kultury a

civilisace ve stínu starých opevnění nebo pod ochranou opevněných měst se udržovala dále i pod vládou nových nájezdníků.

Obě výkopové sezony v letech 1956 a 1957 na Leányváru u Iže potvrdily správnost názoru, že římský kastel v tak vysunuté a strategicky choulostivé poloze, jako bylo předmostí důležitého tábora a města v Brigetiu, měl rušné a na doby klidu, vzestupů i katastrof bohaté dějiny. Přestavby a opravy ve staré době, těžba kamenů zejména v nové době někdy velmi násilně prováděná, úpravy terénu a zase několikrát až do poslední doby se opakující opevňovací práce v prostoru kastelu ovšem silně narušily sled vrstev a samy stavební památky, takže výzkum musel pracovat za značně ztížených podmínek. Nebylo také nalezeno tolik a tak pěkných drobných předmětů, jaké byly — arci neprávem — očekávány.

Vedle skutečných poznatků a zkušeností výzkum však odkryl nové problémy a otevřel další otázky. V úvodu jsme se zmínili o těch, které před naším výzkumem položil L. Barkóczi, po něm však vyrostl úkol zjistit rozsah a zbytky prvního kastelu, způsob zastavění v kamenném kastelu II. století, pozdější úpravy a přestavby zejména za doby Konstantinovy a Valentiniánovy, a konečně zjistit osídlení na místě kastelu v době po pádu podunajského limitu.

Objasnit tyto problémy a zodpovědět tyto otázky může ovšem jen další výzkum, který tak zajistí kastelu na dnešním Leányváru jeho pravé místo v soustavě římského limitu na Dunaji.[35]

Recensoval Rudolf Turek

Seznam literatury

[1] Upozornili mě na ni M. Dušek z AÚ SAV a ředitel Podunajského musea v Komárně J. Skákala. Oběma zde znovu srdečně děkuji nejen za tuto pomoc, ale také za všechnu laskavou ochotu, se kterou mne podporovali v této záležitosti a také v jiných potřebách během výzkumu.

[2] Výňatek z jejich rukopisu, který je uložen v British Museum, přetiskl a poznámkami opatřil W. Kubitschek, *Ältere Berichte über den römischen Limes in Pannonien*, SB Wien, 209. Band, 1. Abh. 1929, Wien 1931.

[3] Rómer F., *Pannonia területén Magyarországban fennmarad nehány római várnáról*, AK III, 1863, 49; Dobiáš J., *Archaeologické nálezy jako prameny pro dějiny styků Říma s územím dnešního Slovenska*. OP I, 1922, 83, pozn. 1.

[4] Maionica E. — Schneider M., *Bericht über eine Reise im westlichen Ungarn*, Archäologisch-epigraphische Mitteleilungen aus Oesterreich L. 1877, 146; Dobiáš J., *Archaeologické nálezy*, OP I, 1922, 83 n.

[5] Zprávu cituje J. Tóth Kurucz ve své knize o výzkumu na Leányváru za rok 1907 (viz pozn. 6), 56, pozn. 1.

[6] Tóth Kurucz J., *Leányvár*, A Komáromvármegyei és városi múzeum-egyesület értesitője XX (XII), 1907, 40—68; týž, *A Leányvári ásatások folytatása 1907-ben*, tamtéž XXII (XIII) za rok 1907, 42 n.; další zprávy byly uveřejněny v téže řadě ročenek ve svazcích XXII (XIV) za rok 1908, 44 n. a XXIII (XV) za rok 1909, 90 n. Srv. také AA 1907, 217; AA 1908, 310; AA 1909, 291 n.; AA 1910, 385; AA 1913, 329. Je mi radostnou povinností, abych srdečně poděkoval ředitelství AÚ SAV (A. Točíkovi) za pořízení překladů oněch maďarsky psaných zpráv z prvního období výzkumu na Leányváru.

[7] Ondrouch V., *Limes Romanus na Slovensku*, Bratislava 1938, 30 n., obr. 4, tamtéž také starší literatura (J. Eisner, Š. Janšák); srovnej také soupis L. Barkóczího (pozn. 13).

[8] Cserey É. — Fülep F., *Nagytétény műemlékei*, Budapest 1957, 7, obr. 1 a 2; k tamní posádce Radnóti A. — Barkóczi L., *The Distribution of Troops in Pannonia Inferior during the 2nd Century A. D.*, Acta Archaeologica ASH I, 1951, 191 n., 220.

[9] Juhász G., *A Brigetioi terra sigillátták, Die Sigillaten von Brigetio*, Diss. Pann. II — 3, Budapest 1936, 23 n., 196 n.; Ondrouch V., *Limes Romanus na Slovensku*, 31.

[10] Srv. jeho hlášení a nálezové zprávy v archivu AÚ SAV v Nitře č. j. 160 a 162/1950 ze dne 14. I. 1950; Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 207; Ondrouch V., *Limes Romanus na Slovensku*, 32, obr. 5 (výzkum příkopů).

[11] Dobiáš J., *Příspěvek k výkladu Ptolemaiovy mapy Veliké Germanie*, Sborník Československé společnosti zeměpisné XXVII, 1921, 75 n.

[12] Finály de Kend G., *Forma partium Imperii Romani extra fines regni Hungariae*, Budapest 1911; Dobiáš J., OP I, 1925, 85; pozn. 1.

[13] Barkóczi L., *Brigetio*, Diss. Pann. II—22, Budapest 1921, 17 n., obr. 3.

[14] Srv. k tomu např. plán tábora v Nagytétény (Campona) uvedený v pozn. 8.

[15] Srv. k tomu Swoboda E., *Der pannonische Limes und sein Vorland*, Carnuntum Jahrbuch 1959, Graz-Köln 1961, 26. Juhász G., o. c., 197.

[16] Ověřil je teprve v r. 1957 výzkum M. Schmiedlové na severozápadní věži: Schmiedlová M., *Výskum v Iži-Leányvári roku 1957*, AR X, 1958, 543 n.

[17] Barkóczi L. — Bónis É., *Das frührömische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina)*, Acta Archaeologica ASH 4, 1954, 147, tab. XXXIV: 1.

[18] Barkóczi L., *Intercisa I*, Archaeologia Hungarica XXXIII, Budapest 1954, 46.

[19] Srv. k tomu např. Barkóczi L. — Bónis É., *Das frührömische Lager und die Wohnsiedlung von Adony (Vetus Salina)*, Acta Archaeologica ASH 4, 1954, 158, 184; Cserey É. — Fülep F. (viz pozn. 8), 7; Swoboda

E., *Rex Quadis datus*, Carnuntum Jahrbuch 1956, Graz-Köln 1957, 26; týž, *Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler*, Röm.-germ. Forschungen in Niederösterreich I, Graz-Köln 1958, 44, 212; Fitz J., RE, *Intercisa*, separatum, sl. 16.

[20] Ritterling G., RE XII, Stuttgart 1925, *Legio*, sl. 1392, s. v.

[21] Barkóczi L., *Brigetio*, 16, 18.

[22] Tóth Kurucz J., A Komárom vm. és városi múzeum-egyesület értesitője,, 1906, 12, 16. Je nejasné, zda lze tento kolek čísti Cohors VII Breucorum Antoniniana, jak chce J. Tóth Kurucz; Szilágyi J., *Inscriptiones tegularum Pannonicarum, A pannoniai bélyeges téglák*, Diss. Pann. Ser. II, n. 1., Budapest 1930, tento kolek neuvádí. Srv. k tomu také Dobiáš J., OP I, 1922, 84 a Juhász G., Diss. Pann. II, 3, 197, p. 14; Eisner J., *Slovensko v pravěku*, 206.

[23] Tak posledně po St. Paulovicsovi Bárkóczi L., *Intercisa I*, AH XXXIII, 1954, 46; Soproni S., *A Roman Camp and Medieval Castle in Visegrád*, AÉ LXXXI, 1954, 53; týž, *Das spätrömische Limes zwischen Visegrád und Esztergom*, Limes Romanus Konferenz Nitra 1957, Bratislava 1959, 131 n., 133 n.; Fitz J., l. c., 10, se starší literaturou.

[24] Szilágy J., Dissert. Pann. II—1, 98, 99. V naší literatuře posledně Ondrouch V., *Limes*, 58, obr. 7: 19. K osobě Lupicinově srv. Seeck O., RE 26. Halbband, Stuttgart 1927, sl. 1844; Alföldi A., *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I*, Berlin und Leipzig 1925, 85, p. 2. U nás Dobiáš J., *Římané na naší půdě*, Sborník přednášek pronesených na prvním sjezdu čs. profesorů filosofie, filologie a historie v dubnu 1929, Praha 1929, 357; Eisner J., *Slovensko*, 206. K datování posledně Soproni S., *Adatok a Valentinianuskori bélyeges időrendjéhez, Beitrag zur Chronologie der gestempelten Ziegel aus der Regierungszeit des Valentinianus*, AÉ 85, 1958, 52, n., 55. Cihel se jmény Lupicinus trib. a Terentianus dux a pod. se používalo po celou dobu stavební činnosti Valentinianovy.

[25] Srv. k tomu Alföldi A., *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk, Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, AH IX, 1932, 50 n., tab. XXIX—XXXI.

[26] Szilágyi J., *Aquincum és északkelet Pannonia katonai megszállása, Die römische Okkupation von Aquincum und Nordostpannonien, Laur. Aquinc. I* (Diss. Pann. II, 10), Budapest 1938, 287 n., 309 n., tab. I: 2. Srv. také Swoboda E., *Carnuntum*, 31.

[27] Fabricius E., RE, 25. Halbband, Stuttgart 1926, *Limes*, sl. 634 n. s. v.

[28] Szilágyi J., Dissert. Pann. II—1, 104; Juhász G., l. c., 198; Barkóczi L., *Brigetio*, 16.

[29] Eisner J., *Slovensko*, 207. Jak už pověděno, numismatické nálezy z oblasti Leányváru zpracuje ve zvláštním článku Z. Jiroudková-Nemeškalová.

[30] Paulovics S., *Il Limes Romano in Ungheria*, Quaderni dell' Impero, Il Limes Romano IV, Roma 1938, 8, obr. 8, tab. III: 5 a 6; 12, obr. 14, tab. V: 18. Fülep F., l. c. Srv. také Barkóczi L., *Intercisa I*, AH XXXIII, 1954, 46 n., obr. 7, 8, 10 se starší literaturou; nyní Fitz J., l. c.

[31] Zosimos, *Historia nea II*, 21. K výkladu tohoto místa a k situování bojiště srv. Paulovics St., *Il Limes Romano*, 15 n.

[32] Viz k tomu Patsch C., *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa IV. Die quadisch-jazygische Kriegsgemeinschaft im Jahre 374/5*, SB Wien, 209. Band, 5. Abh., Wien und Leipzig 1931.

[33] Srv. k tomu také Ondrouch V., Limes, 10.

[34] Posledně o tom Werner J., *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, SB München, N. F., Heft 38, München 1956, 12, obr. 1.

[35] E. Swoboda vykládá (Carnuntum Jahrbuch 1959, 1960, 25) podunajskou opevněnou hranici Imperia jako pouhé administrativní opatření proti obyvatelstvu „extra fines" a popírá expansivní snahy Římanů do barbarského území; jen za doby Marka Aurelia připustil *„die langen und umfangreichen Verkehrungen diesseits und jenseits der Donau"*. K tomuto soudu, jehož oprávněnost a pravdivost je v povážlivém rozporu se známým tvrzením císařova životopisce *(voluit Marcomanniam provinciam facere . . .)* a sotva obstojí před novými objevy na Slovensku, bude jistě lépe se vyjádřit až E. Swoboda předloží svou novou studii ohlášenou již v citovaném článku, v níž se pokusí *„. . . die Probleme unter stärkerer Betonung des Historischen und unter Einordung der Bodenfunde in den vom Historischen gezogenen Rahmen einer Lösung näherzubringen."*

Zur Geschichte des Römerkastells in Leányvár bei Iža, Bezirk Komárno

Bedřich Svoboda

Das Römerkastell von Leányvár liegt am Donauufer im Kataster der Gemeinde Iža einige Kilometer östlich von Komárno. Es ist schon lange bekannt gewesen; sein erstes Bild befindet sich auf einem Stich vom J. 1661,[1] seine ersten Beschreibungen sind aus dem XVIII. Jh. insbesondere vom Irländer R. Peckock und vom Engländer J. Milles.[2]

Die Lagerreste wurden seit jeher durch das Wegführen von Steinen für den Bau von Bauernhäusern und für den Festungsbau von Komárno, wie es in jener steinarmen Gegend begreiflich ist, stark geschädigt. Während des ersten Weltkrieges wurden im Bereich des Kastells Militärbefestigungen gegraben.

Der Name dieses Kastells in der Antike ist nicht bekannt. Nach J. Dobiáš stand es in der Nachbarschaft der germanischen Ortschaft Kelamantia oder Kelemantia, soweit es nicht ihr Erbe war.[11] Die Reste dieser Ortschaft wurden von J. Böhm

in den Jahren 1932 und 1933 gefunden.

Nach seiner Forschung, welche J. Tóth Kurucz in Leányvár in den Jahren 1906—13 unternommen hatte, hat der Genannte[6] in seiner Veröffentlichung *Római nyomok a Pannoniai Duna-Limes balpartján* ein Bild von diesem durch eine Ringmauer mit 4 Toren und 20 Türmen befestigten Kastell vorgelegt (Abb. 1), die dichte Verbauung der inneren Fläche zeigt jedoch einige Probleme und nicht gänzlich gelöste Situationen, aber nirgends weist sie spätere Umbauten oder Ausbesserungen auf. Dies wurde auch von L. Barkóczi[13] in seiner letzten Arbeit über Brigetio betont, wo es zum wiederholten Male auf den engen Zusammenhang der Schicksale des Kastells mit dem Legionslager am gegenüberliegenden Donauufer, mit Brigetio, dessen Brückenkopf es eigentlich war, aufmerksam machte. Es liegt jedoch etwas weiter stromabwärts, am gegenüberliegenden Ufer war es der Vorgänger des nachmaligen Legionslagers, ein kleineres Lager der Ala.

Es war Aufgabe der Forschungen in den Jahren 1955 und 1957, Spuren von Umbauungen oder Adaptierungen im Bereich des Kastells und an seinen Bauobjekten festzustellen und so die einzelnen Phasen der Geschichte des Kastells, welches nach historischen Zeugenschaften den Römern durch einige Jahrhunderte Dienste leistete, festzustellen und so seine Geschichte zu rekonstruieren.

Die Untersuchung konzentrierte sich in den Jahren 1955 und 1956 auf drei Plätze:

1. Ein langer Suchschnitt in der nordöstlichen Ecke des Lagers sollte, in der nach J. Tóth Kurucz einfachsten Situation, die erste Information gewähren. Er entdeckte die älteste Befestigung (Anfang des II. Jh.), die aus zwei Spitzgräben und einem Wall zwischen ihnen bestand (Abb. 2—4); dazu gehörten vielleicht auch einige Objekte hinter den Spitzgräben (Abb. 3—6). Da die Spitzgräben einen schnellen Bogen machten, war dieses erste Lager, das einen befestigten Brückenkopf des I. Lagers der Ala in Brigetio formte, viel kleiner als das nächste Steinlager, welches wahrscheinlich am Anfang der Regierung Hadrians gebaut und von einer Abteilung der Legio I. Adiutrix besetzt war. Die Befestigung bei dem nördlichen Zwischenturm (Abb. 6) war aber, höchstwahrscheinlich während der markomannischen Kriege, bei einem mächtigen Durchbruch stark beschädigt. Der Turm selbst wurde fast abgebrochen und nur ein kleiner Rest der südwestlichen Ecke blieb übrig (Abb. 6 und 8). Die Befestigung wurde durch einen mit einer speziellen Konstruktion gefestigten Erdwall (Abb. 8) und durch einen Steinbau wieder hergestellt, dessen Destruktion gefunden worden war (Abb. 3).

2. Der nordöstliche Eckturm war verhältnismässig besser erhalten (Abb. 10, 12 und 15). Zu dem Objekt aus dem II. Jh. wurde ein Fächerturm höchstwahrscheinlich in der Epoche Konstantins oder Valentinians zugebaut (Abb. 12—15).

3. Wir untersuchten auch lange Häuser in der nordöstlichen Ecke des Kastells. Nach der Bautechnik sind sie jünger, gleichzeitig vielleicht mit dem Fächerturm; auch ihre Orientierung weicht von der Richtung der Befestigung des II. Jh. ab (Abb. 16—20). Unter der Mauer des jüngeren Hauses wurden aber Spuren eines älteren Hauses mit zwei ungleich breiten Räumen gefunden. Die N—S Orientierung dieses Hauses weicht aber um 90° ab. Seine Datierung ist bisher unmöglich (Abb. 17, 19—20).

Die Menge von Kleinfunden, von denen sicherlich nicht wenige durch die beiden Forschungssaisons eingebracht wurden, bietet zwar einige sehr wichtigen Angaben zur Geschichte des Lagers, aber es muss stets daran gedacht werden, dass jene kleinen Denkmäler in überwiegender Mehrzahl in schon längst umgelagerten oder umgewühlten Schichten, daher in einer nicht ursprünglichen Lage gefunden wurden; es ist deshalb nicht zu ratsam, dieselben für stratigraphische Erwägungen zu verwenden. Den einzigen verlässlichen Ausweg weist der Fund eines Amphorenhals-Bruchstückes aus dem Ende des I. oder aus dem Beginn des II. Jh. u. Z. im ältesten Graben des Schnittes A, an welchem nach der Verschüttung des Grabens vor dem Bau des steinernen Lagers bestimmt nichts mehr gerührt wurde. Deshalb ist dasselbe ein guter Stützpunkt für weitere Überlegungen, welche sich auf Terrainbeobachtungen stützen. Die Funde der übrigen Kleingegenstände können dann bloss zur Vervollkommnung der aus dem Terrain gewonnenen Erfahrungen dienen.

Seinerzeit datierte G. Juhász[9] die älteste Phase des Kastells nach den Funden der Terra sigillata in die letzte Regierungsjahre des Kaisers Vespasianus und in die Zeit der suebisch-sarmatischen Kriege des Domitianus. Die in einem der beiden in unberührtem Gelbton geführten Gräben gefundene Keramik gehört in dieselben unruhigen Zeiten. Damals wurde wahrscheinlich der untere im Schnitt B festgestellte Graben ausgehoben und hierher gehören auch einige in dem Schnitt A südlich von dem erwähnten Grabenpaar festgestellten Objekte.

Wann die Vergrösserung des Kastells und sein Umbau in Stein vorgenommen wurde, das kann

vorläufig nur schätzungsweise angenommen werden. Nach Analogien mit den übrigen Lagern und Kastellen an der Donaugrenze[1] geschah dies irgendwann am Ende der Regierung des Kaisers Traianus oder zu Beginn der Regierung des Hadrianus. Damals also wurde auch in Leányvár eine Steinmauer, ein ganzes System von Türmen und Pforten etwa in der Weise errichtet, wie es auf dem Plan von J. Tóth Kurucz (Abb. 1) abgebildet ist. Die Besatzung dazu lieferte Legio I. Adiutrix, welche erst unlängst im Jahre 117 oder 118 mit Traianus aus dem Orient[2] zurückgekehrt war und im gegenüberliegenden Lager von Brigetio[3] lag. Man weiss einstweilen noch nicht, welche von den Gebäuden im Bereiche des Kastells dieser ältesten Zeit des steinernen Lagers zugesprochen werden können (Abb. 3). In diesem Zusammenhang könnte man auf den interressanten Widerspruch in der Orientierung der Trasse der Mauern und der Langhäuser im Plane von J. Tóth Kurucz einerseits und der älteren Bauten anderseits, die von unseren Forschungen entdeckt wurden, hinweisen. Unseren Feststellungen nach sind beide Objektgruppen mit einander nicht so genau parallel, wie es J. Tóth Kurucz einzeichnete. Die jüngeren Bauten halten im Prinzip die Ost—West-Richtung ein und die älteren Häuser wurden in der Nord—Süd-Richtung gebaut, aber die Ringmauer sowie die mit ihr zusammenhängenden Objekte halten die Richtung von Nordost nach Südwest ein.

Eine schwere Katastrophe und ein grosser Brand lassen sich nach versengten Keramikresten in das Ende des II. Jh. legen. Es scheint, dass wir nicht weit von der Wahrheit sein werden, wenn wir diese Indizien mit den stürmischen Ereignissen der Markomannenkriege oder mit deren Begleiterscheinungen in Verbindung bringen; vorläufig haben wir allerdings keinen näheren Wegweiser für das Suchen eines genaueren Datums oder des Verlaufes solcher Ereignisse. Wie man aus der Geschichte von Brigetio weiss, wurde das dortige Lager nach den Katastrophen in den Jahren 169—171[3] neu gebaut. Wir stellten fest, dass auch in Leányvár wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des II. Jh. ein grosser Durchbruch der Ringmauern und eine beträchtliche Beschädigung des nordöstlichen Zwischenturmes erfolgte. Es wurde wahrscheinlich sehr bald darnach eine durchgreifende Ausbesserung vorgenommen, und zwar insbesondere durch Erhöhung des Terrains und durch einen Neubau von Befestigungen, deren Trümmer von uns in viel höheren Lagen gefunden wurden, als die Reste des ursprünglichen Zwischenturmes gelegen hatten. Sehr wenig weiss man einstweilen von Geschichte von Leányvár im III. Jahrhundert, aus dem keine genau datierten Denkmäler vorliegen. Lediglich bezeugen Ziegel mit dem Stempel COHORS VII BR(eucorum),[4] dass in diesem Lager, ebenso wie in Brigetio, auch unter den Kaisern Caracalla und Elagaballus gebaut wurde.

Die Erfahrungen aus Brigetio zeigen, dass im IV. Jh. in diesem Lager viel gebaut und hergerichtet wurde, aber die Bauten zeigen schon bestimmte Planänderungen, die Hauswände sind um vieles dünner und auch die fächerartigen Zubauten der Türme sind schon nicht mehr so massiv, wie es im II. Jh. der Fall war. Diese fächerartigen Turmzubauten und die ihnen ähnlichen Adaptierungen werden von den magyarischen Archäologen etwa in die Zeit Konstantin des Grossen datiert, so z. B. in der Intercisa u. a.[5] Es scheint dennoch, dass man wenigstens in unserem Falle des Paares Brigetio-Kelamantia eher an die Zeit Valentinians I. denken müssen wird. Es ist bekannt, dass dieser Kaiser in Brigetio — wenn auch eigentlich nicht viel — gebaut hatte, da nur wenige Stempel aus seiner Zeit gefunden wurden. Nach L. Barkóczi wurde damals die gesamte Lagerfläche durch einen Schotteraufwurf erhöht, wie es sich im nördlichen Lagervorfeld klar gezeigt hat. In Kelamantia waren aus der Zeit Valentinians schon früher die Stempel LVPICINI TRIBUNI und (Teren)TIANUS T(rib)VNVS[6] bekannt; unsere Forschung brachte einen neuen Lupicinus-Stempel (Abb. 21), ferner Münzen aus jener Zeit sowie Keramik.

In Brigetio ist nach L. Barkóczi eine Feuerbrunst nach dem Tode Valentinians nachgewiesen, dasselbe ist in Leányvár durch Keramikreste, die von der Glut versengt und verbogen sind, aber in beiden Fällen lässt sich das genaue Datum dieser Katastrophe nicht feststellen.

Und wieder wie in Brigetio, so auch in Kelamantia hat das Leben im IV. Jh. nicht geendet, sondern es wurden die verlassenen Gebäude von der einheimischen Bevölkerung und von den neuen Herren des Landes in Besitz genommen. In Leányvár ebenso wie z. B. in Leányfalu (Ulcisia Castra) findet man schwarze Keramik mit geglätteten Mustern.[7]

Die Zeugenschaft der materiellen Denkmäler schuf somit ein ziemlich reichhaltiges und verlässliches Bild, welches die ersten zwei Fragen von L. Barkóczi beantworten und in den Rahmen der damaligen geschichtlichen Ereignisse eingesetzt werden könnte.

Übersetzt von K. Turnwald

POHREBISKO V BERNOLÁKOVE

ĽUDMILA KRASKOVSKÁ

Nálezisko leží medzi obcou Bernolákovo (bývalý Čeklís), okres Bratislava-vidiek a železničnou stanicou Ivanka pri Dunaji, vo vzdialenosti asi 100 m od štátnej hradskej Bratislava—Nitra. Je tu mierna vyvýšenina — piesková duna, ktorá sa tiahne v smere Z—V. Na východ od vyvýšeniny tečie riečka Čierna Voda. Poloha pod názvom Šakoň patrí JRD v Bernolákove, ktoré používa pozemok ako role.

Na jar r. 1958 JRD otvorilo na južnom svahu vyvýšeniny pieskovú jamu, kde sa začal brať piesok pre potrebu družstva a miestnych obyvateľov. Pri kopaní piesku zamestnanci družstva porušili kostrové hroby a našli nádoby. Nález zahlásili prehistorickému semináru Univerzity Komenského, odkiaľ hlásenie postúpili Slovenskému múzeu v Bratislave. Pri obhliadke náleziska pracovníci múzea našli železné kovanie vedierka, črepy žltej nádoby a črep malej nádoby. Od obyvateľa Bernolákova Š. Mučku získali sa dve slovanské nádoby pochádzajúce z náleziska. Ďalší fragment slovanskej nádoby našiel v pieskovej jame dr. A. Točík. Na základe nálezov mohlo sa bezpečne určiť, že v polohe Šakoň sa nachádza pohrebisko z doby slovansko-avarskej.

Z poverenia Archeologického ústavu SAV Slovenské múzeum v Bratislave urobilo na pohrebisku záchranný výskum, ktorý sa uskutočnil v máji, júni a septembri 1958 a od apríla do septembra 1959. Plošne sme odkrývali priestor okolo pieskovej jamy na východnej, severnej a západnej strane, pričom zamestnanci JRD stále odvážali piesok. Aj v zime 1958 družstevníci vybrali pomerne veľkú plochu vo východnej časti pohrebiska (pozri plán). Roku 1958 sme vykopali 29 kostrových hrobov, hrob s kostrou koňa a dve ojedinelé nádoby mimo hrobov. Roku 1959 sme odkryli 55 kostrových hrobov, dva popolnicové hroby, žiarový hrob s koňom a päť nádob mimo hrobov. Nádoby nájdené pred výskumom sú dokladom, že sa tu vtedy porušili aspoň tri hroby. Keď sa odvážal piesok po skončení výskumu, zistili sme vo východnej stene jamy obrysy piatich hrobov, ktoré neskoršie boli zničené. Podľa údajov robotníkov v hroboch neboli milodary a na tomto mieste sa nenašli ďalšie hroby. Počet hrobov zničených v zime r. 1958 nedal sa ani približne odhadnúť, hoci zamestnanci JRD tvrdili, že tam boli kosti. Možno predpokladať, že na prekopanej ploche pohrebiska bolo okolo 100 kostrových hrobov.

Zachytili sme hranicu pohrebiska na východnej a západnej strane, na južnej strane bol svah celý odkopaný. Nie je vylúčené, že pohrebisko pokračovalo severným smerom; na tejto strane prestali brať piesok, pretože tu bola červenkastá tvrdá zem, nevhodná pre stavebníctvo. Všade inde pod ornicou hrubou 25—30 cm nachádzal sa jemný žltý piesok.

Opis hrobov a pamiatok

Kostry ležali prevažne v natiahnutej polohe, ruky boli pozdĺž tela. V opise hrobov uvádzam len odchýlky od tohto pravidla. Pri smere kostry prvý údaj sa vzťahuje na orientáciu hlavy mŕtveho. Zvieracie kosti z hrobov určil C. Ambros, ktorý zistený materiál spracoval v osobitnom článku.

Hrob 1. Jazdecký. Južnú časť hrobovej jamy odkopali robotníci, keď brali piesok. Rozmery: d 205 cm, zachovaná š 150 cm, h 205 cm. Smer hrobu V—Z. Ľudskú kostru zničili robotníci, v južnej časti jamy zostala iba stehenná kosť. V severnej časti bola rozhádzaná kostra koňa. Pri východnej stene ležala sánka, v strede jamy bola čeľusť, kosti z nohy a časť panvy. Tieto kosti ležali vo výške 20 cm nad dnom. Pri západnej stene boli stavce. Ďalšie kosti z nohy sa našli blízko ľudskej kosti.

Nálezy: pod ľudskou kosťou na dne ležala pracka, pri západnej stene v hĺbke 120 cm bolo držadlo vedierka, v zásype hrobu v hĺbke 50 cm ležala nádobka.

1. Železná štvorcová pracka s jazýčkom, rozmery 5×4 cm (tab. III: 2).

2. Železné držadlo vedierka s jedným kovaním tvaru lastovičieho chvosta, rozpätie 17 cm (tab. III: 1).

3. Valcovitá nádoba s roztvoreným ústím, nezdobená,

v ruke robená, ťažká, farba hnedosivá; v 9 cm, Ø ú 8,2 cm, Ø d 5,5 cm (tab. III: 14). Vo výške 2 cm nad dnom bol prúžok sadzí.

Hrob 2. Porušili ho robotníci pri kopaní piesku. Hrobovú jamu vykopali pravdepodobne na mieste laténskeho príbytku. V tmavej premiešanej zemi nemohli sme zistiť obrysy hrobu, preto číslom 2 sme označili dve kostry, ktoré sa našli v sídliskovej jame. Jama bola hlboká 170 cm a mala dospelej osoby, kosti ležali 10—25 cm nad dnom. Pri východnej stene bola lebka, zlomky čeľuste a sánky, blízko severnej steny ležali kosti ruky a stehenná kosť.

Nálezy: na pravej spánkovej kosti ležala náušnica, blízko prvej skupiny kostí bola sánka ovce a na dvoch miestach sa zachovali zvyšky dreva.

1. Bronzová náušnica: polovica krúžku s čiernou pastovou perlou: v 2 cm, Ø 2 cm (tab. III: 7).

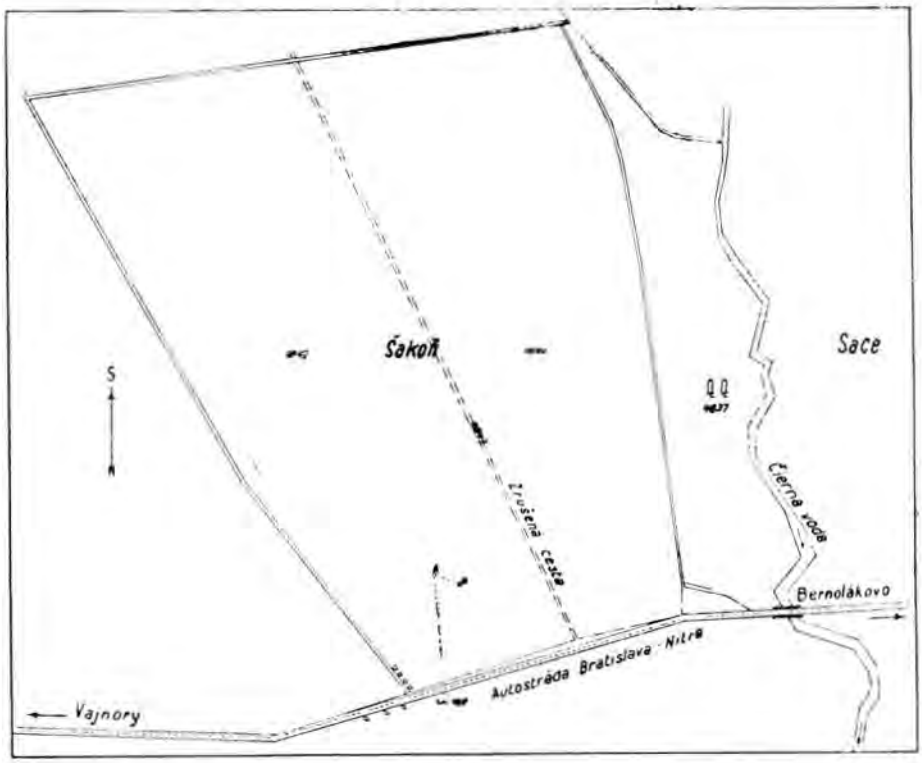

Obr. 1. Bernolákovo, situačný plán náleziska.

tvar trojuholníka, jej západná stena bola dlhá 255 cm, severná 310 cm a južná 350 cm.

Kostra 2a ležala pri severnej stene jamy v hĺbke 130 cm. Paralelne s touto stenou išiel tmavý pruh — pozostatky dreva (d 140 cm, š 10 cm, hr 8—10 cm). Kostra bola úplne rozhádzaná, na ploche medzi stenou a doštením zostali kosti z ruky, zlomok lebky, stehenné kosti a časti panvy.

Nálezy: pri dreve bola zvieracia kosť z nohy hovädzieho dobytka; v zásype nad kostrou v hĺbke 70 cm sa našli kosti ovce a v hĺbke 100 cm tri polovice sánky ovce a praslen.

1. Hlinený praslen, dvojkónického tvaru, hnedej farby, zdobený zárezmi; v 1,3 cm, Ø 2,5 cm (tab. III: 4).

Kostra 2b: v juhozápadnom kúte jamy ležala skupina ľudských kostí (stehenná, ramenná a lakťová kosť a stavce). Ďalšiu časť jamy odkopali robotníci.

Nálezy: medzi kosťami sa našiel zlomok noža a laténsky črep.

1. Zlomok železnej čepele noža v drevenej pošve, d 7 cm, š 2 cm (tab. III: 3).

Hrob 3. Polovicu hrobu odkopali robotníci, preto sme preskúmali len jeho východnú časť. Rozmery: východná stena bola dlhá 185 cm, južná 135 cm, severná 150 cm, h 185 cm. Smer hrobu SV—JZ (40°—220°). Rozhádzaná kostra

Podľa údajov zamestnancov JRD z tohto hrobu pochádzalo kovanie vedierka a náramok; robotníci ich odovzdali múzeu.

2. Bronzový náramok z plochej tyčinky, zakončený zdobenými platničkami, bol pozlátený, Ø 6 cm (obr. 19, tab. III: 6).

3. Železné kovanie vedierka: držadlo s dvoma hákmi, rozpätie 23,5 cm; zlomky obruče, š 1,2 cm (tab. III: 5, 8).

Hrob 4. Detský. Rozmery: d 120 cm, š 70 cm, h 110 cm. Smer hrobu a kostry V—Z. Z kostry dlhej 80 cm sa zachovala roztlačená lebka, sánka, kosti ruky a dlhé kosti nôh.

Nálezy: pozdĺž pravej holennej kosti ležal nôž, pri ľavej holennej kosti stála nádobka, vpravo od lebky bola zapichnutá zvieracia kosť.

1. Železný nožík s rovnou čepeľou a tŕňom; d 13 cm, š 1,5 cm (tab. III: 13).

2. Nádoba s lievikovitým ústím, tmavohnedej farby, začadená; výzdoba: pásiky vlnovky a rýh; vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny zmiešanej so štrkom; na dne je asymetricky umiestená jamka s Ø 1,5 cm; v 8,5 cm, Ø ú 9,5 cm, Ø d 5,5 cm (tab. III: 16).

Hrob 5. Rozmery: d 160 cm, š pri hlave 80 cm, š pri nohách 60 cm, h 110 cm. Smer hrobu V—Z (100°—280°).

smer kostry V—Z. Kostra nedospelej osoby bola dlhá 120 cm, ľavá ramenná kosť bola na prsiach. Zachovala sa lebka, dlhé kosti rúk a nôh.

Nálezy: pri hlave vpravo stála nádoba, pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nožík, popri pravej strane kostry ležali jednotlivé kosti ovce.

1. Valcovitá nádoba s nízkym hrdlom, žltej farby; výzdoba: dva pásiky vlnovky a ryhy; v ruke robená z hliny pomiešanej s kamienkami, masívna; v 10 cm, Ø ú 7,8 cm, Ø d 8,5 cm (tab. III: 15).

2. Železný nôž (čepeľ a tŕň) a pozostatky drevenej pošvy; d 12,8 cm, š 1 cm (tab. III: 12).

Ako hrob 6 označili sme nádobu, ktorá ležala v hĺbke 100 cm pri juhozápadnom rohu hrobu 5. Spodná časť väčšej nádoby sivohnedej farby bola zdobená vlnovkami a ryhami. Vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny premiešanej s pieskom, dobre vypálená; v 13,5 cm, Ø d 9 cm (tab. III: 11). Podľa rozmerov nádoba mohla slúžiť ako popolnica, ale spálené kosti sme nenašli.

Hrob 7. Detský. Rozmery: d 210 cm, š 110 cm, h 130 cm. Smer kostry SV—JZ (60°—240°). Hrobová jama bola vykopaná pre dospelú osobu. Z kostry dieťaťa sa zachovali dlhé kosti nôh a pár stavcov (d 70 cm, pôvodná d mohla byť okolo 100 cm).

Nálezy: pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nožík, pri západnej stene v hĺbke 110 cm lebka a kosti nôh ovce.

1. Železný nôž s pozostatkami drevenej pošvy, d 7 cm, š 1,2 cm.

Hrob 8. Rozmery hrobovej jamy: d 210 cm, š pri hlave 110 cm, š pri nohách 100 cm, h po dno jamy 190 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). V hĺbke 135 cm bola vrstva vymazanej tvrdej žltej hliny, hrubá 2,5 cm, ktorá rámovala vlastnú hrobovú jamu zo všetkých strán na šírku 25—45 cm. Len pri severnej stene na dĺžku asi 100 cm rámovanie bolo poškodené alebo chýbalo. V hĺbke 165 cm cez strednú časť hrobovej jamy nad kostrou sa tiahla tmavá vrstva, dlhá 200 cm, široká 60 cm a hrubá 3 cm. Boli to pravdepodobne zvyšky dosky, ktorou prikryli jamu s telom mŕtveho. Kostra dospelej osoby bola dlhá 165 cm, z pravej ruky chýbala lakťová kosť. Nohy ležali šikmo, chodidlá boli vyvýšené asi 20 cm nad dnom hrobu.

Nálezy: Pri panvových kostiach bola pracka, na nohách (chodidlách) kostry ležala lebka a kosti z nôh ovce.

1. Štvorcová železná pracka bez jazýčka, rozmery 4×3 cm (tab. III: 10).

Hrob 9. Rozmery: d južnej steny 210 cm, severnej 200 cm, š pri hlave 90 cm, š pri nohách 80 cm, h 125 cm. Smer hrobu a kostry JZ—SV (240°—60°). Rozhádzaná kos-

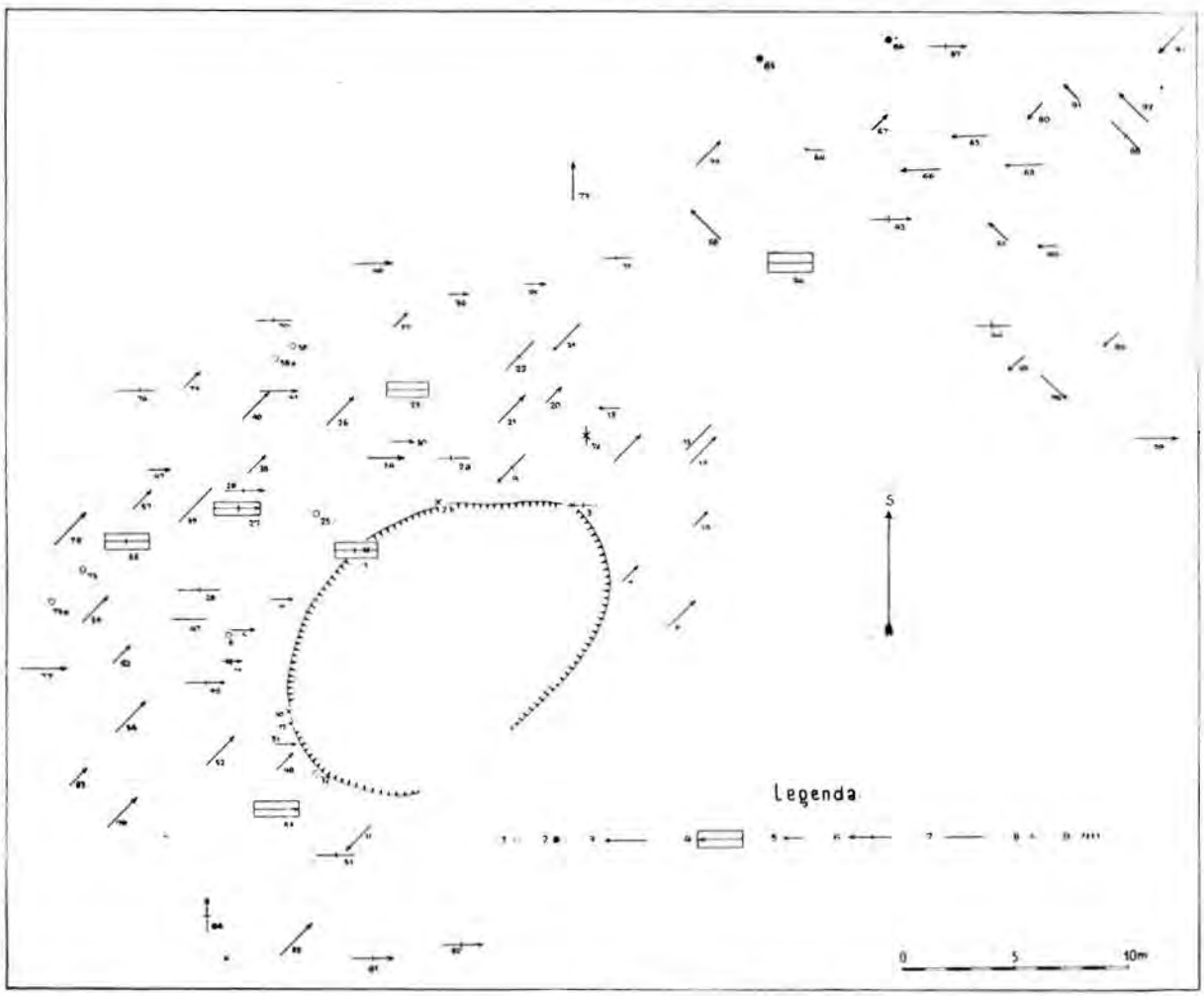

Obr. 2. Plán pohrebiska v Bernolákove. 1 — nádoba, 2 — popolnica, 3 — kostrový hrob dospelej osoby, 4 — hrob s koňom, 5 — detský kostrový hrob, 6 — kostrový hrob s neurč. orientáciou, 7 — rozhádzaný kostrový hrob, 8 — hrob porušený pri ťažbe piesku, 9 — okraj pieskovej jamy.

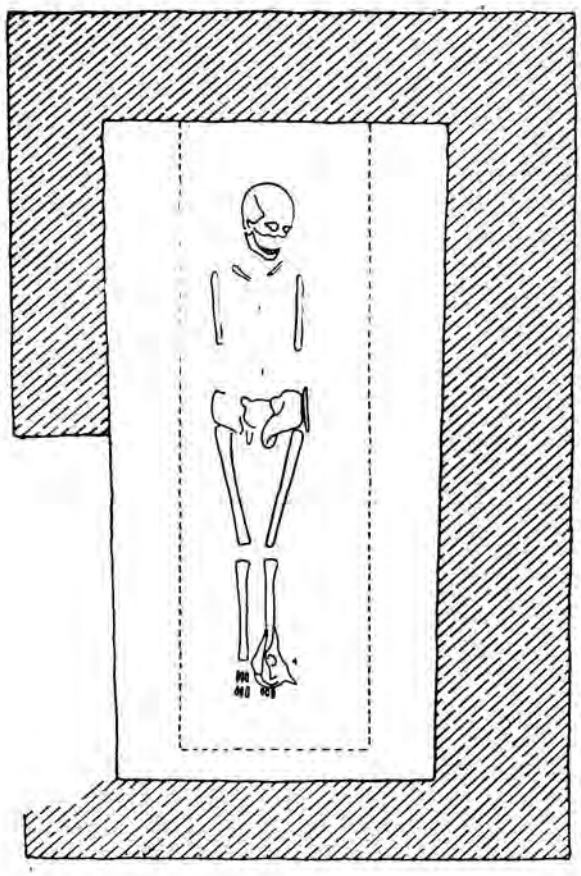

Obr. 3. Bernolákovo. Hrob 8.

tra dospelej osoby, pod lebkou ležala ramenná kosť, nižšie bola sánka a lakťová kosť. V strede jamy ležala panva a kosti druhej ruky, vo východnej časti boli prekrížené stehenné kosti. Lebka bola v hĺbke 100 cm, panva v hĺbke 95 cm a stehenné kosti v hĺbke 75 cm. Bez nálezov.

Hrob 10. Temer celý hrob bol zničený pri ťažbe piesku, preto sme odkopali iba západnú časť jamy. Z ľudskej kostry sa zachovala len stehenná a holenná kosť; ležali v hĺbke 100 cm.

Nálezy: medzi ľudskými kosťami a stenou jamy ležalo šidlo, strela, dva železné zlomky a zvieracie kosti (zlomok čeľuste a kosť z nohy ovce). Našli sme tu aj dva črepy zo žltého džbána, ktorý odovzdali múzeu robotníci, čím sa potvrdil pôvod džbána z tohto hrobu.

1. Hranaté železné šidlo s tŕňom, d 12 cm (tab. IV: 2).
2. Železná strela s krídelkami a tuľajkou, d 10,5 cm, š 2,8 cm (tab. IV: 1).
3. Dva zlomky železnej tyčinky.
4. Hlinený džbán, má guľovitý spodok, úzke hrdlo, rozšírený okraj a polkruhové malé uško. Farba žltá, výzdoba: pod hrdlom medzi čiarami sú kolkované krúžky. Vyhotovený na ručnom kruhu z jemnej hliny a dobre vypálený; v 21 cm, Ø ú 9 cm, max. Ø 17 cm, Ø d 10 cm (tab. IV: 14).

Hrob 11. Detský. Rozmery sme nezistili, pretože hrob porušili pri nakladaní piesku; h 85 cm, smer V—Z. Kostra malého dieťaťa ležala hlavou na V, zachovali sa len dlhé kosti nôh.

Nálezy: konča nôh stála nádoba, v zásype hrobu sa našli črepy slovanskej nádoby a niekoľko spálených kostí.

1. Nádoba s roztvoreným ústím, žltej farby, nezdobená, v ruke vyhotovená, ťažká, horná časť začadená; v 14 cm, Ø ú 10,5 cm, Ø d 7 cm (tab. IV: 13).
2. Popolnica vyrobená v ruke, začadená, hnedej farby, zachovala sa spodná časť; výzdoba: pásik vlnovky a dva pásiky čiar; v 11,5 cm, Ø d 6,5 cm (tab. IV: 15).

Podľa zachovaných spálených kostí bola to popolnica porušená ešte pri kopaní hrobovej jamy.

Hrob 12. Detský. Rozmery: d 125 cm, š pri hlave 75 cm, š pri nohách 65 cm, h 85 cm. Smer hrobu a pravdepodobný smer kostry S—J (20°—200°). Väčšiu časť hrobu porušili pri kopaní piesku, nebola dotknutá južná časť jamy. Bol to hrob malého dieťaťa, lebku vyhodili spolu s pieskom.

Nálezy: v južnej časti hrobu vo výške 12 cm nad dnom ležala nádoba.

1. Nádoba vajcovitého tvaru s lievikovitým hrdlom a zrezaným okrajom, hnedej farby, horná časť bola začadená, vyhotovená z jemnej hliny, hore obtáčaná a dobre vypálená, výzdoba: pásik vlnovky a ryhy; v 14,7 cm, Ø ú 10,4 cm, Ø d 7 cm (tab. IV: 16).

Hrob 13. Detský. Rozmery: d severnej steny 95 cm, južnej 90 cm, š 55 cm, h 80 cm. Smer hrobu JZ—SV (240°—60°), smer kostry Z—V (260°—80°). Kostra malého dieťaťa sa zväčša zachovala, lebku vyhodili, keď brali piesok; d kostry bez lebky 55 cm. Bez nálezov.

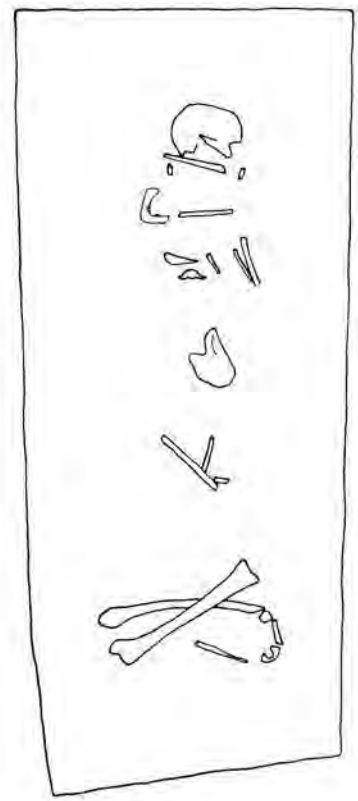

Obr. 4. Bernolákovo. Hrob 9.

Hrob 14. Rozmery: d 165 cm, š 70 cm, h 170 cm. Smer hrobu SV—JZ (50°—230°), smer kostry SV—JZ (40°—220°). Kostra ležala pri severnej stene jamy. Bola dlhá 140 cm a zväčša sa zachovala (lebka, dlhé kosti rúk a nôh).

Nálezy: na pravom spánku ležali dve perly, na lakťovej

kosti pravej ruky bol položený nôž; na pravej panvovej kosti ležala lebka ovce, pri nej boli zlomky železného kovania vedierka; zlomky obruče sa našli aj blízko ľudskej lebky. Kostra nebola porušená, vedierko sa rozpadlo tlakom pôdy. V zásype v hĺbke 120 cm boli kosti z nohy ovce a v hĺbke 130 cm drobné zvieracie kosti (pravdepodobne šteňaťa).

1. Perly mandľovitého tvaru zo sklenej pasty, hnedej farby ako mramorované (tab. IV: 3); boli asi spojené bronzovým drôtikom, pretože na kosti vidno stopy patiny. Zrejme to bola okrasa vlasov.

2. Železný nôž s tŕňom a pozostatkami drevenej pošvy, d 9,5 cm, š 1,5 cm (tab. IV: 6).

3. Železné kovania vedierka: časť držadla s hákom (d 6,5 cm), zlomok kovania a zlomky obruče (š 1 cm; tab. IV: 4, 5).

Hrob 15. Rozmery: d 200 cm, š 70—80 cm, h 150 cm. Smer SV—JZ (40°—220°). V západnej časti jamy boli drobné zvyšky zotletých kostí. Ani ďalšie zvyšky kostry, ani milodary sa nenašli.

Hrob 16. Rozmery: d 200 cm, š 90 cm, h 185 cm. Smer hrobu a kostry JZ—SV (220°—40°). V hĺbke 140 cm pri hlave bolo akoby rámovanie vymazané hlinou, ktorá utvorila tvrdý náter. Rámovanie išlo popri západnej stene jamy a na dĺžku 40 cm pri severnej a južnej stene, bolo široké 12—30 cm a hrubé asi 3 cm. Kostra dospelej osoby bola dlhá 160 cm a zväčša sa zachovala (lebka, dlhé kosti rúk a nôh, časť panvy).

Nálezy: pod lebkou pri ľavej spánkovej kosti ležal krúžok a medzi stehennými kosťami nožík; medzi čeľusťou a pravou ramennou kosťou bola polovica sánky ovce, konča nôh ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka.

1. Bronzový krúžok (Ø 2 cm) ležal na útržku kože, ktorý sa rozpadol (tab. III: 9)

2. Železný nožík (čepeľ a časť tŕňa), d 7,5 cm, š 1,5 cm.

Hrob 17. Rozmery sme nezistili; ide o časť zničeného hrobu, ktorý rozkopali robotníci pri odvážaní piesku. V hĺbke 85 cm ležali zlomky ľudských kostí a drobné zlomky železa, ktoré sa nedali určiť.

Hrob 18. Rozmery: d 185 cm, š pri hlave 75 cm, pri nohách 70 cm, h 130 cm. Smer hrobu VSV—ZJZ (70°—250°), smer kostry VSV—ZJZ (60°—240°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 160 cm a dobre sa zachovala.

Nálezy: na pravom boku medzi panvovou kosťou a pravou rukou ležal kosák obrátený koncom na Z, ostrie bolo pod rebrami. Na pravej holennej kosti ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka.

1. Železný kosák: mierne ohnuté ostrie a dlhý tŕň, zakončený hákom, rozpätie 33 cm, d tŕňa 13 cm, š 2 cm (tab. IV: 7).

Hrob 19. Rozmery: d 160 cm, š 85 cm, h 150 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (70°—250°). Kostra mladšej osoby bola dlhá 130 cm a zväčša sa zachovala.

Nálezy: pri ľavom spánku sa našiel bronzový krúžok a pod lebkou bol druhý bronzový krúžok z drôtu; ide o ozdobu vlasov; na hrdle ležal rad perál z náhrdelníka, konča ľavej ramennej kosti bol nožík; na ľavej stehennej kosti ležala nádoba; konča nôh (30 cm nad dnom) bola polovica sánky ovce.

1. Otvorený krúžok z tordovaného bronzového drôtu, Ø 1,5 cm (tab. IV: 10).

2. Otvorený krúžok z bronzového drôtu, Ø 1,5 cm (tab. IV: 9).

3. Náhrdelník z 32 sklených a pastových perál zväčša mandľovitého tvaru. Boli to perly z bledozeleného skla (10 ks), oválna perla zo zeleného skla (1 ks), pastové perly čiernej farby (17 ks) a perly žltej farby (4 ks). (Tab. IV: 8.)

4. Železný nožík (čepeľ) s pozostatkami drevenej pošvy, d 9,2 cm, š 1,2 cm (tab. IV: 11).

5. Nádoba s roztvoreným ústím, vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny so sľudou, dosť dobre vypálená, masívna, sčasti začadená; farba sivohnedá; výzdoba: špirálovite točená hlboká ryha; v 12,3 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 7 cm (tab. IV: 17).

Hrob 20. Detský. Rozmery: d 100 cm, š pri hlave 40 cm, š pri nohách 60 cm, h 55 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra malého dieťaťa sa zachovala v dĺžke 50 cm (rozbitá lebka, dlhé kosti rúk a nôh).

Nálezy: pri pravej nohe ležala nádoba.

1. Baňatá nádoba s lievikovitým ústím, okraj zrezaný, farba sivohnedá; vyhotovená z hliny s kamienkami, obtáčaná, slabo vypálená, začadená; výzdoba: pod hrdlom sú vpichy, nižšie tri pásiky vlnovky a ryhy; v 13 cm, Ø ú 9,5 cm, Ø d 7,5 cm (tab. IV: 18).

Hrob 21. Rozmery: d 200 cm, š pri hlave 120 cm, pri nohách 100 cm, celková h 135 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). V hĺbke 110 cm uprostred hrobovej jamy bola vykopaná priehlbina v tvare truhly (d 185 cm, š pri hlave 45 cm, pri nohách 40 cm, h 25 cm). Stopy dreva sme nezistili. Kostra bola dlhá 145 cm a temer celá sa zachovala; ľavá ruka ležala v lone.

Nálezy: na pravej spánkovej kosti ležal bronzový krúžok.

1. Krúžok z tenkého bronzového drôtu s očkom, Ø 1,7 cm (tab. IV: 12).

Hrob 22. Rozmery: d 185, š 95 a 110 cm, h 190 cm. Smer hrobu SV—JZ (60°—240°). Kostra dospelej osoby bola celá rozhádzaná, ani jednu kosť sme nenašli v pôvodnej polohe. Uprostred jamy ležali v rozličnej výške nad dnom dlhé kosti rúk a nôh, časti panvy, časť lebky a stavce.

Nálezy: vo východnej časti jamy zostalo kovanie vedierka, in situ stála spodná obruč, vedľa nej boli zlomky druhej obruče, asi tlakom zeme sa dostala ďalej na sever tretia obruč a držadlo vedierka; na dne hrobu blízko severnej steny sa našiel nožík in situ; pri severnej stene ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka a menšia kosť z ovce.

1. Železné kovanie vedierka: tordované držadlo s dvoma hákmi, kovanie trojuholníkového tvaru, rozpätie 18 cm; obruče oválneho obrysu, spodná obruč Ø 27/16 cm, horná 26/14 cm, š 1,5 cm (tab. V: 1—3).

2. Železný nožík s tŕňom, rozlomený; d 12 cm, š 1,5 cm (tab. V: 4).

Hrob 23. Jazdecký? Rozmery vlastnej hrobovej jamy: d 225 cm, š západnej steny 130 cm, východnej steny 100 cm; drevené rámovanie: d 255 cm, š 175 a 140 cm, celková h 215 cm. Smer hrobu V—Z (80°—260°). Hrobová jama zo všetkých strán bola orámovaná drevom, doštenie malo tvar lichobežníka; išlo o trámy, pretože drevo malo šírku 10 cm a hrúbku 20 cm. Hrúbku trámov sme zistili v severnej a východnej stene. V sv a jz rohu trámy sa križovali, v jv a sz rohu iba prečnievali na jednej strane. Rámovanie vyzeralo ako zrubová konštrukcia. Západná stena doštenia sa začínala v hĺbke 170 cm, ostatné steny boli nižšie (v hĺbke 180 cm).

V jame ležala kostra koňa a milodary, ale z ľudskej kostry sme nenašli nič. Kosti prednej časti koňa chýbali (lopatka, stavce, rebrá); aj poloha častí lebky svedčí, že hrob bol

porušený. Kosti koňa sa našli v rozličnej hĺbke: vo východnej časti hrobu v hĺbke 85 cm bola čeľusť, uprostred v hĺbke 115 cm sánka, pri južnej stene vo výške 35 cm nad dnom ležali kosti predných končatín, v sv kúte jamy ležala in situ zadná časť koňa (chrbtica s rebrami, panva, skrčená zadná noha a kosti z druhej nohy, stavce chvosta), v sz kúte vo výške 20 cm nad dnom ležali krčné stavce. Z rozmiestenia kostí vidno, že koňa položili pri severnej stene hlavou na Z.

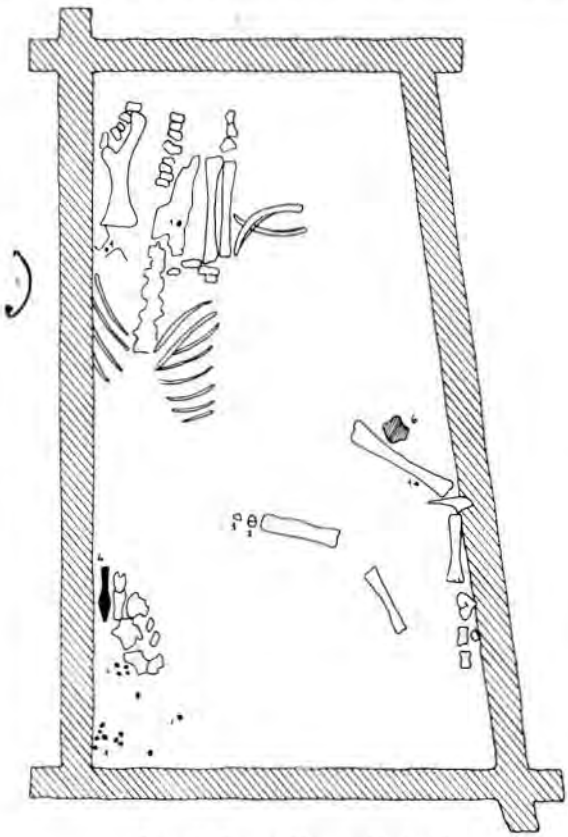

Obr. 5. Bernolákovo. Hrob 23.

Nálezy: pri kostre sme našli súčiastky a okrasy konského postroja: z okrás sa zachovali bronzové pukličky, pri panvových kostiach boli dva kusy a pod panvou päť ďalších kovaní, jedno bolo pri prednej nohe, v sz kúte sa našli dve skupiny týchto kovaní, asi z ohlávky (18 kusov); uprostred hrobu pri prednej nohe ležali dve pracky a zlomok tretej pracky sa našiel pri zadnej nohe; pod kosťou prednej nohy bol zlomok čepele a pinzeta; pozdĺž severnej steny pri krčných stavcoch ležal oštep; mimo doštenia pri severnej stene v hĺbke 180 cm bolo kovanie vedierka. V zásype v hĺbke 75 cm ležala sánka hovädzieho dobytka.

1. Plechové pukličky z bieleho kovu, kónického tvaru (26 kusov), boli upevnené na koži malými nitmi; Ø 1,4 cm (tab. V: 7—34).

2. Železná obdĺžniková pracka s jazýčkom, rozmery 5×4 cm (tab. V: 39).

3. Podobná pracka, odlomená, rozmery 3,5×3,5 cm (tab. V: 38).

4. Zlomok železnej štvorcovej pracky, rozmery 4×4 cm.

5. Zlomok bronzovej pracky, rozmery 2,2×2,1 cm (tab. V: 37).

6. Železný oštep s krátkym listom a tuľajkou, zakončenou objímkou, d 16 cm, š 2 cm, Ø 2 cm; v tuľajke sa zachovali zvyšky dreva (tab. V: 6).

7. Zlomok železnej čepele v drevenej pošve, pravdepodobne zo šable; d 13 cm, š 3 cm (tab. V: 36).

8. Bronzová pinzeta so zahnutými koncami, d 4,7 cm, š 1,6 cm (tab. V: 5).

9. Železné kovanie vedierka: držadlo z hranatej tyčinky, zakončené hákmi. Kovanie má tvar lastovičieho chvosta, rozpätie 22 cm; zlomky obruče, š 1 cm (tab. V: 35).

Nájdené zbrane ukazujú na pohreb muža, ale žiadne zvyšky tela sme nenašli.

Hrob 24. Rozmery: d 260 cm, š 95 cm, h 150 cm. Smer hrobu V—Z, smer kostry V—Z (80°—260°). Uprostred hrobovej jamy v hĺbke 140 cm bola priehlbina (d 175 cm, š pri hlave 40 cm, š pri nohách 30 cm, h 10 cm), kde ležala kostra: bola dlhá 150 cm a zväčša sa zachovala; pravá ruka ležala v lone, ľavá pod panvou.

Nálezy: pozdĺž lebky pri ľavom spánku ležal nožík, jeho koniec siahal k ramennej kosti; medzi priehlbinou a západnou stenou hrobu v hĺbke 90 cm sa nachádzalo kovanie vedierka, horná obruč a držadlo ležali uprostred a spodná obruč pri južnej stene, vedierko bolo roztlačené; v hĺbke 130 cm nad severnou časťou priehlbiny sa našli kosti ovce (sánka a kosť z nohy).

1. Železný nožík (čepeľ a tŕň), d 18,5 cm, š 1,7 cm (tab. VI: 3).

2. Železné kovanie vedierka: držadlo s dvoma hákmi a kovaniami trojuholníkového tvaru, rozpätie 23 cm; horná a spodná obruč mali Ø 22 cm a š 3 cm, medzi nimi bola užšia obruč, š 1,5 cm (tab. VI: 1, 2).

Ako hrob 25 sme označili ojedinelú nádobu, ktorá ležala v hĺbke 50 cm. Nádoba vajcovitého tvaru s lievikovitým ústím, farba hnedá, hore bola obtáčaná a dobre vypálená, začadená; výzdoba: pásik vlnovky medzi ryhami; v 15 cm, Ø ú 9 cm, Ø d 5,4 cm (tab. V: 40).

Hrob 26. Rozmery: d 230 cm, š pri hlave a pri nohách 80 cm, š v polovici hrobu 110 cm, h 210 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Uprostred hrobovej jamy v hĺbke 200 cm bolo rámovanie z dreva, úzke ako truhla (d 200 cm, š pri hlave 35 cm, š pri nohách 25 cm, h 10 cm). Drevo malo šírku 5 cm a hrúbku 4 cm. Kostra dospelej osoby bola akoby vtlačená do priehlbiny (rámovanie); bola dlhá 155 cm a zväčša sa zachovala, lebka sa rozbila.

Nálezy: pri pravej spánkovej kosti ležala bronzová guľka, asi z náušnice, pretože kosť v jej blízkosti bola sfarbená na zeleno; v jv kúte doštenia bolo vedierko, do ktorého postavili nádobku; konča pravej nohy ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka; pri ľavej nohe vo výške 25 cm nad dnom sa nachádzali kosti ovce (sánka, kosti z nohy).

1. Železné kovanie vedierka: zlomky tenkého držadla a zlomky obruče, š 1, 4 cm (tab. VI: 17, 18).

2. Baňatá nádobka s nízkym hrdlom a vyhnutým zrezaným okrajom, hnedosivej farby; vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny pomiešanej s kamienkami, slabo vypálená; výzdoba: pásik vlnovky medzi ryhami; v 7,5 cm, Ø ú 7 cm, Ø d 5 cm (tab. VI: 16).

Hrob 27. Jazdecký. Rozmery hrobovej jamy: d 230 cm, š 130 cm, h 200 cm. Smer hrobu V—Z, ľudská kostra zrejme ležala hlavou na V a kostra koňa bola obrátená hlavou na Z. V hĺbke 160 cm bolo drevené rámovanie (d 250 cm a š 150 cm), trámce sa na rohoch križovali a prečnievali o 10 cm. Drevo bolo široké 6—7 cm a hrubé 5—7 cm. V severnej stene bolo doštenie prerušené na dĺžku asi

150 cm, časť dreva v dĺžke 40 cm ležala v blízkosti steny (hr 13 cm). Vydrevenie pravdepodobne urobili zrubovým spôsobom.

V južnej polovici hrobovej jamy ležala ľudská kostra a v severnej časti bola kostra koňa. Ľudská kostra bola rozhádzaná, približne uprostred jamy zostali in situ stehenné kosti, vo východnej časti hrobu o 10 cm vyššie ležali ramenné kosti a rozbitá lebka. Ostatné kosti boli strávené alebo vyhodené. V sv kúte jamy (60 cm nad dnom) ležala rozhádzaná zadná časť koňa (panva a kosti zadnej nohy). Pri severnej stene (20 cm nad dnom) bola skupina rebier a kosti druhej zadnej nohy, pod nimi ležala chrbtica a ďalšie rebrá. V sz kúte (50 cm nad dnom) ležali kosti prednej nohy a na dne celá lebka koňa.

Nálezy: pri ľudskej lebke sa našli dva krúžky, pri sánke ležal zlomok kovania a blízko čeľuste zlomok bronzu s nitmi. Medzi stehennými kosťami ľudskej kostry ležal in situ nožík a strela, konča pravej nohy sa našla pracka; v jz kúte jamy sa zachovala trojhranná strela, v jv kúte boli drobné železné zlomky; pri severnej stene v skupine konských kostí sa našli dve kostené platničky; uprostred hrobu pri ľudských kostiach vo výške 40 cm nad dnom ležali zvieracie kosti: kosť z nohy hovädzieho dobytka, sánka a kosti z nohy ovce.

1, 2. Dva zatvorené bronzové krúžky, Ø 1,9 cm; na jednom boli zvyšky kože (tab. VI: 4, 5).

3. Zlomok obdĺžnikového bronzového kovania, podložený železom, rozmery 2,1×1,4 cm.

4, 5. Kovanie z bronzového plechu s dvoma nitmi; rozmery 2,2×1,5 cm; podobné kovanie, rozmery 2×1 cm (tab. VI: 11).

6. Železný nôž (čepeľ s dlhým tŕňom) v drevenej pošve; d 13 cm, š 2 cm (tab. VI: 8).

7. Zlomok hrotu železného noža; d 2,4 cm.

8. Železná strela s krídelkami a tuľajkou; d 9,5 cm, š 2 cm (tab. VI: 6).

9. Trojhranná železná strela s tŕňom a zvyšky dreva; d 6 cm (tab. VI: 7).

10, 11. Dve kostené platničky, trochu ohnuté, snáď zlomky rúčky zo šable; jedna z nich je zdobená rytým ornamentom (krúžky so stredovou bodkou, spojené ryhami v tvare kosoštvorcov); rozmery č. 10: d 11,2 cm, š 2 cm, hr 0,3 cm; rozmery č. 11: d 11,2 cm, š 2,7 cm, hr 0,3 cm (obr. 17, tab. VI: 9, 10).

Hrob 28. Rozmery: d 250 cm, š 95 cm, h 200 cm. Smer hrobu V—Z. Kostra bola celkom rozhádzaná. V polovici dĺžky severnej steny ležala časť lebky a sánka. V západnej časti jamy ležali skrížené stehenné kosti. Medzi spomenutými skupinami kostí bola ramenná kosť a zlomok lebky.

Nálezy: v sv kúte hrobu stálo vedierko, in situ sa zachovali tri obruče a držadlo; vedierko bolo postavené na troch plochých kameňoch; pri južnej stene bol nôž; blízko stehenných kostí ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka.

1. Železný nožík (čepeľ a tŕň) v drevenej pošve; d 9,5 cm, š 1,5 cm (tab. VI: 19).

2. Železné kovanie vedierka: držadlo s dvoma hákmi a kovaním tvaru lastovičieho chvosta, malo rozpätie 21 cm. Obruč okrúhleho obrysu, Ø 20 cm, š 1,8 cm; druhá obruč sa nachádzalo o 7 cm nižšie, spodná obruč o Ø 22 cm bola ešte o 8 cm nižšie; v vedierka 22 cm; na obručiach zostali nalepené zvyšky dreva (tab. VI: 20—22).

3. V zásype hrobovej jamy sa našli zdobené a maľované laténske črepy.

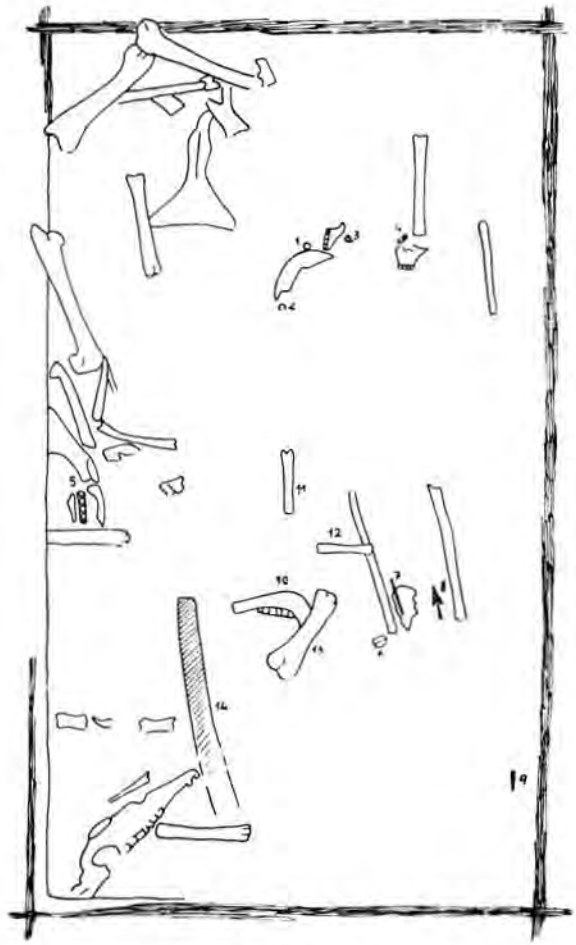

Obr. 6. Bernolákovo. Hrob 27.

Hrob 29. Rozmery: d 185 cm, š pri hlave 60 cm, š pri nohách 55 cm, h 150 cm. Smer hrobu a pravdepodobný smer kostry V—Z. Vlastná hrobová jama mala tvar truhly (d 165 cm, š pri hlave 45 cm, š pri nohách 35 cm). Všetky štyri steny boli vystužené drevom, z ktorého zostali tmavé pruhy (š 10 cm, hr 20 cm). Na dne a nad jamou sme nezistili drevo. Z kostry dospelej osoby, sčasti porušenej, chýbala lebka; vo východnej časti jamy ležali dve kosti z ruky, v západnej časti dlhé kosti nôh.

Nálezy: pri severnej stene medzi rukou a stehennou kosťou ležal nožík; v sz kúte boli pozostatky nejakej organickej hmoty čiernej farby; pri stehenných kostiach ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka a nad nimi vo výške 20 cm sa našla polovica sánky ovce; za južnou stenou hrobu (30 cm nad dnom) ležalo kovanie vedierka.

1. Železný nožík (čepeľ); d 10,5 cm, š 1,5 cm (tab. VI: 14).

2. Železné kovanie vedierka; držadlo malo v hákoch zavesené kovania tvaru lastovičieho chvosta; rozpätie 18 cm. Dve obruče boli stlačené (mali oválny obrys), zachovali sa na nich zvyšky dreva; Ø 18/12 cm, š 1,2 cm (tab. VI: 13, 15).

Hrob 30. Detský. Rozmery: d 130 cm, š 60 cm, h 135 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Kostra bola dlhá 105 cm a temer celá sa zachovala.

Nálezy: pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nožík, pri panve sa našla pracka a neurčený zlomok železa, druhý že-

lezný zlomok bol pri lebke; konča ľavej nohy ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka; nad holennými kosťami (20 cm nad dnom) ležala kostra ovce, ktorá bola pravdepodobne rozsekaná; spolu ležali chrbtica a kosti nohy, zvlášť bola položená hlava a ďalšie kosti z nohy. Spolu s kostrou sa našla kosť vtáka (kury).

1. Železný nožík (čepeľ s tŕňom); d 12 cm, š 1,5 cm (tab. VII: 1).

2. Oválna železná pracka; d 2,4 cm (tab. VII: 2).

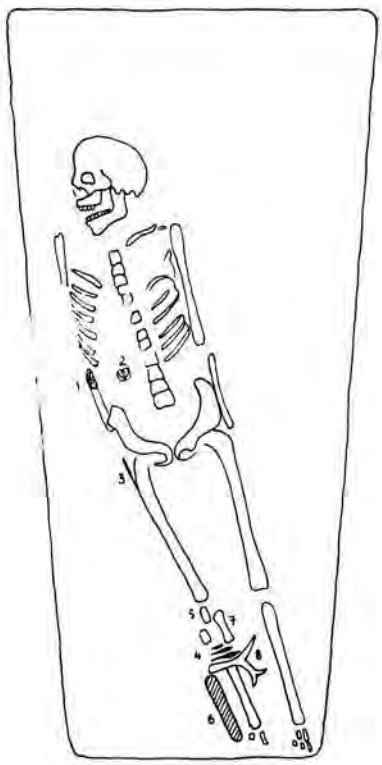

Obr. 7. Bernolákovo. Hrob 31.

Hrob 31. Rozmery: d 200 cm, š pri hlave 100 cm, š pri nohách 70 cm, h 150 cm. Smer hrobu Z—V, smer kostry JZ—SV (240°—60°). Kostra dospelej osoby, podľa kostí mužská, bola celá zachovaná a ležala v hrobovej jame šikmo.

Nálezy: na laketnej kosti pravej ruky ležalo kovanie, pod ňou sa našla ocieľka a vedľa ruky pracka. Pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nôž a konča nej zlomok železa. Na pravej holennej kosti sa zachovala skupina pamiatok: naprieč boli položené tri strely a vedľa nich paroh srnca; z vonkajšej strany tejto kosti bola kamenná oslička a z jej vnútornej strany kosť z nohy hovädzieho dobytka.

1. Bronzová pracka obdĺžnikového tvaru so železným jazýčkom patrila k opasku; rozmery 3,8×2,1 cm (tab. VII: 9).

2. Kovanie obdĺžnikového tvaru z bronzového plechu, s nitom uprostred; d 4,4 cm, š 1,1 cm (tab. VII: 8).

3. Ocieľka sa rozpadla pri vyberaní, pravdepodobne mala obvyklý tvar s ohnutými koncami (tab. VII: 7).

4. Železný nožík (rovná čepeľ a tŕň); d 10,3 cm, š 1,8 cm (tab. VII: 10).

5. Železná strela s krídelkami a tuľajkou, d 7,3 cm, š 2 cm.

6. Železná strela listovitého tvaru s tuľajkou; d 10,5 cm, š 1,8 cm (tab. VII: 5).

7. Železná strela listovitého tvaru s tuľajkou, koniec má odlomený; d 5 cm (tab. VII: 6).

8. Zlomok železa polkruhového tvaru, nalepený na dreve; rozmery 5×2,5 cm.

9. Oslička obdĺžnikového tvaru zo sivej bridlice, ostrie je obojstranné zbrúsené; d 21,5 cm, š 5,5 cm, hr 2,5 cm (tab. VII: 4).

10. Paroh srnca, d 18 cm.

Ako hrob 32 označili sme hrniec, ktorý vykopali robotníci, keď brali piesok.

Nádoba vajcovitého tvaru s lievikovitým hrdlom a zrezaným okrajom, hnedočierna farba; obtáčaná na kruhu, slabo vypálená, začadená; výzdoba: tri pásiky rýh; v 12 cm, Ø ú 8,5 cm, Ø d 5,5 cm (tab. VII: 11).

Hrob 33. Rozmery: d 240 cm, š 145 cm, h 190 cm. Smer hrobu Z—V. Pozdĺž severnej steny boli stopy doštenia v šírke asi 8 cm. Kostra dospelej osoby bola celkom rozhádzaná. Lebka ležala na doštení v polovici jeho dĺžky, 45 cm nad dnom. Ostatné kosti sa nachádzali 10—40 cm nad dnom. Vo východnej časti jamy bola nahádzaná skupina kostí: sánka, panvové kosti, rebrá, kosti rúk; v blízkosti ležala lopatka, stehenná a kľúčová kosť. V západnej časti jamy boli holenné kosti.

Nálezy: pri sánke sa našli dve perly, v západnej časti jamy na dne ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka a pri stene sa zachovali kosti ovce (sánka a kosť z nohy); v zásype hrobu v hĺbke 50 cm sa našla sánka koňa a drobné laténske črepy; v hĺbke 100 cm boli na hromádke zvieracie kosti, podľa určenia C. Ambrosa bola tu celá kostra psa.

1. Dve perly mandľovitého tvaru zo sklenej pasty čiernej farby (tab. VII: 3).

Hrob 34. Jazdecký. Rozmery: d 220 cm, š západnej steny 145 cm, š východnej steny 135 cm, h 250 cm. Smer hrobu Z—V (260°—80°). Pozdĺž južnej steny sa zachovalo doštenie (d 200 cm, š 10 cm, hr asi 6 cm). V severnej stene hrobu sa črtala jama, ktorá sa končila 100 cm nad dnom. Pravdepodobne to bola šachta, ktorou sa dostali do hrobu narušitelia. Hrob bol žiarový. V južnej polovici jamy na dne bola priehlbina (d 110 cm, š 40 cm a h 7 cm), kde sa našli rozsypané nedohorené ľudské kosti pomiešané s prepálenými zvieracími kosťami. Za určenie kostí ďakujem asistentovi prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského M. F. Pospíšilovi. V severnej polovici hrobu ležala kostra koňa, obrátená hlavou na západ. Vo východnej časti jamy sa zachovala in situ na dne zadná časť tela koňa (panvové kosti, pod telom skrčené kosti zadných končatín a stavce z chvosta). Ostatné kosti boli odsunuté z pôvodného miesta a nachádzali sa v rozličnej výške nad dnom. Pri severnej stene vo výške 15—40 cm ležali rebrá, stavce a menšie kosti z nohy. Pri západnej stene vo výške 50—65 cm bola ďalšia skupina kostí (lopatka, rebrá) a na dne ležali na hromádke rebrá a krčné stavce. V zásype v sz kúte sa našla sánka koňa. Pri južnej stene vo výške 30—40 cm ležali dve rebrá a v ich blízkosti kosti prednej nohy; pravdepodobne sa presunuli do južnej polovice jamy, keď sa zrútila horná časť hrobu.

Nálezy. Medzi nedohorenými kosťami ležali pamiatky, ktoré neboli v ohni: ocieľka a dva kresacie kamienky, päť okrúhlych kovaní, tri kovania na dierky, nákončie a útržok kože (d 4 cm) z opaska; strela a drobné železné zlomky;

v juhovýchodnom kúte jamy ležal oštep, v južnej stene sa našla železná pracka; pri severnej stene ležala obruč z vedierka, vedľa nej bol železný nástroj; konča stavcov chvosta sa našli štyri kovania zdobené šupinami; v skupine kostí pri severnej stene na dne ležali štyri štvorcové kovania (jedno veľké a tri malé); pri západnej stene (50 cm nad dnom) bol zlomok železnej čepele a zlomky obruče; na dne pod hromádkou kostí koňa sme našli skupinu kovaní, spolu 12 kusov (dve obdĺžnikové kovania, dve malé nákončia a osem malých štvorcových kovaní); v polovici šírky západnej steny ležala väčšia skupina kovaní, spolu 15 kusov (pracka, dve objímky, tri jazykovité nákončia, dve štítkové kovania, jedno veľké a šesť malých štvorcových kovaní); uprostred jamy ležala väčšia železná pracka, v zásype v sv kúte bola časť lebky ovce.

Hrob bol sčasti porušený, chýbala lebka koňa, jedna predná noha a lopatka. Narušitelia zrejme vytiahli hlavu koňa, ktorá ležala vyššie, a rozhádzali prednú časť konskej kostry. Telo jazdca spálili na inom mieste a kosti uložili v južnej polovici hrobu, na mieste, kde obvykle ležalo telo mŕtveho. Zo súpravy, ktorá zdobila kožený pás, sa zachovala pracka, objímky, okrúhle kovania a kovania okolo dierok: k bočným remienkom patrili dva páry jazykovitých nákončí a štítkové kovania s nitmi. Z okrás konského postroja sa našli kovania so šupinami, veľké a malé kovania s rozetami; pravdepodobne sem patrili aj prelamované kovania a malé plechové nákončia, ktoré sa našli v skupine okrás postroja.

1. Bronzová oválna pozlátená pracka s jazýčkom a kovanie lichobežníkového tvaru s 3 nitmi; Ø 3×3,4 cm (tab. VIII: 10).

2, 3. Dve obdĺžnikové objímky z bronzového plechu s dvoma nitmi, pozlátené; rozmery 0,9×2 cm (tab. VIII: 16, 17).

4—8. Päť pozlátených kruhových bronzových kovaní s dvoma nitmi; sú zdobené rastlinným ornamentom, liate; Ø 2 cm (tab. VIII: 1—5).

9—11. Tri bronzové trojuholníkovité kovania na dierky remeňa, boli pozlátené; rozmery 1,2×1,4 cm (tab. VIII: 13—15).

12, 13. Dve bronzové pozlátené jazykovité nákončia, zakončené dvoma očkami s nitmi; zdobené úponkou, liate; rozmery 1,8×4,2 cm (tab. VIII: 6, 7).

14, 15. Dve bronzové pozlátené nákončia jazykovitého tvaru s nitom; zdobené úponkou, liate; rozmery 1,3×3,5 cm (tab. VIII: 8, 9).

16, 17. Dve bronzové kovania štítkového tvaru s dvoma nitmi; prelamované, liate; rozmery 1,8×1,8 cm (tab. VIII: 22, 23).

18, 19. Dve pozlátené oválne nákončia z bronzového plechu s nitom; rozmery 1,5×0,9 cm (tab. VIII: 20, 21).

20, 21. Dve pozlátené bronzové kovanie obdĺžnikového tvaru s piatimi nitmi, prelamované trojuholníkmi; rozmery 1,9×3,9 cm (tab. VIII: 11, 12).

22, 23. Dve liate pozlátené bronzové kovania obdĺžnikového tvaru s obdĺžnikovým uškom, zdobené v strede rozetou, okolo ktorej sú štyri kruhy a lístky; rozmery 3,4×4 cm (tab. VIII: 18, 19).

24—40. Bronzové kovania v podobe štvorcovitej rozety so štyrmi lístkami, liate, rozmery 1,5×1,6 cm (17 ks); niektoré kovania sú ešte pozlátené, iné sčasti alebo celkom patinované (tab. VIII: 24—40).

41—44. Štyri liate pozlátené bronzové kovania štítkového tvaru s obdĺžnikovým uškom a dvoma nitmi, zdobené radmi šupín; v 3 cm, š 2,5 cm (tab. VIII: 41—44).

45. Železný oštep: hranatý rovný list a tuľajka zakončená objímkou s očkom; d 24 cm, š 1,5 cm, Ø 3 cm (tab. VII: 19).

46. Zlomok železnej jednosečnej čepele, asi zo šable; na jednej strane sa zachovali zvyšky drevenej pošvy; d 15 cm, š 2,7 cm (tab. VII: 17).

47. Železná strela s krídelkami a tuľajkou; d 8 cm, š 2,6 cm (tab. VII: 18).

48. Železný nástroj: plochá tyčinka s tromi zúbkami na

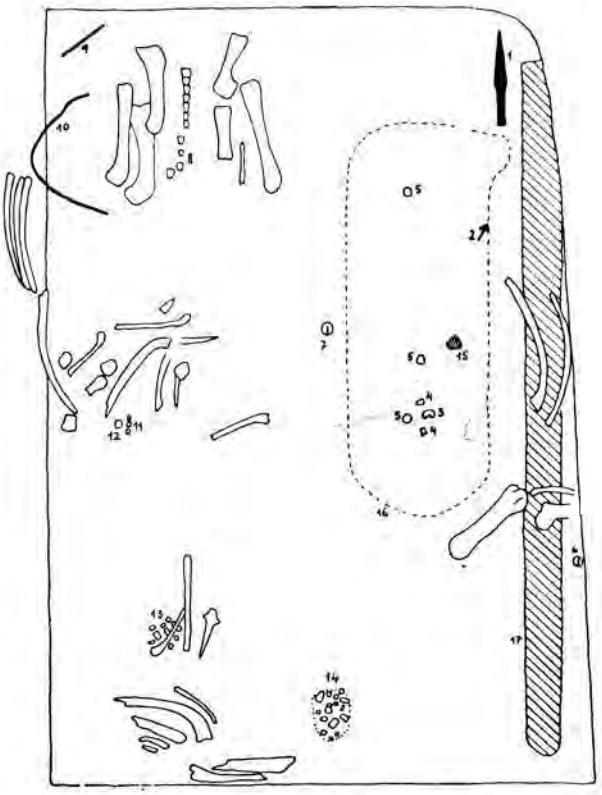

Obr. 8. Bernolákovo. Hrob 34.

konci a drevená rúčka; d 17,5 cm (z toho rúčka 10,5 cm), š 0,6 cm (tab. VII: 12).

49. Ocieľka s esovite ohnutými koncami; d 9 cm, š 4 cm (tab. VII: 20).

50, 51. Dva kresacie kamienky zo sivého kremeňa; rozmery: 2×2,5 cm a 2,8×4,2 cm (tab. VII: 13, 14).

52. Kovanie vedierka: železná obruč, pôvodný Ø 24 cm, š 1,5 cm, zlomky obruče š 2,2 cm (tab. VII: 15, 16).

53. Obdĺžniková železná pracka s jazýčkom, z konského postroja; rozmery 4×4,5 cm (tab. VII: 21).

54. Podobná železná pracka, rozmery 2,5×3,5 cm (tab. VII: 22). Odtlačky jemného plátna.

Vo väčšej skupine kovaní boli zastúpené okrasy pásu a konského postroja, ako by ich niekto pozbieral na hromádku, ale nestačil zobrať ani pohľadať okrasy, ktoré zostali ležať na dne hrobu.

Hrob 35. Detský. Rozmery: d 125 cm, š 70 cm, h 145 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Kostra dieťaťa bola dlhá 75 cm a zväčša zachovaná; ležala v južnej polovici jamy.

Nálezy: pod pravým spánkom ležala záušnica, v severnej polovici jamy blízko panvy stálo vedierko, nad kolenom (60 cm nad dnom) boli kosti ovce (lebka, kosti nôh).

1. Záušnica z tenkého bronzového drôtu (oválny krúžok) s esovitým závitom. Ø 2/1,3 cm (tab. IX: 2).

2. Železné kovanie vedierka: zlomky obruče, Ø 10 cm, š 1,5 cm; zlomky druhej obruče, š 1 cm (tab. IX: 3).

Hrob 36. Rozmery: d 170 cm, š pri hlave 55 cm, š pri nohách 45 cm, h 215 cm. Smer hrobu a kostry V—Z. Kostra pravdepodobne nedospelej osoby bola strávená, zostali stopy lebky a stehenné kosti.

Nálezy: na mieste lebky do kruhu, ako ležali na krku, boli umiestené perly z náhrdelníka; medzi lebkou a stehennými kosťami (15 cm nad dnom) ležali kosti ovce (sánka a kosť z nohy).

1. Náhrdelník z 10 perál mandľovitého tvaru; z čiernej sklenej pasty 6 ks a z bledozeleného skla 4 ks (tab. IX: 1).

Hrob 37. Detský. Rozmery: d 165 cm, š 60 cm, h 135 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (40°—220°). Kostra bola dlhá 95 cm, zachovala sa lebka a dlhé kosti rúk a nôh.

Nálezy: pozdĺž ľavej laketnej kosti ležal nôž, konča nôh (40 cm nad dnom) lebka a kosti z nôh ovce.

1. Železný nôž (zlomky čepele); d 6 cm, š 1 cm.

Hrob 38. Detský. Rozmery: d 120 cm, š pri hlave 60 cm, š pri nohách 40 cm, h 140 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra bola dlhá 100 cm a zväčša zachovaná; ležala v severnej polovici jamy, lebka bola roztlačená.

Nálezy: pod lebkou sa našla náušnica.

1. Náušnica — otvorený oválny bronzový krúžok s dvoma uzlíkmi, privesok sa zničil, Ø 2,3/1,5 cm.

Hrob 39. Rozmery: d 230 cm, š 100 cm, h 150 cm. Smer hrobu SV—JZ (40°—220°). Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná, zachované kosti ležali 20—45 cm nad dnom hrobu. Pri severnej stene ležala lebka, uprostred jamy zostala panvová a stehenná kosť, rebrá a menšie kosti ruky.

Nálezy: vo východnej časti jamy (20 cm nad dnom) ležala kosť z nohy hovädzieho dobytka.

Hrob 40. Rozmery: d 205 cm, š pri hlave 90 cm, š pri nohách 70 cm, h 150 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 150 cm a temer celá sa zachovala; ľavá ruka ležala v lone.

Nálezy: na ľavej panvovej kosti bol nožík, konča ľavej nohy ležala nádoba, v jv kúte jamy stálo vedierko; naprieč cez ľavú holennú kosť bola položená kosť z nohy hovädzieho dobytka.

1. Železný nožík (rozlomená čepeľ), d 13 cm, š 1,5 cm (tab. IX: 20).

2. Temer valcovitá nádoba s lievikovitým ústím, farba hnedá, nezdobená; vyhotovená v ruke z hliny pomiešanej so štrkom a slabo vypálená; v 13,2 cm, Ø ú 10,7 cm, Ø d 7,2 cm (tab. IX: 19).

3. Železné kovanie vedierka: kruhová obruč; Ø 24/22 cm, š 2 cm; zlomok obruče (tab. IX: 18).

Hrob 41. Rozmery: d 215 cm, š 80 cm, h 190 cm. Smer hrobu a kostry V—Z. Kostra dospelej osoby, ako možno usudzovať podľa stehenných kostí, bola strávená, pretože dno hrobu bolo na štrku. Zachovali sa zlomky lebky, sánky, ľavej ruky a stehenné kosti.

Nálezy: v páse sa zachovali zvyšky koženého opaska — útržky kože a čierne škvrny; na tomto čiernom pruhu, širokom až 7 cm a dlhom 40 cm, ležali štyri okrúhle kovania, vrtuľovité kovanie, dve objímky a pracka; pri pravej panvovej kosti bola skupina predmetov, pôvodne asi uložených v nejakom vrecúšku: ocieľka, sedem kresacích kamienkov, bronzová a železná pracka, zlomok čepele, zlomok skleného náramku a zlomok skla; pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nôž.

1. Štyri okrúhle kovania z tenkého bronzového plechu, zväčša sa rozpadli pri vyberaní; Ø 2 cm.

2. Vrtuľovité kovanie z bronzového plechu s nitom; d 4,2 cm, š 1,6 cm; na spodnej časti bol nalepený kúštik dreva (tab. IX: 4).

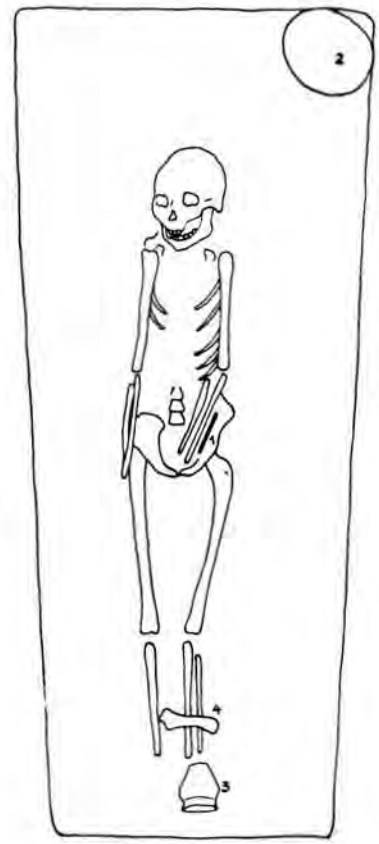

Obr. 9. Bernolákovo. Hrob 40.

3. Objímka z bronzového plechu obdĺžnikového tvaru; d 3 cm, š 0,7 cm (tab. IX: 16). Zlomky druhej objímky.

4. Bronzová pracka štvorcového tvaru, jazýček má odlomený; rozmery 2,8×2,9 cm (tab. IX: 6).

5, 6. Bronzová pracka štvorcového tvaru (3×3 cm), spojená hrdzou s kruhovou železnou prackou, Ø 4 cm (tab. IX: 5).

7. Železný nôž: rovná čepeľ oddelená od tŕňa, drevená pošva; d 15 cm, š 2 cm (tab. IX: 17).

8. Ocieľka (zlomok čepele železného noža); d 7 cm, š 2 cm; bol na nej nalepený kresací kamienok a podlhovastý kus zotletého dreva (tab. IX: 7).

9. Kresací kamienok žltej farby, kremeň, asi neolitická čepeľ; d 3,5 cm, š 1,5 cm (tab. IX: 12).

10. Kresací kamienok žltej farby, kremeň, snáď neolitický nástroj; d 2,2 cm, č 1,9 cm (tab. IX: 13).

11. Kresací kamienok, červený jaspis, snáď jadro; rozmery 1,7×2,5 cm (tab. IX: 11).

12. Kresací kamienok sivej farby, kremeň; rozmery 1,5×2 cm (tab. IX: 8).

13. Kresací kamienok sivej farby, kremeň; rozmery 1,5×2,5 cm; nalepený zlomok železa (tab. IX: 14).

14. Kresací kamienok žltobielej farby, kremeň; rozmery 2,3×2,6 cm; stopy hrdze (tab. IX: 10).

15. Kresací kamienok žltej farby, kremeň; rozmery 1,2×2 cm (tab. IX: 9).

16. Zlomok profilovaného laténskeho náramku z modrého skla s bielym vzorom, d 3,9 cm, š 0,9 cm (tab. IX: 15).

17. Zlomok rímskeho skla bielej farby s plastickou výzdobou, rozmery 2×2,5 cm.

H r o b 42. Detský. Rozmery: d 165 cm, š 50 cm, h 130 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Kostra bola dlhá 105 cm a zväčša sa zachovala.

Nálezy: konča nôh v jz kúte jamy stála nádoba.

1 Spodná časť hrnca (horná časť bola dávnejšie odlomená), farba hnedá, výzdoba: ryhy medzi pásikmi vlnovky; vyhotovená z jemnej hliny na primitívnom kruhu; na dne je asymetricky umiestená jamka s Ø 1,4 cm; v 8,5 cm, Ø d 6 cm (tab. X: 11).

H r o b 43. Rozmery: d 260 cm, š 140 cm, h 235 cm. Smer hrobu a pravdepodobný smer kostry V—Z (80°—260°). Nad východnou časťou v hĺbke 40 cm bolo ohnište — prepálená zem na ploche 120×140 cm, vrstva bola hrubá 40 cm. Dno hrobovej jamy bolo tvrdé, akoby vymazané hlinou. Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná. Pri východnej stene jamy 30 cm nad dnom ležala lebka. Vo východnej časti vo výške 15 cm boli dve skupinky kostí (stavce, kľúčne kosti, ramenná kosť). V jz kúte 50 cm nad dnom bola väčšia skupina kostí (ramenná, holenná a stehenná kosť, zlomky panvy). Pod nimi ležala druhá stehenná kosť a menšie kosti.

Nálezy: pod lebkou sa našla zlatá náušnica, v jz kúte medzi kosťami ležal zlomok noža a zlomok obruče, v sz kúte 15 cm nad dnom boli kosti ovce (sánka a kosti z nohy).

1. Zlatá náušnica: krúžok z tordovaného drôtu, prívesok pyramidálneho tvaru, zdobený tromi radmi naletovaných oblúčikov, bol vyhotovený z plechu a navlečený na krúžok; v 3 cm (tab. X: 3).

2. Železný nožík (zlomok čepele s tŕňom) v drevenej pošve, d 6,3 cm, š 1,5 cm (tab. X: 2).

3. Zlomok železnej obruče z vedierka, d 5,8 cm, š 1,4 cm (tab. X: 1).

H r o b 44. Rozmery: d 180 cm, š 70 cm, h 140 cm. Smer hrobu V—Z (80°—260°). Kostra dospelej osoby bola celkom rozhádzaná. Vo východnej časti jamy na dne ležala skupina kostí (ramenná kosť, stavce, rebrá, lopatky). Uprostred jamy 15 cm nad dnom bola sánka. V západnej časti hrobu vo výške 15 cm ležali stehenné a panvové kosti. Bez nálezov.

H r o b 45. Detský. Rozmery: d 185 cm, š 90 cm, h 120 cm. Smer hrobu a kostry JZ—SV (220°—40°). Kostra malého dieťaťa bola dlhá 60 cm a ležala akoby pohodená v sz kúte veľkej hrobovej jamy, 15 cm nad dnom; bola zväčša zachovaná. Pri nej na dne ležala tvárou dolu obrátená lebka dospelej osoby a ramenné kosti. Iné kosti alebo milodary sme nenašli.

H r o b 46. Rozmery: d 210 cm, š pri hlave 40 cm, š pri nohách 35 cm, h 115 cm. Smer hrobu a kostry JV—SZ (120°—300°). Hrob vykopali akoby naprieč smeru ostatných hrobov. Kostra dospelej osoby bola dlhá 180 cm a úplne sa zachovala; obidve ruky ležali v lone. Podľa silných kostí bol to pravdepodobne muž. Bez nálezov.

H r o b 47. Rozmery hrobu sme nezistili, pretože východnú časť hrobovej jamy odkopali robotníci, keď brali piesok. Zachovaná časť hrobu mala d 150 cm, š 55 cm, h 180 cm. Smer hrobu SV—JZ (60°—240°). Zo všetkých troch strán zachovanej jamy bolo doštenie, ktoré sa začínalo v hĺbke 130 cm (š 50 cm, hr 10 cm). Pravdepodobne tu boli dva trámy. Kostra bola úplne rozhádzaná a zničená. Vo východnej časti jamy vo výške 15—25 cm ležali obidve polovice rozbitej lebky, na doštení severnej steny boli kosti z ruky.

Nálezy: pri kostiach ruky bol nôž.

1. Železný nožík, zlomok čepele, d 7,7 cm, š 1,3 cm.

H r o b 48. Detský. Rozmery: d 225 cm, š 90 cm, h 135 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Hrobová jama bola vykopaná pre dospelú osobu. Kostra malého dieťaťa bola dlhá 55 cm a ležala vo východnej časti jamy (zlomky lebky, rebro, dlhé kosti nôh).

Nálezy: pod lebkou sa našli dve sklené perly, medzi lebkou a stenou hrobu stála nádoba vo výške 10 cm nad dnom. V jv kúte stálo vedierko, vo výške 25 cm bola obruč, pri nej ležala zvieracia kosť.

1. Podlhovastá perla zo zeleného skla a oválna perla z pasty čiernej farby (tab. X: 4).

2. Nádoba s nízkym hrdlom a vyhnutým okrajom, farba sivohnedá; vyrobená na primitívnom kruhu z hliny pomiešanej so štrkom, slabo vypálená, začadená; výzdoba: pásik vlnovky medzi ryhami; v 11 cm, Ø ú 8 cm, Ø d 5,5 cm (tab. X: 12).

3. Železná obruč z vedierka, Ø 22 cm, š 1,5 cm (tab. X: 5).

H r o b 49. Rozmery: d 245 cm, š asi 90 cm, h 180 cm. Smer hrobu a pravdepodobný smer kostry V—Z. Hrob bol porušený, preto sme nezistili jeho obrysy. Na severnej strane jamy 15 cm nad dnom zachovalo sa doštenie v dĺžke 245 cm (š 8 cm). Na južnej strane doštenie bolo porušené, časť dreva bola vyhodená vyššie, 35 cm nad dnom. Kostra dospelej osoby bola rozhádzaná, kosti sa nachádzali 15—30 cm nad dnom. V západnej časti jamy boli dlhé kosti nôh, vo východnej časti ležala panva a kosti ruky. Lebka sa našla v zásype v hĺbke 50 cm pri východnej stene.

Nálezy: pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nôž. V zásype hrobu sa našla polovica väčšej nádoby, pravdepodobne popolnica zo žiarového hrobu porušeného pri kopaní jamy.

1. Železný nôž (čepeľ s tŕňom) a zvyšky drevenej pošvy; d 15 cm, š 2,5 cm (tab. X: 9).

2. Mierne baňatá nádoba s nízkym hrdlom, hnedej farby, nezdobená; robená v ruke z hliny pomiešanej s pieskom, slabo vypálená; v 23 cm, Ø ú 15 cm (tab. X: 10).

H r o b 50. Detský. Rozmery: d 100 cm, š 40 cm, h 115 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Kostra malého dieťaťa bola dlhá 50 cm, zachovala sa časť lebky a dlhé kosti nôh.

Nálezy: na prsiach a pod lebkou sa našli perly z náhrdelníka, v sz kúte jamy stála nádobka.

1. Náhrdelník sa skladal zo 14—15 perál; z toho boli tri mandľovité perly zo zeleného skla a ostatné (šesť mandľovitých perál čiernych a jedna hnedá, jedna guľatá hnedá perla a zlomky z troch alebo štyroch bielych perál) zo sklenej pasty (tab. X: 6).

2. Rozbitá nádobka s nízkym hrdlom, farba tmavosivá, vyhotovená v ruke z hliny pomiešanej s pieskom, slabo vypálená; výzdoba: ryhy, Ø d 7 cm (tab. X: 7).

H r o b 51. Dvojhrob. Rozmery: d 260 cm, š 125 cm, h 150 cm. Smer hrobu V—Z (80°—260°). V hrobe boli pochované dve osoby, kostry boli úplne rozhádzané. Pozdĺž západnej steny, 50 cm nad dnom, ležali dve stehenné kosti. Uprostred jamy boli časti panvy, laketné a holenné kosti. Pri

severnej stene ležala časť lebky a vedľa nej celá lebka, obrátená dolu tvárou, blízko nej bola polovica sánky a laketná kosť. Z kostry dospelej osoby sa zachovala lebka, časti panvy a dlhé kosti nôh. Z kostry nedospelej osoby zostala lebka, dlhé kosti rúk a nôh.

Nálezy: medzi kosťami v strede jamy sa našla kosť z nohy hovädzieho dobytka.

Hrob 52. Rozmery: d 250 cm, š 135 cm, h 155 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (40°—220°). V hĺbke 140 cm bolo doštenie, ktoré zo všetkých strán ohraničovalo vlastnú hrobovú jamu (jej d 205 cm, š 65 cm, h 15 cm). Doštenie bolo z hrubých dosák š 12—15 cm, hr 6 cm, pričom na južnej strane použili dve dosky nad sebou vo výške 35 cm. Dosky sa križovali na jv a sz rohu a prečnievali na jednej strane na sv a jz rohu (15—25 cm), preto doštenie vyzeralo ako zrubová konštrukcia. Kostra dospelej osoby bola dlhá 150 cm a zväčša sa zachovala.

Nálezy: pozdĺž laketnej kosti ľavej ruky ležal nôž.

1. Železný nôž (čepeľ oddelená od tŕňa) so zvyškami drevenej pošvy; d 13 cm, š 2 cm (tab. X: 8).

Hrob 53. Jazdecký. Rozmery: d 330 cm, š 240 a 200 cm, h 150 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). V hĺbke 120 cm bolo doštenie, ktoré na všetkých stranách ohraničovalo vlastnú hrobovú jamu (jej d 210 cm, š 130 cm, h 30 cm). Boli to trámy široké 30 cm a hrubé 8—10 cm, ktoré sa križovali na sv a sz rohu a prečnievali na jednej strane na jz rohu (asi 12 cm). Pri západnej stene bola doska (d 40 cm, š 30 cm, hr 5 cm), ktorá akoby oddeľovala kostru muža a koňa. Dno hrobovej jamy tvoril štrk. V južnej polovici jamy ležala ľudská kostra hlavou na V, v severnej polovici ležala kostra koňa obrátená hlavou na Z. Obidve kostry boli úplne zachovalé. Kostra dospelej osoby, zrejme muža, bola dlhá 170 cm. Kostra koňa bola položená pozdĺž severnej steny hrobu, lebka ležala na pravej strane, pravá predná noha pod lebkou, ľavá predná noha ohnutá pod lopatkou. Zadné končatiny koňa boli pokrčené a položené pri panve.

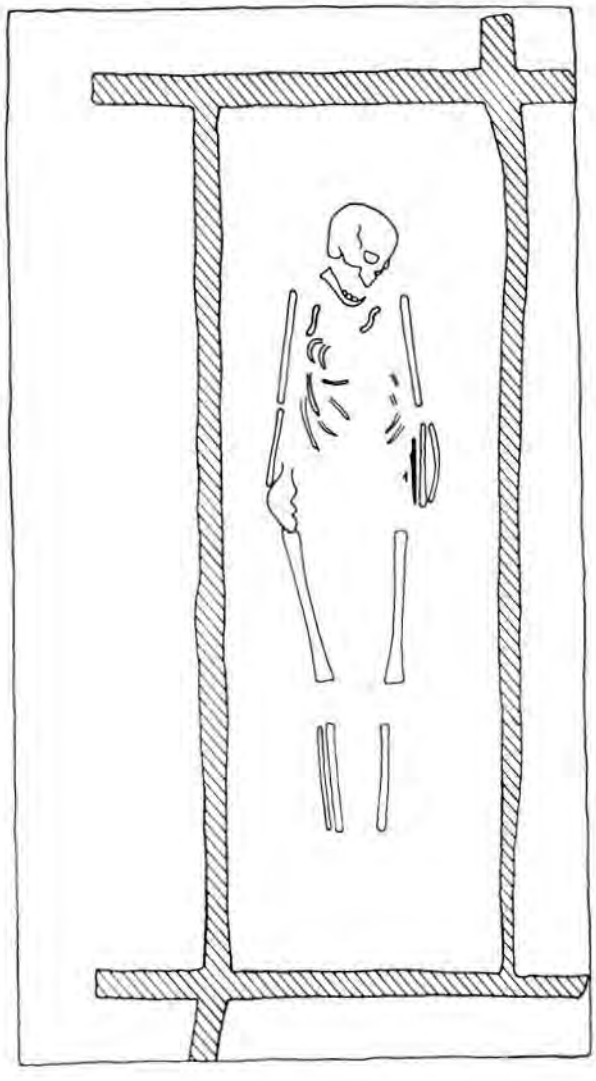

Obr. 10. Bernolákovo. Hrob 52.

Nálezy: Bojovník mal kožený opasok, z ktorého zostali zvyšky kože a bronzové okrasy. Veľké nákončie ležalo medzi stehennými kosťami, medzi panvovými kosťami bola železná pracka. Na mieste pása sa našla bronzová pracka, tri väčšie a dve menšie plechové kovania; pri ľavej laketnej kosti bola objímka, na pravej laketnej kosti ležalo obdĺžnikové kovanie, pri tejto kosti bolo nákončie a konča nej prievlečka. Pod kostrou na mieste pása našli sa dve nákončia, dve väčšie a dve menšie plechové kovania a kovanie s grifom. Pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nôž a vedľa neho šidlo. Pri kolene ľavej nohy stála nádoba. Medzi kostrou koňa a kostrou bojovníka, súbežne s jeho pravou rukou, položili sax. Pozdĺž lebky koňa ležal oštep. Na lebke koňa sa zachovali drobné kovania z postroja, štyri z nich boli na čeľusti. Za lebkou akoby na krku ležala faléra a druhá faléra sa našla pod lebkou. Z okrás postroja zostalo na lopatke závesné kovanie, druhé podobné kovanie bolo na chrbtici. Medzi čeľusťami mal kôň zubadlo, pod lopatkami ležali strmene. Pri západnej stene 30 cm nad dnom bola kosť ovce. Z opasku bojovníka sa zachovala pracka, objímka, veľké nákončie, väčšie plechové kovania (5 ks) a menšie plechové kovania (4 ks), kovanie s grifom, tri malé nákončia z bočných remienkov, obdĺžnikové kovanie a prievlečka na zavesenie predmetov. Železná pracka ukazuje, že muž mal okrem ozdobného opasku aj prostý pás.

1. Bronzová pracka štvorcového tvaru s jazýčkom (d 4 cm, š 3,4 cm), spojená s plechovým kovaním štyrmi nitmi (d 3,5 cm, š 2,2 cm), (tab. XII: 2).

2. Obdĺžniková objímka z bronzového plechu; d 3,2 cm, š 1 cm (tab. XII: 12).

3. Bronzové liate nákončie jazykovitého tvaru, prelamované (tri rozety); d 8 cm, š 2,5 cm (tab. XII: 1).

4—8. Päť kovaní obdĺžnikového tvaru z bronzového plechu, sú zdobené piatimi nitmi s hlavičkami: d 4 cm, š 2,5 cm (tab. XII: 3—6, 11).

9—12. Štyri kovania z bronzového plechu obdĺžnikového tvaru s dvoma nitmi; d 2,2 cm, š 1 cm (tab. XII: 7—10).

13. Liate bronzové prelamované kovanie obdĺžnikového tvaru s postavou grifa, má štyri otvory na nity; d 3,7 cm, š 2,3 cm (tab. XII: 14).

14. Liate bronzové nákončie jazykovitého tvaru, zdobené úponkou; d 3,5 cm, š 1,3 cm (tab. XII: 17).

15. Jazykovité nákončie z bieleho kovu, zdobené rastlinným ornamentom, liate; d 3 cm, š 1,2 cm (tab. XII: 16).

16. Jazykovité nákončie z plechu, biely kov; d 3,1 cm, š 1,2 cm (tab. XII: 13).

17. Obdĺžnikové kovanie z bronzového plechu s nitom uprostred; d 5,3 cm, š 1 cm (tab. XII: 18).

18. Liata bronzová prievlečka: krúžok s uškom hore, po bokoch sú postavy vtákov; v 3,2 cm, ⌀ 2,2 cm (tab. XII: 15).

19. Oválna železná pracka s jazýčkom, ⌀ 3,5 cm (tab. XI: 11).

20, 21. Dve liate kovania obdĺžnikového tvaru z bieleho kovu, s vyvýšeným stredom a uškom; v 2,3 cm, d 3,1 cm (tab. XI: 12, 13).

22, 23. Dve faléry z bieleho kovu, uprostred majú kónický prelamovaný gombík upevnený nitom; ⌀ 10,5 cm a 10 cm (tab. XII: 19, 20).

24. Kovanie z bronzového plechu v tvare rozety; ⌀ 1,9 cm; päť zlomkov podobných kovaní (tab. XI: 8—10).

Faléry a rozety zdobili ohlávku koňa.

25. Železný sax, má rovnú jednosečnú čepeľ a dlhý tŕň s nitom; d 58 cm, š 3,5 cm (tab. XI: 5). Zlomok železnej objímky s nitom z pošvy saxu; d 4 cm, š 1,7 cm.

26. Železný hrot oštepu s úzkym listom a tuľajkou zakončenou objímkou s očkom; d 28,5 cm, z toho list 14 cm, š 2,5 cm, ⌀ 3 cm (tab. XI: 1).

27. Železný nôž (čepeľ a tŕň) a zvyšky drevenej pošvy; d 21,5 cm, š 2,5 cm (tab. XI: 2).

28. Železné šidlo s drevenou rúčkou, hrot je odlomený; d 5,5 cm (tab. XI: 3).

29. Železné dvojdielne zubadlo spojené hákmi, má rovné bočnice; d zubadla 20 cm, d bočnice 11,5 cm, ⌀ krúžku 3,5 cm (tab. XI: 4).

30, 31. Dva železné strmene, majú oblúkovité ramená, rovné stúpadlá a štvorcové ušká; v 18,5 cm, š 12,5 cm (tab. XI: 6, 7).

32. Nádoba guľovitého tvaru s lievikovitým ústím, farba sivohnedá; vyhotovená z jemnej hliny na primitívnom kruhu, slabo vypálená, celá začadená okrem dna, výzdoba: tri vlnovky; v 10 cm, ⌀ ú 9 cm, ⌀ d 7 cm (tab. XI: 14).

H r o b 54. Rozmery: d 240 cm, š 80 cm, h 180 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (50°—230°). V hĺbke 135 cm bolo na všetkých stranách doštenie (š 10 cm, hr 12 cm). Na južnej strane časť dreva sa posunula na okraj prehĺbenia. Uprostred hrobu bolo prehĺbenie (d 185 cm, š 35 cm, h 25 cm), kde ležala kostra dospelej osoby; bolo dlhá 150 cm a zväčša sa zachovala (lebka, dlhé kosti rúk a nôh, rebrá). Bez nálezov.

H r o b 55. Rozmery: d 215 cm, š 65 cm, h 155 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). V hĺbke 130 cm bolo doštenie (š 8 cm, hr 18—25 cm). Na východnej strane sa zachovalo celé brvno, na severnej strane drevo siahalo na ¾ dĺžky, na ostatných stranách zostali zvyšky dreva. Kostra dospelej osoby bola dlhá 160 cm, zväčša zachovaná a ležala viac v južnej polovici hrobu.

Nálezy: v páse pri pravej ruke ležali kosti ovce (sánka a kosti nôh).

H r o b 56. Jazdecký. Rozmery: d 245 cm, š 135 cm, h 160 cm. Smer hrobu SV—JZ (60°—240°). V hĺbke 125 cm sa začínalo doštenie, zistené na západnej a východnej strane (š 8—10 cm, hr 10 cm). Kostra jazdca a koňa boli úplne rozhádzané, ich kosti pomiešané a nachádzali sa 10—30 cm nad dnom. Ani jedna kosť nezostala na pôvodnom mieste. Pri východnej stene ležala lebka a kosť nohy koňa, pri nej bola ľudská holenná kosť. Hlavná skupina kostí ležala uprostred hrobu pri severnej stene, z ľudskej kostry tu zostala lebka, sánka a holenná kosť. Medzi nimi ležali kosti koňa — sánka, lopatka, panvové kosti, stavce, rebrá a kosti nohy. Pri západnej stene boli dve konské kosti nohy.

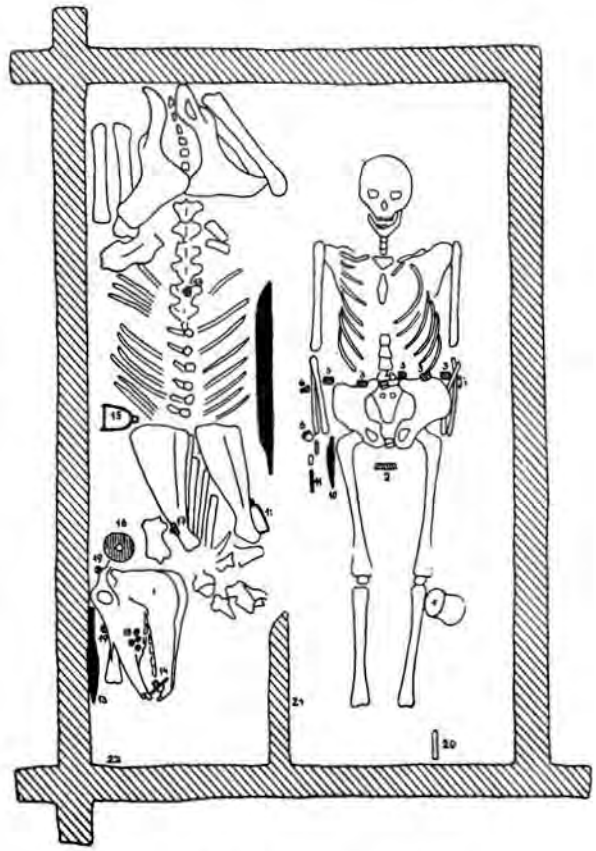

Obr. 11. Bernolákovo. Hrob 53.

Nálezy: pri ľudskej sánke bola pracka. Pod lebkou koňa ležali kosti a sánka ovce.

1. Železná pracka obdĺžnikového tvaru s jazýčkom; d 6,5 cm, š 5 cm (tab. XI: 15).

H r o b 57. Detský. Rozmery: d 140 cm, š 55 cm, h 140 cm. Smer hrobu a pravdepodobný smer kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra bola zničená, zachovali sa iba stehenné kosti, zub a zlomky kostí. Bez nálezov.

Ako h r o b 58 sme označili dve nádoby nájdené v hĺbke 70 cm, vo vzdialenosti 60 cm od seba. Hrobová jama sa nezistila.

1. Hrubostenná nádoba s najväčším priemerom v hornej tretine, vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny pomiešanej so štrkom, dosť dobre vypálená, má vyhnutý okraj, farba hnedá; výzdoba: kolmé zárezy, vpichy, ryhy; v 15 cm, ⌀ d 7 cm (tab. X: 14).

2. Dvojkónická nádoba s lievikovitým ústím, hore obtáčaná, vyrobená z hliny pomiešanej s pieskom, dobre vypálená, červenkastej farby; výzdoba: pásik vlnovky; v 11,5 cm, ⌀ 13 cm, ⌀ d 7 cm (tab. X: 13).

H r o b 59. Rozmery: d 195 cm, š pri hlave 65 cm, š pri nohách 60 cm, h 135 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 145 cm a zväčša zničená, zostala lebka, ramenné kosti a dlhé kosti nôh.

Nálezy: pozdĺž ľavej ramennej kosti ležal nožík, medzi touto kosťou a lebkou bola železná pracka, nad pravou ramennou kosťou sa našiel železný zlomok. Pozdĺž ľavej holennej kosti ležal oštep a vedľa neho šidlo.

1. Železný nôž (čepeľ a tŕň) a zvyšky drevenej pošvy; d 17 cm, š 1,5 cm (tab. XIII: 1).

2. Železná obdĺžniková pracka s jazýčkom; rozmery 3,5× 2,5 cm (tab. XIII: 2).

3. Zlomok železnej čepele noža, d 6 cm, š 1,5 cm (tab. XIII: 3).

4. Železný hrot oštepu s úzkym listom a tuľajkou; d 20 cm (z toho list 10 cm), š 2 cm, ⌀ 1,8 cm (tab. XIII: 4).

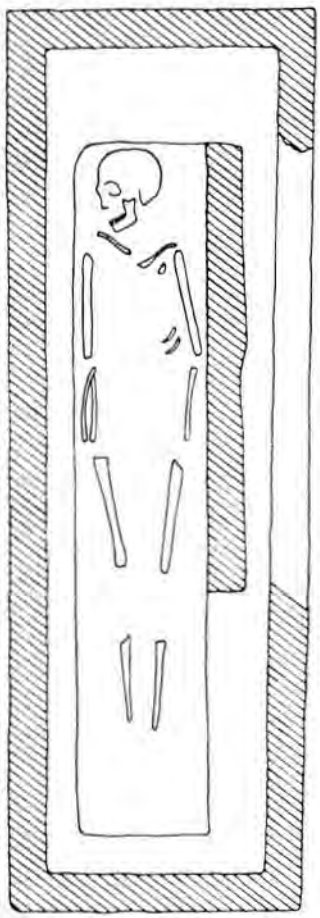

Obr. 12. Bernolákovo. Hrob 54.

5. Šidlo: železný hrot v drevenom puzdre a drevená rúčka; d 6,5 cm (tab. XIII: 5).

Hrob 60. Detský. Rozmery: d 150 cm, š 65 cm, h 200 cm. Smer hrobu a kostry Z—V (280°—100°). Kostra bola dlhá 80 cm a zväčša sa zachovala.

Nálezy: konča pravej ruky ležal nôž.

1. Železný nožík (čepeľ s tŕňom); d 10,5 cm, š 1,7 cm (tab. XIII: 6).

Hrob 61. Detský. Rozmery: d 165 cm, š 80 cm, h 140 cm. Smer hrobu a kostry SZ—JV (300°—120°). Z kostry dlhej 85 cm zostala iba lebka a pravá holenná kosť.

Nálezy: na lebke ležal nôž a pracka, pod lebkou sa našli dve perly.

1. Železný nožík, na čepeli a tŕni boli zvyšky dreva; d 18,5 cm, š 1,8 cm (tab. XIII: 7).

2. Okrúhla železná pracka, jazýček má odlomený; ⌀ 5 cm (tab. XIII: 8).

3. Perly zo sklenej pasty, jedna dvojkónická modrá, druhá súdkovitá so žltými a čiernymi prúžkami (tab. XIII: 9).

Hrob 62. Detský. Rozmery: d 105 cm, š 40 cm, h 80 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra dieťaťa bola dlhá 70 cm a temer celá sa zachovala. Bez milodarov.

Hrob 63. Rozmery: d 230 cm, š 100 cm, h 215 cm. Smer hrobu a kostry Z—V (280°—100°). Na východnej strane 30 cm nad dnom po celej dĺžke ležalo brvno (š 20 cm,

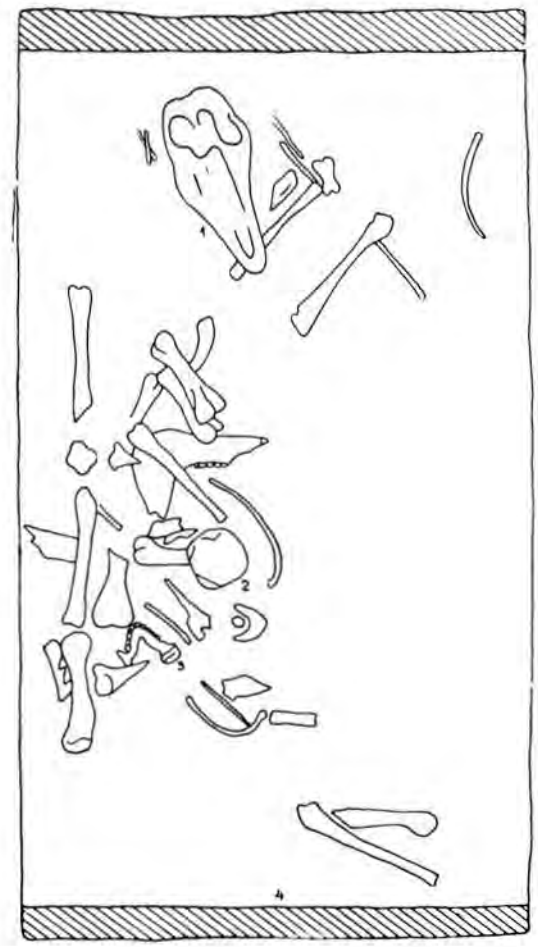

Obr. 13. Bernolákovo. Hrob 56.

hr 7 cm). Uprostred hrobovej jamy bolo prehĺbenie, (d 210 cm, š 45 cm, h 15 cm), v ktorom ležala kostra dospelej osoby; bola dlhá 150 cm a temer celá sa zachovala, horná polovica tela ležala na ľavom boku. Bez nálezov.

Hrob 64. Detský. Rozmery hrobovej jamy sme nezistili, nad hrobom bola tmavá škvrna, asi tu rástol strom, ktorého korene zničili kostru. Pozostatky detskej kostry, ležiacej hlavou na Z, boli v hĺbke 120 cm (časť lebky a pár kostičiek).

Nálezy: pod lebkou a pri nej sa našli perly z náhrdelníka.

1. Náhrdelník sa skladal zo šiestich perál mandľovitého tvaru (dve perly zo zeleného skla a štyri zo sklenej pasty: dve tmavohnedé a dve čierne; tab. XIII: 15).

Hrob 65. Rozmery: d 170 cm, š 55 cm, h 100 cm. Smer hrobu a kostry Z—V (280°—100°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 150 cm a celá sa zachovala. Bez milodarov.

Hrob 66. Rozmery: d 185 cm, š 40 cm, h 170 cm. Smer hrobu a kostry Z—V (280°—100°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 160 cm a celá sa zachovala. Bez milodarov.

Hrob 67. Detský. Rozmery: d 130 cm, š 45 cm, h 185

cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra malého decka, asi 50 cm dlhá, z ktorej zostali zlomky lebky a dlhé kosti.

Nálezy: v mieste, kde bola pravá stehenná kosť, našla sa ocieľka, na ktorej ležala pracka.

Ocieľka a pracka boli snáď vybrané z rozrušeného staršieho hrobu a potom sa použili ako milodar pre dieťa. Vo vzdialenosti 40 cm od hrobu na západ v hĺbke 130 cm ležali obruče z vedierka, nad nimi boli kosti ovce (sánka a kosti z nohy) a zlomok ľudskej lebky. Pravdepodobne boli to pozostatky iného rozrušeného hrobu (označujeme ho ako hrob 67a), hrobovú jamu sme nezistili.

1. Ocieľka s ohnutými koncami; d 7 cm, š 3,5 cm (tab. XIII: 18).

2. Okrúhla železná pracka s jazýčkom; Ø 2,5 cm (tab. XIII: 19).

Hrob 67a:

1. Dve železné obruče z vedierka v zlomkoch (š 1,5 cm) a trojuholníkové kovanie (tab. XIII: 16, 17).

Hrob 68. Rozmery hrobovej jamy sme nezistili. Podľa zistených okolností sa zdá, že jamu vôbec nevykopali a kostru len zasypali zemou. Premiešaná zem bola na ploche 150×60 cm, hĺbka 55 cm, z toho 30 cm bola ornica. Smer kostry SZ—JV (320°—140°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 150 cm a celá zachovalá, ležala ako pohodená na bruchu, tvárou dolu. Terén pod kostrou nebol urovnaný, nohy boli ohnuté v kolenách a nachádzali sa hlbšie ako telo. Laketná kosť pravej ruky bola zapichnutá do zeme, laketná kosť ľavej ruky podstrčená pod ramennou kosťou. Nebol to rituálny pohreb. Bez milodarov.

Hrob 69. Dvojitý. Rozmery: d 225 cm, š 120 cm, h 215 cm. Smer hrobu a kostier V—Z (80°—260°). Na troch stranách jamy sa zachovalo doštenie, na severnej strane neboli stopy dreva. Po celej dĺžke východnej a západnej steny 25 cm nad dnom ležali dosky (š 6—7 cm, hr 5 cm). Na južnej strane doštenie bolo urobené z dvoch dosák (š 12 a 15 cm, hr 8 cm).

V hrobe boli dve kostry dospelých osôb. Prvá kostra ležala asi uprostred hrobu, súdiac podľa silných kostí bol to muž. Horná časť kostry sa dobre zachovala, ľavá ruka bola položená na lone. Pravá stehenná kosť a obidve holenné kosti chýbali. Druhá kostra ležala v južnej polovici hrobu, podľa slabších kostí bola to žena. Kostra sa zväčša zachovala, ale chýbala pravá holenná kosť. Teda spodné končatiny oboch kostier boli porušené, o čom svedčí aj okolnosť, že na panve prvej kostry ležala polovica panvy druhej kostry a 45 cm nad kostrami sa našla zapichnutá holenná kosť.

Nálezy: Pri mužskej kostre sa našiel nôž, blízko hlavy 15 cm nad dnom ležali kosti ovce (čeľusť a kosť nohy). Pozdĺž ľavej ruky ženy ležal nôž, pri sánke boli perly z náhrdelníka a pod lebkou sa našli dve náušnice, po jednej z každej strany.

1. Železný nôž pri kostre muža mal zahrotenú čepeľ a tŕň, zvyšky drevenej pošvy; d 14,5 cm, š 2 cm (tab. XIII: 11).

2. Pri kostre ženy bol dvojitý železný nôž; sú to vlastne dva nože so železnými rúčkami, spojené nitom na rozhraní čepele a rúčky, jedna rúčka je zakončená očkom. Nôž bol uložený v drevenom puzdre. Pozostatky železa medzi nožmi svedčia, že tam mohla byť ešte tretia čepeľ bez rúčky. Rozmery noža: d 13 cm, š 2 cm (tab. XIII: 10).

3, 4. Dve náušnice; bronzová náušnica: oválny krúžok s dvoma uzlíkmi, hore pastová perla, vnútri druhá perla, prívesok tvorí kónická perla zo zeleného skla, v 3,7 cm; druhá náušnica mala v 3,1 cm, v krúžku boli zvyšky remeňa (tab. XIII: 12, 14).

5. Náhrdelník zo siedmich rozličných perál: z jednej čiernej mandľovitej perly zo sklenej pasty, dvoch perál z bledozeleného skla, dvoch dvojitých perál zo žltého skla, plochej perly zo zeleného skla a ešte jednej perly zo zeleného skla (tab. XIII: 13).

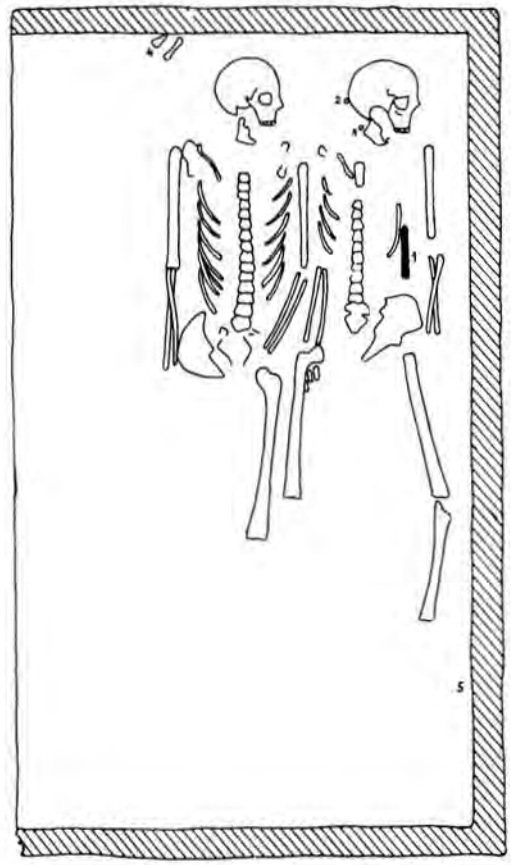

Obr. 14. Bernolákovo. Hrob 69.

Hrob 70. Rozmery: d 280 cm, š 120 cm, h 180 cm. Smer hrobu V—Z (80°—260°). Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná, kosti sa nachádzali 10—30 cm nad dnom. V západnej časti jamy ležala prevrátená lebka, vedľa nej bola časť panvy. Vo východnej časti ležala druhá skupina kostí: sánka, časti panvy, lopatka, holenné kosti a kosti ruky. Uprostred ležali stehenné kosti.

Veľkosť hrobovej jamy nevylučuje možnosť, že to bol jazdecký hrob; v tomto prípade by boli museli vyhodiť celú kostru koňa.

Nálezy: pri východnej skupine kostí ležal nožík, pri lebke bola položená sánka koňa, iné konské kosti sa nenašli.

1. Železný nôž (čepeľ a dlhý tŕň); d 16 cm, š 2 cm (tab. XIII: 20).

Hrob 71. Rozmery: d 180 cm, š pri hlave 55 cm, š pri nohách 50 cm, h 150 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra nedospelej osoby bola dlhá 120 cm a zväčša sa zachovala, nohy boli v kolenách pokrčené. Na panve zostala zelená patina od bronzu.

Nálezy: okolo sánky ležali perly z náhrdelníka.

1. Náhrdelník zo 17 sklených perál: mandľovité perly zo

zeleného skla (6 ks), zo žltého skla (2 ks), z čierneho skla (1 ks), podlhovastá perla z bieleho skla (1 ks), oválna a krúžková perla zo zeleného skla (2 ks), rozlomené perly zo zeleného skla (5 ks); v niektorých perlách sa zachovali útržky niti (tab. XIV: 4).

Hrob 72. Rozmery: d 215 cm, š 90 cm, h 210 cm. Smer hrobu V—Z, smer kostry SV—JZ (60°—240°). Kostra dospelej osoby ležala trochu šikmo, bola dlhá 150 cm a temer celá sa zachovala.

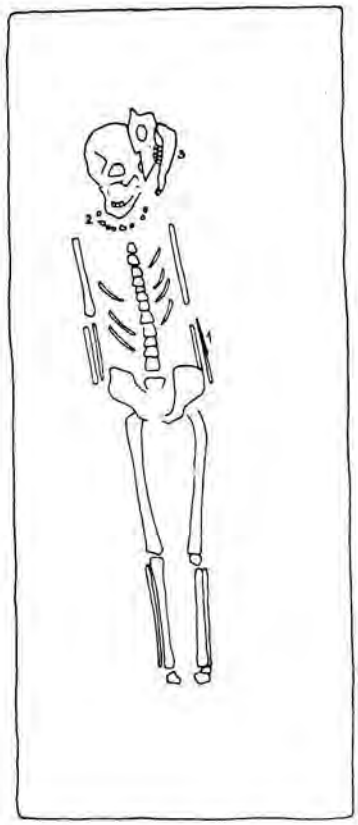

Obr. 15. Bernolákovo. Hrob 72.

Nálezy: na lebke vpravo ležala celá lebka ovce, na hrdle boli perly z náhrdelníka, na laketnej kosti pravej ruky ležal nôž. Nad hlavou v zásype sa našli kosti z nohy ovce.

1. Železný nožík (čepeľ s tŕňom); d 11 cm, š 1,5 cm (tab. XIV: 3).

2. Náhrdelník z 21 rozličných perál: mandľovité perly z čiernej pasty (2 celé a 4 rozlomené), zo zeleného skla (12 ks), z bieleho a z tmavého skla (2 ks) a guľatá perla zo žltého skla; podlhovastá zápinka z bronzového plechu s dvoma otvormi, d 2,3 cm (tab. XIV: 1, 2).

Hrob 73. Rozmery: d 180 cm, š 70 cm, h 240 cm. Smer hrobu a kostry S—J (20°—200°). Kostra dospelej osoby mala nohy pokrčené v kolenách, zachovala sa lebka, dlhé kosti rúk a nôh.

Nálezy: pod lebkou sa našla náušnica, pozdĺž pravej ruky ležal nôž. Pri severnej stene 35 cm nad dnom ležali kosti ovce (sánka a kosti nohy).

1. Železný nožík (čepeľ s tŕňom) a zvyšky drevenej pošvy; d 13 cm, š 1,8 cm (tab. XIV: 6).

2. Bronzová náušnica mala otvorený krúžok a prívesok v tvare perly; Ø 1,8 cm (tab. XIV: 5).

Hrob 74. Rozmery: d 240 cm, š 70 cm, h 155 cm. Smer hrobu Z—V (260°—80°), smer kostry sme nezistili (snáď hlavou na Z). Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná. V západnej časti jamy ležala lebka, sánka a kosti rúk, uprostred hrobu boli rebrá a časť panvy, vo východnej časti sa našli kosti nôh. Bez milodarov.

Ako hrob 75 sme označili dve nádoby, ktoré sa našli v hĺbke 40—45 cm vo vzdialenosti asi 200 cm od seba. Hrobové jamy sme nezistili.

1. Temer valcovitá nádoba s vyhnutým okrajom, vyhotovená na primitívnom kruhu, v hline je primiešaná sluda a piesok; je masívna, nepravidelného tvaru, hnedá; výzdoba: pásik vlnovky a ryhy; na dne je asymetricky umiestená vytočená jamka s Ø 1,5 cm; v 9,5 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 6/6,5 cm (tab. XIV: 18).

2. Guľatá nádoba s lievikovitým hrdlom, vyhotovená na primitívnom kruhu, dosť dobre vypálená, doplnená; farba sivá, nezdobená; v 10,5 cm (tab. XIV: 16).

Hrob 76. Rozmery: d 200 cm, š pri hlave 70 cm, š pri nohách 80 cm, h 110 cm. Smer hrobu SV—JZ (60°—240°), smer kostry SV—JZ (40°—220°). Kostra dospelej osoby, asi muža, ležala šikmo, bola dlhá 175 cm a celá sa zachovala.

Nálezy: pod laketnou kosťou pravej ruky ležal nôž, konča ľavej nohy položili nádobu, nad kolenom pravej nohy 10 cm nad dnom ležala sánka a kosť z nohy ovce, medzi holennými kosťami bola druhá končatinová kosť ovce.

1. Železný nôž (čepeľ a tŕň); d 14,5 cm, š 1,5 cm (tab. XIV: 7).

2. Nádoba s lievikovitým hrdlom a zrezaným okrajom, vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny premiešanej s kamienkami, dosť dobre vypálená, začadená, sivohnedá; výzdoba: vlnovka a čiary; v 13 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 7,5 cm (tab. XIV: 17).

Hrob 77. Rozmery: d 175 cm, š 55 cm, h 175 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 145 cm a ležala už na štrku, preto kosti zhnili.

Nálezy: pod lebkou sa našla perla.

1. Mandľovitá perla z tmavozeleného skla.

Hrob 78. Rozmery: d 190 cm, š 50 cm, h 230 cm. Smer hrobu a kostry V—Z (80°—260°). Pôvodne zo všetkých strán hrobovej jamy bolo doštenie, ktoré sa zachovalo in situ na troch stenách. Pri východnej stene jamy 45 cm nad dnom ležala doska (š 10 cm, hr 6 cm), pri južnej stene drevo bolo vo výške 10 cm (š 20 cm, hr 7 cm), pri severnej stene zostali dve dosky hrubé 5 a 15 cm. Doštenie západnej steny sa zosulo na stred hrobu (š 10 cm, hr 8 cm). Kostra dospelej osoby bola dlhá 145 cm a ležala na štrku, preto sa zle zachovala, kosti boli zhnité a lebka roztlačená.

Nálezy: pri sánke sa našli perly, pod lebkou krúžok a pri ľavom spánku zlomok krúžku; pozdĺž chrbtice ležal nôž, konča nôh stálo vedierko.

1. Náhrdelník: štyri podlhovasté perly zo zeleného skla (tab. XIV: 13).

2, 3. Otvorený krúžok z bronzového drôtu, Ø 1,9 cm; zlomok podobného krúžku (tab. XIV: 12).

4. Železný nožík (čepeľ s tŕňom) a drevená pošva; d 12,5 cm, š 1,7 cm (tab. XIV: 11).

5. Železné kovanie vedierka, zlomok držadla s kovaním tvaru lastovičieho chvosta a zlomky obruče, š 0,7 cm, (tab. XIV: 8—10).

Hrob 79. Rozmery: d 200 cm, š 60 cm, h 210 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (60°—240°). Hrobová jama

mala doštenie na všetkých stranách. Pri východnej stene bolo drevo 15 cm nad dnom (š 20 cm, hr 5 cm), pri ostatných stenách doštenie išlo vo výške 8 cm (š 12 cm, hr 5 cm). Kostra dospelej osoby bola dlhá 165 cm a ležala na štrku, kosti boli preto zhnité a lebka roztlačená.

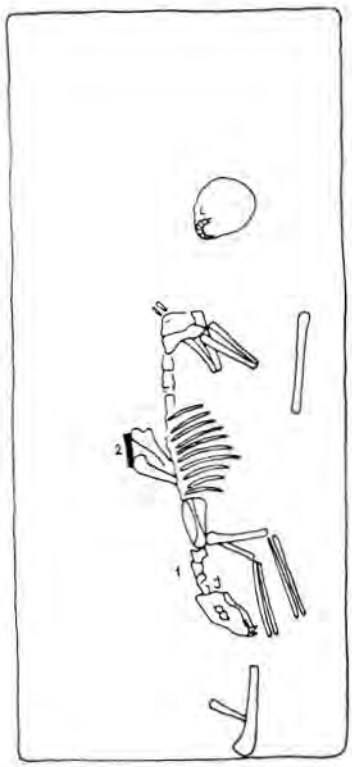

Obr. 16. Bernolákovo. Hrob 87.

Nálezy: pozdĺž pravej stehennej kosti ležal nôž, na panve pri pravej ruke bola objímka a vedľa nej kosť z nohy ovce.

1. Železný nôž (čepeľ s tŕňom); d 16 cm, š 1,6 cm (tab. XIV: 15).

2. Objímka z bronzového plechu, vnútri sa zachovala koža; d 2,3 cm, š 1,7 cm (tab. XIV: 14).

Hrob 80. Rozmery: d 200 cm, š pri hlave 80 cm, š pri nohách 55 cm, h 175 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (40°—220°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 165 cm, zachovala sa lebka a dlhé kosti rúk a nôh.

Nálezy: na ľavej ramennej kosti ležal nôž.

1. Železný nožík (čepeľ a dlhý tŕň); d 25 cm, š 2 cm (tab. XV: 1).

Hrob 81. Rozmery: d 200 cm, š 70 cm, h 150 cm. Smer hrobu V—Z, možno to bol aj smer kostry. Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná, vo východnej časti jamy zostali stopy lebky, uprostred pri južnej stene ležali 15—20 cm nad dnom stehenné kosti.

Nálezy: na mieste lebky sa našli dve perly, pri stehennej kosti ležal nožík; v západnej časti jamy bola kosť z nohy hovädzieho dobytka.

1. Dva zlomky perál z tmavozeleného a bledozeleného skla.

2. Železný nožík (čepeľ s tŕňom); d 11 cm, š 1,8 cm (tab. XV: 2).

Hrob 82. Rozmery: d 200 cm, š pri hlave 65 cm, š pri nohách 70 cm, h 170 cm. Smer hrobu SV—JZ (40°—220°). V západnej časti jamy (15 cm nad dnom) bolo vidieť stopy dreva. Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná. Vo východnej časti hrobu boli zvyšky lebky, v západnej časti ležala na štrku skupina kostí (zlomok panvy, dlhé kosti rúk a nôh). Bez nálezov.

Hrob 83. Detský. Rozmery: d 120 cm, š pri hlave 65 cm, š pri nohách 55 cm, h 140 cm. Smer hrobu a kostry SV—JZ (40°—220°). Kostra malého dieťaťa bola dlhá 60 cm, zachovali sa z nej zvyšky lebky a dlhé kosti nôh.

Nálezy: konča nôh stála nádoba.

1. Dvojkónická nádoba s vyhnutým a zrezaným okrajom, vyhotovená z hliny so sľudou, hore obtáčaná, farba hnedá; výzdoba: tri pásiky vlnovky, na okraji je tiež vlnovka; v 11 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 8 cm (tab. XV: 19).

Hrob 84. Rozmery: d 200 cm, š 60 cm, h 225 cm. Smer hrobu SV—JZ (40°—220°). Na všetkých stranách jamy bolo doštenie, ktoré ležalo na dne (š 8 cm, hr 15 cm). Kostra dospelej osoby bola úplne rozhádzaná a zničená. V západnej časti jamy (15 cm nad dnom) bola panva a stehenná kosť, druhá stehenná kosť ležala na doštení. Bez nálezov.

Hrob 85. Žiarový. Spodná časť popolnice so spálenými ľudskými kosťami sa nachádzala v hĺbke 30 cm. Medzi kosťami ležala pracka.

1. Väčšia nádoba hnedej farby, zdobená vlnovkami a ryhami; robená v ruke z hliny pomiešanej so štrkom.

2. Železná pracka obdĺžnikového tvaru s jazýčkom; rozmery 3,8×3,2 cm (tab. XV: 4).

Hrob 86. Žiarový. Popolnica stála v hĺbke 50 cm v čiernej premiešanej zemi, jama sa nedala zistiť. Nádoba bola do polovice naplnená spálenými ľudskými kosťami, boli tam väčšie zlomky lebky a dlhých kostí dospelej osoby, medzi kosťami sa našli uhlíky. Kosti boli nasypané do popolnice a neboli uložené v určitom poradí.

1. Vajcovitá, v ruke lepená a slabo vypálená nádoba s vyhnutým okrajom, farba hnedá, výzdoba: dva pásiky vlnovky a ryhy; v 20 cm, Ø d 8,5 cm. Pod okrajom bol prevŕtaný kruhový otvor a druhý bol začatý, zrejme išlo o prípravu na spevnenie nádoby (tab. XV: 18).

Hrob 87. Rozmery: d 200 cm, š 90 cm, h 185 cm. Smer hrobu SSV—JJZ (30°—210°), kostra pravdepodobne ležala hlavou na SSV. Na dne ležala rozhádzaná kostra dospelej osoby. V severnej časti hrobu bola prevrátená lebka, uprostred jamy hromádka kostí z ruky, v blízkosti boli zlomky panvy a stehenné kosti, pri južnej stene sa našli holenné kosti.

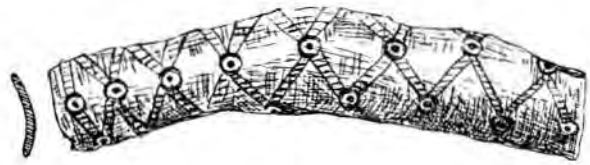

Obr. 17. Bernolákovo. Hrob 27; kostená rúčka.

Nad ľudskou kostrou uprostred hrobu bola položená kostra psa. Celá zachovaná kostra bola dlhá 90 cm. Hlava ležala 30 cm nad dnom a smerovala na JZ. Telo psa bolo vytiahnuté, predné končatiny boli pri hlave, zadné pokrčené, zadná časť kostry bola 40 cm nad dnom.

Nálezy: pri ľudských stehenných kostiach bol nožík.

1. Železný nožík — zlomok čepele v drevenom puzdre; d 9 cm, š 1,5 cm (tab. XV: 3).

Hrob 88. Rozmery: d 250 cm, š 80 cm, h 210 cm.

Smer hrobu SZ—JV (300°—120°), možno aj kostra mala tento smer. Nad západnou časťou jamy bolo ohnište miskovitého tvaru (Ø 120/75 cm), ktoré sa začínalo pod ornicou v hĺbke 20 cm a išlo do hĺbky 70 cm. Bola tam tvrdá tmavá zem, kde sa našli dva zlomky konských kostí a dva slovanské črepy. Kostra dospelej osoby bola celkom rozhádzaná a ležala vo východnej polovici jamy. Uprostred hrobu sa našli zlomky lebky, ďalej boli laketné kosti, pri východnej stene ležala skupina kostí z nohy a zlomky panvy.

Nálezy: na panvovej kosti ležala pracka a tri kovania, na stehennej kosti bol zlomok noža. Nález kovaní spolu s prackou nasvedčuje, že ide o okrasy opasku.

1. Bronzová pracka v tvare lýry s jazýčkom; rozmery 2,5×3 cm (tab. XV: 5).

2. Obdĺžnikové kovanie z bronzového plechu s tromi otvormi a nitom; rozmery 2,1×2,7 cm (tab. XV: 6).

3. Kovanie z tenkého bronzového plechu, asi štvorcového tvaru, zdobené tlačeným ornamentom (kríž a bodky); rozmery 2×1,5 cm (tab. XV: 8).

4. Plechové lisované kovanie zo zlého striebra, zdobené rastlinným ornamentom; rozmery 1,8×2,3 cm (tab. XV: 7).

5. Železný nôž (zlomok čepele); d 8 cm, š 2 cm (tab. XV: 10).

6. Dva slovanské nezdobené črepy hnedej farby.

Hrob 89. Detský. Rozmery: d 80 cm, š pri hlave 40 cm, š pri nohách 30 cm, h 80 cm. Smer hrobu a kostry JZ—SV (220°—40°). Kostra malého dieťaťa bola dlhá 60 cm a zachovali sa z nej zlomky lebky a dlhé kosti z nohy.

Nálezy: Pod lebkou sa našli perly, medzi zlomkami lebky bol pliešok a v jv kúte stála nádoba.

1. Náhrdelník zo šiestich drobných perličiek zo sklenej pasty, čiernej, hnedej, žltej a zelenej farby, zväčša krúžkového tvaru (tab. XV: 9).

2. Zlomok tenkého bronzového plechu, d 1,3 cm.

3. Nádoba valcovitého tvaru s vyhnutým okrajom, vyhotovená v ruke z hliny pomiešanej so štrkom, ťažká, hnedá; výzdoba: dva pásiky rýh, medzi nimi sú šikmé pásiky rýh; v 14 cm, Ø d 8 cm (tab. XV: 20).

Hrob 90. Rozmery: d južnej steny 175 cm, d severnej steny 170 cm, š západnej steny 80 cm, východnej 70 cm, h 115 cm. Smer hrobu a kostry JZ—SV (240°—60°). Uprostred hrobu v hĺbke 105 cm bolo prehĺbenie (d 140 cm, š 45 a 35 cm, h 10 cm), v ktorom ležala kostra nedospelej osoby, bola dlhá 120 cm a celá sa zachovala. Bez milodarov.

Hrob 91. Detský. Rozmery: d 160 cm, š 40 cm, h 180 cm. Smer hrobu a kostry SZ—JV (300°—120°). Kostra dieťaťa bola dlhá 105 cm a zväčša sa zachovala.

Nálezy: konča pravej ruky ležal nôž.

1. Železný nôž (čepeľ s tŕňom) a zvyšky drevenej pošvy; d 14,5 cm, š 1,8 cm (tab. XV: 11).

Hrob 92. Rozmery: d 200 cm, š 80 cm, h 260 cm Smer hrobu a kostry SZ—JV (300°—120°). Kostra dospelej osoby bola dlhá 160 cm, celá sa zachovala a ležala v štrku. Bez nálezov.

Hrob 93. Rozmery: d 200 cm, š 85 cm, h 100 cm. Smer hrobu JZ—SV, smer kostry JZ—SV (240°—60°). Kostra dospelej osoby ležala šikmo, viac v západnej časti hrobu. Prevrátená lebka bola na pravom ramene 10 cm nad dnom, sánku sme nenašli. Dĺžka kostry bez lebky bola 150 cm.

Nálezy: pod laketnou kosťou pravej ruky ležali zlomky hrebeňov.

1, 2. Dva kostené trojdielne hrebene, uprostred majú platničku so zubami (š 2,2 cm), po bokoch sú zaoblené úzke doštičky zdobené rytým ornamentom (zárezy, mriežkovanie, krúžky); d platničiek: 9,5 cm, 9,2 cm, 9 cm a 8,7 cm. Že tu ide o dva hrebene, dosvedčuje počet zdobených doštičiek a odlišný motív výzdoby (obr. 18, tab. XV: 12—17).

Nádoby nájdené pred výskumom pochádzali pravdepodobne z rozrušených kostrových hrobov:

1. Miskovitá nízka nádobka s roztvoreným ústím, vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny pomiešanej so štrkom, ťažká, farba hnedá, výzdoba: pásik vlnovky medzi ryhami, v 8 cm, Ø ú 11 cm, Ø d 9 cm (tab. XV: 23).

2. Hrniec valcovitého tvaru s lievikovitým hrdlom, robený na primitívnom kruhu z hliny pomiešanej so štrkom, farba hnedá, výzdoba: nedbalo robené vlnovky. Na dne sú tri spojené jamky (Ø 1,7 cm); v 12 cm, Ø ú 9 cm, Ø d 7,5 cm (tab. XV: 22).

3. Fragment valcovitej nádobky s vyhnutým okrajom, farba žltohnedá. Nádobka bola lepená v ruke z hliny pomiešanej so štrkom; v 5,5 cm, Ø ú 7 cm (tab. XV: 21).

Pohrebné zvyky

Pohrebiská z doby kultúry slovansko-avarskej poskytujú pre riešenie otázok sociálno-hospodárskeho rázu omnoho viac materiálu ako sídliská. Pohrebiská prispievajú k objasneniu zloženia spoločnosti a odzrkadľujú rozdelenie majetku medzi jednotlivými skupinami obyvateľstva. Avšak určité závery možno robiť iba na základe rozboru jednotlivých čŕt pohrebného rítu, pričom treba prihliadať ku všetkým poznatkom, ktoré prináša pohrebisko ako celok, jednotlivé hroby a zachovaný hrobový inventár.

Pohrebisko v Bernolákove bolo birituálne, ale žiarové hroby tvorili len jeho nepatrnú časť. Vykopali sme dva žiarové hroby v popolniciach (85, 86) a za zvyšky popolníc možno považovať fragmenty nádob v hroboch 11 a 49. Okrem popolníc objavili sme jeden žiarový hrob s koňom (34). Základ pohrebiska tvorili kostrové hroby, ktorých sa našlo 84; z tohto počtu bolo 54 hrobov dospelých osôb, 28 hrobov detí a nedospelých osôb a dva porušené, bližšie neurčené hroby. Ako jazdecké hroby označili sme šesť hrobov, ktoré obsahovali kostru koňa: do štyroch hrobov (1, 27, 53, 56) spolu s koňom položili telo jazdca, v jednom hrobe (34) pochovali spáleného bojovníka a v jednom hrobe (23) bola iba kostra koňa bez ľudskej kostry. V troch hroboch boli pochované po dve osoby (69, 51, 45). Okrem hrobov vykopali sme ojedinelé nádoby (7 kusov), ktoré sa nachádzali v hĺbke 40—70 cm mimo hrobových jám.

V rozmiestení hrobov na ploche pohrebiska v Bernolákove nevidno ustálený systém. Hroby boli umiestené viac-menej rovnomerne na celom

preskúmanom priestranstve a tiahli sa v širokom pásme v smere V—Z. Prázdnu plochu na východ od pieskovej jamy prekopali v zime 1958 zamestnanci JRD, keď brali piesok; podľa ich výpovedí aj tam sa nachádzali kostry. Na pohrebisku nepozorujeme rozmiestenie hrobov v pravidelných radoch alebo koncentráciu obyčajných hrobov okolo hrobov jazdcov. Jazdecké hroby sa sústreďovali v západnej časti pohrebiska, kde sa nachádzali aj hroby s doštením, vo východnej časti boli žiarové hroby v popolniciach a žiarový hrob jazdca. Tu sa zachovala skupinka hrobov bez milodarov s opačnou orientáciou kostry (63, 65, 66). Pri sledovaní orientácie kostier nenašli sme ďalšie skupiny s rovnako situovanými kostrami. Po celej ploche pohrebiska boli mŕtvi situovaní rozličným smerom. Detské hroby sa vyskytovali medzi hrobmi dospelých osôb ojedinele alebo v počte 2—3.

Na najväčšom slovansko-avarskom pohrebisku v Devínskej Novej Vsi v rozmiestení hrobov sa črtali jednotlivé skupiny. Ale rozbor hrobového inventára v týchto skupinách ukázal, že tam bol rôznorodý materiál, ktorý ani chronologicky, ani štýlove netvoril osobitné celky; analýza materiálu, ktorú urobila Z. Čilinská, dokázala, že na pohrebisku nemožno vymedziť rodové skupiny.[1] Na pohrebisku v Žitavskej Tôni podľa záverov V. Budinského-Kričku hroby tvorili nepravidelné rady a jazdecké hroby sa sústreďovali v dvoch skupinách.[2] Na spomenutých pohrebiskách z doby slovansko-avarskej na Slovensku nepotvrdzuje sa názor maďarských bádateľov, že sa pochovávalo podľa rodových skupín a na vopred určenom mieste.[3]

Žiarové hroby

Na pohrebisku sa našli žiarové hroby obvyklého typu (kde sa spálené ľudské kosti ukladali do popolnice) a žiarový hrob s koňom. Popolnice stáli v malej hĺbke (30—50 cm) v čiernej premiešanej zemi, preto sa nezistili obrysy vykopaných jám. Ako popolnice sa používali väčšie zdobené nádoby (v 20 cm). Popolnica v hrobe 86 bola do polovice naplnená spálenými kosťami, ktoré sa jednoducho nasypali do nádoby spolu s uhlíkmi. Nevidno nijaké rituálne uloženie kostí v popolnici. Železná pracka v hrobe 85 pravdepodobne patrila k odevu mŕtveho a dostala sa do nádoby spolu s kosťami. Popolnica v zásype hrobu 11 bola rozbitá pri kopaní hrobovej jamy pre dieťa. Je neobvyklé, že vo funkcii popolnice sa použil obyčajný malý hrniec; snáď to bol detský hrob, našlo sa len málo spálených kostičiek. Pravdepodobne ako popolnica slúžila väčšia nádoba nájdená v zásype hrobu 49.

Popolnice z hrobov 11 a 49 predstavujú dôležitý doklad pre datovanie pohrebiska. Ukazujú, že žiarové hroby boli staršie ako kostrové. Možno predpokladať, že nádoba z hrobu 6 tiež patrila k žiarovému hrobu, staršiemu ako susedný hrob 5. Usudzujem tak podľa veľkosti hrnca, hoci sa pri ňom nezachovali spálené kosti. Možno počítať, že sme dovedna objavili päť popolnicových staroslovanských hrobov.

Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi pri veľkom počte kostrových hrobov (okolo 900) sa našlo iba 27 žiarových hrobov; v Žitavskej Tôni a v Prši boli výhradne kostrové hroby; vo Vojniciach sa tiež vykopali kostrové hroby; z Barce uvádza J. Pastor jeden položiarový hrob.[4] Na Morave v Dolných Dunajoviciach sa vykopali kostrové hroby; na pohrebiskách v Rakúsku bádatelia nespomínajú žiarové pochovávanie; ani v Maďarsku nenájdeme v publikáciách zmienky o popolniciach, iba na pohrebisku v Keszthelyi spomína J. Hampel popolnicové hroby.[5] Ojedinelým prípadom je žiarový hrob s koňom, ktorého úpravu opisujem ďalej pri jazdeckých hroboch.

Kostrové hroby

Rozmery hrobových jám boli veľmi rozmanité a vo väčšine prípadov záviseli od výšky pochovanej osoby. Pri detských hroboch dĺžka kolísala od 80 do 165 cm, šírka od 40 do 80 cm a hĺbka od 55 do 200 cm. Hroby nedospelých osôb mali dĺžku 160—180 cm, šírku 55—85 cm, hĺbku 115—215 cm. Tak isto hroby dospelých osôb neboli rovnakej veľkosti, ich dĺžka bola 165—280 cm, šírka 40—185 cm a hĺbka 100—260 cm. Hroby jazdcov pochovaných s koňom sa vyznačovali značnými rozmermi, ale ani pri týchto hroboch sa nepoužívali jamy rovnakej veľkosti, ich dĺžka bola 205—330 cm, šírka 120—240 cm, hĺbka 150—250 cm. Svojou veľkosťou vynikal hrob 53 (330×240 cm) a hĺbkou žiarový hrob 34 (250 cm).

Hrobové jamy v Devínskej Novej Vsi dosahovali väčšie rozmery ako hroby v Bernolákove (dĺžka do 450 cm, šírka 305 cm, hĺbka až 340 cm). Popri týchto hlbokých hroboch sa vyskytovali plytké jamy, zahĺbené do zeme asi 100 cm.[6] Na pohrebisku v Žitavskej Tôni hrobové jamy boli tiež väčšie, najmä hroby dospelých sa vyznačovali veľkými rozmermi, najväčší z nich mal dĺžku 360 cm, šírku 250 cm a hĺbku 240 cm; aj veľkosť jazdeckých hrobov (d 355 cm) presahovala rozmery podobných hrobov v Bernolákove.[7]

Jamy mali obvykle tvar obdĺžnika, ale jama niektorých hrobov dospelých osôb a detí bola rozšírená pri hlave. Rozdiel medzi šírkou jamy pri hlave a pri nohách bol 5—10 cm (14 hrobov), v jednotli-

vých prípadoch tento rozdiel dosiahol 15—30 cm (7 hrobov). V dvoch hroboch jama bola rozšírená pri nohách o 10—20 cm. V jednom prípade jama bola najširšia v polovici svojej dĺžky. Polovica jazdeckých hrobov mala tvar lichobežníka (hroby 23, 34, 53), aj dva hroby bez koňa mali nepravidelný lichobežníkový tvar (hroby 9, 13). V. Budinský-Krička upozorňuje, že pôdorysy jazdeckých hrobov v Žitavskej Tôni boli obdĺžnikové alebo mierne lichobežníkové, tento tvar mali aj detské hroby; v Devínskej Novej Vsi, ako uvádza J. Eisner, zriedka sa našiel lichobežníkový tvar hrobovej jamy.[8]

V dvoch prípadoch vo veľkej hrobovej jame vykopanej pre dospelú osobu pochovali dieťa (hroby 7 a 48). V jednom prípade (hrob 45) dieťa položili do hrobu, kde už skôr bola pochovaná dospelá osoba. Obvykle hrobové jamy vykopali v piesku duny, len v niektorých hlbokých hroboch pri kopaní sa dostali na štrkové podložie, najmä vo východnej časti pohrebiska (hroby 41, 53, 77, 78 a 92). V severnej časti pod ornicou bola vrstva tvrdého piesku červenkastej farby, ktorá sa ťažko dala kopať, avšak hroby vykopali aj v tejto vrstve.

V úprave hrobovej jamy sa uplatnilo niekoľko spôsobov. U niektorých hrobov uprostred dna sa vykopala priehlbina, kam položili telo mŕtveho. Také priehlbiny sa zistili v siedmich kostrových hroboch a v jednom žiarovom hrobe. Veľkosť priehlbiny nebola rovnaká, jej dĺžka kolísala medzi 140—210 cm, šírka 25—65 cm a hĺbka 10—25 cm. Tak isto ako hrobové jamy, aj niektoré prehlbiny sa rozširovali pri hlave o 5—10 cm (v troch hroboch), teda boli pomerne plytké a nemohli nahradzovať truhly. Podobná priehlbina sa zistila v žiarovom hrobe 34, tu však neslúžila na uloženie tela, ale obsahovala rozsypané spálené kosti, preto jej rozmery boli pomerne malé: d 110 cm, š 40 cm, h 7 cm. Priehlbiny na dne hrobovej jamy sa vyskytovali v Devínskej Novej Vsi, kde mali hĺbku až 30 cm; podľa názoru J. Eisnera mohli slúžiť ako hrobky, ktoré prikryli drevom.[9] Za podobnú hrobku možno považovať úpravu hrobu 8 v Bernolákove. Uprostred hrobu bola vlastná hrobová jama, zahĺbená na 55 cm. Otvor jamy rámovala na šírku 25—45 cm vrstva vymazanej stvrdnutej hliny, hrubá 2,5 cm. Stredná časť jamy bola prikrytá doskou hrubou 3 cm. V ďalšom hrobe (16) bola spevnená hlineným náterom len časť jamy okolo hlavy.

Na pohrebisku v Bernolákove niektoré z týchto priehlbín boli rámované drevom, čo súviselo so zvykom vystužovania hrobových jám drevom. Použitie dreva na spevnenie stien hrobu sa zistilo na pohrebisku v 21 prípadoch. Predovšetkým boli takto upravené hroby jazdcov (s výnimkou porušeného hrobu 1). V ostatných hroboch s dreveným rámovaním boli pochované dospelé osoby, ani v jednom detskom hrobe sa nezistilo drevo. Drevené vystuženie hrobu vyžadovalo dosť práce a materiálu, preto akiste bolo výsadou majetnejších a vplyvnejších osôb. Úprava hrobovej jamy drevom ukazuje na starostlivosť, ktorú venovali zomrelým pozostalí. Pri vyhotovovaní dreveného vystuženia sa zrejme uplatňovali poznatky nadobudnuté pri stavbe príbytkov. V dobe slovansko-avarskej nemáme doložené použitie pílky, drevo sa obrábalo pomocou sekery. Nenašli sa železné skoby alebo klince, drevo bolo spojované zárezmi alebo vydlabaním.

V drevenej konštrukcii hrobov rozlišujeme niekoľko variantov. V niektorých prípadoch sa použila zrubová konštrukcia, pri ktorej trámy sa križovali na všetkých rohoch a prečnievali o 10—25 cm. Najlepšie to vidieť v hrobe 27. V ďalších hroboch trámy sa križovali na dvoch rohoch a na ostatných rohoch prečnieval jeden trám (hroby 23, 52 a 53). Takáto zrubová konštrukcia bola zapustená do väčšej hrobovej jamy. Vo väčšine hrobov dospelých osôb drevené vystuženie ležalo tesne pri stene jamy a malo tvar obdĺžnikového rámu spojeného v rohoch (hroby 47, 54, 55, 78, 79 a 84). Pravdepodobne také doštenie bolo aj v dvojitom hrobe 69, kde sa zachovalo na troch stranách; na severnej strane sa nenašli stopy doštenia, ktoré mohlo byť odstránené pri zásahu do hrobu. V dvoch hroboch drevené rámovanie malo tvar truhly rozšírenej pri hlave (hroby 26 a 29), pričom v hrobe 26 drevo nebolo pri stene, ale lemovalo priehlbinu uprostred jamy.

V niektorých hroboch drevené vystuženie nespevňovalo všetky steny, ale bolo iba na jednotlivých stranách. Nie je vylúčené, že v porušených hroboch doštenie bolo zničené pri dodatočnom otváraní hrobu. V hrobe 56 (hrob jazdca) trámy držali iba kratšie steny jamy. V porušenom hrobe 49 drevo sa zachovalo na dvoch stranách, v hrobe 34 (hrob jazdca) bola vystužená doskou južná stena, v hrobe 63 drevo bolo na východnej stene, tak isto v porušenom hrobe 33 zostalo vystuženie pri severnej stene. V porušených hroboch 2, 3 a 82 sa zachovali iba nepatrné zvyšky dreva.

Na upevnenie steny hrobovej jamy sa používali zväčša trámy hrubé 10×10 cm alebo 10×20 cm, čo sa zistilo spolu v 10 hroboch. Niekedy sa dávali aj dva trámy nad seba (hroby 47, 52, 53, 69, snáď aj 78). V iných prípadoch sa vystužili steny doskami hrubými priemerne 5 cm a širokými 8—

20 cm. V hrobe 53 kratšia doska akoby oddeľovala kostry bojovníka a koňa. Predpokladám, že to boli hrubé dosky, kálané z kmeňov stromov pomocou klinov a sekery.

Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi vydrevenie sa vyskytovalo dosť často, dovedna v 118 hroboch. Doštenie malo obvykle tvar obdĺžnika, ale v niektorých prípadoch konce dosky prečnievali až o 14 cm. Podľa názoru J. Eisnera rámovanie sa robilo z hrubých dosák a prikrývalo drevom.[10] V Žitavskej Tôni drevené vystuženie sa zistilo prevažne v jazdeckých hroboch. Na rozdiel od Bernolákova a Devínskej Novej Vsi doštenie tu často spojovali pomocou železných skôb, a v troch prípadoch použili koly, ktoré podopierali drevo pri stenách. Podľa mienky V. Budinského-Kričku na obloženie upotrebili dosky, ktoré spevňovali stenu na výšku 29—45 cm.[11] V Prši sa v niekoľkých hroboch zistili stopy doštenia a truhál; J. Pastor nespomína doštenie v hroboch v Barci; v Dolných Dunajoviciach drevené vystuženie sa našlo temer v každom hrobe, bolo to rámovanie stien prikryté hore drevom.[12]

Na pohrebiskách v Rakúsku a v Maďarsku drevené obloženie sa vyskytuje zriedka. V Mistelbachu iba jeden hrob mal doštenie a v troch hroboch drevo bolo na dne. V Münchendorfe tiež bolo vystuženie v jednom hrobe, v Leithaprodersdorfe v piatich hroboch.[13] V Maďarsku, ako píše J. Eisner, doštenie hrobov sa zistilo len v ojedinelých prípadoch.[14] Možno oprávnene usudzovať, že zvyk vystužovania stien hrobu drevom bol rozšírený hlavne na sever od Dunaja v oblasti slovanskej kultúry.

Orientácia kostry na pohrebisku v Bernolákove nemala jednotný smer, ale vykazovala rozličné odchýlky. Hlavou na východ (V—Z) uložili telo v 20 prípadoch, na SV—JZ v 23 hroboch, na VSV—ZJZ vo dvoch prípadoch a na VJV—ZSZ v jednom prípade. Hlavou na západ (Z—V) pochovali mŕtvych v šiestich prípadoch, na JZ—SV v siedmich prípadoch, na SZ—JV v štyroch prípadoch. Priečna orientácia kostry hlavou na sever (S—J) sa zistila v troch prípadoch. Vo všetkých prípadoch boli ešte určité odchýlky v stupňoch. Pri zhrnutí výsledkov tohto prehľadu vidno, že základným pravidlom bolo uloženie mŕtveho hlavou na V alebo SV. Zo 67 kostier, pri ktorých sa dal určiť smer, na V a SV bolo situovaných 46 kostier, t. j. asi 70% z celkového počtu. Hlavou na Z (prípadne SZ a JZ) pochovali 18 mŕtvych, t. j. približne 25% celkového počtu.

Orientácia kostier na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi bola tiež zhruba V—Z, s tým rozdielom, že kostry zväčša ležali hlavou na JV alebo JJV; opačná orientácia kostry, hlavou na Z, sa vyskytla asi v 12—15 hroboch, priečna orientácia hlavou na S—J iba v troch prípadoch.[15] Na pohrebisku v Žitavskej Tôni mŕtvi boli položení hlavou na V (47 prípadov z celkového počtu 50 hrobov), pričom prevahu mala orientácia na VJV; tak isto na pohrebisku vo Všechsvätých a v Barci mŕtvi ležali hlavou na V, avšak vo Vojniciach všetky kostry boli orientované hlavou na SZ, v Prši na SSZ; aj na birituálnom pohrebisku v Dolných Krškanoch kostry ležali hlavou na Z (SZ a JZ).[16] Na pohrebisku v Dolných Dunajoviciach kostry sa vyznačujú rozličnou orientáciou (Z, SZ, S).[17]

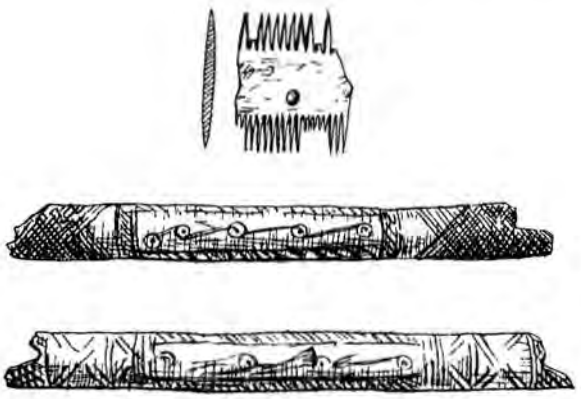

Obr. 18. Bernolákovo. Hrob 93; kostené hrebene.

V Rakúsku v Mistelbachu a Münchendorfe mŕtvi ležali hlavou na S—SZ, v Leithaprodersdorfe na SZ, v Guntramsdorfe hlavou na Z; aj v Čunove na pravom brehu Dunaja kostry mali orientáciu SZ—JV; iba na pohrebisku vo Wien-Liesing pochovávali mŕtvych opačne — hlavou na V.[18] Na pohrebiskách v Maďarsku vo väčšine prípadov telo bolo položené hlavou na Z tak, aby mŕtvi boli obrátení tvárou k východu slnka (Jutas, Őskü, Keszthely), často telo ležalo hlavou na SZ (Üllő, Kiskörös, Kecel); vedľa nich sú pohrebiská, kde telá ukladali hlavou na S (Szeged, Győr); na niektorých pohrebiskách, tak ako v Bernolákove, skupiny kostier mali rozličnú orientáciu (Csóka); možno povedať, že na avarských pohrebiskách v Maďarsku všeobecná orienácia tela bola hlavou na Z alebo SZ, na pohrebiskách, kde bol viac-menej jednotný rítus (t. j. hlavou na Z a SZ), opačná orientácia kostry sa vyskytuje len v ojedinelých prípadoch.[19] Opačnú orientáciu kostry vysvetľujú bádatelia v prvom rade etnickými rozdielmi (J. Bóna, G. László) alebo náboženskými a sociálnymi

príčinami (povera, trest; J. Korek, I. Kovrigová).[20]

Uloženie kostry v hrobe bolo jednotné, mŕtveho uložili v natiahnutej polohe s rukami vystretými pozdĺž tela. Ojedinelé odchýlky z tohto pravidla zrejme nemali rituálny charakter. Odchýlky pozorujeme hlavne v uložení horných a dolných končatín. Iba v hrobe 63 horná časť tela bola položená na ľavom boku. Pri troch kostrách ľavá ruka ležala v lone (hroby 21, 40 a 69), jedna kostra mala v lone obidve ruky (hrob 46), u jednej kostry pravá ruka ležala v páse (hrob 90). V dvoch prípadoch nohy skrčené v kolenách ležali pri južnej stene jamy (hroby 29 a 73) a v hrobe 71 pokrčené nohy smerovali k severnej stene. Kostra 68 zrejme nebola rituálne pochovaná. Telo ležalo na bruchu, ruky boli ohnuté v lakťoch, nohy v kolenách pokrčené. Poloha kostry robí dojem, že mŕtvy spadol na tomto mieste a bol zasypaný zemou; stopy zranenia na lebke alebo kostiach sme však nezistili.

Do hrobu sa obvykle pochovala jedna osoba. Hrob 69 bol dvojitý, v rozsiahlej hrobovej jame boli vedľa seba dve dospelé osoby, muž a žena. V hrobe 45 bola pôvodne pochovaná dospelá osoba, z ktorej sa zachovala lebka a niekoľko kostí. Dodatočne do hrobu uložili dieťa, asi dojča. V porušenom hrobe 51 našli sme zvyšky rozhádzaných kostier dospelej a nedospelej osoby, podľa rozmerov mohol to byť dvojitý hrob. V jazdeckých hroboch bojovníka obvykle uložili v južnej polovici hrobu hlavou na V a koňa umiestili v severnej časti jamy opačne, t. j. hlavou na Z. Koňa položili pozdĺž steny, zadné končatiny boli pokrčené pod telom, predné končatiny niekedy ležali natiahnuté. Dôležitá je okolnosť, že zvyk rozmiestenia tela bojovníka a koňa v kostrových hroboch uplatnili tiež v žiarovom hrobe s koňom. Spálené ľudské kosti rozsypali v južnej polovici jamy a telo koňa položili v severnej časti hrobu hlavou na Z.

V tejto súvislosti venujeme pozornosť otázke jazdeckých hrobov. Množstvo jazdcov s koňom na pohrebiskách z doby avarsko-slovanskej vo vzťahu k úhrnnému počtu hrobov nedá sa vyjadriť nijakým stálym číslom. Na pohrebisku v Bernolákove šesť jazdeckých hrobov predstavuje okolo 7% z celkového počtu. V Devínskej Novej Vsi sa našlo 85 hrobov jazdcov, t. j. 10% z celkového množstva; najviac jazdeckých hrobov bolo na pohrebisku v Žitavskej Tôni, a to 14 spomedzi 50 hrobov, t. j. asi 30%; v Barci zo siedmich vykopaných hrobov bol jeden jazdecký a vo Všechsvätých spomedzi 35 hrobov bolo päť jazdeckých; na Morave v Dolných Dunajoviciach ani v Rakúsku sa nenašli hroby bojovníkov s koňom.[21] V Maďarsku hroby jazdcov sa nenachádzali na všetkých avarských lokalitách (napr. Győr, Jutas, Őskü), na niektorých pohrebiskách bádatelia len spomínajú jazdecké hroby, ale neuvádzajú ich množstvo, na iných náleziskách jazdci sa vyskytovali v malom počte (napr. v Úrbőpuszte a Csóke bolo po štyroch hroboch).[22]

V Bernolákove v hrobe 23 bola zachovaná len kostra koňa, ale nenašli sa pozostatky ľudskej kostry. Ako uvádza I. Kovrigová, osobitné hroby koňov sú známe na avarských pohrebiskách v Maďarsku od začiatku doby avarskej. Tak na pohrebisku v Csóke bolo 6 hrobov s koňom, v Tiszadersze vykopali až 10 koňov bez jazdca. Autorka vyslovuje správny predpoklad, že to mohli byť symbolické pohreby bojovníkov, ktorí sa nevrátili domov.[23]

Rovnako ako v Bernolákove aj na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi kone zväčša ukladali po pravej strane muža, hlavou na Z, ale v niekoľkých hroboch kôň ležal hlavou na V; v Žitavskej Tôni telo koňa spravidla tiež ležalo v severnej polovici jamy, hlavou na Z; odlišná orientácia konskej kostry, t. j. hlavou na V alebo na S a J zistila sa iba v ojedinelých prípadoch; v Barci ležal kôň hlavou na Z, ale po ľavom boku muža.[24]

Jazdecké hroby a hroby s koňom sa vyskytovali aj na iných lokalitách, ale žiarový hrob s koňom nemá obdobu na slovansko-avarských pohrebiskách. Pohrebný rítus v hrobe 34 dáva možnosť uvažovať nielen o otázkach ekonomických a sociálnych, ale tiež etnických. Bohatá pozlátená garnitúra opaska a drahé pozlátené okrasy konského postroja ukazujú, že tu bola pochovaná osoba majetná a majúca určité významné postavenie v spoločnosti. Ale žiarový spôsob pochovávania kočovníci nepoužívali; túto okolnosť zdôrazňujú naši bádatelia J. Eisner a J. Poulík.[25] Možno s veľkou pravdepodobnosťou usudzovať, že tu pochovali slovanského veľmoža, ktorý vlastnil avarskú výzbroj a výstroj.

Zapaľovanie ohňa nad hrobom sa zistilo iba v dvoch prípadoch (hroby 43 a 88). Ohnište nad hrobom 88 malo miskovitý tvar a rozprestieralo sa nad západnou časťou jamy. V tmavej výplni sa našli konské kosti a črepy. Podľa týchto nálezov ohnište mohlo súvisieť s pohrebnou hostinou. Zvyšky kostry ležali vo východnej časti jamy. Možno predpokladať, že oheň zapálili nad hornou časťou tela. Ohnište v hrobe 43 malo oválny obrys a bolo nad hornou časťou tela mŕtveho vo východnej polovici hrobu.

Najväčší počet zistených ohnísť nad hrobom bol na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi (114 hrobov). Ohništia boli pod ornicou a našli sa tam iba ojedi-

nelé črepy alebo zvieracie kosti. J. Eisner upozorňuje, že ohništia neboli na iných pohrebiskách v oblasti avarskej, a preto považuje zapaľovanie ohňa nad hrobom za pohrebný zvyk Slovanov. V Žitavskej Tôni V. Budinský-Krička nenašiel ohništia nad hrobmi, ale zistil stopy ohňa na dne jamy.[26]

Na ploche pohrebiska medzi kostrovými hrobmi sa našlo niekoľko jednotlivých nádob. Iba rozbitá nádoba v hrobe 6 ležala za stenou hrobu 5 v hĺbke 100 cm, pri nej nebolo vidieť obrysy hrobovej jamy. Ostatné nádoby sa nachádzali v hĺbke 40—70 cm, často už v tmavej premiešanej zemi. Nádoby boli rozmiestené na pohrebisku v určitej vzdialenosti od vykopaných hrobov, preto mohli pochádzať zo zničených detských hrobov. Nádoby sa nenašli v takej bezprostrednej blízkosti kostrových hrobov, aby sme ich mohli dať do súvislosti s nejakým hrobovým celkom. Ojedinelé nádoby sa našli aj na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi, občas v blízkosti kostrových hrobov; jednotlivé nádoby položené mimo hrobov našli sa na pohrebisku pri Devínskom Jazere.[27]

S pohrebnými zvykmi spojujú bádatelia otázku porušovaných hrobov. Na pohrebisku v Bernolákove sme zistili 22 hrobov s rozhádzanými kostrami a tri hroby so stopami zásahu, spolu 25 porušených hrobov, t. j. temer tretinu z úhrnného počtu 84 hrobov. Boli to všetko hroby dospelých osôb, zväčša v hlbokých hrobových jamách. Ani v jednom detskom hrobe sme nezistili vonkajší zásah. Kostry dospelých osôb úplne rozhádzali, čo vidno na kresbách a z opisu hrobov (hroby 2, 3, 9, 22, 33, 43, 44, 47, 49, 70, 74, 82, 87 a 88). V niektorých hroboch chýbala väčšia časť kostí, ktoré vyhodili von z hrobovej jamy alebo zničili pri zásahu (hroby 28, 39, 51, 81 a 84). V hrobe 29 chýbala lebka, v dvojitom hrobe 69 porušili iba dolné končatiny pochovaných osôb. V hrobe 43 výkop urobili pravdepodobne v západnej časti jamy, preto nedosiahli na celú plochu hrobu a pod lebkou zostala zlatá náušnica. V hrobe 88 výkop smeroval do východnej časti jamy a tam vytiahli celú kostru. Osobitý prípad predstavuje hrob 45, v ktorom sa z pôvodného pohrebu dospelej osoby zachovala iba lebka a pár kostí. Nie je vylúčené, že ostatné kosti odstránili, keď pochovávali dieťa. Zásahmi utrpeli hlavne jazdecké hroby. V dvoch hroboch (hroby 1 a 56) celkom poprehadzovali kostru jazdca a koňa. V hrobe 23 sčasti porušili predok koňa. V hrobe 27 bola porušená horná časť tela muža a rozhádzaná kostra koňa. V hrobe 34 zásah bol prerušený, poškodila sa predná časť koňa a chýbala jeho hlava (zostala polovica sánky). V porušených hroboch chýbali hlavne bronzy, zistili sme stopy patiny na kostiach. Keramiku a železné predmety narušitelia obvykle nechali v hrobe alebo ich vyhodili do zásypu. Napr. v hroboch 22 a 28 vedierka zostali neporušené na mieste, v hrobe 29 kovania vedierka ležali za stenou hrobu. Len v hrobe 34 sme zistili v stene jamy stopy šachty, pomocou ktorej sa dostali narušitelia do hrobu. Pravdepodobne vtedy na pieskovej dune bola len slabá vrstva humusu, preto sme nepozorovali sfarbenie v zásype jamy.

Nálezové okolnosti a pozorovania pri výskume svedčia, že hroby boli porušené zo zištných dôvodov (vyrabovanie cenných predmetov) a nejde o dodatočné otvorenie z rituálnych príčin. Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi sa vyskytovali porušené hroby v pomerne značnom počte, ale nebol narušený ani jeden jazdecký hrob. J. Eisner vysvetľuje rozhádzané kostry v niektorých hroboch tým, že mŕtveho pochovali v sediacej polohe. Pri ostatných porušených hroboch autor predpokladá, že zásahy v hroboch sa robili z príčin kultového rázu, hlavne zo strachu pred vampirizmom. V Žitavskej Tôni boli porušené všetky hroby dospelých osôb a jazdecké hroby, okrem jedného nedotknutého. Pri zásahu často porušili aj kostru koňa. V. Budinský-Krička upozorňuje, že v niektorých jazdeckých hroboch bronzové kovania opasku zostali na mieste, ale v iných hroboch sa kovania nenašli. V Žitavskej Tôni dodatočné otváranie hrobov sa robilo nad hornou časťou tela a zväčša premiestili aj lebku. V. Budinský-Krička usudzuje, že hroby sa narúšali na základe povery, z rituálnych príčin; neuznáva v tomto prípade motív vyrabovania hrobového inventára. Pritom autor upozorňuje, že otváranie hrobovej jamy sa robilo v náhlosti na malom priestore vykopanej šachty.[28] Pravdepodobne aj v Bernolákove otváranie hrobov sa uskutočňovalo v náhlosti a niekedy bolo prerušené, ale práve tieto okolnosti považujem za doklad, že ho robili vykrádači hrobov. V prípade, že otváranie hrobov malo rituálne príčiny, tento úkon by robili otvorene povolané osoby podľa určitého systému; avšak v spôsobe rozhádzania kostier v Bernolákove nedá sa zistiť nijaký systém.

Značné percento porušených hrobov sa zistilo v Čunove (spomedzi 151 hrobov bolo ich 21); v Rakúsku počet porušených hrobov nebol veľký: na pohrebisku v Mistelbachu a v Münchendorfe zaznamenali po jednom hrobe, v Zillingtale osem hrobov; neobvyklé množstvo vyrabovaných hrobov v Leithaprodersdorfe (50%) vysvetľuje H. Mitscha-Märheim zásahom vykrádačov v novoveku.[29]

Otázkou porušených hrobov z doby avarskej

v Maďarsku sa zaoberal T. Horváth. Usudzuje, že hroby boli vyrabované, pričom rušitelia rozhádzali hornú časť tela alebo celú kostru. Hľadanou korisťou boli hlavne kovania opaskov alebo len väčšie kusy bronzov. Autor uvádza, že na pohrebisku v Kiskőrösi z 213 hrobov vyrabovali 79, v Üllő z 258 hrobov porušili 34. I. Bóna píše, že na pohrebisku v Úrbőpuszte hroby boli systematicky vyrabované v staršom období, v mladšej skupine vyberali iba lebku.[30] Na pohrebisku v Győri bolo asi 10% vyrabovaných hrobov; porušené hroby spomínajú autori na pohrebiskách v Keszthelyi, Szegede, Csóke a inde.[31] Bolo by potrebné sledovať na pohrebiskách v Maďarsku, či zvyk porušenia hrobov bol rovnako rozšírený v celej dobe avarskej, alebo sa prejavoval silnejšie len v určitých obdobiach. Snáď by to prispelo k riešeniu otázky, či a kedy motívom vyrabovania hrobu boli pohnútky kultového charakteru (vampirizmus), alebo príčiny hospodárske — získanie predmetov. Hľadanie bronzových pamiatok, niekedy len masívnejších kusov, ukazuje, že vykrádačom išlo hlavne o cenné kovania, ktoré mohli sekundárne použiť ako okrasy alebo ako kov na ďalšie spracovanie.

Umiestenie pamiatok v hroboch

Na pohrebisku v Bernolákove pri kostrách sa nachádzali rozličné pamiatky, ktoré možno rozdeliť na tri základné skupiny. Do prvej skupiny zahrňujeme súčiastky odevu, či už vlastné časti šiat (ako opasok) alebo rozmanité okrasy. Do druhej skupiny patria predmety, ktoré možno považovať za osobný majetok zomrelého, ako zbrane a nástroje. Osobný majetok predstavoval aj kôň a súčiastky konského postroja. Napokon tretiu skupinu tvoria milodary, ktoré dali zomrelému pozostalí na posmrtnú cestu: nádoby a drevené vedierka s nápojom alebo várou a mäsitá potrava.

Rozmiestenie pamiatok v hroboch bolo závislé od ich charakteru. Súčiastky odevu a okrasy ležali v neporušených hroboch na miestach, kde sa bežne nosili za živa. V hrobe 53 kompletná súprava z opasku (kovania, objímky, nákončia a pracka) ležala v páse bojovníka. Tak isto v páse ležali kovania a pracka z opasku v hrobe 41. V niektorých prípadoch opasok mal iba kovovú pracku, ktorá zostala napr. v páse kostry z hrobov 8 a 31 a pri detskej kostre z hrobu 30. Akiste z opasku pochádzala objímka v hrobe 79. Pravdepodobne na opasku muža v hrobe 41 bolo zavesené vrecúško s drobnými predmetmi (ocieľka, kresacie kamienky, bronzová pracka a dva zlomky skla). Pracka, ktorá ležala pri lebke v hrobe 59, azda sa tam dostala pri posunutí pôdy.

Zo ženských a detských šperkov najbežnejšie boli okrasy hlavy a náhrdelníky. Náušnice rozličného tvaru sa našli pod lebkou (hroby 43 a 73), po bokoch lebky (hrob 69) alebo na lebke (hrob 38). Krúžky do vlasov v hroboch 21 a 35 boli pri pravom spánku. Jednotlivé perly nájdené na lebke alebo pod ňou tiež slúžili ako okrasa vlasov (hroby 14, 48, 60, 77 a 89). Perly z náhrdelníka sa vyskytovali v rozličnom počte (4—32 kusov) a obvykle ležali pri sánke akoby ovinuté okolo krku (hroby 19, 36, 50, 69, 71, 72 a 78). Kostené hrebene pri pravej ruke v hrobe 93 akiste položili do hrobu dodatočne.

Najrozšírenejším nástrojom bol železný nôž, ktorý sa rovnako vyskytol v hroboch dospelých obidvoch pohlaví ako v hroboch detí. V umiestení nožov nevidno nijaké ustálené pravidlo. Najčastejšie sa nachádzali nože pri stehenných kostiach pravej nohy, zrejme boli zavesené v drevenom puzdre na opasku (hroby 7, 30, 31, 41, 49, 53, 60, 79 a 91). V detských hroboch sa našli nože aj pri holennej kosti pravej nohy (hroby 4 a 5). Nože ležiace medzi stehennými kosťami akiste tiež boli zavesené na opasku (hroby 16 a 27). Dosť často sa zachovali nože pri laketnej kosti ľavej (hroby 37, 40, 52, 69 a 72) alebo pravej ruky (hroby 14, 29, 73 a 76). Aj nôž v hrobe 78 pôvodne bol pri ľavej ruke. Občas uložili nôž k ramennej kosti ľavej ruky (hroby 19, 59 a 80). Nezvyklá poloha noža v hrobe 24 — ležal popri lebke — vzbudzuje dojem, že nôž bol zapichnutý do ramena zomrelého.

Ako sme spomenuli, ocieľku a kresacie kamienky pravdepodobne nosili muži vo vrecúšku (hrob 41). Osličku na brúsenie železných predmetov položili v hrobe 31 pozdĺž pravej nohy. Železné šidlo, ktoré potrebovali muži na opravu kožených súčiastok, ležalo v hrobe 53 konča pravej ruky, akiste bolo zavesené pomocou krúžku na opasku. V hrobe 59 šidlo položili k ľavej nohe. Jediný kosák, nájdený na pohrebisku, bol uložený pod pravým bokom kostry 18. Nie je vylúčené, že tento spôsob uloženia súvisel s nejakou poverou.

Niektoré jazdecké hroby boli porušené, preto sa zachovalo in situ iba niekoľko kusov zbraní. Sax v hrobe 53 ležal z pravej strany jazdca. Zaujímavý je spôsob uloženia oštepov. V hroboch s koňom (23 a 53) oštep umiestili tesne pri severnej stene jamy za hlavou koňa. Oštep položili zrejme za telom koňa, hrotom na Z. V žiarovom hrobe 34 oštep ležal pri južnej stene a bol obrátený opačne, hrotom na V. Podľa rozmerov hrobovej jamy rúčka oštepa mohla mať dĺžku asi 150 cm. Posledný oštep, náj-

dený v hrobe 59 (hrob muža), pravdepodobne vložili do hrobu bez rúčky, pretože oštep ležal pri ľavej holennej kosti, hrotom na V. Zo zbraní sa zachovali ešte železné strely. V hrobe 27 jedna strela ležala medzi nohami bojovníka a druhá pri južnej stene. Neobvykle boli poukladané strely v hrobe 31; cez holennú kosť pravej nohy položili paralelne tri strely; kostra ležala šikmo v hrobe, strely mohli mať drievka dlhé 30—35 cm.

V žiarovom hrobe s koňom kovania opasku a drobné veci, ako ocieľka, kresacie kamienky, strelka, boli uložené medzi rozsypanými kosťami v južnej polovici jamy. Zvyšky kože ukazujú, že na spálené kosti položili celý opasok s kovaniami a iné veci, ktoré neboli v ohni. Pôvodné rozmiestenie okrás a súčiastok konského postroja možno overiť v neporušenom jazdeckom hrobe 53. Do hrobu uložili osedlaného koňa, o čom svedčia strmene ležiace po jeho bokoch. Na lebke koňa sa zachovali drobné bronzové kovania z ohlávky a na lopatkách boli závesné kovania z remeňa. S ohlávkou súviseli faléry nájdené na krku za hlavou. Do ďalších hrobov jazdcov uložili neosedlaného koňa; zachovali sa iba kovania, ktoré okrášľovali konské postroje. V hrobe 23 jasne vidno, že kovania nájdené na mieste hlavy patrili k ohlávke a ďalšie kovania okrášľovali remene na zadnej časti tela koňa. Remene konského postroja sa spájali železnými prackami. Bohato vyzdobený postroj mal kôň v hrobe 34, pozlátené kovania sa našli na niekoľkých miestach v štyroch skupinách; najväčšia skupina kovaní ležala na tmavej škvrne, akoby zvyškoch kože, tieto kovania boli rozmanitého tvaru. Predná časť koňa bola porušená, preto podľa uloženia okrás nebolo možné určiť ich pôvodné miesto. Iba kovania, ktoré ležali in situ pri stavcoch chvosta, ukazujú, že tam bol ozdobný remeň.

Nádoby sa dávali do hrobov predovšetkým deťom. Zo 16 hrncov nájdených v kostrových hroboch 10 sa našlo pri detských kostrách. Nádoby sa umiestňovali v hrobe na rozličných miestach, ale v ich uložení pozorujeme dva základné spôsoby: pri hlave a pri nohách zomrelého. Pri hlave sa našli tri nádoby (hroby 5, 26 a 48), pri nohách 11 kusov, zväčša konča nohy (hroby 4, 11, 20, 40 a 83) alebo v kúte hrobu (hroby 42, 50 a 89), pričom sa hrnce častejšie kládli k ľavej nohe (hroby 19, 53 a 76).

Drevené vedierka obvykle dávali do hrobov, kde nebola nádoba, ale v troch hroboch sa zachovali spolu s nádobami (hroby 26, 40 a 48), týka sa to akiste aj hrobu 1, kde bola nádoba v zásype. V hrobe 26 nádoba zrejme stála vo vedre. V hrobe 48 hrniec bol položený tesne pri detskej kostre a vedierko stálo na opačnom konci jamy, pravdepodobne patrilo k staršiemu pohrebu. Tak isto ako pri nádobách, ani pri vedierkach nepozorujeme jednotné umiestenie v hrobe. V niektorých prípadoch sa našlo vedierko pri hlave (hroby 26 a 40), inde konča nôh (hroby 24 a 78), blízko boku mŕtveho (hrob 35) alebo v kúte hrobu (hroby 28 a 48). Vedierko sa spravidla nachádzalo v hroboch dospelých a iba raz bolo v detskom hrobe (35).

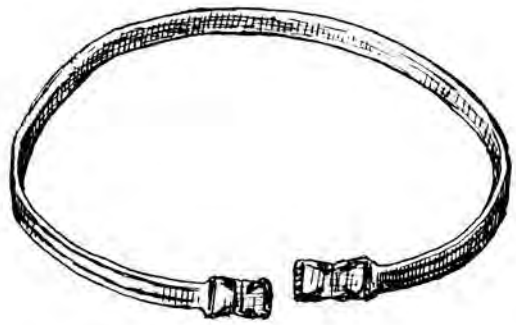

Obr. 19. Bernolákovo. Hrob 3; náramok.

Okrem drevených a hlinených schránok na potravu mŕtvych zásobovali mäsitou stravou, z ktorej sa zachovali kosti. Na tento účel sa používalo mäso dvoch druhov domácich zvierat — ovce a hovädzieho dobytka. Mäsitá potrava sa našla temer v polovici hrobov, teda vidno, že zvyk dávať mäso do hrobu bol veľmi rozšírený (39 hrobov). Z hovädzieho dobytka sa kládla do hrobu obyčajne iba časť nohy. Mäso vždy ležalo pri dolných končatinách mŕtveho, obvykle konča nôh (hroby 16, 18, 26, 30) alebo pri stehne pravej nohy (hroby 27 a 29). V jednom prípade zvieracia kosť bola položená na nohe zomrelého (hrob 40). Kosti z nohy hovädzieho dobytka sme zistili dovedna v 16 hroboch. Vo väčšom množstve sa vyskytovali kosti ovce, ktoré sa zachovali v 30 hroboch. V ôsmich prípadoch zomrelí boli zásobení mäsom ovce i hovädzieho dobytka.

Kosti hovädzieho dobytka obvykle ležali na dne hrobu, avšak kosti ovce sa vyskytovali často v zásype hrobovej jamy 10—40 cm nad dnom. Kosti ovce sa nachádzali v hroboch na takých rozličných miestach, že sa tu nedá ustáliť nijaké pravidlo. V jednom hrobe (30) nad nohami mŕtveho ležala rozsekaná kostra ovce, pričom hlava a nohy boli na jednej hromádke a telo na druhej. Do niektorých hrobov dávali hlavu ovce, zachovala sa tu celá lebka. V hrobe 8 lebka ovce ležala na chodidlách mŕtveho, v hrobe 72 bola na lebke ľudskej kostry

a v hrobe 14 na pravom boku zomrelého. V dvoch hroboch lebka ovce spolu s kosťami nôh ležala blízko steny jamy v určitej výške nad dnom (hroby 7 a 37). Častejšie v hrobe nebola celá lebka, ale iba polovica sánky, niekedy spolu s kosťami nôh, alebo len kosti nôh ovce. Hrob 16 názorne ukazuje aká naturalistická bola predstava o posmrtnom živote a za akým účelom sa dávalo mäso do hrobu: sánka ovce bola položená na rameno mŕtveho tesne pri ústach.

Kosti iných zvierat, okrem ovce a hovädzieho dobytka, sa používali ako milodar iba v ojedinelých prípadoch. V porušenom hrobe 70 ležala na dne sánka koňa. Podľa rozmerov jamy (120×280 cm) mohol to byť hrob bojovníka s koňom, ale nenašli sme viac ani jednu konskú kosť. Preto sa možno domnievať, že časť hlavy koňa tu tvorila milodar — mäsitú potravu. V hrobe 30 sa našla kosť vtáka (kura).

Množstvo zvieracích kostí sa našlo v hroboch v Devínskej Novej Vsi. Prevládali kosti ovce (kozy), v jednom prípade sa našla celá kostra ovce. Zriedka sa vyskytli v hroboch konské kosti a len výnimočne pozostatky jeleňa alebo ošípanej. Dôležité je pozorovanie J. Eisnera, že už v tejto dobe mäsitá potrava vlastne mala symbolický význam, pretože do hrobu sa dávali také časti zvieraťa, kde bolo málo mäsa (hlava, nohy). Do hrobov sa kládli nielen časti tela zvierat, ale aj vtákov, bez výnimky to boli kosti kury domácej. Zvieracie kosti sa nachádzali v hroboch pri kostre, ale aj nad doštením a v zásype. V Žitavskej Tôni mäsitá potrava sa vyskytovala v 36 hroboch, t. j. 75% hrobov. Prevažne išlo o kosti ovce a hovädzieho dobytka, zriedka koňa alebo kury. Tak isto ako na uvedených pohrebiskách, aj tu najčastejšie sa zachovala lebka a kosti končatín.[32]

Na pohrebisku v Barci sa našli jednotlivé zvieracie kosti a v troch hroboch celé lebky ovce; v hroboch v Prši boli kosti ovce a ošípanej; v Dolných Dunajoviciach vo všetkých hroboch sa našli kosti zvierat a vtákov.[33]

V Rakúsku v Mistelbachu a Münchendorfe pozostatky zvierat sa zachovali v 24 hroboch (hovädzí dobytok, koza, kura); na avarských pohrebiskách v Maďarsku často boli zvieracie kosti, napr. v Kiskörös-Városalatt sa zistili v 50 hroboch pri úhrnnom počte asi 200 hrobov. Boli to jednotlivé kosti a lebky tých istých domácich zvierat, ktoré sa nachádzali na slovenských pohrebiskách: hovädzí dobytok, ovca, koza, kôň a ošípaná. V detských a ženských hroboch sa vyskytovali kosti hydiny (kura, hus). Iba na niektorých pohrebiskách sa nezistila mäsitá potrava (napr. Čunovo, staršia časť hrobov v Keszthelyi).[34]

Z lovných zvierat v Bernolákove sa v hrobe 31 zachoval paroh srnca, akiste položený do hrobu poľovníka spolu s jeho zbraňami.

Spomedzi zvyškov zvierat osobitné postavenie majú nálezy pozostatkov psov. V hrobe 87 nad porušenou ľudskou kostrou ležala zachovaná kostra pomerne veľkého psa. Telo psa zakopali do hrobu dodatočne po porušení tela mŕtveho. Táto záležitosť sa nedá jednoznačne vysvetliť, alebo psa pochovali spolu s jeho majiteľom z motívov vlastníckych (udivuje, že sa to stalo až po porušení kostry), alebo pes tu mal kultový význam ako ochrana proti magickej sile pochovanej osoby. Tak isto v hrobe 33 v zásype nad rozhádzanou ľudskou kostrou sa našli kosti veľkého psa. V hrobe 14, tiež v zásype hrobu, bola kostra šteňaťa.

Treba pripomenúť, že na pohrebisku zo VII.—VIII. stor. pri Devínskom Jazere v jednom hrobe nad kostrou bol zakopaný vlk. Nálezy pozostatkov psov v Bernolákove nie sú výnimočným javom. V troch hroboch v Münchendorfe sa nachádzala celá kostra psa. Tak isto na pohrebisku v Mártély boli kosti psa pri nohách mŕtveho a v Deszku zostala lebka psa v hrobe jazdca.[35]

Pozostatky psov v hroboch zrejme neslúžili ako mäsitá potrava, ale psi podobne ako kone sa pochovávali spolu so svojím majiteľom.

Rozbor pamiatok

Keramika

Na pohrebisku v Bernolákove keramika bola zastúpená v pomerne značnom množstve. V kostrových hroboch sa zachovalo 16 hrncov. Ďalšie tri nádoby, ktoré sa našli pred vlastným výskumom, pravdepodobne tiež pochádzali z kostrových hrobov. Tri nádoby boli použité ako popolnice, k nim možno pripočítať štvrtú nádobu nájdenú nad hrobom 49. Okrem toho sa našlo sedem nádob medzi hrobmi, teda dovedna sme získali z pohrebiska 30 hrncov obvyklého typu. Zvláštny druh keramiky predstavuje baňatý džbán zo žltej hliny z hrobu 10.

Spôsob výroby keramiky nebol jednotný. Ako materiál sa používala hlina pomiešaná so štrkom, zriedka s pieskom alebo sľudou (hroby 6, 58, 75 a 83). Len niektoré nádoby boli z jemnej plavenej hliny (hroby 12, 42 a 53). Tretina nádob bola lepená ručne, zväčša to boli ťažké hrnce s hrubými stenami (hroby 1, 5, 11, 40, 49, 85, 86, 89, zber). Väčšia časť keramiky, spolu 13 kusov, bola vyhotovená na primitívnom ručnom kruhu, ako ho oby-

čajne označujú bádatelia. Bola to podložná doska, ktorú výrobca podľa potreby pomaly otáčal. Do tejto skupiny patrili hrnce s jamkami na dne. Kruhové jamky mali priemer 1,4—1,8 cm a boli umiestené asymetricky, nie v strede dna (hroby 4, 42 a 75). Zvlášť nápadná je jamka na dne hrnca zo zberu, kde sa prekrývajú tri odtlačky, akoby sa nádoba zošmykla z kolíka, na ktorom bola položená. Možno usudzovať, že podložná doska, na ktorej sa hotovili tieto nádoby, bola upevnená nejakou osou. Pretože dosku hrnčiar otáčal pomaly, asymetrické umiestenie hrnca na osi neprekážalo pri lepení jeho stien. Všetky nádoby s jamkou na dne boli hrubo vyrobené, mali jednoduché tvary a nedbalo robenú výzdobu. Na základe príkladov z Bernolákova možno usudzovať, že jamky na dne zodpovedali stupňu hrnčiarskej výroby na primitívnom kruhu a nesúviseli s výrobným procesom na rýchlo otáčanom kruhu. Tretiu skupinu tvorili hrnce obtáčané na ručnom kruhu s rýchlymi obrátkami (hroby 12, 20, 25, 32, 58 a 83). Niektoré nádoby mali dno dodatočne vsadené (hroby 20, 53 a 76).

Pri ďalšom pracovnom úkone — vypaľovaní keramiky — pozorujeme tiež rozličné stupne. Lepšou kvalitou vypálenia sa vyznačovali nádoby obtáčané na kruhu (hroby 12, 25, 32 a 58). Pomerne dobré vypálenie sa zistilo u niektorých hrncov vyhotovených na primitívnom kruhu (hroby 6, 19, 58, 75 a 76), ale ostatné hrnce tejto skupiny a nádoby lepené v ruke boli slabo vypálené.

Tvary nádob boli dosť rozmanité. Najbežnejšie boli hrnce s maximálnym priemerom v hornej tretine (hroby 12, 20, 25, 48, 49, 58 a 86) alebo s vydutím v polovici výšky (hroby 11, 32 a 76). Niektoré nádoby mali guľovitý tvar (hroby 26, 53 a 75), vyskytovali sa temer valcovité (hroby 1, 5, 75, zber) a napokon dvojkónické tvary (hroby 58 a 83). Ojedinelým nálezom bola miskovitá nádobka (zber). Iba pár hrncov malo rovné hrdlo (hroby 58 a 89), u ostatných nádob hrdlo bolo lievikovite rozšírené a zakončené rovným okrajom. Zrezaný okraj ešte nebol obvyklý a vyskytoval sa zriedka (hroby 20, 26, 32 a 83).

V keramike prevládala hnedá farba s rozličnými odtienkami, ako sivohnedá, žltohnedá; len jedna nádoba mala žltú farbu (hrob 11) a druhá sa vyznačovala červenkastou hlinou (58).

Väčšinu nádob okrášľoval rytý ornament, z úhrnného počtu 30 hrncov iba 5 kusov bolo bez výzdoby (hroby 1, 11, 40, 49 a 75). Vo výzdobe keramiky sa uplatňovali obvyklé ornamentálne prvky, najčastejšia bola kombinácia pásikov vlnovky a vodorovných rýh (11 nádob), okrem toho sa používali motívy vlnovky (5 kusov) a vodorovných rýh (5 nádob). V jednotlivých prípadoch sa zachovali starobylé prvky výzdoby, ako kolmé čiary a vpichy (3 nádoby). Na jednej nádobe vlnovka obiehala aj na okraji (hrob 83).

V keramike z Bernolákova rozlišujeme tri základné skupiny:

1. v ruke lepené masívne nádoby, nezdobené alebo zdobené starobylým ornamentom (hroby 1, 11, 40, 49, 86, 89, zber);

2. nádoby vyhotovené na primitívnom kruhu, často slabo vypálené, zväčša zdobené bežnými motívmi; boli ľahšie ako keramika prvej skupiny, niektoré z nich mali jamky na dne;

3. hrnce obtáčané na ručnom kruhu a dobre vypálené; boli to symetrické nádoby, pričom použitie rýchleho kruhu potvrdzuje úprava ústia (zrezaný okraj) a rytmicky vyrytá pravidelná výzdoba.

Keramiku z Devínskej Novej Vsi J. Eisner roztriedil na nádoby pražského typu, typ podunajský a typ potiský.[36] Podľa tohto delenia k potiskému typu možno zaradiť hrnce z hrobov 1, 5, 11 a zo zberu. Ostatné nádoby predstavujú podunajský typ keramiky, z nich najvýraznejšie boli hrnce z hrobov 12, 25, 32, 58 a 83.

Tretina všetkých nájdených nádob bola začadená, čierne škvrny boli obyčajne po celom povrchu. Hrniec z hrobu 53, hoci jeho steny boli začadené, mal dno čisté; nádobka z hrobu 1 mala čisté steny, iba vo výške pár centimetrov nad dnom obiehal úzky prúžok sadze. Tieto príklady ukazujú, že nádoby stáli pri ohni v zemi. S veľkou pravdepodobnosťou možno predpokladať, že to boli úžitkové nádoby, začadené pri používaní v domácnosti. Menej pravdepodobný je predpoklad, že nádoby sa použili pri pohrebnej hostine a potom ich vložili do hrobu, ktorý nechali otvorený počas tryzny.

Keramiku z Bernolákova možno charakterizovať ako obvyklé typy pre obdobie slovansko-avarské, ktoré majú početné analógie na pohrebiskách v Devínskej Novej Vsi a Žitavskej Tôni. Jediná nádoba z hrobu 10, guľovitý džbán s malým uškom, vyníma sa z celého keramického komplexu a predstavuje zvláštny typ. Už výrobnou technikou sa džbán odlišuje od opísanej keramiky: nádoba je z jemnej plavenej hliny žltej farby a veľmi dobre vypálená. Tvar džbána je nezvyklý pre keramiku doby predveľkomoravskej, tak isto ako kolkovaná výzdoba. Spôsob výroby džbána zhoduje sa s výrobnou technikou džbánov z Devínskej Novej Vsi, ktoré J. Eisner považuje za napodobeniny rímskej keramiky. Avšak nádoba z Bernolákova nie je taká štíhla ako spomenuté džbány a má polkruhové uško

miesto pásikového. Svojou formou tvorí akoby spojovací článok medzi džbánmi z Devínskej Novej Vsi a hruškovitými džbánmi s polkruhovým uškom, ktoré sa nachádzajú v Maďarsku. Niektoré z týchto džbánov mali rytú výzdobu (čiary), ale väčšinou neboli zdobené. Hruškovité džbány sa vyskytovali na pohrebiskách v Maďarsku v malom počte, preto ich nemôžeme počítať k bežným typom keramiky (Kecel, Győr, Üllő, Csikó a i.); džbán podobného tvaru ako v Bernolákove sa našiel v Győri.[37] Ako uvádza H. Mitscha-Märheim, táto skupina keramiky sa v Rakúsku nevyskytuje. Otázkou pôvodu tohto druhu keramiky sa zaoberal T. Horváth, ktorý považuje hruškovité džbány za špeciálny avarský tvar. Autor usudzuje, že to boli napodobeniny rímskych nádob, vyrábané v dielňach blízko Viedne. A. Sósová opisuje džbány z pohrebiska v Keceli a hľadá ich pôvod v oblasti Kaukazu; upozorňuje, že nádoby sa vyskytujú iba na neskoroavarských pohrebiskách, ale chýbajú v staršom období.[38]

Nástroje

Najrozšírenejším nálezom pri kostre bol železný nôž; našiel sa dovedna v 38 hroboch, t. j. temer v polovici kostrových hrobov. Nôž dávali rovnako mužom (16 prípadov), ženám (9) a deťom (8); v 5 prípadoch pohlavie nebolo určené. Nože mali tvar obvyklý v kultúre slovanskej: rovná, na konci zahrotená čepeľ s tŕňom pre rúčku. Ich rozmery boli dosť odlišné, od malých nožíkov, dlhých 10—12 cm, do väčších kusov, dlhých 18—25 cm. Priemerná dĺžka noža bola 15 cm. Tak isto aj šírka nožov nebola rovnaká a kolísala medzi 1 až 2,5 cm, obvyklá šírka bola 1,5 cm. Väčšie nože sa mohli používať aj ako zbraň na poľovačkách.

Pozostatky dreva ukazujú, že nože mali drevené rúčky a často boli uložené v drevenom puzdre (hroby 27, 53, 59, 61, 69, 73, 78 a 87). Jediný nôž z hrobu 69 bol dvojitý, dve čepele s rúčkami boli upevnené v jednom puzdre (ako terajšie zatváracie nože).

Z nástrojov sa zachovalo len niekoľko typov. Poľnohospodárske náradie zastupoval železný kosák (hrob 18), ktorý mal bežný tvar používaný v dobe slovanskej. Tento typ kosáka s mierne zakriveným ostrím s dlhým tŕňom na rúčku má najbližšie analógie v hromadnom náleze na Čepangáte v Kútoch; podobný tvar mal kosák z pohrebiska v Devínskej Novej Vsi a kosáky nájdené v hroboch v Dolných Dunajoviciach.[39]

Železné šidlá istotne súviseli so spracovaním kože. V Bernolákove sa šidlá našli v hroboch bojovníkov, ktorí ich pravdepodobne používali na opravu remeňov. Šidlo malo drevenú rúčku a jeho hrot bol niekedy zaistený dreveným puzdrom (hroby 53 a 59). Celé šidlo z hrobu 10 bolo hranaté, s dlhým tŕňom na rúčku. V Devínskej Novej Vsi v hrobe 777 sa zachovali dve šidlá, ktoré tiež mali hranaté hroty.[40]

V jazdeckom hrobe 34 sa našiel železný nástroj, ktorého funkcia dosiaľ nebola zistená. Je to plochá tyčinka zakončená tromi zúbkami. Tento nástroj zrejme súvisel s výstrojom bojovníkov, pretože pravidelne sa vyskytoval v hroboch jazdcov alebo peších vojakov. V Devínskej Novej Vsi sa taký nástroj zistil v dvoch hroboch peších bojovníkov a v štyroch hroboch jazdcov.[41] Dĺžka nástroja bola rozličná, od 11 do 17,5 cm, z čoho vidno, že pracovnou časťou tyčinky bol jej ozubený koniec a dĺžka rúčky nerozhodovala. Nie je vylúčené, že aj ozubená tyčinka slúžila na opravu remeňa. Rakúski a maďarskí bádatelia neuvádzajú nálezy týchto nástrojov.

S tkáčstvom súvisia hlinené prasleny na vreteno. V Bernolákove sa našiel jediný kus v porušenom hrobe 2, preto nevieme s určitosťou či tento zdobený praslen pochádzal z hrobu alebo zo staršieho sídliska. Výzdoba jemnými zárezmi nebola obvyklá v dobe slovanskej. Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi sa vykopalo 22 praslenov. Boli medzi nimi dvojkónické tvary, ale ani jeden nebol zdobený zárezmi.

Oslička z hrobu 31 sa vyznačovala značnými rozmermi (d 21,5 cm). V Devínskej Novej Vsi sa našlo väčšie množstvo kamenných osličiek, dovedna 13 kusov, ktoré mali prevažne podobný obdĺžnikový tvar, ale menšie rozmery.[42]

K náradiu používanému v domácnosti patrila súprava na vykresávanie ohňa: ocieľka a kresacie kamienky. Ocieľky sa našli v štyroch hroboch. Zachované kusy predstavujú tvar bežný v kultúre slovanskej, s rozšíreným stredom a ohnutými koncami (hroby 34 a 67). Takýto tvar (J. Eisner ho menuje lýrovitý), mali aj ocieľky v siedmich hroboch v Devínskej Novej Vsi. Miesto ocieľky sa použil aj zlomok čepele železného noža, ako ukazuje súprava v hrobe 41. Aj v Devínskej Novej Vsi miesto ocieľky slúžil zlomok železného noža (hrob 323).[43] Kresacie kamienky boli vyhotovené z rozličných odrúd kremeňa. Často ako kresacie kamienky slúžili nájdené neolitické nástroje alebo úštepy kremeňa. Spravidla spolu s ocieľkou sa nosil nie jeden kamienok, ale viac kusov (hrob 34 — 2 kusy, hrob 41 — 7 kusov).

Na pohrebisku v Žitavskej Tôni sa nenašli drobné nástroje, ako šidlá, ozubené tyčinky, ocieľky a

osličky. V. Budinský-Kričkа upozorňuje, že niektoré neurčiteľné železné zlomky mohli zostať z ocieľky.[44]

K toaletnému náčiniu patrila bronzová pinzeta a kostené hrebene. Pinzeta nebola výnimočným nálezom na slovansko-avarských pohrebiskách, napr. v Devínskej Novej Vsi v troch hroboch pinzety mali podobný tvar.[45] Kostené hrebene z hrobu 93 boli trojdielne a dvojstranné, zdobené rytým ornamentom (krúžky, mriežky, kosoštvorce). Rytými krúžkami a kosoštvorcami bola okrášlená aj kostená platnička z hrobu 27. Z tejto doby sa zachoval zdobený hrebeň podobného typu v hrobe v Devínskej Novej Vsi.[46]

Zbrane

Zbrane na pohrebisku v Bernolákove zväčša pochádzali z jazdeckých hrobov a z troch hrobov peších bojovníkov. Boli tu zastúpené dva druhy zbraní: sečné a diaľkové. Zo sečných zbraní sa zachoval celý železný sax v jazdeckom hrobe 53. Saxy podobného tvaru sa našli v troch hroboch v Devínskej Novej Vsi; J. Eisner ich považuje za zbrane západného pôvodu, ale jeden sax s užšou čepeľou uvádza ako ich domácu napodobeninu. Sax z Bernolákova je kratší ako kusy z Devínskej Novej Vsi, ale podľa proporcií zodpovedá západnému typu (porov. hrob 840). Otázku rozšírenia saxov v dobe slovansko-avarskej podrobne rozobral J. Eisner, ktorý uvádza ich náleziská v Rakúsku a Maďarsku. Tento západný typ zbraní sa zrejme obmedzoval na oblasť bezprostredne hraničiacu s územím Frankov.[47]

V dvoch hroboch v Bernolákove sa vyskytli zlomky železnej jednosečnej čepele (hroby 23 a 34). Podľa šírky čepele tieto zlomky skôr pochádzali zo šable ako zo saxu alebo meča. Podobnú šírku (okolo 3 cm) mali aj šable z Devínskej Novej Vsi a zo Žitavskej Tône.[48]

Z diaľkových zbraní boli v Bernolákove zastúpené oštepy a strely. Našlo sa niekoľko typov oštepov. Západný typ (podľa triedenia J. Eisnera) predstavuje oštep s dlhou tuľajkou a symetrickým listom z hrobu 53. Nomádsky typ oštepu (podľa delenia toho istého autora) bol zastúpený v dvoch variantoch. Oštep z hrobu 34 mal hranatý list, ďalšie oštepy z hrobov 23 a 59 sa vyznačovali širokou tuľajkou, ktorá siahala do polovice dĺžky. Analógie pre uvedené tvary oštepov sú na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi; v Žitavskej Tôni bol oštep so širokým listom a tuľajkou ako bernolákovský oštep z hrobu 23.[49]

Medzi železnými strelami rozlišujeme typy domáce (slovanské) a nomádske. Domáce strely mali tuľajku, ktorá sa nasadzovala na drievko, nomádske typy sa obvykle upevňovali pomocou tŕňa. Strely slovanského pôvodu mali spätné krídelká a tuľajku (hroby 10, 27, 31 a 34), alebo boli listovitého tvaru s tuľajkou (hrob 31). K nomádskemu typu patrila trojhrebienková strela opatrená tŕňom (hrob 27). Ako vidno podľa počtu, domáce typy mali prevahu nad nomádskymi. Keď porovnáme opísané typy striel s nálezmi v Devínskej Novej Vsi, vidíme, že tam mali prevahu nomádske typy, hlavne trojhrebienkové strely a z domácich tvarov boli rozšírené strely s krídelkami; v Žitavskej Tôni boli podľa údajov V. Budinského-Kričku trojhrebienkové strely.[50]

Jazdec v hrobe 53 mal osedlaného koňa, z výstroja ktorého sa zachovalo zubadlo a dva strmene. Zubadlo s rovnými bočnicami považuje J. Eisner za nomádsky typ oproti slovanskej forme bez bočníc. Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi nomádske zubadlo bolo opatrené rovnými alebo prehnutými bočnicami, v Žitavskej Tôni sa našli iba zubadlá nomádskeho typu s podobnými bočnicami.[51]

Pár strmeňov mal bežný tvar s oblúkovitými ramenami a štvorcovým uškom. Strmene v oblasti Bratislavskej brány mali kočovnícky pôvod. Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi sa vyskytovali strmene v niekoľkých obmenách, ale najviac bol rozšírený podobný typ ako v Bernolákove. Strmene tohto tvaru sa zachovali aj v hromadných nálezoch železných pamiatok v Pomoraví (Moravský Ján, Gajary). Na pohrebisku v Žitavskej Tôni väčšina strmeňov mala taký istý tvar ako nález v Bernolákove. Tento typ všeobecne používali jazdci doby slovansko-avarskej.[52]

Pravdepodobne k remeňom sedla patrili väčšie železné pracky, ktoré sa nachádzali v hroboch jazdcov v Bernolákove (hroby 23, 27 a 34). Takéto pracky sa vyskytovali aj v jazdeckých hroboch v Devínskej Novej Vsi a Žitavskej Tôni.[53]

Bežným milodarom na pohrebisku boli drevené vedierka so železným kovaním, ktoré sa našli dovedna v 15 hroboch. V niektorých prípadoch vedierko malo mierne kónický tvar, čo dokazujú obruče zachované v hrobe 22 (Ø 14×26 cm a 16×27 cm). Inác vedierka mali okrúhly alebo oválny obrys (hroby 22 a 28); ich priemer kolísal od 13 do 27 cm. Priemer vedierka sa dá určiť aj podľa rozpätia držadla, ktoré ukazuje podobné rozmery: 18, 21, 22, 23 cm. V hrobe 28 sa našli obruče in situ a podľa nich výška vedierka bola asi 22 cm. Držadlo bolo vyhotovené z hranatej alebo plochej tyčinky, v jednom prípade bolo tordované (hrob

22). Kovanie vedierka, v ktorom sa upevnilo držadlo, obvykle malo tvar tzv. lastovičieho chvosta (hroby 1, 23, 28, 29 a 78) alebo trojuholníka (hroby 22 a 24). Počet obručí, ktoré obopínali drevené dužiny, bol rozličný: 1—3 (dve obruče mali vedierka v hroboch 22, 29 a 35; tri obruče v hroboch 24 a 28). Obruče boli kované a spojené nitmi, ich šírka bola od 0,7 do 3 cm. Niekedy sa na jedno vedierko použili obruče rozličnej šírky. Z rozboru kovaní vedierok vyplýva, že tu nešlo o hromadnú remeselnú výrobu, ale každý kus sa hotovil osobitne.

Na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi sa vedierka so železnými kovaniami našli asi v 50 hroboch. Ako upozorňuje J. Eisner, z publikovaných nálezísk najväčší počet vedierok sa zachoval v Devínskej Novej Vsi. V Žitavskej Tôni sa nenašlo ani jedno vedierko, hoci tam boli jazdecké hroby a hroby bojovníkov.[54]

Okrasy

V ženských a detských hroboch sa zachovalo pomerne málo šperkov, ani počet typov nebol veľký. Okrasy hlavy sa obmedzujú na niekoľko typov náušníc. Najjednoduchšou okrasou boli otvorené krúžky z bronzového drôtu s priemerom 1,5—2 cm, jeden z nich bol z tordovaného drôtu, ostatné boli hladké (hroby 16, 19 a 78). Na tieto krúžky nadväzuje prostá náušnica s príveskom v tvare guľky (hrob 73). Jednoduchý prívesok akiste mala aj náušnica z hrobu 38.

Prv ako prejdeme k zložitejším formám náušníc, spomenieme krúžky so stočeným koncom, tzv. záušnice. Krúžok z hrobu 21 mal koniec stočený v očko. Druhá záušnica z hrobu 35 mala esovité zakončenie, ale nebola to dvojitá esovitá slučka.

Typickou pre dobu slovansko-avarskú bola náušnica, ktorej prívesok tvorila guľatá pastová perla (hrob 3). Podobné náušnice poznáme z Devínskej Novej Vsi a početných pohrebísk v Maďarsku (napr. Kecel, Csóka, Üllő). Rozšíreným tvarom v tejto dobe bola náušnica s kónickým príveskom zo skla, zväčša zelenej farby. V krúžku a hore na ňom pôvodne boli upevnené pastové perly (hrob 69). Náušnice tohto typu sa našli na Slovensku v Prši, Vojniciach a v Čunove. V Maďarsku sa vyskytujú bežne na pohrebiskách (napr. Kecel, Csóka, Üllő, Jutas a i.).[55] Uvedené typy náušníc sa vyznačovali upevnením prívesku na krúžku pomocou očka, a nie letovania.

Zlatá náušnica (hrob 43) sa odlišovala výrobnou technikou. Použitie tordovaného drôtu pre krúžok náušnice sa zistilo v Devínskej Novej Vsi a v Žitavskej Tôni, v oboch prípadoch išlo o zlaté kusy. Aj kónický prívesok z plechu, navlečený na krúžok, sa vyskytoval v súdobom šperkárstve. Zvláštna je výzdoba prívesku priletovanými špirálkami z tenkého plechu. Je to skutočne precízna práca a medzi slovansko-avarskými okrasami nenachádzame príklady použitia tejto techniky. Zlaté náušnice z Maďarska predstavujú podobný typ, ich plechový prívesok bol navlečený na krúžok, lenže bol okrášlený zrnitým filigránom (napr. Gáter, Kecskemét).[56]

Bronzový náramok z hrobu 3 je vyhotovený z tenkého pásika a bol pôvodne pozlátený. Celý náramok je hladký, iba konce sú zdobené zárezmi. V Maďarsku bronzové náramky boli rozšírené v staršom období avarskej kultúry, ale často ich celý povrch bol pokrytý rytým ornamentom.

Rozšírené bolo používanie sklených perál ako okrasy. Našli sa v 15 hroboch. V niektorých hroboch jedna-dve perly ležali pri lebke alebo pod ňou (hroby 14, 48, 61, 77 a 81), preto považujem tieto perly za okrasu vlasov, a nie hrdla. Ostatné perly sa nachádzali na krku alebo na prsiach, teda zrejme pochádzali z náhrdelníkov. Náhrdelníkov sa našlo dovedna 10. Počet perál v náhrdelníku bol menlivý, od 2 do 32 kusov. Väčšina perál mala mandľovitý tvar a bola vyhotovená z bledozeleného a tmavozeleného skla alebo sklenej pasty čiernej farby; niektoré pastové perly boli hnedé, akoby mramorované. V jednom hrobe sa vyskytli pastové dvojkónické perly (hrob 61) a v hrobe 89 sa zachovali drobné krúžkové perličky; ojedinelé drobné perly doplňovali aj iné náhrdelníky. Mandľovité sklené perly sa odlišujú svojou výrobou od ostatných typov, pretože boli liate na tenkej kovovej trubičke. Perly obvykle sa navliekali na niť, ktorej zvyšky sa zachovali pri niekoľkých kusoch.

Kovania opasku a konského postroja

Bronzové kovania sme podľa ich funkcie rozdelili pri opise hrobov na dve skupiny: okrasy pása bojovníka a okrasy konského postroja. Súprava z hrobu 53 je úplná a dáva podklad pre rekonštrukciu pása bojovníka. Kožený pás sa zapínal pomocou pracky; koniec remeňa, ktorý sa prevliekol cez objímku, bol ozdobený veľkým prelamovaným nákončím. Samotný pás zdobili štvorcové plechové kovania, pripevnené nitmi s polguľovitými hlavičkami. Väčšie kovania s piatimi nitmi (zachovalo sa ich päť) striedali sa s malými kovaniami s dvoma nitmi (takéto kovania boli štyri). Tomuto tvaru kovaní zodpovedalo aj kovanie pracky. Na páse bolo však aj liate kovanie s grifom. Bočné remienky, zavesené na hlavnom remeni, boli zakončené menšími

nákončiami, z ktorých dve boli liate a jedno plechové. Veľkosť kovaní a objímky ukazuje, že pás bol široký asi 3 cm, ale na koncoch sa zužoval, pri pracke mal šírku 2,5 cm a pri nákončí 2 cm, bočné remienky mali šírku okolo 1 cm. K pásu patrila ozdobná prievlečka (tiež liata) a podlhovasté plechové kovanie s nitom, ktoré ležalo na pravej ruke. Toto kovanie malo pravdepodobne podobnú funkciu ako kovanie vrtuľovitého tvaru, používané na zavesenie predmetov na páse. Také isté kovanie v hrobe 31 tiež ležalo na pravej laketnej kosti, aj tam bol pás, z ktorého zostala pracka. V oboch prípadoch pri pravej stehennej kosti bol nôž, akiste zavesený pomocou kovania. Rozšírenie vrtuľovitých kovaní v slovansko-avarských hroboch na Slovensku a v povodí Dunaja rozobral V. Budinský-Krička.[57]

Súprava z hrobu 53 nepredstavuje jeden celok, pretože tu boli okrasy vyhotovené rozličnou technikou (liate a z plechu) a z rôzneho materiálu (bronz a biely kov); napokon ani liate kovania nepochádzali z jedného komplexu, ale každé malo iný ornament. Základ výzdoby pása tvorili plechové okrasy, doplnené liatymi kovaniami. Ponechávam bokom, ako sa tieto kovania získali, ide o okolnosť, že v súprave nachádzame rôznorodé prvky.

Druhá súprava okrás z pása bojovníka sa zachovala v hrobe 34. Pretože hrob bol sčasti porušený, nemáme záruku, že tam zostali všetky okrasy. Táto súprava bola honosnejšia a skladala sa z pozlátených liatych kovaní z bronzu. Zachovala sa pracka na zapínanie pása a dve plechové objímky na zaistenie jeho konca. Pás bol okrášlený piatimi okrúhlymi kovaniami a mal dierky chránené drobnými kovaniami (3 ks). Tento pás bol užší ako predchádzajúci, rozmery kovania naznačujú, že remeň bol široký asi 2,5 cm a podľa objímky a pracky sa zužoval na 2 cm. Okrem hlavného remeňa boli bočné remienky zakončené liatymi nákončiami. Pár nákončí upevnených jedným nitom pochádzal z remienkov širokých asi 1 cm, druhý pár nákončí z remeňa širokého asi 1,5 cm sa upevňoval pomocou dvoch nitov. Dve štítkové kovania s nitmi zrejme slúžili na pripevnenie bočných remienkov na pás. Pravdepodobne k opasku patrili aj obdĺžnikové prelamované kovania; je na nich motív trojuholníka, ktorý sa opakuje na kovaniach chrániacich dierky. Možno predpokladať, že sa zachovala väčšia časť okrás, okrem veľkého nákončia, ktoré by nemalo chýbať na takom bohatom páse. Táto liata súprava, zdobená zväčša rastlinným ornamentom, mala jednotný charakter, preto mohla byť vyrobená ako celok.

V porušenom jazdeckom hrobe 27 našli sa iba zlomky kovaní, z nich dva kusy pripomínajú kovania pása z hrobu 53. Sú to plechové kovania s dvoma nitmi, ktoré mali polguľovité hlavičky, preto zahrňujem tieto kovania medzi okrasy pása.

Ďalšie okrasy opasku sú z hrobov peších bojovníkov. V hrobe 41 bolo jasne vidieť polohu koženého pása podľa jeho zvyškov. Na upevnenie pása slúžila štvorcová pracka a dve plechové objímky, jeho výzdobu tvorili štyri okrúhle kovania z tenkého plechu. Podľa rozmerov objímky pás bol široký okolo 3 cm a zužoval sa pri pracke na 2 cm. Vrtuľovité plechové kovanie upevnené nitom na páse mohlo slúžiť na zavesenie vrecka s drobnosťami. Teda súprava v hrobe 41 bola prostá a mala iba plechové okrasy. Pravdepodobne z pása pochádzali kovania v porušenom hrobe 88. Rozmery pracky a kovaní ukazujú, že pás bol úzky (asi 2,5 cm). Zachovala sa pracka a tri kusy kovaní z tenkého plechu, každé iného tvaru. Len hladké štvorcové kovanie malo tri nity na upevnenie, dva ornamentované kusy nemali ani nity, ani otvory na pripevnenie, teda museli byť nalepené na nejaký podklad.

Rekonštrukciu opaskov s ozdobnými kovaniami podal G. László na základe nálezov v hroboch doby avarskej v Maďarsku. I. Bóna ukázal na kresbách rozmiestenie kovaní pása v hroboch v Úrbőpuszte a A. Sósová sa pokúsila o rekonštrukciu opaskov z hrobov v Keceli. Umiestenie kovaní pása v hroboch v Bernolákove zodpovedá spomenutým príkladom, teda pochovaní bojovníci mali podobný ozdobný pás.[58]

G. László podáva aj rekonštrukciu konského postroja zo staršej doby avarskej, ktorý bol okrášlený drobnými kovaniami, ale chýbali tam faléry.[59] V jazdeckom hrobe 53 sa zachovala aj kompletná výzdoba konského postroja. Ohlávka bola okrášlená rozetami z bronzového plechu; našli sme ich šesť, možno predpokladať, že niektoré kusy z tenkého plechu sa zničili. K ohlávke patrili aj veľké faléry z bieleho kovu s prelamovaným gombíkom, ktoré viseli za ušami koňa. S postrojom súviseli dve závesné kovania z bieleho kovu, ich pôvodné umiestenie nedá sa zistiť, pretože jedno ležalo na lopatke a druhé na chrbte koňa. Tak ako súprava pása bojovníka, aj okrasy konského postroja boli liate a plechové, z bronzu a bieleho kovu.

Okrasy konského postroja z jazdeckého hrobu 34 mali jednotný ráz; boli to masívne liate a pozlátené kusy. Vieme bezpečne, že štyri závesné kovania so šupinovým motívom zdobili remeň pri chvoste koňa. Dve väčšie závesné kovania majú ornament

tvaru rozety a podobná, no zjednodušená rozeta sa opakuje na malých kovaniach, ktorých sa zachovalo 17 kusov. Teda tieto okrasy mali jeden vzor a svojím množstvom dávali charakter celej súprave. Pravdepodobne na postroji koňa mali svoje miesto aj dve malé plechové nákončia. Časť malých kovaní s rozetou mohla zdobiť ohlávku, na čo poukazuje skupina kovaní nájdená na mieste hlavy koňa. Snáď možno spojovať s ohlávkou aj malé nákončia z tej istej skupiny.

V hrobe 23 bol celý postroj koňa okrášlený prostými plechovými pukličkami z bieleho kovu, upevneným nitom. Tieto pukličky sa našli na mieste konskej hlavy (15 ks), teda patrili k ohlávke, a na zadnej časti koňa (8 ks), kde pochádzali z remeňa. Je možné, že ďalšie okrasy postroja boli odcudzené pri narušení hrobu. Vo vyrabovanom jazdeckom hrobe 27 sa vôbec nenašli kovania konského postroja; z postroja mohli pochádzať iba dva malé uzavreté krúžky. V. Budinský-Krička usudzuje, že také krúžky slúžili ako spojovací článok pre remene na ohlávke koňa.[60]

Podali sme prehľad bronzových kovaní roztriedených na základe spôsobu ich použitia. Avšak pri datovaní kovaní nerozhoduje tento príznak, ale výrobná technika a ornament. Podľa spôsobu výroby rozlišujeme dva druhy kovaní: vyhotovené z plechu a liate. V ornamente boli zastúpené rôzne prvky: geometrické, rastlinné a zvieracie motívy.

Plechové kovania boli prevažne hladké. Štvorcové kovania z jazdeckého hrobu 53 mali prostý účelný tvar, tvorili podklad pre plastické hlavičky nitov. Malé kovania podobného tvaru sa našli aj v hrobe 27. Tento typ plechových kovaní sa nevyskytoval na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi, vyjmúc kovanie pracky; v Žitavskej Tôni sa našli plechové kovania s dvoma nitmi. Na pohrebiskách v Maďarsku (napr. Keszthely, Kecel) sa vyskytovali súpravy podobných kovaní, častejšie sa používali kovania s dvoma nitmi, ktoré sa našli aj v Rakúsku (Guntramsdorf).[61] Upozorňujem na závažnú okolnosť, že aj inde štvorcové plechové kovania sa nachádzali na jednom opasku s liatym kovaním s grifom alebo úponkou (napr. Ürbőpuszta, Dunapentele; v Jutas, Őskü a Mistelbachu spolu s kovaním s grifom bola pracka s plechovým kovaním). Teda tieto plechové kovania boli súčasné s liatymi, ale neboli staršie ako ozdobné liate kusy. Svedčí o tom okolnosť, že sa nevyskytovali spolu s kovaniami tlačenými z plechu, s geometrickým alebo pleteným motívom, ktoré bádatelia zaraďujú do staršieho obdobia.[62]

Popri hladkých plechových kovaniach iba v hrobe 88 sa zachovali dva kusy ozdobných kovaní tlačených z plechu. Štvorcové kovanie zdobené pukličkami má určitú obdobu v hrobe 24 v Žitavskej Tôni. Tento hrob V. Budinský-Krička považuje za starší a datuje ho okolo r. 750. Druhé kovanie zo strieborného plechu s rastlinným vzorom, ktorý akoby nadväzoval na antický motív palmety, nemá bližšie analógie. Kovanie podobného obrysu zdobilo pás z hrobu v Dunapentele.[63] Tlačené rozety z plechu používali sa bežne popri hladkých pukličkách ako okrasa konského postroja. Väčšina z nich mala motív mnoholistej kvetiny ako rozety z Bernolákova, napr. z Devínskej Novej Vsi, Žitavskej Tône a z početných maďarských pohrebísk. Tieto okrasy sčasti pochádzali zo starších pohrebísk (napr. Törökbálint). I. Kovrigová usudzuje, že pre neskoršie obdobie boli charakteristické prosté pukličky. Avšak okrasné rozety z pohrebiska v Žitavskej Tôni, datovaného do druhej polovice VIII. stor., patrili do neskorého obdobia.[64] Preto možno usudzovať, že tlačené rozety sa udržiavali stále ako výzdoba konského postroja.

Faléry predstavujú kombináciu dvoch výrobných techník: vlastné kotúče sa hotovili zo silného plechu z bieleho kovu a okrasné gombíky boli liate z bronzu. Faléry tohto typu J. Eisner nazýva miskovitými, na rozdiel od menších plochých falér, ktoré obvykle nemali uprostred gombík. Najviac analógií k faléram z hrobu 53 nachádzame na pohrebiskách v Devínskej Novej Vsi a v Žitavskej Tôni, kde sa vyskytovali v jazdeckých hroboch po dvoch alebo po jednom kuse. V Devínskej Novej Vsi sa našli miskovité faléry v šiestich hroboch; okrem jednej mali priemer 9—9,5 cm; v Žitavskej Tôni faléry nájdené v štyroch hroboch mali menší priemer: 6—8,3 cm. Na pohrebiskách v Maďarsku faléry sa vyskytovali v menšom počte ako na spomenutých slovenských pohrebiskách. Faléry v hrobe 53 v Bernolákove mali liaty prelamovaný gombík. Taký prelamovaný gombík bol iba na jednej falére v Devínskej Novej Vsi (hrob 533); podobné gombíky vo väčšom počte okrášľovali ohlávku koňa z hrobu 31 v Žitavskej Tôni.[65]

Ako sme už spomenuli, liate gombíky na falérach tvorili spojovací článok s druhou skupinou kovových okrás — masívnymi kovaniami liatymi z bronzu. Maďarskí bádatelia menujú túto skupinu liatych bronzov na základe najviac rozšírených motívov skupinou s grifom a úponkou. Kovanie s grifom v hrobe 53 predstavuje obvyklý typ tohto fantastického zvieraťa. Postava zvieraťa s pokrčenými nohami a chvostom stočeným nad chrbtom vo väčšine prípadov bola obrátená doľava. Podobná po-

stava grifa sa vyskytuje na kovaniach v Devínskej Novej Vsi a v mnohých obmenách sa opakuje na kovaniach z avarských pohrebísk v Maďarsku a Rakúsku.[66] Druhý zvierací motív je na prievlečke z hrobu 53, zdobenej dvoma štylizovanými postavami vtákov. Taká istá prievlečka, nájdená na pohrebisku v Čunove, vyzerá ako pár k okrase z Bernolákova.[67] K motívom prevzatým zo živočíšneho sveta patrí aj šupinová výzdoba na závesných kovaniach z hrobu 34. Tento vzor sa v neskorej dobe slovansko-avarskej pomerne málo používal. Najbližšie analógie poskytuje pohrebisko v Žitavskej Tôni, kde v hrobe 31 bolo temer rovnaké kovanie a v hrobe 10 kovanie sa líšilo iba počtom šupín. Podobné kovania so šupinovým vzorom sa našli aj na pohrebisku v Üllő.[68] Tým sme vyčerpali zvieracie motívy na kovaniach z Bernolákova, kde sa najviac uplatňovali rastlinné motívy.

Rastlinné motívy boli zastúpené dvoma základnými tvarmi: rozetou a úponkou. Jednoduchá rozeta so štyrmi lístkami tvorila povrch malých kovaní z hrobu 34. Podobná štvorlístková rozeta, ale so zložitým rozpracovaným stredom, bola na veľkých závesných kovaniach z toho istého hrobu. Ani kovania s rozetou neboli zvlášť rozšírené v súdobom kovolejárstve. N. Fettich uvádza garnitúru kovaní s rozetami, kde boli veľké a malé kusy. Jednu malú rozetu vyobrazuje medzi plechovými kovaniami z Csikó I. Kovrigová.[69] Ináč, ako sme spomenuli vyššie, motív mnoholistej rozety bol rozšírený na plechových kovaniach.

Malé nákončia boli okrášlené úponkou v niekoľkých variantoch. Malé nákončie z hrobu 53 zdobila esovitá úponka, na druhom nákončí z tohto hrobu bol štylizovaný rastlinný ornament tvoriaci srdcovitý vzor. Srdcovité motívy považujú J. Eisner a V. Budinský-Krička za mladšie prvky v ornamente doby slovansko-avarskej.[70] Väčšie nákončia z hrobu 34 mali tiež esovite stočenú úponku a druhú úponku na ploche pri nitoch. Ostatné nákončia z hrobu 34 boli okrášlené esovitou úponkou s lístkami, pozadie pokrýval drobný šupinový vzor a na lístkoch boli vyryté krúžky. Neuvádzam všetky analógie k týmto nákončiam, pretože medzi nálezmi v Maďarsku je ich priveľa. Na Slovensku podobné nákončie s puncovaným pozadím sa našlo v Žitavskej Tôni. Okrúhle kovania z hrobu 34 zdobil štylizovaný rastlinný ornament, spojený v srdcovitý vzor; rovnako ako na poslednom opísanom nákončí aj tu pozadie malo jemný šupinkový motív a na lístkoch boli krúžky; takéto krúžky sa opakujú aj na malých kovaniach okolo dierok remeňa. Veľmi podobné okrúhle kovanie sa zachovalo v Žitavskej Tôni v hrobe 31; kovanie z hrobu 878 v Devínskej Novej Vsi malo príbuzný vzor.[71] Schematizovaný rastlinný vzor sa uplatnil na malých štítkových kovaniach z hrobu 34.

Geometrické vzory sa vyskytovali na kovaniach dosť zriedka. Tri prelamované rozety, vyplňujúce veľké nákončie z hrobu 53, skôr predstavujú štylizovaný rastlinný než geometrický ornament. Toto nákončie nemá bližšiu obdobu v publikovanom materiáli, hoci prelamované nákončia s rastlinným vzorom sa nájdu dosť často (napr. hrob 10 v Žitavskej Tôni[72]). Výrazne geometrický ornament malo obdĺžnikovité prelamované kovanie z hrobu 34 s vyrezanými trojuholníkmi. Ten istý vzor trojuholníka sa opakuje na drobných kovaniach okolo dierok remeňa z tohto hrobu.

Záverečné úvahy

Rozbor pohrebného rítu a pamiatok z pohrebiska v Bernolákove ukázal, že najviac analógií poskytuje pohrebisko v Devínskej Novej Vsi. Túto blízkosť podmienila zemepisná poloha a rovnaká funkcia nálezísk. Sídliská pri Devínskej Novej Vsi, ktorých obyvatelia boli pochovaní na pohrebisku, chránili Bratislavskú bránu zo severu. Sídlisko pri Bernolákove zabezpečovalo prechody cez Dunaj od východu. Menej spoločných príznakov nachádzame s náleziskom v Žitavskej Tôni; ešte menej súvislostí sa prejavuje s inými pohrebiskami na Slovensku (Prša, Barca).

Treba mať na zreteli, že zvyky obyvateľstva sa menia pomalšie ako formy hmotnej kultúry, zvlášť pohrebné zvyky sa vyznačujú konzervatizmom. Preto najprv porovnáme pohrebné zvyky v Bernolákove a na iných slovansko-avarských pohrebiskách. Predovšetkým je tu rozdiel v orientácii tela. Hlavou na V ležali kostry v Devínskej Novej Vsi, Žitavskej Tôni, Všechsvätých a Barci. V Bernolákove tento smer mala väčšina kostier, ale časť ich bola obrátená hlavou na Z. Na ostatných pohrebiskách na Slovensku, v Rakúsku a Maďarsku mŕtvi boli orientovaní hlavou na Z alebo S.

Spoločné príznaky zisťujeme aj v úprave hrobov. Obloženie jamy drevom sa zistilo v Bernolákove, Devínskej Novej Vsi, Žitavskej Tôni, Prši a Dolných Dunajoviciach. Tak ako v Devínskej Novej Vsi, aj v Bernolákove sa zistili ohniská nad hrobom. Ako upozornil J. Eisner, výdreva hrobových jám a zapaľovanie ohňa nad hrobom sa na avarských pohrebiskách spravidla nepoužívali.[73] Na našom území zrejme sa uplatňovali zvyklosti domáceho slovanského obyvateľstva. Pozoruhodné je,

že v Bernolákove v hroboch s ohnišťami sa našli pamiatky, ktoré nemajú bližšie analógie na avarských pohrebiskách.

Zvyk vkladania mäsitej potravy do hrobu bol rozšírený nielen na spomenutých pohrebiskách, ale v celej Karpatskej kotline, teda pravdepodobne súvisel s určitým stupňom vývoja náboženských predstáv. Otázku porušovania kostry v hrobe vysvetľujú bádatelia rozličným spôsobom. Možno, že dodatočné otváranie hrobov sa nezakladalo na jednej príčine, ale bolo vyvolané rôznymi pohnútkami. Podľa názoru G. Lászlóa avarské pohrebiská boli strážené, mohli ich preto vyrabovať iba po skončení vlády určitého kmeňa alebo náčelníka.[74] Na území Slovenska tieto hroby mohli byť porušované po skončení avarskej nadvlády okolo r. 800.

Zvyky, ktoré sme pozorovali na slovansko-avarských pohrebiskách, pokračujú v dobe veľkomoravskej: drevené obloženie hrobu (Skalica, Veľký Grob), nálezy uhlíkov v zásype hrobu ako doznievanie zvyku kladenia ohňa (Skalica), vkladanie mäsa do hrobu (Skalica, Devín — Mladošovičov vinohrad), výskyt ojedinelých nádob ako pozostatkov pohrebných slávností (Devín — Staré vinohrady, Stupava-Mást).[75] Tieto príklady dokazujú, že pohrebiská v Bernolákove a Devínskej Novej Vsi sa nachádzali na území, kde žilo slovanské obyvateľstvo, ktoré stále udržiavalo svoje tradície. Pri rozbore materiálu z Devínskej Novej Vsi J. Eisner prišiel k záverom, že hrnčiarske a kováčske výrobky boli prácou slovanských remeselníkov, čo platí aj o nálezoch z Bernolákova.[76]

Z uvedených okolností možno usudzovať, že pohrebiská v Bernolákove, Devínskej Novej Vsi a Žitavskej Tôni tvorili jednu skupinu, pričom na prvých dvoch prevládala slovanská zložka obyvateľstva. Časť obyvateľstva v Bernolákove bola avarská, o čom svedčia jazdecké hroby, hrob s koňom, kostry psov, nomádske typy zbraní a bronzové kovania. Na pohrebisku rozlišujeme hroby jazdcov, peších bojovníkov, ženské a detské hroby s milodarmi a hroby bez nálezov (15 neporušených). Pozorujeme tu rovnaké rozvrstvenia spoločnosti ako na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi, kde J. Eisner rozoznáva dve skupiny: jazdcov a ostatné obyvateľstvo.[77] Možno predpokladať, že vyrabované hroby v Bernolákove zväčša obsahovali bohaté milodary. Z neporušených hrobov ako bohatý možno označiť jazdecký hrob 53, dvojitý hrob 69, prípadne hroby 31, 41 a 59 (hroby mužov). Ostatné hroby (bola ich asi polovica) obsahovali bežné okrasy, nože a keramiku, teda patrili pospolitému ľudu. Prítomnosť jazdcov a mužov so zbraňami je dokladom, že tu bola vojenská posádka, preto Bernolákovo možno označiť ako predsunutú avarskú pozíciu pri úpätí Malých Karpát.

Pri chronologickom zaradení pohrebiska v Bernolákove vychádzam z datovania pohrebísk v Devínskej Novej Vsi (VII.—VIII. stor.) a v Žitavskej Tôni (750—800).[78] Pri datovaní sa opieram o niekoľko výrazných celkov. V Bernolákove sa našli popolnicové hroby, ktoré podľa analógií na Záhorí pochádzali zo začiatku VIII. stor. Prevažná väčšina keramiky z kostrových hrobov sa vyrobila na primitívnom kruhu, niekoľko nádob bolo lepených v ruke, ale neboli tu už hrnce pražského typu. Usudzujem preto, že keramika celkove patrila do VIII. stor. Medzi staršie pohreby na začiatok VIII. stor. zaraďujem hrob 43, v ktorom sa našla zlatá náušnica, pretože šperky z drahých kovov neboli rozšírené v neskorom období.[79] Do tejto doby akiste spadá aj hrob 88 s kovaniami tlačenými z plechu. Hrob s plechovým kovaním v Žitavskej Tôni datuje V. Budinský-Krička k roku 750.

V hrobe 53 sa našiel sax západného pôvodu. Podobné saxy z Devínskej Novej Vsi J. Eisner datoval na koniec VII. a začiatok VIII. stor.[80] Kovania z hrobu 53 podľa analógií v Maďarsku tiež patrili do VII. a prvej polovice VIII. stor. Avšak srdcovitý vzor na nákončí a prelamovaný gombík faléry predstavujú neskoré ornamentálne prvky. Na základe týchto zistení hrob 53 zaraďujem do polovice VIII. stor. Liate pozlátené kovania z hrobu 34 majú blízke obdoby v hrobe 31 v Žitavskej Tôni, ktorý V. Budinský-Krička datoval k roku 800. Podľa ornamentu a spôsobu výroby kovaní považujem hrob 34 za jeden z najmladších na pohrebisku a datujem ho na koniec VIII. stor. Mandľovité perly a náušnice s kónickým príveskom sa vyskytovali spolu s liatymi bronzmi počas VIII. stor. Ďalšie pamiatky z hrobov nemali výrazné príznaky, preto mohli patriť aj do VIII. stor.

Pohrebisko v Bernolákove časove zodpovedalo časti pohrebiska v Devínskej Novej Vsi, ale bolo staršie ako pohrebisko v Žitavskej Tôni, kde neboli žiarové hroby a kde sa vyskytovali okrasy s prvkami blatnickej skupiny. Ako správne uviedol J. Poulík, výroba ozdobných kovaní na našom území prestala po páde avarského panstva, pretože nevyhovovala vkusu slovanského obyvateľstva.[81] Možno sledovať ďalší vývoj keramiky, nástrojov, zbraní a okrás v dobe veľkomoravskej. Keramika, nástroje a zbrane mali svoju funkciu, ktorá sa nemenila, menili sa iba tvary súbežne s rozvojom výrobnej techniky. Okrasy podliehali zmenám ume-

leckého vkusu; dá sa povedať, že sa prispôsobovali móde. Kovanie pása nemalo praktický účel, ale bolo odznakom hodnosti bojovníka. Po zničení vládnúcej avarskej vrstvy Karolom Veľkým v r. 791—799 rozpadla sa spoločenská organizácia Avarov a stratila význam aj spoločenská funkcia ozdobného pása. V majetku jednotlivých osôb okrasy mohli zostať počas jedného pokolenia (10—20 rokov), ale nevyrábali sa ďalej, pretože prestal dopyt. Nemáme v nájdenom materiáli doklady, že by sa pohrebisko v Bernolákove bolo používalo po porážke Avarov, preto kladiem jeho koniec k roku 800. Teda na tomto pohrebisku sa pochovávalo od začiatku do konca VIII. stor.

Poznámky

[1] Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, tab. III (ďalej Eisner J., *D. N. Ves*). Čilinská Z., *Socio-etnografické pomery na predveľkomoravských pohrebiskách a pokus o ich riešenie na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi*, diplomová práca, 60.

[2] Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku*, SlA IV, 1956, 7, 41 (ďalej Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*).

[3] László G., *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avares*, Budapest 1955, 52 (ďalej László G., *Études*). Bóna I., *Le cimetière avare de Úrbőpuszta*, AÉ 84, 1957, 74, ďalej Bóna I., *Úrbőpuszta*.

[4] Eisner J., *D. N. Ves*, 226, tab. III. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 42. Točík A. — Drenko J., *Výskum v Prši na Slovensku*, AR II, 1950, 167—169 (ďalej Točík A., *Prša*). Čilinská Z., *Nové nálezy z neskorej doby avarskej na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1960, 834 (ďalej Čilinská Z., *Nálezy*). Pastor J., *Avarskoslovanské pohrebište v Barci, okres Košice*, SlA II, 1954, 137 (ďalej Pastor J., *Barca*).

[5] Poulík J., *Hroby staroslovanských zemědělců v Dolních Dunajovicích*, AR I, 1949, 37 (ďalej Poulík J., *D. Dunajovice*). Mitscha-Märheim H., *Die frühmittelalterlichen Gräberfunde von Mistelbach, Katzelsdorf, Münchendorf und Schwechat, Niederdonau*, Wien—Leipzig 1941 (ďalej Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*). Hampel J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III*, Braunschweig 1905, 173 (ďalej Hampel J., *Alterthümer*).

[6] Eisner J., *D. N. Ves*, 228.

[7] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 42.

[8] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 42. Eisner J., *D. N. Ves*, 229.

[9] Eisner J., *D. N. Ves*, 229.

[10] Eisner J., *D. N. Ves*, 229—230.

[11] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 43.

[12] Točík A., *Prša*, 167. Pastor J., *Barca*. Poulík J., *D. Dunajovice*, 37.

[13] Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, 40. Ten istý, *Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf*, Eisenstadt 1957, 35 (ďalej Mitscha-Märheim H., *Leithaprodersdorf*).

[14] Eisner J., *D. N. Ves*, 231.

[15] Eisner J., *D. N. Ves*, 227.

[16] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 42. Pastor J., *Pohrebisko vo Všechsvätých*, AR XIII, 1961, 377. Pastor J., *Barca*, 137. Čilinská Z., *Nálezy*, 834. Točík A., *Prša*, 167. Bárta J., *Pohrebište zo staršej doby hradištnej v Dol. Krškanoch pri Nitre*, AR V, 1953, 169.

[17] Poulík J., *D. Dunajovice*, 37.

[18] Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, 39. Ten istý, *Leithaprodersdorf*, 35. Wurth E. K., *Awarische Gräber in Guntramsdorf und Traiskirchen*, WPZ XXV, 1938, 152 (ďalej Wurth E. K., *Guntramsdorf*). Hampel J., *Alterthümer II*, 138. Kovrig I. — Korek J., *Le cimetière de l'époque avare de Csóka*, Acta Archaeologica ASH XII, 1960, 274 (ďalej Kovrig I., *Csóka*).

[19] Rhé G., — Fettich N., *Jutas und Öskü, zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn*, Praha 1931, 9 (ďalej Rhé G., *Jutas*). Kovrig I., *Újabb kutatások a Keszthelyi avarkori temetőben*, AÉ 1960, obr. 3 a 4 (ďalej Kovrig I., *Keszthely*). Horváth T., *Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös*, Budapest 1935, 54 (ďalej Horváth T., *Üllő*). Sós Á., *Keceli avarkori temetők*, Régészeti 3, 1958, 29 (ďalej Sós Á., *Kecel*). Korek J., *Zwei awarische Gräberfelder aus der Umgebung von Szeged*, Folia Archaeologica V, 1945, 117—122 (ďalej Korek J., *Szeged*). László G., *Études*, 53. Kovrig I., *Csóka*, 257.

[20] Bóna I., *Úrbőpuszta*, 174. László G., *Études*, 90. Kovrig I., *Csóka*, 274.

[21] Eisner J., *D. N. Ves*, 338. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 44. Pastor J., *Barca*, 136. Pastor J., *Pohrebisko vo Všechsvätých*, AR XIII, 1961, 377. Poulík J., *D. Dunajovice*, Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*. Ten istý, *Leithaprodersdorf*.

[22] László G., *Études*, 53. Rhé G., *Jutas*. Bóna I., *Úrbőpuszta*, 174, obr. 10. Kovrig I., *Csóka*, 257.

[23] Kovrig I., *Csóka*, 271, 288.

[24] Eisner J., *D. N. Ves*, 232, 233. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 44. Pastor J., *Barca*, 136.

[25] Eisner J., *Slovensko v dobe kultúry hradištnej*, Slovenské dejiny I, Bratislava, 1947, 121, 122. Poulík J., *Jižní Morava země dávných Slovanů*, Brno 1950, 63.

[26] Eisner J., *D. N. Ves*, 231. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 47.

[27] Eisner J., *D. N. Ves*, 234. Kraskovská E., *Slovanské pohrebiště pri Devín. Jazere*, AR VIII, 1956, 685.

[28] Eisner J., *D. N. Ves*, 240—242. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 45, 46.

[29] Hampel J., *Alterthümer II*, 138. Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, 40. Ten istý, *Leithaprodersdorf*, 35, 36.

[30] Horváth T., *Üllő*, 56, 57. Bóna I., *Úrbőpuszta*, 173, 174.

[31] László G., *Études*, 53. Kovrig I., *Keszthely*, 167. Korek J., *Szeged*, 117—120. Kovrig I., *Csóka*, 272.

[32] Eisner J., *D. N. Ves*, 235, 236. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 47.

[33] Pastor J., *Barca*, 136, 137. Točík A., *Prša*, 168. Poulík J., *D. Dunajovice*, 66.

[34] Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, 41. László G., *Études*, 93. Kovrig I., *Keszthely*, 168.

[35] Kraskovská Ľ., *Slovanské pohrebište pri Devínskom Jazere*, AR VIII, 1956, 685. Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, 41. Hampel J., *Alterthümer II*, 105. Kovrig I., *Csóka*, 276,

[36] Eisner J., *D. N. Ves*, 248.

[37] Eisner J., *D. N. Ves*, 249. Sós A., *Kecel*, tab. XIV. Horváth T., *Üllő*, tab. XLI, XIX. Hampel J., *Alterthümer I*, obr. 340, 341. Fettich N. — Nemeskéri J., *Győr története a népvándorláskorban*, Győr 1943, tab. XXXIX: 4.

[38] Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, 54. Horváth T., *Üllő*, 75—77. Sós A., *Kecel*, 31.

[39] Kraskovská Ľ., *Zpráva o staroslovanskom pohrebisku pri Kútoch*, Historica Slovaca V, 1948, tab. II. Eisner J., *D. N. Ves*, tab. 62. Poulík J., *D. Dunajovice*, obr. 18.

[40] Eisner J., *D. N. Ves*, 163.

[41] Eisner J., *D. N. Ves*, 305.

[42] Eisner J., *D. N. Ves*, 305, 306, obr. 13, 29.

[43] Eisner J., *D. N. Ves*, 299.

[44] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 55.

[45] Eisner J., *D. N. Ves*, obr. 33, 50, 81.

[46] Kraskovská Ľ., *Nový nález slovanského hrobu v Devínskej Novej Vsi*, AR VIII, 1956, obr. 275.

[47] Eisner J., *D. N. Ves*, 289, obr. 85.

[48] Eisner J., *D. N. Ves*, 288, obr. 89. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 8, tab. X: 2.

[49] Eisner J., *D. N. Ves*, 290, 291. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 50, tab. XXIV: 11.

[50] Eisner J., *D. N. Ves*, 293—295. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 51.

[51] Eisner J., *D. N. Ves*, 302. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 55.

[52] Eisner J., *D. N. Ves*, 303. Eisner J., *Ein Hortfund der älteren Burgwallzeit aus der Slowakei*, Altböhmen und Altmähren, 1941, obr. 3. Eisner J., *Sídliště ze starší doby hradištní v slovenském Pomoraví*, PA XXXXII, obr. 7. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 55.

[53] Eisner J., *D. N. Ves*, 303, 304. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 56.

[54] Eisner J., *D. N. Ves*, *300*. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 55.

[55] Eisner J., *D. N. Ves*, 282. Sós A., *Kecel*, tab. I: 5, VI: 7, IX: 12. Kovrig I., *Csóka*, 291, 293, tab. CII: 13, 14. Horváth T., *Üllő*, tab. V: 11, VI: 1, 2. Točík A., *Prša*, obr. 104. Čilinská Z., *Nálezy*, 835, obr. 306, 307. Hampel J., *Alterthümer III*, tab. 114—136. Rhé G., *Jutas*, tab. VI.

[56] Eisner J., *D. N. Ves*, obr. 76: 3, 4. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, tab. XXIV: 15, 16. Kada E., *Gáteri temető a régibb középkorból*, AÉ XXV, 1905, 383. Szabó K., *An Avar Grave from Kecskemét-Ballószög*, Folia Archaeologica 1939, 187, tab. I: 15.

[57] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 51.

[58] László G., *Études*, obr. 47, 80. Bóna I., *Úrbőpuszta*, obr. 5, 6. Sós A., *Kecel*, obr. 2.

[59] László G., *Études*, tab. IX, LXI.

[60] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 59.

[61] Eisner J., *D. N. Ves*, tab. 88: 12. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, tab. XVIII, XIX. Marosi A. — Fettich N., *Dunapentelei avar sírleletek*, Budapest 1936, obr. 30 (đalej Marosi A., *Dunapentele*). Sós A., *Kecel*, tab. XXV. Wurth E. K., *Guntramsdorf*, 162, tab. I: 20.

[62] Bóna I., *Úrbőpuszta*, hrob 53 a 20. Marosi A., *Dunapentele*, obr. 10. Rhé G., *Jutas*, tab. I, XII. Mitscha-Märheim H., *Mistelbach*, tab. I. Kovrig I., *Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez*, AÉ 85, 1958, 66—74. Török G., *Kora-avar sírok Móron*, AÉ 81, 1954, 59.

[63] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 61, tab. XXII: 4. Marosi A., *Dunapentele*, tab. IV: 2.

[64] Eisner J., *D. N. Ves*, tab. 84, 88, 90. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 62, tab. XXVIII. Kovrig I., *Kora avarkori sírok Törökbálintról*, Budapest 1957, tab. XVIII.

[65] Eisner J., *D. N. Ves*, 279, tab. 69. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 56, 57, tab. XXXI.

[66] Eisner J., *D. N. Ves*, obr. 34, 73, 108.

[67] Hampel J., *Alterthümer I.*, obr. 868.

[68] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, tab. XXXI, XIX. Horváth T., *Üllő*, tab. IX.

[69] Fettich N., *Bronzeguss und Nomadenkunst auf Grund der ungarländischen Denkmäler*, Praha 1929, tab. XIV. Kovrig I., *Adatok az avar megszállás kérdéséhez*, AÉ 82, 1955, 34.

[70] Eisner J., *D. N. Ves*, 218. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 54, 61.

[71] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, tab. XXVIII: 2, 3, XXX: 14—18. Eisner J., *D. N. Ves*, obr. 90: 6, porovn. Fettich N., *Győr*, tab. XXXIV: 3.

[72] Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, tab. XVII.

[73] Eisner J., *D. N. Ves*, 231.

[74] László G., *Études*, 38.

[75] Budinský-Krička V., *Slovanské mohyly v Skalici*, Bratislava 1959, 13—16. Chropovský B., *Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkom Grobe*, SIA V, 1957, 192. Eisner J., *Pohřebiště z doby velkomoravské v Děvině*, Historica Slovaca I—II, 1940—41, 300, 301. Nálezová zpráva v archíve AÚSAV. Kraskovská Ľ., *Staroslovanské pohrebisko v Máste pri Bratislave*, SIA II, 1954, 146.

[76] Eisner J., *D. N. Ves*, 346.

[77] Eisner J., *D. N. Ves*, 336—338.

[78] Eisner J., *D. N. Ves*, 333. Budinský-Krička V., *Ž. Tôň*, 62.

[79] Szabó K., *An Avar Grave from Kecskemét-Ballószög*, 187. Kovrig I., *Csóka*, 293.

[80] Eisner J., *D. N. Ves*, 289.

[81] Poulík J., *Jižní Morava země dávných Slovanů*, 65.

Могильник в Бернолакове

Людмила Краскавска

Могильник находится на песочной дюне между Бернолаковом и станцией Иванка при Дунаи. В 1958 г. здесь начали брать песок и открыли могилы со скелетами и с приношениями. В 1958 и 1959 гг. Словацкий

музей в Братиславе произвел на этом месте охранные раскопки.

При раскопках выкопали 3 могилы с урнами, одну могилу с трупосожжением и с конем, 84 могилы со скелетами, могилу со скелетом коня и 7 сосудов вне могил. Находки перед раскопками и после них свидетельствуют, что здесь было около 100 могил со скелетами. Могилы со скелетами содержали 54 погребения взрослых, 28 детских и 2 неопределенные. Шесть могил, где был скелет коня, мы обозначили как погребения всадников. В могиле 34 скелет лошади лежал в северной половине ямы, а в южной части были рассыпаны сожженные человеческие кости. В могиле 23 находился только скелет коня с украшениями и оружием. В могиле 69 были похоронены мужчина и женщина, в могиле 45 и 51 были останки скелетов двух индивидуумов. Покойник в могиле 68 не был ритуально похоронен. Скелеты находились в одинаковом вытянутом положении с руками вдоль тела. В могилах всадников боец лежал в южной части, а конь в северной половине ямы. Могильные ямы были прямоугольные, некоторые из них расширялись у головы на 10—30 см.

В оформлении могильных ям мы различаем несколько способов. В семи могилах на дне было углубление (10—25 см), где лежал труп. Крепление стен ямы деревом было установлено в 21 могиле, прежде всего это были могилы всадников, ни в одной детской могиле не было крепления. Употреблялась срубная конструкция, где бревна перекрещивались на углах, или прямоугольное обрамление при стенах ямы. Скелеты, как правило, были ориентированы головой на В или СВ, среди 67 скелетов, у которых было установлено направление, так было обращено 46, т. е. 70 %, головой на З (СЗ, ЮЗ) лежало 18 покойников, т. е. 25 %. Над могилами 43 и 88 были обнаружены очаги. Почти в половине могил сохранились остатки мясной пищи. В 16 могилах это была кость ноги крупного рогатого скота, в 30 могилах кости овцы, а в 8 случаях в могилу положили оба сорта мяса. В могиле 87 над разбросанным человеческим скелетом лежал целый скелет собаки, в засыпке могилы 14 и 33 тоже нашлись скелеты собак.

Украшения и части одежды лежали на местах, где их обыкновенно носили. Сосуды нашлись преимущественно в детских могилах (10 сосудов из 16), положенные вблизи головы или у ног. В 15 могилах были найдены деревянные ведерка, а в 38 могилах сохранились железные ножи. Оружие было в 4 могилах всадников (23, 27, 34 и 53) и в 3 могилах пеших бойцов (31, 41, 59). Бляшки с пояса сохранились в могилах 34, 53, 41, 88, а украшения конской упряжи были в могилах 23, 34 и 53.

Мы различаем 3 основные группы керамики: 1 — лепные сосуды без украшений или украшенные старинными узорами; 2 — сосуды изготовленные на примитивном гончарном круге, украшенные обыкновенными узорами (волнистая и прямая линии), некоторые из них имели на дне ямку; 3 — горшки формованные на ручном гончарном круге и хорошо обожженные. Четыре сосуда принадлежат к потисскому типу, остальные относятся к подунайскому типу керамики. Желтый кувшин особенного типа стоял в связи с кувшинами из Девинской Новой Веси (мог. 10). Ведра имели в диаметре 13—27 см и высоту до 22 см, сохранилась их железная оковка. Из орудий остался серп (м. 18), железные шила (м. 10, 53, 59), зубчатая палочка (м. 34). Из домашнего инвентаря сохранились кресала и кремни (м. 34, 41, 67), каменный брусок (м. 31), бронзовый пинцет (м. 23) и костяные гребни (м. 93).

Сохранилось холодное и метательное оружие. Железный сакс из могилы 53 относится к западному типу. Обломки одностороннего лезвия из могилы 23 и 34 вероятно принадлежали к сабле. Дротик из могилы 53 имеет западную форму, но четырехгранный дротик из могилы 34 и дротики из могил 23 и 59 можно причислять к кочевническим типам. Стрелы были местной формы — листовидные или с крылышками (мог. 10, 27, 31, 34) и кочевнические — стрела с тремя остриями из могилы 27. Оседланного коня положили только в могиле 53, дали ему уздечку и седло с двумя стременами. Нашлось несколько типов головных украшений: кружки, височные кольца с петелькой или с эсовидным концом, серьги с круглыми или пирамидальными привесками. Способом изготовления выделялась золотая серьга из могилы 43. Бусы из стекла и стеклянной массы, преимущественно миндалевидной формы иногда употреблялись как украшения головы, но обыкновенно были в ожерельях.

Среди бронзовых бляшок сохранились украшения пояса бойцев. В могиле 41 были простые бляшки, в могиле 88 нашлись бляшки прессованные из жести, набор в могиле 53 состоял из жестяных и литых бляшек, в могиле 34 были литые позолоченные украшения. Украшения конской упряжи в могиле 23 были изготовлены из жести, в могиле 53 употребили украшения из жести и литые, а в могиле 34 сохранились литые из бронзы и позолоченные бляшки. Бляшки были изготовлены из бронзового листа или отлиты из бронзы; жестяные бляшки в большинстве случаев были гладкие, литые украшения имели звериные, растительные и геометрические мотивы.

На могильнике мы обнаружили 25 потревоженных могил с разбросанными скелетами. Это были погребения взрослых в глубоких ямах, ни одно детское погребение не было нарушено. Были разбросаны погребения всадников в могилах 1, 27 и 56, в могилах 23 и 34 были видны следы проникания. Обстоятельства находок свидетельствуют, что могилы потревожили с целью грабежа ценных предметов.

Бернолаково охраняло Братиславские ворота с востока а Девинска Нова Весь от севера, так что эти местонахождения имели одинаковую функцию. Между ними было установлено наиболее аналогий в погребальных обычаях и в находках. Автор предполагает, что на этих могильниках преобладало славянское население. Бернолаково существовало одновременно с частью могильника в Девинской Новой Веси, но было более древним чем могильник в Житавской Тони. Автор датирует могильник в Бернолакове от начала до конца 8-го века.

Tab. I. Bernolákovo. 1 — pohľad na nálezisko; 2 — hrob 4; 3 — hrob 18; 4 — hrob 21; 5 — hrob 8; 6 — hrob 9.

Tab. II. Bernolákovo. 1, 2 — hrob 53; 3 — hrob 56; 4 — hrob 72; 5 — hrob 74; 6 — hrob 87.

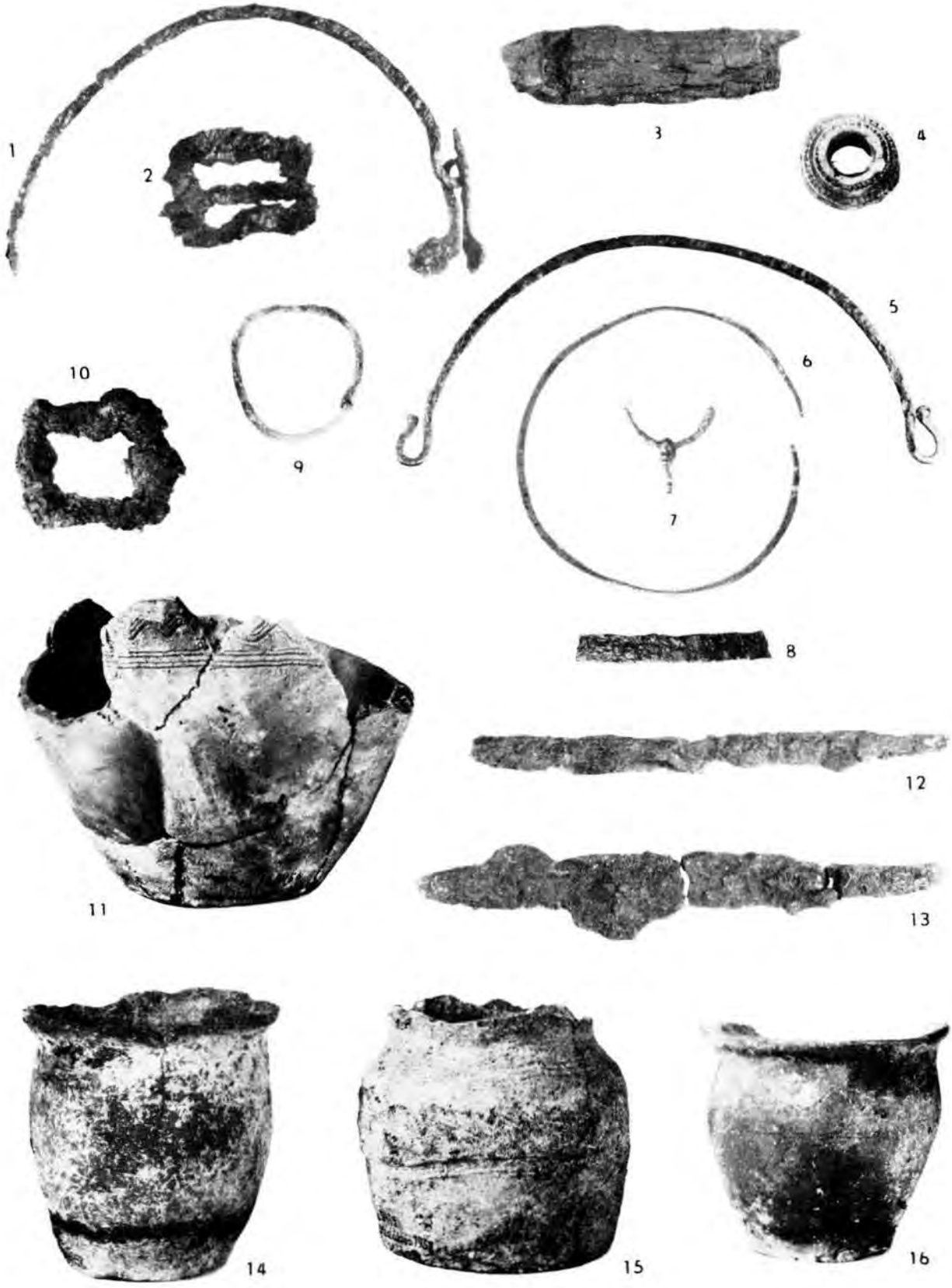

Tab. III. Bernolákovo. 1, 2, 14 — hrob 1; 3, 4 — hrob 2; 5—8 — hrob 3; 9 — hrob 16; 10 — hrob 8; 11 — hrob 6; 12, 15 — hrob 5; 13, 16 — hrob 4.

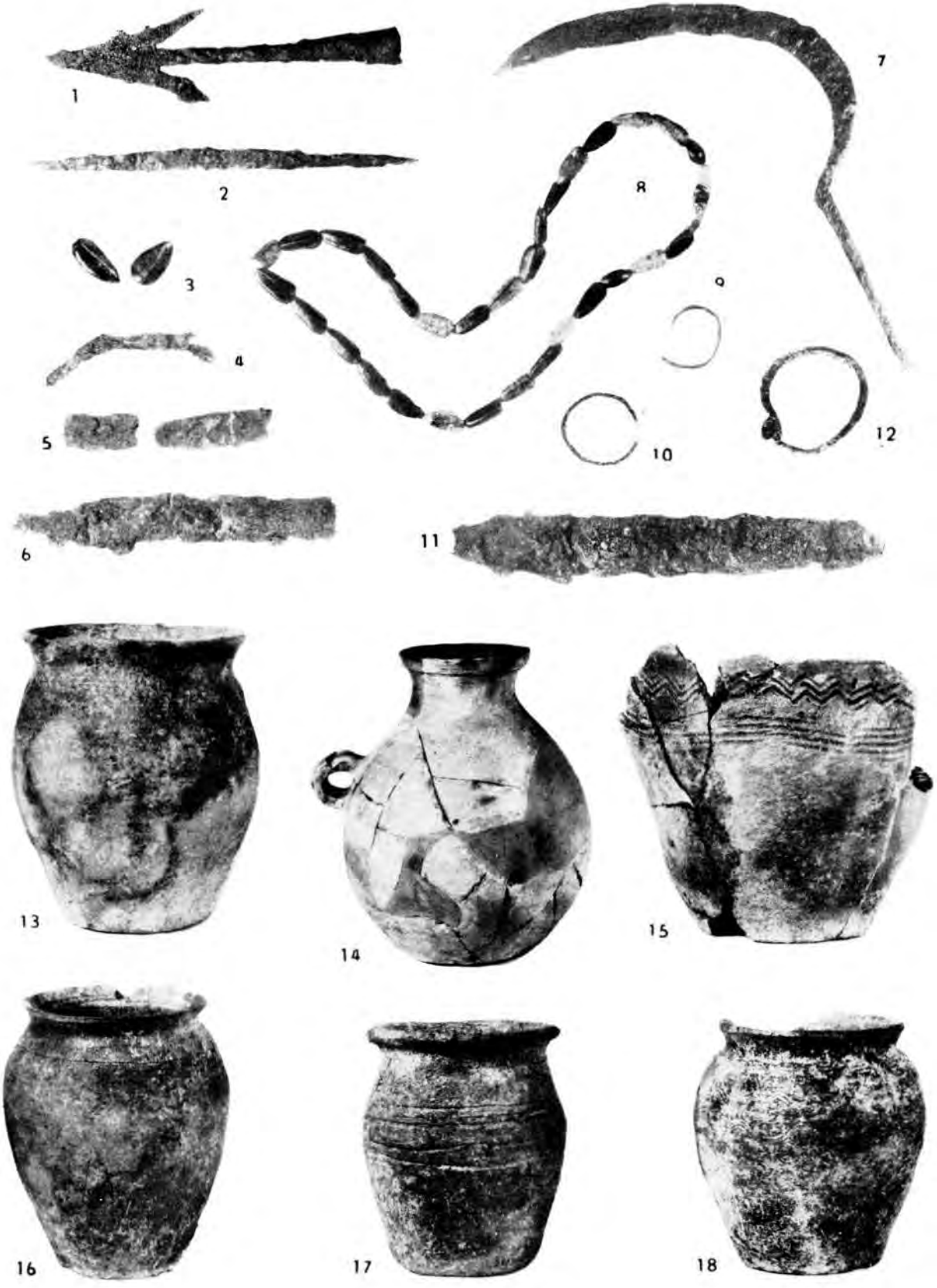

Tab. IV. Bernolákovo 1, 2, 14 — hrob 10; 3—6 — hrob 14; 7 — hrob 18; 8—11, 17 — hrob 19; 12 — hrob 21; 13, 15 — hrob 11; 16 — hrob 12; 18 — hrob 20.

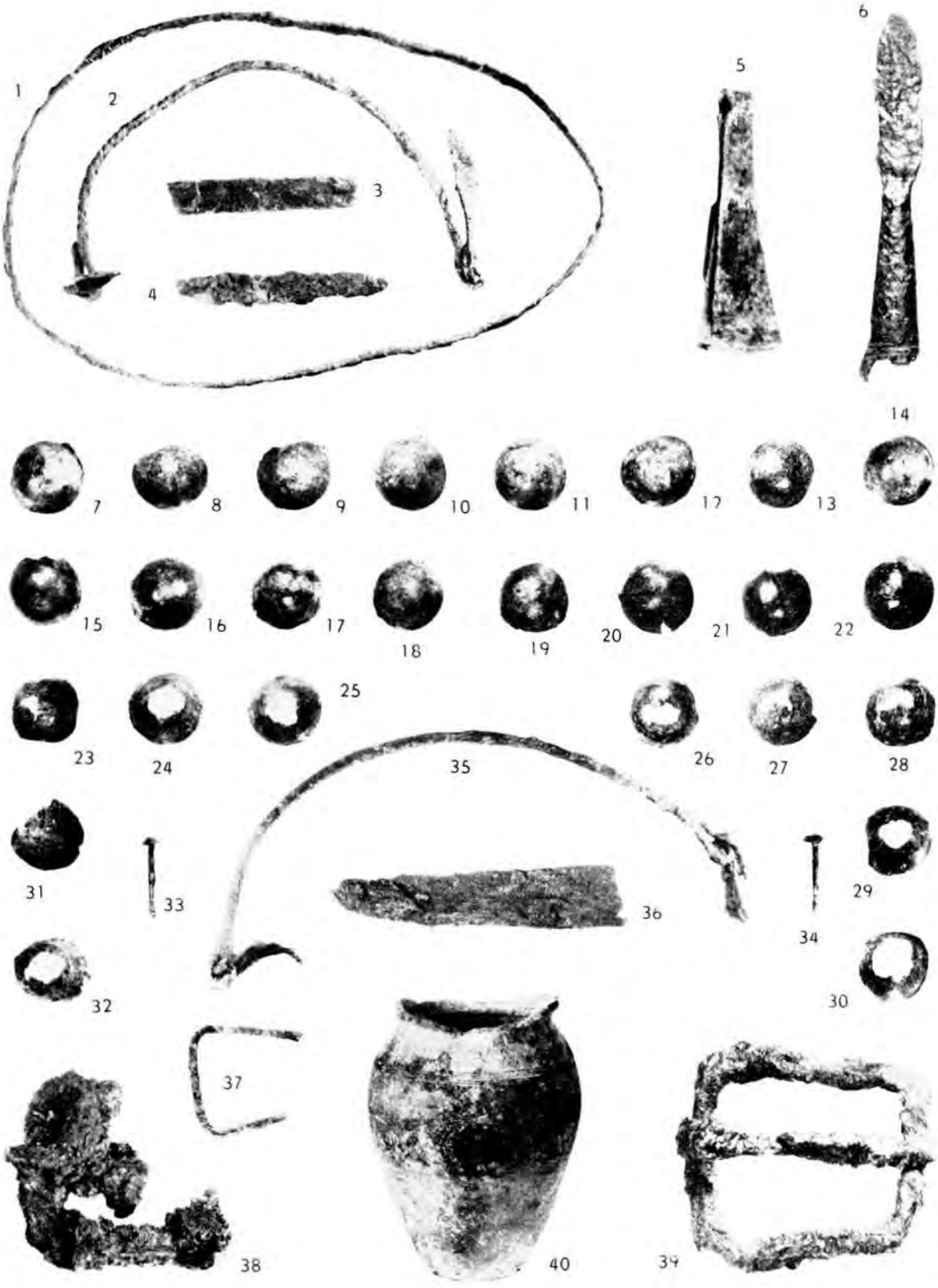

Tab. V. Bernolákovo. 1—4 — hrob 22; 5—39 — hrob 23; 40 — hrob 25.

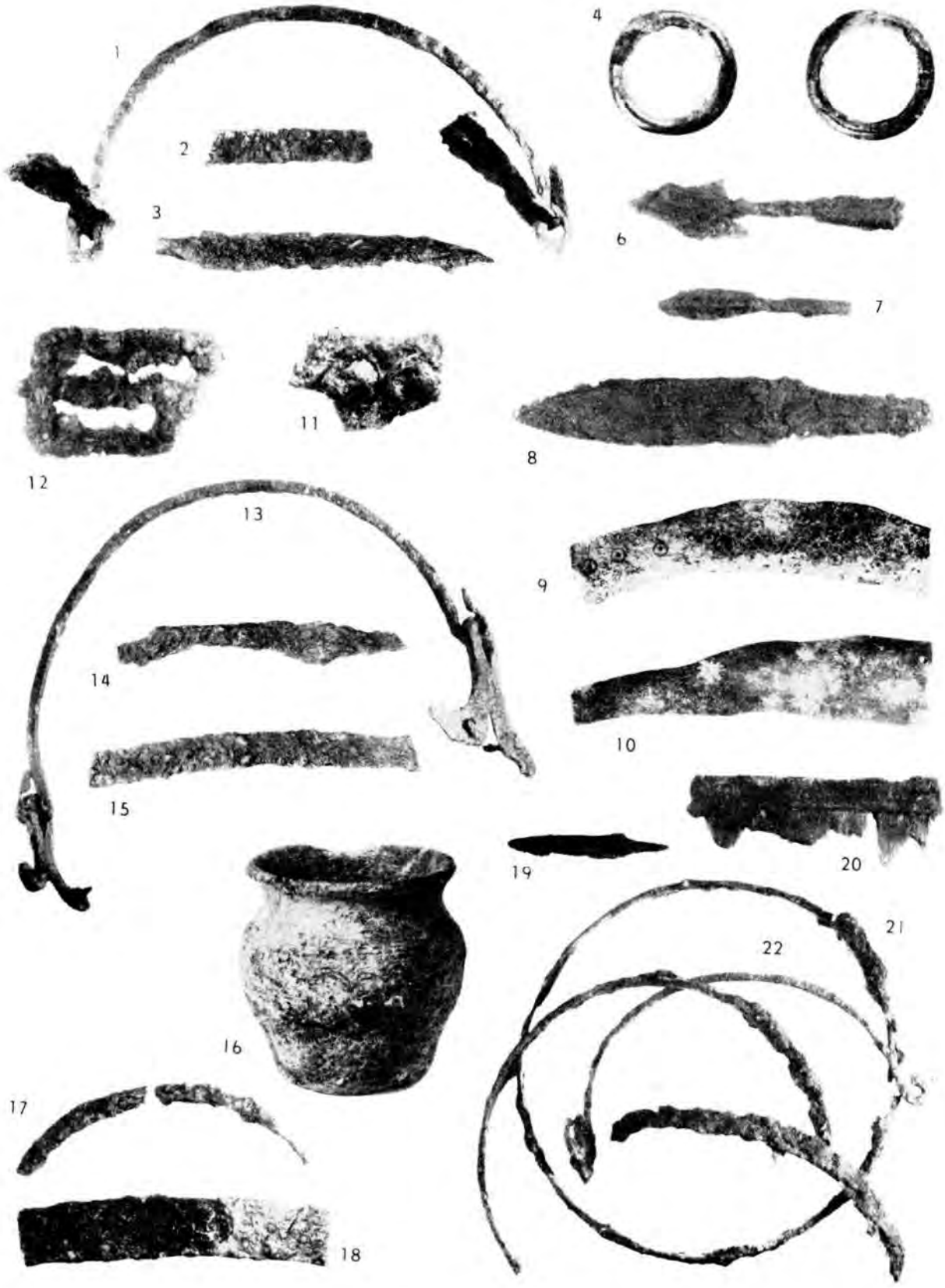

Tab. VI. Bernolákovo. 1—3 — hrob 24; 4—12 — hrob 27; 13—15 — hrob 29; 16—18 — hrob 26; 19—22 — hrob 28.

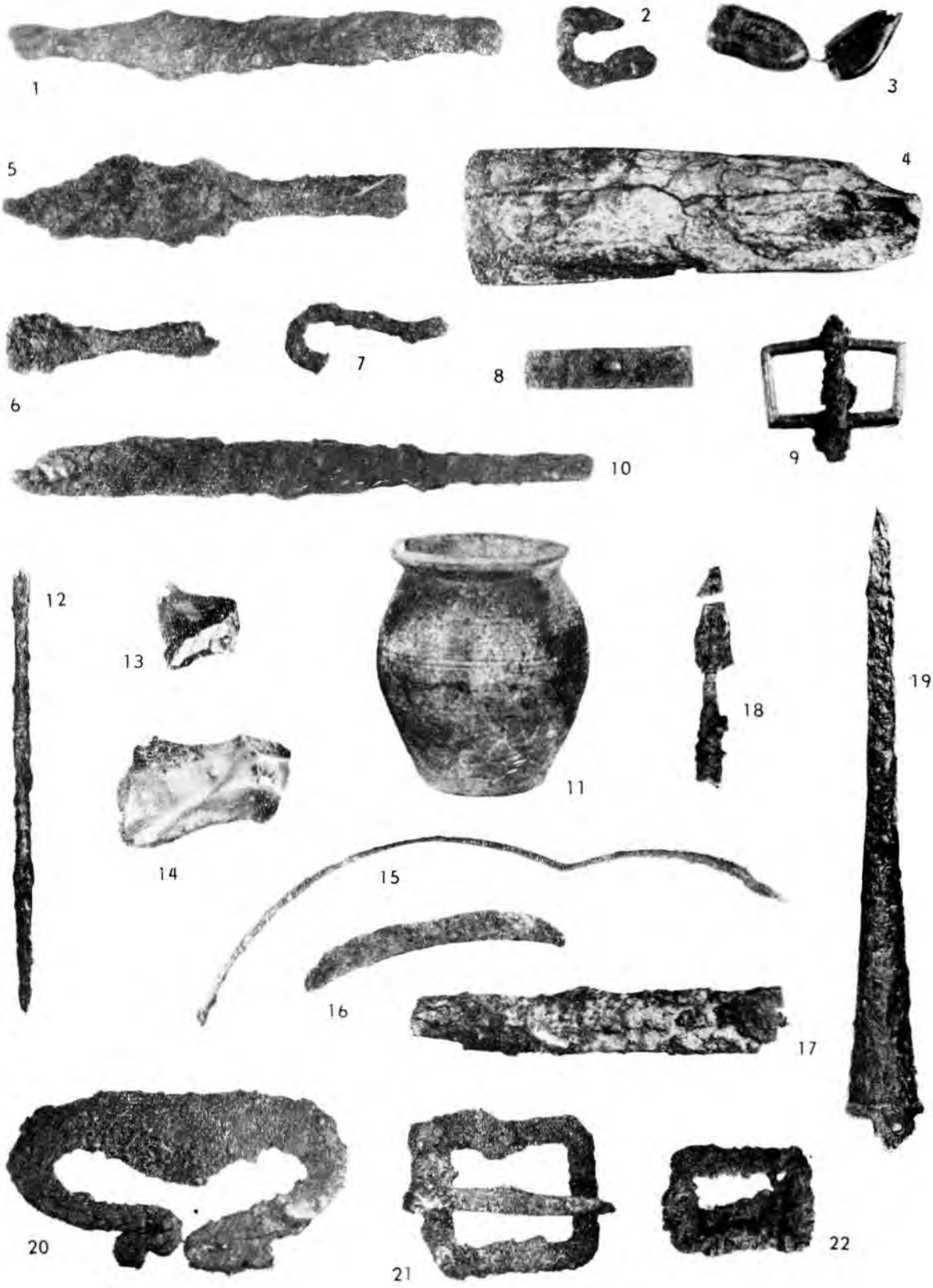

Tab. VII. Bernolákovo. 1, 2 — hrob 30; 3 — hrob 33; 4—10 — hrob 31; 11 — hrob 32; 12—22 — hrob 34.

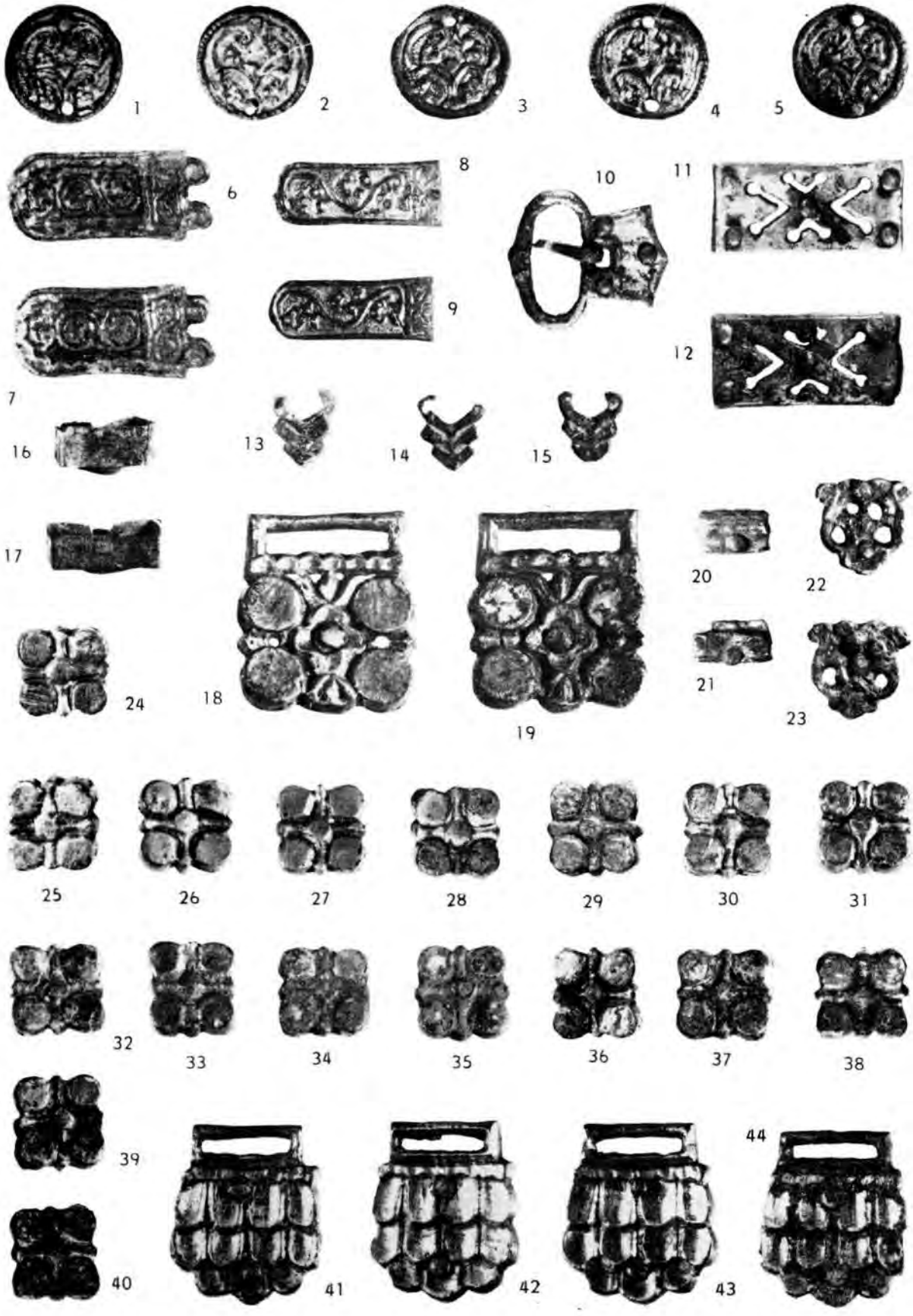

Tab. VIII. Bernolákovo. 1—44 — hrob 54.

Tab. IX. Bernolákovo. 1 — hrob 36; 2, 3 — hrob 35; 4—17 — hrob 41; 18—20 — hrob 40.

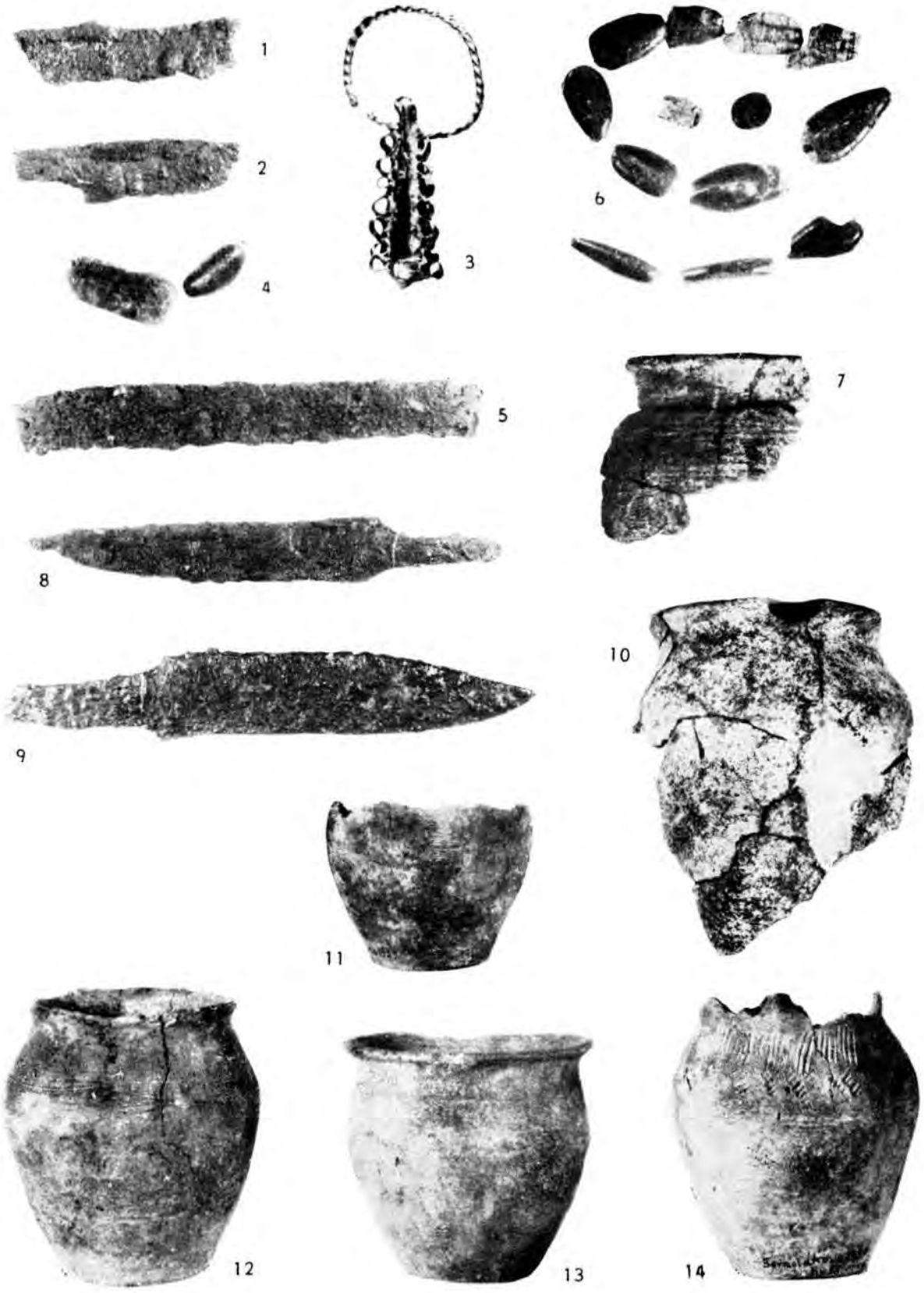

Tab. X. Bernolákovo. 1—3 — hrob 43; 4, 5, 12 — hrob 48; 6, 7 — hrob 50; 8 — hrob 52; 9, 10 — hrob 49; 11 — hrob 42; 13, 14 — hrob 58.

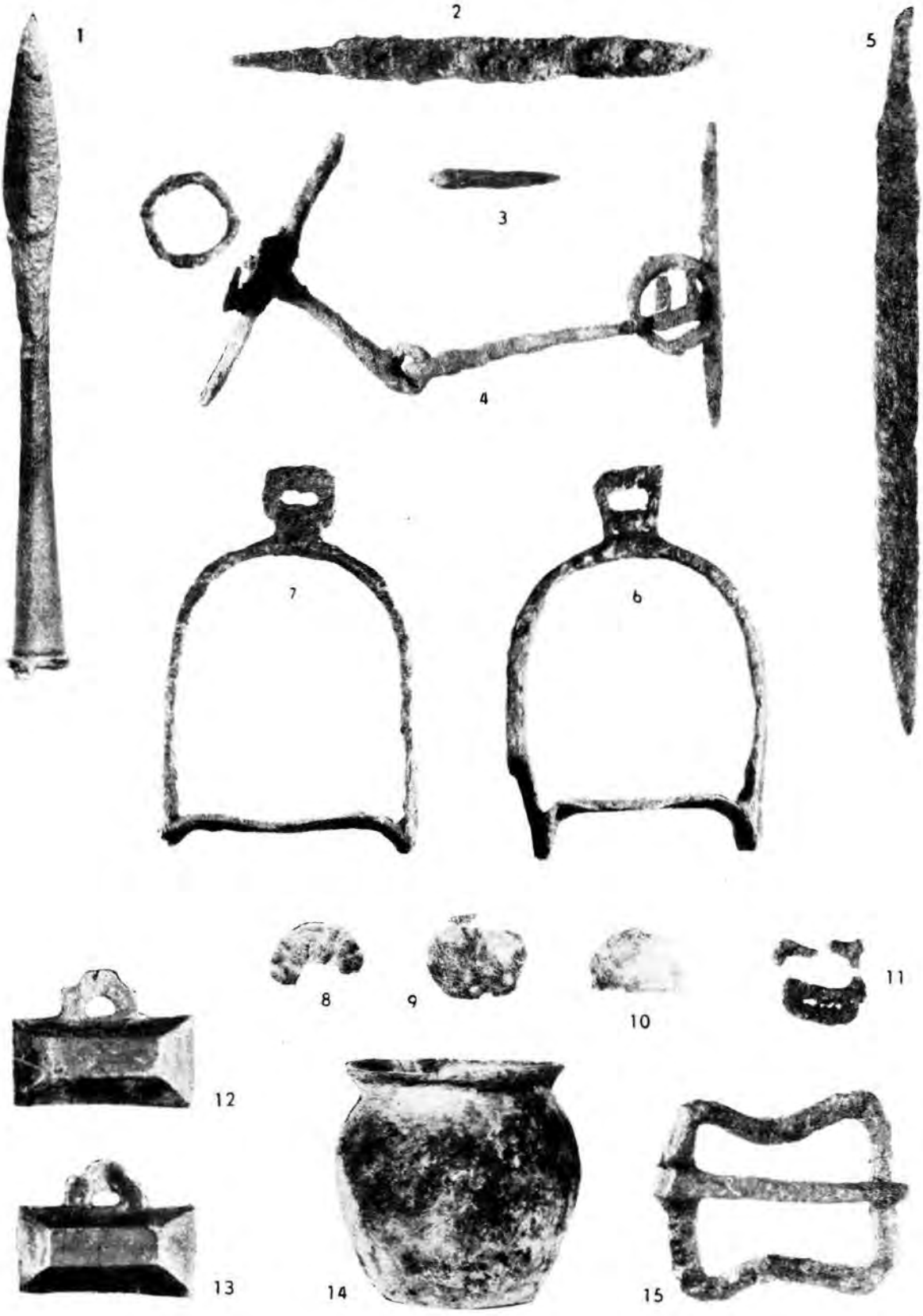

Tab. XI. Bernolákovo. 1—14 — hrob 53; 15 — hrob 56.

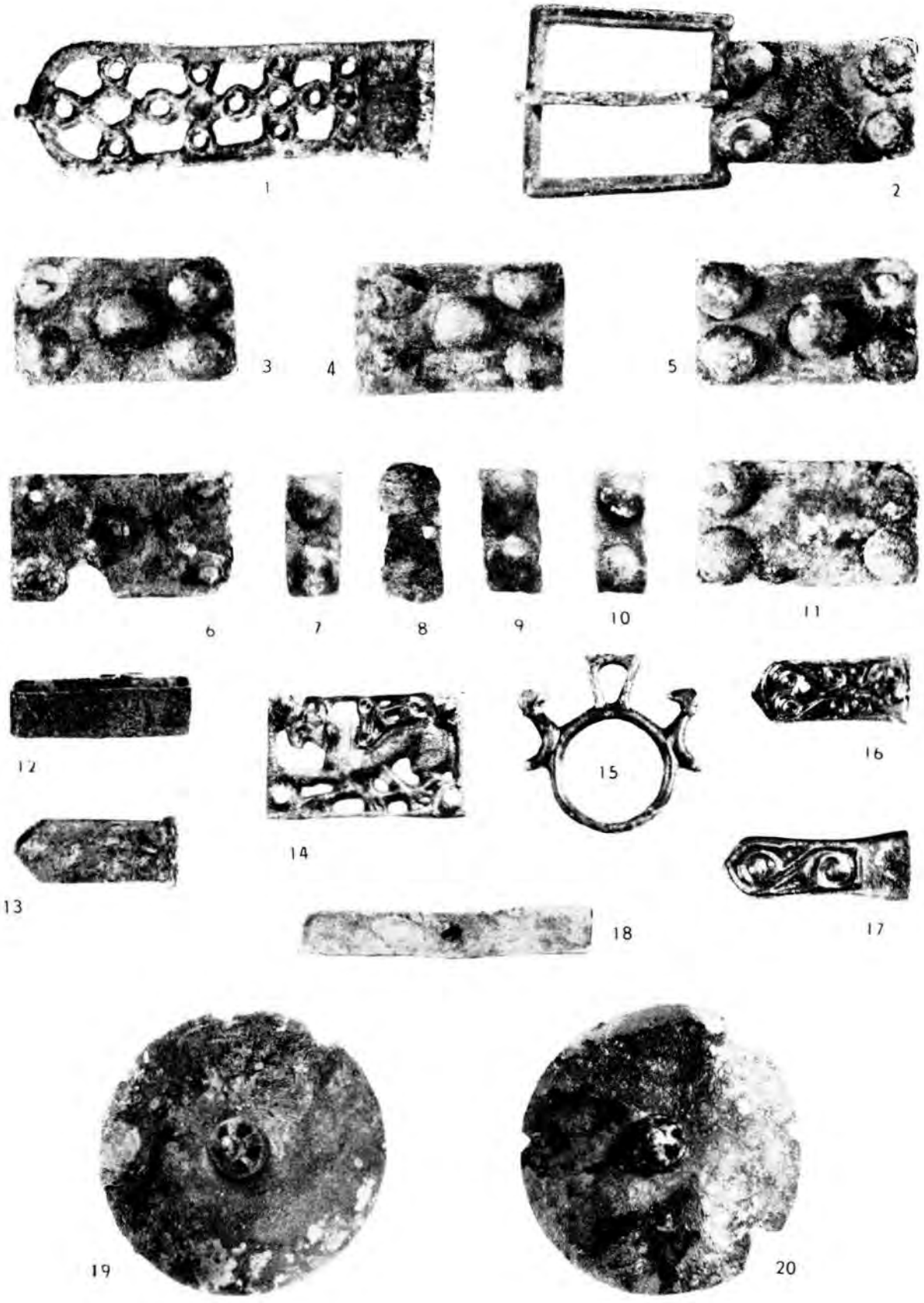

Tab. XII. Bernolákovo, 1—20 — hrob 53.

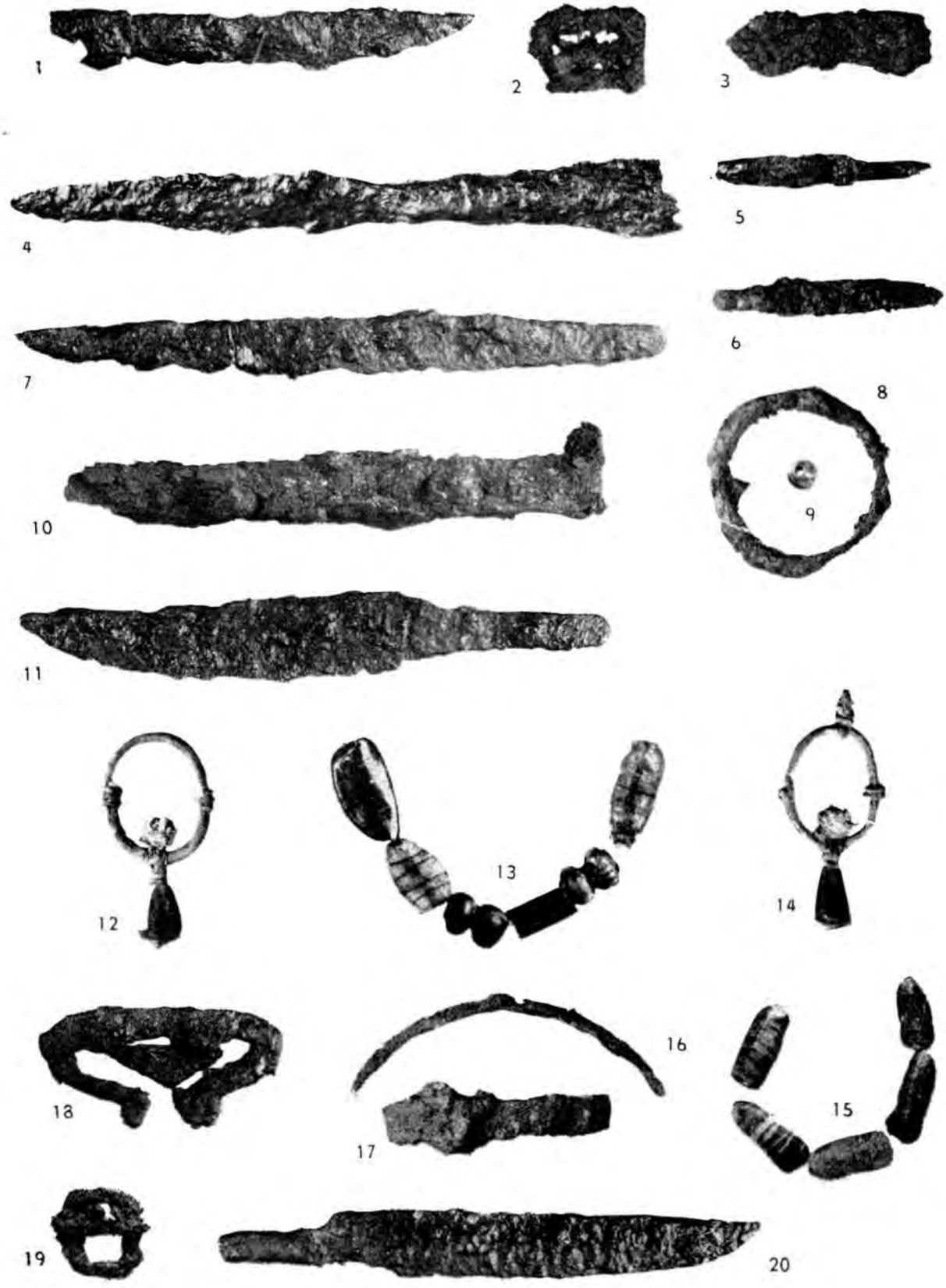

Tab. XIII. Bernolákovo. 1—5 — hrob 59; 6 — hrob 60; 7—9 — hrob 61; 10—14 — hrob 69; 15 — hrob 64; 16—19 — hrob 67; 20 — hrob 70.

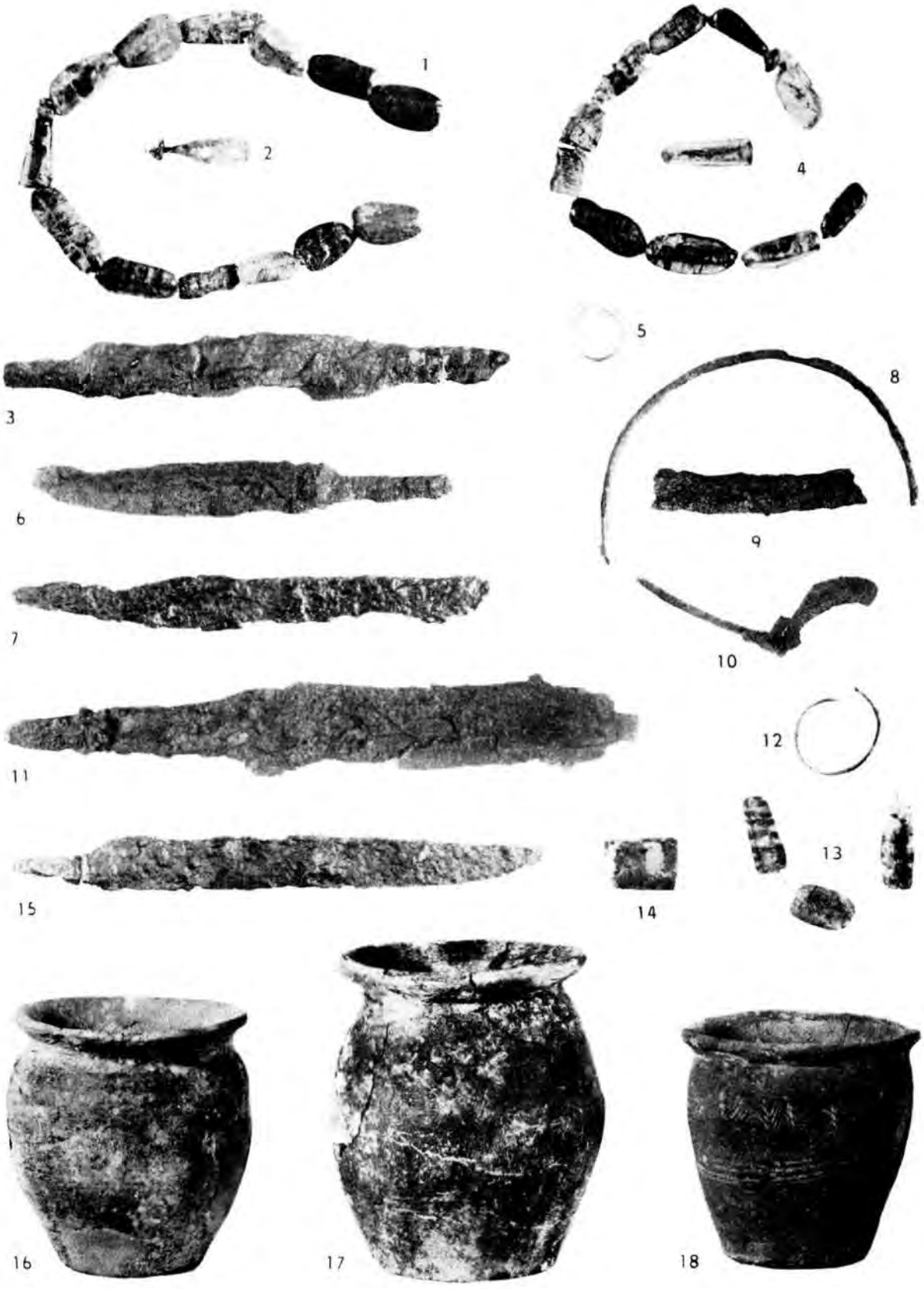

Tab. XIV. Bernolákovo. 1—3 — hrob 72; 4 — hrob 71; 5, 6 — hrob 73; 7, 17 — hrob 76; 8—13 — hrob 78; 14, 15 — hrob 79; 16, 18 — hrob 75.

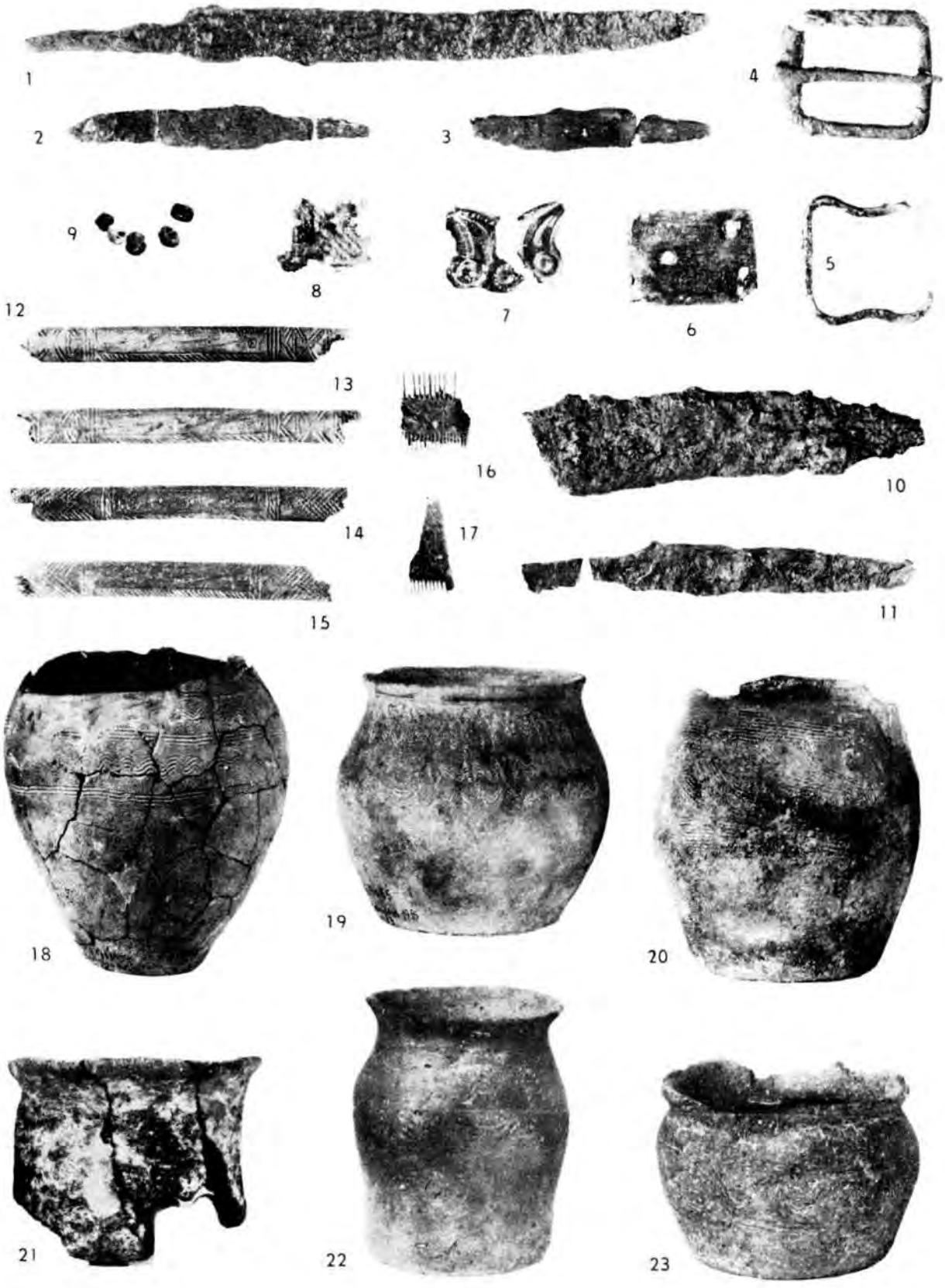

Tab. XV. Bernolákovo. 1 — hrob 80; 2 — hrob 81; 3 — hrob 87; 4 — hrob 85; 5—8, 10 — hrob 88; 9, 20 — hrob 89; 11 — hrob 91; 12—17 — hrob 93; 18 — hrob 86; 19 — hrob 83; 21—23 — zber.

RECENZIE

Hermann Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen I, II*, Römisch-germanische Forschungen 22, Berlin 1959. I. zväzok obsahuje 334 strán, 64 obr. a mapku nálezísk; II. zväzok obsahuje 221 tabuliek.

Už od začiatku modernej archeológie vznikala spolu s množiacim sa materiálom aj potreba triedenia, najmä s ohľadom na dve spolu úzko súvisiace úlohy: vystihnutie vzájomných kultúrnych súvislostí materiálu rôzneho charakteru a jeho dobové zaradenie. Kým pri riešení prvej úlohy sa získaval postupne obraz o rozlohe jednotlivých kultúr, resp. skupín, zatiaľ práce na druhom úseku podávali vývoj jednotlivých oblastí po časovo-vertikálnej osi. Takto vznikali pomocou rôznych metodických postupov prvé chronologické práce o praveku. Archeologická činnosť zameraná na riešenie chronologických otázok neprestáva ani v novšej dobe. Má to viac príčin: vždy viac a viac nového materiálu si nutne vyžaduje revíziu starších chronologických systémov, založených na menej rozsiahlom materiáli a v dialektickom vývoji dochádza k čoraz presnejšiemu, detailnejšiemu vypracovaniu nosných konštrukcií chronológie dávnych dôb, k prehlbovaniu a odôvodňovaniu vzťahov jednotlivých kultúr na širšom území. Je preto významnou udalosťou každá nová práca, ktorá si vytýčila za úlohu riešenie chronologických otázok praveku a ako taká vítaná je aj najnovšia práca H. Müllera-Karpeho.

Autor si zvolil jeden z najdôležitejších úsekov praveku, tzv. dobu popolnicových polí (vymedzuje ju stupňami BD, HA, HB). Hneď na začiatku musíme podotknúť, že tento na západe vzniknutý termín nemožno bezvýhradne používať pre totožný časový úsek v Karpatskej kotline, i keď pre vývoj v jej západných častiach sa začína používať (napr. S. Foltíny). Nemožno sem z časových dôvodov zahrnúť napr. pilinské popolnicové polia, ktoré už vo svojej vykryštalizovanej forme sú staršie, odhliadnuc od počiatkov žiarového pochovávania, napr. aj na Slovensku, niekedy na prelome eneolitu a staršej doby bronzovej (nagyrévske hroby). Podobne aj pohrebiská severopanónskej kultúry a iných kultúrnych skupín staršej doby bronzovej sa javia popolnicovými v tom zmysle, v akom sa používa tento termín v mladšom úseku (hroby urnové, jamové, hniezdové). K tomu, aby sa dal spomenutý termín používať aj v Karpatskej kotline, aspoň v jej západných častiach (ktoré kultúrne v mladšej dobe bronzovej bezpochyby súviseli so susedným dolnorakúskym a juhomoravským vývojom), chýba podrobnejšie spracovanie pomeru pilinského okruhu tak k severozápadnej slovenskej vetve lužickej kultúry, ako napokon aj k užšej stredodunajskej oblasti (čakanská, neskôr velaticko-baierdorfská kultúra). Z tohto dôvodu termín neodporúčame v dobovom zmysle ani pre západné časti Karpatskej kotliny.

H. Müller-Karpe pristúpil k chronologickej systemizácii svojich poznatkov po mnohých menších prácach súvisiacich s čiastkovou problematikou doby popolnicových polí (v ďalšom uvádzam tento termín, ale s uvedenými výhradami), ako aj po podrobnom spracovaní ich pohrebísk v niektorých oblastiach (napr. oblasť Marburgu, Mníchova a i.). Jeho predchádzajúce práce tvoria často podstatnú časť niektorých odsekov recenzovaného diela, čo je však pochopiteľné. Územne sa zameral na oblasť, o ktorej sa v tomto pravekom úseku už dávnejšie vedelo, že je spätá mnohými kultúrnymi, po chronologickej stránke hodnotnými pojidlami. Je to územie ležiace bezprostredne v severnom susedstve Álp a oblasti južné (Taliansko so Sicíliou a severozápadný cíp Balkánu). Na tomto priestore, rozčlenenom na jednotlivé kultúrne oblasti vyplývajúce z domáceho vývoja, sleduje autor celkový vývoj, pričom z povahy práce vyplýva (aj sám to zdôrazňuje), že sa zameriava najmä na hodnotenie tých predmetov v hmotnom inventári, ktoré majú chronologickú platnosť. Pri rámcovom ohraničení doby popolnicových polí vychádza z dvoch časove pomerne dobre zachytiteľných oporných bodov: je to na jednej strane neskoromykénska kultúra, datovaná vo vzťahu k Egyptu, na druhej strane včasná doba železná, na Sicílii a v južnom Taliansku podmienená veľkou gréckou kolonizáciou. Východiskovým priestorom, kde sú oba záchytné časové body najopodstatnenejšie, tvorí v práci Sicília (východosicílske pobrežie), odtiaľ autor prechádza na Apeninský polostrov a postupne cez jednotlivé kultúrne oblasti sa dostáva až do predalpského a zaalpského priestoru. Obsah *Chronológie* sa rozčleňuje do dvoch základných, avšak na seba navzájom nadväzujúcich častí: v prvej z nich podáva autor časové delenie materiálu v jednotlivých oblastiach, v druhej načrtáva na základe predchádzajúcich výsledkov celkovú chronológiu doby popolnicových polí (relatívna a absolútna chronológia). Oblasti sú spracované v tomto poradí: juhových. Sicília, záp. Apuleia, Cumae, Rím—Albánske hory, juž. Etrúria, Umbria, Emília, juhozáp. Venetia, východoalpská oblasť, sev. Tirolsko, juž. Bavorsko, juhozáp. Nemecko. O druhej eventuálnej ceste, t. j. nadväzovania na Stredomorie cez územie Balkánu píše, že nedostatok nálezov tu zatiaľ neumožňuje objaviť spoľahlivé oporné body.

Autor sa pridržiava najprv vývoja v spomenutých oblastiach od začiatku chronologického východiskového bodu až po záverečný časový úsek (staršia doba železná), pričom zdôrazňuje chronologicky citlivé prvky. Vlastné chronologické výsledky mu vyplynuli zo vzájomného porovnávania oblastných vývojových schém. Charakter dobových vzťahov mu často umožnil porovnávanie územne vzdialených typov (napr. v stupni BD), čím sa posilnila aj spoľahlivosť oddelenia časových úsekov, vymedzených v dobe popolnicových polí. Rozsiahlosť tematiky a v nemalej miere aj nedostupnosť literatúry, o ktorú sa H. Müller-Karpe opiera pri riešení vzdialenejších problémov, núti nás v tejto recenzii bližšie si všimnúť najmä východoalpskú oblasť, do ktorej patrí

(v práci to však v dostatočnej miere nemohlo byť zdôvodnené) aj juhozápadné Slovensko. Predtým však azda nebude zbytočný pohľad do dielne autora, ako nás s ňou sám oboznamuje a ako to vidno z práce.

Pri rozbore jednotlivých území sa H. Müller-Karpe opiera v zhode s povahou použitého materiálu predovšetkým o rozbor pohrebisk. Používa pritom ako horizontálnu stratigrafiu, tak aj tzv. *Kombinationsstatistik*, pod čím rozumie porovnávanie združených typov. Ostatné použiteľné nálezy a nálezové okolnosti (poklady, sídliskový a jaskynný materiál, stratigrafia sídlisk a pod.) priberá len na doplnenie poznatkov, získaných vyhodnotením najmä pohrebiskového materiálu. Aj popri zvážení všetkých možností rôznych ciest tlmočenia kultúrnych prvkov z jednej oblasti do druhej (obchod, výboje a pod.) predpokladá autor — ako to pri chronologických prácach ináč ani nemôže byť — pri zastúpení určitých typov na väčšom území aj istú časovú súbežnosť. Pokiaľ ide o materiál, je dôležité, že výsledky nezískava výlučne na základe dávnejšie publikovaného materiálu, ale pokiaľ mu to bolo umožnené na jeho predchádzajúcich cestách, používa aj nepublikovaný materiál (napr. pri rozbore doby popolnicových polí vo východoalpskej oblasti pribral k hodnoteniu 30 nepublikovaných hrobových celkov uložených v Naturhistorisches a Niederösterreicsches Museum vo Viedni).

Uvážená metodická postupnosť, rovnaký prístup k materiálu z každej oblasti a jeho kritické prehodnotenie, použitie vzájomne spätých, a nie z celkových súvislostí vytrhnutých javov, to sú zreteľne vystupujúce znaky v každom odseku práce. Všetko toto dávalo už vopred spoľahlivý podklad pri rozčleňovaní obrovského množstva materiálu a zároveň svedčí o plnej pripravenosti autora k napísaniu *Chronológie*.

V oblasti ležiacej severne od Álp delí H. Müller-Karpe dobu popolnicových polí do šiestich stupňov, ktoré znamenajú zároveň aj chronologické úseky (BD, HA 1, HA 2, HB 1, HB 2, HB 3 — XIII.—VIII. stor.). Pokiaľ ide o všeobecné postavenie stupňa BD, zastáva názor, že s dobou popolnicových polí ho spája viac kultúrnych súvislostí než s tzv. čistou dobou bronzovou. Zároveň odmieta aj možnosť koexistencie stupňov BD a HA v tom zmysle, v akom sa táto koexistencia niekedy predpokladá (časové prelínanie sa oboch stupňov — rôzni nositelia). V istom zmysle obnovuje a zovšeobecňuje takto autor staršiu koncepciu P. Reineckeho o samostatnosti stupňa BD (na rozdiel od niektorých bádateľov, ktorí zdôrazňovali veľmi úzke styky tohto stupňa s nasledujúcim). S týmto záverom treba plne súhlasiť, pretože za terajšieho stavu bádania je západokarpatský materiál tak výrazne deliteľný, že to pripomína dokonca klasické vyčlenenie skupiny Riegsee pre stupeň BD v juhobavorských popolnicových poliach (u nás čakanská kultúra). Ako východisko k samostatnosti stupňa BD na väčšom priestore slúži autorovi v práci synchronizácia mykénskeho štýlového stupňa SH III B (so zreteľom na absolútnu chronológiu) so sicílskymi (Thapsos) a italskými stupňami (napr. Boccatura del Mincio v benátskej oblasti). Autor pritom podotýka, že nálezy zo známej stanice Peschiera nezodpovedajú čistému stupňu BD, ale čiastočne aj stupňu BC. Zdôrazňuje, že v nijakom úseku doby bronzovej v Európe niet toľko spojovacích článkov, ako práve v tomto časovom úseku (najstaršie jednodielne ploché spony — *Violinbogenfibeln*, dýky a meče s jazykovitou rukoväťou, nože s jazykovitou rukoväťou ukončené krúžkom a pod.). Vychádzajúc z prítomnosti týchto a iných nálezov, najmä však so zreteľom na vzťahy s bavorskou skupinou Riegsee, vymedzuje autor pre úsek BD vo východoalpskej oblasti tzv. stupeň Baierdorf (BD). V absolútnom datovaní na rozdiel od tiež ním vymedzeného stupňa Grossmugl (HA 1) opiera sa najmä o tvarové podobnosti so stupňom Peschiera. Dochádza k záveru (najmä rozborom tzv. *Violinbogenfibeln*), že kým baierdorfský stupeň zodpovedá v Taliansku neskorej dobe bronzovej, zatiaľ stupeň Grossmugl možno paralelizovať s protovillanovským obdobím. Odôvodnenie následnosti oboch stupňov v absolútnej chronológii sa však nezdá byť dostatočné; autor sa opiera vlastne iba o štvorhranný (stupeň Baierdorf), resp. kruhový prierez drôtu jednodielnych plochých spôn (Grossmugl) so zreteľom na ich výskyt, resp. neprítomnosť na peschierskej stanici (spony so žliabkovým zachycovačom — str. 108). Toto však nijako neoslabuje relatívne postavenie stupňa Baierdorf v pomere k nasledujúcemu stupňu, ako ho vymedzil najmä na základe rakúskeho materiálu.

Pre starší stupeň sú podľa autora typické mnohé predmety, napr. meče s plnou rukoväťou typu Riegsee, meče s jazykovitou rukoväťou, nože s jazykovitou rukoväťou ukončené krúžkom (typ Baierdorf), staré tvary nožov s platničkovitou rukoväťou, dýky s jazykovitou rukoväťou, staré typy britiev s prelamovanou rukoväťou, ihlice s turbanovitou hlavicou a s kužeľovitou hlavicou a rebrovaným krčkom, masívne silné rebrované náramky, včasné formy bronzových misiek a pod. Pravdepodobný je aj výskyt jednodielnych, príp. dvojdielnych spôn. Niektoré z týchto typov (meče, peschierské dýky, britvy a pod.) sú príznačné aj pre západokarpatský čakanský horizont (H. Müller-Karpe uvádza zo Zadunajska nálezisko Lovasberény). Z toho nepochybne vyplýva časová súbežnosť dvoch okruhov stredodunajskej oblasti: velaticko-baierdorfskej kultúry v stupni Baierdorf a čakanskej ako samostatnej v stupni BD. Je zaujímavé, že autor nehodnotil v týchto súvislostiach už publikovaný hrob z Čaky (A. Knor), kde by bol našiel vhodnú paralelu najmä pre tzv. šikmo hranený hlinený tovar, vo výskyte ktorého na rakúskych náleziskách právom vidí prejavy stupňa BD (str. 101). Vo výskyte tejto výzdoby v západných častiach stredného Podunajska vidíme totiž vplyvy z Karpatskej kotliny. Aj takto sa javí čakanský horizont pokračovaním karpatskej mohylovej kultúry, ktorá už od staršej doby bronzovej vysielala mnohé vlastné prvky alebo tlmočila vnútrokarpatské prvky západnejším smerom.

Mladší stupeň (Grossmugl) zavádza autor na základe typičnosti ďalších bronzových foriem: liptovských mečov, nožov s jazykovitou rukoväťou tzv. dašického typu, nožov s tŕňovou rukoväťou, britiev v podobe sekier s dvojitým ostrím, jednodielnych spôn so žliabkovitým zachycovačom a podobných spôn s ružicou pri pätke, jednodielnych a dvojdielnych štítových spôn, ihlic s kyjovitou alebo pečatidlovou (platničkovitou) hlavicou a pod. Chronologické miesto tohto stupňa zaisťuje neskoromykénska importovaná keramika SH III C (Sicília, južné Taliansko). Autor vyzdvihuje ťažkosti pri synchronizácii s talianskym vývojom (oproti značne výraznejšie zachytiteľnému stupňu BD). V oblastiach, kde sa javí tento stupeň ucelenejší (okolie Mnichova, južné Bavorsko, Tirolsko), ide vždy o plynulý vývoj (postupnosť v pochovávaní na pohrebiskách). Zo slovenských pokladov, resp. lokalít, opodstatňujúcich vymedzenie tohto stupňa, uvádza H. Müller-Karpe Martinček (meče), Komjatnú (1864) a i. V širšom poňatí odôvodňuje miesto tohto stupňa synchronizáciou s Böhmovým stupňom Třebíč-Velvary (knovízska kultúra); v sev Nemecku so skupinou hrobov

označovaných ako *fremdgruppenzeitlich* (v súvislosti s juhonemeckými popolnicovými poľami HA 1). V tejto dobe znaky samostatného vývoja jednotlivých oblastí vystupujú už oveľa zreteľnejšie než napr. v stupni BD.

Stupeň Grossmugl má byť, na rozdiel od predošlého, reprezentantom rýdzich popolnicových polí, okrem ojedinelých výnimiek — mohýl. Takouto možno povedať „obrovskou" výnimkou je aj očkovská mohyla (SlA X—1, 1962); na tomto mieste by bolo opakovaním uvádzať jej význam pre spresnený pohľad na tzv. dobu popolnicových polí.

Menej presvedčivé je v práci delenie východoalpského stupňa HA na dva úseky (HA 1, HA 2). Pri stanovení mladšieho úseku (HA 2) vychádza autor najmä z pomeru k stupňu HB a datuje niektoré poklady (Jurkendorf, Augsdorf) do XI. stor., čím získava v ním stanovenej schéme nálezy aj pre tento stupeň. V širšom postavení ho vymedzuje mladšími mečmi líptovského typu, mladými variantmi nožov s tŕňovou rukoväťou, miskami typu Fuchsstadt a i., pričom základným východiskom sú mnichovské popolnicové polia. Zdôrazňuje značné spojitosti medzi formami HA 2 a Böhmovým stupňom Žatec-Jenšovice; podotýka, že časť nálezov patrí už do stupňa HB 1. Tu možno však pripomenúť, že reprezentant stupňa Žatec-Jenšovice, bohatý knovízsky hrob Žatec I, sa kladie do staršej fázy HA (J. Böhm, O. Kytlicová), čo opäť poukazuje na isté nedôslednosti v synchronizácii. Zo slovenských nálezov spomína ďalší poklad z Komjatnej (1887), ktorý je podľa autora z rozhrania stupňov HA 2 a HA 1. Ukazuje sa teda, čo podčiarkuje napokon aj autor, že veľké medzery sú najmä v systematickom výskume veľkých pohrebísk vo východoalpskom prostredí. Azda tu možno pripomenúť, že stupeň HA 2, ako ho opatrne naznačuje H. Müller-Karpe, bude možné v karpatskej časti stredodunajskej oblasti vypracovať až na základe chotínskeho pohrebiska (Chotín II), čím sa, ako sa nám predbežne zdá, len potvrdia jeho závery.

Rozdelením náplne starších popolnicových polí vo východoalpskej oblasti v podstate do dvoch úsekov (BD, HA) dostáva sa H. Müller-Karpe aj k tzv. lužickému podielu na ich vytváraní. Na rozdiel od R. Pittioniho a jeho školy prikláňa sa k názoru V. Milojčića a iných, t. j. zdôrazňuje najmä mohylový domáci základ. Pri vylučovaní podstatnejšieho prínosu severných popolnicových polí uvádza, že baierdorfská skupina svojím začatkom časove zodpovedá počiatočnej fáze veľkých lužických popolnicových polí. Proti preceňovaniu lužického podielu pre vývoj stredodunajskej oblasti sa u nás už dávnejšie stavali najmä moravskí archeológovia (J. Kvíčala a i.); zdá sa, že v poslednom čase skutočne prevažujú argumenty, ktoré sa prihovárajú skôr pre plynulý domáci vývoj, tak ako to chápe aj autor *Chronológie*.

Mladšia doba popolnicových polí, členená autorom aj vo východoalpskej oblasti do troch časových úsekov (HB 1—3) sa hlási novými formami mečov (s čiaškovitou rukoväťou), kopijí (s vlnovitým ornamentom), ihlicami (s vajcovitou hlavicou), bronzovými miskami (typ Kirkendrupp) a i. Tieto typy považuje H. Müller-Karpe za vedúce formy stupňa HB 1. Ako nový kultúrny prínos hodnotí bronzové kotly s krížovými atašami. Pri rozšírení typov HB 1 nadobúdajú podľa neho význam najmä dve centrá, ktoré vyžarovali nové formy: jednak okruh švajčiarskych kolových stavieb, jednak potisko-stredodunajská oblasť. Po historickej stránke sa prikláňa k názoru, že nastúpenie nového úseku (mladšej doby popolnicových polí) neznamenalo podstatný obrat v kultúrnom vývoji jednotlivých oblastí; napr. začiatky tzv. válskej skupiny hľadá už v stupni HA, čo je od napísania jeho *Chronológie* (1956) už dokázané. V druhom úseku — v stupni HB 2 — prichádzajú nové varianty mečov s anténovou rukoväťou, mesiačkovité britvy s jedným ostrím a s výčnelkom na chrbte, ihlice s veľkou vázičkovitou hlavicou, harfovité spony s osmičkovitými slučkami na koncoch, nové formy bronzových misiek a i. Tento stupeň je presvedčivo doložený najmä vo východoalpskej oblasti a v južnom Bavorsku. Na druhej strane autor nepredpokladá jeho zastúpenie v okruhu tirolských popolnicových polí. Za reprezentanta tohto stupňa považuje známy nález (poklad) v Celldömölk v Zadunajsku. V treťom a najmladšom stupni (HB 3), ktorým končí vývoj vlastných popolnicových polí a súčasne začína opäť mohylové pochovávanie, vystupujú ako typické okrem iného neskoré anténové meče, meče möringské a auvernierske a ihlice s drobnou vázičkovitou hlavicou. Prvýkrát sa objavujú červeno pomaľované amfory, zdobené tuhovanou výzdobou. V depotoch je zachytený tento stupeň pomerne výrazne od územia Rumunska až po stredné Nemecko.

Absolútna chronológia sa opiera aj v mladšom úseku popolnicových polí o talianske paralely (druhú balkánsku cestu autor pre malý počet nálezov takmer vôbec nepoužíva). Stupňu HB 1 zodpovedá na Sicílii Pantalica II, v Taliansku záverečná fáza Timmari III; úsek stupňa HB 2 je synchronizovaný s Este I, Bologna I (Emília), Terni II (Umbria), Rím—Albánske vrchy III (Latium), najmä v súvislosti s vyvinutým geometrickým vázovým maliarstvom v Grécku. Pri stupni HB 3 sa zdôrazňujú len všeobecné časové súvislosti s talianskymi stupňami Este II, Bologna II, Terni III, pričom autor vylučuje exaktnú chronologickú platnosť vzájomných vzťahov. Podobnú opatrnosť možno odporúčať pri používaní *Chronológie* pre otázky absolútnej chronológie aj v iných stupňoch popolnicových polí, pretože delenie vývoja vždy po storočiach skrýva v sebe nebezpečenstvo schematizmu, najmä na tomto pracovnom úseku. Pozoruhodné sú však autorom podstatnejšie rozpracované vzťahy, pokiaľ ide o výskyt ihlíc: kým východoalpský horizont HB 1 spája s príslušnými talianskymi vývojovými úsekmi na základe výskytu ihlíc s vajcovitou hlavicou, zatiaľ paralely stupňa HB 2 vedú okrem iného k veľkej vázičkovitej ihlici. O tento poznatok sa bude možné oprieť najmä pri rozbore väčších pohrebísk v strednom Podunajsku, pretože ihlice sú najčastejším „milodarom" v hroboch vôbec (Chotín II).

Vo východoalpskom prostredí autor správne vystihol najmä hlavný okruh popolnicových polí: severodunajskú oblasť (Dolné Rakúsko, sev. Zadunajsko, južná Morava). O juhozápadnom Slovensku, ktoré sem tiež patrí, autor veľa nepovedal, pretože na základe dovtedajších uverejnených nálezov sa táto spolupatričnosť mohla iba tušiť. Napriek tomu, že si je vedomý úzkej spätosti vývoja na tomto priestore, vyhýba sa jednotiacemu pomenovaniu, preto si musí niekedy pomáhať združením množstva lokalít (*Podol-Kritschen-Stillfried-Kiskőszeg-Vál-Dalj Gruppen* — str. 118—119). Termín podolská kultúra by tu rozhodne zahrnul všetky skupiny, čo bolo už odôvodnené na inom mieste. Podobne ani spojenie Dalj-Kiskőszeg nepovažujeme za najšťastnejšie, pretože práve príklad, ktorý autor uvádza (miskovitá nádoba so šikmým hranením vydutia), je čakanským prvkom na juhu (BD, resp. začiatok HA), kým skupina daljská sa aj v rámci stupňa HB považuje celkove za mladšiu (nálezy v Kiskőszegu sú zberovým materiálom, spolupatričnosť keramiky a bronzov nie je zaručená). Po veľmi podrobnom delení rušskej skupiny

na tri stupne, kde autor mimoriadne dôkladne hodnotí aj keramiku (čo však má — zdá sa — iba oblastnú platnosť), je nápadná istá zdržanlivosť pri zaraďovaní stredodunajských nálezov, ale pre nedostatok materiálu bola pravdepodobne nutná. Najväčšie ťažkosti sú podľa H. Müllera-Karpeho pri sledovaní keramiky stupňa HB 1. V rámci chotinskej, resp. válskej skupiny sa ukazuje, že sem bude možné zaradiť časť tzv. prechodného velaticko-podolského materiálu. Kontinuitu vývoja medzi stupňom HA 2 a HB 1 postrehol síce aj autor (Gemeinlebarn), ale plastickejší obraz prechodu, poskytujúci aj chýbajúce články, môžu podať iba väčšie, systematicky preskúmané pohrebiská. Istú medzerovitosť, ktorá je v práci dosť zjavná pri zdôvodňovaní podstupňov HB 1—3 a ktorú si napokon uvedomuje aj sám autor, bude možné odstrániť až po ďalšom výskume. Svoju chronológiu nazýva autor iba lešením, ktoré však aj v podanej forme iste v podstatnej miere napomôže dobudovať celkový chronologický a kultúrny obraz doby popolnicových polí.

Chronologické dielo H. Müllera-Karpeho je vzhľadom na územný rozsah a metodický postup prvým svojho druhu. Stretávame sa v ňom so všetkými sprievodnými znakmi starších chronologických prác (napr. kritické prehodnotenie starších chronologických sústav a pod.), má však aj nové znaky, ktorými sa kvalitatívne líši od predchádzajúcich prác. V pomerne malej miere a len tam, kde to vyplýva z povahy materiálu, používa autor typologicko-morfologickú metódu. Naproti tomu horizontálna stratigrafia pohrebísk a porovnávanie združených typov na pohrebiskách mu umožnili presvedčivo podať vzájomné súvislosti rôznych oblastí. Nemožno vytýkať autorovi, že práve z tohto dôvodu vyznievajú v ojedinelých oblastiach niektoré z jeho stupňov neúplne. Tam kde niet doteraz vhodného podkladu, najmä v podobe pohrebísk, nevyhnutne vznikla medzerovitosť. Tým však, že autor načrtol zdôvodnenú kostru celkového vývoja, dal zároveň aj podklad pre doplnenie chýbajúcich vývojových článkov. Práca je písaná jasným, zrozumiteľným jazykom, v čom v neposlednej miere spočíva jej použiteľnosť aj pre vypracovanie vlastnej vnútrokarpatskej chronológie.

Jozef Paulík

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník X — 2, 1962

Vydalo v Bratislave roku 1962
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 120,—
Hlavný redaktor dr. Anton Točík
Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

Rozšíruje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS — Gottwaldovo námestie 48/VII, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade, alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače — Jindřišská ul. 14, Praha 1.
Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ
čís. 18560/52-IV/2. V-06*21426

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962

Cena viaz. Kčs 60,—

Archeologický ústav SAV Nitra